TÜRELMETLENSÉG
Jurij Trifonov

JURIJ TRIFONOV

Türelmetlenség

KÁRPÁTI KIADÓ 1976
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1976

AZ EREDETI MŰ CÍME:
ЮРИЙ ТРИФОНОВ: НЕТЕРПЕНИЕ
ИЗД. ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА, 1973

Fordította:
BRODSZKY ERZSÉBET

© HUNGARIAN TRANSLATION BRODSZKY ERZSÉBET 1976

ISBN 963 09 0430 6

Első fejezet

A hetvenes évek vége felé a kortársak előtt teljesen nyilvánvalóvá lett, hogy Oroszország beteg. Csak azon vitatkoztak: miféle betegség ez, és mivel gyógyítsák? Kategorikus tanácsok, jóslatok és átkok hangzottak az országban és külföldön, félig titkos gyüléseken, lármás újságokban, divatlapokban és harcos illegális lapokban. Némelyek a nemzeti szellem elsatnyulásában, mások az államhatalom meggyengülésében látták e sötét oroszországi kór okát, ismét mások éppen megfordítva, annak túlzott megerősödésében; némelyek a házitolvajokat okolták a fertőzésért, mások a lengyeleket, ismét mások a bironovscsinát* – amelyet Oroszország száz év alatt sem tudott kiheverni –, egy nagy író pedig úgy vélekedett, hogy egy Európába beszabadult kis tarantulapók a vétkes, a *piccolo bestia*, azaz Beaconsfield. Voltak olyanok is, akik azt követelték, hogy teljesen rombolják le ezt a rothadt rendszert, és majd meglátják, mi lesz azután. És mi történt? Mintha minden rendjén lett volna: a városok fejlődtek, a vasútvonalak rohamosan ágaztak szerteszéjjel, az üzletemberek vagyonokat harácsoltak össze, a parasztok lázongtak, a földbirtokosok a verandáikon teázgattak, az írók regényeket jelentettek meg, és mégis baj volt ezzel az országgal, valamiféle fekély rágta. Egész Oroszországot kiábrándulás gyötörte. Csalódtak a reformokban, csalódtak a balkáni háborúban, az államhatalom csalódott az erejében, a népbarátok csalódtak a népben. Sokan belefáradtak az életbe. „Az orosz föld mintha erejét vesztette volna, nem bírja el az embereket!" – mondogatta keserűen az író, aki a tarantulával rémítgetett mindenkit.

A kortársaknak nem sikerült megérteni, hogy mi történik: mivel nem ismerték fel az okokat, félelemmel és döbbenettel figyelték a következményeket. Csak évtizedekkel később határoz-

* Bironovscsina – Anna cárnő kegyencének, a kurlandi Bironnak – eredetileg Ernst Johann Bühren gróf (1690–1772) – kegyetlen, vérengző rendszere.

zák majd meg a lelki zűrzavarnak, a csalódásnak és az általános elégedetlenségnek ezt a korszakát, mint a *forradalmi helyzet érlelődését*. Pedig mindez meglehetősen régen elkezdődött. Bizonyára még azokban az időkben, amikor senkinek eszébe sem juthatott, hogy valami kezdődik. 1866-ban (alighanem ez volt a kezdet!) a népfelszabadító és reformátor cárra rálőtt egy merénylő...

Tizenkét évvel később, télen, Odesszában, egy Andrej Zseljabov nevű fiatalember nehéz elhatározás előtt állt: el kell válnia a feleségétől, akivel hat évet élt együtt, és aki, ezt jól tudta, nagyon szereti. De van egy fiuk, és őrá gondolnia kell. A felesége még fiatal asszony, énekel, muzsikál, tetszik a férfiaknak, apja befolyásos úr, cukorgyáros és városi tanácsnok, más vőnek kitűnő életet biztosíthatna, és az asszony sorsa megváltozhatna. De őmellette milyen élete van? Nyomorúságos tengődés Odesszában, egy asztal és két szék, igavonó paraszti munka Nyikolajevkában, látástól vakulásig (egyszer látta, hogy az asszony a mezsgyén fekve sír), izgalmak, rendezetlen körülmények; semmirekellő barátok, akiknek a zsebében egy garas sincs; holmi orcátlan tekintetű, szabadszájú, cigarettázó, gyanús nőszemélyek, akik félvállról beszélnek vele; éjjelente csizmák dübörgése, házkutatások, eltávozások, elvezetések, eltűnések, kezdetben négy, majd hét hónapra, megalázkodás a szülők előtt, hogy kezességet vállaljanak... Miért tűrje el mindezt? Hiszen ki tudja, mi lesz a vége. Azazhogy ő tudja, mi lesz. Nagyon is nyilvánvaló.

A régi barátok közül már senki sincs Odesszában: Volhovszkij Szibériában van, Pjotr Makarevics, Szerjozska Zsebunyov és Szolomon ugyanott, a tobolszki kormányzóságban, Vlagyimir, Szerjozska fivére, rendőri felügyelet alatt Harkov környékén. Nyikolaj pedig, a harmadik Zsebunyov testvér, Párizsba szökött. Ánya is ott van valahol messze, Európában, Ivan Kovalszkijt pedig augusztusban kivégezték.

Ezért, ha a logikára és nem az érzésére hallgatva nyugodtan és józanul megfontolja...

– Miért jöttél ide?

– El kell válnunk egymástól.

– Már úgyis elváltunk. Ezt mindenki tudja. A nyáron elszöktél tőlünk Mitykához, gyöngyéleted volt ott a dinnyeföldön, görögdinnyét árultál, mindent tudok, láttak a braclavi piacon... Miért gyötörsz minket? Mit akarsz?

A szomszéd szobából, a függönyt csendesen megemelve, kijött a kisfiú. Nagyon sápadt volt, kerek kis fejecskéje kozák módra kopaszra borotválva. Megállt, és valami félénk és szenvedélyes figyelemmel nézett az apjára. Anyja kinyújtotta karját: mintegy magához hívta és egyúttal elzárta az utat az apja felé.

– Hogy mit akarok? Először is... – Andrej a kisfiúra nézett. – Elvinni azt, amit nyáron a zsákban hagytam. Ott van valahol az ablaknál, a padló alatt...

– Semmi sincs ott, nem akartam kockáztatni, mindent kidobtam. És még mit akarsz?

– Még azt, amit már mondtam: elválni tőled.

Keményen mondta ezt, és a kisfiúra nézett. Csakis a keménységben van menekvés. Mert már mindennek vége; azonnal, egyszer s mindenkorra le kell zárni. A gyerek még tétovázott, nem tudta, hogy apjához menjen-e vagy sem, majd egy lépést tett anyja felé, az asszony pedig megölelte, és szép, napbarnította karjával magához szorította. A másik kezével eltakarta arcát.

– Andrjuska, eredj a szobába – mondta.

A férfi kitapogatott a zsebében egy bádogból készült kis német játékot, egy szakállas karácsonyi törpét, amelyet útközben vásárolt. Markába szorította és összetörte. Meg kell gyűlölniök őt. A kisfiú kiment, az asszony pedig megtört hangon azt mondta:

– Mindenáron... végképp tönkre akarsz tenni...

– Nem érted te ezt! Számunkra nincs kiút.

Az asszony sírt. A férfi az ablaknál, egy széken ülve türelmesen várt. Kinézett az utcára. Kellett az asszony gyűlölete, a féktelen, teljes gyűlölet – akkor talán megmenekülnek. Olga hirtelen fakadó mosollyal nézett rá.

– Tudom, mi a szándékod! Átlátok ezen a nemes ravaszkodásodon. De ne áltasd magadat. Egyszerű a dolog: te sohasem szerettél engem! – Várta, hogy a férje tiltakozzék, legalább udvariasságból, hogy azonnal leleplezze. Ez nem volt igaz. De a férfi hallgatott.

Andrej visszaemlékezett arra a hat évvel ezelőtti gorodiscsei őszere, amikor odautazott leendő apósának birtokára; még semmit sem sejtett, még tele volt elkeseredéssel az egyetemi balsikere miatt – az odesszai hatóságok hajlandók voltak őt visszavenni, sőt közben is jártak érte, de Pétervárott a minisztériumban azok a gazemberek semmi áron sem egyeztek bele, és a második évet is el kellett vesztenie – ott, Gorodiscsében, a két középiskolás diáklány, Olja és Taszja, mélyen együttérzett vele, és sajnálta őt; az első néhány napon egyebet sem tett, mint hogy részletesen elbeszélte az egész hosszú históriát. Most, visszaemlékezve, hogy miként mondta el – és magára a Bogisics professzorral való esetére is – belátta, hogy túlzottan kakaskodott és kérkedett, noha nem volt mivel büszkélkednie. Ugyan kérem, hát ez is valami?! A professzor, egy öreg tökfilkó, megjegyzést tett Abraska Bernek (Abraska elbóbiskolt az előadáson); „Maga azt hiszi, korcsmában van? Már csak a párnák hiányoznak! Ki innen!" Abraska megpróbált valamit nyafogni a mentségére, de Bogisics ráordított: „Hallgasson! Ki innen!" – és toporzékolt, mint egy tábornok, aki a tisztiszolgáját szidja; hát ilyen durvaságot természetesen nem lehetett annyiban hagyni. Először bojkott volt, majd magyarázatot vártak, a rektor megpróbálta eltussolni a dolgot, Bogisics már hajlott a békés megoldásra, de a miniszter, Tolsztoj gróf, szigorú büntetést követelt. Nevetséges mindez. Először is ostobaság! Miféle párnák vannak a korcsmában? Félművelt szerb, oroszul beszélni nem tanult meg tisztességesen, de az ilyen szavakat, mint: „Hallgasson!" „Ki innen!" – már kitűnően tudta.

Taszja ingerelte Andrejt: „Úgy kell magának! Minek áll ki holmi Berért!" Ő nem Berért állt ki, hanem az elvért. A diákembernek megvan a maga becsületkódexe, és senkinek sem engedheti meg, hogy toporzékolva szidja. Olga, az idősebbik nővér, néma elragadtatással hallgatta. Az elragadtatástól még foltok is ütköztek ki a két orcáján a barnapiros szín alatt. „Vallja be, Andrej, hogy maga volt a vezér! Mindenkinél hangosabban kiabálta: »Le vele!«" Szó sincs róla, meg is írta az írásbeli magyarázatban: – a vezetőség tudni akarta, hogy ki a főkolompos – hogy nem volt főkolompos, mert diákok közt ilyen nincs. Taszja hahotázott: „Nekünk se meri megmondani! Miért nem mondja

meg nekünk? Csak kettőjüket zárták ki az egyetemről, magát és Belkint: tehát maguk a főkolomposok!"

Gorodiscsébe érkezése előtt két házitanítói próbálkozása volt: Odesszában zsidó kislányokat tanított írni-olvasni, bosszankodott, nem volt elég türelme, a gorodiscseit megelőző nyáron pedig a szimbirszki kormányzóságban élt, egy Gorki nevű birtokon, a Muszin-Puskin fiúcskákat tanította. Ott munkás élet folyt, a kakasokkal keltek, hideg vízben fürödtek, a mezőn dolgoztak, szénát kaszáltak, gereblyéztek, és emellett volt: irodalom, történelem, Kolumbusz, Galilei, Nagy Péter, Pugacsov-hagyományok gyűjtése a környéken. A birtok ura, a kisfiúk nagybátyja – nem rossz öregember, de a jobbágyrendszer meggyőződéses híve – örökösen kötekedett: „És miért gondolja, fiatalember, hogy a történelem forradalmak útján halad előre? Honnan veszi ezt, ki bizonyította be?" Heves viták folytak. Az öreg mérgeskedett, „akasztófáravalónak", „Saint-Just"-nek nevezte Andrejt.

Gorodiscsében minden másként volt: Olga és Taszja apja csaknem ugyanazoktól a kínoktól szenvedett, mint Andrej, jóllehet ő a maga módján remélte orvoslásukat. Ebédnél minden beszélgetés a bíráskodás nyilvánossága, meg a zemsztvo körül forgott. A tanulóórák után pedig – ki, a kiserdőbe, a folyóhoz vagy egy rejtekhelyre, a kőbányába, ahol labrador követ fejtettek. Ott sötét és kissé félelmes volt a táj. Taszja hamarosan megunta. Kettesben járkáltak. Olga hangja hihetetlenül mélyen csengett a kőfalak közt, ukrán dalokat, operaáriákat énekelt, és csodaszépen egy románcot: „Ne menj még el, maradj velem!" Az északi nők fakó szeme éjjel nem látszik, de a fekete ukrán szemek ragyognak. És részvét volt ebben a szempárban, mégpedig állandóan, az első naptól fogva. De hát miért kellett Andrejt sajnálni? Egészséges, erős volt, hitt önmagában, semmitől sem félt: a tengerparton három részeg görög matrózt döngetett el egyszerre. De akkor – életük első évében – Olga állandóan sajnálta. Egybeolvadt benne a szánalom, a vele kapcsolatos – szintúgy teljesen érthetetlen – büszkeséggel és valami teljesen vak, szótlan odaadással. Egyszerre kész volt elhagyni apját, az otthonát, mindent, ami szívének legkedvesebb, a zongorát, a kottáit, húgát – és követni őt, ahová akarja. Andrej apósa, az okos ukrán Jahnyenko, egy ízben félig nevetve, félig rejtett atyai keserűséggel

megjegyezte: „Hej, de szereted azt a karbonáridat!" Ez volt, és ma is ez a legnyomasztóbb – mert igaz.

Andrej anyja, aki nem túlzottan kedveskedett Olgának, rossz háziasszonynak tartotta, és „naccságának", ügyetlennek nevezte, mégis elismerte róla: „Nem élhet nélküled." És amikor a második letartóztatása előtt minden valahogy megfeszült – Andrej Odesszába igyekezett, Olga meg tiltakozott, sírt, könyörgött, hogy hagyja abba, szánja meg őt – az anyja ösztönösen megérezte, hogy rosszul áll a dolog, és iparkodott a menyét csillapítani, a lelkére beszélni. Mégiscsak jobb egy naccságával, ha mégolyan ügyetlen is, mint azokkal a szörnyű krakélerekkel, akik csak bajt, szerencsétlenséget hoznak fiára.

A krakélereket az anya szemtől szembe nem látta, Mihail Trigonit kivéve, aki egy nap betoppant Nyikolajevkába, amikor Kercsben a gimnáziumot elvégezték, és az Odesszába való elutazásig még ráértek néhány napig. De Misa akkor még nem volt igazi krakéler. Az apa egy ízben az általa igazgatott birtok ügyeiben Odesszában járt, és a fia otthonában zajos gyülekezetet talált. Feliksz Volhovszkijt, a Zsebunyov fivéreket, Gluskovot, Pjotr Makarevicset néhány nappal előbb váratlanul letartóztatták. Még senki sem tudott semmi bizonyosat. Az a hír szivárgott ki, hogy Trudnyickij áruló. Éppen ezt vitatták meg, felháborodással, döbbenettel, és igyekeztek megfejteni, maguknak megmagyarázni valamit. Már Andrejnél is kezdődtek a kellemetlenségek: szeptemberben házkutatást tartottak nála, és kihallgatták, és annak az aljas Szoljanyikovának, Pjotr Makarevics szomszédasszonyának feljelentésére azt firtatták, hogy megfordult-e Pjotrnál az összejöveteleken. Sikerült tisztáznia magát, elhitetnie a hatósággal, hogy nem járt ott, hogy ez tévedés, hisz ő a legkormányhűbb fiatalember, egy városi tanácsnoknak, a városi közigazgatás tagjának veje. Jahnyenko neve természetesen sokat nyomott a latban. Andrejt még aznap szabadon engedték, de az izgalom nem ült el, sőt fokozódott. Mindez bármely pillanatban, sokkal fenyegetőbben megismétlődhet. Mert Pjotr lakásán valóban voltak összejövetelek, és ő, Andrej, ott szónokolgatott, hogy felvilágosítsa a munkásokat, különféle kis könyveket és brosúrákat olvasott, amelyekért nem dicsérik meg az embert, hanem irgalmatlanul száműzik vagy várbörtönbe vetik. *Mindez*

volt, volt! És ugyanezzel a Pjotrral és Szolomon Csudnovszkijjal ezeket a füzeteket külföldről hozatták, csempészek révén, és továbbították északra – ez is volt.

Olga azt követelte, hogy azonnal hagyják el Odesszát, és költözzenek Gorodiscsébe, az apa – a felét sem értette meg annak, amiről beszéltek, de megérezte a lényegét, a fiát fenyegető veszélyt – hívta, hogy hajón utazzék vele Feodoszijába, és ki se mozduljon a házból.

Nem értették meg őt! Jó, az apja egyszerű ember, de Olga! Neki meg kellett volna értenie, hogy Andrejnek, miután szabadlábon maradt, lehetetlen elmennie Odesszából! A még el nem szakadt szálakat mind ő tartotta kézben. Ő közvetítette a híreket; figyelmeztetéseket, üzeneteket küldött más városokba, rejtjeles írással írt Ánya Makarevicsnek, Pjotr feleségének – az asszony véletlenül elkerülte a letartóztatást: augusztus előtt Odesszából Kijevbe utazott. És most izgatottan sietett vissza, Masa Antonovával, egy másik letartóztatottnak, Volhovszkijnak a feleségével, egyenest Andrejhez, a Gulevájára. Megtudták, hogy Volhovszkijt átvitték Moszkvába, a Butirkiba; Kravcsenszkijtől is hír jött már: megpróbálják kiszabadítani. Természetesen Masa nem maradhatott Odesszában egy percig sem.

Ott volt ezen az estén Viktor Malinka, akit a minap zártak ki az egyetemről tandíj-nemfizetés miatt, és még mások is kettenhárman – letartóztatottak feleségei. Azon az őszön iszonyatos összeomlás volt: élő ember nem maradt Odesszában (és mindez annak az aljas vagy őrült Trudnyickijnak a hibájából történt! Mintha egy lyukas zsákból egyszerre kiszóródott volna a burgonya!) Később Andrejnek elmondták, hogy Pétervárott a nagy forradalmár elmék, amikor az odesszai ügyekről értesültek, a maguk tanácsülésén határozatot hoztak: az odesszai kört nem létezőnek tekintik.

Ebbe a kavarodásba és zűrzavarba – amikor éppen Trudnyickijról folyt a szó meg arról, hogy mi legyen, hova menjenek – toppant be az apja. Természetesen volt ott bor is, meg kártya is; Olga a zongorához ült, és minden lelkesedés nélkül énekelt – a hivatalnok szomszédnak azt kellett hinnie, hogy Andrej Ivanovics úrnál és hitvesénél, Olga Szemjonovnánál vendégség van, vigalom. Az apa némi meghökkenéssel nézte mindezt. Azon is cso-

dálkozott, hogy amikor egy fiatal hölgy sírt és a könnyeit törölgeti, egy másik ugyanakkor nevetve beszél el valamit, Olga, a menye pedig a zongoránál ül és énekel. Különösen Ánya Makarevics ejtette ámulatba, a divathölgy, akin minden párizsi volt. Ilyet, mint ez a magas, fehér arcú szépség, hosszú hajfonatokkal, parancsoló, magabiztos beszéddel – belevágott a férfiak szavába, kézlegyintéssel elhallgattatta őket – szegény Ivan Zseljabov soha életében nem látott, és nem hitte volna, hogy ilyen bálkirálynők barátságban lehetnek a fiával. Ánya a svájci mindennapi életről beszélt, két évvel ezelőtt járt Zürichben, ahová Trudnyickij a többiekkel együtt költözött – alighanem reménytelenül szerelmes volt valakibe, de gondosan titkolta, hogy kibe. „Talán tebeléd, Ányecska? – kérdezte Olga. – Hiszen mindenki beléd szeret."

Olga egész este lefoglalta őt. Nem szerette. Valami féktelen, női érzés volt ez, és mint a nőknél általában: nem egyszerű ellenszenv, hanem titkolt gyűlölet. Valahányszor Andrejjel összevesztek – a veszekedések éppen azon az őszön kezdődtek, amiért Andrej vonakodott elutazni – Olga „a te Rozenstejned"-nek nevezte Ányát. Úgy sejtette, hogy Andrej és Ánya között feltétlenül volt valami; lehetetlen, hogy ne lett volna: hiszen gimnazista koruk óta ismerik egymást, és Olga elképzelése szerint egyetlen nő sem állhat ellen Andrejnek, ő pedig, bár általában közönyös mindenki iránt, hajlamos „elébe menni" bármelyik nőnek. Olga azon az estén mindenféle csípős megjegyzéseket tett Ányának, sőt gorombaságokat mondott, de az okos Ánya eleresztette őket a füle mellett. Egy dologban megegyeztek: Ánya is úgy vélte, hogy Andrejnek el kell tűnnie. De ez lehetetlen volt. Hiszen még semmit sem tett. *Nincs mitől elszökni!* A többieknek már legalább volt valami múltjuk. Legalább valamivel büszkélkedhettek. Politikai körök a munkás peremkerületekben? Könyvcsempészés? Mindez még csak csírájában volt, csak célzásokban, és most hirtelen – elszökjön! Ilyen dicséretes körültekintéssel kezdje?!

Andrjuska felsírt: valami betegsége volt éppen. Olga ezekkel a szavakkal ment be hozzá:„Megfeledkeztek, megfeledkeztek mirólunk! Mint mindig . . ." Ezt a „mindig"-et nyomatékkal mondta. És Ánya halkan megjegyezte: „Én megértem a te Olgádat, ő túlságosan nő. Mindünkkel ellentétben par excellence asszony. És

harcolni fog érted, foggal beléd akaszkodik, nem enged át senkinek – és igaza van." Andrejnek ez nem tetszett. Hogyhogy igaza van? „Mint nőnek, igaza van. Mert te – az olyan ember, mint te, érted? – a molekuláknak eléggé ritka kombinációja. Az ilyeneket harc nélkül nem adják oda." Andrej azt mondta, nem érti, hogy miért kell őérte harcolni, mintha a szent sír volna... Azt gondolta: lám, itt van Masa, ő is par excellence asszony, őrülten szerelmes Felikszbe, most Moszkvába rohan, abban a reményben, hogy felrobbantja a börtönt a moszkvai Kremllel együtt, pedig nekik is van gyermekük, a hároméves Szonyecska; hová teszik – érthetetlen, és ő maga beteg, gyenge, ízületi csúza van vagy valami más, súlyos bántalom. (Szegény Masa, ő már nincs! Tavaly halt meg valahol Európában, ahová bánatában menekült, miután mégsem szabadította ki Felikszet. De egy kétségbeesett – esztelenségről és a gyakorlatiasság teljes hiányáról tanúskodó – merőben nőies kísérletet mégiscsak tett: luxusbérkocsit fogadott; Vszevolod Lopatyin, German fivére vállalkozott a segítségre, megegyeztek Felikszszel: amikor kihallgatásra vitték, egy fél marék tubákot szórt a csendőr szemébe, kiugrott a szánból, de elkapták, rövid dulakodás után a bérkocsi üresen robogott el, és mindez zűrzavarral és szerencsétlenséggel végződött.) Akkor, októberben Andrej még nem tudhatta mindezt, de Masa megkövült, könnyes arcáról látta, hogy így lesz. Tudta, hogy Masa mindent vállal a legvégsőkig, akkor is, amikor mások meginganak.

És azt gondolta: hát Olga? Ő képes lenne ilyen önfeláldozásra, amikor élet-halálról lesz szó? Masa idősebb, tapasztalt, már a Nyecsajev-ügybe bekapcsolódott, de ebben a végső elszántságban – hogy mindenkit feláldoz, önmagát és Szonyecskát is – nem a tapasztalat és nem az elmélet nyilvánult meg, hanem a szerelem. Ugyanaz, amiről Ánya beszélt. Hirtelen mintegy tréfából megkérdezte: „Olja, kiszabadítasz-e, ha engem, ügyetlen fickót..." – és ujjaival a börtönrácsot ábrázolta. Olga nevetve ingatta a fejét: „Azt már nem! Csak szabadítsanak ki az elvtársaid! Ez az ő dolguk!" Malinka hetvenkedett: Miért ne? Kiszabadítjuk! Ánya ellenben igen nyomatékosan mondta: „Én tökéletesen egyetértek veled, Olga. De Masa éppenséggel elvtársa is Felikszsnek."

Amikor a vendégek elmentek, ez a megjegyzés még sokáig

Andrejék emlékezetében maradt, és Olga mindig csak így nevezte Ányát: „az a gonosz Rozenstejn." Apját nagyon érdekelte, hogy ki az a Rozenstejn, és Andrej suttogva magyarázta: „Ő a mi bandavezérünk. Ő parancsolja meg, hogy kit végezzünk ki, kinek kegyelmezzünk." Malinka felől is érdeklődött az apja, és Andrej így válaszolt: „Ő meg a főhóhérunk." Az apja megsértődött. Ezt az estét követően, amikor mindenféle indulatoskodást, tréfát és bolondozást végighallgatott, de semmit sem értett meg belőle, otthon azt mondta a feleségének, hogy a fiuk züllik, rossz társaságba keveredett, amelynek java része nő: szilaj boszorkányok, elcsavarták a fejét.

Olga meg egyre hevesebben gyűlölte Ányát, noha az hamarosan elutazott Herszonba, majd Kijevbe, de hol tőle jöttek hírek, hol Andrej révén neki továbbítottak valamit, úgyhogy sehogyan sem sikerült megfeledkezni a létezéséről. Ugyanabban az évben, 1874 őszén pedig megvolt a második házkutatás és a vele járó kihallgatás, Rafail Kazbek pétervári műszaki egyetemi hallgatóval kapcsolatban, akinek Andrej rejtjeles levelet küldött, hogy adja át Ányának. Ezt a levelet fogták el Kazbeknál. Andrej fontos dolgot közölt: azt a verziót, amelyet a vizsgálat során Pjotr Makarevics hajtogatott, és amelyet, letartóztatása esetén, Ányának meg kell ismételnie. A levél nem jutott el Ányához, de mégsem sikerült letartóztatni – elrejtőzött.

Az elfogott levél után Andrej már nem tagadhatta le, hogy ismeri a nemesi származású Pjotr Makarevicsot, de azt mondta, hogy nem járt a lakásán, alig találkozott vele, mi több, kerülte a találkozást. Az ok, amelyet némi habozás után Knop csendőrezredesnek megvallott, teljesen elfogadható és hétköznapi volt: ifjú kora óta szerelmes Pjotr Makarevics mostani feleségébe, egy szimferopoli kereskedő lányába, Anna Rozenstejnbe. Noha jelenleg nős, a régi érzés nem hunyt ki, és ma is fáj. A levél, amelyet Kazbek révén küldött Anna Makarevicsnek, a régi idők szenvedélyéből eredt, a benne említett személyekről, ugyanebből a bizalmas jellegből kifolyóan, természetesen semmiféle felvilágosítást nem adhat.

Knop ezredes, az odesszai csendőrség parancsnoka, nem valami éles elméjű ember volt, vagy talán nem túlságosan rosszindulatú. Mostanában sokkal szörnyűbb emberek jöttek. Négy év

telt el, és mennyire megváltozott minden! Két óriási per, gyilkosságok, kivégzések... Knop elhitte, sőt mintegy helyeselte Andrej lovagi indulatait. Azt is elhitte, hogy Andrej kerülte a találkozást Makareviccsel, tehát nem tartozhatott az ő köréhez. Sőt még Szoljanyikova, Pjotr szomszédasszonya is – akinek besúgása alapján Andrejt elfogták – elismerte a szembesítéskor, hogy egyáltalán nem az az ember, akit ő a Makarevicsnél tartott összejöveteleken látott, és Zseljabovnak gondolt. Ez alighanem az após cselfogásának eredménye volt: harminc rubelt ígért az özvegynek. Olga azokban a napokban erélyesen cselekedett: Gorodiscsébe rohant, elhozta apját, az elment Knophoz, és az ezredes kétezer rubel óvadék meg kezesség ellenében hajlandó volt szabadon bocsátani Andrejt. De lehet, hogy más volt az ezredes engedékenységének fő oka: Trudnyickij nem írta be Andrejt véres lajstromába. Az ördög tudja, miért! Ritkán látta, nem jegyezte meg őt, elfelejtette.

Akárhogy is, az ezredes barátságosan elbúcsúzott az apóstól, erősen és sokatmondóan, sőt némi huncut kacsingatással megszorította a vő kezét, és Andrejék kiléptek az utcára. Világosan emlékezetébe vésődött az a nap: a derűs, hideg idő, az őszi tenger erős szagával, amilyen Odesszában novemberben lenni szokott. Lassan mentek a verőfényben, apósa izgatott volt, nehezen lélegzett – a felindulás perceiben az asztmája fokozódott –, de igyekezett tréfálni, és semmiképpen sem mutatta valódi lelkiállapotát. Pedig alighanem nagyon megijedt. Eleinte mintegy biztatta Andrejt, mondván: nincs semmi baj, ez csekélység, manapság minden rendes embernek meg kell fordulnia a dutyiban – valójában önmagát biztatta –, majd rátért a kedvenc témájára: az egyetlen, amiért érdemes harcolni és kínokat vállalni, az önkormányzás kiterjesztése és a zemsztvo. Andrejnek esze ágában se volt vitatkozni. Ez is meg amaz is közel állt a szívéhez. De hogyan harcoljon? Milyen eszközökkel? Csakis a nyilvánosság útján! De nem értelmetlen huzavonával a politikai körökben, az artyelekben, nem a nép között folytatott propagandával – mert mindez csak fecsegés, s ezzel csak a tüdejét koptatná. Andrej ezzel nem szállt vitába – maga is ugyane bánathoz közeledett, csak más oldalról. Igen, persze, a nép közötti fecsegés fenét sem hasz-

nál, egyébként ugyanúgy nem, mint az a fecsegés, amely a vezető körökben folyik.

Apósa felfortyant: „A zemsztvo fáradozását vezető körökben folyó fecsegésnek nevezi? Hát ki harcolta ki az árvaház megépítését? Ki kezdette meg a rakpart tatarozását? Hát a békebírák kinevezése?" Olga izgatottan várta őket, ők pedig most már kiabálva vitatkoztak, és kétszer is elmentek a ház mellett. Miért nem szerzett semmi örömöt, hogy szabadon sétál, verőfényben, amikor lakat alatt is ülhetne? Hiszen minden barátja ott van, ő pedig – csak azért, mert jól házasodott... És mégsem hallgathatta nyugodtan az apósa oktatásait. Kétezer rubel óvadék és a megmentő szerepe még nem jogosítja fel rá... „Mi jót tettek maguk a népnek a híres propagandájukkal, a könyvecskékkel és röpiratokkal? – kiabált Jahnyenko kivörösödve, nemesi őseitől örökölt, úrias, kurta kis karjával hadonászva. – De mi, a lenézett szabadelvűsködők, zemsztvobeli szószaporítók, reális jót teszünk! Nem pedig metafizikusat! A népnek nem kell holnapi túzok, adják kezébe ma a verebet!" Andrej, feldühödve szintén ordított: „A maguk jóját a nép észre sem vette! Mindez semmiség, egy csepp a tengerben!" „De ha mindenki ad egy ilyen cseppet a nép javára..." „Ez a börtöncella kényelmessége! Maguk futószőnyegeket terítenek a kőpadlóra, és függönyöket akasztanak az ablakokra." „Hát maguk mit javasolnak?" „Szétzúzni a rácsot, nem függönyt akasztani rá." „És maguk hogyan csinálják?" „Még nem tudom!" És csakugyan nem tudta.

Ebédnél a vita folytatódott, de kevésbé harciasan, gorombaságok nélkül: Olga félt, amikor apja és Andrej heveskedtek. Úgy érezte, hogy ez összeveszéssé fajulhat. De sohasem fajult, és nem is fajulhatott el. A második lecsukás után is, a balkáni hadjárat idején is – amikor mindketten az önkéntes csapatokat szervező bizottságban dolgoztak – és az ukránbarát „Ifjú Gromada" gyűlésein is, mindig és mindenütt megmutatkoztak a Jahnyenko meg a veje közti ellentétek: valamiben makacsul ellenkeztek, de sosem ellenségeskedtek egymással, szakítást egyikük sem akart, mert megőriztek valami ki nem mondott, kölcsönös megbecsülést egymás iránt. Talán azért, mert az öreg sok mindent gyűlöl abból, amit Andrej is gyűlöl. Ám ebből a gyűlöletből különböző következtetést vonnak le. Ezenkívül az após nem kívánja, hogy

Olga és Andrej elváljanak. Olga édesanyja és az egész Jahnyenko rokonság igen hamar megállapította, hogy hiba történt, de az öreg a végsőkig makacskodott, még akkor is, amikor már Olga is megadta magát. Egyre reménykedett, hogy a veje jobb belátásra tér. Valaki hallotta, ahogy Jahnyenko keserűen azt mondja a vejéről: „Az ő eszével és szónoki képességével bármelyik országban parlamenti képviselő, miniszter lenne. De nálunk? Elkergetik valahová a Mozsajon túlra, száműzetésbe, és ott rohad . . .” A háta mögött józanul ítélt, de otthon, a pohár ital mellett, nevelés céljából, léleknemesítő badarságokat mondott.

„Én, természetesen nem vagyok marxista, noha nem idegenkedem a szocialista eszméktől. De a forradalmat nem értem! Mi jó van benne? Hiszen a forradalom, az révolte, zendülés, robbanás. A robbanás pedig eltorzulás, természetellenesség. A természet nem tűr robbanásokat, lassan él. A robbanás pokolgáz, földrengés, a Vezúv kitörése.” „De az ember születése is robbanás, és az ember halála is az. Felgyülemlenek a halál vagy az új élet erői, és bekövetkezik a révolte. Az orosz nép hatszáz éven át, a tatár uralomtól kezdve, lassan rabsorba süllyedt. Azt akarja, hogy ugyanilyen lassan történjen a felszabadulás?” „Ugyan, hagyja ezt, uram! Rabság, tatár uralom, ezeket szeretjük emlegetni. Hát a kozákságunk? A zaporozsjei köztársaság? Ilyen szabad sereget nem látott a világ!”

Vitáztak, nyakaskodtak, mindegyikük kitartott a maga igaza mellett, mert világos volt, hogy itt nem holmi civódás folyik poharazgatás közben, hanem a sors és az élet felvázolása – de az öreg mégiscsak aláírt kétezer rubel óvadékot, mégpedig habozás nélkül.

Két nappal azután, hogy Andrej kiszabadult Knop karmai közül, Olga könnyek közt fogadta: „Megcsaltál! Hazudtál nekem! Igazam volt, viszonyod van ezzel a zsidónővel, Ányka Rozenstejnnel! Nem szégyelli magát: a férje börtönben ül . . .” Honnan vette ezt? Az előző napon ott járt Knop egy embere, és titokban kifaggatta, Andrejt és Makarevicsot illetően, közölvén, hogy Andrej maga beismerte: – méghozzá írásban – hogy meghitt kapcsolatban áll Ánya Makareviccsal. Az ezredes tehát aljasan viselkedett. De ez azt is jelentette, hogy ott nem nyugszanak, és tovább fognak ásni. Andrej magyarázkodott, hiába – hangos

735

zokogás és könnyek egész nap. Sohasem volt türelmes természetű, úgyhogy most feldühödve távozott hazulról; a Moldavankán, egy ismerős asztaloscsaládnál hált meg. Förtelmes, nehéz éjszaka volt, nem jött álom a szemére. Mert belátta: mindig így lesz, a fődolog helyett a kicsinyes, segítség helyett sértődöttség, szemrehányás. Az utcán találkozott az apósával, és a derék ember halkan szintén megdorgálta: „Galambocskám, hát így csinálják ezt? Utóvégre maga összeesküvő, az ilyesmit el kell tudni titkolni..." Mulatságos ember! Andrej nem is próbált magyarázkodni, legyintett: „Jó, majd legközelebb..."

Egy hét múlva csendőrök jöttek érte, újabb letartóztatás. Kiderült, hogy Szljozkin tábornok – az, aki a propaganda ügyében az egész nyomozást folytatta – nem érte be Knop magyarázatával, és megparancsolta, hogy Andrejt vonják felelősségre. Olga sírt, amíg a házkutatás folyt, Andrej ellenben nyugodt volt, sokkal nyugodtabb, mint az első alkalommal, csak a felesége sírása ingerelte, hirtelen rászólt: „Olga, nagyon kérlek, hagyd abba a sírást!" És az egyszerű mondat csodálatosan hatott: Olga mintegy sértődötten, rögtön abbahagyta a sírást. Andrej négy hónapig ült a várbörtönben, hetvenöt márciusában szabadult ki – ismét apósának kezességvállalása és háromezer rubel óvadék ellenében. Apósa a híres kozák nyakassággal az utolsó golyóig harcolt érte. Olgával falura utaztak, a Krímbe. Eleinte boldog mézeshetekhez hasonlított az életük, sem a nehéz paraszti munka, sem a rendezetlen körülmények, sem a sötét esték nem riasztották az asszonyt, Olga örült, hogy kettesben vannak, nincsenek körülöttük álnok nőszemélyek, veszedelmes barátok, de aztán, amikor a nyár véget ért, jött az unalom. Visszatértek Odesszába. Ott viharos hónapok voltak: ukránbarátok, a Balkán, önkéntesek, új emberek, remények. Nem, a törés nem a falun következett be, amelyet Olga állítólag nem bírt elviselni – így mondta a rokonainak – és nem is később, a balkáni szócséplés és az eltunyulás idején, a Kijevbe utazások, a „gromadistákkal", Dragomanovval való találkozások, a „Gromada" című lap körüli hűhó forgatagában, sőt nem is akkor történt – véglegesen – amikor Andrej Kijevben Ányával találkozott. Az egész napot és az éjszakát is együtt töltötték. Pjotr Pétervárott volt, ahol az odesszai kör ügyének kivizs-

gálása folyt. Ánya sajnálta őt, azt mondta, hogy nem bírja ki sokáig, mert gyenge, férfiatlan, nagyon rossz hatással van rá az anyja – aki valamennyi barátját elátkozza –, és hogy egyáltalán természeténél fogva nem forradalmár, hanem könyvelő. Úgy beszélt róla, mint ahogyan egy jó ismerősről szokás beszélni, nem a férjről.

Viszont elragadtatással nyilatkozott a „kijevi lázadókról": Sztyefanovicsról, Mokrijevicsről, Kosztyurinról, Dejcsről. Valami hallatlan kalandos vállalkozást eszeltek ki, mondta fojtott hangon: címbitorlás és hamis kiáltványok segítségével, mintegy a cár nevében parasztfelkelést szítanak a föld személyek szerinti újrafelosztásáért. Egy kisoroszországi járást, alighanem a csigirinszkit jelölték ki a kísérlet céljára. Andrej magában nevetgélt. Ő jobban ismerte a parasztot mindezeknél a nemeseknél és félnemeseknél, akik heves szeretettel voltak eltelve iránta. Amazok „Bakunyinból" ismerték a parasztot, hitték, hogy a paraszt bármikor kész fellázadni az urak ellen, hogy úgy tekinti a földet, mint Isten ajándékát, és ez egymagában elég ahhoz, hogy a felkelés kirobbanjon, csak egy kis szikra kell hozzá. Jaj de távol állt mindez az igazságtól! De nem próbálta lebeszélni őket, annál kevésbé, mert nyíltan senki sem tanácskozott vele. Őt kevéssé ismerték ott, és csak Ánya, a régi jó barát volt őszintébb vele. Az asszonynak szárnyakat adott a fontos küldetése: elutazni Európába, megszerezni az alkatrészeket egy szedőgéphez, hogy a „cári manifesztumokat" kinyomtassák. Két nap múlva kellett elutaznia. És akkor, éjjel – az asszonynak utolsó kijevi éjszakája volt ez – amikor elgondolták, hogy úgyis beszélnek róluk, itt már semmit helyesbíteni nem lehet, tetszenek egymásnak, ez igaz, de soha semmi nem volt köztük, tréfás csókokon kívül, Andrej valamikor a karján vitte őt, de most talán örökre elválnak, és ezenkívül felnőtt emberek, maguk felelnek tetteikért, a férfi huszonöt éves, az asszony huszonkettő, és búcsúzkodtak, búcsúzkodtak, és ami a legfőbb, ez a végtelen bizalom, és aztán, ahogy a beszélgetéstől, a szerelemtől és némi félelemtől elfáradtak, mert váratlanul jöhetett valaki, szótlanul feküdtek, a nyitott ablakon kora tavasz, éjszakai tavasz illata áradt be, és Ánya hirtelen megszólalt: „Szerintem a legnagyobb boldogság megszeretni valakit, aki-

nek mindig, mindenben, minden törekvésben azt mondhatod: »Igen! Igen! Igen!«"

Andrej megértette: ez álom. És ahogy megértette, elcsodálkozott: tökéletesen ugyanezt érezte ő is. Egyszeriben nyugodt hálaérzet fogta el. „Talán még összekerülünk." Az asszony rábólintott: „Lehet. Ha a mi rövid életünkből futja." Ez volt minden, és reggel elváltak. Lehet, hogy ha Andrej rögtön a „lázadókhoz" csatlakozik, ahhoz az ügyhöz, amelyért az asszony hevült, ő lett volna számára az az egyetlen férfi, akivel a szerelmet és a halált megosztja. Sokat gondoltak a halálra. Mert az egész vállalkozás, a telkek újraelosztása körül, amelyen fáradoztak, fegyveres csapatokkal való összetűzéssel és pusztulással fog végződni. Őket éri elsőnek! Ánya egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy a „lázadók" mind elvesztek, de a felkelés kirobban, hatalmába keríti az országot, elsöpri a trónt... Andrej jól tudta, hogy ebből a jó szándékú provokációból semmi jó, semmi haszon nem származik, meg aztán az igazat megvallva, belefáradt a közeli népi felkelésbe vetett túlságosan szenvedélyes és hasztalan reménybe. Valami mást kívánt. Nem, nem csatlakozhatott a „lázadókhoz" – ott fondorlat volt, nyecsajevizmus érződött.

A nyár elején Odesszában találkozott Ányával. Az asszony nemrégen tért vissza Svájcból, mindent elintézett, megszerezte a szedőgépet, a betűket, mindez most Romániában volt, és Sztyepanovics már Kisinyovban készülődött az értékes rakomány átvételére. Ánya lelkiállapota valahogy zavaros volt. Svájcban felkereste Bakunyint, elmondta neki a „cári kiáltvány" segítségével megindítandó felkelés tervét, de a nagy forradalmár valami okból nem helyeselte: „fehér szállal készült varrás hamar szembetűnik."

Odesszába az asszony Kosztyurinnal együtt érkezett, egy derék legénnyel, akit Andrej jól ismert Feliksz köréből. Nem, semmiféle féltékenységet nem érzett a csontos arcú „Aljosa Popovics"-csal szemben. Első pillantásra meglátta Ányán, hogy az sem az igazi. Ánya higgadtan és valahogy közönyösen érdeklődött: „Nos, hogy vagy, kedvesem? Hogy van Olga Szemjonovna?" És ez egy kissé fölényesen hangzott.

Ő és Kosztyurin, most túl vannak a határvonalon, más leve-

gőt szívnak: illegalitásban élnek. Az asszony már nem Rozenstejn és nem is Makarevics, hanem valami Ivanova, Anna Mihajlovna. Pjotrról nem beszéltek. A csigirinszki ügyről – pedig láthatólag nem hagytak fel vele – szintén hallgattak. Andrej hozzájuk tartozik, de nem egészen, nem ízig-vérig az övék. Sőt Ánya hangsúlyozta is ezt egy gúnyos mondatában: „Te persze, mint az állami berendezkedés híve . . .”

Nem, akármilyen rettenthetetlen és okos volt is Ánya Makarevics, minden észvesztő asszonyi bája ellenére sem ő volt az oka, hogy bekövetkezett a törés Olgával. Őbenne, Andrejben rejlik az ok, abban, amit az elmúlt évben átgondolt, átszenvedett, és ami más emberré formálta. Ha ez nem körülötte, nem az életkörülményeiben, hanem magában az emberben megy végbe, akkor vége, és nincs visszatérés. Nem térhetett vissza Olgához, mint ahogyan a régi énjéhez sem térhet vissza többé.

Tavaly, hetvenhétben vitték Pétervárra, előzetes letartóztatásba: júliusban, rögtön a Bogoljubov-história után. A börtön még forrongott, a tiltakozások nem csitultak el, ki félholtra verve, megnyomorítva kórházban feküdt, ki magánzárkában ült, a foglyok megtagadták a sétálást. Andrej nyomban belekerült annak a kilátástalan harcnak a légkörébe, amely állandóan folyik a börtönökben, nagyrészt rejtve, de némelykor vad és elkeseredett erővel kirobban. Egy ilyen robbanás, vulkáni dühkitörés történt éppen néhány nappal az odaérkezése előtt. Trepov városkormányzó megjelent a börtönben. Ezek az urak túlságosan büszkélkednek az előzetes letartóztatás házával: valami okból Európa legjobb börtönének tartják. Az isten tudja, miért! A felügyelők így beszéltek: „a mi mintabörtönünkben, amely Európa legjobb börtöne . . .” Nyilvánvalóan előnyök voltak itt az ő ebszolgálatuk számára. Az udvar közepén állva mind az öt emelet ablakait láthatták. A folyosók és a lépcsőátjárók olyan furfangosan épültek, hogy a letartóztatottakat kísérő felügyelők kiválóan manőverezhettek, elkerülve azt, ami az ő emberevő törvényeik szerint a legszörnyűbb: hogy a letartóztatottak véletlenül találkozzanak. Trepov kiment az udvarra, Kurnyejevnek az akkori börtönigazgatónak kíséretében, és megpillantott néhány letartóztatottat, akik együtt sétáltak. Azok sapkájukat megemelve, meghajlással köszöntek. Trepov megrótta

Kurnyejevet: az ugyanegy ügyben letartóztatottak miért sétálnak csoportosan? A politikai bűnösök – márpedig az ELH-ban legnagyobb részt ilyenek vannak –, akik három-négy éve vártak a bírósági eljárásra, magánzárkában ültek, és csakis egyedül sétálhattak, mindegyik a maga szűk kis karámjában. De Fjodorov parancsnok (ő júliusban szabadságon volt, és Kurnyejev helyettesítette) némi elnézést tanúsított, s a letartóztatottak rendszerint beszélgettek a karámok rácsain keresztül, és együtt sétáltak az udvaron. Trepov szavai hallatán, a sétálók egyike, Bogoljubov megjegyezte: „Én más ügy miatt vagyok itt."

Nyugodtan mondta, kihívás nélkül, és ez színigaz volt: nem a propaganda-ügyben vett részt, hanem a Kazany téren lefolyt tüntetésben, ez hetvenhat telén volt, és ott emelték először magasba a „Föld és Szabadság" vörös zászlaját, aztán összeverekedtek a rendőrséggel. A hórihorgas Bogoljubovot akkor egy másik legény helyett fogták el, aki szintén hatalmas termetű volt, és aki derekasan verte a fáraókat,* és szerencsésen eltűnt. Bogoljubov pedig (valódi nevén Jemeljanov) csupán propagandista volt, egyáltalán nem verekedő; az eltűnt helyett, bosszúból hurcolták be az őrszobára, és vadállatian összeverték. A fene vigye őket – gondolta Bogoljubov –, majd kiszórakozzák magukat, aztán elengedik; és ehelyett a drákói ítélet: a tüntetésben való részvételért teljes jogfosztottság jár és tizenöt évi fegyencmunka, ércbányában! És most ez a legény, egy pap huszonöt éves fia, akit az őrszobán megnyomorítottak, és már hihetetlenül kegyetlen ítélettel sújtottak, megengedte magának a csendes megjegyzést: „Én más ügy miatt vagyok itt."

Trepov miért, miért nem, vad dühre gerjedt, és elordította magát: „Hallgass! Nem hozzád beszélek!" Kurnyejevtől megtudva, hogy Bogoljubovot már elítélték, elrendelte: „Magánzárkába!" A börtöni hatóságok nem rohantak tüstént teljesíteni a parancsot, és Trepov, miután körüljárta az udvart, ismét belebotlott Bogoljubov hosszú alakjába. És ekkor az ingerült hangulatú tábornok a legnagyobb fokú személyes sértésnek vette, hogy Bogoljubov – ez a szemtelen gazember – a találkozáskor nem hajolt meg, és nem kapta le a sapkáját. Bogoljubov nyilván

* Fáraó – a forradalom előtt a rendőr gúnyneve Oroszországban.

elégnek vélte, ha egyszer meghajol, és leveszi a sapkáját, amit néhány perccel ezelőtt már megtett. „Magánzárkába! Sapkát le!" – ordított Trepov, és nekilendült, hogy leüsse a sapkát Bogoljubov fejéről. A legény hátrahőkölt, a sapka leesett. A rabok, akik az ablakból látták ezt a jelenetet, azt hitték, hogy a tábornok arcul ütötte Bogoljubovot. Abban a pillanatban kitört a börtönlázadás. Több száz ember vadul verte a falakat, összetörték a bútorokat, ordítoztak: „Pribék! Gazember Trepov! El a gazemberrel! – ledobáltak az udvarra mindent, ami az ablakrácson kifért. Trepov erre feleletül elrendelte: Bogoljubovot vesszőzzék meg.

Kurnyejev, amikor a megdühödött tábornok elhagyta az udvart, ezt hangos szóval adta tudtul, hogy minden cellában meghallják. „Mit tettek? Maguk miatt most megvesszőzik Bogoljubovot. Ez a parancs!"

Szegény fiú! Először félholtra verték, mert másnak nézték, most pedig megvesszőztetik, hogy bosszút álljanak másokon. Bogoljubovot elvezették. Háromszáz letartóztatott tombolt a magánzárkákban, a börtön recsegett-ropogott, üvöltött, nyögött, a felügyelők elvesztették a fejüket, de aztán kezdődött a megtorlás: berontottak a cellákba, és ököllel, csizmával, sőt még puskatussal is igyekeztek megfékezni a lázongókat. Hej, de szeretik az urak a védteleneket püfölni! Különösen, ha hárman, négyen, vagy még inkább öten vannak egy ellen. Látni lehetett a piacokon, hogyan verik a tolvajokat, a cigányokat, sőt nem is csak a tolvajokat, hanem csak úgy a gyanúsakat is.

És most elbeszélték Andrejnek – a sétákon, és átkopogtatással a „klubokban", az árnyékszék-ülőkéken keresztül – hogyan ment a lecsendesítés. Sokakat addig „csillapítottak", amíg eszméletüket vesztették, kit kórházba cipeltek, kit magánzárkába. Leonyid Gyicseszkulót, akivel Andrej Odesszában, Feliksz körében találkozgatott, teljesen összeverve még csak nem is karcerbe dugták, mert az nem volt elég, hanem valami sötét pincébe, amelyben olyan forróság volt, mint egy gőzfürdőben, és az egész padlója ürülékkel tele – Gyicseszkulo maga mondta el, amikor az udvaron találkoztak. Andrej az első pillanatban rá sem ismert. A nemrégen még szép, fehér arcú, dús szakállú fiatal férfi meggyötört öregemberré lett, tekintete félőrülten fut-

kosott ide-oda. Egyre azt ismételte: „Még egy nap, és megőrültem volna ott!"

Feliksz Volhovszkij is kórházba került. Teljesen megnyomorították, jóformán semmiért: időnként süketség jött rá, így volt ez már Odesszában is, alighanem még a tíz évvel azelőtti, első bebörtönzése következményeként. Amikor kitört a zendülés és a botrány, éppen süket volt, és – mit sem tudva – valamelyik sürgős szüksége miatt kopogott az ajtón. A börtönőrök nem hallották: a zendülők verésével voltak elfoglalva. Erre Feliksz teljes erejéből döngetni kezdte az ajtót, az őrök pedig, abban a hiszemben, hogy ott is zavarognak, betörtek a cellájába, és se szó, se beszéd, irgalmatlanul ütni-verni kezdték. Micsoda kéj lehetett! Nyomorékká verni egy megdöbbent, ellenállásra fel nem készült, ráadásul beteg, gyenge embert... Andrej sokáig nem látta Felikszet, az kórházban volt, majd visszavitték a cellába – Andrej mindezt másoktól tudta meg –, később kapcsolatot teremtettek, kezdetben átkopogtatással, közös ismerősök révén, a „klub" csövein keresztül, majd a közönséges bűnözők közvetítésével, levélkékkel; Andrej közölte a főbb odesszai híreket, elsősorban természetesen a Masára és Szonyecskára vonatkozókat, bár szinte semmit sem tudott róluk azon kívül, hogy külföldön vannak – végül aztán az udvaron találkoztak. Andrej összerezzent, amikor meglátta barátját. Feliksz meggörnyedt, és egészen megőszült. De a régi, egy kissé bűntudatos, szelíd mosolya megmaradt. Elbeszélésében, hogy miként verték össze és cipelték be a karcerbe, miközben őneki sejtelme sem volt semmiről – nem harag volt, hanem csúfondárosság. „Én bolond, sokáig igyekeztem megtudni: miért? Vernek engem, én meg azt kérdezgetem: »Miért-miért?« És csak vernek az aljasok, mégpedig okvetlenül a fejemet, mintha az embernek ez holmi semmire sem használható edénye volna..."

Akkor meleg volt odakint: augusztus vége, enyhe napsütés, és nem volt kedvük az udvaron keringeni, mert a felét árnyék borította, a napos rész vonzotta őket, még csak mozogni sem kívántak – így hát a téglafal mellett álltak – Feliksz halk hangon verseket szavalt, sok verset, de csak négy sor vésődött Andrej emlékezetébe: „Úgy pusztulunk el, észrevétlen, miként a hangya, mikor tétlen kószálván a réten, egy láb unottan rátipor."

És Feliksz még azt is mondta akkor, a legelső pillanatban, amikor találkoztak: „No hát, itt vagy! Minden akkor kezdődött – emlékszel? – amikor Szolomon azt ajánlotta, hogy lépj be a körünkbe, és te három napig gondolkoztál. Még nevettünk is: lelkiismeretes legény, komolyan megfontolja a kérdést. Bocsáss meg nekünk! A gyehenna tüzébe vonszoltunk téged, mi gonosztevők!... Különben most a kertben üldögélnél a te Olenykáddal, vagy körtét szüretelnél..."

Andrej nem értette: tréfál vagy nem? Mindig ilyen volt: csendesen, ajkbiggyesztve, látszólag szándéktalanul, de okvetlenül mintha tűvel szurkálna. Nem felejtette el, hogy három napig habozott! Andrej mindenesetre tréfásan felelt: „Nem, barátaim, a gazságotokat semmiképpen sem bocsátom meg. Holtomig köszönni fogom..."

Cellájába visszatérve emlékeibe merült. Igen, igaz, minden csakugyan azon a napon kezdődött – négy évvel ezelőtt. Jött Szolomon Csudnovszkij, és azt kérdezte: „Belépsz vagy nem?" Nyílt kérdésre válaszolni is nyíltan kell. Szolomon különös egyéniség, folyton mosolyog, ravaszkás szeme van, kis szakálla kerek, a sapkája kerek, közönséges szélhámos zsidónak látszik, amilyenek hemzsegnek Odesszában, a piacon tolonganak, a kikötőben seftelnek, gyanús üzelmeket folytatnak. Benne is megvan a ravaszság, a szélhámos huncutság, minden, csak éppen más irányú: másoknak, másokért fondorlatoskodik. Valahol Nyecsajevvel volt kapcsolatban, Pétervárt, a diáklázongásokat illetően, és úgy rémlik, még hadakozott is vele együtt a gyűléseken, majd Bécsben tanult, Lavrov „Előré"-je körül forgolódott, visszatért Odesszába – Andrej még hetvenegyből, az egyetemi csatákból, vendéglőkből, könyvtárakból ismerte – és most azt kérdezi: „Belépsz vagy nem?" Szolomon már Feliksz köréhez tartozott, oda, ahová Makarevicsék, Andrej Franzsoli és mások is. Andrej mindezt tudta. Nem titkolták előtte. De, hogy *végleg* hozzájuk csatlakozzék – azt meg kellett fontolni.

Itt nemcsak a diákélet volt, közös kassza, könyvtár, összetűzések a tanárokkal, itt nagyobb feladatokról volt szó, állami méretűekről: felvilágosítani a népet, a munkásokba beoltani a politikai gazdaságtan eszméit Flerovszkij, Lassalle könyvecskéi szerint távoli és határozott céllal. Bakunyin nyíltan kimondta:

„A népet fel kell lázítani." De hogyan? Milyen eszközökkel? Bármilyennel! Minden eszköz jó, csak minél gyorsabb legyen, minél könyörtelenebb és véresebb. A másik bálvány, Lavrov, a megfontolt ezredes, aki a száműzetésből Európába szökött ki, és onnan küldte intelmét: mielőtt fellázadnának, a népet és önmagukat is fel kell készíteni a lázadásra. És volt még egy harmadik tanító is, ugyancsak a határon túl: Tkacsov, a volt nyecsajevista, aki összeesküvésre és felforgatásra buzdított. Feliksz köre propaganda irányzatú volt, inkább Lavrov és a pétervári népbarátok felé hajlott. Vagyis: más, hosszabb utakon, lassan járj, tovább érsz, mégpedig biztosan, a végső cél meg ugyanaz: fellázítani a népet! Andrej mindezt tudta, hallotta, együttérzően helyeselte... De alighogy elkezdődött a családi élete, Olga gyermeket várt, otthon, Nyikolajevkában pedig életük alkonyához közeledtek öreg szülei, és ő volt a támaszuk, még ha bizonytalan és távoli is, de az egyetlen.

Meg is mondta Szolomonnak: „Azt hiszed, könnyű ez?... Adj három napot, gondolkozom és válaszolok." Szolomon meglepődött: „Hát megváltozik három nap alatt bármi is?" Sok mindennek kellett volna megváltoznia. Csak nem régen helyezkedett el: tanítóként egy külvárosi iskolában. Nem nagy a fizetés, de meg lehet élni belőle, még az öregeknek is küldhet. Ezenkívül viszolygott a földalatti tevékenységtől. Nem, nem félelem okozta ezt, nem a büntetéstől tartott – semmi ilyesfélét nem érzett, csak bizalmatlanságot, sőt utálatot mindennel szemben, ami titokban folyik. Hiába – ilyen a természete! Mindig voltak ellenségei, mert az emberek iránti érzéseit nem titkolhatta, de az ellenségei pontosan tudták róla, hogy ellenség, és mindig résen álltak. Mint annak idején Szvjatoszlav fejedelem, mindannyiszor előre bejelentette: „Ellenetek megyek!" Tapasztalt utcai gladiátorként ismerte a verekedés törvényét: elsőnek odacsapni. Itt pedig csendben kell készülődni, rejtőzködni, hazudni, másnak adnia ki magát.

A gyűléseken sem félt kimondani, amit gondolt, mégpedig becsületesen, nyíltan. Odesszában ismerték. Azt beszélték, hogy olyan szónok, amilyen kevés akad. Nyíltságáért, harcos híréért az volt a fizetség, hogy az egyetem végleg bezárult előtte, és júniusban el kellett vinnie az iratait. Most mindezt ott kellene

hagynia, gladiátorból vakondokká változni, és a sötétben földalatti járatokat ásni. Harmadnap mégis megkereste Csudnovszkijt, és azt mondta: „Igen!"

Mert már kimondta mindazt, amit nyíltan megmondhatott. Ezután már ismétlések következnek. Ezután – vakonddá kellett átváltozni. Olgának célzott rá: „Mit szólnál hozzá, ha a férjed..." Olga csak nézett értetlenül, majd megértette, szemében páni félelem villant meg, de uralkodott magán, és méltósággal azt felelte: „Akkor is szeretném a férjemet." Akkor még félt, hogy téved, és elveszíti őt. Andrejnek fontos volt, hogy semmit se titkoljon, mindvégig őszinte legyen. Az első ülésen nyugodtan ült, mint egy illedelmes gyerek, és csak hallgatott, figyelt, igyekezett mindent magába szívni. Meglepődött azon, hogy valóban érzékelte: ez a néhány ember, ez a pár jelentéktelen külsejű ifjú – akik elvont témákon vitatkoznak – része annak a hatalmas valaminek, ami egész Oroszországot, sőt talán Európát és az egész világot is átfogja.

Csaknem mind itt voltak most az ELH-ban. Az ablakon keresztül látta őket, és olykor – pillanatnyi szerencse – sétakor találkozott velük. Itt volt a vérszegénységtől fakó Szolomon, ócska, kerek sapkájában, ott volt Andrej Franzsoli, az igaz orosszá lett olasz, igen jólelkű, bátor, kövér ember, aki a csendőrkísérettel tett utazáskor kiugrott a vasúti kocsiból, és egész életére megnyomorodott; a csendőrök, erre az ugrásra emlékezve mint rendkívül veszélyes bűnöst, a Péter–Pál-erődbe dugták, és csak nem régen hozták vissza az ELH-ba, mert, ahogy mondták, közeledett a bírósági tárgyalás. Itt volt Viktor Kosztyurin, Aljosa Popovics, akit Mihajlo és Ánya márciusban olyan ragyogóan kiszabadított, és akit júliusban ismét elfogtak, itt volt Misa Kac is, a balszerencsés bodnár, aki – kész nevetség! – azt magyarázgatta a vizsgálatkor, hogy tanítóból lett bodnárrá, az aranyere miatt: hogy ne ülő életmódot folytasson...

Az első három héten egyáltalán nem aludt, éjszakákon át emlékeiben kutatott, töprengett: véletlenül van-e itt, vagy sem? Minél tovább gondolkozott, annál bizonyosabbá vált előtte, hogy nem, nem véletlenül. Másként nem lehet. Nem Szolomon terelte őt oda azon az őszi napon, nem az ősz hajú bölcs, Feliksz Volhovszkij csalta oda, mint valami csábító szirén, hanem a tu-

lajdon élete, és mindaz, ami körülötte történt. Ha nem Feliksz körébe kerül be, akkor a kijevi „lázadókhoz" megy, a herszoni propagandistákhoz, az odesszai Saint-Jeboun-hívekhez, mert körös-körül minden forrongott, ágaskodott, rohant valamerre, és a közös sorsot elkerülni ugyanúgy elképzelhetetlen volt, mint például szárazon kerülni ki a zuhogó záporból... És mégis – honnan indult el a dolog, hol is kezdődött? Mert hát ő paraszt, az egyszerű népből származik, apja jobbágy, a nagyapja meg éppenséggel rabszolga, évszázados sérelmek, sötét, embertelen élet van mögöttük, ő, Andrej Ivanovics azonban kilencéves kora óta szabad kozák, kercsi gimnazista – ezüstéremmel végzett –, majd egyetemi hallgató a jogi fakultáson, tiszteletreméltó fiatalember... Honnan hát ez a leküzdhetetlen fájdalom, ez a *képtelenség a megbékélésre*?

Ezt a történetet soha senkinek sem mondta el: egy este a nagyapja házában a kaska-csekraki birtok baromfitelepén, Ljuba néni zokogva a földre borult, és a nagyapa lábához simult: „Apuska, drága jó apuska, mentsen meg!" A nagyapa bezárta az ajtót. Kintről valaki teljes erejéből dörömbölt, kiabáltak, az ablakot verték, Andrej egy hatalmas termetű, szakállas muzsikot látott, Másfél Dmitrijt, az intézőt, akitől mindenki félt. „Nyisd ki, te barom! Úgyis a miénk lesz!" – ordította Másfél Dmitrij, láthatóan részeg volt, de a nagyapa azt felelte: „Lelövöm!" Pedig nem volt mivel lőnie, Andrej ezt tudta, így hát iszonyúan félt, és nagyon sajnálta Ljubocska nénit, anyja testvérhúgát – varrónő, a legszebb lány az egész Frolov családban, jóságos teremtés, ingeket varrt neki –, és most el akarják vinni valahová. Andrej felkiáltott: „Ljubocska néni!" – sírva fakadt, és a nénjéhez futott, de a nagyanyó betuszkolta a másik szobába, és bezárta. Andrej dörömbölt, kiabált, ököllel verte az ajtót: „Ne bántsák a nénikémet! Ne bántsák a nénikémet!" Hallotta, hogy lármáznak a falon túl, Ljuba néni sikoltozott, aztán csend lett. Ő kimászott a kisablakon, futásnak eredt, és látta: Másfél Dmitrij kézen fogva vezette Ljuba nénit, és az – olyan kicsi volt mellette – kibomlott hajjal lassan és nyugodtan ment, és még csak meg sem próbálta kitépni magát, másik oldalán pedig Sztyepan ment, a lovász, akit gúnynevén Cserkesznek hívtak. Andrej nyolcéves volt, de mindent megértett: Ljubát Lo-

rencovhoz, a földbirtokoshoz vitték. Már régebben hallotta, hogy Ljuba néni panaszkodik a nagyapónak: az uraság zaklatja, azzal fenyegeti, hogy a púpos Minykához adja feleségül, ha nem hajlandó hozzá „járni".

Hogy mit jelent ez, az urasághoz „járni", Andrej nem tudta pontosan, de körülbelül sejtette: *erőszakot* jelentett, valamit, ami még a megverésnél is borzalmasabb, sőt a *szekúciónál* is, aminek egyszer Vaszilij bácsit vetették alá, aki inasként szolgált Lorencovnál. Andrej hallotta Vaszilij bácsi jajgatását – az istállóban verték. A *szekúciót* Másfél Dmitrij végezte (azt is beszélték, hogy egy tatárt halálra vert) meg Cserkesz Sztyopka és a másik lovász. Különösen Másfél Dmitrijt gyűlölte mindenki, a nagyapó valami okból „Mammon"-nak nevezte, és azt mondta, hogy „Mammon" nem fog a maga halálával meghalni, és csakugyan: az uraság talpnyalóját egyszer megleste egy másik Zseljabov nagybácsi, apjának fivére, aki Kaska-Csekrak közelében lakott úrbéri telken, és félig szabad embernek, függetlennek tartotta magát, és beverte a tányérnyaló fejét. De ez később történt. Azon az estén azonban, amikor Ljuba nénit elvonszolták Lorencovhoz, és Andrej látta a könnyeit, a nagyanyó vergődését, hallotta nagyapjának tehetetlen átkozódását, akkor megesküdött magában: ha felnő, megöli Lorencovot. Lorencov görög volt, magas, kövér ember, álmos, kékes színű arccal, súlyos szemhéja félig mindig csukva. Apja, egyszerű kőfaragó, sírköveket készített, meggazdagodott, nemességet és jobbágytartási jogot vásárolt, de most ennek az újdonsült földbirtokosnak – a sírköves fiának – el kell veszítenie a rabszolgáit, már közel a szabadság, mindenki arról beszél, álmodozik. „Utoljára még ki akarják szórakozni magukat – mondogatta a nagyanyó. – Érzik, hogy a hatalmuk a vége felé jár, hát még erőszakoskodnak egy sort."

Megjött Szultanovkából Andrej apja és anyja, ők egy másik uraságot szolgáltak, Nyelidovot; az apja jószágigazgató volt, noha még mindig úrbéresnek számított. Lorencové volt a nagyapa családja, valamennyi Frolov, és Kaska-Csekrakon élni, a baromfitelepen, sokkal rosszabb volt, mint Szultanovkában, de Andrej csaknem az egész gyermekkorát ott töltötte, szerette a nagyszüleit, különösen nagyapót, és nem kívánt az apjához

menni. Apja nem is igen hívta. Egyre oktatta az apósáékat, hogy miként éljenek. Az anya nem értett egyet vele. Ő nagyon búsult Ljuba miatt, biztatta az urát és az apját, hogy menjenek a biróságra, Feodoszijába, különben, azzal fenyegetőzött, felbujt egy szökött katonát, hogy álljon bosszút Lorencovon. Andrej apja mérgeskedett: „Ilyenek vagytok ti mind, Frolovok, rúgósak! Az az ostoba liba miért nem járt oda titokban, senkit sem zavarna..." Mire a nagyapa kifakadt: „Ti pedig, Zseljabovok, meghunyászkodtok!" Édesanya rátámadt apára, az meg morgott: „Mintha bizony, micsoda drága kincs volna! Te ötszáz rubelbe meg egy rézpetákba kerültél, a húgodért pedig még ennyit sem adtak." Ezt gyakran odadörgölte az anyának, némelykor abban az értelemben is, hogy drágán fizette meg (mit alszol, úgymond? Mozogj szaporábban! Ötszáz rubelbe kerültél!), máskor meg olyan értelemben, hogy olcsó, nem sokat ér: egy rézpetákot. Valóban ez volt az ára, ennyiért vette meg Nyelidov földbirtokos az Andrej anyját az apja könnyes kérésére és annak pénzén Lorencovtól. És most összedugta fejét a család: mi legyen? Ljuba néni valahová eltűnt, a nagyanyó így mondta: szégyenében levetette magát. És Andrej valami iszonyatosat képzelt: Ljuba néni felmegy a hegyre, ahol a szakadék van, ahová tilos felmenni, és *leveti magát!*

Apja és nagyapja szidták egymást, az apja azt mondta: „A butaságuk miatt itt rohadnak el a tyúkganéjban." Igen büszkén felült a szolgálati bricskára, a Nyelidovéra, fogta a feleségét, és elhajtottak. Nagyapa pedig még aznap elment Feodoszijába, hogy bepanaszolja az uraságot. Hogy várták haza ők a nagyanyóval! Két este ott ültek a kis dombon, amely a postaút mellett emelkedett, és néztek, néztek. Nagyapa a városból hazafelé jövet rendszerint már jó messze a magasba emelte botjával a kucsmáját, és Andrej, ahogy megpillantotta, vagy két versztát futott elébe. De most csak nem jött, és nem jött, harmadik reggel érkezett meg komoran, meggörnyedten. Csak annyit mondott: „Lehet is ezekkel pereskedni?" Kiderült, hogy Lorencov már korábban benyargalt a békebíróhoz, és bejelentette, hogy a baromfigondozó lánya leitta magát, részeg verekedésbe kezdett, meg kellett fenyíteni, és ezt mindkét lovásza tanúsította. Az eskü, hogy megöli Lorencovot, erősen és sokáig Andrej

emlékezetében élt, tizenkét éves koráig, amíg egy napon Szultanovkában az anyja ezt nem mondta: „Mind kutyák, hóhérok." Ekkor elgondolkozott. Hirtelen rádöbbent, hogy ha ölni akar, akkor nem azt a kék pofájú görögöt kell megölnie, hanem valaki mást, vagy talán valamennyit.

Emlékezett rá, mert benne maradt mindörökre kiirthatatlanul, mint az öreg katona testében a gránátszilánk, amely rossz időben gyötri. Őt is ugyanígy gyötörte a sérelem, amelyet egy szívéhez közel álló személy durva megbántása miatt érzett, annak lehetetlensége, hogy megmentse, bosszút álljon érte. De hát mit tehetett ő, a kisfiú, a hatalmas termetű Másfél Dmitrijjel, vagy a Lorencov uraséggal szemben? Még ha volna a nagyapjának egy rendes puskája. De honnan venne golyókat? Fejszét emelni nincs elég ereje. Elgondolta, hogy éjnek idején, késsel felfegyverkezve belopakodnék Lorencovhoz, és leszúrná, mint egy disznót, a nyakába döfne, ez a legbiztosabb, de hát az udvar tele van kutyákkal, holtra marják. És most is – hogy hallgatta a tájékoztatást Trepovról, meg arról, hogy a börtönőrök miként készültek Bogoljubov megverésére, szándékosan a letartóztatottak szeme láttára halmozták fel az udvaron a vesszőnyalábokat, és kézmozdulatokkal jelezték, hogyan fogják elverni – ugyanezt a kínt érezte: gyűlöletet és tehetetlenséget.

És ha vele tennék ezt? – gondolta. Ha a tábornok nekihuzakodva leverné a sapkáját? És aztán: *szekúció*, amelyet bejelentenének, hogy mindenki hallja ... megragadnák a két karját, vonszolnák, lemezteleníteném – akkor mi lenne? Túl lehet ezt élni? Nem, vele ez nem történhet meg. Öklével a halántékára sújtva azon nyomban leütné a tábornokot, lőjék csak agyon. Úgysem élhetne tovább. Mert azok úgy vélik, hogy egy nemesembert nem való megverni, de a kispolgárt, a paraszt fiát, éppenséggel ajánlatos. Bogoljubov doni kozák származású, őt lehet. No hát csak próbálja meg – ő ököllel sújt a hóhér halántékára! Napokon át a sétákon, a „klubokban", a spárgává sodrott kis papírcédulákon, a „lovakon", amelyeket az ablakokon dobáltak ki, ezt a kérdést vitatták: hogyan álljanak bosszút Bogoljubovért, mit tegyenek Trepovval? A vezetőség megrettent, ez nyilvánvaló volt, de a puszta kiabálás és a börtön megrongálása nem elegendő. Az aljasság ne maradjon megtorlatlanul.

Ilyen tervek merültek fel: egy meghatározott napon az adminisztráció *minden* képviselőjét, aki a cellákban megjelenik, megrohanják, és ütik azzal, ami éppen a kezük ügyébe kerül, vagy pedig írásbeli panasszal fordulnak a városkormányzóhoz, amiért rossz a koszt, nem engedik, hogy szerszámokat tartsanak, és ha Trepov bemegy valamelyik aláírónak a cellájába, rárohannak, megfojtják, vagy legalább nyomorékká verik. Ezt az utóbbi tervet a hatvanéves Muravszkij, a legöregebb forradalmár javasolta, akit az egész börtönben Apó néven ismertek. Andrej két teljes napig erről ábrándozott: – belép Trepov: „Maga írta a bejelentést?" – ő nyugodtan bólint, csendesen odamegy hozzá, és ráveti magát. Két napig ökölbe szorult a keze, a hideg rázta, mintha megbetegedett volna. Aztán jött a hír: mindent abbahagyni, a „Föld és Szabadság" párt vállalja a bosszú megszervezését. A bosszú egész Oroszországot megremegtette, de csak egy fél év múlva.

Nem lehet elfelejteni ezt a házat – zsongó falaival, zúgó kürtőivel olyan volt, mint egy méhkas –, az apró sejtek magányát, és ugyanakkor a valamennyivel való egység, tehát az igazság, a legyőzhetetlenség érzését. Minden nappal fogyott az élet, sorvadt az ifjúság – és mégis, mégis! Sehol nem voltak olyan emberek, mint ott! Voltak ott hírességek, akikről Andrej már régebben hallott – Ippolit Miskin, aki Csernisevszkijt próbálta kiszabadítani, Vojnaralszkij, egy hercegnő fia, aki minden pénzét odadobta propagandára, Rogacsov, a tüzértisztből lett fűrészmunkás, hajóvontató, legendásan erős, bátor ember, Szergej Kovalik, egy ezredes fia, békebíró, kiváló konspiráló és igen nagyeszű (Gyebogorij beszélt róla...), és voltak még ismeretlen, nagyszerű emberek, csodálatos nők, Odesszából és Kijevből való régi barátok. Ide terelték össze egész Oroszországból a gondosan elfogottakat – akik egyébként nem is rejtőztek különösebben! – akiknek egyetlen bűnük az volt, hogy túlságosan önfeláldozóan szerették a népet, arról álmodoztak, hogy közel kerülnek hozzá, megtanítják egyre-másra, és tanulnak tőle egyet-mást. Hej, a bitang elnyomók, a gazemberek! A rabokat gyötörte a kötelességérzet. Majd elepedtek a vágytól, hogy odaadják a népnek, amivel ők maguk tartoznak neki, amivel a szüleik, őseik hetedíziglen adósai maradtak. Ott várta az ítéletet

például Perovszkaja, a pétervári főkormányzó lánya, még egészen fiatal, de ahogy mondták: erélyes és máris sokat elért hajadon, aki Alekszej Razumovszkij gróftól származtatta a családfáját. Ott ült az előzetesben Kolja Morozov, beteges külsejű, hihetetlenül sovány, szemüveges fiatalember – Andrejnek megmutatták az udvaron –, egy dúsgazdag jaroszlavli földbirtokos fia, és alighanem Nagy Péter ivadéka. El lehet képzelni, hogy milyen roppant nagy adósság gyűlt össze ezeknél az úri csemetéknél!

Andrej nevetett magában, amikor a kötelességről való szónoklatokat hallgatta. Az arisztokraták, nemesek nem keltettek bizalmat benne, úgy érezte, hogy ez inkább csak játék és hódolás a divatnak. Sőt, amikor elmondták neki Szinyegub szavait, aki pénzt és bútorokat ajándékozott a munkásoknak: „Az én pénzem is a parasztoktól ered, apám küldi nekem, ugyanolyan népnyúzó, mint minden földbirtokos" – Andrej a homlokát ráncolta: „Nagyon is színpadias! Nem pénzt kell hajigálni, nem bútort ajándékozni, hanem valami másra van szükség." De hogy voltaképpen mire, azt egyelőre nem látta világosan. Szeretett volna beszélni Szinyegubbal, de sehogyan sem sikerült vele a sétákon összetalálkoznia, amikor pedig a tárgyalás elkezdődött, és mindannyiukat egy csomóba terelték – a legelső napon – tüstént annyi barát és ismerős tűnt fel, hogy beleszédült, és úgy igazán senkivel sem tudott beszélni. És mégis, ha ki-kinevette is a túlzókat, ha a homlokát ráncolta is, lehetetlen volt, hogy ne tisztelje őket, és ne lelkesedjen értük. Az egész Oroszország ott volt, minden társadalmi rend, de a fő erőt, a nemesek, a papok, szolgálaton kívüli katonatisztek, háztulajdonosok, kereskedők, kispolgárok, pénzügyi tanácsnokok gyerekei jelentették, a vétkük pedig abban állt, hogy egy őrült nyáron eszükbe jutott átvedleni csizmadiává, bodnárrá, szántóvetővé, takácscsá, szülésznővé.

Köptek arra a világra, melyben azelőtt éltek, elhagyták az otthont, elfeledték a szüleiket. Úgy érezték, hogy közel a forradalom, a társadalmi robbanás elkerülhetetlen: csak meg kell érinteni az örvénylő népréteget, megmozgatni, felrázni. Hol adják a *Szép Helénát*? Tolsztoj gróf új regényt írt? Valami úri asszonyról szól, aki megcsalta az urát? Suttogás, félénk sóhajtozás, fülemülecsattogás? Merő ostobaság és képtelenség – amíg a mun-

kások tizenkét órát dolgoznak a gyárakban, három kormányzóság népe éhezik, a parasztságot becsapták, a megváltási összegek elviselhetetlenül magasak, és közeleg a legfőbb rém, a sátán: a kapitalista. Celláról cellára járt egy vers; valamelyik letartóztatott írta: „Kopogtatás éjjelente kürtőn, falon át, »klub-ülések« szokott rendje, felettünk a bárd ... Fagyos cellák, mozdulatlan, tétlen tespedés, görcsök a beteg gyomorban, s örök hasmenés ..." Ez minden, amire Fet megfelelt.

Sokan azok közül, akik három-négy éve ültek, és vártak a bírósági tárgyalásra, megszokták ezt a bűzt, a tétlen, mozgás nélküli életet, és, ami a legborzasztóbb, a börtönben való vegetálás értelmetlen voltát. Nem, nem adták meg magukat, nem léptek az „őszinte vallomások" útjára, hogy enyhítsenek a sorsukon – a több száz letartóztatott közt, akik ellen eljárás folyt, alig négy vagy öt áruló akadt, az aljas Nyizovkin, akinek pétervári lakásán összejöveteleket tartottak, Gorinovics, aki a kijevieket adta ki – őrajta Viktor Malinka, Dejcs és Sztyefanovics már bosszút álltak, leöntötték kénsavval, és beverték a fejét, de ő megvakulva, szétmart arccal és betört koponyával is életben maradt, és most különösen szenvedélyes áruló – meg még ketten vagy hárman –, de a többség számára ez az álélet létformává lett, a legmakacsabbak hozzáidomultak és felkészültek rá, hogy továbbra is titáni kitartást és birkatürelmet tanúsítsanak. Sokan leveleket, csomagokat kaptak (Andrejnek senki sem írt, csak Olga küldött karácsonyra egy képeslapot), a többieket látogatták –, olykor ijedt és bánatos arcú feleségek, menyasszonyok, anyák, vőlegények jelentek meg a folyosókon, réz csendőrsisakok kíséretében, és Andrej, valahányszor sétára indulva látta ezeket a titkos rémülettől dermedt, szánalmas figurákat, a *szabad embereket* – megkérdezte magától: szeretné-e, hogy anyja vagy Olga itt megjelenjen? És mindannyiszor szilárdan azt felelte: nem, nem szeretné. Nem akart hozzáidomulni ehhez a félig-élethez, nem akarta elnyújtani: ha még egy évet ott kellene élnie, gondolta, nem bírná ki, beverné a fejét önmagának vagy egy őrnek, hogy egyszerre vége legyen.

És még: addig nem tapasztalt új erővel rohanta meg a felismerés, hogy az ilyen látogatás csak akkor boldogító, ha egymáshoz végtelenül közel álló emberek találkoznak, akik tökéletesen

megértik egymást. Erről annak idején beszélt Ánya. Ha ez nincs, akkor csak – felesleges kínlódás, haszontalan könnyek. Szenvedésen kívül ugyan mit hozna neki az anyja? Olga pedig – meggyűlölné a barátait, mindenkit elátkozna . . .

. . . És még önmaga előtt is titkolt irigységgel nézett azokra, akiknek megvolt ez a boldogságuk. Egy napon fiatal párt pillantott meg, a férfi az ELH-cellából jött ki, a nő kintről – ő a tárgyalás megkezdéséig, óvadék ellenében szabadlábon volt. Mint vőlegény és menyasszony engedélyt kaptak a találkozásra: a sárga és betegnek látszó Tyihomirov, aki már négy éve ült, és Perovszkaja, egy tábornok még egészen fiatal, naiv kis gyermekarcú lánya. Szorosan egymás mellett ülve, csaknem összebújva suttogtak egy padon. A csendőr két lépésnyire állt, és pimasz kíváncsisággal, bambán rájuk meredt. Mégis látszott az arcukon, hogy boldogok. Andrej később megismerkedett velük, a tárgyalás idején, de akkor látta őket először, és valahogy különös érdeklődéssel nézte, úgy, hogy belesajdult a szíve ott a folyosón, amikor egy őrrel lefelé ment: azok természetesen nem vették észre.

Októberben megkezdődött, amit olyan régen vártak, amiről úgy álmodoztak, mint a menekvésről: a bírósági tárgyalás. Az első napon a vádlottak egész tömegét hosszú sorban, csendőrökkel körülvéve föld alatti folyosón kísérték át (példás börtön, mindenre gondoltak!) a körzeti bíróság épületébe. Lassan mozogtak, mert sok volt a beteg, gyenge, némelyek most kerültek ki a kórházból, némelyek mankón jártak, de mégis felajzottak voltak, beszélgettek, tréfáltak, híreket közöltek, boldogan ismerték fel egymást, vagy kötöttek új ismeretséget, és ez a felajzottság folytatódott a teremben is, ahol a vádlottak tömege, vagy százhegyven ember, a közönség helyét foglalta el, néhányukat pedig – bíráik véleménye szerint a megátalkodottabb bűnözőket – a külön elkerített emelvényre ültették, amelyet nyomban elneveztek „golgotának". Ott a „golgotán" pillantotta meg Andrej először a hatalmas, megtermett Rogacsovot, a magas növésű, sápadt homlokú és valahogy rendkívül átható pillantású Ippolit Miskint, a komoran, elmélyülten figyelő Vojnaralszkijt, a szőke hajú, gúnyosan mosolygó Kovalikot, aki a maga nyugodt, erőteljes külsejével valóban békebíróra emlé-

keztetett, meg valami sovány szőke férfit, akiről kiderült, hogy Rabinovics, és meglepetésére: Kosztyurint. Aljosa Popovics szakállt növesztett, ravasz, fiatal kozák-képe nagyon tekintélyesnek és szigorúnak látszott. Látszott rajta, milyen büszke, hogy nem a teremben ül, hanem ott, a neves forradalmárok között! Azt, hogy Viktort a nyáron letartóztatták, csaknem vele egy időben, Andrej a vádiratból tudta, de nem sikerült sem találkoznia vele, sem bármit is megtudnia róla: Kosztyurint nem az Előzetesben tartották fogva, hanem a Péter–Pál-erődben, *mint nagyot*. Ez aztán meglepő volt. Mit kentek rá? A börtönből való szökésen kívül talán még a Gorinovics elleni merényletet is?

És mindenkiben volt kétely, csodálkozás, mindenki kérdezett valamit, ezért a terem szüntelenül morajlott, reszketett a közlés vágyától: a magánzárkák után, azután, hogy annyit álmodoztak legalább egy beszélgetőtársról, hirtelen a barátoknak ez a serege! És beszélgethetnek, egymás szemébe nézhetnek, megfoghatják egymás kezét. Az első nap az adatfelvételekkel telt el: társadalmi helyzet, foglalkozás, életkor, vallás – a szokásos fecsegés. Némelyek a legutóbbi lakhelyükre vonatkozó kérdésre azt felelték: „A börtön." Mások, az életkorukról beszélve, így feleltek: „Amikor letartóztattak, tizenkilenc éves voltam, most huszonhárom." A második napon Zselihovszkij, egy dühös arcú kis törpe, aki alig látszott a pulpitus mögött, belekezdett a vádirat felolvasásába, de senki sem hallgatta, meg nem is lehetett meghallani: az egész terem beszélgetett.

Olykor egy-egy mondat tisztán hallatszott: „Igyekeztek a munkásokhoz férkőzni, különösen a gyáriakhoz... és külföldről behozott könyvek lázító tartalma által... Bakunyin hívei úgy vélték, hogy a propagandistáknak haladéktalanul a nép közé kell menniük. Megszervezni a forradalom céljára... Lavrov beismerte... Bakunyin és Tkacsov hajmeresztő tanai... A nyár beálltával a pétervári körök tagjai..."

Zselihovszkij igyekezetének értelme világos volt: a perbevont mintegy kétszáz embert úgy beállítani, mintha egyetlen hatalmas közösségként még más századok, talán ezrek is kapcsolatban állnának velük. Már a megnevezés is kiagyalt volt: „Nagy propaganda-társaság." Minden csendőrparancsnokságon,

rendőrségi kerületben felkutatták és halomba gyűjtötték a letartóztatásokat, házkutatásokat, feljelentéseket, elégedetlen kijelentéseket, kisebb-nagyobb tényeket, még a gyanús tartalmú leveleket is, amelyeket a cenzúrázás szégyenletes útján szereztek: az olyan országban, mint Oroszország, mint ismeretes, ez a cikk sosem fogy ki. Az óriási tényhalmazokra senkinek sem volt szüksége. A titkos társaság létezését kellett bebizonyítani. Mert nincs nagyobb réme a kormányzatnak, mint ez a kis szó: társaság. Meglelték a bűnös szervezkedés forrásait is, ezek Dolgusin, Natanszon köreihez és természetesen a külföldi propagátorokhoz vezettek. És most a szenátorok előtt, a rokonok kis csoportja, a kis számú közönség és a vádlottak tömege előtt kiteregették ezt a Zselihovszkij szorgos munkájával hosszú hónapokon át, foszlányokból összetákolt, esetlenül hatalmas takarót, a vádiratot. Apró részleteiben, a foszlányokban talán igaz is volt, de mindez együtt roppant hazugság. Még a tárgyalás előtt a cellákban megvitatták: miként viselkedjenek a tárgyaláson? Sokan úgy vélték, hogy teljesen le kell mondani a bizonyítási eljárásról és az utolsó szóról, egyáltalán nem támogatni ezt a koholmányt, az egész hazug komédiát. A bíróság tagjait, az ügyvédeket – fene vigye el valamennyit! Semmit sem szabad beismerni! Mások úgy vélekedtek, hogy élni kell a nyílt tárgyalás lehetőségeivel, akkorát kiáltani, hogy az egész világ meghallja. A „golgotaiak" közt, akik a Péter–Pál-erődben ültek, a többség amellett volt, hogy ne szólaljanak fel, csak Miskin jelentette ki, hogy tegyenek vele, amit akarnak, ő nem mond le az utolsó szó jogáról. „Én nem hallgathatok! Akárhogy is, de én beszélni fogok – bizonygatta. – Nem bírom ki, hogy szemükbe ne vágjam az aljasoknak a teljes igazságot. Engedjék meg nekem, hogy csak egyszer, csak egyetlen beszédet . . ."

Valami beszédet felvázolt egy kis papírlapra, az kézről kézre járt az erődben, megvitatták, kiegészítették. Mindezt titoktartás pecsétje alatt Feliksz Volhovszkij mondta el Andrejnek, ővele Apó, vagyis Muravszkij közölte, úgyhogy Andrej most jól tudta, miért nyúlik feszesre Miskin alakja, miért ez a különös sápadtság, miért hallgatja olyan nagy figyelemmel Zselihovszkijt és tart szemmel mindent, ami a teremben történik.

Úgy látszott, a pillanatot várja, amikor akcióba léphet. Andrej nem tudta levenni róla a szemét. Ez az ember csak három évvel idősebb nála, és mi mindent tett már! Bár csak egy katonai írnok fia, ragyogó karriert csinált, topográfusként szolgált a vezérkarnál, a hadügyminiszter is ismerte mint kitűnő térképészt és gyorsírót. Valaki azt mondta, hogy ő volt a gyorsíró a Nyecsajev-pernél. És lám, mindent félredobott, otthagyta a katonai szolgálatot, nyomdát rendezett be Moszkvában, ahol igen sok szükséges könyvet nyomtatott ki, egyik-másik Andrejhez is eljutott, a munkát jól beindították, Szaratovban fűzték a brosúrákat, de természetesen hamar jött a lebukás, a szökés külföldre, és az újabb ötlet: kiszabadítani Csernisevszkijt! Csendőrhadnagynak álcázva, egyenruhában utazott Viljujszkba, lebukott, menekülni próbált, visszalőtt, de elfogták, és bilincsbe verték. Az ilyen emberek, mint Miskin, nem csupán tiszteletet keltettek Andrejben, hanem valami vad életszomjat, harci vágyat is öntöttek belé. Ökölbe szorult a keze, amikor Miskin sápadt, ideges arcába nézett.

„Én is így tennék! Én sem hallgatnék! Ha már úgyis mindegy." Önnön sorsára minden izgalom nélkül gondolt. Őt megközelítőleg sem fenyegette olyan nagy veszély, mint Miskint, hisz őnáluk semmi új nem merült fel – ugyanaz a Szoljanyikova-féle feljelentés a Makarevics lakásának látogatását illetően, meg az a levél, amit Ányának küldeni akart Rafail Kazbekkal.

Már a legelső napon találkozott Pjotr Makareviccsal, akit az erődből kísértek át, és négyesben ültek együtt: ő, Pjotr, Feliksz, és a sápadt, teljesen beteg, felkötött karú Andrej Franzsoli. Feliksz már Odesszában, négy évvel ezelőtt is, betegesnek és öregesnek látszott, mindig félig ősz volt, hajlott hátú, de Franzsoli szép ember volt. Pjotr rendkívül lesoványodott, sárgás arca valahogy megsötétült, komor és epés volt, és egyre azt suttogta Andrejnek: „Nekem már befellegzett... Érzem, kényszermunkára ítélnek..." Andrej valami titkos, homályos fájdalmat sejtett, valami irigységet önmaga iránt – csakis Pjotr részéről, egyedül benne! –, mert őt aligha fenyegette kényszermunka, de nem sértődött meg, nem csodálkozott. Mind egyformán fiatalok, és mindnyájuk élete derékba tört. Sőt nem

is irigység volt ez, hanem bánat ezért az életért, pusztán bánat... Pjotr valami okból semmit sem kérdezett Odesszáról – egyébként Kosztyurin sokat beszélhetett neki –, és csak később, talán a második napon jegyezte meg váratlanul: „Azt a hírt kaptam, hogy Ánya Párizsban van."

És még eltelt egy óra vagy másfél is – az emelvényen hosszúra nyúlt a vádirat olvasása, valami kopasz szenátor mormolt, és Pjotr, Andrej füléhez hajolva, halkan azt mondta: „Tudod, én nagyon sokáig töprengtem: jó-e vagy rossz, hogy Ánya nem szeretett engem? Ne tiltakozz, felesleges. Azelőtt is sejtettem már, de az utóbbi három év alatt minden világossá vált. Mert jóformán hírt sem adott magáról, nem sietett ide, semmit sem kockáztatott, hogy legalább valahogy... Nem azt mondom, hogy úgy, mint Masa, aki azt a szerencsétlen kísérletet tette..." Andrej azt akarta felelni: „Ánya nem itt kockáztatott, hanem ott. Mégpedig kétségbeesetten kockáztatott." De nem szólt. Belátta, hogy ez lehetetlen. Pjotr a legkeserűbb titkát bízta rá, ami éveken át egyre jobban fájt, és talán csak azért beszélt ilyen őszintén, mert úgy érzi: valamelyest az ő helyzete is hasonló. De az övé mégiscsak más volt. Pjotr azt mondta: „Rájöttem, hogy jó. Kitűnő. Mert ha nem így volna, más szenvedésekről is tudva nem bírnám elviselni a szenvedést. Így feleannyira nehéz. Mi? Egyetértesz velem?"

Andrej oldalról nézett rá, és a bánattól megfeketedett arc, a megfakult szem láttán ráeszmélt, hogy elviselhetetlen kínjai voltak – és még most is vannak. Azt felelte: „Igen, egyetértek." És eszébe jutottak Ánya szavai, ahogy igen nyugodtan azt mondta: „Ő nem bírja ki, ő nem forradalmár-, hanem könyvelő-természet." Mit jelentett ez: hogy áruló lesz? Testileg roppan összse? Pjotr szeméből halálos bánatot olvasott ki. Ő nem volt felajzott, mint körülötte mindenki más, nem vett részt a vitákban, a suttogásokban, a közös irányvonal kidolgozásában, mozdulatlanul ült, mialatt mások szüntelenül helyet cseréltek, kerestek valakit, levélkéket adtak tovább. Sőt néhányan úgy ügyeskedtek, hogy a levélkéket bedobták a korláton túlra, a „golgotára". Pjotr egy kissé felélénkült, és feszült arckifejezéssel hallgatta, ahogy a szenátor az odesszai részt olvasta. „És Makarevics 1873 júniusában Franzsolival együtt egy Szve-

csinszkij nevű cipészmesterhez költözött ...” Majd – undorító rendőri aprólékossággal – következett annak leírása, hogy miként tárták fel a könyvek szállításának egész históriáját.

Movsa Smulevics Szima, egy sztarokonsztantyinovszki zsidó – olvasta a szenátor némi undorral, de érthetően ejtve ki a nehéz zsidó neveket –, segédkezett a proszkurovi járási rendőrfőnöknek azoknak a személyeknek a megtalálásában, akik a tiltott könyveknek az osztrák határon át Oroszországba való szállításával foglalkoztak... kapcsolatba lépett Josz Ellerrel (alias Kantorral), aki azt javasolta... Szima, a rendőrfőnök utasítására beleegyezett, és megállapodott Ellerrel, hogy a könyveket a határtól öt versztányira adják át neki...”

Furcsa volt ezen a baromi nyelven kifejtve hallani a leírását annak a felejthetetlen éjszakának, amikor Szima kelepcébe csalta Szolomon Csudnovszkijt – holdvilágos, enyhén fagyos januári éjszaka volt, helyesebben késő este; Andrej és Pjotr konflison követték Szolomon bérkocsiját. Szolomon, mintha mindent sejtett volna, minden lehetőt megtudakolt Szimáról, figyelmeztette a gazembert, hogy árulás esetén agyonlövik őt, mint egy kutyát; Szolomon iratai rendben voltak, kitűnő álszakállal robogott a sötétben valahová a város peremére, ahol a könyveket kellett átadnia, majd koromsötét sikátorokban kanyarogva hirtelen eltűnt. Andrej és Pjotr megállították a konflist egy mellékutca sarkán, és kiáltást hallottak: „Vége!” Szolomonnak sikerült őket figyelmeztetnie, és ők továbbrobogtak, megmenekültek. Szolomon pedig most ott ült, és szokott ravaszkás mosolyával hallgatta hőstetteinek hivatalos kifejezését – azóta, hetvennégy januárja óta járja a börtönöket.

Az odesszaiak természetesen mind figyelemmel hallgatták az odesszai részt, de Szolomon szüntelenül kommentált és élcelődött. Amikor Makarevics lakásáról volt szó, ahol a mesteremberekre öltözött gyanús személyek összejártak, és ahol a feljelentő Szoljanyikova szerint az összejövetelek idején olyan csend volt, hogy ő, Szoljanyikova arra gondolt: nem hamis bankókat gyártanak-e, Szolomon azt suttogta: „Feliksz, ismerd be, nyomtunk egy keveset. Egy kicsit kötvényekkel is szórakoztunk.” Általában eléggé vidám hangulat volt, és még az áruló Trudnyickij históriája, amely önmagában véve is utálatos volt

– de még förtelmesebb azáltal, hogy „halála előtti magyarázatának" számított –, még az sem ronthatta el a hangulatot: ezt a fölényességgel elegyes ideges jókedvet. A szenátor ott tartott, hogy a nemes származású Georgij Trudnyickij végleg szakított a körrel, amikor rájött, hogy csak a mészárlás jár mindegyikük eszében. („Mészárolni, mészárolni akarok!" – suttogta Szolomon, vadállati arcot vágva, mint egy haramia, erre mind hangos nevetésben törtek ki), és kötelességének tartotta, hogy egykori elvbarátainak terveit feltárja, vallomást tegyen a bíróság előtt, aztán végezzen magával. Ez volt ennek a lelki beteg embernek nemes szándéka. De nem bírta kivárni a per befejezését, 1876 tavaszán megölte magát. Szolomon dúdolni kezdte egy gyászinduló kezdetét: „tram-tra-ta-tam!"

Pjotr ingerülten rászólt: „Hagy abba a bohóckodást! Hiszen kényszermunka vár ránk!" Majd Andrejra került a sor: „Zseljabov, akit a novorosszijszki egyetemről kizártak... csak Anna Rozenstejnt (Makarevicset) ismerte, akivel néhány ízben az utcán találkozott... Jevgenyija Petrova, Okunykov főhadnagy özvegye, akinek nevére Zseljabov Odesszában a leveleit címeztette, a vizsgálat során tanúsította, hogy Zseljabov 1874 szeptemberében engedélyt kért tőle, hogy az ő címét használja fel a szerelmi levelezéséhez..."

„Micsoda kitűnő asszony! – hülyéskedett Szolomon. – A fő, hogy a színigazat mondta!" Andrej elfogta Pjotr pillantását: súlyos tekintet.

A szenátor tovább olvasott: „Vlagyimir és Szergej Zsebunyov, Franzsoli, Makarevics, Kac, Golikov, Gyiszecskulo, Langansz, Viktor Kosztyurin és Zseljabov semmiben nem vallották bűnösnek magukat..." A vádirat felolvasása csak a tárgyalás ötödik napján ért véget. Mind kimerültek, elbódultak, úgy látszott, ez a kínzás az unalmasságával és a szavak roppant tömegével elérte célját: a szenvedélyek elcsitultak, csüggedés állt be. De mielőtt a bizonyítási eljárás megkezdődött volna, az elnöklő Petyersz kijelentette, hogy „a helyiség zsúfoltságára tekintettel", a vádlottakat tizenhét csoportra osztják, kormányzóságok szerint, és minden csoport felett külön fognak ítélkezni. Ekkor elemi erővel kitört a felháborodás. „Nem! Soha! Tiltakozunk! – kiabálták. – Ez megengedhetetlen! Sérel-

mes!" Sokan felugráltak a székekre, toporzékoltak. Különösen vad hévvel tiltakoztak a „golgotán" ülők. Mit jelent ez? A per elnyújtását a végtelenségig, minden elhúzódik hónapokig, fél évig, és ezt a gyötrelmet már nem bírták volna tovább. Kivont karddal csendőrök futottak be a terembe. A vádlottak felugráltak a helyükről, a nők a közönség körében sikongattak, hangosan zokogtak, valóságos hisztéria tört ki. A „golgotán" felemelkedett Miskin, és szokatlanul érces hangja belehasított a lármába: „Még az önök besúgói sem bírták kivárni az ítéletet - harsogta -, és végeztek magukkal! Az elvtársaink a sír szélén állnak! Megőrülnek! Önök gyávák! Félnek egyszerre tárgyalni az ügyünket. Akkor mire való ez a komédia a vádirattal? Félnek a saját hazugságuktól!" Zselihovszkij eltűnt valahová, a szenátorok bárgyún toporogtak az asztal körül, hirtelen bejelentették: az ülést berekesztik. A csendőrök a villogó kardokat még mindig fejük fölött tartva a kijárat felé tuszkolták a vádlottakat. „Nem veszünk részt a tárgyaláson! Nem válaszolunk! Nem jövünk el!" - ilyen kijelentések hallatszottak. - „Senki se jelenjen meg ez előtt a részrehajló bíróság előtt!" És csak két ember - aki öt napig mindenkitől távol ült - ment közönyös arccal a tömeg után: az áruló Nyizovkin és Larionov.

A következő napon beidézték az első csoportot, a pétervári „csajkoveceket": csaknem valamennyien megtagadták a tárgyaláson való részvételt, és nyomban visszakísérték őket a celláikba. November tizedikén került sor Andrejre. Ő is kijelentette Petyersznek, hogy a bíróság eljárása elleni tiltakozása jeléül nem hajlandó részt venni a tárgyaláson; erre eltávolították a teremből. A folyosón búcsút vett Pjotrtól: őt épp akkor kísérték át az előzetesből a Péter–Pál-erődbe, ahol a tárgyalás megkezdéséig is ült. „Ha meglátod Ányát... Én nem látom már meg, hatezer verszta lesz köztünk... Mondd meg: minden jól van, rendben van így, boldogságot kívánok neki. És még azt is mondd meg, hogy a legszebb az életemben - az a Saint-Sergue-beli este volt a hegyek közt, Genf környékén, ő emlékezni fog... Más semmit. Nos hát - ..." Könnyek szöktek a szemébe, kezet rázott Andrejjel, és gyorsan elment. A kísérő katona már várta.

Mit tehetett? Hogyan segíthetett volna rajta? Pjotr magában hordta végzetét, már megbékélt ezzel, és eszerint élt is. Egyszer a kerületi bíróságon, amikor a vádiratot hallgatták, azt mondta Andrejnek: „Tudod, én nagy jelentőséget tulajdonítok a családi neveknek. Nem ok nélkül adták azokat! Mindegyiknek titkos jelentése van, csak meg kell fejteni." – Komolyan beszélt, mint aki valami nagyon átgondolt dolgot mond. Andrejben fel is merült a kétely: „Csak nem őrült meg?" – „Vedd például a mi júdásainkat. Trudnyickij nagy nehézségeket hozott ránk, Gorinovics bánatot, Nyizovkin pedig aljasnak bizonyult..."* Andrej megkérdezte, hogy a véleménye szerint a Makarevics név mit jelent. Pjotr elgondolkozott, és bánatosan sóhajtott: „Egyet jelent: ahol a madár se jár..."**

Állandóan a kényszermunkára gondolt. És mintha csak magára idézte volna: megfosztották a vagyonjogtól, és ötévi, gyárban végzendő kényszermunkára ítélték. Igaz, hogy kérelmére a kényszermunkát a tobolszki kormányzóságba való száműzetésre változtatta a bíróság.

Két hónapig kellett az ítéletre várni: a csoportonkénti elbírálás lassan ment. November végén hangzott el Miskin beszéde a bíróság előtt; szinte senki sem hallotta – mert a legtöbben tiltakozásuk jeléül meg sem jelentek a tárgyaláson – de néhány tanú megrendülten, részletesen továbbadta. Ők azért kísérték el Miskint, hogy megvédjék, és ne engedjék a csendőröket a „golgotára", amikor oda akarnak rohanni, hogy belefojtsák a szót. Elmondták, hogy milyen művészien felépített és okos beszéd volt, és Miskin milyen nyugodt méltósággal mondta el; Petyersz zavarban volt, többször is, de valahogy bizonytalanul, megpróbálta félbeszakítani: „Erről nem beszélhet", vagy „Kérem, ne használjon ilyen kifejezéseket" – de Miskin csak folytatta

„Ippolit mindannyiunk helyett megmondta! Az egész nemzedék nevében! Azt, amit valamennyien gondolunk! Zseniális szónok!" – lelkendeztek a hírhozók. Valaki vigyázatlanul úgy álmélkodott: „Gondolják el, egy írnok fia!" Nyomban letorkol-

* A nevek elemzése – trudnij: nehéz; gore: baj, szerencsétlenség, bánat; nyizoszty: aljasság.

** Szó szerint: „Ahová Makar se hajtotta a borjúit."

ták. „Éppen azért tehette, Oroszország hangja. Hogy nem érti ezt?"

Miskin valóban sokat tudott mondani: a szociálforradalmár párt feladatairól; arról, hogy a mostani rend romjain a nép szükségleteihez közel álló új rendszert építsenek fel; arról, hogy ennek a rendszernek a független termelő közösségek szövetségének kell lennie, meg arról, hogy békés úton semmi ilyesmit nem lehet elérni, mert a népnek nincs más eszköze, csak a felkelés, a népi nyilvánosságnak ez az egyetlen szerve. Ez bizony nagyon igaz! Nincs Oroszországban más nyilvánosság, csak a felkelés... Beszélt a két forradalmi áramlatról – az értelmiség körében, meg a nép között – arról, hogy az értelmiség minden mozgalma mintegy visszhangja a nép lázongásának, és arról, hogy a híres jobbágyfelszabadítás eredményeként több mint húszmillió paraszt földesúri jobbágyból az állam vagy a bürokrácia rabszolgája lett. A nép nyomorúságos helyzetbe került, örökké éhezik. Amikor a parasztok látták, hogy homokos és mocsaras területeket osztanak nekik, és olyan apró parcellákat, amelyeken lehetetlen gazdálkodni, és még ráadásul roppant fizetségeket követelnek... „Minden forradalmi mozgalom forrása: a nép rendkívüli szenvedése és a helyzetével való elégedetlensége."

Petyersz megpróbálta az általános kijelentésektől visszatéríteni a bírósági eljáráshoz: „Szíveskedjék arról beszélni, hogy elismeri-e a bűnösségét vagy sem?" Miskin makacsul nem válaszolt, hanem folytatta a leleplezéseit, majd panaszt emelt a törvénytelen intézkedések ellen, amelyeket vele szemben az előzetes letartóztatása idején tettek: kezére-lábára bilincset raktak, nem adtak neki teát, sőt még forró vizet sem, egyetlenegyszer sem engedték meg, hogy beszélhessen az édesanyjával. Petyersz kijelentette: „A maga panaszai teljesen alaptalanok!" Végül Miskin azt mondta, hogy ez nem bírósági tárgyalás, hanem csupán komédia, vagy még rosszabb, szégyenletesebb valami... Petyersz elordította magát: „Vezessék el!" Egy csendőrtiszt Miskinhez rohant, a „golgotaiak" nem akarták engedni, mégis áttört, megragadta Miskint, verekedés támadt, a csendőrnek segítségére siettek a társai, Miskin azt kiabálta: „Szégyenletesebb egy bordélyháznál! Ott a nők szükségből

árulják a testüket, itt pedig a szenátorok rangokért és jutalmakért üzérkednek mindazzal, ami a legdrágább az emberiségnek!" A csendőrök agyba-főbe verték Rabinovicsot, Sztopanyit, és még valakit, aki Miskint védte, magát Ippolitot pedig a kijárathoz vonszolták. A közönség körében kiáltások, hisztériás jajgatások hallatszottak. „Hóhérok! Sintérek!" Zselihovszkij így kiáltott fel: „Ez tisztára forradalom!" Miskint elvitték az erődbe. Január huszonharmadikán kihirdették az ítéletet: Miskint tízévi kényszermunkára ítélik, ugyanúgy, mint Rogacsovot, Kovalikot, Vojnaralszkijt. Még néhány embert rövidebb időre terjedő kényszermunkára küldtek.

Andrejt felmentették, mint sok mást. Fél évig ült magánzárkában azért, hogy meghallja: ártatlan. Némelyek két, három évet ültek, és amint kiderült, szintén ártatlanul. És ki felel az életükből elrabolt évekért? Ó, Uram, ez a te akaratod! Egyike azoknak az orosz kérdéseknek, amelyeken Feliksz nevetni szokott: „Miért?" Senki sem tudja, hogy miért, és senki sem sejti, ki felel majd rá. Azt beszélték, hogy valamennyi felmentettnek sürgősen el kell menekülnie Pétervárról, mert a kormányzat esetleg észbe kap, és mást határoz. Szintén a kor nevezetessége: ma szabadon engednek, de holnap ismét elfognak a rend kedvéért. Az ítélet kihirdetését követő napon – az ítéletet kevesen hallották, a többség a cellákban maradt, hogy továbbra is tüntetően kimutassa megvetését a bírósági eljárással szemben – elterjedt a hír, hogy valaki rálőtt Trepovra. Estére megtudták a részleteket: Vera Zaszulics, egy kapitány huszonhat éves lánya lőtt rá. Sem a „Föld és Szabadság"-gal nem volt kapcsolatban, sem személy szerint Bogoljubovval, akinek megcsúfolásáért bosszút akart állni. A fogadószobájában csaknem közvetlen közelről sütötte rá fegyverét a városkormányzóra, de csak megsebesítette, majd eldobta a revolvert, és nyugodtan megadta magát a csendőröknek, akik aztán csaknem agyonverték.

Minden egybeolvadt: a kiszabadulás, életében először Pétervár – a szabadságnak nyirkos széngázszaga volt, a sötét gránitból épült házak szabadon emelkedtek a fagyos ködben, szabad lóvasutak közeledtek, emberek ültek rajtuk szabadon társalogva – és gyönyörűségérzettel határos elragadtatás az isme-

retlen lány iránt. *Nem bírta elviselni egy másik ember megcsúfolását.* Ó, ha együtt és külön-külön mindenki így szenvedne! Később elmondták: déli lázadók, alighanem Csubarov és Frolenko elindultak Pityerbe, hogy bosszút álljanak Trepovon, de a dolog elakadt; vagy nem tudták kellően megszervezni a figyelést, vagy várták, hogy a nagy perben ítéletet hozzanak, féltek felingerelni a hatóságokat, nehogy a többi társukon töltsék ki a bosszújukat. És lám, két lány, Masa Kolenkina és Vera Zaszulics – akik az Angol sugárúton levő „női kommunában" laktak – elhatározták, hogy magukra vállalják a dolgot. Masának Zselihovszkijt kellett volna agyonlőnie, Verának Trepovot – ugyanazon a napon. Zselihovszkij nem volt otthon, és Masa a balsiker miatt könnyezve futott haza a „kommunába", Vera pedig ezalatt a városkormányzó fogadószobájában várta, hogy sorra kerüljön...

A lóvasúton egy úr megjegyezte: „Szegény Oroszországunk! Ha már lányok fognak pisztolyt, és lőnek rá magas rangú személyekre..." Nem volt világos, hogy mi bántotta az uraságot, vagy maga a *személyekre* lövés, vagy az, hogy ezt, férfiak hiányában, lányok vállalják magukra. Ez az utóbbi gondolat, meg kell vallani, furdalta Andrej lelkiismeretét. Hol vannak hát a büszke lázadók? A híres robbantók? Hol vannak az olasz tőrök és az angol revolverek, amelyeket ezek az urak állandóan maguknál hordoznak, akár a dohányzacskójukat? Vera és Masa is a „déli felkelőkkel" volt kapcsolatban. Andrej emlékezett arra, hogy Ánya Makarevics beszélt neki valamit Vera Zaszulicsról, arról, hogy Vera rövid ideig véletlenül ismeretségben volt Nyecsajevvel, és kegyetlenül megszenvedett érte: kétévi börtön, fiatalságának legszebb évei. És Valerian Oszinszkij a fő kijevi „revolveres", bizonyára tudott a leányok szándékáról. Ráadásul éppen abban az időben, januárban, Pétervárott tartózkodott. Miért engedték meg nekik, hogy magányosan cselekedjenek? Itt sok minden homályos volt. Az örömmel és a heves diadalérzettel egyidejűleg – mégiscsak van felsőbb igazságtétel, romlottság hívei, jegyezzétek meg, és reszkessetek! – valami bizonytalan várakozás élt benne. Ez a lövés nem befejezés volt, hanem kezdet. Valami ismeretlen dolog kezdő-

dik. Andrej még nem tudta, hogyan fogadja ezt az *újat*, de határozottan érezte a jövetelét.

Vologyka Zsebunyov elvitte egy házba, ahol eltölthet egy-két napot az Odesszába utazásáig, vagy legalább címet kaphat, hogy hol szállhat meg. Lóvasúton mentek a Ligovkáig, majd gyalog a hatalmas, sok kapus Frederiksz házba, és felszaladtak az első emeletre. A lakás tele volt emberekkel. Az egyik szobában ettek és ittak valamit, a másikban nagy lárma, parázs vita folyt, a harmadikban egy nagy homlokú, dús szakállú férfi heves taglejtésekkel magyarázott valamit, sőt szemléltette is: csaknem ugrált a szoba közepén, a többiek pedig körülállva hallgatták. Valamiféle munkások temetéséről beszélt, akik a gyárukban történt robbanáskor vesztették életüket, és arról, hogy a rendőrség nem merte letartóztatni a szónokokat, félt a tömegtől. Ez néhány napja történt. „Úgy bizony, uraim! Megváltoztak az idők! – kiáltotta a szakállas. – A rendőrség bizonytalanul érzi magát! És ami fő, megváltozott a tömeghangulat!" Majd megint Zaszulics lövéséről, a liberálisok aljasságáról beszélt, arról, hogy valaki a „barlanglakók" közül roszszallásának adott kifejezést. A háziasszony, Perovszkaja, csaknem észrevétlen volt. Gyorsan és nesztelenül szaladgált egyik szobából a másikba, valakinek átadott valamit, cigarettát, poharakat, villákat hozott, takarókkal megrakodva a konyhába vezetett valakit aludni. És Andrej, ahogy ránézett, ismét meglepődött: még egészen kislány! A vőlegénye valami okból nem látható.

Perovszkaja odalépett Andrejhez, és azt kérdezte: „Van éjszakai szállása?" „Igen, van" – felelte ő, mert Zsebunyov már megbeszélte valakivel, hogy a Vasziljevszkij-szigetre mennek. Egy pillanatig egyenest a szemébe nézett Perovszkajának, és látta, hogy a szeme nem lányos. Sötétkék, mély tüzű, és valahogy túlságosan kemény, sőt egy kissé kellemetlenül kemény tekintetű. De elmosolyodott, mint szívélyes háziasszony, és arca abban a pillanatban kedvessé, gyermekivé vált: „Mert különben, tessék, maradjon nálunk. Van hely, takaró is akad." És tréfás kézmozdulattal a padlóra mutatott. Másik szobába hívták, elment. Másodszor akkor beszéltek egymással, amikor Andrej elbúcsúzott. Perovszkaja megkérdezte: „Nehéz haza-

utazni? Csaknem minden barátját elítélték . . .” Andrej gúnyosan elmosolyodott: „És emiatt talán itt maradjak?” Szemrehányást érzett ki a szavaiból. De aztán rájött, hogy szó sincs szemrehányásról, a lány egyszerűen csak állandóan azokra gondol, akik az erődben maradtak. Körülötte mind jókedvűek, örülnek a szabadságnak, ő pedig minden pillanatban *azokra gondol.* Azt mondta, biztosan tudja, hogy a kényszermunkát száműzetésre akarták átváltoztatni, de a cár meghagyta a kényszermunkát, és hogy Miskint meg Vojnaralszkijt nem küldik Szibériába, valamelyik központi fegyházban fogják őket elpusztítani. „No, majd még meglátjuk! – mondta valahogy tétován, és szórakozottan elmosolyodva kezet nyújtott. – Üdvözlöm Odesszát! Jó, hogy maga mindjárt elutazik, helyes, okos dolog.”

Zsebunyov odalent várta egy bérkocsiban. A levegő erősen lehűlt, jeges szél fújt, úgyhogy amikor valami hosszú hídon hajtottak át, a Néva felett, Andrej megborzongott, sőt a foga is vacogott. „Haza, haza! Nem tetszik nekem ez az Északi Palmyra. Csakugyan barlanglakóknak való, nem embereknek . . .” Zsebunyov nevetett: „Ej, barátom, ravaszkodol! Más az, ami nem tetszik neked, nem pedig az Északi Palmyra!” Csakugyan más: ezek a pétervári nagyokosok mind úgy vélik, hogy végső soron csak nekik van igazuk. Némelyikük teljesen értelmetlenül ismét ki akart rohanni falura, mások most a pisztolyokban reménykednek. Pedig még semmi sem világos, azon kívül, hogy valami új közeleg. Két nap múlva Andrej egy harmadosztályú vasúti kocsiban délre robogott, hamarosan véget ért a havas táj, sztyeppek következtek, megszomjazott, sört ivott, senkinek sem mondott el semmit az öregeire, Olgára gondolt; Feodoszijában talán nem járnak gőzhajók, hajók, viharos a tenger; hallgatta mások beszélgetését a gabonaárakról, a koleráról, a moszkvai tűzvészekről, arról, hogy Odessza csodálatosan fejlődik, „amerikai” város, régen lehagyta Kijevet; az utasok cserélődtek, egyre sűrűbben hallatszott a kisorosz beszéd, szapora zsargonban kerepeltek, kártyáztak, iddogáltak valamit a kis butykosokból, a lengyeleknek gőgös arcuk volt, de mégis látszott, hogy hátukon házuk, keblükön kenyerük, a peronokon asszonyok álltak gyerekekkel, hol kértek valamit, hol árultak,

Bismarckról kiabálva egy rikkancsfiú keresztülszaladt a vagonokon, eső szemerkélt, és minél közelebb értek Odesszához, annál erősebb fokhagymaszag érződött. Odesszában pedig fénylett a nap, nyüzsögtek az emberek, mind kiabáltak valamiért, tolakodtak valahová, fekete szakállú hordárok, vörösre fagyott képpel az úri közönséghez törtek utat, az egyszerű nép pedig maga cipelte a cókmókját.

Andrej megállt, elámulva nézett: „De hiszen ezek a kiáltozók, ezek az állandóan lótók-futók, ezek is a nép! Se vége, se hossza nincs. Merülj le közéje, rázogasd, mozgasd meg. Vajon sokakat sikerül-e felrázni? Ide földrengések kellenek, hogy hegyek omoljanak, kiáradjanak a tengerek . . .” A harmadik osztályon, ahol a szegények utaztak, egész úton senki sem beszélt Vera Zaszulicsról, sem a nagy perről, bizonyára senki nem is hallotta soha ezeket a neveket: Miskin, Vojnaralszkij. Olga, amikor megpillantotta, felkiáltott: „Istenem, milyen sovány vagy!” – és sírva fakadt. Mindkét keze lisztes volt, és ahogy megölelte, eltartotta a keze fejét, nehogy a nagykabátját bepiszkítsa. A hajából, az arcából, az egész puha melegségből, amit Andrej magához szorított, a szabadság sóvár illata áradt, a végleges szabadságé, amelyről mintha megfeledkezett volna, de valójában sohasem feledkezett meg. Sovány karjával a feleségét átölelve állt ott, sóhajtott, hallgatott, és nem mozdult.

Egy napra visszatért a múlt, mint a kísértet. Nagyon szerette a feleségét. Nappal Andrjuskával kisétáltak a kikötőbe, este a szülőkhöz mentek vacsorára. Apósa kedves volt, tüstént pénzt ajánlott fel, a kényes témákat kerülték, senki sem tett fel tapintatlan kérdéseket, mintha Andrej nem is börtönből tért volna vissza, hanem valami unalmas utazásról. Apósa csak egyetlenegyszer nem türtőztette magát, amikor valaki, talán Taszja, Vera Zaszulicsra terelte a szót. „Nem zsidó ez a Vera Zaszulics?” – kérdezte. Andrej elcsodálkozott. „Úgy látom, ez a kérdés nemigen érdekli magukat. Nem olvasnak újságot. Minden újság megírta: nemesi származású, egy kapitány lánya.” Ekkor az apósa elvörösödött, és dühösen mondta: „Ez a kérdés bennünket nem érdekel, hanem felháborít, ha tudni akarja! Oroszországból holmi amerikai vadnyugatot csinálnak – hát micsoda dolog ez? Ki-ki a maga ügyvédje? Ha valami

nem tetszik, puff?! De hiszen akkor mind lelövöldözhetjük egymást!"

Andrej nem szállt vitába vele: Olga könyörögve nézett rá. Csak annyit mondott, hogy majd más alkalommal megpróbálja elmagyarázni az eset körülményeit, nem olyan egyszerű ez az egész. Jahnyenko dohogott: „Nekem fölösleges magyarázni, én kitűnően értek mindent..." De a veszélyes témát abbahagyták. Búcsúzáskor apósa a könyökénél fogva visszatartotta Andrejt, és halkan megkérdezte: „Maga felügyelet alatt áll?" Andrej azt felelte, hogy nem tudja. Alighanem titkos felügyelet alatt. Valójában biztosan tudta, de nem akarta megijeszteni. Az apósa azt mondta: „Tanácsolom, hogy hamarosan utazzék el. Ajánlatos egy időre elrejtőzni, teljesen eltűnni szem elől! - Szemében őszinte aggodalom égett. – A városban nyugtalanság uralkodik, Levasov mindenkit lázadással gyanúsít. Tudja, mit? Utazzék külföldre! Megpróbálok magának és Olecskának útlevelet szerezni. Adok pénzt az első időre..."

Mivel Andrej késett a felelettel, apósa hévvel magyarázni kezdte azt, amit a családi tanácsban már nyilván régen átgondoltak: valami rokonhölgyről beszélt, egy csodálatos asszonyról, aki jólétben él Montreux-ben. Andrej csak egy ponton tétovázott: tüstént nemet mondjon-e, vagy, hogy az öreget ne keserítse, megjátssza az elfojtott vágyat, a hálát. De semmi kedve sem volt külföldre menekülni. Mert ez csakugyan menekülés, és bizonyos értelemben árulás lenne. Az öreg nem tudta, hogy ő a gyűléseken – amikor a nyugati propagandisták tanaival, különösen Bakunyin és Tkacsov tanaival vitába szálltak –, hányszor mondta gúnyosan: képzeljétek el, hogy a réten ádáz verekedés folyik, az emberek karókkal agyba-főbe verik egymást, a folyó túlsó partján állók pedig átkiabálva tanácsokat osztanak, hogyan verekedjenek: „Ballal üsd! Jobbal páhold! A hátába kerülj!" Jahnyenko lehalkította hangját: „Ha útlevéllel nem sikerül, találhatunk módot rá, hogy a határon át – érti? Vannak megbízható emberek..." Andrej elmosolyodott. Apósa valóságos összeesküvő-arcot öltött, igaz, hogy ez a vakmerő elszántság nem kis erőfeszítésébe került: elsápadt, sőt még a verejték is kiverte. Hej, mennyire szerette volna elküldeni vejét a montreux-i nénikéhez! És bizonyára Olga is őrülten kívánta ugyanezt. „Nem, Szemjon

Sztyefanovics, nekem most más programom van - mondta Andrej. - Falura megyek." „Úgy? Ahogy gondolja... Szabad belátása szerint..." Annyira elkedvetlenedett, hogy nyomban abbahagyta a beszélgetést, és arrább ment. Másnap reggel súlyos vitájuk volt Olgával, az asszony zokogott, könyörgött, végül a szemére vetette, hogy tönkretette az életüket. Nem tudta megérteni, hogy miért nem utazhatnak külföldre. „Istenem, hiszen ott is lehet forradalommal foglalkozni - kiáltotta végső érvként. - Ott is vannak munkások, és ott is lehet köröket szervezni!"

Andrej nem azért készült falura, mintha a régi álom újjászületésében reménykedett volna - ámbár az igazat megvallva ez az álom még vonzotta, még nem halt meg egészen, és ami a fő, semmi figyelemre méltó új mozzanat nem merült fel -, hanem mert a szüleihez kívánkozott, elfogta a vágy a paraszti munka, a lovak, a föld után. A déli vidéken már a tavasz illata érzett. Egy napot sem akart várni. Odesszában zűrzavar uralkodott: Zaszlavszkij szétzúzott körének tagjai közül némelyek megpróbálták a munkásokat szervezni, a „lázadók" Gyebogorij-Mokrijevics és Kovalevszkaja köré csoportosultak, ezektől Andrej most is távol állt (valamennyien illegalitásban éltek, de kockázatos apróságokkal foglalkoztak), és még volt egy radikális csoport, Ivan Kovalszkij körül... Ivan ugyan már régen illegalitásba vonult, és a terrorizmust hirdette - Andrej évek óta ismerte és becsülte őt, baráti viszonyban voltak -, de az egész társasága, melybe néhány radikális odesszai hölgy is beletartozott, ósdi narodnyik elveket vallott. Andrej ezekhez teljes mértékben csatlakozhatott volna, és közösen kigondolhattak volna valamit, például települést, falusi kommunát, de zavarta őt e derék emberek ábrándozása és széplelkűsége: úgy érezte, nemigen alkalmasak arra, hogy a „nép közt" dolgozzanak. Régi história! Ezek a nemes buzgósággal eltelt nemesi sarjak, jegyzők fiai, kedves kis özvegyaszszonyok... Szasa Afanaszjeva, a Szmolnij Intézet végzett növendéke, karcsú, csíptetős, elegáns kis dáma, mintha a „Párizsi Szemlé"-ből lépett volna ki - így beszélt: „Mosónő leszek! Szennyest fogok mosni!" Mintha falun bárkinek is szüksége volna mosónőre.

Bizonyára mégis csatlakozik hozzájuk, ha tettre kerül sor, de - ezt rögtön, már az Ivan Kovalszkijjal való első találkozáskor

látta – egyelőre az egész szervezkedés az esti összejöveteleken, vörös fajbor mellett folytatott beszélgetésekben merült ki. Ivannal már az Odesszába visszatérését követő napon találkozott. Természetesen az utcán találkoztak. Ivan utcai ember volt. Senki sem tudta, hol lakik, hol alszik, hogy egyáltalán alszik-e valamikor. Az alatt az egy év alatt, amíg Andrej nem látta, keveset változott: ugyanaz az elhanyagolt, „nihilista" külső, piszkos csizma, vállán pléd, ugyanaz a sántikáló, mackós cammogás, hosszú haj és egészséges, pirospozsgás arc, amely az odesszai csavargókat és fuvarosokat jellemzi, akik egész nap a levegőn vannak. Az egykori papnövendék és a szekták krónikása (még az „Otyecsesztvennije zapiszki"-ben is elhelyezett egy kis cikket), a külsejét, sőt talán a lényét tekintve sem hasonlított forradalmárhoz, noha állandóan egy hatalmas revolvert és tőrt hordott magánál, hanem inkább szökött szerzetesnek látszott, korhely különcnek, mint Gogol Homa Brutója.

Valamikor együtt, egyazon évben iratkoztak be a novoroszszijszki egyetemre, Ivant csakhamar kizárták tandíj-nemfizetés miatt. Meglepően jószívű, önzetlen volt, és rendkívüli könnyedséggel tudott élni a legteljesebb koldusnyomorban. Amikor az egyetemről kicsapták, továbbra is, mint sokan mások – például Andrej – diákok közt forgolódott, gyűléseken, étkezdékben, könyvtárakban, a fasorokban propagált, vitatkozott, hajmeresztő ötletekkel állt elő. Például: szervezzenek egy kört ifjú megesett személyek, szabó- és varrónők megmentésére. Télen a diákmenza büféjét vezette, ez társadalmi munka volt – csak húszkopejkás ingyenebéd járt érte –, és aprólékoskodó becsületességgel tűnt ki. Nyáron a diákkönyvtárat vezette, azt is ingyen: csak azért, hogy a könyvtár helyiségét éjszakai szállás céljára használhassa. Sokszor találkoztak vele a hőségben, amint tűző napon ballagott, egy csomó könyvvel a hóna alatt, valahol a szökőkutak táján, távol a várostól. „Mit csinál itt, Kovalszkij?" – „Hát viszem a társaimnak..." A lelkiismeretes vándor könyvárus gyalog cipelte a könyveket tízversztás távolságra! Majd eltűnt a szektások között, hetvenhatban ismét felbukkant Odesszában, de már illegalitásban élt, valami idegen, lengyel név alatt.

Ivan ismerte fel elsőnek Andrejt, boldogan megszólította, behúzta egy mellékutcába – a népes Policejszkáján találkoztak, a

Görög piac és a papnevelde közt – kérdezgette a régi ismerősök felől, Felikszről, Makarevicsről, Miskin beszédéről, és természetesen Zaszulics merényletéről. Valahogy a szokottnál is rendetlenebb külseje volt, mint aki *nem erről a világról való*. Szinte nem is várta meg a feleletet, csak maga beszélt, izgatottan, hangosan, cseppet sem törődve azzal, hogy a járókelők meghallhatják. „Nem is képzeli, hogy ez a lövés milyen hatást tett! Mert csakugyan: mi marad nekünk, szegényeknek? Lőni, lőni és lőni!" – És ravasz ábrázattal hahotázva megveregette a hasát, ahol a revolver domborodott.

Andrej nem bírta elfojtani a mosolyát. Javíthatatlan Fra Diavolo! Hol fogsz te lőni a te operettfegyvereddel? Odessza, napsütésével, tengerével, szabadságával, lustán sétálgató embereivel a világ legbékésebb és legboldogabb helyének tűnt fel előtte, az odesszai radikálisok pedig, még az illegalitásban levők is, kedves csínytevőknek. Ivan azt javasolta, hogy menjenek el ebédelni. Azt mondta, az ócskapiac közelében tud egy kitűnő vendéglőt, ahol kevés pénzért jó ételt adnak. Andrej látta rajta, hogy még valamit el kell mondania, vagy éppenséggel megmutatnia, amire az utca nem alkalmas, elvonultság szükséges. A „kitűnő vendéglő" nyomorúságos kis butik volt, két lépcsőfok vitt fel a tornácára, a cégérét valami piaci korhely pingálhatta: két sült lepényhalat meg egy uborkát ábrázolt, alul pedig a felirat állt: „Fehér kifőzde." Hogy ebben a kifőzdében mi a „fehér", az homályban maradt. Belül olyan piszok volt, mintha itt hónapok óta nem sepregettek, nem takarítottak volna. És Andrej mégis élvezettel ült le a piszkos kis asztalhoz, körülnézett, beszívta a nehéz konyhaszagot: fél év óta először lépett be egy kifőzdébe, még ha ilyen istállóba is! Jött a pincér, hóna alatt szalvétával. Andrej még erre az ostoba és egyúttal nyegle képű legényre is élvezettel nézett.

A kifőzdében egy lélek sem volt. Ivan előhúzta a belső zsebéből és megmutatta Andrejnek azt, ami miatt idejöttek – egy frissen nyomott proklamációt, ezzel a nagybetűs címmel: „Becsületes emberek hangja." Arról szó sem lehetett, hogy Andrej figyelmesen elolvassa. Csak annyit értett belőle, hogy ez visszhang Vera Zaszulics merényletére – tehát a napokban nyomtatták –, és hirtelenében átfutott néhány mondatot a besúgók megölésé-

ről, az őrizet alól való kimenekülésről, meg arról, hogy a mai idő szelleme más, mint régen, és hogy elérkezett a „szociáldemokrata párt tényleges harca az orosz zsiványoknak ezzel az aljas kormányával". Nyelvén volt a kérdés: mi ez, ez a szociáldemokrata párt? Ugyanaz-e, mint a szociálforradalmárok pártja? És valóban létezik-e vagy csak néhány fenegyerek álma? Ivan sietve elmondta: nyomban azután, hogy a Trepovra leadott lövés híre eljutott hozzájuk, elhatározták, hogy valamivel válaszolnak erre az eseményre, „valahogy jelt adnak magukról", ahogy ő kifejezte. „Hiszen ez itt az alvók birodalma! Hej, nehéz az élet ezen a világon . . ." – mondogatta Ivan. Összegyűjtött néhány radikálist a maga politikai köréből, mindegyikkel megíratott egy szöveget, a legjobbat kiválasztották – éppen az övé, az Ivané volt ez –, és még aznap, vagyis tegnap kinyomatták. Siralmas kis nyomdájuk van, az egész egy bőröndben, szivardobozokban elhelyezve, szedőszekrényük nincs, és a szükséges betűtesteket sokáig keresgélik össze a betűk halmazából. Maga a „nyomtatás" pedig egy cipőkefe segítségével vagy egyszerűen a „becses felükkel" történik; Ivan kétszer felállt, és lehuppant a padra, megmutatva, hogy mindez milyen roppant könnyen történik. Már két proklamációt kinyomattak, egyet a gazember Lukjanov kivégzéséről, a másikat a nemrégen leleplezett árulóról, Krajevről. De a Krajevről szóló proklamációt, ugyanúgy, mint a „Becsületes emberek hangját" még nem tudták elterjeszteni.

A pincér két tányér löttyöt hozott, amelyben valami káposztaféle úszkált. Ivan mohón nekilátott, de Andrej hirtelen úgy érezte, hogy nem bírja megenni – csaknem ugyanolyan volt, mint amit az Előzetesben adtak. Megkérdezte: „Tehát úgy gondolják, hogy megtalálták az utat?" A proklamációban nem hirdették nyíltan, hogy „Lőni, lőni és lőni", de a Vera Zaszulics tettét elragadtatással üdvözölték. „Maga talán nem úgy gondolja?" – felelt kérdéssel Ivan. Ez az egész rövid találkozás, a proklamáció, a kifőzés, a beszélgetésük a legapróbb részletekig belevésődött Andrej emlékezetébe. És Ivannak az az esetlen suta izgatottsága is, a szokása, hogy sóhajtva ismételgesse: „Hej, nehéz az élet ezen a világon!", az is, hogy sietett valahová, mohón evett, és ő sem ért rá, de azért sikerült a fő dologról beszélniük.

Kovalszkij azt mondta, most sokan úgy vélik, hogy megtalál-

ták az utat. De ő nem, éppen nincs meggyőződve róla, hogy ez így van. Ott van Oszinszkij, aki megszállottan hirdette az úgynevezett „felbomlasztó" módszert. Vagyis hogy gyilkolják meg a főbb tisztségviselőket, akik a forradalmárokkal szembeni kegyetlenségükről ismertek, számoljanak le a besúgókkal, és szabadítsák ki elvtársaikat a börtönökből. Ámde mindez külön lapra tartozik. Társaikat a börtönből kiszabadítani lehet és kell, de a politikai gyilkosságot tenni a párt fő feladatává – ezt már nem! Forduljanak Szergej Gennagyijevics Nyecsajevhez. Főként vegyék figyelembe, hogy ezt az utat a nép nem érti meg, és nem fogadja el. „Remélem, egyetért velem!" Andrej azt felelte, hogy azelőtt egyetértett, de az utóbbi idő eseményei folytán kezd meginogni. Mert arról van szó, hogy a kormányzat semmiféle engedményre nem hajlandó. Ellenkezőleg: egyre jobban szorongatják, nyomják a népet. Mit tegyenek ellene? Például hogyan válaszoljanak Bogoljubov kegyetlen megvesszőzésére? Meg a tiltakozókkal való leszámolásra? Arra, hogy csaknem hetven ember meghalt a bírósági eljárás megkezdése előtt? A vadállati ítéletekre, kényszermunkára, száműzetésre – miért? Azokat az embereket, akik dühükben revolvert fognak, meg lehet érteni. Mert mindenki, akiben csak egy csepp becsület van és egy fikarcnyi részvét a mások szenvedései iránt... „De mégis? Az utolsó szava?" „Az utolsó szavam... – Andrej elgondolkozott. – Miért így kérdezi? Hiszen én nem vagyok vádlott." „Ahá! – diadalmaskodott Ivan. – Nem tud egyenest igent mondani? Éppen ez az! A vér komoly dolog. Maga is azok közül a muzsikok közül való, akik azt fogják mondani: »Á, az urak egymást lövöldözik le!« Ez a legjobb esetben is részvétlenség..."

Ivan azon a napon a besúgók megbüntetéséről sem igen helyeslően nyilatkozott. Nem mintha általában ellenezné a besúgókkal való leszámolást, hanem mert meglehetősen nehéz megállapítani, hogy ezek közül az urak közül ki érdemel kötelet, ki golyót, esetleg ki néhány kiadós pofont vagy közmegvetést. Tévedések is előfordulhatnak. Azonkívül elhamarkodottan döntenek, rendszerint három-négy igen fiatal ember, és az ítélet persze egy és ugyanaz: halál. Emlékszik, Nyecsajev pontosan ezt mondta: „Minden besúgót meg kell fojtani, azután főbe lőni." Most mind mintha tagadnák a nyecsajevi elveket, kézzel-lábbal kapálóznak

ellene. Mi, azt mondják, tudni sem akarunk erről az ördögről – de azért egyet-mást tudnak róla, egy kicsit csak ismerik. Sőt Gorinovicsba szabályszerűen bele is lőttek, csakhogy az ebfajzat kilábolt. Egyébként az ő esete homályos. Nincs száz százalékig bebizonyítva, hogy meg kellett volna ölni. Talán a felpofozás is elég lett volna . . .

„Miért hord revolvert és tőrt?" – kérdezte Andrej. Ivan megmagyarázta, hogy csakis a saját biztonsága céljából. Keményen elhatározta, és ezt mindenütt hangoztatja is: az ember ne hagyja letartóztatni magát! Ellen kell állni! Ha a forradalmárok megmutatják a hatóságoknak, hogy nem házinyulak, amelyeket puszta kézzel meg lehet fogni és zsákba dugni, azután pedig azt tehetnek velük, ami jólesik, éheztethetik, kínozhatják, évekig tarthatják börtönben bírósági eljárás nélkül; ha a letartóztatáskor mindegyikük fegyveres ellenállást tanúsít, lövöldöz, golyóval öl, vagy ha szükséges, tőrrel védekezik, akkor a forradalmárok tekintélye megkettőződik. Íme, ő ezt véste a tőrére az Akcióból: „Oderint, dum metuant." Ám gyűlöljenek, csak féljenek tőlem.

„És ezenkívül jegyezze meg! – szólt oktató hangon Ivan. – A fegyveres ellenállás szent ügy! A személyiség védelme. Belőlünk, oroszokból különösen tragikusan hiányzik valami – ennek megvannak a történelmi okai –: nem tudjuk megvédeni a személyiségünket.

Andrejnek, miközben Ivant hallgatta, nem juthatott eszébe, hogy igen hamar – néhány óra sem telik bele – tettre kell váltania az elméletét. Őszintén megvallva, ha rokonszenvvel viseltetett is Kovalszkij iránt, nem vette túlságosan komolyan. Ivan minden eszessége, olvasottsága, önzetlensége ellenére mégiscsak a „városi őrültek" kategóriájába tartozott. Mulatságos figura! Csaknem diogenészi életet élt. Nőiszonyban szenvedett. Azok a radikális hölgyek, akik időnként megpróbálták gondjaikba venni – ez nem volt könnyű feladat, mert mindenféle pártfogás, de kiváltképpen a hölgyeké alól igyekezett kibújni –, suttyomban kinevették. Nem volt sem verekedős, mint Andrej, sem gyújtogató és összeesküvő, mint Gyebogorij és társai, és most egyszeriben a véres önvédelem eszméjével áll elő! Andrejben még fel is merült a kérdés: vajon nem azért hangoztatja-e ezt mindenki füle halla-

tára, és saját bevallása szerint *mindenütt,* hogy az illetékesek fülébe jusson, figyelmeztetésül; ne merészeljék ezt a csodabogarat bántani!

Búcsúzáskor Ivan azt mondta, hogy sürgős dolga van, de kéri, hogy Andrej másnap okvetlenül jöjjön el, és beszéljen a „mieinknek" a bírósági tárgyalásról, Miskinről, Felikszről és a többiekről. „Maga itt az első fecske. Mind óriási türelmetlenséggel fogják várni." Megadta a Witten nővérek címét: a Szadovaja körút egyik házának második emeletén. A két nővért, Jelenát és Verát, Andrej ismerte már, mindketten házitanítónők, sőt Jelenának hat évvel ezelőtt Odesszában szemléltető oktatásra berendezett különleges iskolája volt. Jelena most, úgy látszik, nincs a városban, irgalmas nővérként dolgozik valami katonai kórházban. Ivan azt mondta, hogy most Vera a háziasszony, de „a mieink közül" vagy heten lesznek ott, köztük Kolja Vitasovszkij, akire Andrejnek emlékeznie kell – volt junker, lengyel, csak egy hónapja szökött meg a herszoni börtönből –, és még mások.

Megállapodtak, hogy Andrej másnap korán, öt órakor ott lesz, hogy teljes beszámolót tartson a tárgyalásról. Az utcán váltak el, Andrej hazafelé indult, a Gulevájára, Kovalszkij a Sztaroportofrankovszkájára csoszogott – a cipője sarka hihetetlenül le volt taposva, már nem is maradt belőle semmi, ezért nem emelte fel, hanem valahogy a földön csúsztatta a lábát. Szegény Diogenész! Nem tudta, hogy utoljára megy az odesszai verőfényben, szívja be a tenger illatát, a mészporszagot... Andrej valami okból közölte Olgával, hogy Vera Wittent készül meglátogatni. Olga és a Wittenek, ahogy a két nővért nevezték, ismerték egymást, közös barátaiknál találkozgattak, Olga és Vera, akik mindketten értettek a zenéhez, rendszerint muzsikáltak ezeken az összejöveteleken – Szemenyutánál, régi barátjuknál még a gorodiscsei időkből – négykezest játszottak zongorán. Olga most váratlan hidegséggel kijelentette, hogy már régen nem látta a Witteneket, és nem kíván találkozni velük. Mi történt? Semmi különös, csak megőrültek azzal a paprikajancsi Kovalszkijukkal, esetenként valamiféle összejövetelek vannak náluk, viták, eszelős beszédek, egészen zavarosak. Szemenyutával is abbahagyták az ismeretséget. Minden rendes emberrel. No hát, Isten legyen a bírájuk, jobb minél távolabb tőlük.

Részletesebb faggatásra kiderült, hogy Vera Witten az ősszel az utcán összetalálkozott Olgával, Andrej felől érdeklődött, és igen csodálkozott, hogy Olga nem készül Pétervárra – engedélyt szerezni a meglátogatására. „Azóta megvet engem. Az utcán se köszön már! Ostoba liba! Először is, nem hagyhattam itt a gyereket, másodszor apám nem adott volna pénzt az útra. Harmadszor pedig, mi köze hozzá, és mit tud ő a mi viszonyainkról?" – Olga nagy felindulással beszélt, arca haragosra vált, ajka elfehérült, szárazon összecsücsörödött. Ha dühös volt, egyszerre megöregedett, kis gödrök jelentek meg a két orcáján, rossz volt ránézni. – „És olyan fensőbbséges képpel azt mondja: »Igen, látom, maga nem Volkonszkaja. De még csak Volhovszkaja sem.«"

Olga nagyon ellenezte, hogy Andrej elmenjen Wittenékhez. Azt mondta, hogy veszélyes, és legalább az első napokban – óvatosnak kell lennie. Andrej türelmesen magyarázta, hogy feltétlenül el kell mennie. Várják, mégpedig olyan emberek, akiknek tudniuk kell, hogy mi történt a barátaikkal. Üdvözleteket ad át. Elmondja, milyen színben voltak. Ki tudja, visszatérnek-e onnan, a fegyenctelepekről, Szibériából. Az asszony nem értette meg. Nem, nem értette, és kész. Andrej ismét meggyőződött arról, hogy a meg nem értése nem haragból fakad, hanem mélyen a természetében gyökerezik, vele született, nincs rá lehetőség, hogy legyőzze. Némelyek ezzel születnek és ezzel is halnak meg. Mások viszont *megértéssel* születnek, és bizonyára ők az igazi, a szívéhez közelálló emberek. Azon az éjszakán, amikor hazaérkezett, hosszú órákon át beszélt, és az asszony mohón, könnyes szemmel hallgatta, olykor csókokkal és zokogással szakította meg az elbeszélését, mert mélységesen sajnálta őt és valamennyi társát, majd hirtelen félénken azt mondta: „Andrjusa, de ugye Miskin rálőtt a kozákokra? Aljosa Popovicsot is gyilkossággal gyanúsítják? Mert van törvény, és az ilyen dolgokat mégiscsak büntetik, igaz-e?" Erre az ostobaságra ő azt felelte: és a saját férje, aki nem ölt, nem lövöldözött, mért ült egy fél évig magánzárkában? Erre Olga még félénkebb és még panaszosabb hangon azt mondta: „De hiszen téged felmentettek!"

Hát ez az, amit nem lehet legyőzni.

A beszélgetés Vera Wittenről már a szülőknél elfogyasztott vacsora után volt, és azután, hogy Andrej kijelentette: nem haj-

landó Svájcba utazni. Tudta, hogy semmiféle magyarázkodásra nincs szükség. A *meg nem értés* megtette a magáét: hamarosan mindennek vége köztük. Azt mondta, megtudakolta: a „Truvor" nevű hajó február harmadikán indul. Elutazik a szüleihez, a Krímbe.

Kora reggel egy alig ismerős diák jött el futva hozzá, Gyebogorij megbízásából, a szörnyű hírrel: az előző napon, január harmincadikán, késő este – vagyis néhány órával a „Fehér kifőzdé"-ben való ebéd után – Ivan Kovalszkijt és körének tagjait letartóztatták Wittenék Szadovaja körúti lakásán. Kovalszkij megtartotta szavát: fegyveres ellenállást tanúsított. Alighanem megölt egy csendőrt. Mások is lövöldöztek.

A részleteket később tudta meg Andrej. Sokkal később, amikor a bírósági tárgyalás folyt. A Kovalszkij köréhez közel állók közül valaki áruló lett. Wittenék lakásának címe a rendőrség tudomására jutott. Egy ügynökük behatolt a lakásba – Vera távollétében, ugyanaznap, vagyis harmincadikán reggel – felfedezte a szivardobozokban rejlő nyomdát, amelyet csak egy nappal azelőtt vittek át oda –, és megtalálta az asztalon a „Becsületes emberek hangja" kéziratát, amelyet valaki előzékenyen otthagyott. Knop csendőrezredes kezében volt minden bizonyíték. Biztosra mehetett. Egész csapat csendőrt küldött a bűnösök letartóztatására, nyolc embert egy törzskapitány vezetésével. Rendszerint két csendőrt szoktak küldeni. De itt előre tudták azt is, hogy valamennyit egy csomóban fogják el, és azt is, hogy esetleg ellenállás lesz. Wittenéknél heten gyűltek össze, köztük két nő. Az asztal körül ültek, teáztak. Dobrogyejev törzskapitány a csapata élén, és még egy csomó hatósági tanúval a hátvédben, gyorsan elfoglalta a lakás legfontosabb pontjait, megparancsolta, hogy mindenki maradjon a helyén, leült az asztalhoz, és megkezdte a kihallgatást. A személyazonossági igazolványa valamennyiüknek rendben volt. Dobrogyejev felírta a címeket, aztán közölte, hogy mindenkit megmotoznak. Elsőnek Kovalszkijt szólította az asztalhoz. Az határozatlanul odament, zavarosan felelgetett, úgy tett, mintha nem értené, hogy mit akarnak tőle, majd hirtelen előrántotta revolverét a zakója alól, és elsütötte; a revolver csütörtököt mondott. A törzskapitány „Csendőrök! Csendőrök!" – kiáltással rávetette magát Kovalszkijra, feldöntötte az asztalt, a

lámpák lezuhantak, a sötétben lövések dörrentek – ugyanaz a volt junker lőtt, Szvitics, aki szintén a herszoni börtönből szökött meg, de úgy látszik, a mennyezetre célzott, hogy a csendőröket megijessze. Kovalszkijt leteperték, elvették a revolverét. Ekkor övéből előrántotta a tőrt, megsebesített egy csendőrt, a törzskapitányt halántékon vágta; Szvitics és Vitasovszkij a segítségére siettek, mialatt a többiek az iratok elégetéséhez láttak. A csendőrök, a lövöldözéstől megijedve, leszaladtak. Körülfogták a házat. Odalentről kiabáltak: „Adják meg magukat!" Kovalszkij, tőrrel a kezében, megpróbált áttörni, még egy csendőrt megsebesített, megragadták, ádázul küzdött; a kör tagjai az erkélyről látták, ahogy megkötözve, összeverve betuszkolják egy kocsiba, és lekiabáltak a járókelőknek, hogy segítsenek neki. Senki sem segített. Kovalszkijt elvitték. A többiek, a lakásba bezárva sokáig vártak, amíg odaérkezett egy század katona, és szabályszerű ostrom kezdődött. Állítólag, maga a városkormányzó, Levasov gróf is eljött, ő vezette a csatát, és közben úgy káromkodott, mint egy kocsis.

Ivan pontosan teljesítette azt, amit ígért: a végsőkig ellenállt. Előbb lőtt, majd tőrrel hadakozott, azután puszta kézzel. Tudatosan vállalta a pusztulást. Van-e értelme ennek a pusztulásnak? Andrej, a „Truvor" fedélzetén állva, az elmaradozó Odesszát nézve ezen tűnődött. Van értelme. Ha az ember keze ökölbe szorul, amikor Ivanra gondol, és bősz vitorlaként duzzad szívében a gyűlölet, ez azt jelenti, hogy mások is így gondolkoznak, és ebben van az értelem. Ivan tudta, hogy elárulták, hogy a „Becsületes emberek hangjá"-ért és a nyomdáért elkerülhetetlenül kényszermunka jár. Ha már egy olyan szent sem bírta ki, mint Ivan, és fegyvert emelt, és vért ontott – miféle világ ez, amelyben élniük kell? Ennek az igénytelen, önmaga számára semmit sem kívánó, nyomorult kis utcai életnek értelme a végében rejlett. Mert a gyűlölet is – értelem. Ebből az értelemből valamikor okvetlenül születik valami: például sokemeletes, magas házak, óriási háztömeg. Amint elnézte a távolodó várost, úgy érezte, hogy ott a látóhatáron, a krétaszínű derengésben sokemeletes épületek töménytelen sokasága tömörül.

Valahol a kikötőparton ott állt Olga és Andrjusa. Andrej visszaemlékezett, hogy néhány évvel ezelőtt miként indult el innen

a Krímbe, száműzötten és dicsőn, a tömeg éljenezte, ő meg jókedvű volt, tele reménnyel. Most csak a felesége és a fia kísérte ki. A parton álló tömeg valami olasz énekesnőt búcsúztatott, aki Jaltába hajózik. Mindez a hajnali szürkület mélyébe távolodott, füst vonta be, eltűnt. Már senkit sem tudott megkülönböztetni. Olga azt mondta, hogy májusban utána megy Szultanovkába. Világos, hogy nem megy. Andrej a negyedik napon kikötött a feodoszijai parton, és nyomban lovak után nézett, hogy Szultanovkába menjen. A szimferopoli úton közlekedő postakocsi csak másnap indult. Arra nem volt pénze, hogy külön bricskát fogadjon, ottmaradt hát a városban, egy Luludaki nevű öreg kereskedőnél, akinél apja a halat szokta vásárolni a Nyelidov-birtok számára. Az öreg elég jólelkű és nem is ostoba ember volt, de kellemetlen emlékeket ébresztett: rokona volt annak a gazdag Afanaszij Luludakinak, akinek (a feodoszijai kerület ifjai számára alapított) ösztöndíját Andrej a novorosszijszki egyetemen egy ideig élvezte. A második évben ezt az ösztöndíjat – évi 350 rubel, nem tréfadolog! – valami okból nem kapta többé. Nem volt világos, mi történt, talán csak megfeledkeztek róla: alighanem meghalt az adakozó, az özvegye, egyben végrendeleti végrehajtója pedig úgy határozott, hogy a pénzt másra fordítja. De emlékezetében élt: milyen siralmas szerepet játszott abban a perben, amelyet apja jogtiprás címen indított. Odesszában Andrej természetesen a kisujját sem mozdította azért, hogy az ösztöndíjat visszaszerezze. Kész volt éjszakákon át a kikötőben dolgozni, a raktárakban, hogy megszerezze a pénzt, de ne kelljen megalázkodnia, elismételnie az átkozott szavakat: „társadalmi helyzetem és szegénységem feljogosít rá . . .” De amikor nyáron hazament, az apja rögtön keményen rátámadt, és követelte, hogy cselekedjék. „Majd rákényszerítjük azt a zsugori nőszemélyt, hogy kinyissa az erszényét. Irigyli tőled! . . . A megboldogult szent ügyre adományozott, te pedig, tolvaj asszony, gyerekektől akarod ellopni?” Egész dühét otthon öntötte ki, a városban, ahová Andrejjel bedöcögtek, kérő hangon beszélt, könnyesen, de elszánt kitartással. Jártak a döntőbírónál, a feodoszijai nemesi gyámhatóságnál, beadványokat írtak, a kötelezvények és bizonylatok másolatait kikérték az egyetem irodájából – a végrendeleti végrehajtó, bizonyos Marija Ivanovna Luludaki ellen félelmes támadás folyt,

de az nem hagyta magát. És akkor ott szálltak meg a halárusnál, aki az elhalt gazdag embernek távoli rokona volt, és a végrendeleti végrehajtót valami okból még ádázabbul gyűlölte, mint az ösztöndíjuktól megfosztott diákok együttvéve. Ezzel az öreggel, Ivan Hrisztoforoviccsal, az apa még meg is beszélte, hogy mit tegyen, és hogy miként sebezhetné meg Marija Ivanovnát minél fájdalmasabban.

Minderre még visszaemlékezni is kínos. Mert Andrej nem bírta a vesződséget, a hivatalokba járkálást, a szegénységére és vagyontalanságára való kényszerű panaszkodást, összeveszett apjával, és idő előtt megfutamodott Odesszába.

Ivan Hrisztoforovics észrevette őt, amikor a piacon ődöngött, hogy agyonüsse az időt, és örvendezve rákiáltott. Andrejnek el kellett mennie hozzá, és éjszakára nála megszállnia. Bármilyen furcsa is, de ebben a városban, amely csaknem az egyetlen a tengerparton, nem voltak igazi barátai. A szállodát nem tudta volna megfizetni. Úgy tért haza, mint egy tékozló fiú, szegényen, magányosan, egyetlen garas nélkül. Ha az öreg Hrisztoforics tudta volna, hogy milyen semmirekellő csavargót fogadott be éjszakára! De Andrej megjelenése tiszteletet keltett – szándékosan kiöltözött, hogy a szüleit bátorítsa: jó minőségű sötét kabát, még alig viselt (a Gulevában csaknem egész évben a szekrényben lógott), széles hajtókájú csokornyakkendő, kalap, sétapálca, német bőr útitáska. Az útitáskában pedig – egy váltás fehérneműn és néhány könyvön kívül – semmi. Mi volt ott? Az „Otyecsesztvennije zapiszki" utolsó száma. Ziber könyve Ricardóról, Kolbe statisztikája, melyet Andrej szeretett olvasgatni, meg valami történelmi mű. Voltak persze *lázító* tartalmú brosúrák is, amelyeket magával hordani kockázatos, bármelyikért Szibériába küldik, de nagyon megkedvelte őket, emlékezett rá, hogy milyen sikert arattak az olvasók körében. Különösen az „Így van ez, testvéreim" című. Kitűnő dolog! Öt oldalon mindenről szó van benne, arról, hogy miként verik a parasztot – régen bunkóval, most meg bankóval –, a földről és a rendi országgyűlésről. Az Előzetesben megismerkedett a szerzővel: a csendes, vaksi Siskóval. Szegény feje tízévi kényszermunkát kapott.

És most itt van Hrisztoforovicsnál, az öreg halárusnál...

Kezdetben nem volt semmi: bort iszogattak, szopókás török

cigarettákat szívtak, a görög az ő apjáról mesélt, aki most ritkábban jár be a városba. Nyelidov uraság dolgai rosszul állnak, el akarja adni a birtokot. Azután megkérdezte, igaz-e az a hír, hogy Pétervárott valami tárgyalás volt, és valamiféle fiatal embereket már megint Szibériába száműzött a cár. Valamit hallott Andrejről is, de úgy látszik, nem az apjától. Az apja természetesen hallgatott. Andrej nem szeretett ravaszkodni, és látva, hogy az öreg oldalát majd kifúrja a kíváncsiság, hisz ezért van ez a meghívás, az újbor meg a cigaretták, egyenesen válaszolt: igen, úgymond, mindez igaz. De felmentették! Úgyhogy semmi veszélyt nem jelent az első osztálybeli kereskedő számára. Az öreg nevetett: „Eh, Luludaki nem ijedős! Nem féltem a töröktől, sem a tatár hegyi partizánoktól, sem a kolerától nem féltem – hát most, hetvenéves koromban mitől féljek . . .” De aztán óvatosan azt tudakolta: mit akarnak a fiatalemberek voltaképpen, és minek a nevében szenvednek?

Andrej rendszerint minden alkalmat megragadott, hogy az embereknek az igazságról beszéljen, magyarázza, fejtegesse. Órákig tudott beszélni, egyszerre tíz ellenféllel is vitatkozott, és nem hátrált meg – így volt ez az odesszai gyűléseken, körömszakadtáig –, türelmesen tudta sugalmazni az igazságot, mint az a mesebeli „sugalmazó”, még a tudatlanabbaknak és a legnehezebb fejűeknek is. De ez a halárus, ez a gazdag kereskedő, és természetesen a bérmunka kizsákmányolója, alkalmatlan objektum a propaganda számára. Meg aztán: ha apja fülébe jut, halálra rémül. Ezért szűkszavúan válaszolt: „Hogy minek a nevében? No, mondjuk, egynek a nevében: az igazságában.”

Luludaki ismét nevetett: „Ha-ha, igazság! Vannak olyan nők, szépek és ostobák, akiket mindenki becsap, és ők is mindenkit becsapnak. Hát ez az igazság. A leggonoszabb dolgokat művelték már az igazság nevében: a keresztények gyilkolták a törököket, a törökök a keresztényeket, a franciák bombázták Szevasztopolt, a római püspökök máglyán égették el az embereket. Az igazság a legszörnyűbb rossz a földön! Épp azért szörnyű, mert nincs, nem létezik . . .”

Valami ilyesfélét mondott az öreg halkereskedő.

Egyszóval, maga szerint, Luludaki úr, nincs értelme az igazságért harcolni? Nem, nem. Egyáltalán semmi értelme. Termé-

szetesen ostobaságokat fecsegett, de mivel megittak két egész pint bort, a beszélgetés mulatságosra fordult. Mi görögök, mondta az öreg, mi vagyunk a legősibb lakói ennek a földnek, szorongattak minket vad sztyeppei törzsek, nomádok, rablók, génuaiak, tatárok, majd maguk, oroszok. Hol van hát az igazság? Tehát maguk ellen is, mindannyiuk ellen harcoljunk? Mert mi telepedtünk meg elsőnek ezen a parton! Nem, nem szükséges. Mi halászni akarunk a tengerben, mint kétezer évvel ezelőtt is, ez minden. Mert az igazság az, amit a tenger és az Isten ad nekünk.

Ahá, maga igazi hegeliánus! Minden létezőt helyesnek ismer el. Minden, ami valóságos, az értelmes is, ugye? Andrej jó kedvre derült. Régen nem érezte magát ilyen vidámnak, könnyűnek és valahogy csábítónak az életet. A fene vigye el, az igazságon kívül még sok gyönyörű dolog létezik, például a tenger, a bor, az öregek, a részeg társalgások! Szóval, signor Luludaki, maga bármilyen valóságot helyesel? Nem értem, hogy miről beszél, de akármit beszél is, én helyeslem. Igen, igen, helyeslem! Helyeslem, helyeslem!

A görög úgy hahotázott, hogy az egész, öreg, szivacsszerűen likacsos barna arca reszketett; két karját felemelve hadonászott, mintha megáldana valamit. Andrej örömmel nézett rá. Az öreg egyre jobban tetszett neki. Milyen kedves, vidám kizsákmányolója a bérmunkának! És nem buta. Ezek az öregemberek, akik nehéz életük során elértek valamit, nagyon is eszesek. Drága möszjő Luludaki, vagy harminc évvel ezelőtt, amikor ön egyszerű halász volt, nem érezte, hogy a világon minden olyan kitűnő. De aztán lefizetett hatvanöt ezüstrubelt, megvásárolta az igazolványt, hogy a második kereskedősztályba tartozik – ugye? és úgy vélte, hogy valamivel jobb lett a világ. Azután fizetett még kétszázötvenet, első osztályú lett, nagykereskedő, és most meg van győződve, hogy a földön minden kitűnő rendben van.

Andrej hahotázott, az öreg újra töltött, és bánatosan azt mondta: nem, az én ügyeimnek nincs közük a gondolataimhoz. Egy hosszú élet tapasztalata alapján beszélek. Tizenkét évvel ezelőtt elvesztettem a feleségemet, aki fiatalabb volt nálam, szép, orosz asszony – ez talán igazság? Egyik fiam elesett Szerbiában, a másik Pétervárott él, és engem elfelejtett. Öregségemre magányos vagyok, mint Jób. Igazság ez? Hiszen egész életem a gyere-

kekért volt, és most nincs gyermekem. Mellesleg, ezt a bort a cárék livádiai palotája számára vásárolják, ismerem a szállítót, barátom. Szóval, mondom magának: igazság nincs! Egyszerűen nem létezik a természetben. Kérdezem hát: hogyan lehet olyasmiért harcolni, ami nincs?

Reggel folytatták a beszélgetést. Az öreg elkísérte Andrejt a postaállomásra, közben szüntelenül fecsegett, és értelmes történeteket mesélt. Barátokként váltak el, és erősen megölelték egymást.

Apja elsápadt, amikor megtudta, hogy Andrej Luludakinál, a halkereskedőnél vendégeskedett, és egész éjjel társalgott vele. Hiszen a vén varangy kapcsolatban áll a rendőrséggel! Tőle, az apától mindent kitudakolt Andrejre vonatkozóan, természetesen nem magának, hanem megbízásból, és most tessék – szemügyre vette, kihalászta Andrejt! „Jaj, jaj, de nagy baj! – dünnyögte, végleg elkeseredve. – Most majd idekocsizik a járási rendőrfőnök. Kellemetlenségek Nyelidov uraság előtt..." Harmadnap a kerületi rendőrfőnök csakugyan oda is kocsikázott. Nagyon szigorúan megkérdezte: „Miért nem jelentkezett? A maga helyzetében, ezt jól tudja, legkésőbb két napon belül jelentkezni köteles. Mivel szándékozik foglalkozni?" Andrej azt felelte, azért jött, hogy tavasszal apjának segítsen a mezei munkában, később pedig tanítóskodni szándékozik. A rendőrfőnök megjegyezte: „No, ezt még meglátjuk! Ahhoz engedély kell."

Apja megijedt, anyja csendesen sírdogált, csak Pavel bácsi, apja fivére, aki erősen megöregedett, és mintha kis púpja nőtt volna, nézett hamiskásan Andrejre, és cinkosan kacsingatott rá, mintha azt akarná mondani: „Mi ketten szilaj emberek vagyunk, nem olyanok, mint ezek." Pavel bácsi fiatalkorában megszökött az uraságtól, mindenfelé bolyongott, csaknem Szibériáig is eljutott, egy paraszt fiául fogadta, házalni járt tőle, majd leleplezték, mert nem volt személyazonossági igazolványa, és vasra verve vitték vissza az urasághoz. Andrej gyermekkora óta nem felejtette el, hogy Nyelidov uraság miként toporzékolt és ordított Pavel bácsira: „Szibériába a gazembert!" Apja iszonyúan félt. De Pavel bácsi, oda se neki, nem ijedt meg, azt mondta, volt már börtönben, bilincset is viselt, nem most kell megszoknia. Régen szakácsként dolgozott, most csak úgy éli le öreg napjait

a konyhán. Ez az egész siralmas, jobbágyi élet – apja ugyan intéző lett, de a jobbágy mivoltát nem vetkőzte le – Andrejt gyermekkorában is nyomasztotta, most pedig teljesen elviselhetetlenné vált. Két ízben találkozott Nyelidovval. Az hihetetlenül felfúvódott, nyilván betegségtől, alig bírt járni, nehezen döcögtette hatalmas hasát. Valamikor jót tett vele: ő magyarázta el neki, Andrejnek – nem az egyházit, azt a nagyapjától tudta –, hanem a polgári írást, és elolvasta neki Puskin: „Mese a halászról és a kis halról" című költeményt. Magával vitte őt Kercsbe, ahol akkoriban lakott, és beíratta az egyházközségi iskolába, innen ment át később Andrej a járásiba. Egyáltalán Nyelidovtól indult el az egész tanulása. És örökre megmaradt a lelkében – mint a nagyapja iránti szeretet, az anyja iránti szánalom, mint a részvét a kishitű apja iránt – a hála az iránt a kerek, fényes koponyájú, harsány hangú nagydarab ember iránt, akiből mindig édeskés dohányillat áradt, a hasán kis lánc fityegett, aki mindig erélyesen kézen fogta, és vezette valahová, amitől a lélegzete elállt...

Most álltak és néztek egymásra, igyekezve visszaemlékezni valamire, megtudni valamit. De semmit sem tudhattak meg. A nagyon kövér öregember ajka lefittyedt, nehezen, hörögve lélegzett, és hideg, beteg pillantással nézett rá. Sokáig nézte, majd azt mondta: „Sajnálom, hogy valamikor betűvetésre tanítottam" – azzal megfordult és elment. Andrej első ízben akkor látta őt, amikor Kaska-Csekrakba kocsizott a nagyapjához. Apja befogott a bricskába, maga vállalkozott, hogy elviszi: örült, hogy elmegy a fia! Nyelidov odalépett a bricskához, és azt mondta: „Az olyanok, mint maga, gyűlöltetik meg mindazt a jót, amit a reformok adtak Oroszországnak."

És őszinte gyűlölet égett a szemében. Andrej meghökkent, hirtelenében nem tudott mit válaszolni. De hát mit is mondjon? Ráadásul apjára esett a pillantása, az úgy meggörnyedt, mintha ütést várna. Később aztán megértette: április volt, az imént jött meg a hír, hogy Zaszulicsot felmentették.

Olyan furcsán megváltozott minden: Nyelidov, aki egyáltalán nem volt kényúr, hanem engedékeny liberális, aki éppenséggel jót tett, most komoran nézett rá, elvakult gyűlölettel. Lorencov pedig, a barom, az erőszakoskodó, akit Andrej vala-

mikor meg akart ölni, egészen barátságosan fogadta, és elbeszélgetett vele. Egyébként az öreg fatuskót nőkön és ivászaton kívül ma sem érdekelte semmi. Talán újságot sem olvasott. Andrejt a kaska-csekraki látogatás erősen lehangolta. Nagyapja a sír felé közeledett, magányosan és boldogtalanul. A nagyanyja régen meghalt. Nagyapja a hajdani kis kunyhóban tengette öreg napjait, a baromfiudvar mellett, félig balga öregember, afféle koldus jogán, félig meg mint egy öreg kutya, amelyet nincs hová elzavarni, megölni pedig sajnálnak. A nagyapó menye, új férjével együtt – igazi férje, a nagyapó fia, hét évvel ezelőtt eltűnt, Andrej emlékezett rá – csúfolta és bosszantotta az öreget, erején felüli dolgokat végeztettek vele, és várták, mikor hal meg, hogy a kunyhót birtokukba vegyék. Enni egyáltalán nem adtak neki. Ljuba néni küldött olykor valami csekélyke pénzösszeget Kijevből, ahol cselédként szolgált, vagy Andrej anyja átkocsizott Szultanovkából, és hozott egyet-mást.

Andrej emlékezetében úgy élt a nagyapja, mint jól megtermett, sűrű ősz szakállú, piros arcú, egészséges ember. Lassan járt, ráérősen beszélt, és valahogy igen büszkén, kimérten. Egyre régi könyveket zizegtetett, nehéz kötésű raszkolnyik-műveket, és, a családi legenda állítása szerint kétszer elolvasta az egész Bibliát! Andrejt is megtanította az egyházi könyvek olvasására, és betéve megtanultatta vele például a zsoltároskönyvet. Ha a hegyekbe mentek sétálni, vagy az erdőbe fáért, a nagyapa ráparancsolt: „No, kis Frolov, ezt meg azt a zsoltárt!" És a kis Frolov folyékonyan hadarta, noha nem sokat értett belőle. Tetszett neki ez a hadarás, mert furcsán, pajzánul, sőt némelykor félelmesen hangzott: „Veled felökleljük szarvunkkal ellenségeinket, a te nevedben lábunkkal tiporjuk . . ." És mindig így: „kis Frolov, kis Frolov", nagyapja soha nem nevezte Andrjuskának. Büszke volt rá: Frolov-vér!

Andrej később gyakran felidézte emlékezetében a nagyapját. Mert az öregben testesült meg az elképzelése arról, ami reménység és rejtély volt a számára, ami egész életében kínozta: az orosz paraszt, hogy milyen is voltaképpen? Megérteni Gavrilo Frolov lényét ugyanaz volt, mint önmagát, Andrej Zseljabovot megérteni. A gyökere ott van, és az ágak mélységes mélyről nyúlnak fel, a sötétlő, legyőzhetetlen homályból. Álmélkodva

emlékezett: honnan van benne, Gavrilo Frolovban ez a törhetetlen büszkeség? Hiszen jobbágy, rab, sokíziglen, már régen megtörhetett, felmorzsolódhatott volna minden büszkesége. A jobbágyok között is a legrosszabb sors: a cselédé! Egy Stejn nevű földbirtokos háznépéhez tartozott, a másik nagyapa, Zseljabov is a Stejn-cselédségből való! Az urasággal a kosztromai kormányzóságból a Krímbe utaztak, régi szokás szerint hosszú megállásokkal, és Gavrilo Tyimofejevics valahol Herszon táján vagy Poltava vidékén talált egy szabad kozáklányt, Andrej nagyanyját. A Krímben pedig, ahogyan a nagyanyó elbeszélte, a Stejn uraság „csődbe ment", eladta a jobbágyait, kit ide, kit oda, némelyeket a lányainak adott hozományba. Így került a Zseljabov család Nyelidovhoz, a Frolovok pedig görögökhöz kerültek, először egy Lampszi nevűhöz, majd Lorencovhoz. A nagyanyó örökösen panaszkodott, hol tréfából, hol igazi keserűséggel, amikor a nagyapára haragudott: „Miért mentem én rabságba?" A nagyapa pedig ijedősnek csúfolta őt, mondván, hogy: „Miféle kozák vagy te, hiszen egy varjútól is félsz, meg így is: Hej, Akulja, Akúl, gyáva vagy, mint a nyúl!" És csakugyan, a nagyanyó örökös rettegésben élt, mindenféle szerencsétlenségtől, bajtól tartva, esténként a kisablakhoz lopózott, és fülelt, nincs-e a közelben a félelmes Másfél Dmitrij, az intéző és besúgó ...

Mindez már a múlté.

A nagyanyó meghalt, Másfél Dmitrijnek beverték a fejét, ő is rég elpusztult már, a nagyapa pedig kitaszítottan, sovány arccal, megritkult szakállal, amely már nem fehér, mint régen volt, hanem szürke, a függő priccsen feküdt, és várta a halált. „Fel tudsz kelni?" „Fel tudok." Lassan feltápászkodott, régi, hosszú szőrű, vöröses teveszőr posztóból készült kabátját a vállára terítette, kibotorkált a tornácra, és ott állt, imbolyogva, rogyadozó lábbal, de állt. Nem akart segítséget. Csak a büszkeség pislákolt még a roskatag testben. Andrejnek összeszorult a szíve, és egy ízben olyan szomorúság fogta el, nem tudta, mit tegyen: kiszaladt a kunyhóból, meglátta a volt meny férjét, megragadta, és vadul megrázta: „Te, kutya ... ha az én öregemnek ..." Az ember megdermedt a rémülettől, földre rogyott. De hát mit lehet

a halállal és az öregséggel tenni? „Elfolytam, mint a víz, minden csontom széthullott..."

Andrej több mint egy hónapig időzött az öregnél, paraszti munkát végzett, esténként beszélgetett valakivel, éjjelente tűnődött. Érezte, hogy az életében észrevétlen, de óriási fordulat áll be, mint ahogy a csillagok nyár közeledtén egyszerre mind megfordulnak, ha az ember nem figyeli, észre se veszi, de ha megáll, hogy nézelődjön, gondolkozzék, akkor látja. Minden valahogyan megindult, elmozdult, és azok a csillagok, amelyek magasan voltak, az ég aljára gördültek, a helyükre újak kerültek, azok ragyogtak fel. A remények a közeli felkelésre, amire Bakunyin buzdított – meghalt szegény, nem érte meg, csak az ostoba csigirinszki próbálkozást –, ezek a remények kihunytak. A haramiák? A szektások? A szabad kozákság? Minden csöndes volt, szunnyadt. A lázadók, akik a haramiákat igazi forradalmárokként tisztelték, új Pugacsovról ábrándoztak, és az erdőkben szaladgáltak, reménykedve, hogy találkoznak egy gyilkos bandával, és megdolgozzák őket Proudhon segítségével, most dicstelenül szétszéledtek, ki erre, ki arra – némelyek börtönbe, mások a határon túlra, ismét mások otthonukba tértek. A haramiák szép lassan tovább fosztogatták a lakosságot, a szektások a fészkükben gyalázták a papokat, a szabad kozákság pedig diákokat zavart szét, és tüntetéseket fojtott el. Mindez elfajzott, és erőből erőtlenséggé lett. Az orosz faluközösség? Gavrilo Frolov nagyapa és emlékezései a községi gyűlésekről, a község évszázados igazáról? „Hátul bárha, de a nyájba, ha lemaradsz, árván maradsz." Volt, nincs, hagyományokban maradt fenn, értékes tapasztalatban: az ősi szláv tanács, a szabad gyűlés, ahol mindenkinek joga volt a maga véleményét kikiabálni, az a bizonyos *vecse*, amely ámulatba ejtette a bizánciakat, az oroszok legfőbb kincse, amelyet a tatárok széttapostak, és mégis legyőzte a tatár uralmat, hatalmas köztársaságként újjáéledt, a piactéren haranggal – amelyet bárkinek jogában állt megkongatni, hogy ezzel összehívja a bíróságot és a tanácsot –, majd ismét szétmarcangolták, ezúttal a tulajdon véreik, orosz gazemberek. A faluközösség, mondják a történészek, hasonmása az elvesztett paradicsomnak, az ősi orosz szabadságnak. A nép valami okból megőrizte ezt az emléket. Tehát: visszatérni a nagy korba, esz-

ményünkhöz, a törvény és az igazság szerinti élethez. De mint ahogy a hajdani népuralom idején túlságosan erőtlenek voltak az izmok az Ivan vasökle elleni harchoz, úgy a faluközösség is gyengének bizonyult – kísértetiesen gyengének! – ahhoz, hogy bármilyen reményekre is jogosíthatna az önkényuralom elleni küzdelemben. Árnyéka volt csak a múltnak, múzeum, amelyben elfelejtett szokásokat és szomorú álmokat őriztek.

És senki sem akart semmi mást! Amikor Andrej egy józan eszű, értelmes parasztnak – akivel sokat beszélgetett a történelemről, a felkelésekről, a jobbágyrendszer keletkezéséről – felolvasta az „Otyecsesztvennije zapiszki" egy cikkét a mai falusi kulákokról, akik a parasztokat nyúzzák, kiszívják a vérüket, az váratlanul dühbe jött: „Nem igaz! Irigylik, hogy a paraszt kezd jobban élni, hát ilyeneket találnak ki róla!" Jól tudta, hogy igaz, maga is panaszkodott a helyi kizsákmányolóra, de a cikkben rejtett célzás volt a felkelésre, és ez nyomban ellenkezésre késztette. Jakov, a nagyapó menyének férje, akivel lassanként összebarátkozott, és akinek magyarázgatott a földről, a becsületes, személy szerinti újrafelosztásról, örvendezve kiáltott fel: „Jó lenne több földecskét kapni! Felfogadnék két bérest..." De az sem megfelelő, amit Lavrov tanított: a nép lassú előkészítése a szociális átalakulásra, kritikusan gondolkodó személyiségek kikovácsolása – mert mindent hosszú időre, ki tudja, hány nemzedékre elnyújt. Márpedig tovább várni kibírhatatlan! A legjobbak elpusztulnak, a nép elvadul, elbutul, és szörnyű rémként kifejlődik falun a kulák, a városban a kapitalista. Turgenyev már régen – amikor a veszély még csak sejlett – megmondta, hogy az orosz muzsik egy ilyen irhabundás burzsoázia csíráját hordozza – ezek a te németeid! A faluközösséget is felfalják ezek az irhabundások. És szétszaggatják az országot, darabokra szedik, ha szabadjára engedik őket! Semmiféle okos, művelt erő nem menti meg a faluközösséget a kizsákmányolástól, mert mikor mutatkozik még meg ez a hosszadalmas, aprólékos munka – itt pedig: fürge, gyors megrohanás folyik: az orosz németek nem évek, hanem hetek alatt gyökeret eresztenek. Jakov a nagyapa menyével közösen megvette Lorencovtól a baromfitelep egy részét, és már tojást meg vágott baromfit árulnak a kercsi piacon. Lorencov egy másik parasztnak, szintén

egykori jobbágyának eladott egy darab hitvány földet, hegyeket meg vízmosásokat, annak pedig szerencsés ötlete támadt: követ fejt: ragyogóan ment a dolog, ingyenes munkaerővel, csavargók és rongyosok özönlenek oda, a melegre, egész Oroszországból, közel a tenger: két év alatt hallatlanul meggazdagodott. Sietni kell! Különben befellegzik Oroszországnak.

Amíg Kaska-Csekrakban, a nagyapjánál élt, nem tudta, mi történik az országban. Majd, már júniusban, amikor Odesszában barátokkal találkozott, és átolvasta az újságokat, rájött, hogy a felindulás és az izgalom sokakat hatalmába kerített. Valamiféle gyors, döntő cselekvésre áhítottak mind a forradalmárok, mind a rend őrzői. Februárban még egy besúgót megöltek Rosztovban, egy Nyikonov nevűt, és merényletet követtek el Kotljarevszkij ügyész ellen. Márciusban az Izbickij fivérek Kijevben fegyveres ellenállást tanúsítottak letartóztatásukkor. Májusban az utcán tőrrel leszúrtak egy csendőrtisztet, Gejking bárót, május végén pedig kitűnően sikerült megszökniük a kijevi börtönből a csigirinszki felkelőknek: Sztyefanovicsnak, Dejcsnek és Bohanovszkijnak. Ám a hatóságok mindettől csak megdühödtek – áprilisban Kijevből egy sereg egyetemi hallgatót kitelepítettek, bírósági eljárás és vizsgálat nélkül, egy tömegben az északi vidékekre, és amikor a diákokat Moszkván keresztül vitték: pogromlovagokkal vadállatian összeverették őket. Május 9-én kihirdették őfelsége rendelkezését, amely szerint a hivatalos személyek elleni vétségeket kiemelik az esküdtbíróság hatásköréből (gyors és ingerült válasz Zaszulics felmentésére!), és a törvényszékek, a Szenátus és a Legfelső Büntetőbíróság ügykörébe utalják. Egy hónappal később pedig, június 9-én újabb nagy jótétemény következett: egész Oroszországban bevezették a rendőraltisztek intézményét.

De a végleges eltökéltség, hogy csatlakozzanak azokhoz, akik a terrorban, a hatóságokkal való tőrharcban látták a menekvést – mindezek ellenére nem született meg. Sem valami más, csak egy: a tőrös megoldás oktalansága. Ezzel a módszerrel nem évekre, nem századokra döntenék el Oroszország sorsát, hanem hónapokra, napokra. Amikor Andrej a nagyapjától elbúcsúzott, az öreg, minden erejét összeszedve, elkísérte olyan messzire, amennyire bírta, és eljutott addig a postaút felett magasló kis

dombig, ahol valamikor, réges-régen Andrej és a nagyanyó várta őt, rendszerint a városból vissza. Körös-körül semmi sem változott: ugyanúgy futott lefelé a forró, zöld síkság, a heves tavaszi naptól megvörösödve – egy hónap múlva egészen megsárgul, kiég –, ugyanúgy kanyargott a dombokon az út, ködös púpjaival rezgő délibábba olvadt a messzeség, szürkén, forrón perzselt az ég, tücskök ciripeltek, mélyen alant szekér döcögött. Itt kezdődött Andrej életútja, és most búcsúzott mindettől. Tudta, hogy soha többé ide vissza nem tér. És ez a világ, amelyet elhagy, friss volt, napfénnyel átitatott, közönyös és legyőzhetetlen. A nagyapa hirtelen megszólalt: „Mert nem az íjamban bizakodom, és nem a kardom ment meg engem . . ."

Ezután kezdetben dombokon, majd síkságokon haladva, egy hosszú napon ezekre az elfelejtett szavakra gondolt, és eszével egyetértett velük. De a szíve gyötrődött: „Hol vegyünk hát szavakat az íjon és a kardon kívül?" Az öreg nyugodtan távozik ebből a világból. Az ő igazsága odaát van, a földi határokon túl. De annak, akinek a legkisebb reménye sincs rá, hogy o*da* jut, és aki életének egyetlen értelmét látja: hogy *itt* vívja ki az igazságot – azzal mi legyen? Nem, nem látott semmit a napfényen, a birkamogyoróval telepotyogtatott poros úton kívül, nem érzett mást, csak a hőséget, a szemét vakító verejtéket, fájdalmat a lábában, és azt a vágyat, hogy mielőbb elérjen a postaállomásra.

Mitya Zseltonovszkij, régi jó barát, az egyetlen, aki Volhovszkij köréből megmaradt – elhurcolták, vallatták, de a peres eljárást elkerülte, bizonyítékok hiányában szabadon engedték – hívta magához egy Braclav környéki tanyára, dinnyeföldön dolgozni. Nyár derekán jártak. Odessza kihalt, fulladozott a forró kövek közt, a mészpor kábító kavargásában. Olga Andrjuskával szüleinél volt Gorogyiscsében, és természetesen vonakodott Braclavba menni. „Talán el tudsz tartani bennünket? Itt, ha kegyelemkenyéren élünk is, de legalább a szülőknél . . ." E gúnyos megjegyzésben gonosz igazság rejlett: nem tudta őket eltartani. „Andrej, mikor lesz már mindennek vége? – Az asszony csaknem sírt. – Van tebenned lelkiismeret? Ha nem kívánsz velünk élni, nem kellett volna családot alapítanod. Andrjusa, drágám, hiszen én egy jogászhoz mentem feleségül, nem

pedig dinnyeföldi napszámoshoz. Két év a te Nyikolajevkádban épp elég volt, nem bírom tovább, képtelenség . . .” Minden úgy ment, ahogy mennie kellett. Andrej elutazott Zseltonovszkijhoz. A dinnyeföldi munka pokoli megpróbáltatásnak bizonyult: napi tizenhat órán át fáradt a perzselő napon, ökröket hajtott, vizet hordott, öntözött, kapált, hátalt, cipekedett. A parasztok közt végzendő propagandamunkára, amiben reménykedett, és amivel Mitya különösképpen kecsegtette, sem ereje, sem ideje nem maradt. Esténként, amikor a hőség csillapodott, kezdődött a legnagyobb munka: az öntözés, és éjszakára alig állt a lábán. Mitya ugyanígy dolgozott, és csak egy-két órára szaladt el Olgához, a feleségéhez, aki naphosszat a kis teraszon feküdt, betegség emésztette. Türelmes, jó asszony volt, a tekintete sajátosan derűs és nyugodt, mint Andrej megfigyelése szerint a falusi papok lányaié, és még a súlyos sorvasztó kór sem tette haragossá és komorrá. Egyre sajnálta Andrejt: „Szegény ember! Hogyan él ilyen magányosan? Én Mitya nélkül egy napig sem bírnám ki . . .” Andrej gúnyosan mosolygott. „Az én Olgám is ezt mondta. Most pedig, látja, él, és nem bánkódik.”

Mityka felesége a börtönben kapott tüdőbajt, mert ő is ült körülbelül egy évet, törvényellenes társasághoz való tartozás és tiltott könyvek terjesztése miatt. Ivan Lobkovszkij volt a „keresztapja”, aki sokakat elárult, köztük Ánya Makarevicsot is. Mitya nem szerette, ha felesége a múltat hánytorgatja, különösen a börtönéletet, Olga és Andrej viszont némelykor beszélni kívánt róla, például Ányáról, akivel Olga jó barátságban volt. Kilesték az alkalmas perceket, és akkor beszélgettek. Ennek a derűs szemű, csendes asszonynak eléggé viharos élete volt: egészen fiatalon feleségül ment egy kamenyec-podolszki gimnázium tanárához; névházasságot kötöttek, de aztán beleszeretett a férfiba, az pedig hét évvel ezelőtt kiment Amerikába egy csapat szocialistával, akik arról ábrándoztak, hogy ott egy Fourier-féle földműves-kommunát alapítanak; megígérte, hogy kihívja a feleségét, de baleset áldozata lett: egy társa puskatisztítás közben, véletlenül agyonlőtte. Az amerikaiak bíróság elé állították, majd felmentették a kommuna tagjait. Egyébként a közösség feloszlott, tagjai Fourier-ban csalódva, szegényen csaknem mind visszatértek Oroszországba, Olga ezalatt – het-

venháromban – csatlakozott Feliksz köréhez. Mitya akkoriban a körnek igen energikus tagja volt, kézírásos újságot adott ki, „Előre" címmel, Kijevbe utazgatott, hogy a kijevi és pétervári körökkel kapcsolatot teremtsen. Olga is foglalkozott az üggyel: lefordította ukrán nyelvre Erkman-Satrian „Egy paraszt története" című könyvét. De a hetvennégyben történt összeomlást, a Mitya utáni végtelen nyomozásokat és Olga börtönben sínylődését követően, ami aláásta az egészségét, mindketten visszavonultak a mozgalomtól: Olga csupán a betegsége miatt, amely rohamosan rosszabbodott, Mitya pedig azért, mert elvesztette hitét a sikerben, és felbőszült a sors ellen.

Elmondta: tavaly, amikor készültek, hogy Kosztyurint kiszabadítsák az odesszai csendőrkaszárnyából, ő, Mitya, összekülönbözött Frolenkóval. Nyílt veszekedésre voltaképpen nem került sor, de az ellenszenv nyilvánvalóvá lett. Úgy látszik, Mityát ez bántotta, és ezeket elmondva mintegy helyeslést várt. Abban az időben, hetvenhét tavaszán, Aljosa Popovics odesszai társai közül csak Zseltonovszkij volt szabadlábon: hozzá küldözgette Kosztyurin a levélkéket, és könyörgött, hogy segítse a szökésben. Mitya két merész fiúval szövetkezett, „Gricko" Popkóval és „Mihajlo" Frolenkóval. Hozzáfogtak a terv kidolgozásához, az ügy elhúzódott, Kosztyurin idegeskedett, és könyörgött Mityának, hogy siessen. Az első nézeteltérés még a terv megvitatásakor támadt. És ha az őrszem megzavarja őket? Eltenni láb alól! „Hogyan, maguk nem riadnak vissza a vérontástól?" Mindketten teljes nyugalommal azt mondták: „Hát mit gondol, mi egyebet lehet tenni?" Nem, nem barátaim, ilyen ügyekben én nem leszek a társatok. Mitya azt hitte, hogy nyugton hagyják, ahogyan az becsületes emberek közt lenni szokott, de bizonyos idő múlva ismét megjelenik a ravasz Frolenko, és mintha mi sem történt volna: „Nagy szükségem van ötven rubelre!" „Az ügyhöz kell, vagy a megélhetésére?" – érdeklődött Mitya. Mihajlo zavarba jött, hímezett-hámozott, és bevallotta, hogy a megélhetésére. Mitya nem adott neki pénzt. Később megtudta, hogy megérkezett Ánya Makarevics, hozott kétszáz rubelt, Mihajlo lovat bérelt a Tattersalban, és megszervezték a szökést.

Mityának kényes pontja volt a „vér" téma. A felesége je-

lenlétében türtőztette magát, de amikor kettesben maradtak Andrejjel, idegesen és hevesen fejtegette. Gejking meggyilkolása megdöbbentette. Meglesni, leszúrni egy védtelen embert az utcán – micsoda dolog ez? Csak azért, mert csendőrtiszti egyenruhát visel? Azt mondják, a báró igen mérsékelt nézeteket vallott, semmiképpen sem tartozott a legkegyetlenebb csendőrtípusok közé, sőt állítólag, egyik-másik forradalmárt figyelmeztette is, hogy le akarják tartóztatni – a felesége pedig éppenséggel igen liberális hölgy –, és így megölik. Persze, könnyű zsákmány. Viszont nagy hűhó, lárma, külön kiáltványt adtak ki a Végrehajtó Bizottság valamiféle pecsétjével. És ki ölte meg? Ugyanaz a Gricko, a Párizst járt, szelíd, művelt Popko, akiről azt beszélték, hogy a légynek sem árt. Épp az a borzasztó, hogy a gyilkosság és a vérontás megszokottá, az orosz szabadgondolkodó életelemévé válik... Hát Ivan Ivicsevics? Mitya látta őt tavasszal Kijevben. Ez az Ivan ölte meg Nyikonov árulóját Rosztovban, egy pisztolylövéssel leterítette az utcán, majd pedig átlőtte a fejét. Megérdemelte a gazember: sok forradalmárt elárult! De hogy beszélte el Ivan! Milyen egyszerűen, vidáman, olyan hetykén, mintha nem is gyilkosságról, hanem valami huszárcsínyről lett volna szó. És Mitya akkor Kijevben, amikor a két Ivicsevics, Ivan és a bátyja, Ignat dicsőítését hallgatta, mindjárt látta: elég, én itt megállok. Elég nekem az én tönkrement életem, elég, hogy Olga iszonyú betegséggel fizetett, most még *vérontás is* fenyeget!

Andrej a két Ivicsevicset még Odesszából ismerte. Bátor, sőt vakmerő fickók voltak, még egészen kisfiúk, ostobák, elbűvölőek az elszántságukkal és azzal a készségükkel, hogy bármelyik pillanatban meghaljanak vagy megöljenek valakit, vagy féktelen tivornyába vessék bele magukat. De hát azon a napon, amikor a felkelés elkezdődik, az ilyen emberek, mint a két Ivicsevics, megfizethetetlenek! Most azonban ritkák, mint a fehér hollók, és bután, ijesztően festenek.

„Te vérontás nélküli forradalomról ábrándozol?" – kérdezte Andrej. – „Nem, nem! – tiltakozott hevesen Mitya. – De én elvetem a forradalom nélküli vérontást!"

Augusztus elején Mitya Olgájának állapota hirtelen roszszabbra fordult. Zseltonovszkij orvosokért szaladgált, kezdet-

ben Braclavba, majd – valaki egy jó német orvost ajánlott – Odesszába. A német még javakorabeli, nagyon kövér ember, nehezen lélegzett, az a típus, amelyet „gutaütésesnek" szokás nevezni. Nagyon pénzéhes lehetett, ha vállalkozott rá, hogy ilyen messzire és ilyen hőségben utazzon kétkerekű kocsiján. Valami mézzel készült gyógyszert hozott, de Olgán, úgy látszik, már semmi sem segíthetett. Mitya mindent megtett, amit tudott. Ő maga is halottsápadt volt: napbarnította színe valahogy hirtelen megfakult, arca elszürkült, nehezen értette a szót. A doktorral Andrej tanácskozott, Mitya csak ült ott mellettük, és dermedten figyelt, nagy ritkán vaktában kérdezett valamit. Hirtelen sírva fakadt, ezt dünnyögte: „Tudom, hogy az én bűneim miatt van! Isten büntetése..." A németnek nyolcvan rubelt fizettek. A doktor azonnal vissza akart utazni, nem kívánt ottmaradni éjszakára, mivel aggódott a családjáért: „Die schrecklichen Zeiten* a mi kedves Odesszánkban!" Vacsora közben mindenféle rémséget mesélt. Odessza őszerinte tele van forradalmárokkal. Ide gyűltek össze júliusban mindenünnen, más városokból, sőt külföldről is: felkelést akartak kirobbantani, azalatt, amíg egyik bandavezérüknek, Ivan Kovalszkijnak, a hírhedt gonosztevőnek ügyét tárgyalta a bíróság. A doktornak egy ismerőse a tulajdon szemével látta, ahogy az állomásról a Sztaroportofrankovszkaja utcán végig egész sereg frissiben érkezett forradalmár haladt, mind fegyveresek voltak, több tőr és revolver mindegyiküknél. Katonaságot vezényeltek a városba, három baskír századot és egy kozákezredet. Amikor Kovalszkijnak kihirdették az ítéletet, a tömeg pedig az utcán állva türelmetlenül várt, valaki kikiáltott az ablakból: „Halálbüntetés" – és akkor valóságos forradalom tört ki. Kiáltások, lövések! A doktor mindezt jól hallotta; látta a szaladó embereket, akiket a kozákok üldöztek – a Luteránus közben lakik, a tárgyalás és minden egyéb pedig a Gulevján folyt le. Háznépét két napig nem engedte ki az utcára. Azt beszélik, egy egészen fiatal lány beszédet tartott a fasorban, felszólította a tömeget, hogy ostromolják meg a börtönt, szabadítsák ki a bűnözőket; die wirkliche Revolution!**

* Szörnyű idők járnak...

** Igazi forradalom...

A rendőrség el akarta fogni, de a tömeg visszaverte. Akárhogy is: az orosz forradalom egy kissé wild und barbarisch:* ezek a tőrökkel felfegyverzett haramiák, gyermekek a barikádokon, a kozákok a hosszú lándzsájukkal. Megölni egy ártatlan embert semmibe sem kerül. Két napig otthon ültek, reszkettek a félelemtől, sajton és süteményen éltek, gyötrelmes volt. Egy olyan országnak, amely nem tud a polgárainak nyugalmat biztosítani, nincs joga ahhoz, hogy Európa országai közé számítsa magát.

E kijelentése után a német elhajtatott a könnyű kocsin. Mitya azt mondta: „A legfőbbet nem mondta el: egy nappal Ivan kivégzése után megölték Mezencev csendőrfőnököt. Pétervárott az utcán, tőrrel szúrták le." Andrej felugrott: „Ki tette ezt?" – „Engem nem érdekel."

Mitya ismét elsírta magát, és azt mondta, a sors a bűneiért bünteti őt. Miféle bűnökért? Túlságosan szerette Olgát, ennyire nem szabad asszonyt szeretni. Szeptemberben Olga Razumovszkaja, első férje nevén Romanyko-Romanovszkaja, a második nevén: Zseltonovszkaja – huszonöt éves korában meghalt. A szenvedések ellenére az utolsó napig megőrizte csillogó tekintetét. Egy napon, amikor Mitya nem volt ott, hirtelen azt kérdezte Andrejtől: „Mire volt jó az én életem?" Andrej elgondolkozott, hogy lelkiismeretesen válaszoljon. „Szerintem így van ez: az emberi nem az anyagi dolgokon és a lelki kincseken kívül még létrehoz valami megfoghatatlant, számba nem vehetőt. Talán a lelkiismeretet, a legmagasabb rendű jelentésében. Különben hát ez nem is a lelkiismeret, hanem a lelkiismeretnek a származéka. És ez megsemmisíthetetlen, és felgyülemlik, és mindig nyomon fogja kísérni az emberi nemet. S az emberek belőle fognak meríteni." Az asszony elmosolyodott: „Sajátjuk nem lesz?" „Az is meglehet."

„Kedves Grisa! (Grisának nevezte, mint ahogyan az odesszai munkáskörökben hívták, ahol megismerkedtek.) Úgy beszélsz velem, mint egy tanító a kisgyermekkel. De mindegy – köszönöm..."

Másnap Andrejnek be kellett kocsiznia Braclavba, a piacra, görög- és sárgadinnyét eladni. Mitya egyedül maradt a haldokló

* Vad és barbár...

asszonnyal. Ha ez a halál nem következik be, és ha nincs Mitya, akit sajnált, otthagyja a dinnyéket, és Odesszába siet. Világos volt, hogy az események érlelődnek: szegény Ivan! Mezencev meggyilkolása! A csendőrfőnök a túlzott igyekezetéért lakolt: éppen ő ragaszkodott a nagy perben az ítélet súlyosbításához. Egyszóval a hóhérok egyike sem kerülheti el a bosszút, akármilyen magasan üljön is, Andrej meg volt győződve arról, hogy Mezencev meggyilkolása azonnal kegyetlen megtorló intézkedéseket fog maga után vonni, ezek viszont oda vezetnek ... és így tovább, megállíthatatlanul. Mint az erdőtűznél: a villám belecsap egy tölgybe, az lángra lobban, és nyomban több tucat szomszédos fa tüzet fog. Braclavban megtudta, hogy jól sejtette: a hatóságok egy ukázzal válaszoltak, amelyben kimondták, hogy a politikai gyilkosságokat más erőszakos cselekedetekkel együtt katonai bíróságnak adják át, amely a háborús idők törvényei szerint ítélkezik. A tüzet tűzzel kívánták oltani.

Októberben Andrej a falusi munkától elgyötörten, és örökre kiábrándultan visszatért Odesszába; mint propagandista három és fél hónapot elvesztegetett. Az élet falun igen fáradságos, roppant nehéz igavonó munka, amely az embert barommá változtatja, mert nem hagy időt az emberi megnyilvánulásokra. Zsákutca. Olga Zseltonovszkaja halála és Mitya beleőrülése a bánatba valahogy mélységes, szomorú megerősítése volt annak, hogy ez igenis zsákutca, az élet megállt. Csaknem pénztelenül érkezett Odesszába, mert a dinnyeföld eladásából befolyt összeget Mityának adta. Nem volt hová mennie, hát hazaindult, habár milyen otthon ez? Olga egész nyáron egyetlen levelet sem írt, semmi hírt nem küldött a tanyára. A két kis szobát a Guleváján, a Gyektyarnij sarkán, ahol valamikor lakott, és ahol a szerény ifjú örömök óráit élte át, most idegen helyiségnek érezte – fel sem ment mindjárt, hanem az utcán álldogált, és nézett –, amelyben valami kínos feleslegesség sűrűsödött. Szemügyre vette az utcát: minden úgy volt, mint rendesen, a korai órában a város központjába igyekeztek munkára a rongyos munkaruhába öltözött kőművesek, a szerszámukat vivő ácsok, a vödörrel és ecsetekkel felszerelt szobafestők. Mindig itt haladnak hosszú sorban a Moldavankáról, a Gulevájáról. És esténként visszafelé, ugyanitt, csak megrekednek a „Kitaj"-ban, a Prokugyinszkij utcai kocsmában – amott,

a katonai körzeti bíróság épületével szemben. Minden itt zajlott le, a nagy ház mellett: a baskírok nyilván elzárták az utat a Székesegyház térre, és tüzet nyitottak. Ahogy kiderült, két embert megöltek. Később beszéltek neki a lányról, aki azon az estén, július 24-én, amikor az ítéletet kihirdették, beszédet tartott: Viktorija Gukovszkájának hívták. Felugrott egy padra, és odakiáltott a tömegnek: „Amíg ti itt sétáltok, élvezitek az estét, az elvtársaitokat halálra és kényszermunkára ítélik, amiért a ti szabadságotokért, a ti jóléteteket küzdenek!" Egy rendőr leráncigálta a padról, a lány kiszakította magát, és futásnak eredt. Levasov városkormányzó parancsot adott az elfogatására (mindössze tizennégy éves!), és városszerte hirdetményeket akasztottak ki, felszólításokat a lakosság közreműködésére. Ivant augusztus 2-án hajnalban lőtték agyon. Viktorija Gukovszkáját tizenkét nap múlva letartóztatták. A nyár végén még néhány embert letartóztattak: Lizogubot, Csubarovot, a Popko fivéreket, akikről Mitya olyan bántódottan nyilatkozott. Igen, az élet itt sötét, villamossággal teli felhőként gomolygott, a levegő fülledt volt, és minden egy nagy, tisztító katasztrófát jósolt.

Amikor Andrej belépett, Olga anélkül, hogy felkelt volna az asztal mellől, amelyen varrt, valami dühös gúnnyal nézett rá: „Kimulattad magad? Kitűnő színben vagy, napbarnított, sovány. A szakáll is illik neked . . ." Andrej megkérdezte, hogy a városban volt-e, amikor Ivan ügyét tárgyalták. „Ez kevéssé érdekel engem, nem emlékszem . . . Úgy emlékszem, akkor Ljaljánál voltam Gorodiscsében." Andrej otthagyta neki minden pénzét, amit magával hozott, mintegy kétszáz rubelt, és elment a Moldavankára. Ott valahol, Vaszja és Mikola kis lakásában, vagy a barakkban, ahol Makar Tyetyerka lakott, barátok várták, akik után vágyódott. Majd visszatért a Gulevájára, ott élt néhány napig Olgával és a fiával, sőt Olgával el is látogatott az ismerősökhöz, leggyakrabban Szemenyutához, akitől könyveket vett kölcsön, de mindez melegség nélkül, szükségtelenül történt – hideg tengődés volt csupán. Nem volt hol éjszakára megszállnia, hát visszajött. Máskor egy hétre is eltűnt. Mindketten belátták, hogy közel a vég, mint az öregember halála. Andrej semmit sem mondott el Olgának, senkivel sem ismertette össze, és az asszony semmit sem kérdezett.

És most eltűnődött a szavain: „Te sohasem szerettél engem!" Nem igaz, az a diákos lázadó, a duhaj, verekedő legény, akinek minden olyan könnyen sikerült, akinek szerencséje volt, aki élvezte az életet, és még nem ismerte meg a börtönt, a bánatot, a barátainak elvesztését, nem viselt szakállt, nem tudta, milyen az igazi gyűlölet, amely teljesen átalakítja az embert – az valamikor szerette. De ezt most nem lehet bebizonyítani és megmagyarázni. Mert nem mondhatja: „Egyszerűen más ember áll előtted, eltévesztetted a házszámot." Az egyetlen, amit meg kell tennie, az, hogy megmentse jobb sorsra érdemes feleségét és fiát.

– Neked semmi sem kell a saját szörnyű életeden kívül...

– De, igenis sok minden kell. Csakhogy te nem tudod megadni nekem. Egyszóval, el kell válnunk, teljesen törvényesen, hogy semmi közünk ne legyen egymáshoz... – Az asszony sírt, Andrej változatlan hangon tovább beszélt. – Ezer ok is van, amelyek alapján a házasságunkat fel kell bontani. Például az a história Ánya Rozenstejnnel. Arról nem is beszélve, hogy nem adok nektek pénzt...

– Fütyülök mindenre! Én nem akarok tőled semmit! – kiáltott az asszony. A szomszéd szobából ijedten beszaladt a fiuk, ő is sírva fakadt.

Majd valami okból elmentek az apóshoz, a Jekatyerinszkájára. Olga könyörögve kérte, és ő ráállt, maga sem tudta, miért. Nyilván nagyon megsajnálta az asszonyt! Olga kapkodott, ostobaságokat fecsegett. „A papa majd tanácsot ad nekünk... Annak kapcsán, amire te törekszel... – mormolta. – Azonkívül úgyis beszélni akart." Miről? Semmi szükség rá. De ment, sőt kézen fogva vezette a fiát, és mint mindig az ilyen előérzetek pillanatában, amikor kellemetlenséget sejtett, nem volt ereje megállítani magát, hát csak ment, ment. Csaknem egy éve nem járt ebben a házban: azóta vaskerítéssel vették körül; réztábla a tornác szögletes, fehér oszlopán, és Pétervárról hozatott újdonság: drága lámpák az előcsarnokban. Egy ismeretlen szolgáló, megtermett Harpina – kisorosz mintával díszített kötényben, bóbitával – közölte Olgával, hogy „a papa a nagyszobában van, vendégekkel szórakozik".

Kellemetlen – vendégek! Andrej elkomorodott. A Jahnyenko köréhez tartozó emberekkel érintkezni, még ha a legszuperlibe-

rálisabb üzletemberek is, nem volt ínyére. Értelmetlen beszélgetések, értelmetlen erőlködés és akaratpróba: mert amit gondol, azt nem mondhatja meg, hallgatni kell, mint a kuka, vagy pedig részt venni a fecsegésben . . .

Hárman voltak a vendégek: Jahnyenko távoli rokona, egy Leman nevű földbirtokos a feleségével, állandó pétervári lakosok, és Geraltovszkij, az „Odesszai Hírlap" munkatársa, akivel Andrej köszönő viszonyban volt. Andrej olykor bejárt a Hírlaphoz, azelőtt az egyetemi diákság életének krónikáját szokta bevinni, az utóbbi időben pedig az ismerős nyomdászokhoz látogatott be; annak idején Szemenyutát is meg-meglátogatta, aki ugyanabban a házban lakott. Geraltovszkij Iksz bárónak, az „Odesszai Hírlap" tárcaírójának udvarához tartozott, ezt a hírességet pedig Andrej megvetette, üres fecsegőnek tartotta, és a megvetését, természetesen kiterjesztette mindezekre a „sleppekre és vállbojtokra", vagyis a potyázóira. Geraltovszkij kicsinyes természete abban nyilvánult meg, hogy amikor az apósa Andrejt bemutatta neki, ez a rőt bajuszú csótány, akivel egyszer együtt teáztak egy büfében, sőt még valamiről beszélgettek is, úgy tett, mintha nem ismerné. No, vigye el az ördög. Az egész nem volt helyénvaló. Meg aztán az apósa valahogy hadarva mutatta be, az anyósa hidegen nézett, alig biccentett, Taszja pedig, Olga húga, aki még mindig hajadon, észrevehetően fonnyadt és megsárgult, epésen mosolygott. Miért is jutott eszébe eljönni?

Beszélgettek valamit a háborúról, a berlini kongresszusról, háborogtak szokás szerint, azon, hogy orosz vér folyt az angolok és az osztrákok érdekeiért, panaszkodtak, hogy kevés az „okos fej" az orosz diplomáciában és a magas állami hivatalokban (Geraltovszkij: „Képzeljék csak, micsoda tökét harácsolna Disraeli abból, ha az angolok ilyen győzelmeket aratnának és ilyen áldozatokat hoznának, mint mi!"), majd Berlinről és Bismarckról áttértek Vilmos császárra, aki ellen abban az évben két merényletet kíséreltek meg: májusban egy Hedel nevű bádogos lőtt rá, júniusban pedig doktor Nobiling, aki több súlyos sebet ejtett rajta.

Szó esett arról, hogy – valamiféle járvány dúl világszerte, és mi, oroszok, persze mindenféle járványt elsőnek kapunk meg. Leman meggyőződéssel magyarázta: „Az internacionálé uszít."

Jahnyenko azt mondta, hogy amint hitelt érdemlően bebizonyították, sem Nobiling doktor, sem a bádogos nem szocialista. De éppen a szocialisták lakoltak miattuk. Az após még hasonlóbbá vált Sevcsenkóhoz, még jobban megkopaszodott, bajusza hosszabban lecsüngött, tekintete elborult. Bánatos, súlyos pillantással nézve Andrejre – halk hangon, mert betegnek látszott – úgy okoskodott, hogy a német példán minden kritikus szellemű egyénnek el kell gondolkoznia. Mit hozott ez a két merénylet? Semmit, csak bajt. Egy kegyetlen törvény a szocialisták ellen, amelyet a Reichstag két héttel ezelőtt hozott – ez az egész haszon.

– Igen, aljasság, felháborító! – helyeselt Geraltovszkij. – Ez a német szoldateszka...

– Elnézést, Dominyik Francevics, mi felháborítót lát ebben? – szólt kivörösödve Leman, és széles arca, ezzel a lebiggyedt vastag ajakkal, értetlen és utálkozó kifejezést öltött. – Furcsa ezt hallani! Értelmes, józan határozat, mi, oroszok, csak irigyelhetjük. Éppen ez az ésszerűség, ez a bismarcki vaskeménység hiányzik belőlünk, ha tudni akarja. Kemény intézkedések helyett megegyezésekkel és figyelmeztetésekkel foglalkozunk? És kiket kímélünk? Bűnös csőcseléket, őrülteket, akikre kényszerzubbonyt kellene húzni, és úgy felelősségre vonni őket.

– Hogyhogy csak intelemmel?! – nevetett Jahnyenko. – Szerintem nem ilyen fényesen áll a dolog.

Andrejre nézett, és annak úgy tetszett, mintha már rá is kacsintott volna. Nem rossz öregember, mégiscsak sajnál elbúcsúzni tőle. Andrej valahogy úgy érezte, az egész beszélgetés neki szól; ez természetesen badarság volt. Geraltovszkijnak csak halvány elképzelése van róla, Leman pedig pétervári lakos, ritka vendég itt – őneki meg egyáltalán semmiféle elképzelése nincs. Nem kellett volna idejönnie. A hölgyek a terem túlsó végében csevegtek, a férfiak egyre jobban belemelegedve folytatták a vitát. Geraltovszkij lobbanékonyan, amolyan liberális kisördögként nekirontott Lemannak:

– Tehát, Georgij Georgijevics, mi ez: visszatérés a vesszőfutáshoz? Szájkosár a közvéleményre? Előzetes cenzúra, satöbbi?

– Uraim, de hát szabaduljanak ki a szavak hatalmából! Oroszország belepusztul a szófecsérlésbe. Mit akarok mondani? Én

monarchista vagyok, ezt mindenki tudja rólam, mérhetetlenül tisztelem az uralkodót, mert nagy távlatokat nyitott meg Oroszország előtt – de! Uraim, de! Remélem, nincsenek itt ügynökök a Harmadik Ügyosztályról? – Tréfásan elmosolyodva nézett egyikről a másikra, és pillantása Andrejen állapodott meg. – Ezek az ideges rángások, ez a hisztéria és az értelmetlen kapkodás, valahányszor a politikai ellenfelekkel harcra kerül sor! Hol a méltóság? Hol a kemény, hajthatatlan akarat? Mert a kormányzat felhívása a társadalomhoz, az a siralmas könyörgés segítségért a zendülés elleni harcban, amiről augusztus huszadikán szereztünk tudomást – ez már szégyen, gyalázat! A hatalmas birodalom, amely előtt fél világ reszket és hajlong, amely nagy hadsereggel, titkos rendőrséggel, fogházakkal, erődökkel, központi fegyintézetekkel, Szibériával rendelkezik, fegyvertelen polgárok segítségéért könyörög – az emberből egyszerűen kitör az undor: pfuj! Az isten tudja, mi ez, uraim. Akármeddig gondolkozzék is az ember, nem találhat ki olyat, ami jobban aláásná az államhatalomba vetett hitet és az iránta érzett tiszteletet.

– Én merőben másként vélekedem – mondta Jahnyenko. – Szerintem ez a legbölcsebb lépés az utóbbi években. Csakis a hatóságok és a társadalom közös erőfeszítése menthet meg. És csak a bizalom a kollektív értelem erejében! Lehet, hogy mi elmaradott emberek vagyunk, bugrisok, nem értjük...

– Teljesen az ön pártján vagyok, Szemjon Sztyepanovics – vette át a szót ismét hévvel Geraltovszkij. – Ha az emberek szabadon tömörülhetnének, habozás nélkül egyesítenék erőfeszítéseiket a kormányzat erőfeszítéseivel. De lehetetlen! Megkötözték a kezüket!

– Engedelmével, a kormányzat elég erős...

– Georgij Georgijevics, a kormány és a társadalom közt űr támadt. Érti: űr! – Geraltovszkij izgatottságában mind két kezével ábrákat rajzolt a levegőbe, szemléltetően ábrázolva a kormányzatot, a társadalmat és a köztük tátongó űrt. – És ebbe az űrbe nyugatról behatolt a nihilizmus. Érti, mi történt? A természet nem ismer üres teret.

– Amit ön űrnek nevez, az az erős hatalom hiánya! Lentről a csúcsokig teljes bizonytalanság van! – kiabált dühösen Leman. – Elmondok néhányat a legutóbbi tényekből: egy jó ismerősöm,

tökéletesen kormányhű ember, de összeférhetetlen szeminarista természetű, ami miatt állandó kellemetlenségei vannak a hivatalában, Alekszandr Jegorovics Tyimasovhoz akart mindenáron kihallgatásra bejutni. Kérvényeket írt, fenyegetőzött, könyörgött, végül célt ért. Amikor a dolgozószobájába lépett, a miniszter gyorsan elébe ment, szétnyitotta mundérját, és azt mondta: „Lőjön! Én senkitől se félek! Nem maga az első és nem is az utolsó, aki megfenyeget, egész teli zsák fenyegető levelet mutatok magának." Ismerősöm teljesen elképedt; nihilistának gondolták, sőt revolveres merénylőnek. De hogy viselkedik a belügyminiszter? Szétnyitja a mundérját, és azt ajánlja: „Lőjön!" Becsületemre mondom, uraim, megrendültem a történet hallatán: micsoda fásultság, micsoda nagyfokú fejvesztettség, ha ilyen fortélyokkal él a miniszter – a rend őrzője, akit ráadásul a kemény irányvonal hívének tartanak. Mit várjunk akkor az államhatalom többi védőjétől? Megfoghatatlan! Idáig jutottunk.

Ez az elbeszélés Andrejt is érdekelte. Nem, nem vesztegették el az időt – gondolta magában. Különös, hogy ilyen sokáig nyugton maradt, mintha a vitázók olyasmiről beszélnének, ami nem rá tartozik. Rendszerint nem bírta a hallgató szerepét, és belekapcsolódott a szócsatába. De most sajátos volt a helyzet: ő Olga kedvéért jött ide... Mégpedig minden valószínűség szerint utoljára életében.

Eközben a férfiak egyre hangosabban beszéltek, és a hölgyek, a krinolinokról folytatott társalgást abbahagyva, odafigyeltek. Lemanné úrhölgy, magas, sápadt, nagyon *pétervári* dáma, valahogy furcsán kifejezéstelen, nyomott arccal – az álla és a homloka előreugrott, a többi, a kis finn orrocskájával együtt mintegy beesett közbül – halk hangon egy szigorú francia mondatot mondott. Andrej megértette a lényegét: George, ne izgasd fel magad kicsiségek miatt. Majd a többiekhez fordulva megjegyezte:

– Georgij Georgijevics mindig nagyon felindul, ha a fiatalokról esik szó. Minálunk is baj történt egy unokaöcsémmel, aki Kijevben volt egyetemi hallgató: májusban Vologdába száműzték, Moszkván át kísérték őket, és belekerült abba az iszonyú mészárlásba az Ohotnij-rjadon. Beverték a fejét, kórházban feküdt, Georgij Georgijevics özvegy nővére felutazott Pétervárra, mi is sokat fáradoztunk. És Georgij Georgijevics azóta...

– Asszony, magam is elmondhattam volna. Van nyelvem.

– Az én véleményem szerint pedig – mondta felcsattanó hangon a nyomott arcú hölgy – a dolog igen egyszerű, és semmi szükség hosszas beszélgetésekre. Ők becstelenül cselekszenek, és velük szemben becsületesen igyekeznek eljárni. Itt a tévedés.

Ezt a libát már nem lehetett elviselni!

– Ön úgy véli, asszonyom, hogy tizennégy éves lányokat Szibériába száműzni csak azért, mert a fasorban szónokolnak – becsületes eljárás? És bírósági tárgyalás nélkül *évekig* börtönben tartani őket, magánzárkában, azután pedig bizonyíték hiányában szabadlábra helyezni – ez is becsületes dolog? Ez igen távol áll a becsületességtől.

Andrej észre sem vette, hogy a hangja dühösen harsog, mintha gyűlésen volna, nem pedig szalonban.

– Nem tudom, milyen tényekről beszél... – szólt Lemanné, elképedve, nem annyira a szavak értelmétől, mint Andrej támadó hangjától.

– Én ismerem ezeket a tényeket, ismerem! Nagyon jól ismerem őket. – Leman megnyugtatóan integetett a feleségének, mintha azt mondaná: „Várj csak egy pillanatig, rögtön elintézzük mi ezt az urat." – És mégis tökéletesen igazad van. Fején találtad a szöget. Fjodor Dosztojevszkij, aki maga is lázadó volt, kényszermunkára ítélték, és jól ismerte ezt az egész cirkuszt, az „Ördögök" című regényében megírta, hogy az orosz forradalmi eszme lényege a becsület tagadásában áll. Emlékszem erre a részre, ki is írtam magamnak, amikor az újságban olvastam. Mert pontosabban nem lehet kifejezni!

– Dosztojevszkij úr azzal tűnik ki, hogy először állít valamit, majd bizonyos idő múlva egészen mást mond, éppen az ellenkezőjét. Nekem tehát nincs bizalmam ebben a szerzőben – mondta Andrej. – Valamikor ő is „régi nyecsajevista" volt, most pedig válogatás nélkül minden nyecsajevistát ócsárol... Az „Ördögök"-ben azt írja, hogy a forradalmárok elvesztették a becsületérzetüket, naplójában „A polgár"-ban pedig, öt évvel ezelőtt – a becsület hiányát orosz jellemvonásnak tünteti fel. Erről a kis részletről megfeledkezett? Tessék az én véleményem...

– Előbb arra feleljen: maga orosz ember? – kérdezte Leman.

– Igen, igen, ne féljen, Georgij Georgijevics – válaszolta And-

rej helyett az apósa, volt após, de mégis igen kedves öregember, aki a rosszallás és elragadtatás furcsán vegyes kifejezésével nézett rá. – Andrej Ivanovics tősgyökeres orosz ember, jobbágyparasztoktól származik.

– Á, vagy úgy? Tehát, Andrej Ivanovics?

– Az én véleményem ez: éppen az orosz forradalmárok *teremtették* újra a népben a becsületérzetet, ha tudni kívánja. Mindezek a forradalmi fellángolások, amelyeket megfigyelhetünk, a sértett becsületérzet kitörései. Érti? – Idegeskedett, és goromba hangot vett fel. – Emlékszik Gogol Pirogov főhadnagyára, akit egy Schiller nevű bádogos eldöngetett? Utána ez a Pirogov megevett két hájas tésztát, mazurkát táncolt egy családi estén. Tehát véget kell vetni ennek a pirogovi magatartásnak. És a forradalmárok elsőnek mondták ki: elég! Nem szabad az orosz embert büntetlenül verni! Ezért golyót kell röpíteni a koponyájába. Ön szerint ez mi: nem becsületérzet? És az a lány, aki Trepovra rálőtt, nem testvére, nem is menyasszonya Bogoljubovnak, sőt még csak nem is ismerte – mi vitte hát rá erre a talán őrült és hamis cselekedetre? A sértett becsület, nem más. Nem bírta elviselni az emberi méltóság megcsúfolását. Dosztojevszkij úr nem ismeri a mai fiatalságot, Nyecsajevtől megijedt, márpedig Nyecsajev a múlté, nem is emlegetik már, más emberek jöttek, más eszmék uralkodnak az értelmen. Az „Ördögök"-et már senki sem olvassa, legfeljebb rendőrhivatalnokok.

– Ön mélységesen téved – mondta Leman, és merev tekintettel bámult rá, mintha közönyösen nézné. – Hallottam, a nagy perben önt is bíróság elé állították. Igen, igen, hál' istennek, minden elrendeződött, ez nagy szerencse a családnak. De ismétlem: ön mélységesen téved.

– Helyesen írta Dosztojevszkij: nincs becsület ezekben az emberekben – szólalt meg hirtelen a dívány sarkából Olga anyja.

– Mama! – mondta Olga.

– Családot alapítanak, de családi életet élni képtelenek. Hát becsületes dolog ez? Gyermeket nemzenek, de nem törődnek a gyermekkel, hónapokig nem is látják őket – mondta reszkető hangon, de egyre hangosabban az anyós. – Pénzt nem hoznak haza, dolgozni nem akarnak, és boldogtalanná teszik a hozzátartozóikat...

– Mama! Mit beszélsz?

– Én elátkozom az ilyen embereket! Elátkozom, elátkozom! – kiáltozta zokogva az öregasszony. Mind felugrottak az asztaltól. Geraltovszkij tátott szájjal állt, Jahnyenko botladozva a feleségéhez futott, az asszony pedig tovább kiabált: – Szörnyetegek! Átkom rájuk! Tönkretették az életedet!

– Menjen már el! – Taszja a kezével integetett Andrejnek.

– Veled megyek! Veled megyek! – kiáltotta kétségbeesetten Olga. – Mama, Andrej becsületes, rendkívüli ember. Mit tettél? Elmegyek tőletek, egyedül fogok élni, hallani sem akarok rólatok...

Az ajtó felé húzta Andrejt, mint az őrült, fia hátulról belecsimpaszkodott, az öreg Jahnyenko valamit kiabált. Az utcán hideg volt. Olga a férjéhez simult. Andrej az egyik karjával őt ölelte át, a másikkal a fia kis tenyerét szorította. Mint aki tudta, hogy ennek meg kellett történnie, és most, hogy megtörtént, nyugodt volt. Csak a szívét szorongatta a bánat.

Bementek sötét lakásukba, meggyújtották a petróleumlámpát. A kályhában már nem égett a tűz. Andrej lement az udvarba, hogy egy kis fát aprítson. Azt akarta, hogy nagyon meleg legyen, Olga a fehérneművel foglalatoskodott, mosáshoz látott. Arca a sírástól gyűrött volt, de nyugodt, sőt boldog. Andrej odament hozzá, két tenyerébe fogta az arcát, és a szemébe nézve azt mondta: „Olja, el kell válnunk." Az asszony behunyt szemmel bólogatott. Fiuk a szoba belsejéből nézett rájuk.

HANG A TÁVOLBÓL:
P. P. SZEMENYUTA

Én, Pimen Szemenyuta, gyakran eltűnődtem, megváltozik-e lényében az ember? Életem vége felé megállapítottam: nem, nem változik. Az ember, mintegy sajátos *jellel* ellátva születik, és ezt a jelet eltüntetni, sem lemosni, sem megváltoztatni nem lehet. Az emberben végbemenő látható változások pedig csak esetlegesek, ideiglenesen a jelre rárakódó, másodlagos elemek.

Mi a hozzánk közel állók szerint ítéljük meg az ember természetét. Ha gonosz és igazságtalan emberek vesznek körül bennünket, úgy véljük, hogy az emberiség igazságtalan és gonosz, ha azonban egyszerű, jó emberek vannak körülöttünk, akkor hiszünk a jóban, és úgy gondoljuk, hogy az emberiség a legjobb sorsra érdemes. Lehet, hogy badarságokat fecsegek. Bocsássák meg nekem, idős vagyok, beteg, az élet elnyűtt és megpofozott – mint minden orosz embert, aki az utóbbi három évtizedet átélte. Mellesleg, sokáig reméltem, hogy az az asszony, akit valamikor szerettem (különben Andrej Ivanovics is erősen vonzódott hozzá) valahogy megváltozik az évek folyamán, mássá lesz, és én még jobban fogom szeretni. De nem változott meg. Hiú remény volt. A legfurcsább az, hogy én továbbra is kitartóan és ugyanúgy szerettem, egyébként Andrej Ivanovics szintén! Ő már rég megházasodott, fia született, de amikor nyolc évvel a mi ifjonti vetélkedésünk után – hetvennyolc végén eljött hozzám, az otthonomba, és meglátta ott ezt az asszonyt, észrevettem, hogy egyszerre elvörösödött, arcába szökött a vér, szeme felragyogott; ez olyan hirtelen és nyíltan történt. Általában ideges természetű volt, könnyen elpirult, elsápadt, dühbe gurult.

Azon az estén sokáig beszélgettünk, először az asszony jelenlétében, ami nagyon felajzotta és jókedvre hangolta Andrejt; rendkívüli tehetséggel, élénken és szellemesen beszélte el viszontagságait, amelyeken mint botcsinálta dinnyetermelő átesett, majd magunkra maradtunk, és éjfél utánig elüldögéltünk. Mulatságos, hogy amikor elbúcsúztunk, szigorúan és követelőn azt mondta nekem: „Sokkal jobban kell bánnod vele, mint ahogyan bánsz. Egyszerűen megparancsolom neked." Én tréfának vettem, pedig, úgy látszik, nem tréfált. Minden tette, még a szavai is valami mély, benső szenvedélyből fakadtak. Az asszony neve? Nem lényeges. A fontos az, hogy ez az asszony volt. Nem, nem Ánya Makarevics (Ánya abban az időben már örökre elhagyta hazáját), és nem is a mi radikális köreinkből való. Az, hogy Andrej elvált a feleségétől, Olga Szemjonovna Jahtyenkótól, aki kedves nő volt, de túlságosan háziasszony, semmiféle összefüggésben nincs azzal a históriával, amelyről beszélek.

Másról van itt szó: az ember megváltozott. Erről beszélek. A találkozásunk hetvennyolc végén meglepett. Nézeteit, hangu-

latát, életének jellegét tekintve ez az ember mérhetetlenül eltávolodott attól az ifjútól, akire én egyetemi hallgató korunkból emlékszem. Akkor történt az a nagy port felvert, egyébként teljesen ártatlan história Bogisics professzorral, azoknak a szolgalelkeknek egyikével, akik Tolsztoj gróf irányvonalát követték: az egyetemet részben kaszárnyává, részben rendőrséggé változtatták. Andrej Ivanovicsot hajón a Krímbe száműzték. Emlékszem a tömegre, az ünnepi morajra, kis híja, hogy a Marseillaise-t énekelték, és ebben a tömegben ott voltam én, akkoriban a „Novorosszijszki távíró" ifjú riportere, és ott volt Andrej Ivanoviccsal közös *szerelmünk tárgya* is. Ő akkor még nem választott, tétovázott, búsult az elutazása miatt, Andrej pedig megszorította a kezemet, azt mondta: „Isten áldja!" és sötét szemében szenvedélyes irigységet olvastam: nem azért, mert én független ember vagyok, ő pedig száműzetésbe indul, hanem mert *ővele* vagyok, karon fogva. Ott maradtam vele a parton, ő pedig elhajózott. „Isten áldja! Isten áldja!" – mondtam együttérzéssel, és szívből sajnáltam őt, de mégis bizonyos megkönnyebbülést éreztem. Akkor, emlékszem, hihetetlen tolongás támadt, a búcsúztatók tömege egészen a part szélére szorult. A hátsók nyomtak, és amikor a hajó elindult, az emberek csaknem beleestek a vízbe, rémült segélykiáltások hangzottak, és emlékszem Andrej sápadt arcára, amint a hajóról odakiáltott nekünk: „Nem esett bajuk? Minden rendben van?" – „Igen, igen! Isten áldja! Isten áldja!" – kiáltottam örvendezve, és a kalapom lengettem.

Ismertem őt az akkori évek odesszai diákösszejöveteleiről: agitátor, nagyhangú, beszédes ember, de semmi több. És most egyszerre egészen más. Erőteljesebb lett, megvállasodott, sötét szakáll, kemény kézfogás. A munkások helyzetéről beszélt: a nehéz munka és a kiszipolyozás, aminek ki vannak téve, nemcsak az elégedetlenség fokozódásához vezet, hanem eltompuláshoz és reménytelenséghez is. Az artyelek és a szövetségek erőt adhatnának a munkásságnak, de a kormányzat szüntelenül figyel, elnyom, betilt mindenféle egyesülést. „A történelem iszonyú lassan mozog, meg kell taszigálni. Máskülönben a nemzet elkorcsosodása hamarább bekövetkezik, mintsem a liberálisok észbe kapnak és cselekvéshez látnak." – „Hát az alkotmány?" – kérdeztem. – „Az alkotmány is megfelel." – „Te mit akarsz

inkább: hinni az alkotmányban, vagy a történelmet előretaszigálni?" Rövid hallgatás után így válaszolt: „Most inkább bízom a taszigálásban."

Lám, milyen változás: ez az ember azzal kezdte, hogy a néptől akar tanulni, és odáig jutott, hogy a történelmet akarja tanítani. Azon az őszön és hetvennyolc-hetvenkilenc telén eléggé gyakran találkoztunk Andrej Ivanoviccsal. Kétszer jártam nála a gulevajai nyomorúságos kis lakásán – úgy látszik, Jahnyenko kitagadta a lányát, és nem volt hajlandó támogatni, az asszony szülésznőként dolgozott valahol –, de legtöbbször Andrej Ivanovics jött el hozzám. Annál is inkább, mert novemberben vagy decemberben végleg elvált Olga Szemjonovnától. Elválásukat szándékosan a nagy nyilvánosság elé tárta Odesszában, sokat fecsegtek róla az ismerőseink körében, sajnálták Olga Szemjonovnát, aki nagyon szerette őt, és remélte, hogy mindez nem komoly. Nem, Andrej egész komolyan aggódott érte. Ez azonban, amint kiderült, nem használt.

Az odesszai radikálisok eljárogattak hozzám, eljött Valerian Oszinszkij is, valahányszor Odesszában megjelent. Ő egyébként mindenütt megfordult. Nem emlékszem olyan emberre, akinek több ismerőse lett volna a legkülönbözőbb társadalmi rétegekben és körökben. Egy forradalmárnál meglepő közlékenység! Össze akartam ismertetni Andrej Ivanoviccsal, de az valami okból kitért a megismerkedés elől. Ez meglepett, és nyíltan megkérdeztem: miről van szó? „Nem szeretem ezeket a fehér kezű úriembereket és arisztokratákat. Talán Iksz Báró is ott lesz magánál az egész kutyafalkájával? Nem bírom, nem akarom látni – utálom őket."

Különféle emberek jártak hozzám, Iksz báró is el-eljött, a tárcaíró, aki népszerű volt Odesszában, és nem is a legrosszabb ember. Egyáltalán nem arisztokrata. És Andrej Ivanovics mindenesetre tudta, hogy Iksz báró és Valerian Oszinszkij nem egyenlő nagyságrendűek, és nem kellett volna az egyik iránti megvetését ilyen hirtelen, fölényesen átvinni a másikra. Valerian mögött már igen nagy dolgok sorakoztak. Andrej Ivanovicsnak ezt tudnia kellett, ha én is tudtam. Hát persze: Valerian szervezte meg a rosztovi besúgó meggyilkolását, a Kotljarevszkij ügyész elleni merényletet, Gejking csendőrtiszt meggyilkolását, és ő kezdte el

ráütni a proklamációkra egy nem létező Végrehajtó Bizottság pecsétjét. Ovális pecsét, körülötte a szöveg: „Az orosz szociálforradalmár párt végrehajtó bizottsága", a közepén pedig egymáson keresztbe téve egy revolver, egy tőr meg egy fejsze. Némelyek nevettek ezen az ötleten, mások ellenezték, de Valeriannak igaza volt: a hatóságok roppantul megijedtek a kis ábrától. Hetvennyolcban minden kihallgatás ezzel a kérdéssel kezdődött: „Mit tud a végrehajtó bizottságról?" Természetesen senki sem tudott róla. De egy év múlva mások is átvették ezt az elnevezést, úgyhogy az ötlet prófétaivá lett.

Valerian Oszinszkij természetesen kitűnő ember volt, ragyogó elme, Andrej Ivanovics érezte ezt, és nagy társaságokban kerülte a vele való találkozást, mert titokban megsúgom, észrevehetően hiú volt, és nem tűrte mások fölényét. Az utcán, a kocsmában, a munkásgyűléseken természetesen császár volt, de a szalonban, teánál Valerian játszotta a vezető szerepet. Nagyon tetszett a hölgyeknek (az, akiről beszéltem, szintén nem kerülte el a kísértést), arányos termetű, szőke, szép férfi csíptetővel, aranyló kis szakállal; fürgén mozgott, sokat beszélt, szeretett ostobaságokat, semmiségeket, mulatságos dolgokat fecsegni, de mindig gúnyos értelemmel, szeretett misztifikálni, hazug történeteket kiagyalni, amelyeket maga is könnyen elhitt. „Wahrheit und Dichtung"* összekeveredett nála, és itt-ott talán ő maga is összezavarodott. Elbeszélte nekem, hogy tizenkét éves korában megmentette a szomszédját, akit rablók támadtak meg, és meg akarták ölni, de ő puskával odafutott, erre azok elillantak. Volt egy másik ilyen legendája is: állítólag Pétervárott, ahol a közlekedési mérnöki karon tanult, egy ízben a Nyári-kertben sétált, és egy fasorban szembe találkozott a cárral: nem tért ki előle. Ezért állítólag bevitték az őrszobára, iszonyúan kiabáltak és száműzetéssel fenyegették, de ő azzal mentegetőzött, hogy nem régen van Pétervárott, és nem ismeri arcról a cárt: az tábornoki egyenruhában volt. Ez színtiszta Wahrheit lehetett, de mert Valerian csekélységekben gyakran fantáziált, mi ezt a történetet is nagyrészt Dichtungnak vettük.

Egyébként ritka merészség és bátorság lakozott benne. Sőt

* Valóság és költészet.

Pétervárott kissé nyugtalanította a „Föld és Szabadság" híveit a „bomlasztó" eszméivel, beleértve a cárgyilkosságot, és igazi barátság, egyetértés, úgy rémlik, nem jött létre köztük. De ezt csak hallomásból tudom, nem akarok feleslegesen beszélni. Ami Odesszát és Andrej Ivanovicsot illeti, akármennyire kitért is Andrej Ivanovics a Valeriannal való találkozás elől, a körülmények hozzá taszigálták, sőt arra is rákényszerítették, hogy igénybe vegye a segítségét. Pénzt, fegyvert, okmányokat: hetvennyolc őszén és hetvenkilenc telén, a letartóztatása napjáig, mindezt Valeriantól lehetett szerezni. Ebben az időszakban Kijevben, Odesszában és a környező városokban nem volt nála hatalmasabb ember.

Andrej Ivanovics, amikor még nem vonult illegalitásba, nem érezte feljogosítva magát, hogy Valeriantól bármire számítson. Pénze pedig nem volt. Azon a télen igen szűken keresett. Olykor, ha az utcán találkoztam vele, észrevettem, hogy valósággal éhezik, lefogyott, az arca különös földszínű árnyalatot öltött, máskor oly piros színe eltűnt. Az utolsó, gyötrelmes habozásainak hetei voltak ezek.

Egy ízben sokáig próbáltam rávenni, hogy fogadjon el pénzt, amely valami koncertből folyt be. Vonakodott, azt mondta, nem reméli, hogy egyhamar visszaadhatja, és azért nem tartja megengedhetőnek, hogy elfogadja, de én tudtam, hogy adósságok nyomják, és főleg a szükségesség, hogy a feleségének és a fiának adjon, akikkel már nem élt együtt. Én erősködtem, vitatkoztunk, végül azt mondtam neki: „Vedd úgy, hogy ez a Valerian-féle alapból van!" Erre felfortyant: „Akkor meg éppenséggel nem fogadom el!" Haragot éreztem a hangjában. Nem elég, hogy Valerian elbűvölő, merész, intelligens, szép, ráadásul még gazdag is, vagyis nem nyomasztják a mindennapi gondok: hol eszik és hol keres pénzt? Valerian csak valamiféle, általa ismert úton-módon tudott pénzt szerezni a szervezkedés céljára. Megnyerte Lizogubot a hatalmas vagyonával. Fantasztikus sikerei voltak: például egy gazdag lengyel asszony csaknem húszezer rubelt ígért neki, ha kiszabadítja a börtönből Sztyefanovicsot és társait. Bonyolult, romantikus história volt, ahogy elbeszélték nekem: az asszony természetesen valaki másba volt szerelmes, aki nem tartozott Sztyefanovics társaságába, de szintén börtönben ült, és meg

akarta figyelni, hogyan megy végbe egy sikeres kiszabadítás, mivelhogy Valerian megígérte, hogy a szerelmét is kiszabadítja. Valeriannak Frolenko segítségével, aki fegyőrnek állt be a börtönbe, nemcsak hogy sikerült kiszabadítani Sztyefanovicsot, Dejcset és Bohanovszkijt, hanem a megígért jutalmat is megkapta! És végül belátva, hogy hibát követtem el, azt kezdtem bizonygatni Andrej Ivanovicsnak, hogy Valerian tőkéjét illetően csak tréfáltam, és hogy a saját pénzemet kínálom neki, tízéves ismeretségünk alapján, és természetesen kölcsönbe, erre komor képpel elfogadta. Bizonyára továbbra is úgy vélte, hogy Valeriannak tartozik.

Még egy alkalommal kellett leküzdenie a büszkeségét, és Valerian segítségét kérnie, amikor véglegesen elhatározta, hogy illegalitásba vonul, és személyazonossági igazolványra volt szüksége. Valerian megszerezte az okmányt: Vaszilij Andrejevics Csernyakovszkij névre. Ha jól emlékszem, ez hetvennyolc legvégén volt. Semmi esetre sem később, mint hetvenkilenc januárjában, mert január végén Valeriant Kijevben elfogták. Az okmány valódi volt, Odesszában kipróbálták, és Kijevben is, a legveszélyesebb időben. Nyilván igen nehéz lehetett megszerezni. Amikor Valerian letartóztatásáról értesültünk, el sem hittük mindjárt: olyan ostoba módon történt. Egy rendőr az utcán megállította, és valami ártatlan ürüggyel kérte, hogy kövesse őt az őrszobára. Valerian mit sem gyanítva, és ráadásul jó igazolvány birtokában követte a rendőrt, de az őrszobán a rendőrbiztos vagy a helyettese helyett Szugyejkin fogadta. Valerian megpróbálta előrántani a revolverét, de a hatalmas erejű Szugyejkin rávetette magát, lefogta, és a rendőrök segítségével lefegyverezte. Megölték Gejking bárót, akinek helyébe Szugyejkin lépett: a báró nem tudott volna ilyen ügyes lenni! Valerian ügyét májusban tárgyalta a bíróság, én akkor már távoli helyeken voltam, és az újságban olvastam. „Oszinszkij rúgkapált, meg kellett kötöznünk – magyarázta Szugyejkin. – Oszinszkij egész idő alatt őrjöngött: kiabált, hánykolódott, szörnyű átkokat szórt a rendőrségre és a csendőrökre. Amikor azt mondtam neki, hogy: önök, uraim, mesterei az orgyilkosságnak, megjegyezte: »Magukat, csendőröket úgyis hamarosan mind egy szálig meg fogják ölni, nyílt utcán.«

Egy idő múlva megnyugodott, akkor leszedtük róla a köteleket, és hozzáfogtunk a kihallgatásához."

Az utolsó, amit Valerian a pusztulása előtt tehetett (azonkívül, hogy megmentő okmányt szerzett Andrej Ivanovicsnak!) az volt, hogy pénzzel, fegyverrel és összeköttetésekkel segítette Grigorij Goldenberget, Kropotkinnak, a harkovi kormányzónak és a forradalmi párt hírhedt leleplezőjének gyilkosát. De erről beszéljenek mások. Én csak azokról beszélek, akiket közelről ismertem, és barátaimnak tartottam: Andrej Ivanovicsról és Valerianról. Emlékszem, amikor Andrej Ivanovics értesült Oszinszkij letartóztatásáról, nagyon levert volt, és fájdalmasan felkiáltott: „Mennyire tévedtem! És hogy szidom magamat! Ostobaság idegenített el tőle: az én örökös, undorító előítéletem: az, hogy az apja magas állású volt, csaknem tábornoki rangú . . ."

Én pedig másként mondom: „Andrej Ivanovics, minden nagy és erős értelme mellett gyakran tévedett az emberek megítélésében. Nem érdekelték az emberi természet részletei. Valahogy nagy általánosságban nézte az embereket, kikerekítette őket, nem vette észre sem a csorbaságokat, sem a tekervényeket, sem azt, hogy a jellem magvában még rejtőzhetik egy másik mag, kisebb és keményebb, és abban egy még keményebb kis magocska, és az az igazi. Szóval, úgy éreztem, nem mindig tudta felismerni az emberben azt a megsemmisíthetetlen *jelet,* amelyről korábban beszéltem. Nem hiába vont bele a szervezetbe gyakran olyan személyeket, akik később gyanús tisztaságúnak bizonyultak. No de térjünk vissza a kiindulásunkhoz: a *jelhez.* Az „Odesszai Hírlap"-nál abban az időben bizonyos Geraltovszkij forgolódott, amolyan szalon-szabadgondolkodó, ez a következő versikét faragta: „Ki azért születik, hogy csináljon revolúciót, ki meg, hogy kitapasztalja a pollúciót." Ómaga természetesen az utóbbiakhoz tartozott, noha a forradalmárokkal együttérzőnek vallotta magát, ami akkoriban bizonyos mértékben bontonnak számított. Sőt, május elseje után büszkén azt suttogta, hogy közeli barátja volt Andrej Ivanovicsnak, és megfordult az otthonában is. De negyed évszázaddal később ugyancsak minálunk, Odesszában, olyan aljasnak és maradinak mutatkozott, hogy engem kivéve mindenki csak hüledezett. Én rég észrevettem rajta az aljasság *jelét.* Az ember nem változik, a *jel*

a régi marad. Csak a *jel* körüli ékítmények változnak, amelyek elködösítik a körülötte levők agyát.

Andrej Ivanovics, ebben biztos vagyok, arra a sorsra rendeltetett, amely utol is érte. Én hetvennyolc őszén elcsodálkoztam ugyan, látva, mennyire megváltozott, de ez csak azt jelentette, hogy nem eléggé vettem szemügyre. Az ember nem változik, akármilyen szomorú is ez. De, uramistenem, minek ilyen messzire menni? Magamon érzem: idős vagyok, beteg, látom, hogy közeleg a halálom, de némelykor milyen ostoba, öreges, gyerekes érzések kerítenek hatalmukba! Szégyellem bevallani. Csaknem gyerekes félelmet érzek, csaknem gyerekes irigységet, csaknem gyerekes elkeseredést és csaknem gyerekes örömöt. De a legfőbb örömöm korántsem gyerekes: ez az, hogy még élek. Andrej Ivanovics világhírű lett, láttam a külföldön megjelent könyveket és újságokat a fényképével (egy sem hasonlított hozzá), egy és más minálunk is megjelenget róla huszonöt évi hallgatás után, de ő maga régen nincs már a világon, én pedig még itt vagyok. És ma, 1906 áprilisában, az orosz szabadság vívmányainak örülve, nem tudok hálaérzet nélkül gondolni és emlékezni azokra, akik... Sok emléket idézhetnék fel Andrej Ivanovicsról, akár azt, hogy miként figyelmeztetett engem a készülő letartóztatásokra – én nem vettem komolyan, és megbűnhődtem érte –, vagy hogy búcsúzáskor nekem ajándékozta azt az aranyláncot, amelyet valamikor Olga Szemjonovna szüleitől kapott, és ez a kis lánc drága ereklyémmé lett egész életemre, most is, amikor írok, itt van a tömör, sötétzöld márvány tintatartómon – de elhallgatok, mert még nem érkezett el az Andrej Ivanovicsra való igazi visszaemlékezések ideje.

És tudják, milyen furcsa következtetésre jutottam? Az ember igenis megváltozik, mégpedig némelykor javíthatatlanul – de a halála után. Ezért hát ne túlozzuk el a javíthatatlanságot.

KLIÓ – 72

Nincs semmi azokon az eseményeken, tényeken, neveken, elnevezéseken, éveken, perceken, órákon, napokon, évtizedeken, évszázadokon, évezredeken kívül, amelyek végtelen egymás-

utánban tűnnek el az általam, Klió által figyelt áradatban, a bánatot nem ismerő, szenvedélytelen, nem lassan és nem gyorsan folyó, mindent elárasztó, nem értelmetlen, de minden cél nélküli özönben.

Anna Rozenstejn, első férje után Makarevics, Párizsban Kulisova néven élt, 1878 májusában az Internacionálé szekciójának szervezéséért kitiltották Franciaország területéről. Svájcban tartózkodott, egy Andrea Costa nevű olasz anarchista felesége volt. Majd Milánóban telepedett le, feleségül ment Turatihoz, az olasz szocialisták vezéréhez, és 1925-ben, késő öregkorban halt meg. Nagy pompával temették el. Olaszországban Anna Kulisova sokkal ismertebb, mint a hazájában, Oroszországban. A hír, hogy Andrej Zseljabovot, mint cárgyilkost kivégezték, volt apósát, Jahnyenkót annyira megrázta, hogy szélütés érte és meghalt. A Jahnyenko családról senki sem akart tudni, tönkrementek, Olga Szemjonovna csaknem koldussorban élt, eszét vesztette, kérte, hogy megváltoztathassa a családi nevét, megtagadta és elátkozta férjét, hogy a fia sorsát megmentse, de nem tudni, hogy ez sikerült-e neki: utalás van rá, hogy valóban kéregetett is. A további hírek eltünedeznek, mint ahogy minden eltűnik az én áramlatomban ...

Második fejezet

1878 késő őszén, amikor Andrej Zseljabov Odesszában személyi igazolványt igyekezett szerezni, hogy új, *illegális* életet kezdjen, Pétervárra érkezett egy Nyikolaj Vasziljevics Kletocsnyikov nevű állami hivatalnok – harmincegy éves, tehát még fiatal ember, de egész jelentéktelen külseje, sápadt, beteges arcszíne, a sötét szemüveg és az a mód, ahogy összegörnyedt és halk hangon beszélt, jóval idősebbnek mutatta. Hogy ez a Nyikolaj Vasziljevics miért fogta magát hirtelen és adta fel Szimferopolban a kölcsönös hitelnyújtási társaságnál betöltött pénztárosi állását, majd minden holmiját eladva, miért sietett télvíz idején a nyirkos Észak Palmyrájába, azt maga sem tudta. Mintha ott várták volna. Senki sem várta, egy teremtett lélek sem, és a Krímben sem ejtett senki könnyet a búcsúzáskor. Talán valami homályos elképzelés vezette: hogy sorsán változtasson. Már nagyon is sok minden alakult bosszantóan és szerencsétlenül az életében. Sebészorvosi tanulmányait betegsége miatt nem fejezhette be, szüleit korán elvesztette, céltalanul vándorolt városról városra, valami okból külföldre utazott, elverte csekélyke örökségét, és mindezt teljesen egyedül. Éjjel-nappal négyszemközt lenni a saját személyével – ezt még az ellenségének sem kívánja az ember; állásba ment, és állami hivatalban vesződött, sokat köhögött a krími portól. Werner doktor azt tanácsolta neki: „Próbáljon meg éghajlatot változtatni." A doktor képe savanyú, síri: „Eh, voltaképpen..." Mit is ér az, éghajlatot változtatni, amikor sorsot kellene...

Még jóformán el sem helyezkedett ebben az életben, még ki sem csomagolta a bőröndjét, és máris: ideje, indulj! És ostobább megoldást ki sem találhatott volna: a száraz, enyhe krími télből a latyakos pétervári hidegbe: a járdákon összetaposott sár, az égből jeges dara hull, nyirkosság fojtogatja, valóságos táptalaj a tüdőbaj számára. De hát Oroszországnak egy fővárosa van, nem lehet válogatni.

Beköltözött a Peszkin egy házba, amelyet ismerős diáklányok

ajánlottak: Jaltában ismerkedett meg velük, egy üveg johannesbergi pillanatnyi bátorító hatására, de a címet megjegyezte, felírta, bár nem remélte, hogy megfelel, sőt őszintén megvallva, nem is hitte, hogy a lányok igazat mondtak. Minek nekik, a kis aranyosoknak egy ilyen szemüveges, ráncos vénember? Nagyon megráncosodott az utóbbi két évben, és a haja erősen hullani kezdett. Különféle kenőcsöket, bedörzsölő szereket, doktor Gardner gyógyszereit, brüsszeli elikszírt, amit csak az újságokból kifürkészett, mindent meghozatott, sok pénzt költött, de hasztalanul. Így hát, amikor ahhoz a peszki házhoz ért, nem fizette ki a bérkocsist, hanem ott várakoztatta: olyan biztosra vette, hogy a lányok felültették. De lám, mindhárman otthon voltak, és valamiért hihetetlenül megörültek neki! Ugyanott, a Peszkin, egy földszintes házban találtak számára szobát, egy kissé sötét volt, de kezdetnek nagyon is megfelelt.

Munkát keresett, és a lányok segítettek, készségesek voltak, esténként meghivták teázni, magukkal cipelték színházba, egy ízben ő is elvitte mindhármukat cukrászdába. Kávéval és süteménnyel vendégelte meg őket, csodálatosan jó ízű sütemények voltak, mandulás hengerek, krémmel töltve, de nem egyszerűen fehér, tejszínes krém volt az, hanem egy kissé sárgás és citrom illatú. Nyolc kopejkába került darabja. Csinos pénzt költött, több mint egy rubelt. De egy csöppet sem sajnálta, mert egyre jobban vonzódott a lányokhoz. És napról napra meggyőződött róla, hogy nem is olyan akármilyen locsi-fecsik, amilyenekből tömérdek sok van Pétervárott, hanem önálló fiatal hölgyek, akik nemcsak viselkedésükben fesztelenek (sok keservüket elmondták neki mint kedves jóbarátnak), hanem a gondolkodásukban és ítéleteikben is. Nyikolaj Vasziljevics pedig ezt értékelte mindig a legtöbbre. Voltak valami titkos kapcsolataik is, meglepő ismeretségeik, ezt sejtette. Egyikük elszólta magát, hogy ismer egy diákot, aki barátja egy illetőnek, aki jól ismerte a kocsisát annak a fekete ügetőlónak, amelyik Mezencev gyilkosával elvágtatott. A másik egy „Föld és Szabadság" című titkos újságról beszélt, amelynek első száma nemrégen jelent meg. Pontosan egy pillanatig tartotta a kezében, nyomban elszedték tőle, és vitték megmutatni valakinek, aki közel áll az udvarhoz, de azt beszélik róla, liberális és rendes ember – ám egy futó pil-

lantás is elég: egy ilyen lap puszta elolvasásáért Szibéria és ólombánya jár. Hej, hogy felgyúlt benne a vágy: csak belenézhetne! Mert a sorsán változtatni – ez nem azt jelenti, hogy megint valami állami hivatalba furakodjon, és a sok üléssel kikoptassa a nadrágját.

Titkos álma volt, sokáig hallgatott róla, tétovázott, végül mégis megkérdezte: nem ismerkedhetnék-e meg valakivel *azok közül?* Nem értették: kik azok az *azok?* No hát *azok* az ismerőseik, akik ismeretségben vannak *amazokkal*, akik *őket*, a *legfőbbeket* ismerik. A lányok nevettek: „Ej, miféle ember maga, Nyikolaj Vasziljevics, aki ráadásul Kletocsnyikov,* vagy talán éppen a »ketrecek« érdeklik? Ott, a Lánchíd melletti épületben?" Csak nevetgéltek, tréfáltak. Mi semmiféle *azokat* nem ismerünk, és nem akarunk ismerni. Tisztességes lányok vagyunk, minket mindez nem érdekel, mi szeretjük a kávét mandulás süteménnyel meg a francia operát... De mégis kíváncsiak vagyunk: mi szüksége volna *azokra?* Úgy-ahogy elmagyarázta, hogy szeretne a sorsán változtatni. „Be szomorú dolog – kedves jó uraim – ezen a világon élni!" – ahogy a druszám mondja.** Három napra rá a lányok felkeresik, magukhoz hívják. Szobácskájukban egy zömök fiatalember ül, arca nyugodt, jelentéktelen, haja sötétszőke, tekintete figyelmes: Pjotr Ivanovics.

– Egyszóval, Nyikolaj Vasziljevics, a Krímben nem talált tennivalót. – Az asztalon Pjotr Ivanovics előtt egy üveg sör, pohár, egy tányéron uborka és vagdalt hús, ő pedig villáját beleszúrja a húsba, és késsel szabdalja. Nem éppen az illem szabályai szerint. És Nyikolaj Vasziljevics hirtelen elmosolyodott, megértette; ha ez az ember *azok* közül való, akkor csakis így teheti, nem másként – késsel.

– Tennivaló akad... csak unalmas...

És nem tudja levenni a szemét a késről és a fasírozottról, elhűlve nézi.

* Kletocska — kis ketrec, kalitka.

** Célzás Gogol „Hogyan veszett össze Ivan Ivanovics Ivan Nyikiforoviccsal?" című elbeszélésének utolsó mondatára és Gogol apai meg keresztnevére: ő is Nyikolaj Vasziljevics volt, mint Kletocsnyikov. — *Szerk.*

Beszélgettek a Krímről, erről-arról. Nyikolaj Vasziljevics nekibátorodott, végül megkérdezte: hol találhatna olyan megbízást, hogy *hasznát* vehessék? Nagyon szeretne éppen olyat, valami *hasznosat* cselekedni, mert az élet elmúlik, betegeskedik, és lényegében semmi dolga, csak lopja a napot. Pjotr Ivanovics gondolkodott, gondolkodott, majd azt mondta:

– Tudja, mit, Nyikolaj Vasziljevics? Van nekem egy vállalkozásom, egyelőre még nem munka, csak éppen valami. A munka csak később jön. Itt a cím: a Nyevszkij sugárút és a Nagyezsgyinszkaja utca sarkán a Jakovlev ház, ott lakik egy bizonyos Anna Petrovna Kutuzova, szülésznő, ezredes özvegye, abból él, hogy szobákat ad ki, főleg fiataloknak. Felmerült az a gyanúm, hogy ez az Anna Petrovna szolgálatokat tesz a Harmadik Ügyosztálynak, mert azok a diáklányok, akik nála laktak, és akiket különféle csekélységek miatt beidéztek kihallgatásra, azt mondják, hogy voltak dolgok, amelyeket a rendőrség magától semmiképpen sem tudhatott meg, márpedig tudja. Tehát a gyanút vagy meg kell erősíteni, vagy eloszlatni. Mert komoly ügyről van szó, és figyelmeztetni kell az embereket erre a gyanús nőszemélyre. Hajlandó-e beköltözni Anna Petrovnához... hogyan is? A saját neve alatt költözzön be hozzá. Munkát keres. Lehet, hogy ő talál is magának. Vannak kapcsolatai.

– Értem. Mondja, Pjotr Ivanovics, hogy is mondjam? Kiben merült fel a gyanú?

– Anna Petrovnát illetően?

– Igen, őt. Vagyishogy *kit* érdekel ez a rejtély?

– Engem, engem érdekel rendkívüli módon. Nekem mondja el, ha valamit sikerül megtudnia. – És keményen a szeme közé nézett, pislantás nélkül, az ördögfajzat! Bátran belevonta! Merész úriember.

Itt kétségtelenül használhat, és itt az alkalom a sors megváltoztatására, mert a dolognak Harmadik Ügyosztály-szaga van. De – Nyikolaj Vasziljevicsnek a szíve hevesebben vert – lesz-e elég ereje hozzá? Kissé zavartan mormogta:

– Félek, hogy ez meghaladja az erőmet... Ehhez sajátos ügyesség kell, a bizalmába férkőzni...

– Próbálja csak meg. Nagyon fontos – nekem, Pjotr Ivanovicsnak.

Anna Petrovna Kutuzova az a fajta hölgy volt, akire azt mondják: „elvirulóban van". Érett áfonyaszínű arca és nyaka állandóan fénylett: valami nagyon zsíros krémmel kenegette, aminek illata a Drimmler kréméhez hasonlított. A lakásban pongyolában és törülközővel bekötött fejjel szaladgált, csak esténként cserélte fel a pongyolát másikkal, ruhához hasonlóval, ilyenkor a törülköző is lekerült a fejéről, és előtűnt a szürkülő szőke hajból készült silány kis építmény. Nyikolaj Vasziljevics első pillantásra kitalálta, hogy az asszonynak ugyanaz a bánata: hull a haja. Eleinte erről a témáról beszélgettek, később Nyikolaj Vasziljevicset többször is teára és kártyapartira invitálták. Anna Petrovna szenvedélyes kártyásnak bizonyult, képes volt éjfélig, hajnali egy óráig elüldögélni a kopogós römi mellett, ha pedig jól ment a lapja, akkor egyáltalán nem lehetett elmenekülni tőle. Csaknem felmondással fenyegetőzött: „Hát, jó uram, ha ön nem szeret kártyázni, más lakók után nézek!" – kacagott, hamiskásan kacsingatott szúrós kis szemével, és Nyikolaj Vasziljevics megfigyelte, ahogy a partnerei elsápadtak.

Rendszerint négyesben játszottak: egy Rinda nevű nyugalmazott törzskapitány, Bogdanovicsné, egy öregasszony, vagy pedig Vavicsek lengyel vendéghallgató, és Anna Petrovna meg Nyikolaj Vasziljevics. Néha nem sikerült négyet összehozni, olyankor Nyikolaj Vasziljevicsnek kettesben kellett játszania Anna Petrovnával. Egy ízben az asszony leejtette a kártyáját, Kletocsnyikov az asztal alá búját, és alattomos közelségben Anna Petrovna levendulafelhőbe burkolt hatalmas lábával, a földön kotorászott. A pongyola valahogy szétlibbent, suhogós, fehér csipkék közül valami rózsaszínű villant elő; Nyikolaj Vasziljevics a feje búbját beverve sietősen előbújt az asztal alól. Anna Petrovna hamarosan beletörődött, hogy az új lakótól a kopogós römin nyert összegeken kívül nem jut neki semmi. De ezek a csekélyke – viszont rendszeres! – nyereségek a mindennapi szenvedélyévé lettek. Most már nem bánta, ha nem is jöttek össze négyen. Nyikolaj Vasziljeviccsel, ezzel a csendes és engedékeny emberrel kártyázni egy kis berkenyepálinkás tea mellett, volt olyan jó, sőt talán még élvezetesebb, mert epedve várhatta a végén az elmaradhatatlan örömöt: egy rubel nyereséget, esetleg kettőt. Nyikolaj Vasziljevics nem szeretett kár-

tyázni, nem is tudott, nem tartotta eszében a lapokat, és némelykor, mikor játék közben messzire elkalandoztak a gondolatai, csaknem borzadva tűnődött: „Szegény fejem, miért ülök én itt? Arra vagyok ítélve, hogy ezzel az ostoba nőszeméllyel üssem agyon az estéket?" Anna Petrovna viszont az élvezet közben ráért fecsegni is, kérdezősködni is. Hol a férjéről beszélt, aki tüzérezredes volt, a híres-neves Kutuzov családból származott, de nem a tábornagytól, hanem egy másiktól, egy rózsakeresztes lázadótól („Mi, Kutuzovok, mind szabadgondolkodók vagyunk, minálunk ez régtől fogva járja!"), hol a fiatal lakóira terelte a szót, egyetemi hallgatókra és diáklányokra, az utóbbiakat nagyon sajnálta, és mindenképpen igyekezett mentegetni őket. Nyikolaj Vasziljevics viszont nem tisztelte a rövidre nyírt hajú lányokat, furfangosnak mondta őket, azt mondta, ha tehetné, valamennyit kolostorba dugná, hogy ott hasznosan tevékenykedjenek, a szerzetesek gatyáit mossák - az is jobb lenne. Anna Pavlovna nem értett egyet vele. Vitatkoztak.

De arról, amit Pjotr Ivanovics kért, sehogy sem sikerült megtudnia semmit.

Megunta a dolgot - mi ő, elszegődött ide voltaképpen? - és elhatározta, hogy otthagyja az émelyítő nőszemélyt. Azt mondta: nem talál munkát, az élet drága itt, az utolsó pénzét is feléli, vissza kell térnie vidékre: vagy haza, Penzába, vagy a Krímbe, meleg éghajlat alá. Anna Petrovna megriadt. Ilyen kedves lakója el akar menni! Csendes, nem iszik, rendesen fizet, nem hoz oda ostoba embereket, és, ami a fő: minden este okvetlenül - ha csak egy kopejkát is, de lead. Lehet az, hogy ilyen hatalmas, nagy városban ne akadjon állás? Épp az a bökkenő, hogy csakugyan nincs. Itt ismeretség szükséges, máskülönben nem megy, jobb elmenni vidékre, az egyszerűségbe - ott legalább nincsenek ilyen pazar cukrászdák, gázlámpák és francia színésznők, viszont jobbak az emberek, és olcsóbb a megélhetés. És ha mi önnek... Hogyan? Keresünk valami megfelelőt, ha úgy adódik. Például mit, Anna Petrovna? Például, például... - az asszony ravaszkásan nézegetett, a kis pirosas áfonyaszemével. - Van például egy unokaöcsém, Guszev. A Harmadik Ügyosztályon dolgozik, tisztelettudó ember, megkérhetném. Hátha van ott valami?

Nyikolaj Vasziljevics kis híján felugrott. Ez az! Elszólta magát a vén gebe. Tehát csakugyan igaz, Pjotr Ivanovics jól sejtette: az özvegyecske *oda* tartozik. Ahogy megbeszélték, még aznap este elszaladt a Peszkire, és megüzente, hogy Pjotr Ivanoviccsal kíván találkozni. Kérték, hogy másnap jöjjön el. Pjotr Ivanovics látszólag különösebb öröm nélkül hallgatta a közlését, de amikor Nyikolaj Vasziljevics azt mondta: „Hál' istennek, most elszökhetek ettől a Kirkétől" – csodálkozva nézett rá: „Hogyhogy elszökni? Amíg nincs besorolva a Harmadik Ügyosztály státuszába, sehova sem szökhet el." Nyikolaj Vasziljevics azt hitte, rosszul hall. Státuszba? A Harmadik Ügyosztályéba? Ez tréfa, ugye? Szó sincs tréfáról, nagyon is komoly dolog, sőt komolyabb, mintsem gondolná. Hogyan? Belépni a Harmadik Ügyosztály szolgálatába, ebbe a bűnbarlangba, ebbe a kígyók, szkolopendrák és egyéb hüllők fészkébe? Azt akarja, hogy szegény Kletocsnyikov, akinek amúgy sem sikerül semmi, és akit a sors félholtra ver, Kirke bájainak hatására Odüsszeusz társaihoz hasonlóan piszkos disznóvá változzék? De hát az Istenért, kedves Pjotr Ivanovics, szánja meg az árvát, ne kérjen teljesíthetetlent. Mert ha kérni fog, nem tagadhatom meg, ha pedig megtagadni nem lehet, akkor itt a pusztulás, a vég.

Rémült gondolatokkal eltelve szánalmasan dünnyögött, de a lelkéből, az ismeretlen mélyből ujjongás tört fel: nem, nem a vég, hanem a kezdet, a *kezdet!* És már tudta, hogy beleegyezik.

Pjotr Ivanovics igyekezett meggyőzni.

– Értse meg, Nyikolaj Vasziljevics, hogy mi a baj: a besúgók túlerőben vannak. Államköltségen elszaporodtak, leküzdhetetlen erőt jelentenek. Vegyük csak azt a házat ott a Nyevszkij és a Nagyezsgyinszkaja utca sarkán, ahol maga lakik, az is egyik fészkük. És hány ilyen ház van Pétervárott? Hiszen minálunk minden becsületes emberre három besúgó esik, bizisten, nem kevesebb, az utcákon szaglásznak, az egyetemen tolonganak, a kocsmákban ülnek, a lóvasutakon utaznak. A minap a „Novoje Vremjá"-ban az elhunyt Nyekraszov egy kis versét közölték – nem olvasta? Címe: „A tétlenhez." Az utolsó versszakot elhagyták, de mi ismerjük.

És acélos kék tekintetét Nyikolaj Vasziljevicsre szögezve, szavalta:

Mért ülsz ölbe tett kezekkel?
Tudománnyal vértezetten
Szereted hazád.
Beszélsz ékes értelemmel,
Gondolod is becsülettel,
Rajta, tettre hát!
Mindezt alantasnak véled?
Vonz a biztonságos élet?
Azt ma nem lehet!
Ma itten csak kémek vannak
Biztonságban, mint a varjak
A város felett.

Nos hát épp az kell, hogy ne legyenek biztonságban. Le kell lőni őket, mint a veszett kutyákat. Csak ebben van a menekvés. Máskülönben nem hagyják élni a becsületes embereket...

Nyikolaj Vasziljevics sejtette, hogy a „becsületesek"-en Pjotr Ivanovics meghatározott embereket értett. De tapintatlanság lett volna megkérdezni, hogy jól sejti-e. Hallotta, hogy vagy három hónappal azelőtt lesújtottak a forradalmi pártra, számos tekintélyes embert letartóztattak, a vezéreket, és hát persze ez nem a besúgók segítsége nélkül ment végbe: teljesen érthető Pjotr Ivanovics ádáz dühe e galád lények ellen.

– Nyikolaj Vasziljevics, ha bebújhatna az ingük alá, vagy még inkább a belsejükbe, a beleikbe...

– Megpróbálom, Pjotr Ivanovics – mondta a saját hangjától megrémülve Nyikolaj Vasziljevics.

Az özvegy megörült, amikor meghallotta, hogy lakója alapos megfontolás után elfogadta az ajánlatot. Az unokaöccsét már a legközelebbi napokban meghívta. Magas, testes, erősen kopasz, idősebb egyén volt az illető, külsőre nézve férje lehetett volna Anna Petrovnának. A beszélgetésből kiderült, hogy másodszor nősült, öt gyermeke van, három az első feleségétől, aki szülésbe halt bele, kettő pedig a második asszonytól, ez utóbbi egy német gyáros lánya. Teát ittak cukorban főtt gyümölccsel, az időszerű eseményekről beszélgettek, Nyikolaj Vasziljevics, mint rendesen, szidta a rövidre nyírt hajú lányokat, Anna Petrovna pedig védelmébe vette őket. Az unokaöcs hirtelen, min-

den átmenet nélkül, komoran, és Nyikolaj Vasziljevics érzése szerint kelletlenül, megszólalt: „Tehát pénteken fáradjon be Kirillov úrhoz!"

Látszott, hogy az unokaöcs a nagynéni befolyása alatt áll, azért teljesítette az erejét meghaladó kérését, nem merte megtagadni az engedelmességet. Amikor elment, Anna Petrovna megjegyezte, hogy az unokaöccse a zsebében van, mindent megtesz, amit ő parancsol, mert örökséget vár tőle. Nyikolaj Vasziljevics magában ezt gondolta: „Nem fogja kivárni, szegény! Ilyen asszonyt túlélni nagy feladat..." Éjszaka azonban, amikor álmatlanul feküdt, és szörnyű gondolatoktól verejtékezve mindent emlékezetébe idézett és fontolóra vett, hirtelen ráeszmélt, hogy Anna Petrovna hazudott neki: nem unokaöccse ez az ember, és nem vár örökséget tőle. Igen, igen, hazudott. De miért? És mi fűzi őt ehhez az egyénhez, az illető mért olyan engedelmes? Hirtelen eszébe ötlött az egyszerű magyarázat: azért engedelmeskedik neki, mert az asszony *magasabb rangban van.* Amikor ebben a sejtésben megbizonyosodott, még jobban megrémült: vajon mi szüksége van ennek a baljós nőszemélynek őrá, Nyikolaj Vasziljevicsre, az állás nélküli, szánalmas hivatalnokra. Mi érdekli benne? Talán csak annyi, hogy a kopogós römin egy-egy rubelt felcsipegessen? Nem, valami más. Nyikolaj Vasziljevics úgy érezte, hogy valami különös játékba kezd, ismeretlen hálóba mászik, mintha valakit meg akarna ijeszteni, megfogni, de ugyanakkor őrá vadásznak, és őt zavarják. Nem jött álom a szemére – de visszalépni már nem lehet, és nincs semmiféle kiút! Egyetlen gondolat nyugtatta meg: végre az élete végén hasznos lesz, itt a hasznavehetőség: fenyegető, jeges halált lehelő, és reszket tőle minden porcikája, eláll a lélegzete, kiáltani szeretne: „mama"! ez így van, de a *hasznavehetetlenség* még halálosabb és dermesztőbb. *Hasznavehetetlenség* – ez már csupa jég, megfagy tőle a vér. Hajnal felé aludt el, rémlátások gyötörték: Anna Petrovna vadállati ocsmányságban állt előtte, hol macskapofával, agyarakkal a szájában, hol vállrojtokkal díszelegve, hol meg szétnyílik a pongyolája, és a combja fehérlik kékes békaerezettel...

Kirillov úr, aki a Harmadik Ügyosztály ügynökségi osztályát vezette, nem is olyan sokáig beszélt Nyikolaj Vasziljevics-

csel, de valahogy furcsán, csavarosan, mintha nem egyszerű beszélgetést folytatna, hanem valami kellemetlenül-jelentőségteljeset, amiben minden egyes szónak hátsó értelme van – amolyan *nyomozásfélét*. Az ördög tudja, talán elszokott tőle, hogy egyszerűen beszélgessen, csak fondorlatosan és fullánkosan tud? Például az iránt érdeklődött: „És miért kellett önnek hetvenháromban Bécsbe utaznia a kiállításra?" Nyikolaj Vasziljevics, mivel arra az utazásra semmi különösebb oka nem volt, és nem is tudta semmiféle magyarázatát adni, elpirult, kínjában érthetetlen szavakat mormolt, Kirillov úr pedig, úgy látszott, diadalmaskodik: ahá, megfogtalak! Kirillov úr külseje más szemében esetleg figyelemre méltónak és kiválónak tetszhetett – nagy homlok, hosszú görög orr, őszbe csavarodó fekete bajusz és pofaszakáll –, de Nyikolaj Vasziljevics valami visszataszítót látott ebben a szép arcban. A vértelen, csaknem halotti fehérséget. Valamikor kisdiákkorában barlangokban mászkált, elhagyott kőbányákban, és ott a sötétben talált ilyen színtelen bogarakat és növényeket, ilyen fehéreket, vaksikat... Ez a fehérség – a földalatti rejtek-élet tartozéka – volt Kirillov arcán. Kirillov, súlyos szemhéjával pislogva, hirtelen megkérdezte:

– Hát az egészsége hogy áll, Nyikolaj Vasziljevics? Nem panaszkodunk?

– Nem. Miért? – Nyikolaj Vasziljevics szinte megsértődött, és a lélegzete is elállt: mit kérdez ez az okos! De hát mi köze az ő egészségéhez?

Kirillov nyomban szigorú hangon megmagyarázta:

– Beteg emberekre nekünk semmi szükségünk. Ahogy nézem, az ön külsejéről nem lehet elmondani, hogy nagyon viruló. – Fesztelenül, hunyorogva nézegette Kletocsnyikovot. – Nincs tüdőbaja? Akkor megfertőzné az embereket. Talán épp ezzel a céllal küldik: fertőzze meg az egész Harmadik Ügyosztályt, a pokolba vele, gyűlöletes, ugye? Nos? – nevetve kivillantotta a fogsorát.

Nyikolaj Vasziljevics a fejét rázta, és két kézzel legyintett: nem, dehogy, szó sincs róla! És közben megremegve gondolta: „Micsoda népség ez! Micsoda kompánia! Micsoda szörnyetegek. Undorító alakok. Hogy dolgozzak itt? Hisz ez elviselhetetlen! Vajon mind ilyenek?" Kirillov közben egy vas szekrényből elő-

vett egy papírlapot, és egy pöccintéssel átsiklatta az üveg asztallapon: nyomtatott betűkkel ez állt rajta: „Írásbeli kérvény." Lentebb ki kellett nyilvánítani a kérését, hogy vegyék fel a titkos szolgálatba havi 30 rubel fizetéssel. Nyikolaj Vasziljevics kinyilvánította. Kirillov úr odabigyesztette az aláírását, majd miután megkérdezte, hogy első alkalomra kit vehetne célba Nyikolaj Vasziljevics, meghagyta, hogy hétfőn tíz órakor jelenjen meg.

Nyikolaj Vasziljevics január 24-én találkozott Pjotr Ivanoviccsal, és mindent elmondott neki. Egyre figyelmeztette: ha árulást követelnek tőle, vagy bárkinek a kiadását, azonnal nyugalomba megy. A titkos rendőrségnél szolgálni! Ha nemrégen azt mondja neki valaki: „Ön, Kletocsnyikov, januártól fogva a Harmadik Ügyosztálytól fog pénzt kapni", úgy bámul az illetőre, mint egy tökéletes hülyére, vagy esetleg pofon vágja.

Pjotr Ivanovics szelíden és barátian elmosolyodott.

– Kedves Nyikolaj Vasziljevics! Napjainkban minden olyan gyorsan és feltartóztathatatlanul változik, hogy semmin sem csodálkozhatunk. Én például nemrégen még egy odúban laktam a vadon közepén paptagadókkal, raszkolnyik könyveket olvastam, végeztem a szertartásaikat, és egyszerre csak itt vagyok a fővárosban – drága cigarettákat szívok, sört iszom, és ilyen közvetlenül beszélgetek a Harmadik Ügyosztály munkatársával. Nem csodálatos ez?

Nyikolaj Ivanovics csüggedten bólogatott, mintha azt mondaná, hogy érti a tréfát, de ez nem könnyít rajta. Majd Pjotr Ivanovics megmondta, hogy hol fognak találkozni, kérte, hogy nagyon pontosan, napra, sőt órára tartsa meg a kitűzött határidőket, úgyszintén figyelje az egyezményes jeleket; ezek rendszerint az ablakokban lesznek, valami könyv vagy lámpa, vagy vázába tett virág formájában. Hirtelen megkérdezte: milyen fokú Nyikolaj Vasziljevics rövidlátása, és hogy szemüveggel jól lát-e? Nyikolaj Vasziljevics azt felelte, hogy erősen rövidlátó, a szemüvege meglehetősen gyenge, de sebaj, megszokta.

– Szemüveget kell cserélnie – mondja Pjotr Ivanovics.

– Igen, igen, tudom. Szándékomban is van megtenni. Egyszer majd el kell mennem a doktorhoz . . .

– Azonnal ki kell cserélnie a szemüvegét – mondta Pjotr

Ivanovics szigorú és kellemetlen hangon. – A látása most nemcsak az öné, másoké is. Tessék az orvos címe. – Kitépett egy lapot a noteszából, és odaadta Nyikolaj Vasziljevicsnek. – Van pénze, hogy azonnal megrendelje? Egy jó keretes szemüveg öt és fél rubelbe kerül.

Nyikolaj Vasziljevics zsebre dugta a papírlapot, és valahogy bizonytalanul kimondta a régen előkészített és mégis utálatos dolgot – nem volt más megoldás – arra vonatkozóan, hogy ha lehetséges, kaphatna-e kölcsön formájában, no, legalább húsz rubelt. Mert a szobát fizetni és egyáltalán, egy kevéske pétervári életet kortyintani, és minden este azt a kopogós römit játszani... Minden pénzét elverte. Valahogy hosszan, fesztelenül, egyúttal panaszosan mondta ki, szenvedett miatta, és az arcát pír öntötte el. De nem volt kiút. Pjotr Ivanovics ugyanolyan komoly arccal bólintott, erszényét előhúzva, kiszámolt húsz rubelt, és odaadta neki. Majd beírt valamit a noteszébe.

– Úgy – mondta Pjotr Ivanovics. – Tessék. És talán adósságokat is csinált?

– Adósságom nincs. Én kerülöm az adósságcsinálást, egyszerűen nem szenvedhetem. De tudja, lányokkal eljárni, ismerősökkel – de hiszen ön is ismeri őket, a Peszkin – emlékszik? – No hát, cukrászdába, a Nyevszkijen...

– Ezt nem tanácsolom önnek. Ezt abba kell hagynia!

– Miért hagyjam abba? Hiszen az ön ismerősei! Olyan kedves kis diáklányok, teljesen radikálisok...

– Abbahagyni, abbahagyni, Nyikolaj Vasziljevics – Pjotr Ivanovics mosolygott, és kezével szelíd, megnyugtató mozdulatot tett, mintha kisgyerekkel beszélne. – Ön most, bocsásson meg a hasonlatért, Nyikolaj Vasziljevics, olyan, mint az állapotos asszony, az egész életét át kell állítania. Inkább otthon üljön. Különben, Isten őrizz, sima terepen megcsúszik vagy elbotlik. Mi szükségünk erre? A lányokat természetesen ismerem. Semmi különös nincs bennük, üres kis fruskák. Felejtse el őket.

Ugyanaznap este, 1879. január 24-én, Pjotr Ivanovics, alias Alekszandr Mihajlov, felnyitotta rózsaszín kötésű füzetét, ame-

lyen ez a felírás volt: „A »F. és Sz.« Társ. pénztárkönyve." Ebbe vezette be az apró kiadásokat, némelykor a nagyokat is, száz rubelig, egy napon pedig, decemberben, kétszázötven rubelt – amelyet Szaratovba küldött egy településre – a „Föld és Szabadság" társaság kiadásait. A füzet három hónappal azelőtt nyílt, az első bejegyzések talán mulatságosak voltak: „Két télikabát és két kucsma. – 39. Két pár csizma és sárcipő – 16. (»Verébnek, vagyis Kolja Morozovnak«) megélhetésre 20." De a decemberi kiadások közt már komoly feljegyzések voltak, a kis „dez" – „dezorganizálás" – megjegyzés alatt. A harmadik lapra felírta: „Január 24-én. Tartozás Levnek – 17." (Reggel találkozott Tyihomirovval.) És lejjebb: „Kölcsön az ügynöknek – 20."

Így hát a holnapi naptól fogva különös ember van ott, a Lánchídnál! Az, ami a leghihetetlenebbnek látszott, megtörtént. Mivel nyerte meg őket? Miért kaptak úgy rajta – Kutuzova is, meg az a csinovnyik, az állítólagos rokon, és maga Kirillov? Bejutni oda igen nehéz, elképzelhetetlen, ő pedig: szinte fáradság nélkül bekerült. Tehát van benne valami, amit az egyszerű szem nem lát, rejtett képességek, valami szappanos, vazelinos síkosság, ami lehetővé teszi, hogy becsússzon, áthatoljon mindenen. Nagyon érdekes. Őrülten érdekes. A legfőbb érdekesség persze még hátra van. Korai diadalmaskodni – egyelőre pedig csitt. Csitt, csitt. Őróla senki sem tud meg semmit, a legközelebb állók sem. Annál kevésbé most, amikor a szenvedélyek felizzottak, és olyan helyzet állt elő, amely a hatytyú, a rák és a csuka esetére emlékeztet. Megtörténhet, hogy a társaság idő előtt szétrobban, mint a rosszul elkészített bomba. Októberben olyan harcosokat kerítettek kézre, mint Olga Natanszon, Adrian Mihajlov, „Varvara" kocsis, Obolesev, Malinovszkaja, Bulanov, Masa Kolenkina. – Masa, a bátor lélek, revolverrel védekezett. A balsors mintegy összekovácsolta a megmaradottakat, de nem sok időre. A gyűléseken egyéb sincs, csak civódások, kölcsönös szemrehányások és csaknem sértegetések. A „revolveresek" és a „falusiak" – íme a két pólus, amelyekre a dicső társaság recsegve-ropogva szétszakadt. Ez pedig azt jelenti, hogy a különös emberről, Nyikolaj Vasziljevicsről – sem ezeknek, sem amazoknak, semmit. Síri titok. Mert

lehet itt a leghatalmasabb sikere az utóbbi éveknek, de lehet bukás, újabb halottak. Mi van benne vonzó? Az, hogy először is idegen, vidéki, nincsenek itt rokonai, sem barátai, semmiféle kapcsolatai, sem kötelezettségei. Az ilyenek a legjobbak az ügy számára - a megrögzött magányosok. De ez ugyanolyan csábító a Harmadik Ügyosztály számára is. Másodszor: nem iszik, nem dohányzik, békés természetű, ványadt, gyenge mellű, göndör kis szakállával és egy szerzetes sápadtságával. A külső nagyon fontos. Amikor az ilyen csenevész, fél lábbal a sírban levő egyén ajánlja fel az életét a közös *haszonra* - ez komoly. Ha például ugyanezt ajánlja fel Martinovszkij vagy egy olyan makkegészséges egyén, mint Smeman, az ember akaratlanul azt gondolja: nem játék ez, nem schilleri színpadiasság?... És ráadásul kiderült, hogy művelt ember, filozófusokat olvasott, egy ízben elragadtatással beszélt a Párizsi Kommünről.

Így elmélkedett, hol reménnyel és diadallal eltelve, hol meg aggodalomba merülve, Alekszandr Dmitrijevics Mihajlov, fedőnevén Házmester. Elalvás előtt, mint rendesen, eltorlaszolta az ajtaját a szekrénnyel meg az asztallal, és töltött revolvert tett a párnája alá.

Az a *haszon,* amelyért Kletocsnyikov fáradt, határozottan és rendkívül gyorsan megmutatkozott. Néhány nap sem telt bele, és az ügynök figyelmeztette a diáklányoknál és egyetemi hallgatóknál készülő házkutatásokra: mindenkit sikerült értesíteni, de egy esetben valami kis hülye radikális lány csaknem elrontotta a dolgot. Úgy gondolta, kicsúfolja a csendőröket, akik a házkutatásra jöttek, gúnyosan azt mondta: „Á, Isten hozta magukat! Már régen vártuk!" A csendőrök természetesen semmi elvetendőt sem találtak ezen a gúnyos megjegyzésen kívül, jelentették a vezetőségnek, és a Harmadik Ügyosztályon riadalom támadt: ki figyelmeztethette a diákokat a házkutatásokra? A készülő akcióról csak Kirillov tudott, a beosztottja, Guszev, Kletocsnyikov, és egy diáklány, aki felajánlotta besúgó szolgálatait. Kirillov és Guszev szigorúan vallatóra fogta az új ügynököt, és Kletocsnyikov - maga is csodálkozott a hidegvérűségén! - szilárdan kijelentette, hogy természetesen a diáklány fecsegett. Hívatták a lányt, az zavartan könnyekre fakadt,

minden nyilvánvalóvá lett, a diáklányt kirúgták, Kletocsnyikov szárazon úszta meg. De ez után a csaknem végzetes eset után a „Föld és Szabadság"-osok gondolkodóba estek: vajon az ügynök minden közlését azonnali cselekvésre kell-e felhasználni? Elveszteni ilyen embert – az értéke napról napra, mértani haladványként nő – bűn lenne.

Nem kincs-e az a két tucatnyi mondat, amelyeket Kletocsnyikov január végén közölt, tüstént azután, hogy szolgálati helyén megjelent?

„78 végén (a narvai sorompón túli) Schau-gyár írnoka, Fjodor Francev, átadott egy munkásnak egy levelet, Pjotr Nyikolajev házitanító (kém) nevében Franz Matvejevics Fjodorovszkij (volt esküdtnek) címezve (Kazacsij és Zagorodnij utca sarka, 60/10, első emelet, 6 ablak, 3 bejárat a házba). A munkás ezzel a levéllel jelentkezett Fjodorovszkijnál, Fjodorovszkij megtudván, hogy ez a munkás száműzetésből szökött meg, élénk érdeklődést tanúsított iránta, 16 rubel készpénzt adott neki; megkérdezte, nem ismeri-e a »Szabad Orosz Nyomdá«-ban dolgozókat, s hogy ő nem ismerkedhetnék-e meg velük, mivel hallotta, hogy pénzre van szükségük, és azzal egy kis dobozt felnyitva, megmutatott 20 000-re kiállított váltókat, tiltott kiadványokat, és felajánlotta használatra. »Valahogy a legfőbbel kellene megismerkednem, aki minden ügyüket intézi – társulnék vele« – mondta.

Alekszandrova tanítónő növendéke (Moszkvából) néhány ízben Fjodorovszkijnál vendégeskedett, és ott hált meg éjszakára; fecsegett, és Fjodorovszkij éjjel megmotozta. Fjodorovszkij a saját költségére felruházta.

Fjodorovszkij kétségtelenül kém. Ismertetőjelei: 40–45 éves, barna, közepesnél alacsonyabb növésű, katolikus, kecskeszakálla és pofaszakálla van . . ."

Mindez így van, aranyat ér, de egyelőre még nem életre-halálra ment a dolog. De hamarosan, február elején, *halálos* szükség lett az ügynökre, akkor volt az a história Rejnstejnnel, a lakatossal kapcsolatban. Mihajlov némileg ismerte őt, mint ahogy sokat ismert az „Orosz Munkások Északi Szövetségé"-ből. Rejnstejnt Moszkvába küldték az ottani munkásszövetség (filiálé) megszervezése céljából, de Moszkvában hamarosan le-

buktak, tömeges letartóztatások voltak; Rejnstejn február elején, hatodikán visszatért Pityerbe. Közben január végén letartóztatták Obnorszkijt, az „Orosz Munkások Északi Szövetségé"-nek vezérét, február közepén pedig Klemencet, a „Föld és Szabadság" egyik szerkesztőjét, akire a rendőrség sokáig eredménytelenül vadászott. A lebukásoknak ez a láncolata gyanút ébresztett. Az ügynökhöz fordultak. Az ő felderítései megdöbbentő eredményeket hoztak: a moszkvai összeomlásban, Obnorszkij és Klemenc letartóztatásában Rejnstejn keze volt benne. Az ügynök közölte, hogy Moszkvában Rejnstejn több száz rubelt kapott a rendőrségtől, és a moszkvai illegális mozgalommal sikeresen megbirkózva, állítólag megígérte, hogy ezer rubelért ugyanilyen ügyesen elintézi a pétervári forradalmárokat. A felesége, Tatyana Alekszejeva, Obnorszkij volt szeretője, segítette ezekben a vállalkozásokban. Hát ilyen gyönyörű újságokat tudtak meg február közepén, és nyomban határozatot hoztak: Rejnstejnt meg kell ölni.

Február 15-én Mihajlov beírta a rózsaszínű kis füzetbe: „Rogyionicsnak spec. ügyre – 100." Február 21-én másik bejegyzés: „Hideg fegyver – 20."

Február 26-án Rejnstejnt, a besúgót, aki vérszemet kapott, hogy milyen könnyűszerrel lehet megkeresni ezer rubelt a forradalmárok csontjain, Moszkvában, az egykori Mamontov-féle szálloda szobájában meggyilkolták.

Amikor Rogyionics visszatért Pityerbe, sokáig nem tudta összefüggően elmondani, hogy mindez hogy történt. Nem is kérdezte senki. Majd magától fogott bele az elmondásába, de minden alkalommal reszketni kezdett a keze, arca elvörösödött, lihegett, mintha asztmás rohama volna. „Átkozott nyecsajevizmus . . ." – mormogta egy ízben. Merő ostobaság! Meg kellett magyarázni neki, hogy itt szó sincs nyecsajevizmusról, hogy az az Ivanov nevű egyetemi hallgató, akit Nyecsajev megölt, egyáltalán nem volt kém, csak Nyecsajev vetélytársa és vitázó ellenfele, Rejnstejn pedig annyi bajt okozott, hogy kár beszélni is róla! Rogyionics mindezt belátta, de úgy látszik, valahol a lelke mélyén megrendült. Éppen akkoriban vitattak meg egy újabb ügyet, újabb elkerülhetetlen vérontást: a Mezencev helyébe lépett Drentyeln csendőrfőnök megölését. A Tanács tag-

jai közül csak Plehanov tartózkodott komoran... A merénylet nem sikerült. Leon Mirszkij a Nyevszkijen vágtában rálőtt Drentyelnre, nem találta el, és elszáguldott; a hatóságokban ez hallatlan megdöbbenést keltett: Pétervár fenekestül felfordult, razziák, letartóztatások követték egymást. A terror ellenzői – elsősorban Plehanov – ismét nagy zajt csaptak: „Tessék, ez a haramia-taktika eredménye! Mi pusztulunk el!" Ám a fő *elméleti* terrorista, Kolja Morozov cikket közölt a „Föld és Szabadság Lapjá"-ban, és világosan megmondta: „A politikai gyilkosság, az a forradalom megvalósítása a jelenben." Mindez arra vallott, hogy a társaság szétszakadása folytatódik, és közel a vég.

És ekkor megint két sikeres legény érkezett oda kellő időben, a déliek közül, Goldenberg és Kobiljanszkij. Februárban Grigorij Goldenberg lelőtte Kropotkint, a harkovi főkormányzót. Kobiljanszkij segített neki. Ez Oszinszkij ügye volt, vagyis a „Föld és Szabadság" vállalkozása, és noha Valerian már börtönben ült, az ő keze működött, az ő revolverei sültek el. Kobiljanszkij tősgyökeres fiatal lengyel volt, rosszul beszélt oroszul, és ezt szégyellve órákon át makacsul hallgatott, viszont Goldenberg tíz helyett is beszélt. Déliesen hadart, éneklő hanghordozással, hirtelen változó intonációkkal, ahogyan Kijevben és Odesszában beszélnek. Goldenberg nagyon büszkélkedett a Kropotkin-*üggyel*, sokszor elmondta egy és ugyanazt, részletesen, és amikor két kézzel hadonászva, különös felindulásba jött, ajkán kis buborékok ugráltak.

Hősnek érezte magát, és azt kívánta, hogy illegális lakásokba vezessék, pálinkával itassák, és ő fecsegjen, fecsegjen, fecsegjen. Mintha kissé megzavarodott volna. Hirtelen kijelentette – amikor ötösben voltak: ő, Kobiljanszkij, Mihajlov, Kvjatkovszkij és Zungyelevics, egy bizonyos étteremben, ahol viszonylag szabadon beszélhettek – hogy nem ok nélkül jött Pétervárra. Senki se csodálkozzék az elvtársak közül. Elhatározta, hogy végleg lesújt. Megöli a *medvét*. Véghezviszi azt, amit Mitya elmulasztott. És ne akarják őt lebeszélni, egy szót se, csend, teljes csend. „Enyém a medve! – ököllel verte az asztalt, a buborékok ugráltak. – És senkinek oda nem adom!"

Mihajlov az egyik vendéglői találkozást követően azt mondta Kvjatkovszkijnak:

– Nem tudom, szóljak-e a mieinknek a Tanácsban? Egyrészt kötelesek vagyunk megmondani ...

– Egyelőre ne szólj.

– Nem fogok. De képzeld el, mi lesz, ha nem mitőlünk tudják meg. Elgondolni is rémes!

Úgy határoztak, hogy egyelőre nem szólnak róla. Meg még nem is látszott fenyegetőnek az ügy. Igaz, hogy Griskában az ő feltűnési viszketegsége és dicsekvő hajlama mellett volt valami rejtett, őrült erő: képes volt ostoba fejjel, fütyülve mindenre, belevágni a legesztelenebb dologba. Egy napra sem volt szabad őt szem elől téveszteni. És ekkor megjelent Szolovjov; ő Griskánál előbb érkezett Pityerbe, csaknem decemberben, de márciusban tűnt fel a látóhatáron, és kereste a kapcsolatot Mihajlovval. Ha valami kellett, mind tüstént Mihajlovot keresték. Megtalálta, bevallotta eltökélt szándékát, ugyanazt, amit Griska akart. Azért is jött ide, hagyta ott Szaratovot, a települést, a barátokat, senkinek egy szót sem szólva. Hogy legyen? Meg kell ismerkedni Griskával és Kobiljanszkijjal, közösen tárgyalják meg – az előbbi öt, és hatodiknak Szolovjov.

De a Tanácsnak még mindig egy szót se!

Ismét a vendéglő, az a bizonyos. Hátsó szoba, az asztalon sörösüvegek, füstölt hal – és a megbeszélések nehéz, fojtó levegője. Azért nehéz, mert ő, Kvjatkovszkij és Zund nem léptek át az ismeretlenbe, életben maradtak, azok hárman pedig oda siettek, a határmezsgyén túlra. Mihajlov tudta, hogy ő is ott lesz a határmezsgyén túl, és talán hamarosan. De ma még nem. Mintha valami égből hullott karddal szelték volna félbe: hárman az asztal egyik oldalára ültek, a másik három átellenben. És amannak a háromnak az arca is más. A gyertyák fényében valahogy élettelen, dermedt, Griska vodkát kért. Kvjatkovszkij a közfalon kopogott. Fegyka, a pincér beszaladt, hozta a palackot, senki sem ivott, csak Griska és Kobiljanszkij, de ez a kettő sem lett mámoros. Tanácsot adni nekik nem volt könnyű. Maguknak kellett eldönteniük, hogy mit és hogyan tegyenek. Szolovjov azt bizonygatta: ő nem hátrál meg, csak jó revolver és méreg kell. Adhat-e neki a Társaság revolvert

és mérget? A másik három nem felelhetett a Társaság nevében. Zungyelevics azt mondta: ne lőjön se zsidó, se lengyel, mert akkor pogrom lesz. „Tudtam, hogy ezt fogják mondani!" Griska arca eltorzult. Kobiljanszkij tehát kiesett. Goldenberg nyakaskodott világos volt, hogy nem hagyják lőni. Ekkor Griska kérlelni kezdte Szolovjovot, engedje meg, hogy tartalék-lövész legyen. Szolovjov nem egyezett bele: ebben az ügyben (mindent átgondolt) pillanatok alatt és egyedül kell cselekedni. Minél több a résztvevő, annál hamarabb lebuknak. Mihajlov szenvedélyes figyelemmel nézett erre az emberre: már régebben ismerte, de most úgy érezte, hogy sohasem ismerte. Szolovjov az ideges feszültségtől kimerült, fakó arcával kishivatalnoknak látszott, aki mindenét elkártyázta. Vékony ujjaival csipkedte a ritkás, irodatiszti bajuszát. Alig hallhatóan beszélt: „Az egyetlen, amire szükségem van, a méreg." Nem az életéről fecsegett, hanem a haláláról.

Valójában pedig sok minden kellett: a) a les megszervezése, b) lakás, c) fegyver, d) ló a meneküléshez, e) kocsis. Mihajlov mindezt eszében tartotta, megértvén, hogy a Társaság segítsége nélkül nem lehetnek meg, és előre tudva: segítséget kapni elképzelhetetlenül nehéz lesz. Mert teljes kenyértörés felé haladtak De mégse várta, hogy ekkora ellenállásba és ilyen ellenséges indulatba ütközik.

Rogyionics csaknem kiabált: saját kezével öli meg „a nép ügyének elveszejtőjét". Kvjatkovszkij felcsattant: „Mi is tudunk lőni!" Volt egy pillanat, amikor Mihajlov sajnálta, hogy előállt ezzel a megbeszéléssel, majd belátta: jobb így, most már mondjanak ki mindent. Amazok követelték, hogy nevezze meg az illetőt. Mihajlov nem nevezte meg. Mind Plehanov, mind Ignatov, de különösen Rogyionics vad haragot táplált az ellen az ember ellen, akiről csak annyit tudtak, hogy feláldozza magát, tudatosan vállalja a kínszenvedést és a halált. Ignatov azt mondta.

– Tudom, ki az: Goldenberg!

– Őrült! - kiabált Rogyionics. – Meg kell kötözni, és kitoloncolni Pétervárról! Akár sikerül, akár nem, mindkét esetben az egész mozgalom összeomlik. Jegyezzétek meg, én figyelmeztettelek! Ez az út a pusztulásba visz minket!

– Ezt éppen te mondod, aki egy hónappal ezelőtt Rejnstejnt megölted?

– Igen, igen! Én mondom, aki Rejnstejnt megöltem! És éppen azért, mert tudom, mit jelent ölni, azért beszélek a végzetességről! – Ő maga is őrültnek látszott. – És az én kezem nem remeg meg . . .

Zungyelevics, változatlan hidegvérrel, az asztal alatt lökdösve suttogta:

– Hadd gondolják, hogy Goldenberg. Ne cáfold meg . . .

Úgy döntöttek, hogy a nézeteltérésre tekintettel a Társaság semmiféle segítséget nem nyújt, de néhány tagja, mint Mihajlov, Kvjatkovszkij vagy Morozov, ha kívánja, segíthet – elkülönülve. És még egyet: néhány nappal a merénylet előtt, az illegalitásban levők mind hagyják el Pétervárt. Március végén kezdtek elszállingózni. Szolovjovnak szereztek mérget, revolvert. Nagy töltényeket vettek: az üzletben azt mondták, hogy medvevadászatra kell.

Minden más segítségről – lovak a szökéshez, titkos lakás satöbbi – Szolovjov lemondott. Az április elsejéről másodikára virradó éjszakát Mihajlovnál töltötte.

Ez volt a legjobb éjszakája a halála előtt. Derűs, holdvilágos éj. Begyújtottak a kályhába, kitárták az ablakot, és halkan beszélgettek. Senki sem hallhatta meg. De miről is beszélhettek? Csak úgy az átélt életről, gyermekkorukról, a szüleikről, barátokról. Emlegették a szaratoviakat: hiszen nemrégen még együtt voltak, Mihajlov a Szaratov környéki Szinyenkije faluban, raszkolnyikok között, Szolovjov községi írnokként a volszki járásban. Álmodoztak, reméltek, fanatikusan hittek a nép gyógyító és örök bölcsességében. Mihajlov valami új, racionális szektáról fantáziált, lelkesen beszélt a raszkolnyik tanítókról, Szolovjov az „igazság szerinti" életről bizonykodott, a nép igazáról, amely ott van a kunyhókban, a sötét, paraszti tömegek sűrűjében. És lám – egy év sem telt el –, mindketten itt vannak, a gyűlöletes Szodomában, mert minden hiábavaló, egy a megoldás: robbantani! A levegő megtisztul, és talán az egész orosz élet másként folyik tovább. Sehogy másként nem lehet bosszút állni a barátokért, sehogy másként kivezetni a népet a dermedtségből, a posványos álomból, a rothadt, ezeréves csüg-

gedésből. Erről nem beszéltek, mert túl sokat beszéltek azelőtt, minden világos volt, szemmel látható, egyetlen.

Szolovjov azt mondta: legnagyobb fájdalma a szülei szenvedése, ezt nem háríthatja el. Az öregek Pétervárott élnek. Pénteken búcsút vett tőlük, azt mondta, hogy Moszkvába utazik. Senki semmit sem fog nekik elmagyarázni, de hát úgyis mindegy: nem értik meg. Apja kollégiumi iktató-tisztviselő, felcser az udvari hivatalnál. Állandó rettegésben él. Egész életében attól félt, hogy kárt tesz a befolyásos személyek egészségében, reszketett a legkisebb hibától, esetlegességtől, fia pedig - hatalmas gyilkos revolverrel ...

Kilenc évvel idősebb volt Mihajlovnál, de amaz most úgy érezte, hogy fiatalabb. Harmadnapja leborotválta a szakállát. Mert az élet befejeződött. Semmi nem lesz tovább - sem feleség, sem gyerekek, sem öregkor, sem szerelem. Mihajlov még reménykedett, hogy neki lesz.

Mihajlov sohasem érezte még magát valaki mellett gyengének. Mindig úgy érezte, hogy ő az erősebb, szilárdabban áll a lábán, neki kell a fő terhet viselnie. És csak ezen az éjszakán ...

Szolovjov mintha megértette volna, hirtelen görbén belemosolygott a ritkás bajuszába.

- Ne nézz úgy rám, mint egy keresztény vértanúra, akit vadállatok elé dobnak ... Hiszen veled is ugyanez lesz. Ha nem holnap, hát holnapután.

- Igen - mondta Mihajlov. És megkönnyebbült.

- Még egyet. Csúf gondolat, utálatos, de nem lehet elűzni, itt kering mégis ... - Olyan mozdulatot tett, mintha bögölyt hessegetne. - Hogy hátha hiábavaló? Ha nem lesz értelme? Minden úgy marad, ahogy volt? Minden ugyanaz lesz ebben a világban, csak *mínusz* én ... Akkor miért?

Mihajlov hallgatott. Nem tudta megdönteni ezt az olyannyira emberi, halál előtti kételyt, de nem is támogathatta. Semmit sem tehetett. Hallgatnia kellett.

- Nem, ez lehetetlen. Ostobaság, badarság! Nem is gondolat, hanem egyszerűen a félelem szülte provokáció. - Szolovjov nem is várt tőle szavakat, önmagával beszélgetett. - Az ember annyira ragaszkodik a földhöz, hogy öntudatlanul áltatja

magát. Én nem félek a haláltól, ez az, amit biztosan tudok. És mégis félek: ezt érzem. Akaratomon kívül különféle gondolatok pattannak ki... És még valami. Ez is kínoz. A régi keresztényeknek, akiket a cirkuszban odadobtak eledelül az oroszlánoknak – valahol az őrületük, a hitük, a szenvedő készségük mélyén nem volt-e egy csepp hiúság? Ez keserű csepp. Nem, nem, bennem egyáltalán nincs meg, természettől fogva hiányzik! Amikor a jogi fakultáson tanultam... Mert valóban, ha van egy csepp hiúság, és ha semmi sem robban szét, minden a régi helyén marad – akkor hát miért? És kár akkora feneket keríteni...

Mihajlov hallgatott. Szolovjov is elhallgatott, majd megkérdezte:

– Eljössz holnap reggel?

Elment, és látta, hogy a járdán, amely a Pevcseszkij-hídtól a Palota térig visz, a magas Szolovjov kokárdás hivatalnok-sapkában, hosszú kabátban, rálőtt a cárra, az futott, félreugrált, Szolovjov újra lőtt, újra meg újra, mind mellé, aztán rávetették magukat, leteperték, valaki karddal rávágott, kiabáltak.

Vasárnap. Húsvét első napján Nyikolaj Vasziljevics Kletocsnyikov új barátjával, Csernisevvel a Nyevszkijen sétált. Bementek egy sörözőbe. Nem utasíthatta vissza: Csernisev már nagyon elkínozta, péntek óta zaklatta, amikor a fizetéséről értesült, a harminc rubelről, amelyet Nyikolaj Vasziljevics a vezetőségtől kap. Mert Nyikolaj Vasziljevics már egy hete új, kitűnő állásban van: másoló írnok az ügynökségi ügyosztályon, a lehető legjobb! Nyugodt munka, és a hely csendes, csak hárman vannak egy szobában, amott meg, a nyomozón, örökös lárma, tolongás, kavargó füst, az ügynökök szaglásznak, csapkodják az ajtókat, és ami fő, nem tudhatja az ember, hogy mit mondanak neki egy perc múlva, hová küldik. Ellentmondást nem tűrő szolgálat. Van, akinek tetszik, a pofájáról lerí: minden kedves neki, egész nap talpon van, féktelenül futkos, nem alszik rendesen, nem ebédel, hol egy kis pálinkát hajt fel, hol bekap egy kis kalácsot – olykor elcsen egy-két kincstári rubelt, és elégedett. Hej, Uramisten, két egész hónapig kellett

erőszakoskodnia, amíg Kirillov megértette: minden embernek megvannak a maga természetadta tehetségei. Nyikolaj Vasziljevics ebben az ügyben kétbalkezes. Viszont az írása egészen rendkívüli, ragyogó. És Nyikolaj szorgalmasan, noha szerényen és valahogy lanyhán sugalmazta: ügynöknek nem használható, de az írás dolgában sokra vitte. Megengedték: március végétől, hétfőtől fogva az ügynökségi osztályon dolgozhat, mint szerződéses másoló. Egyelőre még nincs státuszban, de ígérik. Speciális juttatást kap, harminc rubelt, nem csekélység.

Csernisev ugyanabban a szobában ül. Kistermetű ember, de nagyon pimasz. Kövérkés, még fiatal, a szeme valahogy furcsa, felemás színű, az egyik szeme zöldes, a másik kék.

Hol a kékkel néz, egyre tréfál, bolondozik, hol a zölddel mered rád: a hideg kilel. Nem hagyta békén: no gyerünk, gyerünk! Nem jó, ha az ember nem osztja meg az örömét a társaival, mintha valami istentől elrugaszkodott volna... Ha maga, Nyikolaj Vasziljevics, igaz keresztény és nemes lelkű, akkor köteles a társaival törődni, nem pedig csak fogja a harminc rubelt és haza, aztán bebújik az undok, magányos barlangjába.

Tűrte, hallgatta, maga is ostobaságokat fecsegett, és itatta Csernisevet: minden sörözőben, ahogy a pályaudvartól jobb felé mentek, megálltak. Derűs, langyos este volt, igazi ünnepi este. A nép sétált, a sörözőkben tolongás, vígság, ittas csinovnyikok, gyári munkások keménykalapban, elárusítók, hölgyikék, az utcákon kocsik robognak, kiáltások, sietség, fekete lé freccsen a kerekek alól, a nagy éttermekből pedig az első emeletről zeneszó árad. Nyikolaj Vasziljevics maga is felöntött egy kissé. Két, három, négy pohárkával, sőt ötödikkel is, nehogy megsértse vagy felbosszantsa, hol Moselweint, hol német portersört, hol berkenyepálinkát az uborkára, úgyhogy a feje majd szétpattant, összezavarodott és kéjes hetykeség tört fel benne: lám, a pétervári élet gyöngyélet, ábrándos! De mindezek mögött ott motoszkált az eszében: a fene tudja, ki kicsoda? Jó emberek ebben a viperafészekben nincsenek. Ez a kövér ember is: nőtlen, nem siet haza, és úgy látszott, el akarja mulatni a munkatársa egész fizetését.

Nyikolaj Vasziljevics megszabta a határt: hat rubel. Már ez is könnyelműség, fél évre előre költ. Csak azért teszi, mert nem

tagadhatja meg, gyanús lenne. Csernisev szidott valakit, esztelen, részeg konokséggal, zsémbeskedve. Nyikolaj Vasziljevics nem fogta fel mindjárt, de azután megértette: Volfot, az irodafőnököt. „Ez egy varangy, aljas kaméleon, vigyázzon, hallgatózik. Hallja? Minél távolabb tőle. Én nem adok rossz tanácsot..." Nyikolaj Vasziljevics bólogatott, ráhagyta.

A másik hirtelen a zöldes szemével meredt rá, és jeges hangon mormolta:

– Mindent tudok magáról, Kletocsnyikov. Előlem nem bújik el.

– Ugyan, mit tudhat? – nevetett Nyikolaj Vasziljevics. – Én őszinte ember vagyok.

– Minden titkát ismerem.

– No hát ha tudja, tudja, egészségére.

– Á, így vagyunk? – Csernisev mintha haragudott volna, de a vidám kék szemével már tréfált, huncutkodott. – És kinek a szíve hölgye lakik a Lityejnáján? Csinos? Van egy barátnője? Szóljon, hogy ismertessen meg a barátnőjével. Nekem a barátnője kell...

Nyikolaj Vasziljevics tréfával ütötte el a dolgot, de magában meghűlve tűnődött: a levegőbe fecseg, vagy csakugyan megszimatolt valamit? Senkinek sem lehet hinni, ott valamennyien csúszómászó férgek, fondorlatosak. Lehet, hogy egyáltalán nem is részeg, és cseppet sem érdekes neki ezen a derűs ünnepnapon vele, Kletocsnyikovval, a sörözőket járni, de – Kirillov úr küldte? Egy héttel ezelőtt, nyomban, hogy az ügynökségire áthelyezték másolónak, Pjotr Ivanovics azt tanácsolta neki, hogy látogasson el egy új lakásba, ahol Natalja Nyikolajevna kisasszony lakik, magányosan. Tegyen úgy, mintha a barátja volna. Ezt mindenki megértheti, semmi csodálkozni való nincs rajta. Nyikolaj Vasziljevicsnek nagyon tetszett a dolog, a kisasszony kedves, csöndes, sápadt teremtés, egy könyvvel a díványon, ők pedig Pjotr Ivanoviccsal a szomszéd szobában. Ez a kisasszony azonban nem a Lityejnáján lakik, hanem másutt.

De valami kellemetlen érzés lepte meg, a feje kitisztult.

– Semmiféle kisasszonyt nem ismerek a Lityejnáján, sajnos – mondta sóhajtva.

– Hát hol?

– Sehol. Nem kedvelem a kisasszonyokat, ők sem engem...

Erre Csernisev nyomban, rendkívüli élénkséggel és elszántan invitálta valami Rihterné nevű ismerős hölgyhöz, egy *intézetbe*. Alig tudta lerázni. Csernisev becsületszóra három rubelt kért kölcsön, és elsietett.

Másnap, április másodikán, hétfőn, Nyikolaj Vasziljevics alig tudott felkelni, a feje hasogatott – már tizenegyre járt. A hivatalba nem kellett volna bemennie, de még nagypénteken megbeszélte a főnökével, hogy bemegy, lefirkant néhány papirost, mert roppant nagy feladattal bízták meg: az összes betűrendes mutatóból egy közöset összeállítani, az elmúlt tíz évre. És még a rendes leírni való is naponta hegyekre rúg. Mikor csinálja meg? Voltaképpen csábította a csodálatos ünnepi üresség és csend. A legtitkosabbak lemásolására. Volt mit: pénteken, késő este futott be egy lista, hetvenhat gyanúsított személy nevével, azt akkor nem sikerült leírnia. És most – alhatnék, valami port beszedve – de elindult, támolyogva, összetörten és szánalmasan, magában csodálkozva: „Miféle emberek azok, akik naponta isznak? Micsoda egészség kell ahhoz!"

A Lánchíd melletti épület körül különös dolog ment végbe: hintók, bérkocsik érkeztek, a belőlük kiugráló emberek hanyatt-homlok futottak a kapuhoz. Nyikolaj Vasziljevics megállapította: ügynökök. Néhányat megismert. Miért hívták össze őket? Az előcsarnokban csoportokba verődtek a hivatalnokok, izgatottan, fojtott hangon beszélgettek, az arcukon egyforma kifejezés: hol rémület, hol meg valami bánatos titokzatosság. Ahá, itt van Volf! Odafutott, a szemét kimeresztve: „Merénylet az uralkodó ellen... Igen, igen, hál' istennek – él, él... Elfogták." Tíz óra felé történt. Az egész nyomozóosztályt behívatták. Írnokok, másolók természetesen nem kellenek.

– Hát maga? Hogyan? Nem tudta?

– Nem tudtam! Egyáltalában semmit se tudtam! – rebegte Nyikolaj Vasziljevics megrendülten, mindkét kezét a mellére szorítva. – Én a betűrendes mutatómmal foglalkozom... Istenem, szent ünnepnapon! Gazemberség!

Ment a folyosón, tántorogva, a falba fogózva. És valóban támolygott: forgott vele a világ, a szájában undort érzett. De nem

bírt az üres szobában megülni. A keze reszketett, a betűk nem sikerültek. Lesietett a földszintre, ott még egyre sűrűbb lett a tömeg, sok másnapos, vad arc, valaki szétoszlatta:

– A behívott urakat kérem, menjenek a szobáikba!... A többiek haza! Ne zavarjanak, uraim, ne zavarjanak, ne zavarjanak.

Egy zokogó hang:

– A csodálatos megmenekülés tiszteletére... Hurrá-rá!...

Nyikolaj Vasziljevics együtt kiáltott a többiekkel. A szíve kalapált. Iszonyú gondolat ötlött agyába: ki a merénylő? Csak nem? Nyargalva jöttek a városkormányzó házából, közölték a legújabb hírt: a merénylőt eszméletre térítették, megnevezte magát: Ivan Oszipovics Szokolov. Semmi mást nem mondott. Egy Koh nevű titkosrendőrtiszt ütötte le a kardjával, és fogta el. Az uralkodó még csak meg sem sebesült. A gonosztevő úgy harmincévesnek látszik, szőke kis bajuszt visel, fantasztikus önuralma van. Amikor magához tért, mindjárt cigarettát kért.

Nyikolaj Vasziljevics hallgatta, és egyre jobban megerősödött benne a rémséges gyanú: „Pjotr Ivanovics! Hirtelen elhatározta, hogy a városkormányzó házához szalad. De rögtön ráeszmélt, hogy ez esztelenség, nem engedik be, lehetetlen. Ideoda kóválygott, hol leszaladt a lépcsőkön, hol megint fel, nem tudta, hová és miért, hirtelen meglátta, hogy rangos személyek igyekeznek gyorsan lefelé a főlépcsőn ék alakban: az ék hegyén a rendőrfőnök helyettese, Cserevin, a cár kíséretéhez tartozó tábornok, teljes díszben, mögötte Kirillov úr és Cserevin segédtisztje, egy csendőrszázados, utánuk még ketten, civilben. Nyikolaj Vasziljevics váratlan odarohant Kirillovhoz (őrültség, részeg delírium!), és rekedten azt mormolta, sőt talán kiáltotta:

– Engedje meg, Grigorij Grigorjevics, hogy közreműködjek! Véletlenül láthattam, és felismerem az arcát...

Kirillov egy pillanatra hátramaradt az éktől, és éles pillantással nézett rá:

– Hol láthatta?

– A Peszkin, diákszobában, vagyis voltaképpen...

– Kövessen...

Cserevin tábornok a segédtisztjével az első kocsiban foglalt helyet, Kirillov úr és a civil ruhás uraságok egyike a második-

ban; Kirillov úr fehér kesztyűs kezének intésére Nyikolaj Vasziljevics is ugyanoda búját be. A főnöki hintóban parfümillat terjengett, úgy érezte, női parfümé. Megszimatolta a „Greko" krém illatát. A civil ruhás úr, nyilván a magas rangú ügynökök közül való, egy percet sem vesztegetve, jelentette: Trapp gyógyszerész-professzor levélbeli figyelmeztetést kapott az orgyilkosok bizottságától – a nyomozás során ne merjék a letartóztatottat kínozni, mert különben halállal lakolnak. Kirillov úr kikapta az ügynök kezéből a feléje nyújtott kis papírlapot, és a szemét valahogy büszkén csillogtatva gunyoros mosollyal gyorsan átfutotta.

– Ijesztgetik a bitangok! Ó, a mániákusok! Az alávalók! Pedig az öreg már ott van, Zurov házában, és mindent megtesz, ami kell. Voltaképpen megtette a legfőbbet, megmentette a gonosztevőt a haláltól. A méreg nem hatott...

Nyikolaj Vasziljevics szíve összeszorult Rosszul érezte magát. A lélegzete akadozott. Alig várta, hogy odaérjenek, és friss levegőt szippanthasson. A lovak éles kanyarban fordultak, meglassították a futásukat, a kocsi végre megállt. A városkormányzó házában a kapuban várták őket. A fogadószobán és az ebédlőn keresztül egy kis folyosóra vezették, ahonnan ajtó nyílt a hátsó lépcsőre. Felmentek az első emeletre, beléptek egy ajtón, amelyen ez a felirat állt: „Baleseti osztály." Hosszú, galériaszerű folyosó volt, az egyik oldalán csupa ablak, a másikon fehér fal és néhány ajtó. A legközelebbi ajtó sarkig tárva, a szobában sok katona tolongott köpenyben, fegyveresen: nyilván ez volt az őrszoba. Egy hirtelenszőke rendőrségi küldönc, aki valami okból díszfrakkban futott a tábornok előtt, a következő ajtóhoz ugrott, és kinyitotta e szavakkal: „Itt van!"

Nyikolaj Vasziljevics leghátul ment, megállt a küszöbön, nem volt ereje átlépni. Miért jött ide? Hiszen egy szóval, egy kézmozdulattal sem meri kifejezni a részvétét Pjotr Ivanovicsnak, nem árulhatja el, hogy ismerik egymást. Esztelensége folytatódott. Ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy meglássa a rendkívüli embert, akit már megszeretett, és ezt legalább egy *pillantással megmondhatja* neki. Érezte, hogy hideglelés kerülgeti, lába rogyadozott, és mégis belépett a szobába. Rengeteg embert látott: civileket, rendőröket, valami katonákat adjutánsi egyen-

ruhában. Balra a fal mellett, egy bőrdíványon félig ült, félig feküdt... hála neked, Uramistenem, egészen más ember! Nem, nem, nem Pjotr Ivanovics, egyáltalán nem ő! Magas, sovány, hosszú valaki, észrevehetően zilált. Tekintete zavaros, az arca elgyötört. A dívány mellett a padló össze volt fröcskölve, egy mosdótálban hányadék, a hányadékban vér. Valaki azt mondta: ellenmérget adtak be neki. Nyikolaj Vasziljevics odafurakodott Kirillov úrhoz, és reszkető hangon magyarázta: nem, nem ismeri ezt az embert.

Kirillov úr mintha nem is hallotta volna.

El kell szaladni innen. A folyosón valami fiatal csendőrtiszt magyarázta az összegyűlteknek, hogy ő egy kardvágással terítette le a merénylőt. „Összeesett, mi aztán csépeltük. Csépeltük, csépeltük... Nézzék! – mutatta az elgörbült kardot. – Be sem megy a hüvelyébe. Majd összetörtem, a fene vigye el!"... A hangjában ujjongás csengett. Valaki nyugodt hangon jósolta meg: „Sebaj, majd adnak másikat. Aranyból valót..." A folyosón, hóna alatt aktatáskát tartva fürge léptekkel jött szembe valaki, hivatalnoki egyenruháján bírói jelvénnyel. El, el innen!

Másnap reggelre elérték az első eredményt – Nyikolaj Vasziljevics, ahogy a hivatalába beérkezett, tüstént megkapta a felvilágosítást –: a merénylő bevallotta, Alekszandr Konsztyantyinovics Szolovjovnak hívták, kollégiumi titkár, a pétervári kormányzóság nemesei közül való, apja él: Konsztantyin Grigorjevics, anyja Tatyana Alekszejevna, egy fivére van, a Szenátus gazdasági bizottságában dolgozik, vannak nővérei is satöbbi. Önmagáról részletesen és szavahihetően beszélt, azontúl senkiről semmit. Úgy látszik, az előző napon valaki felismerte. A cárgyilkosság gondolata állítólag a rendőrfőnök elleni merénylet után merült fel az agyában. Nagyszombaton a Palota térre ment, hogy lássa, merre sétál az uralkodó, vasárnap egyáltalán nem ment oda, hétfőn pedig elkövette a merényletet. A másodikára virradó éjjel a Nyevszkijen sétált, találkozott egy prostituált nővel, és nála töltötte az éjszakát valahol a Nyevszkijen. Az egyensapkát a Gosztyinij Dvorban vásárolta. A revolvert egy ismerősétől kapta, akinek a nevét nem hajlandó megmondani. A mérget: a ciánkálit, Nyizsnyij-Novgorodban szerezte, másfél évvel ezelőtt, üvegfiolában tartotta. A merénylet előtti napon beké-

szítette egy dióhéjba, és amikor verték, akkor nyomban, arccal a földre borulva, szétharapta a szájában levő diót, amelyben a méreg volt, egy másik diót a motozáskor a télikabátja zsebében találtak meg.

Pjotr Ivanovics megkövült arccal hallgatta e híreket. Nem vágott közbe, semmit sem kérdezett, nem látszott rajta, hogy mindez újdonság-e számára, vagy már tudott róla.

Amikor a prostituált nőről esett szó, bágyadtan elmosolyodott, és két ujjával könnyedén legyintett, mintha azt mondaná: „Nem igaz!"

– Igen. Amitől én is féltem: kiszáradt a méreg, sokáig állt...

Ezután Nyikolaj Vasziljevics átadta a hetvenöt gyanúsított személy névsorát, és emlékezetből beszámolt az éjszaka történt letartóztatásokról és házkutatásokról: ötvenkét embernél tartottak házkutatást, a legtöbbet letartóztatták. Köztük Vejmar orvost, Olhin ügyvédet, Szolovjov valamennyi rokonát és régebbi ismerősét. A kapusoknak és a házmestereknek megmutatták Szolovjov és Mirszkij fényképét, avégett, hogy megtudják, nem jártak-e ezek a személyek valamelyik lakónál.

Majd Natalja Nyikolajevna áthívta őket a szomszéd szobába, ahol teára terített asztal állt. Húsvéti pászkát ettek és túróskalácsot, csodálatosan jóízű volt még harmadnap is. Natalja Nyikolajevna maga készítette. Egy kicsit elbeszélgettek, jobb kedvre derültek. Pjotr Ivanovics elbeszélte, hogyan élt a szektások és a raszkolnyikok közt, hogyan imádkoznak ezek a maguk módján, érdekes. És az egyik szállásadónőjénél a falon, a szentképek közt, egy keretbe foglalt, kézzel rótt írásmű lógott: „A legújabb idők hírei." És abban különféle roppant ügyesen kieszelt mulatságos bölcsességek, Pjotr Ivanovics emlékezetébe véste, és sorjában elmondta mindet. Olyasmik hogy: a malasztot az égbe ragadták, a szeretetet megölték, az igazság elköltözött a világból, az igazságszolgáltatás szökésben van. No és így tovább. Sok mulattató volt abban! A hitel csődbe jutott. Az ártatlanság ellen eljárás folyik. A józan ész kényszermunkán van. A törvényt megfosztották a vagyonjogától. És végül a legfőbb igen érdekes: végül is a türelem marad az egyetlen, de az is hamarosan megpukkad.

Nevettek. Hej, a nép, a nép, senki sem tud ötletesebb dolgokat kigondolni, semmiféle író. Natalja Nyikolajevna is elmondta,

hogyan élt „a nép közt", felcsernőként a novohoperszki járásban. Szintén sok vidám dolgot látott. Ámbár keserveset is. És úgy tetszett, hogy nincs is körülöttük Pétervár, házkutatás, rettegés, nem fenyeget annak a szerencsétlennek közeli kivégzése, csak ők hárman vannak az asztalnál, gyertyafénynél. Jó volt! Pompás.

Elmenni nem akaródzott, de kellett. Pjotr Ivanovics előbb ment el, úgy tíz óra tájban, Nyikolaj Vasziljevicsnek mint a ház barátjának, maradnia kellett. Pjotr Ivanovics ráparancsolt: „Ön negyed tizenkettőkor megy el, nem korábban, és nem később. Ha korábban, az nem meggyőző, ha később, a lakókban gyanút ébreszt." Nagyon okos ember!

Nos hát véget értek az iszonyú megpróbáltatások, elmúlt a húsvét, megint a hivatal, az ügynökök jelentései, a másolás, az emlékezetbe vésés, csaknem minden percben a rettegés – de immár megszokott, mint az idült fájdalom –, reggelente pedig az az ostoba Csernisev a sikamlós tréfáival.

– Maga, Nyikolaj Vasziljevics, egyhangú nemi életet él!

Április végén Pjotr Ivanovics azt mondta, hogy hamarosan elutazik egy-másfél hónapra. Nyilván valahová délre, a szűkebb hazájába, a raszkolnyikokhoz. A maga helyére senkit sem jelölt ki. Unalmasra fordult az élet. Egyetlen öröm: a tavasz!

M. F. FROLENKO HANGJA

Én, Frolenko, fedőnevemen Mihajlo, meghívtam Andrej Zseljabovot titkos gyűlésre Lipeckbe, és ezzel kezdődött a felemelkedése a mi látóhatárunkon. Az alig ismert vidéki lázadóból (ugyan miféle lázadó volt? Narodnyik, álmodozó!) egyszeriben átváltozott atamánná, a terror vezérévé. És mindez az után a bikahistória után, amelyet elmondtam. Nem volt bizonyítékom, de megéreztem benne a lázadó természetet. Valamivel mégiscsak jobban ismertem, mint a többiek. Megfordultam az odesszai lakásán, beszélgettünk, lármáztunk, énekeltük a mi ukrán dalainkat, és az „esti tanfolyamokon" hallgattam az elbeszéléseket, mindenféle felkelésről, csínyről, a rendőrséggel történt összetűzésekről és egyéb kozák hőstettekről. Szeretett ragyogni, egy kicsit dicse-

kedni: lovagias jellemű, és ez a lovagias szellem mindig egy kis dicsekvéssel párosul. És akkor hallottam a történetet a bikáról.

Megjegyeztem ezt a mondatot: „Megértettem, hogy nincs a világon olyan rettenetes bika, amelytől félni kellene."

Arról van szó, hogy amikor Szolovjov meghiúsult merénylete után sürgősen Pétervárra hívattak, a gyűlés megbeszélése céljából, a városban némi fejetlenség és pánik uralkodott. A kormány vad dühvel – és valóban, mint egy veszett bika – egyik oldalról a másikra rontott, szarvával hol a liberálisokat, hol a diákokat öklelte, hol meg egészen ártatlan embereket, akik éppen a paták alá kerültek. Bevezették a hadi kormányzóságokat, megindultak a letartóztatások, a házkutatások, a száműzetések: egyszerre minden felforrt és háromszorosára sűrűsödött. No és azok a falusiak átkozni kezdtek bennünket: „Ahá, a ti Szolovjovotok! Lám, mire vezet ez! Az egész munkánkat megette a fene." Mi pedig azt feleltük: „Hát ti, kedves barátaim, azt reméltétek, hogy az ellenség nem fog ellenállni? Ohó, okosok! Szembe fog szállni velünk, dühöngeni fog, gyilkolni fog minket, de nekünk is van megoldásunk: gyilkolni őt." A sebtiben, nagy hévvel folytatott beszélgetések – egy ember egy ellen, vagy legfeljebb kettő kettő ellen – semmit sem eredményeztek, csak elmélyítették a zavart. Összefogni valamennyinek! Össze kell hívni a falusiakat, a városiakat, a lázadókat, minden meglevő erőt. Őszintén kimagyarázkodni, végleges megszerveződést, vagy – végleges szakadást. Hol? Eleinte azt gondolták: Tambovban, majd Voronyezs mellett döntöttek, ahol a kitűnő Mitrofan-kolostor van, és ahová nyaranta rengeteg nép jár. De Voronyezs előtt mi, az új módszer, vagyis a terror hívei valamennyien – Tyigrics, Veréb, Házmester. Alekszandr, Zund és még néhány ember – elhatároztuk, hogy valahol másutt összejövünk, és előre megállapodunk. Úgy döntöttünk: Lipeckben, Voronyezs közelében; csinos kisváros, és megfelelő is: gyógyhely, nagy közönség látogatja.

Megkérdezték tőlem: a déliek közül kit hívhatnak meg? Nem Voronyezsbe, hanem Lipeckbe. Megbízható legényekre van szükség, akik támogatják a mi elképzelésünket, hogy Voronyezsben többséget alkossunk. Én Zseljabovot neveztem meg. Ismerték őt a nagy perből. Csodálkoztak: „De hisz ő megrögzött narodnyik!"

Azt feleltem: igaz, narodnyik, de a lelkében lázadó. De hát mi-

vel mutatta ki a lázadó mivoltát? Semmivel, ez a bökkenő. Bizonyíték nincs rá. Ifjú korában holmi naiv diáklázongások az egyetemen, majd propagandista körök, aztán a per, ahol teljesen békésen és észrevétlenül viselkedett, jóllehet megtagadta a válaszadást a bíróság előtt. De hát a többség is megtagadta, csaknem mindenki. Én mégis megsejtettem, kész voltam megesküdni rá, hogy a legelszántabb lázadó! Hogy az elvtársaimat meggyőzzem, mindannyiuknak egyetlenegy *lázadói* históriát mondtam el: a Sztyopka bikával történt esetet. Andrejtől hallottam. Egy napon a mezőn dolgozott, hirtelen hallja, hogy az anyja rémülten kiált, hátranéz, és látja: Sztyopka, a félelmes fekete bika, amelytől az egész falu rettegett, a mezőn át egyenest az anyja felé rohan. Andrej kirántott a fonott sövényből egy karót, a bikához vágta, a lábát találta, és a bika elesett: ez néhány másodpercet jelentett, és az anyja megmenekült.

Voltaképpen ennyi az egész történet, ahogy Andrej elmondta. Arról beszélt, hogy az anyjáért érzett iszonyatos, embertelen félelem késztette rá, hogy egy pillanat alatt megszülessék a szükséges elhatározás – bizonyára nem mentette volna meg semmi más. Én már úgy adtam tovább ezt a kis mesét, mint hősi mondát: hogy vasvillát ragadott, rátámadt a bikára, az pedig megijedt, és futásnak eredt. És akármilyen különös: a „mese a fekete bikáról" megtette a magáét. Azt mondták nekem: „Rajta, hívd!"

Némelyek később azt mondták: torreádor-mesék. Hogy én olyan torreádornak festettem le őt, amilyen sose volt. De nekem lett igazam. Nagy torreádor vált belőle, a történelemben a legnagyobbak egyike.

Odesszában megtaláltam Zseljabovot, és megkérdeztem, hajlandó-e részt venni a Szolovjov ügyének folytatásában. Azt felelte: hajlandó. De amikor a lipecki gyűlésről hallott, arról, hogy állandó szervezet létesül, tehát más ügyek is lesznek, sok ügy, akkor megingott, és azt mondta, meg kell fontolnia.

Sokáig tanakodtunk együtt, késő estig, és ebben állapodtunk meg: ő egyetlen akcióra vállalkozik, és velünk marad, amíg ezt az akciót végre nem hajtjuk. Utána szabad, és elmehet. Követelte, adják szavukat, hogy tetszése szerint cselekedhet, elmegy-e vagy marad. Én komolyan és titokzatosan, a csoport nevében szavamat adtam neki, noha mi erőszakkal senkit sem tartottunk

vissza. Úgy gondolom, ez a kikötés – az egyetlen akcióra és az elvonulás jogára vonatkozóan – csak öntudatlan ravaszkodás volt, kompromisszum a narodnyik lelkiismeretével, mert az, ahová most eljutott, már régen ott érlelődött a tudatában. Házmester csakhamar megjelent Odesszában – úgy rémlik május derekán jártunk –, én összeismertettem őket, és elutaztam. Biztonságba kellett helyeznem azt a pénzt, amelyet úgy szereztünk, hogy aknát ástunk a herszoni számvevőség épülete alá.

És amikor júniusban Lipeckben találkoztunk, rá sem ismertem: kész terrorista! És nemcsak terrorista, de szenvedélyes teoretikus és a terror elméletének megalapozója. Úgy hiszem, a fő ereje mint személyiségnek – a célszerűség ereje volt. Mindent vaskövetkezetességgel végiggondolt. Ha így cselekszünk, akkor ilyen lépésnek kell következnie. És ha ez megtörtént, akkor okvetlenül ez meg amaz szükséges, ugyanakkor, ahogyan ez meg amaz ezt meg azt megkívánja, és így tovább a logikai pontig. Ha megadták a beleegyezést az egyéni akcióra, akkor ezt az akciót kellően elő kell készíteni, vagyis létrehozni egy szervezetet, és ha ezt a szervezetet létrehozták, akkor – és így tovább. És az utolsó évben, amikor valami halálos könnyelműséggel szilajul és vakon éltünk – arról a télről beszéltek, a március elsejét megelőzőről: másként nem lehetett, másként megőrültünk volna –, ő akkor is mindent a végső határig feltárt. És látta ezt a határt. Nyugodtan beszélt arról, hogyan fogják felakasztani, még le is írta a kivégzést. Szonya olyankor magánkívül volt! Kis öklével megütögette, követelte, hogy hagyja abba, de ő nem tudta magát megmásítani, nem állta meg, hogy *végig ne gondolja.*

Harmadik fejezet

Ez benne volt a levegőben: válasz kell, visszavágás, valaminek okvetlenül történnie kell, sőt az valahol már készül is. Így hát amikor megjelent Mihajlo Frolenko, és javasolta, hogy utazzék Lipeckbe, nem is csodálkozott. Azon sem csodálkozott, hogy Mihajlo egész Odesszában először hozzá ment el, azután meg alighanem Kolja Kolodkevicshez, és csak idő múltán esett gondolkodóba: „Miért éppen hozzám jött? Hiszen tudják, az ördögök, hogy én szocialista vagyok. Narodnyik!" De nagy volt a csábítás. Nem lehet türelemmel várni. És Mihajlo, a zseniális ravasz róka helyesen okoskodott: telibe talált.

Mert mindaz, ami az évszázados orosz üstben elfojtva főtt, most vadul, véresen felforott: a hatóságok dühe, a kölcsönös nekikeseredés, a hajthatatlanság, a bosszúvágy. Milyen propaganda van itt? Milyenek a települések? Itt most életre-halálra megy a dolog. Április elején Szolovjov lövésével egyidejűleg Rosztovban munkászendülés tört ki: elfoglalták az őrszobákat, eldöngették a rendőröket. Pétervárott a körzeti hadbíróság április közepén kezdte tárgyalni Dubrovin hadnagy ügyét, és a vádlottat, aki a letartóztatásakor ellenállást tanúsított – különben is végtelenül vakmerő ember lehetett –, április huszadikán már ki is végezték. Miért? Hát épp azért, mert ellenállást tanúsított a letartóztatásakor, mert nem akart jámbor birkaként menni az áldozati oltárhoz. De miért tartóztatták le? Valami leveleket találtak Malinovszkájánál, de semmi lényegeset. A levelekért végezték ki. A fő: gyorsan, habozás nélkül, katonásan.

Ez a „katonásan" vált a legfőbb elvvé Szolovjov merénylete után. Május 7-én kezdték meg Kijevben Valerian Oszinszkij perének tárgyalását, és két hét múlva Valeriant meg két társát, Brandtnert és Antonovot már fel is akasztották. Azt beszélték, a bíróság golyó általi halálra ítélte őket, de az uralkodó személyesen intézkedett, hogy az ítéletet akasztófára változtassák át. Ugyancsak május közepén kezdődött Kijevben az Izbickij fivérek pere, és huszonnyolcadikán végezték ki Szolovjovot. Vajon

ezek a főrangú idióták, ezek a megzápult félnémet agyak, ezek a tábornoki vállrojtos népelnyomók, nem értik meg, hogy a vérontás csak rossz vért szül, és hogy övékét is ki fogják ontani? Nem, nem értik meg, képtelenek rá, nincs elég eszük hozzá, hogy átlépjenek a mai dühön, és a holnapra nézzenek. Hát államférfiúi elmék ezek? Egész Oroszország látja, hogy ki kell ereszteni a gőzt, legalább egy kevéske szabadságot kell adni az embereknek, megtanulni a mások véleményének tiszteletben tartását – de nem, nem, ők megmakacsolták magukat, érzéketlenül állnak, egy jottányit sem engednek, továbbra is elnyomják a népet, egy sereg embert felakasztanak, Szibériába száműznek. Be akarják bizonyítani, hogy rablókat és gyilkosokat akasztanak fel. Semmit sem fogtok bebizonyítani, ti ostobák, ti, akik a népen élősködtök! A *legderekabb és legönfeláldozóbb* orosz embereket akasztjátok fel, és mindezért fizetni fogtok, mégpedig igen hamar.

Eljutott a híre Odesszáig: Szofja Lesernből, Valerian barátnéjából a tárgyalás folyamán csúfot űztek, az elmarasztaló ítélet felolvasásakor pedig undok komédiát rendeztek. Végigcsinálták az egész kivégzési szertartást: ráhúzták a halottas inget, fejére csuklyát borítottak, nyakára tették a hurkot; csak az ítélet felolvasása után vették le, és akkor közölték vele, hogy kegyelmet kapott: a halálbüntetést életfogytiglani kényszermunkára változtatták át. Nem tudták, hogy az ő számára ez a legkegyetlenebb kín, együtt kívánt meghalni Valeriannal, és kétségbeesett, amikor megtudta, hogy életben marad! Hát meg kellett csúfolniuk ezt az asszonyt azokban a percekben! Hát meg lehet ezt bocsátani? Mit gondolnak ezek: szárazon ússzák meg mindezeket az aljasságokat? Valerian áprilisban levelet küldött a börtönből – Mihajlo beszélte el –, nagyon élénken, ügyesen írt, az ő szellemében, de mégis rossz véget jósolt. „Magam sem tudom, írta, hogy milyen gyönyörűségeket ígér nekem a jövő, minden a pillanatnyi politikai helyzettől függ, az pedig Szolovjov merénylete óta nem valami rózsás." Mihajlo szóról szóra emlékezetébe véste: „Mindenesetre, valami központi fegyintézet-félét, vagy éppenséggel kötelet." Igen, eltalálta, de azt, hogy a kivégzése alatt a zenekar egy „kamarinszkáját" fog játszani, nem sejthette. Újítás a hóhérüzemben. A tömegnek: hogy ne háborogjon. No mondd már: egy haramiával kevesebb!

A tömeg, mint rendesen, némán állt. Azt mondják, az akasztás rosszul sikerült, Valerian görcsökben vonaglott, sokáig nem halt meg, és valami aljas gazember, egy ezredes, azt magyarázta a népnek, hogy azért kínlódik, mert nem engedte magához a papot. Azt mondják, a tömegben is történtek letartóztatások, hét gimnazistát letartóztattak azért, mert sírtak. Néhány katona és tiszt pedig, ahogy ott, a sorban állt, elájult. Ez a tömeg válasza, a legjobb, amit remélni lehet: sírás és ájulás. Úristen, miben reménykedhetünk? Mit lehet tenni ezzel a szerencsétlen országgal?

A sírás és az ájulások nem attól vannak, hogy együttéreznek a forradalmárokkal és megértik őket, hanem csak szánalomból, a szörnyűség látásából fakadnak. Akkor is sírnának, ha az ezredest akasztanák.

Az utóbbi hónapokban, munkások közt élve, a Moldavankán, a kikötőben, éjjeli menedékhelyeken sok mindenfélét hallhattam. Sötétség van ezekben a lelkekben! Egy ukrán rakodómunkás így magyarázta Szolovjov merényletét: azok a kutya urak haragszanak a cár atyuskára, amiért szabadságot adott a parasztoknak. Pedig hát ez a szabadság lehúzta rólad a gúnyát, a lábbelit, el kellett hagynod a házadat, a családodat, kolduskent jöttél a városba. Engem bizony az urak vetkőztettek le, a cár igenis szabadságot adott!

Egyszer hallottam, ahogy a kocsmában egy muzsik fennen szavalt: amikor a forradalmárok elhatározták, hogy megölik a cárt, akkor minden városba parancsot küldtek az embereiknek, hogy rombolják szét a rendőrőrszobákat, és kaszabolják le az egész elöljáróságot, és ha Szolovjov megöli a cárt, akkor egész Oroszországban ugyanaz történik, ami Rosztovban. De Szolovjov hibát követett el, mert Pétervárról parancsot küldtek, hogy kissé türelemmel legyenek, Rosztovba pedig vagy későn jutott el, vagy el is felejtettek küldeni, és ott kitört a zendülés. Néhány ember nagy figyelemmel és komolysággal hallgatta a muzsikot, és szemmel láthatóan minden szavát elhitte. Ez a véletlenül meghallott mese, valahogy üdítően hatott, és megerősítette a reményeket, mert naiv szóval kifejezte a programot! A munkásokkal beszélgetve ilyeneket is hallottam: „Igen, akik lőnek, azok természetesen tanult emberek, és mi tiszteljük őket, de ők a magukét akarják elérni, minekünk pedig a magunké kell." Egyszer

egy éjjeli menedékhelyen ketten suttogtak a szomszéd priccsen, az egyik elbeszélt valamit, a másik belekérdezett, és csodálkozva sóhajtozott.

„Ez mind nem ok nélkül van – mondta az elbeszélő –, nincsen füst tűz nélkül! Azt gondolod, Karakozov ok nélkül lőtt? Olyasmit hallottam, hogy amikor a vizsgálat folyt ellene, bement hozzá a börtönbe Muravjov, és azt mondta: mindent mondj el nekem, tudod, én orosz medve vagyok! Amaz pedig azt feleli erre: én meg jegesmedve vagyok, és elmondott neki valamit. Hogy mit mondott, azt nem tudom, hazudni nem akarok. Elég annyi, hogy az a Muravjov természetesen jelentette a cárnak, az pedig megparancsolta: ezt a titkot senkinek el ne áruld, a koporsódig őrizd meg, különben, ide nézz – és egy selyemzsinórt mutatott neki. Ha kifecseged – mondta – ezt kapod, kedves barátom. Így hát senki se tud pontosan semmit. De olyasvalami lehet . . ."

Valaki költött, képzelődött, hallucinált, igyekezett kitalálni és megérteni a dolgokat.

Mihajlo egyszerű gondolatot fejezett ki. Ő nem teoretikus, hanem pragmatikus, bámulatosan pontos, gyakorlatias elme. Az ő körültekintésével nem forradalmat kellene csinálnia, hanem kereskedelmi ügyleteket, világraszóló üzletet bonyolíthatna le.

– Itt józanul kell mérlegelni – mondta. – Hogy úgyis elpusztulunk? Hogy ez biztos? Nincs más lehetőség? Csakugyan nincs. Elpusztulunk. De elveszhetünk egy ostobaság, egy semmiség miatt, és elpusztulhatunk úgy is, hogy előbb valami nagy dolgot művelünk. Világos tehát, hogy nagy dolgot kell művelnünk.

Megmutatta a „Föld és Szabadság Lapjá"-nak egy számát, amely másfél hónappal ezelőtt jelent meg, abban volt egy vezércikk: „A politikai gyilkosságok kapcsán", amely körül heves vita lángolt fel. A cikket a „Föld és Szabadság" egyik szerkesztője, Kolja Morozov, fedőnevén „Veréb" írta. Andrej jól emlékezett rá a nagy perből: sovány, szemüveges legényke, egy otthon agyondédelgetett görvélykóros kis gimnazistához hasonlított. És most hirtelen ez a merész karbonári hang! Érthető, hogy a nép miért zúdult fel, George Plehanov pedig törvénytelennek mondta a cikket, mert valahogy az ő megkerülésével jelent meg, holott is egyike a szerkesztőknek. Botrány! Tyigrics, Házmester és Veréb a cikk mellett voltak; George és Rogyionics, ezenkívül Ig-

natov és a falusiak – ellene. Voltaképpen a cikk miatt meg a Szolovjov-ügy körüli viták miatt merült fel annak szükségessége, hogy összejöjjenek, kedvükre kikáromkodják magukat. Lássuk a cikket:

„A politikai gyilkosság mindenekelőtt bosszúaktus. A forradalmi szervezet csak akkor nézhet nyíltan szemébe az ellenségeinek, ha bosszút állt elpusztított tagjaiért; csak akkor emelkedik fel arra az erkölcsi magaslatra, amelyre a szabadság bajnokának szüksége van ahhoz, hogy maga körül lássa a tömegeket. A politikai gyilkosság a mai viszonyok közt az önvédelem egyetlen eszköze, és a legjobb agitációs módszerek egyike. Mivel a kormányszervezet kellős közepére sújt le, iszonyú erővel reszketteti meg az egész rendszert. Ez a csapás villanyáramként pillanatok alatt szétterjed az egész államban, és zavart okoz minden funkciójában. Amikor a szabadság hívei kevesen vannak, mindig titkos társaságokba zárkóznak. Ez a titok roppant erőt ad nekik. Egy maroknyi bátor embernek lehetőséget nyújt arra, hogy szervezett, nyilvánvalóan ellenséges milliókkal szembeszálljon... De amikor ehhez a titokhoz politikai gyilkosság járul, mint rendszeres harci módszer – az ilyen emberek valóban félelmessé válnak az ellenségeik számára. Az utóbbiaknak folytonosan rettegniük kell az életükért, mert nem tudják, honnan és mikor sújt le rájuk a bosszú. A politikai gyilkosság a forradalom megvalósítása a jelenben. A »senki által sem ismert« földalatti erő az ítélőszéke elé idézi a magas állású gonosztevőket, halálos ítéleteket mond ki rájuk – és a világ hatalmasai érzik, hogy a talaj kicsúszik a lábuk alól, hogy hatalmuk magasából valami ismeretlen, sötét mélységbe zuhannak... Ki ellen harcoljanak? Kitől védekezzenek? Kin töltsék ki ádáz dühüket? Szuronyok milliói, rabok milliói várnak egyetlen parancsra, egyetlen kézmozdulatra... Egyetlen intésükre készek ezrével megfojtani, elpusztítani a tulajdon társaikat... De kire irányítsák ezt az állam mindent megrontó erőfeszítései által évszázadok alatt létrehozott, fegyelmezettségében félelmetes erőt? Senki nincs a látóhatáron. Nem tudni, honnan, megjelent a büntető kéz, és miután végrehajtotta a halálbüntetést, eltűnt ugyanoda,

ahonnan jött . . . – senki által nem ismert területre . . . A politikai gyilkosság a legrettenetesebb fegyver az ellenségeink számára, olyan fegyver, amely ellen nem használnak nekik sem a félelmes hadseregek, sem a kémek légiói. Ezért félnek tőle annyira az ellenségeink. Ezért van az, hogy három-négy sikeres politikai gyilkosság rákényszerítette a kormányzatunkat, hogy haditörvényeket vezessen be, megnövelje a csendőrhadosztályait, kozákokat vezényeljen az utcákra, rendőraltiszteket nevezzen ki a falvakba – egyszóval, hogy olyan salto mortálékat csináljon, amilyenekre nem vitték rá sem a propaganda évei, sem az Oroszországban uralkodó elégedetlenség századai, sem az ifjúság megmozdulásai, sem a kényszermunkán és száműzetésben elgyötört áldozatok ezreinek átkai . . . Nos, ezért tekintjük mi a politikai gyilkosságot az önkényuralom elleni harc egyik fő eszközének . . ."

Mindez igaz, de ezen az úton veszélyek merültek fel. Először: a gyilkosságok iránti túlzott lelkesültség háttérbe szorítja, vagy esetleg teljesen félredobatja a fő feladatot: a nép előkészítését. Másodszor: a gyilkosságok hatalomvágyat támasztanak, felszítják a titkos törekvést a mindenek feletti uralomra, ez pedig a mozgalom elfajulásához, nyecsajevizmushoz vezethet. Andrej nyíltan beszélt erről Mihajlónak, aki mindjárt azt felelte: a párt egyáltalán nem szándékozik gyilkosok testületévé, a nyecsajevi eszme szerinti titkos kivégzések nagyüzemévé változni. Verébet elragadta a hév, ő romantikus, költő. Most *egy* gyilkosságról van szó. És talán ez lesz az utolsó.

Utolsó? Igen, az utolsó, a végérvényes, amely minden egyéb gyilkosságot megöl. Azok feleslegessé válnak. Ha Szolovjov nem hibázza el a célt, akkor az országban már most, májusban, teljes átalakulás folyhatna: új kormányzat, új államrend lehetne. Mert Rosztov megmutatta, hogy egy kis szikra is elég.

Az utolsó gyilkosság – milyen nagy a csábítás! És utána elkövetkezik az ész uralma. Az igazság diadala. Az új, vagy helyesebben – az elfelejtett, igazi, népi alapokon megszervezett társadalom. Csakhogy – kell egy lökés, egy csapás, hogy minden megrendüljön, meginogjon . . . És még valami: ez a csapás természetesen a vesztét jelenti annak, aki odasújt. Mert az, amit Andrej mondott Mihajlónak – hogy *egy* gyilkosságra hajlandó, azután,

ha akar, legyen joga elmenni –, ostobaság. Abban a pillanatban ráeszmélt, ahogy kimondta. Hova menjen? És főleg: honnan? A gőzmozdony kerekei alól? Kár is általnia magát: nem mehet el sehonnan senki.

Mihajlo gyorsan eltűnt valamerre, de ekkor megjelent Házmester, Alekszandr Mihajlov. Bonyolult elintéznivalói voltak Odesszában és általában délen: Andrej sejtette, hogy pénzfelvétellel kapcsolatban. Lizogub már kilenc hónapja börtönben volt, de hatalmas pénzeiből sikerült valamicskét megszerezni a jószágigazgatója, Drigo révén; letartóztatása előtt ezt Valerian intézte, most pedig Mihajlovnak kellett Drigóval kapcsolatot kiépítenie. Drigo azonban vonakodott, el-eltűnt, Házmester kifejezése szerint gyanúsan viselkedett, és nem tudták, miként hassanak rá: tapintatos kitartással, vagy talán rá lehet ijeszteni? Házmester komor és dühös volt, Andrej sejtette, hogy sehogy sem akar sikerülni a dolog, márpedig kell a pénz, éppen most, az összejövetel előtt, mert ha szakításra és a tulajdon megosztására kerül sor, legyen mit elosztani.

A művelet részleteit Házmester nem mondta el, de egy napon, május végén jókedvűen jött meg, és tudtára adta Andrejnek, hogy elért egyet-mást. Arca diadalmas volt, sőt valami nála szokatlan önelégültséggel még kacsingatott is.

– Hát, testvér, ez egész história. Majd egyszer elbeszélem. Csak egyet tudok: a ti áldozatos szolgátokon kívül senki sem ütötte volna nyélbe ezt a kis ügyet!

Andrej, Felikszen és Zsebunyovon kezdve sok kitűnő emberrel találkozott élete során, Odesszában is, meg a nagy perben is. Egyszerre átlátott valakin, könnyen került közeli kapcsolatba az emberrel, és gyorsan meg tudott válni tőle. De így még nem volt: hogy azonnal, az első pillanattól fogva teljes bizalmat érezzen. Ez a legény, bár vagy négy évvel fiatalabb nála, egész külsejével, testi erejével, a gondolataival, a beszédével – mindennel, mindennel, de főleg a lelki beállítottságával, mélységével, az alteregója lehetne! Természetesen mind hasonlóak valamiben, a lelki alkatuk mindüknek körülbelül egyforma, de ez különösen közeli. És mégis! Az embernek nem sok örömet jelent, ha a pontos hasonmásával találkozik, és szerencsére az ilyen borzalmak csak álmában fordulnak elő.

Mihajlov hatalmas tetterővel rendelkezett, elméletekkel nemigen foglalkozott, a vitákat kerülte, a cselekvés embere, viszont ő, Andrej pedig inkább fontolgató típus. Mihajlov bámulatos gyakorlati érzéke minden pillanatban megnyilvánult. Az utcán találkoztak, és együtt járkáltak a városban. Minduntalan ilyeneket kérdezgetett: milyen tér ez? Hová visz ez a kis utca? Van itt átjáró udvar? Valami okból különös érdeklődést tanúsított az átjáróházak iránt. Andrej sejtette, mi az oka az ilyenfajta érdeklődésnek Pétervárott. De itt ugyan minek?

– Azt hiszem, egy hét múlva elutazik innen. – Akkor, az első napon még magázták egymást, de már a következő találkozástól fogva fesztelenül tegeződtek, mint régi jóbarátok. – Nem értem: mi szüksége az odesszai átjáróházakra?

– Először is nem tudom, hogy egy hét múlva elmegyek-e, vagy sem. Másodszor pedig: megszoktam.

Második találkozásukkor pedig valósággal ámulatba ejtette: a kikötő felé mentek, és valami képtelen úton, udvarokon át vezette. Andrej, a régi odesszai, ellenkezett, mondván, hogy zsákutca, nem jutnak ki, de szégyen érte, kiértek, sőt jóval gyorsabban. Valamiféle kettős látás volt ez. Mihajlov, szinte felboncolta az utcát, keresztül látott a házakon. És még valami: egyszerre érzékelt mindent, ami az utcán történik, az egész képet egy pillanat alatt és minden részletében átfogta.

A sugárúton mentek, egy nagyon forró estén, már beköszöntött a hőség, a közönség ott lézengett a kis térségen Richelieu szobra és a Duma épülete között, ők pedig – mivel Frolenko elutazott – ketten nyomakodtak át a tömegen.

Házmester hirtelen azt suttogta:

– Ott áll egy spicli . . .

Andrej körülnézett, és egy pad mögött, amelyen emberek ültek, megpillantott egy férfit, akit Odesszában Kuzja néven ismertek. Elszegényedett földbirtokos volt az illető, nagy kártyás, biliárdjátékos; valóban azt beszélték róla, hogy kapcsolatban áll a tisztelt intézménnyel.

– Honnan tudod? – kérdezte Andrej.

– Nem tudom. Megsejtés.

– Az ördögbe is, igazad van! De mégis hogyan?

– Megmagyarázni nem tudom. Jó szimatom van ezeket az ura-

kat illetően. Tudod, mindegyikükben – még a legfőbbekben és a legtekintélyesebb megjelenésűekben is – van valami megfoghatatlanul kopószerű. És én megérzem. No, egyébként a pofájáról is lerí.

Komolyan beszélt. Andrej mosolygott. Együgyűnek látszik, pedig hogy fején találja a szöget! Mihajlov vagy két ízben Andrejnél töltötte az éjszakát, és megint meghökkentette:

– Hogyan? Te sohasem függönyözöd be az ablakot? – Rendkívül megdöbbentnek, sőt felháborodottnak látszott. – Feltétlenül meg kell tenned. Egyszerűen megparancsolom neked. A napfény rontja a szemet, márpedig nekünk a szem az első.

Mindez igen jó, hasznos volt, és Andrej hálát érzett a Házmester iránt, amiért állandóan tanulhatott tőle apró forradalmi bölcsességeket, de némelykor mást szeretett volna: komoly dologról beszélgetni, vagy, ahogy tréfásan mondani szokta, a *fennkölt* ügyről. Például: mit szándékoznak tenni a zemlevolec funkcionáriusok, a politikai gyilkosságokról szóló kiváló cikkek szerzői, a forradalmat követő második napon, amennyiben az sikeresen megvalósult? Milyen kormányzati rendszert javasolnak? Rendi országgyűlést? Népképviseletet? És ha a nép képviselői a monarchia megtartása mellett szavaznak? A forradalmi öntudatnak színvonala és a népuralom siralmas, de meg feledésbe is merült tapasztalata mellett ez valószínű. Mi legyen akkor? Mihajlov azt felelte: no hát alávetjük magunkat a nép akaratának, de... – egy pillanatig tétovázott, eltűnődve, majd diadalmasan kivágta: – de fenntartjuk magunknak a jogot, hogy illegalitásba vonuljunk, és tovább harcoljunk az eszményeinkért!

Az elméleti kérdéseket mindig gyorsan eldöntötte, nem topogott egy helyben. Minden világos volt a számára. A fő feladat és a fő nehézség: a fegyelem és a központosítás. Mert a parlagiakkal még amiatt is baj van, hogy félnek a fegyelemtől, attól, hogy alávessék magukat a központnak, enélkül végünk van, a párt széthull. Nem ököllel fogunk verekedni, hanem szétterpesztett ujjakkal.

Nem sokkal a Lipeckbe indulás előtt, június elején, érkezett meg Odesszába a „Novoje Vremja" egyik száma, Szolovjov kivégzésének leírásával. Két példányt vettek, leültek a rakparton egy távoli padra, és belefogtak az olvasásba. Hirtelen enyhült a

hőség, ahogyan az Odesszában a május végi fülledt napok elmúltával szokott, a tenger csillogón, simán terült el. Halászcsónakok, egy gőzhajó kék-fehér görög zászlóval, ködfoszlányok a látóhatáron – mindez a szélcsendben moccanatlanná merevült.

Figyelmesen, szótlanul olvastak.

Soha még nem olvashatta senki – de talán nem is közölték – a rendes, cenzúrázott sajtóban a kötél általi halál, az akasztás ilyen aprólékos leírását. A tudósító a legkisebb részleteket is megfigyelte. Mi volt a célja ennek az aggályos és szenvtelen írásnak, amely hasonló volt ahhoz, ahogy Marco Polo írta le a kínai szertartásokat és a keleti kivégzések lefolyását? Andrej ezt szerette volna megérteni. Ezenkívül szinte megbabonázták a részletek, nem bírt elszakadni a kis nyomtatott soroktól. Ez az érdeklődés – amelytől kiszáradt a torka – természetes volt, de szükségtelen. Az olvasás közepén Mihajlov hirtelen dühös gúnnyal mondta:

– Az ördög vigye el ezt a bohócot, ezt a tárcaírót! Eleget nézte az eget a disznó! – Eldobta az újságot. – Az aljasok készakarva szítják a vadállati ösztönöket! Tudatosan uszítják a népet ellenünk . . . Hagyd abba! Elég . . .

Ki akarta tépni az újságot Andrej kezéből, az nem engedte, könyökével eltolta. Birkózni kezdtek, fél kézzel, Andrej a ballal, a másik a jobbjával, mintegy tréfából, de valójában érdeklődéssel próbálgatva egymás erejét. Megfeszültek, lihegtek, kissé kínos volt, egyikük sem tudta a másikat arrább mozdítani.

– No, olyan vagy, mint egy cölöp!

– Te meg akár egy bika!

Mihajlov hirtelen elvette a kezét, felállt a padról, és komoran, a birkózástól még vörösen azt mondta:

– No jó, csak olvasd ezt a förtelmet, ha akarod, te nem ismerted Alekszandr Konsztantyinovicsot. De én nemcsak őt, hanem a hozzátartozóit, a nővérét, az apját is ismertem. És nem óhajtom elolvasni ezt az ocsmányságot, ezt az újságban terjesztett szadizmust.

– Én végig elolvasom – mondta Andrej. – Tudnom kell.

– Egyáltalán nem kell tudnod. Akármilyen pontról nézzük is, szükségtelen – mondta haragosan Házmester. – Maradj itt, fél óra múlva visszajövök.

És gyorsan elment valahová. Andrej az újságcikk sorait ol-

vasva azt gondolta: fél, hogy megijedek, és esetleg nem megyek el Lipeckbe. Ő, Házmester pedig már hozzászokott ezekhez a gondolatokhoz, nem kívánja tudni, hogy s mint történt, mert már sokat gondolt rá, és mindent tud. Ez a fő: megszokni a gondolatát. Mint ahogy a gályarab megszokja a bilincseit, úgy, hogy már észre sem veszi. Az a fő, hogy az ember állandóan eszében tartsa, akkor kialakul a megszokás, akkor hozzá lehet szokni mindenhez, még ahhoz is, hogy kora hajnalban sűrű néptömeg szállta meg a tágas mezőt a Vaszilјevszkij-sziget középső sugárútja felől. A korábban érkezettek felkapaszkodtak az ott levő építményekre és a mellettük magasló kőfalakra. A közönség között, amely főként az alacsonyabb társadalmi rétegekből került ki, sok asszonyt lehetett látni, akik ráadásul a kisgyermekeiket is magukkal hozták. Méltó nők! Kedves gyermekek! Ők is kifejlesztik magukban a megszokást, amely majd segíti őket az életben. Maga a vérpad, amelyet a Szmolenszki Mező közepén állítottak fel, és amely annak széléről szabad szemmel nem volt látható, szabályos négyszög alakú emelvény volt, a hossza 4, a szélessége $2^1/_2$ öl. A vesztőhelyet vékony vasrudakból készült rács fogta körül, és csak elöl, középen maradt egy rőfnyi széles nyílás. Az emelvény hosszanti falaihoz két fapóznát erősítettek, $2^1/_2$ öl magasságban, ezeket felül keresztgerenda fogta össze. A póznákon kötél lógott, nem különösebben vastag, olyasféle, mint amivel a nagy bőröndöket kötik át, körülbelül $^1/_5$ hüvelyk átmérőjű. Nagy bőröndöket a túlvilágra utazáshoz.

Elöl, két oszlopban a kozák Ataman Ezrednek egy testőr-lovasszázada haladt, mögötte a Gránátos Ezrednek egy testőrszázada. Ezután következett a szégyenszekér, lovas csendőrök láncával körülvéve. A szégyenszekér lekanyarodott az útról a mezőre, a vérpad felé. Az elülső vonalban álló katonák félrehúzódtak, hogy beengedjék négyszögükbe a szekeret, az pedig, egészen a vérpadig hajtott, és a felfelé vezető lépcső előtt megállt. A tudósító, amint látszik, szakértő a katonai parádékban. A szégyenszekér két ló húzta közönséges orosz szekér volt, a hátsó végénél hágcsó. Keresztben kis pad, a hátához erősített négy vasrúddal. Tehát: *Szolovjov ezen a padon ült, háttal a lovaknak, keze pedig kötéllel hátra volt kötve és odaszíjazva a vas-*

rudakhoz. Az a ruha volt rajta, amibe rendszerint a kiváltságos társadalmi rétegekhez tartozó elítélteket öltöztetik: vastag katonaposztóból készült fekete hosszúkabát, ellenzőtlen fekete sapka, és csizmaszárba eresztett fehér nadrág. Mellén nagy fekete tábla lógott, arra fehér betűkkel ráírták: „Felségáruló". És a tömeg? Ezek a tudósítók, katonák, kozákok, tisztek?! Ők elhiszik ezt? Ez olyan rejtély, hogy bele lehet bolondulni. Karakozov rokonai kérték, hogy megváltoztathassák a családi nevüket. Jó, hogy Andrej végleg, mindenki szeme láttára elvált Olgától. Néhány napja az utcán találkozott a fiával és Taszjával, egy üzletből jöttek ki, csomagokkal, a fia nem vette észre, Taszja egyenest a szemébe nézett, de nem köszönt, még csak nem is biccentett. Jobb is így. Jó, hogy így van, csakhogy nem tudni, semmit sem lehet tudni. De hátha mégis hiábavaló az egész, hátha mégis gyötörni fogják, megkínozzák, megölik őket?... Alig állt meg a szégyenszekér, Szolovjovhoz gyorsan odalépett az ítélet végrehajtására kijelölt hóhér. Vörös inget viselt, felette pedig fekete mellényt hosszú arany óralánccal. Szolovjovhoz érve gyorsan kioldozta a szíjakat, aztán segített neki leszállni a kocsiról. Szolovjov a hóhér kíséretében *szilárd léptekkel felment a vérpadra*, és ugyanazzal a látszólagos önuralommal feljebb ment még néhány lépcsőfokot, és hátrakötött kézzel elfoglalta helyét a szégyenoszlopnál. A hóhér mellette állt, jobb felől, közvetlenül az emelvény előtt pedig minden eshetőségre készen ott várt a két bakó. Elhangzott a vezényszó: „Tisztelegj!", a hóhér levette Szolovjov fejéről a sapkát, a tisztek és a polgári hivatalokban szolgáló egyenruhás személyek sapkájuk ellenzőjéhez emelték a kezüket. Mihelyt az ítélet felolvasása véget ért, egy gyászruhás pap közeledett a vérpadhoz; kezében feszület. Az egyház szolgája a nagy izgalomtól a lábán alig állva ment oda Szolovjovhoz, de az elítélt a fejét rázva jelezte, hogy nem kívánja elfogadni az utolsó útravalót, és eléggé halkan azt mondta: „*Nem akarom, nem akarom*". No, ez érthető. A pap, miután meggyőződött arról, hogy ezt az utolsó keresztényi szolgálatát visszautasítják, könnyedén fejet hajtva – a magában mondott imát mintegy ezzel befejezve – elment. Szolovjov meglehetősen mélyen meghajolt feléje. Következett az utolsó perc. A dobosok kara – minden zászlóaljban volt jó né-

hány – szapora dobpergésbe kezdett. Pontosan délelőtt tíz órakor Szolovjovra, aki a szégyenoszloptól eltávolodva néhány lépcsőfokkal lejjebb lépett, a hóhér ráhúzott egy hosszú fehér inget, a fejére csuklyát tett, és a hosszú ingujjakat a testén körülcsavarva, elöl összebogozta . . .

A hatalmas, napsütötte tenger felől továbbra is langyos, friss fuvallat áramlott a partra, sirályok vijjogtak, semmi sem változott, és csak – megkisebbedve, a tatját mutatva – a görög hajó távolodott el messzire jobb felé.

Néhány perc múlva visszajött Mihajlov, gondosan fehér papírba csomagolt valamit tartott a kezében. Kibontotta a csomagot, elővett egy perec formájú diós süteményt, majd a papírt egy másik süteménnyel Andrejnek nyújtotta.

– Szil vu plé, möszjő. Kitűnő cukrászdák vannak itt nálatok, mondhatom neked. Ezt Grosszbergnél vettem, a Deribaszovszkáján. – Látható élvezettel rágta. – No, voltam a városi pénztárban jegyekért. Hétfőn utazunk.

Az odesszai forgatag után az ódon, tiszta kis város jóságosnak és vidékiesnek tűnt. Az utcákon kecskék őgyelegtek. A kis előkertekben öregasszonyok fonott karosszékekben ülve teáztak, akárcsak egy Malij Fontan-i nyaralóban. Voltak csöpp erkélyes csinos kis villák, vasrácsos kertek közepén, akadtak drága hintók, de mégis mindez szánalmas és szegényes az odesszai fogatokhoz és családi házakhoz képest! Barannyikov és felesége, Marija Nyikolajevna Osanyina korábban érkezett, ők vettek ki szobát számukra Golikov vendégfogadójában – különben semmi áron nem kaptak volna, a gyógyfürdőben megkezdődött a főidény, özönlött a közönség.

A helybeliek mulatságosan sopánkodtak: „Haj, mennyi nép! Micsoda drágaság! Egész Oroszország itt akarja kúrálni magát?" Közben pedig üresek voltak a boltok, és csak a fürdőparkban meg a főutcán, ahol gázlámpák égtek, ténferegtek esténként sétálók, gimnazista fiúk kisasszonyokkal, meg alig botorkáló podagrás öregemberek, körös-körül pedig, a többi utcában síri csend és homály uralkodott. A park mögött tó volt, hosszú rőzsegáttal, vize kristálytiszta. Hal valami okból egyál-

talán nem volt benne. Megkérdezték az öregembertől, aki csónakot adott bérbe, miért nincs hal. Az öreg elmagyarázta: a töltést az antikrisztus csinálta, azért pusztult ki a hal. De honnan tudják, hogy az antikrisztus? Mert senki más nem bírt volna ilyen hosszú gátat építeni. Amikor elhagyták az öreget, aki fontoskodva közölte velük ezt a történelmi részletet, Mihajlov megkérdezte:

– Érted, hogy miféle antikrisztusról beszél?

– Nem – vallotta be Andrej. – Péter cárról talán?

– No persze. Péter építette itt az első gyárat, és fedezte fel a vastartalmú vizet. Hát ez a hálás emberi emlékezet!

Nevettek, majd Mihajlov – szokása szerint egy pillanat alatt átcsapva a nevetésből a komolyságba – megjegyezte:

– Én meg úgy vagyok, mint a tetves ember a gőzfürdővel. Ugyanaz a helyzet: nem értenek meg bennünket, magunknak kell cselekednünk, a magunk kockázatára. Minket is antikrisztusnak neveznek majd. Mi? Semmi kétség: annak fognak nevezni. De egy-kétszáz év, esetleg háromszáz esztendő múlva... Különben, mégis más ez: senki sem érti meg igazán, és még sokáig nem fogja megérteni, de én megmondom neked. – Halkabban beszélt, és kissé dadogva. Mindig dadogott, ha izgalomba jött. – Mi Krisztustól lettünk antikrisztusok. Ezt igazán mondom neked. Énrám például az evangéliumi történet nem kevésbé hatott, mint a Gracchusok története, vagy Tell Vilmosé. „A cél szentesíti az eszközöket?" A jezsuiták találták volna ki? Machiavelli? Nem igaz, ez benne van a Krisztus tanításában, a rejtett lényegében, minden szépsége mögött is. De hát lehetne-e másképpen, ha csupa kegyesség volna, győzhettek volna-e kétezer éven át? Nem, minekünk, antikrisztusoknak szilárdan ehhez kell tartanunk magunkat: a cél valóban szentesíti az eszközöket. – E komoly kijelentés után ismét elnevette magát, arca könnyed, tréfás kifejezést öltött. – És mégis azt mondják majd: micsoda hosszú gátat építettek! És miattuk veszett ki a hal.

Andrej látta: minél jobban közeledik a kongresszus napja, Házmester – noha titkolja – annál idegesebb. Neki kell előadnia az Alapszabályzat tervét, amelyet Tyihomirovval együtt készített el. Megmutatta Andrejnek. Minden ésszerű benne, és keményen van megszabva: központosítás, szigorú fegyelem, és

természetesen mindent a politikai harcra tesznek fel. Egyszóval: létrejön a szervezet. Nem csoport, nem kör, hanem szervezet, párt. Házmester attól félt, hogy lesznek, akik Nyecsajevet emlegetik: ha nem is Lipeckben, ahol nagyjából mégiscsak egy nézetet vallók gyűlnek össze, Voronyezsben mindenesetre. Odesszában, majd útközben, és itt is, amikor a közös szobába beköltöztek, napról napra nagy beszélgetések voltak kettőjük közt, elemzések, magyarázgatások, viták. Főként apróságokon kaptak össze, a szavak, a hang miatt: Házmester türelmetlen, nyers; ez némelykor megbotránkoztatta Andrejt, máskor pedig elengedett valamit a füle mellett, de a fő kérdésben mindig megegyeztek.

Végre június közepén megérkeztek azok, akiket vártak.

Andrej csaknem valamennyiüket ismerte: némelyiket Odesszából, például Griska Goldenberget, Kolodkevicset és Frolenkót, másokat - Tyihomirovot és Morozovot -, ha futólag is - a nagy perből. Házmesterrel pedig mintha száz éve ismerték volna egymást. Barannyikov, fedőnevén Szemjon, Házmester testi-lelki jóbarátja még a gimnáziumi évek óta, egy városból valók, Putyivlból; ezzel a magas, tagbaszakadt, fekete hajú daliával is egyszerre összebarátkozott. Szemjon felesége, Marija Nyikolajevna, csak első nap tűnt fel kimértnek, ridegnek - túlságosan *dámának*. Idősebb Szemjonnál, ez észrevehető a külsején is meg a módon, ahogy vele beszél, valahogy túlságosan keményen, de Andrej hamarosan rájött, hogy művelt asszony, okos, sőt nem is női módra az, inkább valami férfiasság tűnik elő benne, nem a *dáma*jelleg. Mindannyiunkban fedezett fel nem tetsző kis vonásokat: Marija Nyikolajevnának ez a dölyfös, mintegy arisztokrata tartózkodása zavarta, Házmesternek a minden árnyalatot és szentimentalizmust nélkülöző, rideg hangja, Tyihomirovnak a modora, az, hogy epés hangon szokott beszélni, Griska Goldenberg a hangos beszédével, örökös fontoskodásával és láthatóan nagy önhittségével ingerelte. Szemjon viszont, éppen megfordítva, módfelett szótlan, egész este képes volt hallgatni, mint a csuka, ez se nagy öröm - de világos, hogy mindezek apróságok, fedőréteg, valójában derék, kiváló emberek, sőt talán rendkívüliek. Kvjatkovszkijt, fedőnevén Első Sándort, nem ismerte, bár Házmester sokat beszélt neki róla, és

nem ismerte a fiatal Sztyepan Sirjajevet sem. Ezek ketten Pétervárott nem régen az amúgy is kis csoporton belül még egy kis titkos csoportot gyűjtöttek össze „Szabadság vagy Halál" elnevezés alatt. Mindezt rendezni kellett. Igen, rendkívüliek! Hirtelen lepte meg ez az érzés, tizenhetedikén, reggel: a fogadó lépcsőtornácáról nézte őket, amint ott álltak vagy tízen, kis körben, az udvar közepén, és a szobapincérekkel tréfáltak. A bérkocsikat várták. Mindüket türelmetlenség gyötörte. Házmester az előző napon megállapodott a bérkocsisokkal, sőt az egyikkel kikocsikázott a város környékére, kiszemelte a pikniknek megfelelő helyet, talált egy pompás kis ligetet. A szobapincérek ajánlották: kereskedők szoktak ott vigadni, meg fiatal urak és kisasszonyok.

– Hát önöknek meg csak egy kisasszony van mindükre?

– Lesznek, lesznek! Hoznak még a kellő órában! Mindenkire jut!

A szobapincérek kacsingattak, vigyorogtak, tanácsokat adtak: hogy sok takarót vigyenek, bőségesen terítsenek maguk alá, a föld nyirkos, még nem melegedett át. Csomagokban és szatyrokban futva hozták, amit rendeltek, és lerakták egy padra: harapnivalót, bort, cigarettát, és természetesen pálinkát. Andrej, amint most a tornácról nézte őket, hallgatta a tréfás beszélgetéseket, azt gondolta: senki nem is sejti, milyen emberek gyűltek itt össze. Ilyenek egész Oroszországban alig egynéhányan vannak. Mintegy kívülállóként nézte őket: tizenöten vannak, nem többen, mind fiatalok, szépek, divatosan öltözöttek, igazi, jókedvű, pétervári urak! És mindegyikük híres a maga nemében. Mindegyikük mögött szenzációs ügy van, aminek a híre az egész országot bejárta, külföldön is visszhangot keltett. Szemjon Barannyikov, Szergej Kravcsinszkijjel közösen – ez utóbbi már messze jár, Angliában vagy Svájcban – ölte meg tavaly Mezencevet. Mihajlov sok hőstettel szerzett hírnevet, kiszabadította Aljosa Popovicsot, börtönőrként szolgált és kihozta a csigirinieket. Goldenberg agyonlőtte Kropotkin herceget. Kolja Morozov, ez a törékeny, halvány rózsaszín arcú ifjú – most itt bolondozik, valamiféle csacsiságot szaval, versikéket farag, mind gurulnak a nevetéstől, még a szobapincérek is a szájukat tátják – a legvakmerőbb, a legelszántabb terroristák egyike. És a cikke nyilván megijesztette a kormányt, nem kevésbé,

mint akármilyen merénylet. Tyihomirov egyívású Andrejjel, de jóval idősebbnek látszik, komor, sápadt; gúnyosan nézi a fiatalok bolondozását, négyévi börtön van mögötte: ilyen tapasztalata egyiküknek sincs. Mind azt mondják, hogy ragyogó tehetség, ha akarná, a legális sajtónak szentelhetné magát, egy új Scsedrin, Mihajlovszkij, Solgunov lehetne belőle. Házmester szerint sokkal szellemesebb Mihajlovszkijnál és Solgunovnál. „Nincs benne petyhüdtség, háj, csupa izom." És Marija Nyikolajevna, ez a szép asszony, ott ül egy padon, cigarettázik, bágyadtan mosolyog és fölényesen, mint olyan felnőtt hölgy, aki egy kissé unja magát a hancúrozó gyerekek közt. Ki mondaná, hogy ez a fehér arcú matróna nemrégen vakmerő kísérletben vett részt: Vojnaralszkijt akarták kiszabadítani a csendőrök kezéből. Házmester beszélte, hogy meglepődött az asszony hidegvérűségén. A legkritikusabb pillanatban, amikor a titkos lakáson várta társait a – nem tudni, sikerült vagy kudarcba fulladt – támadás után egy kissé fáradtan, nyugodtan elszunnyadt. Bámulatos idegek! Azt beszélték, hogy Marija Nyikolajevna közeli kapcsolatban volt egy bizonyos Zaicsnyevszkij nevű jakobinus körével, és továbbra is összeesküvésben, forradalmi átalakulásban reménykedik...

Az, hogy itt különféle emberek vannak, jakobinusok, lázadók, narodnyikok, propagandisták – nem rossz, nem ijesztő. Sőt talán még jó is, a szemléletes bizonyíték értelmében: azt jelenti, mind belátták, hogy nincs más megoldás, mind ugyanegy útra tértek, helyesebben mondva, a körülmények egy útra terelték őket.

Előállt a három fogat. Megkezdték a felrakodást, és felszálltak.

Morozov, aki valami okból mindnyájuknál vidámabb volt, váratlanul egy olasz dalra zendített. A szobapincérek karjukkal integettek. A nap javában sütött. Andrej Házmester intésére az első kocsiba szállt, vele, Kvjatkovszkijjal és Sirjajevvel együtt. A napsütéstől, a csillogástól, a kocsiba beáradó friss júniusi hőségtől, a fű és a nyár illatától és az izgalomtól, amely akaratlanul elfogta, szinte elbódult. Ahogy a kocsiban ülve a válla Házmester erős vállához ütődött, ahogy Sztyepan és Alekszandr fiatal, szakállas, nevető arcába nézett – tegnap még nem ismer-

te őket, ma pedig már a legmeghittebb barátai –, különös elragadtatást érzett: elérkezett a teljes életnek, az élet élvezetének pillanata! Házmesterrel vitatkoztak valamiről, hahotáztak, birkóztak, kisfiúkként hetvenkedtek egymás előtt: ki az erősebb. A kocsik lapályon haladtak, amelyet úgy látszik, tavasszal elöntött a zöldár; még most is kis patakokban kígyózott a visszamaradt víz, kis homokszigetek, zátonyok fehérlettek közöttük.

Átrobogtak a folyó hídján, felhajtottak az alacsony túlsó partra, majd jobbra, a nappal szembe kanyarodva, rétek között futó országúton haladtak. A látóhatáron erdő kéklett. Odaérve legalább egy fél órát kocsiztak az erdőben, majd Házmester kiáltott, hogy álljanak meg: valamiféle épületek voltak ott, deszkabódé, nyári vendéglő-féle, egyelőre még csukva, az ablakai bedeszkázva. Andrej leugrott a földre, és amikor a második kocsi odaért, hirtelen odaszaladt, megragadta a hátulsó vastengelyt, és felemelte a kocsit a benne ülőkkel együtt.

– Állj! Kiszállni!

A csendesen ügető ló megállt.

Mind csodálkoztak, a kocsis álmélkodva mondta: „Tyű, de erős az úr!" Andrej elnevette magát: régi trükkje volt ez, Odesszában, még diákkorában nemegyszer gyakorolta. Igaz, hogy akkor több ereje volt, de most is ügyesen rántotta meg a tengelyt, csak felrepedt kezén a bőr. Marija Nyikolajevna adott egy zsebkendőt, hogy a vérzést elállítsa. Házmester már munkához fogott – ellátta a kocsisokat harapnivalóval és vodkával, hogy el ne unják magukat itt az alatt a három-négy óra alatt, amire szükségük lesz –, alig vette észre Andrej hőstettét. Gyorsan megindult az ösvényen az erdő mélyébe, a többiek libasorban követték. Hamarosan feltűnt egy tágas tisztás, közepén kis liget, néhány nyírfa, bokrok – a legalkalmasabb hely, ahol könnyen elrejtőzhettek a bokrok mögé, és az egész környéket jól beláthatták.

Leterítették a plédeket, kabátokat, újságlapokra szétrakták az üvegeket, poharakat és a harapnivalót – leültek, rágyújtottak. Szép nap volt!

Kvjatkovszkij és Mihajlov belefogtak az olvasásba: egyik a programtervet olvasta fel, a másik az új társaság alapszabályzatát. Minthogy Andrej már emezt is, amazt is ismerte, sokszor

megvitatták Házmesterrel, nem nagyon figyelmesen hallgatta. Gondolatban hirtelen megint elszállt valamerre, mintha ott, azon a napfénnyel elárasztott tisztáson állna, és onnan nézne.

És látta, a nyírfák árnyékában szánalmasan maroknyi, kis csoport embert.

Mit akarnak és mit tehetnek ebben a beláthatatlan világban, amelynek kesztyűt dobtak? Nevetséges, fantasztikus – de csak egy pillanatig. Kvjatkovszkij hangja törhetetlen erővel hallatszott a méhek zümmögése közepett:

– ... Ezért minden haladó társadalmi funkcionáriusnak mindenekelőtt végeznie kell a nálunk fennálló kormányformával, de harcolni ellene lehetetlen másként, mint fegyverrel. Ezért mi Tell Vilmos módján fogunk harcolni, mindaddig... – Abból, ahogy Morozov ragyogott, és ahogy minden szóra helyeslően rábólintott dús üstökű fejével, sejteni lehetett, hogy közvetlenül részt vett az okmány szerkesztésében – amíg el nem érjük azt a szabad rendet, amelyben akadálytalanul megvitathatunk a sajtóban és nyilvános gyűléseken minden politikai és szociális kérdést, és szabad népi képviselők által döntünk...

Még két bekezdés, ugyanennek a gondolatnak a kiteljesítésére, és kész a program! Rövid, de velős! Szerették volna kibővíteni, világosabban szólni azokról az eszményekről és a jövendő Oroszországról, amelyért mindez történik, de Andrej még előbb, a Mihajlovval és Tyihomirovval folytatott beszélgetések során belátta, hogy a program rövidsége, sőt talán nyúlfarknyi volta szándékos: a program megvitatásakor ne legyen sok fecsegés. Minél több mondat, annál több a magyarázat is. Ez gyakorlati kérdés, leszögezni azt az egyetlen eszmét, amelynek a kedvéért összegyűltek. „Tell Vilmos módján!" Jól hangzik, romantikusan, de épp ez az egyetlen a fontos: a terror! Senki sem szólt ellene, mind siettek rátérni az érdekesebbre, a szabályzatra, Andrej nem akart a legelső pillanatban bírálóan hozzászólni – mégiscsak újonc –, hogy emelkedettebb irányba terelje a beszélgetést. Pedig kimondhatta volna: minden párt számára fontosabb a program az alapszabályzatnál.

De nem mondta. Majd, majd! Ha lesz rá idő, majd beszélgetnek. De most meg kell szerveződni, hogy ütőképesek legyenek. Később megteheti.

Úgy döntöttek, hogy a programot annak a leendő újságnak vagy folyóiratnak első számában közlik, amelyet az újonnan alakult végrehajtó bizottság fog kiadni. Ezután Mihajlov felolvasta az alapszabályzat tervét, először futólag az egészet, majd pontok szerint, és megvitatták. Ekkor már nagy zűrzavar támadt. Mind véleményt akartak mondani, egymás szavába vágtak, izgalmukban túl hangosan kiabáltak, úgyhogy Mihajlov élesen meg-megszakította a vitát. Rendszerint így van ez a programot illetően, az elméletnél síri csend, mintha semmi gondolatuk nem volna, minden világos, de mihelyt az erkölcsről, a mindennapi életről, a gyakorlatról van szó – egyszerre heves érdeklődés, a vélemények háborgása. Griska Goldenberg minduntalan felugrált, és indulatosan kiabált valamit, annyira pattogó gyorsasággal, hogy képtelenség volt megérteni. Fogain kis buborékok, szeme kimeredt. Mihajlov két kézzel hadonászott.

– Kész! Csend! Titkár kell ide, az én torkom nem elég. Boriszt javaslom, ő megfontolt ember. Ezenkívül menet közben meg tud állítani kocsikat. Tehát szükség esetén megállíthatja valamelyik szónokot...

Andrejt nevezték „Borisz"-nak. Megegyeztek. Mihajlov legelölről kezdve újra belefogott az olvasásba.

– Tehát első paragrafus: A Végrehajtó Bizottságba csak az kerülhet be, aki hajlandó egész életét és minden vagyonát visszavonhatatlanul a rendelkezésére bocsátani, tehát arról, hogy kilépjen, szó sem lehet. Van valakinek ellenvetése?

– Nem! Nincs! – felelték mind egyszerre.

De a többi paragrafus vitát keltett.

Második paragrafus: A Végrehajtó Bizottság minden új tagjának ajánlása három tag kezességével történik. Ellenvetés esetén minden nemleges szavazatra legalább három igenlő szükséges.

Harmadik paragrafus: Minden belépőnek felolvassák ezt a szabályzatot, pontok szerint. Ha valamelyik ponttal nem ért egyet, a felolvasást azonnal abba kell hagyni, és a jelöltet csak azután lehet elengedni, ha szavát adta, hogy élete végéig titokban tart mindent, amit a felolvasás során megtudott. Emellett közlik vele, hogy a szószegővel úgy járnak el, mint árulóval. (Itt Griska azt követelte, hogy pontosan határozzák meg: voltaképp-

pen miként kell bánni az árulóval. Andrej azt mondta, mindenki láthatja, miként járnak el az árulókkal, megölik őket, és más sajátos gyilkolásmódot kiagyalni, mint például a nyecsajevit – a kémet először meg kell fojtani, aztán keresztül lőni a fejét –, semmi szükség, ez színpadias és egyúttal kegyetlen módszer. Egyetértettek, változatlanul hagyták a szöveget.)

Negyedik paragrafus: A Végrehajtó Bizottság tagjának szabadságot adhatnak, a többség határozata alapján megszabott, vagy bizonytalan időre szólót, de az illető köteles titokban tartani mindent, amit tud ... Ellenkező esetben árulónak minősül (Marija Nyikolajevna ezt a pontot túl jelentéktelennek tartotta ahhoz, hogy a szabályzatba belevegyék.) Házmester és Tyigrics tiltakoztak, különösen az utóbbi, ebből Andrej arra következtetett, hogy talán ő e pont szerzője. Valóban különös: hogyan szabadságolhatnak valakit a forradalmi munkából? Ráadásul – meghatározatlan időre? Griska ismét szót kért, és ismét olyan felindultan, hogy a buborékok megjelentek a száján, azt kiabálta: „Ezt ki kell hagyni! Ez ostobaság! Mi mindent felégettünk magunk mögött, nekünk nincs más életünk és nem is lehet a forradalmon kívül! Micsoda badarság! Szabadság, vakáció?" Andrej azt mondta, hogy talán egy általános, de szabatosabban megfogalmazott paragrafust kell beiktatni a fegyelemről, és abba kis alpont formájában bevenni a szabadságra vonatkozót. Mint kivételes esetet. A forradalmárok ugyanolyan halandók, mint bárki más, megbetegedhetnek, ők maguk vagy a hozzátartozóik, ki tudja, mi történhetik, amikor az ilyen szabadság hirtelen és életbevágóan fontos lenne. De semmiképpen sem „meghatározatlan időre". És ezt a pontot, amely kivételes és a többihez viszonyítva valóban jelentéktelen, nem vehetik be a szabályzat első paragrafusainak valamelyikébe. Alig fogunk hozzá a dologhoz, és máris szabadságra gondolunk!

Ötödik paragrafus: A Végrehajtó Bizottság minden tagja, aki ellen a kormányzatnak megcáfolhatatlan bizonyítékai vannak, letartóztatása esetén köteles megtagadni minden vallomástételt, és semmi esetre sem vallhatja magát a Bizottság tagjának. A Bizottságnak láthatatlannak és elérhetetlennek kell lennie. Ha nincsenek megcáfolhatatlan bizonyítékok, akkor tagadhatja, sőt tagadnia is kell a Bizottsággal való minden kapcsola-

tát, és igyekeznie kell kikerülnie az ügyből, hogy továbbra is szolgálhassa a társaság céljait. Ezt változtatás nélkül elfogadták, vita nem volt, csak Andrej jegyezte meg, hogy ez a pont aligha teljesíthető. Lehetetlen, hogy valaki megtagadja a vallomástételt, és ugyanakkor kikerüljön az ügyből. Megcáfolhatatlan bizonyítékok? Mindenki, aki ellen vizsgálat folyt, tudja, hogy a megcáfolhatatlan és a megcáfolható bizonyítékok közt számos árnyalat van, amelyekről nem tudhatni, hová sorolandók!

Hatodik paragrafus: A Bizottság tagjának joga van a szervezet tudtával belépni más titkos társaságokba, hogy lehetőleg a Bizottság szellemében irányítsa tevékenységüket vagy csatlakoztassa őket. Ilyenkor joga van titokban tartani az ügyeiket, amíg nem ártanak a Bizottság céljainak, ellenkező esetben azonnal köteles kilépni az ilyen társaságból.

Volt még néhány paragrafus: a szerkesztőség megválasztásáról, egy háromtagú intéző bizottságról, amelynek még két tagjelöltje legyen letartóztatások esetére, egy titkárról, aki az okmányokat és a pénzt őrizze, végül a Bizottság első és másodfokú ügynökeiről. Megint viták merültek fel, értetlenségek. Morozov csodálkozott, hogy az elsőfokú ügynökök miért élvezzenek kisebb bizalmat és a másodfokúak nagyobbat; erre Tyihomirov ezt felelte:

– Hogy ne tudja senki, hány fokon kell átjutnia, amíg a Bizottságig elér.

– De hiszen ez hierarchikus berendezkedés! Az, amit mi elvetünk! – kiáltott közbe Morozov. – Elméletben elvetjük, a valóságban pedig ...

– Nincs más megoldás számunkra.

– Van megoldás: a mi kis számunk, az elvtársiasság, az egyenlőség szelleme, az embereknek erkölcsi tulajdonságaik szerint való összeválogatása ...

– Ó, Úristen! – Tyihomirov a homlokát ráncolta, elsápadt. – Hagyd ezeket a szavakat a verseid számára. Vagy épületes célú társalgókört alakítunk, vagy harcos szervezetet a küzdelemre, a terrorra, amiért éppen te, a fenébe is, mindenkinél jobban serénykedsz! Mi? Mit kezdünk szigorú titoktartás nélkül és a nélkül a hierarchia nélkül, amelytől te úgy félsz?

– A hierarchia felduzzadáshoz vezet – nyakaskodott Moro-

zov. – Az alsóbb rangúak sarjadzással szaporodnak, a felsők pedig felfuvalkodnak a saját hatalmuk tudatától . . .

Régi vita volt ez köztük, mindketten felindultan, emelt hangon, csaknem mérgesen beszéltek. Mások is belekapcsolódtak: Mihajlov Tyihomirovot támogatta Kvjatkovszkij szintén, de Frolenko azt mondta, hogy a kijevi lázadók közt történt kísérlet ilyen hierarchikus szervezkedésre, választottak egy diktátori jogokkal felruházott központot, amelynek meglehettek a maga titkai, a saját belátása szerint cselekedhetett. És mi történt? Minden titok hamarosan kitudódott, még a központba való jelölés is. És senki sem akarta alávetni magát senkinek, ahogy a szabályzat követeli. Csakis a belső tisztelet alapján rendelték alá magukat valakinek, csakis a tekintélynek engedelmeskedtek, például Valeriannak. Griska azt mondta:

– Igen, igen, ez nem nekünk való! Mi oroszok, nem tudunk titkot tartani. És nem szeretünk engedelmeskedni sem.

Így hát az első- és másodfokú ügynökök egyszerű kérdése körül hosszú vita folyt. Andrej azt mondta:

– Itt nem a hierarchikus berendezkedésről van szó, hanem arról, hogy mi hadműveleteket indítunk. Tehát parancsnok kell. Szabályszerű hadműveleteket enélkül nem lehet folytatni. A mi parancsnokunk a központ, no, mondjuk az intéző bizottság, amelyet magunk választunk. Ha már egy olyan állammal harcolunk, amelynek félmilliós hadserege van, akkor ezt komolyan kell csinálnunk. Nekünk nincs más erőnk, csak a fegyelem és a halálos elszántság. Az országban az utóbbi hónapok során minden hirtelen rosszabbra fordult. A főkormányzói tisztségek létesítése, a hadiállapot bevezetése, a tömeges letartóztatások, száműzetések – mindez megdöbbentette a társadalmat, megrémítette a liberálisokat. Hatalmas csapás kell ahhoz, hogy kivezessük az országot a dermedtségből. Akkor a népben és a társadalomban újjáéled az erő az ellenállásra. Lehet, hogy nem is egy csapás, hanem egész sorozat pontosan átgondolt csapás szükséges. Itt nem szabad az ösztönös akcióra hagyatkozni, rendszer kell, tehát központnak kell lennie . . .

Látta, hogyan hallgatják. Új szemmel: némi csodálkozással néztek rá.

Este a fogadóban Frolenko megjegyezte:

– Valami történt veled, testvér. Valahogy más lettél.

– Jobb vagy rosszabb?

– Szerintem jobb. És Csizmás Kandúr is megfigyelte: „A mi Andrejünk egész nap egyszer sem ejtette ki az »alkotmány« szót!"

Andrej megfenyegette a fekete szakállas Kolodkevicset: ejnye, hogy tréfál! Ömaga buzgó alkotmánypárti, decemberben eljárt Kijevben a forradalmárok titkos gyűléseire a zemsztvofunkcionáriusokkal. Ott volt Valerian is; Andrejt is hívták, de ő nem mehetett.

Másnap megválasztották a szerkesztőség tagjait – Tyihomirovot és Morozovot, és az intéző bizottságot – Mihajlovot, Frolenkót és Tyihomirovot. Tyihomirov megválasztása egy kissé nehezen ment. Morozov például kételyének adott kifejezést: nem túl sok elfoglaltsága lesz-e Tyigricsnek? Köztük állandóan folyt valami piszkálódás. Veréb, úgy látszik, azt remélte, hogy Tyihomirov lemond az intéző bizottsági tagságról, de az kopaszodó fejét lehajtva felfújta magát, hallgatott – és, megválasztották. Este pedig Andrej meglátogatta Frolenkót, aki a „Moszkva" szállóban lakott, és látta, hogy Goldenberg, észrevehetően ittas állapotban, csaknem hisztériásan rátámadt a hidegvérű Mihajlóra.

– Felelj nekem; hol az igazság? Terrorszervezetet létesítenek, és a fő terroristát semmiféle bizottságba nem választják be! Melyikőtök ölte meg Kropotkin herceget? Én tisztellek-becsüllek téged, Mihajlo, de eddig még senkit sem öltél meg, már megbocsáss. Andrej? Andrejt általában propagandistának ismerik. Nem is tudom, hogy te, Andrej, mit keresel itt? Csodálkozom, mért nem választottak be téged az intéző bizottságba, ha már ott van Tyihomirov – okos ember, de közismerten gyáva, mindenki tudja, hogy fél a kémektől, egész Pétervár neveti. Szemjon? Szemjon segített Kravcsinszkijnak, jelen volt Mezencev meggyilkolásánál, de a tettet Kravcsinszkij hajtotta végre. Egyetlen igazi terrorista sincs köztetek. És akkor engem, Griska Goldenberget, engem, engem – hahotázott, a fejéhez kapva – nem akarnak sehová sem beválasztani! Nevetséges! Amikor az egész világon írtak az újságok a tettemről! Nem, én nem akarok szeszélyeskedni és sértődőst játszani, csak nevetek. Nevetek,

nevetek, nevetek. Mindannyiótokkal jóviszonyban maradok, kedves barátaim, továbbra is a hűséges Griskátok leszek, és megteszem, amit parancsoltok nekem, de nevetek, nevetek. Ha-ha-ha!

Így ment el, hahotázva, valahová, ahol tovább ihat.

– Nagy lármát csap – mondta Andrej.

– Griskát illetően én figyelmeztettem Házmestert – mondta Mihajlo. – Még áprilisban, amikor azon tanakodtunk, hogy kiket hívjunk meg Lipeckbe. Mi jobban ismerjük Griskát, de az északiak szemében ő nagy személyiség, hős. Házmester azt mondta: vezetést nem bíznék rá, de pisztolyt azért adnék a kezébe. Bátor ember, ha hóbortos is.

Andrej, amikor Mihajlótól a sötét utcán haza, a fogadóba igyekezett, találkozott a magányosan sétálgató Tyihomirovval, aki szerette az elalvás előtti, egészségügyi sétálgatást. Azt beszélte, hogy a négyévi börtön alatt legjobban a szabad levegőn való sétálás után vágyódott. Karon fogta Andrejt, és halkan azt mondta:

– Nem tetszik nekem itt egy ember. Gyerünk gyorsabban!

– Ki?

– Hát éppen itt... Esetleg az ablaknál ül... – Suttogóra fogta a hangját, és erősebben húzta Andrejt. – Mi a sötétben sem látjuk, ő pedig ott ül és hallgatózik, az a tetű. Ma rám akaszkodott: „Hát maga honnan jött? Hosszú időre? Nem kezeltette magát Petrov doktorral?" Én szárazon válaszoltam: „Nem, nem kezeltettem magam." És olyan ronda, mosolygós pofája van.

Langyos éjszaka volt. Csalogány énekelt.

Andrejben valahonnan messziről, közvetve felmerült a gondolat: az a tábornoklány, aki Tyihomirov menyasszonyának számított, miért nem jött el Lipeckbe? Szonya Perovszkaja. És visszaemlékezett arra a heves érzésre, amelytől akkor, az Előzetes folyosóján, amikor együtt látta őket, úgy megsajdult a szíve: az irigység. Valami történt köztük. Talán éppen abból az okból, amelyről Griska beszélt. Nem, nem gyávaság, gyávák itt nem lehetnek, a gyávák száz versztára vannak innen.

– Miért gyanítod, hogy kém?

– Túlságosan tolakodóan kérdezgetett. Úgy vélem, a holnapi gyűlés fölösleges. Szét kell széledni.

– És hol van a menyasszonyod, Szonya? – kérdezte Andrej. Tyihomirov ránézett Andrejre. A sötétben is látszott, hogy sápadt arcán gyanakvás tükröződik.

– Idejétmúlt értesülés. Régen nem menyasszonyom már – mondta kisvártatva. – Gyerünk valahová messzebbre. Nem akarok itt, langyos az éjszaka, minden ablak nyitva, és meghallhatják . . .

Nem, nem, Griskának nincs igaza, ez nem gyávaság, ez beteges óvatosság. Tyihomirov valahogy túl gyorsan megöregedett. Hiszen egykorúak, és tíz évvel idősebbnek látszik. Ez az óvatosság olyan, mint a podagra, a süketség: az öregség jele. A téren át elmentek az utca végére, a parkba. A padokon, a sötétbe olvadva, emberi alakok húzódtak meg, nyilván szerelmespárok. Itt-ott női ruha fehérlett, suttogás hallatszott. Tyihomirov egyre messzebbre vezette Andrejt, a park belsejébe, ahol nem voltak padok, így emberek sem lehettek. Olyan éjszaka, mint ez – holdtalan és langyos, virágok és friss lomb bódító illata – egyszer vagy kétszer van egy esztendőben.

Végre, amikor messzire eltávolodtak, Tyihomirov megszólalt: elmondta, hogy mi történt köztük. Látszott, hogy szenved miatta. Azt mondta: ha egy nő túlságos szenvedéllyel veti bele magát a dologba, veszít a nőiességéből. Ez történt Szonyával is. A szakítás csaknem rögtön a nagy per után a kiszabadulást követően történt. Ő, Tyihomirov, délre szándékozott utazni, a szüleit meglátogatni – hiszen Andrej is elutazott Odesszába, a családjához! – de Szonya követelte, hogy azonnal lásson hozzá Miskin kiszabadításához, akit a hír szerint a harkovi fegyintézetbe akartak átszállítani.

– Tudod, nem tagadhattam meg, de kissé haboztam. Ezt megérezte, és akkor nyomban elhidegült. Önmagához mért, őt pedig majd szétvetette a cselekvésvágy. De megérteni – csak úgy emberien – azt, hogy mi ketten különböző állapotban vagyunk – képtelen volt. Én négy év börtön után elgyötörve, kimerülten, arról álmodoztam, hogy mielőbb meglátom az enyéimet, ő ellenben szabadlábon volt, kezesség ellenében, mint a nagyra becsült Lev Nyikolajevics tábornok lánya. Nem, neki nem adatott meg, hogy ekkora különbséget megértsen! – Tyihomirov izgatottan beszélt. Fájdalma még nem múlt el. – „Úgy látom, ne-

kem kell rábeszélnem önt?" És az arckifejezése olyan szigorú, forradalmáros, és ugyanakkor megvető, *grófi.* No, én persze sietve azt mondtam, hogy egy pillanatig sem tétovázok. Elutaztam Harkovba. Hogy ott mi volt, azt tudod. Se pénz, se összeköttetés, amíg én elrobogtam Pityerbe pénzért, Miskint elvitték délre. Szóval semmiség. De hallottad volna, hogy lehordott engem! Futkosott a szobában, mint egy veszett hiúz. „Elmáléskodta! Ügyetlen! Nem is tudom, minek ment oda!" Kiabálás, sértő szavak bőven, no és visszatérni már nehéz volt... Hogy miért nincs itt, azt nem tudom. Még mindig Harkovban van. Mihajlo valami okból nem ment el érte, úgy látszik, túlságosan heves narodnyiknak tartja, és „ősorosz"-nak. Persze, ez hiba, érte kellett volna mennie, és ezért majd még megfizet!

Tyihomirov elnevette magát, valami halk, kárörvendő önelégültséggel, de titkon, magában. Az egész elbeszélés „magában" folyt. Andrej távol volt, kevéssé ismerte őket kettőjüket, és talán éppen azért mondta el mindezt ilyen részletesen. Egyébként Andrej megszokta, hogy az emberek kitárulkoznak előtte. És azt gondolta: itt a fő és talán egyetlen mérték: a rettenthetetlenség, a készség önmagunk feláldozására. Többre értékelik az észnél, a műveltségnél és sok más jeles tulajdonságnál. Ettől jókedvre derült, és ahogy visszafelé mentek – az elnéptelenedett parkban, éjnek évadján –, még fütyörészett is. Tyihomirov megint arról beszélt, hogy a másnapi gyűlés szükségtelen, minden kérdést tisztáztak, és elérték a fő dolgot: az egységet a politikai harcot illetően. Ne kísértsék a sorsot. Minden újabb gyűlés – újabb kockázat. És mi szükség erre, amikor körös-körül kopók nyüzsögnek? Andrej nem tudta megállni – valami ostoba jókedv jött rá! – és elnevette magát.

– No, nem olyan nagyon nyüzsögnek, Tyigrics, ne túlozz!

– Nyüzsögnek, nyüzsögnek. Érzem, hogyan sűrűsödik körülöttünk a gyanakvás. Nem tetszik nekem például a pincér a vendéglőben, az a fekete bibircsós képű.

– De nem széledhetünk szét, amíg az utolsó szót ki nem mondtuk.

– Mire célzol? No igen, értem. Minden világos, semmiféle utolsó szó nem szükséges. Házmester szereti a hatásos jeleneteket.

– Kellenek a szavak – mondta Andrej. – Mert milyen ügyről van szó? Nem spiclit akarunk leszúrni, nem egy kereskedőt elintézni. Ennek a hatásos jelenetnek száz év múlva is lesz visszhangja. Házmesternek tökéletesen igaza van: itt mindent ki kell mondani, mégpedig nagyon pontosan. Hogy így meg úgy. Más remény nincs. És ezzel mind egyet kell értenünk.

Tyihomirov hallgatott egy sort, majd azt mondta:

– No, nézzétek . . . – és erőtlenül legyintett.

Másnap az erdőben Házmester vádbeszédet mondott II. Sándor ellen. Ez volt az utolsó szó, amelyre szükség volt: meg kellett magyarázni, hogy miért elodázhatatlan és egyedülálló az az ügy, amelyet Szolovjov nem hajtott végre. Mihajlov röviden vázolta a hazug kényúr egész uralkodását, aki immár közel negyed évszázada bolondítja az orosz népet puszta ígéretekkel. Igen, a reformok a nép javára váltak, egy szabad és virágzó Oroszország nagyszerű újjászületésének kezdetét vethették volna meg, az orosz föld ősi igazságos zemsztvo-kormányzásával – miért nem így történt? Mi az oka annak, hogy másfél évtizeddel a reformok bevezetése után az orosz élet nem jobb, sőt még undorítóbb, sötétebb, elviselhetetlenebb? Mert a népnek és a társadalomnak tett minden engedmény: csalás, képmutatás. A valóságban mit látunk? Tág teret a ragadozók számára, az ország kifosztását, koldusok, éhezők millióit. A látszat kedvéért megbocsátott a dekabristáknak, néhány megmaradt szerencsétlen öregembert hazaengedett Szibériából, de könyörtelenül és elképzelhetetlenül nyomorgatja a lengyeleket, vérrel árasztotta el Lengyelországot, ezreket és ezreket küld ugyanabba a Szibériába. A látszat kedvéért, hogy a világot becsapja, hangos kijelentéseket tesz a szabadságról és az alkotmányról. Ezek kedvéért fogott bele állítólag a szláv testvéreknek a törököktől való megszabadításába, de valójában a szabadság minden jelét és az alkotmányra vonatkozó minden gondolatot elnyom és elfojt a tulajdon országában. Soha Oroszországban nem volt annyi akasztófa, mint a „felszabadító" cár uralkodása alatt. A kijevi és pétervári kivégzések, az a vadállati bánásmód a Péter–Pál-erőd foglyaival, amely zendüléshez és vesszőzéshez vezetett, a nők, barátaink: Malinovszkaja, Vitanyeva és Alekszandrova megcsúfolása, mindez a cár jóvá-

hagyásával történt. Mit jelent például az, hogy ez a békeszerető ember megszigorította a nagy perben szereplő propagandisták büntetését! És ki felel az elpusztultakért, azokért, akik megőrültek, mert nem bírták kivárni az ítéletet? A cár mindazt a hasznosat, ami uralkodása kezdetén történt, az utóbbi években megsemmisítette. Meg lehet-e bocsátani neki a nép sanyargatását, a kivégzéseket és a legderekabb emberek meggyalázását? Meg lehet-e bocsátani, hogy minden reményünk szertefoszlott, és nem hihetjük, hogy Oroszország valaha is szabad országgá válhat?

A válasz egyhangú volt: nem, ezt nem lehet megbocsátani. Tízen ültek ott, ki fatuskón, ki füvön: Marija Nyikolajevna, Barannyikov, Tyihomirov, Morozov, Sirjajev, Goldenberg, Kvjatkovszkij, Frolenko, Kolodkevics és Andrej. Egy férfi ott állt a kis tisztás közepén, hátratett kézzel, sápadtan, csillogó tekintetét makacsul egyetlen pontra szegezve, és – beszélt. Andrej sohasem hallott ilyen szenvedélyes, buzdító beszédet. És mihelyt Házmester befejezte, felállt.

– Ha csak valamelyest is célunknak tekintjük az egyén jogainak védelmét, az önkényt pedig károsnak valljuk – kezdte kalapáló szívvel és azzal a hatalmas életöröm-érzéssel, amely már napok óta eltöltötte. – Ha hisszük, hogy a nép csak harccal érheti el a felszabadulását, akkor nincs jogunk közömbösen nézni a zsarnokságnak olyan megnyilvánulását, mint az odesszai és a kijevi kormányzó, Totleben és Csertkov vadállati kegyetlensége. Ennek a leszámoló politikának a kezdeményezése a cártól indult ki. A pártnak mindent meg kell tennie, ami módjában áll: ha elég erős hozzá, hogy a zsarnokot felkeléssel letaszítsa, ezt kell megtennie. Ha csak annyi ereje van, hogy őt személyesen megbüntesse, akkor azt kell megtennie. Ha erre sem volna ereje, köteles legalább hangosan tiltakozni. De van ereje, és ez az erő fokozódni fog, mégpedig annál gyorsabban, minél határozottabban cselekszünk!

Új emberként tért vissza Voronyezsbe. Örvendetes érzés volt ez, rejtegette mások elől, de olykor – egy röpke pillanatra – titkos élvezetet szerzett. Vége a vidéki tespedésnek! Most, az

óriási nagy ügyben megmutatja, mire képes. Máris kiszemelték, elismerték. Tanácskoznak vele, hallgatnak a szavára, minduntalan hallja: „Borisz azt mondta..." „Borisz úgy véli..." Házmester, ez a vezér, a titán, megfoghatatlan gyorsasággal meghitt barátjává lett, elválhatatlanok, mindent együtt mérlegelnek, olykor vitatkoznak, de valami okból Házmester a végén mégis mindig egyetért vele.

– Belefáradtam a te paraszti nyakasságodba! – mondogatta Házmester tréfásan.

– Én meg bámulom a te gyakorlatiasságodat, egyáltalán nem nemesi tulajdonság. Hazudsz, testvér, nem is vagy te nemesember, első osztálybeli kereskedőtől származol!...

Voronyezsben, csak úgy, mint Lipeckben, együtt laktak. Odajártak mind, akik a városban voltak, Griska Goldenberget kivéve. Kétségeik voltak: meghívják-e vagy sem? Házmesternek nem volt rossz véleménye Griskáról, úgy tartotta, hogy majd bizonyára jó hasznát veszik, de Andrej azt mondta, hogy úgy is hasznát vehetik, ha nem hívják meg a találkozóra. „Nagyon lármás. Ha pedig nagy a lárma, az veszélyes. És még egyet: harc lesz, összekülönbözés, nekünk pedig nem érdekünk, hogy mellettünk kardoskodjon ez a nagyhangú és komolytalan legény." Házmester némi gondolkodás után egyetértett vele. Annál inkább, mert Voronyezsben ott kell lennie Rogyionicsnak és Plehanovnak is, akiknek Griskával kapcsolatban rossz emlékeik vannak: a Pityerben tartott májusi összejövetelekről van szó, amikor Szolovjov segítése ügyében döntöttek.

– Helyes. Voronyezsbe nem hívjuk meg – mondta Házmester –, úgyis szakadás lesz, különféle irányokba futunk szét, és Griska majd mivelünk tart.

Ettől féltek mind, és meg voltak győződve róla, hogy a szakadás elkerülhetetlen. De elkerülték! A falusiak és a terroristák nem tudtak egy csapásra szétválni. Már nagyon kevesen voltak– Oroszországban – ahhoz, hogy még elaprózódjanak. Összetömörültek, meleget, erőt, segítséget kerestek egymásnál. Voronyezsben huszonöten gyűltek össze: tíz összeesküvő Lipeckből, akik létrehozták a Végrehajtó Bizottságot, és még tizenöt zemlevolec meg falusi, ki Pityerből vagy Harkovból – Perovszkaja Lebegyevával –, ki falusi helyekről, rövid szabadságot

véve gazdáiktól, vagy a zemsztvo-hatóságoktól. Először Tambovban akartak összegyűlni, sokan oda is utaztak, de egy mulatságos eset jött közbe: csónakáztak a Cna folyón, és Verocska Filippova, alias Figner, kitűnő énekesnő, operaáriákat énekelt olyan csodálatosan, hogy a parton összeverődött közönség tapsolt, és „bravót" kiabált; mindez szükségtelenül rájuk terelte a figyelmet. Miféle társaság ez? Kik ezek? Jónak látták Tambovból eltűnni.

Voronyezsben félreeső helyeken gyűltek össze, a Füvészkertben, az Érsek-ligetben, vagy pedig csónakot béreltek, és ki a folyóra, a szigetekre. A legelső napon Házmester közölte: lehetőség nyílik rá, hogy a Társaságot kibővítsék új tagokkal – tekintélyes forradalmi tapasztalattal rendelkező emberekkel. Ezek: a mindenki által ismert Frolenko, Zseljabov és Kolodkevics. Itt vannak, de tapintatból – meg hogy izgatottságukat leplezzék – a közeli kiserdőben rejtőznek. Egyhangúlag elfogadták, és kiáltással meghívták őket. Nyomban a falusiak is közölték, hogy – micsoda véletlen! – nekik is van három kiváló jelöltjük a társaságba, akik, nem kevésbé izgatottan, a túlsó oldalon bújtak meg egy kiserdőben.

Ilyen könnyen, félig tréfásan, nevetve kezdődött minden. De nyomban utána bánatos és komor hang hallatszott. Mihajlov közölte, hogy az Odesszából kapott legújabb hírek szerint Dmitrij Lizogub feje fölé már kinyújtotta kezét a hóhér. Valeriant, Brandtnert és Antonovot kivégezték. Itt van Valerian búcsúüzenete az elvtársainak, nemrégen kapták meg, kivégzése hajnalán, május 14-én írta. Házmester belefogott a „Föld és Szabadság Lapja" legújabb számában megjelent szöveg felolvasásába:

– Kedves barátaim és elvtársaim! Életemben utoljára írhatok nektek, és ezért mindenekelőtt szívből ölellek és kérlek benneteket, tartsatok meg jó emlékezetetekben. Én magam csak a legkedvesebb emlékeket viszem rólatok a sírba . . . Kívánom nektek, Kedveseim, hogy eredményesebben haljatok meg, mint mi. Ez az egyetlen, a legjobb, amit nektek kívánhatunk. És még: ne vesztegessétek hiába a drága véreteket! Úgyis egyre ontják és ontják . . .

Andrej szívfacsaró bánattal hallgatta. Maga előtt látta Valerian kedves, szemüveges arcát, hallotta félig ukránosan vidám,

gyors beszédét – és még az is bántotta, hogy keservesen tévedett, ostobán kerülte őt, a maga buta paraszti gőgjében holmi arisztokratának tartotta. Ugyan, hogy volna arisztokrata? Egyszerű ember, mint minden hős. Senki ilyen egyszerűen nem tudta kifejezni: „eredményesebben haljatok meg, mint mi". A zsebében pedig ott van az utolsó jótéteménye: a Vaszilij Andrejevics Csernyavszkij nevére kiállított személyi igazolvány. Házmester tovább olvasta:

– Nem kételkedünk benne, hogy a ti tevékenységetek most egyre fog irányulni. Még ha nem is írtatok volna erről, mi magunk is ki tudnánk következtetni. Szerintünk a párt fizikailag semmi többhöz nem foghat. De ahhoz, hogy a terror ügyét komolyan folytassátok, emberekre és pénzre van szükség... Isten adjon nektek, testvéreim, sikert mindenben. Ez az egyetlen kívánságunk a halálunk előtt. Abban pedig, hogy meghaltok, talán nagyon hamar is, ráadásul éppolyan visszhangtalanul haltok meg, mint mi – ebben egy cseppet sem kételkedünk. Ügyünk azonban nem veszhet el, és épp ez a szilárd meggyőződés késztet bennünket arra, hogy megvessük a halált. Bár élhetnétek, de ha már halnotok kell, akkor eredményesebben haljatok meg, mint mi. Isten veletek, és még egyszer isten veletek!

Még valami búcsúszavak következtek. Andrej nem hallgatta. Előző nap olvasta ezt a levelet, a „Föld és Szabadság Lapjá"-nak legutóbbi, hatodik számában, amely éppen akkor érkezett Pityerből. A többiek arcáról látta, hogy ugyanolyan bánat és fájdalom marcangolja mindüket, akik hallgatják. Házmester zseniális! Csak neki juthatott eszébe, hogy megírja Valeriannak a börtönbe, vigasztalásul a halála előtt: a párt tevékenysége „most egyfelé fog irányulni"! És hogy a választ, ezt a szívettépő búcsúlevelet vagy inkább végrendeletet – azonnal közzétegye a „Lap"-ban. Az értelme ez: Valerian ügye folytatódni fog. Még az elnevezés is: – Végrehajtó Bizottság – Valerian ötlete.

Igen, egy ilyen levél elolvasása után nehéz ellenvetést tenni a terror és a bosszú ellen. Mindent számba vett ez a bölcs. Az első nap valóban simán ment a dolog. Egyhangúlag megválasztották a tanácskozás elnökévé Tyiticset, egy tagbaszakadt, igen értelmes, szelíd tambovi telepes legényt. Majd hozzáfogtak a program kidolgozásához. Pontról pontra elolvasták a régi zemlevolec

programot, amelyet egy évvel ezelőtt fogadtak el, és minden helyesbítést megvitattak. A lényeg változatlan maradt. A párt továbbra is főleg a nép közt tevékenykedjen, de fokozódjék a program bomlasztó (Valerian kifejezése!) részének, vagyis az agrárterrornak és a beépített kormányügynökök elintézésének a jelentősége.

Kivétel nélkül mind megszavazták a rövid határozatot: „Mivel az orosz népi-forradalmi párt a létrejöttétől fogva és fejlődésének egész ideje alatt ádáz ellenségre talált az orosz kormányzatban, és mivel az utóbbi időben a kormányzat megtorló intézkedései a tetőfokra hágtak, a tanácskozás szükségesnek látja egy bomlasztó csoport kifejlesztését a kormányzat elleni harcra, ugyanakkor folytatja munkáját a nép közt, különös tekintettel a telepekre és a néphangulat felszítására."

De már a következő pont: a politikai terror kérdése tűzveszélyes volt. Látszólag valamennyien egyetértenek: igen, igen ez szükséges, hasznos, lehetséges, senki se vitatja. De a bólogatók arcából és a hanghordozásból – különösen a kissé ideges hangulatú Plehanovéból, és Popov, „Rogyionics" komor, sértő magatartásából: ez utóbbi minduntalan közbeszólt, és egyáltalán túlságosan gazda-módra viselkedett – Andrej megérezte, hogy ez az egyetértés valahogy erőltetett, nem őszinte. Mindez arra vallott, hogy összetűzés lesz. Így hát már maga Andrej is csatára készült. Végre Plehanov nem állta meg, és nyíltan megkérdezte:

– Ide figyeljenek, mire számítanak önök? Mit akarnak elérni?

– Alkotmányt kapunk! – vágta rá váratlanul Házmester. – Felbomlasztjuk a kormányzatot, és rákényszerítjük erre!

– Alkotmányt? Ahá, így állunk! Nem valami tiszteletreméltó cél forradalmárok számára.

– Az alkotmány nem cél. Csak eszköz a szocializmusért folyó harcban – mondta Andrej. – Olyan országban, ahol jogtalanság uralkodik, nincs lehetőség sem arra, hogy a nép között dolgozzunk, sem az osztályérdekek bármiféle védelmére. Egy lehetőség van csak: semmiségekért elpusztulni.

– Az alkotmány a burzsoázia kezébe adja a hatalmat: önök mások számára kaparják ki a gesztenyét a tűzből.

– Nem: az alkotmány az egész nép képviselőinek ad hatalmat, az alkotmányozó nemzetgyűlésnek! – Andrej olykor a hangjával

meg tudta semmisíteni ellenfelét. Észrevette, hogy George elsápad.

– Hiszékenység és elméleti tudatlanság!

– Az egyetlen járható út Oroszország számára. A politikai fordulat nem egyetlen osztály felszabadítását szolgálja, hanem az egész orosz népét. Az egészét, érti? Így hát nekünk ezért *az egészért* kell fáradnunk. Én például ismerek sok okos, erélyes és közösségi érzésű parasztot, akik most húzódoznak a kis ügyektől, mert nem akarnak semmiségek miatt mártírok lenni. Az alkotmány lehetőséget ad nekik rá, hogy e kis ügyekben cselekedjenek anélkül, hogy mártírrá lennének, és akkor ők munkához látnak. És ha majd kidolgoztak maguknak egy nagy közös társadalmi eszményt, akkor olyan tántoríthatatlan hősökké válnak, amilyenek némelykor a szektások közt akadnak. Így alakul ki a népi párt!

– És önök azt remélik, hogy ilyen úton – cárgyilkosság, terror által – eljutnak ebbe a paradicsomba?

– Uraim, ne mélyedjenek el a túl távoli jövőbe! – kiáltott Tyihomirov; ő vállalta magára az elnök szerepét, mivel Tyitics hallgatott és a vitát figyelte. – Hisz eldöntött dolog, hogy fokozzuk a bomlasztó tevékenységet. Hisz nem volt ellenvetés!

Házmester Andrej fülébe súgta:

– Ne vidd kenyértörésre!

– De mi a fenének bújócskázzunk? – felelte szintén suttogva Andrej.

– Nem kell. Most nem áll érdekünkben . . .

Plehanov nem nyughatott.

– Ezen az úton semmit sem érnek el, legfeljebb, hogy a „Sándor" név elé egy harmadik pálcika kerül.

De, mivel George-ot senki sem támogatta, mégis sikerült elfogadtatni a terrorra vonatkozó határozatot: elismerik, mint kivételes intézkedést. Majd Házmester a cárgyilkosságról külön beszélt, és közölte, hogy speciális Liga, vagyis Végrehajtó Bizottság alakult, amely szilárdan eltökélte, hogy véghezviszi Szolovjov vállalkozását. Mindenki előtt világos volt: a viták semmit sem változtatnak, a Bizottság mindennek ellenére cselekedni fog, és némi dühös csetepaté után a többség elhatározta, hogy pénzzel és emberekkel támogatja a Bizottságot. Házmester titkolni pró-

bálta elégedett mosolyát. Veréb viszont, aki szüntelenül írogatott valamit a noteszébe, nyíltan és gyerekesen sugárzott. Ám ez a sugárzás nyomban elhalványult, mert amikor hozzáfogtak a pártszervezet kérdésének megvitatásához, Plehanov, kezében a „Föld és Szabadság Lapjá"-t tartva felemelkedett, és ideges hangon belefogott Morozov nevezetes cikkének olvasásába. Mindannyian feszült figyelemmel hallgatták a politikai gyilkosságról szóló cikket, noha, természetesen jól ismerték a tartalmát, és emlékeztek rá. Várták, hogy mi lesz. Veréb olyan arcot vágott, mint egy szörnyen orcátlan iskolásgyerek, aki rossz fát tett a tűzre, és ugyanakkor mindenre kész. Plehanov félbeszakította a felolvasást, és azt kérdezte:

– Uraim, gondolják, hogy a szerkesztőségnek a jövőben is joga van ilyen szellemben nyilatkozni?

Csodálkozva tekintett végig a többieken: köpenyeken, plédeken, félig ülve, félig fekve kört formáltak a tisztáson, és őt nézték. Frolenko azt mondta:

– Persze, egy forradalmi szervben szerintem pontosan így kell írni...

Ez nem túl magabiztosan hangzott, de mivel a nyomasztó csend elhúzódott, kiderült, hogy Frolenko bátortalan gondolatát mind helyeslik. Popov azt kérdezte Morozovtól — minden harciasság nélkül, mert ez inkább csak gesztus volt Plehanov felé:

– Önök ezt általános módszernek ismerik el?

Veréb fortyogva azt dörmögte:

– Tudja, mihelyt biztosítják a szólásszabadságot, és megdől az önkényuralom, azonnal meggyőzéssel kell hatni. Kizárólag meggyőzéssel!

Valaki a szaratoviak közül helyeslően dünnyögött, a többiek hallgattak, Plehanov pedig, aki már-már leült a köpenyére, ismét felugrott:

– Uraim! Ez esetben nekem itt továbbra nincs semmi keresnivalóm. Isten velük!

Lehajolt, felvette az esőköpenyét, és azzal integetve, eléggé lassan és valami szánalmas ünnepélyességgel – talán azt várta, hogy utána kiáltanak – az erdő felé indult. Senki sem kiáltott utána. Valamennyiük arcán bűntudatos, gyötrött kifejezés ült. Verocska Filippova azt suttogta:

– Uraim, vissza kell hívni.

Andrej és Házmester összenézett. Szavak nélkül megértették egymást. Házmester színtelen, *direktori* hangon, amelyet némely pillanatban használt, kijelentette:

– Nem, akármilyen keserves is, nem szabad visszahívnunk.

George elment. Egyetlen ember sem követte. Még a legközelebbi elvbarátai – Popov, Scsedrin, Preobrazsenszkij és Harizomenov – közül sem. Nem következett be szakadás. Mégis zavaros, nyomasztó érzés nehezedett mindannyiukra – csak *egyelőre* nem követte senki; csak *egyelőre* nem következett be szakadás. Megválasztották a sajtóorgánumuk háromtagú szerkesztőségét: Tyihomirovot, Morozovot jelölték, harmadiknak pedig az eltávozott Plehanov helyett valaki Preobrazsenszkijt, Jogászt javasolta. Házmester – az idegeik mindüknek pattanásig feszültek – váratlanul felfortyant: „Azt már nem, akárki mást, csak Jogászt ne! Ő a legnarodnyikabb narodnyik!" Döbbent csend következett, csaknem lecsapott a villám, de Marija Nyikolajevna az ő páratlan hidegvérével megjegyezte: „Jaj, Házmester, de neveletlen! Elfelejti, hogy a jelenlevőkről így nem szokás beszélni, azonkívül pedig nem mindenki vélekedik Jogászról úgy, mint ön." Ez a félig tréfás megrovás egy kissé mindenkit megnyugtatott. Maga Preobrazsenszkij Aptyekmant javasolta, egy alacsony, fiatalosan törékeny embert, aki igen rátermett, rendkívül becsületes zemlevolec hírében állt; de Aptyekman kereken visszautasította jelölését. Ekkor Preobrazsenszkijben állapodtak meg, úgyhogy harmadiknak ő került be a szerkesztőségbe. Ezután három embert választottak az intéző bizottságba: Mihajlovot, Frolenkót és Tyigricset. Mindez mintegy békéltetően folyt. Ám a bizonytalanság rájuk nehezedő érzése nem múlt el. Erőlködtek, hogy semmit el ne mozdítsanak, meg ne bontsanak, hogy ne legyenek hűtlenek magukhoz, de amikor a barátsághoz erőfeszítés kell, akkor ott baj van.

És csak Andrej – talán az egyetlen mindnyájuk közül – nem érzett sem nyomasztó előérzeteket, sem lelkiismeret-furdalást. A régi, az, ami volt, megszakadt, no, jól van! Nem érezte ő a magáénak azt a régit. Különösen a kisasszonyok aggodalmaskodtak. No ez természetes, hisz érzékeny lelkűek. Amikor Szonya Perovszkaja, akit Plehanov távozása nagyon felizgatott, valami-

ről suttogott hol egyikkel, hol másikkal, és nyilván valami cselekvésre ösztönözte, Andrej egy alkalmas pillanatban megkérdezte:

– Nagyon búsul?

Szonya, mivel gúnyt érzett ki a hangjából, élesen azt válaszolta:

– Igen, búsulok! Nem szeretem az összeesküvéseket és az erőszakos fordulatokat. Úgy vélem, hogy összeesküvésekkel és a fordulatokkal semmit sem érünk el, sem a harcunkban, sem önmagunkban. Nem lesz rend! – Hirtelen Frolenkóhoz fordult, aki Andrej mellett ült: – Ön, uram nagyon furcsán viselkedik!

Mihajlo, a jó lélek, elpirult, sőt majdnem fel is állt.

– Miről beszélsz, Szonya? – Tudta, miről.

– Ha már Marija Nyikolajevnát ide hívta ... – lehalkította a hangját, mert Tyihomirov és Morozov, eléggé zajosan vitát folytattak a falusiak valamelyikével; Tyitics békítgette őket; Mihajlóhoz hajolva suttogta: – akivel Harkovban együttműködtünk, akkor rólam miért feledkezett el? És egyáltalán, mi vagyok én, leprás? Maga ördögfajzat, goromba, irigy kutya! – És mintegy tréfából, de cseppet sem gyengéden tenyerével rácsapott a tarkójára.

– Szonya, galambocskám, senki se felejtett el téged, de én bizisten, javíthatatlan narodnyiknak tartottalak – dünnyögött Mihajlo zavartan. – Bocsáss meg, kérlek ...

– Nem, ezt soha nem bocsátom meg!

Arrább ment, ujjával fenyegetve mosolygott, de arca haragos volt. És látszott, hogy igazat mond: nem bocsátja meg.

Végre, a vitákkal, nyomasztó érzésekkel tele hosszú nap véget ért, mind elfáradtak, megéheztek, a nők fejfájásra panaszkodtak. Milyen jó lenne együtt elmenni valami vendéglőbe vagy kiskocsmába, pompásan megvacsorázni, borral! Morozov és a jókedvű Tyitics tűzbe jött: „Hogyan? Rajta! Gyerünk! A cappella!" Házmester természetesen tüstént lefújta: „Semmiféle a cappella! Kis csoportokra oszoljunk!" Úgy alakult, hogy mikor kis csoportokra oszlottak, Andrej és Mihajlo Szonyával és Tánya Lebegyevával került össze, majd Mihajlo és Tánya elbúcsúztak és eltűntek valamerre, Andrej kettesben maradt Szonyával. Elhatározták, hogy egy kiskocsmába mennek. Andrejnek tetszett ez az alacsony

nő. Élvezettel ugratta. Nem tudott megszabadulni a gondolattól, hogy Szonya vérbeli arisztokrata, grófnő, a pétervári kormányzó lánya! Ráadásul, ahogy Tyigrics elmondta, ükunokája a híres Kirill Razumovszkijnak, az utolsó kisorosz hetmannak. Nagyon érdekelte, sőt furdalta a kíváncsiság, hogyan szakíthatott családjával, az otthonával? Hiszen forradalmárrá az emberek az élet miatti elkeseredésükben válnak, ő meg...

– Magán sem látszik, Borisz – mondta Szonya –, hogy elkeseredett volna. Olyan jól megtermett, piros pozsgás arcú, élénk...

– Paraszti természet, mit tegyek. De az életből kijutott nekem, tudom, mit miért teszek. A nép közé járni, holmi adósságokat leróni, nekem nem kellett.

– Tudja, mit mondok önnek? A paraszti származással kérkedni éppolyan értelmetlenség, mint a nemesivel.

– Igen? Énszerintem nem ugyanaz.

– Egyformán csúnya. Én szeretem az egyszerű népet, végtelenül tisztelem, némelyekről talán jobb véleménnyel is vagyok, mint ahogyan megérdemlik, csak mert meghajlok a munkás életük, a szenvedések, a szegénység előtt. De amikor ilyen önhittséggel találkozom, amikor a népi származásával dicsekszik valaki – falun ez nincs, de a városban, a gyáriak közt, még a mi munkásköreinkben is tapasztaltam – az undorító. Ezért az ostoba, hiú emberért áldozzam fel az életemet? – gondolom.

– És az nem jutott eszébe, hogy Oroszországban a bojárok ezer éve kérkednek a származásukkal, de mi, a szegény földhözragadt kisemberek, igavonók – csak éppenhogy vagy tizenöt éve érezzük, hogy mik vagyunk? Alig emeltük fel a fejünket, és maga már undorodik.

Szonya valahogy oldalról, figyelmesen nézett rá.

– Helyes. Tudja, mit? – Ujjaival megérintette a kezét. Ez az engesztelő mozdulat az ő számára bizonyára nagy jelentőségű volt. – Ne a származásuk alapján ítéljük meg az embereket, jó? Ne a nemzetségük, a vallásuk, a műveltségük alapján, hanem aszerint, hogy Isten vagy a természet mit helyezett beléjük.

Andrej mosolyogva bólogatott. Szonya valahogy nagyon is komolyan beszélt. Általában komoly kis gimnazistalányhoz hasonlított, azok közül, akik a könyvtárból kölcsönöznek könyveket, fennkölt dolgokról elmélkednek, és a tanuláson kívül min-

dent ostobaságnak tartanak. Nem akaródzott hinni, hogy ez a rózsás arcú kisasszony annyi sok hőstettel szerzett hírnevet. Például, milyen bravúrosan szökött meg Csudovóban a csendőrkísérettől. A nagy per után délen letartóztatták, vasúton vitték száműzetésbe, az olonyeci kormányzóságba, és Csudovo állomáson, ahol a vonat eléggé sokáig állt, a női mosdóba kéredzkedett. A csendőrök odakísérték, az ajtó előtt leültek, és mivel nyilván részegek voltak, elaludtak, ő pedig nyugodtan megvárta, míg a vonat elmegy, aztán átlépett az alvókon, és eltűnt. (Mihajlo mondta el tavaly.) Andrej a kocsmában, hogy tovább tanulmányozza kísérőjének arisztokratizmusát, szándékosan a legközönségesebb, legolcsóbb ételt rendelte, ami csak volt: scsít, sózott ökörszájjal. Szonya jó étvággyal evett, észre se vette, hogy mit eszik. Andrej lopva figyelte. Tetszett neki, hogy figyelheti. Szonya hirtelen megszólalt:

– Valamikor majd elmondom, hogy miért lettem forradalmár.

– Valamikor. Miért nem most?

– Nem lehet.

– Mondja el most!

– Nem, most nincs kedvem.

– Most mondja el! – Andrej megfogta a lány kis kezét, a puha ujjacskákat, megszorította. Egyre erősebben szorongatta. Biztosan fájt. Szonya mosolyogva nézett rá, és szelíd szürkéskék szemében rendíthetetlen nyugalom fénylett.

Fejét ingatta. Andrej elengedte a kezét: ott fehérlett a szorítás nyoma.

– Az önkény iránti gyűlöletemmel kezdődött. Valamikor majd elmondom. Mert önkény mindenféle van: családi, otthoni. De az a legborzasztóbb, amikor rákényszerítik az embert, hogy akarata ellenére cselekedjék.

Majd sokáig beszélgettek a társaságról, George távozásáról, és arról, hogy mindez hogyan lesz tovább. Szonya nyakaskodott: nem, sohasem egyezik bele, hogy a terror kedvéért felhagyjon a nép közötti munkájával. A politikai terror csak segédeszköz lehet, de korántsem egyetemes. George igen okos ember, nagy szakértő Marx, Lassalle tanaiban, mint teoretikusnak nincs párja. És mint gyakorlati ember: ki szervezte meg a Kazany téri tüntetést? Ki emelte először magasba a „Föld és Szabadság" vörös

zászlaját? Igen, de éppen azért, mert inkább elméleti, mint gyakorlati ember, nem látja a nép közt végzett munka egész reménytelenségét. Valamennyiünket felakasztanak, amíg ezt a hegyet akárcsak egy milliméterre is elmozdítjuk. Nem, előbb akasztanak fel minket, ha nyílt harcba lépünk. Akkor egy pillanat alatt végünk. Akkor hát, miért nem ment Plehanov után, ha annyira ellenzi a terrort? Nem, nem ellenzi ő, de nem tartja a terrort egyedül üdvözítőnek. Ő ellensége a szakadásnak, az egyenetlenségnek, mert az okozza a pusztulást, a véget – hát ezért nem követte Plehanovot. És Andrej akárhogy vitatkozott, akármilyen dühösen bizonygatta a maga igazát, akármilyen példákat hozott fel, a lány sziklaszilárdan állt: nem, ezen az úton semmit sem érnek el. Oroszországot nem szabadítják fel. Az önkényuralmat csakis a nép közt végzett hosszú és aprólékos munkával lehet megdönteni.

– Én is így gondoltam, a manó vinné el magát, nyakas kis nő! – kiabált önuralmát vesztve Andrej. – De most nézzen körül! Nem látja, mi történik? Nem érti, hogy egy fél év múlva mindünket összefognak és megfojtanak, mint az egereket?

– Bizonyára. De mit kiabál rám? Hiszen elfogadtam, nem mentem el, terrorral is fogok foglalkozni, ha szükséges lesz. Akár cárgyilkossággal is. De saját, független véleményem csak lehet? Nos?

– Lehet. De gondolkodnia kell.

– Miért sürgeti azt a terrort éppen maga? Miért a terroristákhoz húz? Hiszen maga ismert alkotmánypárti... Maga inkább Vaszilcsikov herceghez áll közel.

– Mit tud ön rólam? – Andrej mérgében már rá is csapott öklével az asztalra.

– Ön kitűnő beszédeket mond. Nagy szónok.

– Én, nagy szónok?

– No természetesen készül az alkotmányozó nemzetgyűlésre.

A szomszéd asztalnál fenyegetően felemelkedett három ember. Sötét pofák, kocsmatöltelékek. Nyilván már régen hallgatóztak.

– Hé, uraság, ne bántsd azt a lányt...

– Maska, gyere velünk! Köpj rá!

Egyikük már ki is nyújtotta a kezét, hogy megragadja Szonyát. Valóban utolsó kis kocsma volt. Andrej gondolkodott, melyiket

üsse meg először. Szonya hirtelen rákiáltott a részeg korhelyekre, úgy, hogy azok meghökkenve elhátráltak, de Andrej is elcsodálkozott. Kiléptek az utcára, a fülledt sötétségbe. Andrej nevetett: nem, Szonya nem hiába forgolódik a nép közt, ért az egyszerű emberek nyelvén! És amíg elkísérte a házig, ahol Tánya Lebegyevával együtt lakott – még egyre vitatkoztak, szitkozódtak, rekedtre beszélték magukat.

Másnap is vitatkoztak. Andrej igyekezett a lányt a maga pártjára vonni, a Végrehajtó Bizottságba. Bizonygatta: úgyis elkerülhetetlen a szakítás. Az utolsó ülésen az anyagi kérdéseket tárgyalják. Megint fellobbanhatnak a szenvedélyek: hányad részt kapjanak a falusiak, mennyit szánjanak a terrorra. Andrejnek azt tanácsolták (Házmester különösen kérte), ne szólaljon fel, ne élezze ki a helyzetet. Ő máris úgy mutatkozott be, mint az új irányzat híve, aki még ráadásul egy cseppet sem törődik az egység megóvásával. Nem viseli a szívén. Nos hát, a kérésnek engedve, félreült, hallgatta, amit a többiek mondtak, és halkan beszélgetett hol Szonyával, hol meg másvalakivel az ingadozók közül.

Úgy határoztak, hogy a rendelkezésre álló összegnek csak egyharmadát fordítják a terrorra, a másik kétharmadot a falun végzendő munkára költik. Házmester tiltakozni próbált, igaz, hogy nem nagyon erélyesen, és Andrej egy kézmozdulattal elhallgattatta. Mert világos volt, hogy a falun semmiféle munkára nincs kilátás, mindez mítosz, agyrém, vágyálom, légvár. Az agyrémektől megválni mindig kínos. Így hát Perovszkaja, noha kitartóan hangoztatta: „A falun végzett munkát semmiért abba nem hagyom!" – láthatóan szenvedett. Majd a barátnőjével, Tányával és Verocska Fignerrel, alias Filippovával együtt mindenféle badarságot fecsegett: hogy félnek a Végrehajtó Bizottságtól: nem nyecsajevizmus rejlik-e mögötte? Összeesküvés, elhúzódás a társaiktól, gyilkos szándék... Meg kellett magyarázni: az összeesküvés nem a társaik ellen irányul, hanem a közös ellenség ellen. Titok csak néhány napig volt, most minden nyílt, mindenki a saját belátása szerint cselekedhet. És felesleges annyira reszketni és fogakat csikorgatni a „nyecsajevizmus" szó hallatára. No, akkor lett haddelhadd! A nők kiabálva, szitkozódva, csaknem ököllel rátámadtak Andrejre. Hogy merészel ilyet mondani? Mi

közük nekik ahhoz a mocskos csalóhoz, zsarolóhoz? Aki így beszél, az semmit sem ért az orosz felszabadító mozgalomból! Becsapta a haldokló Gercent! Megzsarolta Ogarjovot! Vera Zaszulics beszélt a lelkiismeretlen kis ügyeiről! Bakunyin megtagadta! Amikor a svájci rendőrség elfogta, egyetlen orosz diák sem óhajtotta (Verocska kész megesküdni rá) a kisujját sem mozdítani a kiszabadítása érdekében! Megölni egy ártatlan embert! A forradalom jezsuitája! Hiszen Machiavellinek *A fejedelem* című könyvéből lépett elő: emlékezzék – hatvankilencben jelent meg ez a mű Zatler báró fordításában? Ha már beszélünk róla...

Ekkor megeredt a záporeső. A tisztásról a fák alá szaladtak, a heves eső ott is elérte őket, egy pillanat alatt minden elsötétedett, a fű párállott, és akkor valaki elkiáltotta magát, hogy szaladjanak a tóparti pavilonba. Vidáman futottak, a nők felkapták a szoknyájukat, kiabáltak, sikongtak. Andrej karjára vette Verocskát, valaki Szonyát kapta fel – futva, ugrálva igyekeztek. Veréb elvesztette a szemüvegét. Marija Nyikolajevna mezítláb megcsúszott és elvágódott, mind kacagtak, a nevetéstől elgyengülve huppantak le a padlóra. Egy úr és egy hölgy csodálkozva nézte őket, mindüknek csillogott a szeme, arcuk nedves volt, kipirult. Verocska hirtelen csengő, boldog hangon rázendített a „Rohanó patak"-ra, a záporeső egyre hangosabban kalapált a deszkatetőn...

Az ingatagság, amelyet Andrej gyanított, hamarosan megmutatkozott. Két hónappal Voronyezs után erőlködtek, vergődtek, türtőztették magukat, kölcsönösen mindenféle engedményeket tettek – kicsiket, lényegteleneket, amelyek ugyan fontosnak látszottak –, de az ügy helyrehozhatatlanul bomladozott. A falusiak a maguk vonalát követték. A Végrehajtó Bizottság is a magáét. És amikor végleg nyilvánvalóvá lett, hogy nincs értelme gyötörni önmagukat és másokat, elhatározták, hogy megosztoznak. Megosztoztak a szavakon: a politikai terror hívei a „szabadság" szót tartották meg, és „Népszabadság"-pártinak* nevezték magukat, amazok pedig a „Föld"-et választották, és a „Csornij pere-

* „Narodnaja Volja."

gyel"* elnevezést eszelték ki maguknak. (Voltaképpen az ősi paraszti álom volt ez – a föld lélekszám szerinti újrafelosztása –, erre építették a reményeiket a csigirini pugacsovisták – Dejcs és Sztyepanovics.) Elosztották tulajdonukat: a nyomdát. Elosztották az anyagaikat. És attól a naptól fogva, amikor ez megtörtént – augusztusban, Lesznojében, Pétervár környékén – a terroristák és a leendő cárgyilkosok megkönnyebbülten fellélegeztek, és hozzáláttak a maguk ügyeihez. Tudták, hogy hamarosan elpusztulnak, talán nagyon is hamar, még abban az évben, hetvenkilenc őszén, de szilárdan meg voltak győződve arról, hogy halálukkal szabadulást és boldogságot hoznak hazájuknak. És ezért nagyon siettek, igyekeztek, hogy ne vesztegessenek el egyetlenegy napot, egy órát sem.

* „Fekete újrafelosztás."

Negyedik fejezet

Egy nyár végi napon egy lesznojei nyaralóban a Végrehajtó Bizottság tagjai elhatározták, hogy megölik II. Sándor cárt, amikor Livagyijából Pétervárra tér vissza. Az uralkodó rendszerint novemberben utazott vissza a délvidékről. Két hónap alatt – szeptember-októberben – olyan csapdákat kell felállítani, hogy feltétlenül végezhessenek vele. Minden útját elzárni. Ez nem is olyan bonyolult dolog, ha ésszel fognak hozzá. Két útvonal lehetséges: vasúton Szimferopolból, Harkovon, Kurszkon és Moszkván át, vagy Odesszáig tengeren, onnan vonaton tovább. Valószínűbb, hogy a cár Szimferopolból vasúton indul el, de Odesszát mégsem hagyhatták ki: oda Mihajlo Frolenkót küldték. A fő erőket a moszkva–kurszki útra vetették: Házmester, Morozov, Gartman, Perovszkaja (ő nyár végére teljesen szakított a narodnyik nyakassággával, és a terrorhoz csatlakozott) – Moszkva alatt állítsanak fel aknacsapdát, Andrej pedig vállalkozott ugyanilyennek az elkészítésére délen, hogy pontosan hol, azt még nem tudta, valahol a sztyeppés területen, Szimferopol és Harkov között.

Andrej meg volt győződve, hogy az ő aknája lesz az első, és telibe talál. No, és ha mégsem, akkor majd Moszkva. Nincs menekvés a cár számára. Novemberben a hitvány zsarnok kiadja lelkét, és karácsonyra az egész élet megváltozik Oroszországban: új államrend, alkotmány, képviseleti kormányzás, szabad sajtó. Azután megindul az igazi harc a népkormányzatért!

Andrej boldog türelmetlenséggel robogott délre, az érett terméső orosz őszi rónák forróságában. Harkovban a „Kolostorhoz" címzett vendégfogadóban szállt meg. A helybéliek között számos ismerőse volt: a legjobbak és legmegbízhatóbbak egyike: Ivan Gluskov, „Ionics", régi barátja az odesszai körökből. De most, szeptember elején, Ionics azon gondolkozott, hogy eltűnik onnan, mert sűrűsödött körülötte a veszély. Harkov új főkormányzója, Lorisz-Melikov, aki a Griska által meggyilkolt Kropotkin helyébe lépett, sokkal ravaszabbul, de egyúttal határozottan cselekedett. Dmitrij Bucinszkij köre – azé az értelmes fiatalemberé, aki And-

rejjel rokon lélek volt, és aki alkotmánypártinak nevezte magát (tavaly futólag megismerkedtek, de meg Szonya Perovszkaja is sokat beszélt róla) – tavasszal erősen megingott, Lorisz-Melikov kopói Kropotkin gyilkosait keresték, sok ember horogra került, így hát Bucinszkij áprilisban elmenekült Harkovból. Most felbomlóban lévén minden, visszafojtottabb volt, de az összejövetelek – teljesen békések, vérszomjasság nélkül: könyvecskék olvasása és viták a szocializmusról – itt-ott, diáklakásokban folytatódtak.

Ionics gyorsan összeismertette Andrejt a helyi karbonárikkal. A legfigyelemreméltóbb természetesen „Sztaroszta", Pjotr Abramovics Tyellalov volt, Andrejjel egyidős, vagy talán egy évvel fiatalabb nála, nagy tapasztalattal rendelkező forradalmár: még hetvennégyben, amikor a bányászfőiskola diákja volt, száműzetésbe került „zavargásokban" való részvétel miatt. Ennek a Sztarosztának, vagyis Abramicsnak, Andrej üdvözleteket hozott Pétervárról. Griska Goldenberg, aki hamarosan megjelent, szintén ismerte Tyellalovot, és úgy ajánlotta őt, mint a legmegbízhatóbb embert. Ionics és Sztaroszta – e kettőre lehetett támaszkodni, de Ionics már szedelőzködött. A többiek sovány fiatalok voltak, kissé megfélemlítettek, kissé könnyelműek, akik mindenről csak hallomásból tudtak. A fene tudja, mivel foglalkoztak! Sztaroszta átadta tapasztalatát, hogy mi módon szereznek pénzt a kör céljára: megdolgozzák a liberálisokat, egy hölgyet, a harkovi törvényszéki elnök feleségét például annyira megdolgozták, hogy havonta harmincnégy rubelt ad át neki, Sztarosztának, a szocialisták számára, egy bizonyos Ljohkij, tizennyolc éves gimnazista pedig nagyszerű pénzszerzési módot eszelt ki. Azt ígéri a gimnazistáknak, hogy a közoktatási minisztérium egy titokzatos tisztviselője révén, aki állítólag átutazóban van ott, hatszáz rubelért hamis érettségi bizonyítványt szerez az egyetemi felvétel céljára, háromszáz rubel előleget vesz fel, és két szamár már be is dőlt neki. Inkább egyszer kell vállalni nagy kockázatot, mintsem csekély összegekért sokszor kockáztassanak, így egy, két, három évre valót is megszereznek. Ezt itt belátták, és a poltavai számvevőség aláaknázásának gondolatával foglalkoztak. Egyébként a lényegről – hogy mire költsék a pénzt – Harkovban zavaros fogalmuk volt.

A legelső gyűlések egyikén, két egyetemi hallgató – Kuznyecov és Blinov – lakásán valaki megkérdezte: igaz-e, hogy az „Államrendet Módosító Pétervári Társaság" két frakcióra oszlott, terroristákra és narodnyikokra? Meg kellett magyarázni, hogy ilyen hosszú elnevezésű társaság egyáltalán nem létezik, és hogy azok a narodnyikok, akik elismerték a terrort a harc egyik eszközének, nem szűntek meg narodnyikok lenni. A szétválás hírei még nyáron eljutottak ide, és zűrzavart keltettek az agyakban. Griska Goldenberg nagyon ártott az ügynek. Itt, Harkovban, hőstette színhelyén, csalhatatlan tekintélynek képzelte magát, és valami állandó névnapi hangulatban volt: minden percben várta, hogy hódolattal adózzanak neki, ha csak néma elragadtatással is. Megtiltotta, hogy Griskának, Davidnak, Beaconsfieldnek nevezzék – Fjodornak hívatta magát. Azzal dicsekedett, hogy Oroszországban aligha van még egy olyan forradalmár, akinek annyi különféle neve volna, mint neki. Zsebéből minduntalan egy kis átlátszó folyadékkal telt üvegcsét húzott elő, és kis papírlapokra írogatott valamit ezzel a folyadékkal (nyilván fontos leveleket). Mintha otthon, egyedül, nem tudna írással foglalkozni. A diákok, *fontosságától* lenyűgözve, tátott szájjal bámulták. De hogyisne: valaki, aki Griskát ebbe a körbe bevezette, „dalnok"-nak és „Kropotkin egyik barátjának" nevezte. Griska igyekezett a dalnoki hírét megerősíteni, és a komoly megbeszélések után, amikor vidám poharazgatásra került sor, mindig kisorosz dalokat énekelt. De ami a „Kropotkin egyik barátja" hangzatos bemutatást illeti, ez a célzás alighanem mindenki előtt világos volt. Ezt a kicsinyes hetvenkedést, a szüntelen viszketegséget Andrej nem értette. Micsoda ostobaság! Kisfiúk előtt hivalkodik, azt kockáztatva, hogy lebukik, és súlyosan árt az ügynek is. Meg is mondta neki. Griska csodálkozva felvonta a szemöldökét: „Te tanítasz engem konspirációra?! – És hahotára fakadt. – Ő tanít engem konspirációra! Mulatságos dolog! Kedves Borisz, én egy szót se szóltam, egy árva hangot sem!"

Ez igaz, nem szóltál. De célozgattál, a fene vigyen el!

– Ezentúl nem fogunk olyan csip-csup ügyekkel foglalkozni, mint Kropotkin és Mezencev meggyilkolása. A fejjel kezdjük, a cárral! És mindazok, akik együttéreznek velünk, de tétovázni vagy félnek – a kettő egyébként egy és ugyanaz –, tudják meg:

nem kívánjuk, hogy ebben az ügyben az egész terrorpárt részt vegyen. Nekünk elég néhány ember, aki erre elhivatottnak érzi magát. A többiek majd csak közreműködnek. Egy tőrt nem lehet tíz kézzel fogni. A hőstett ritka dolog és önkéntes.

Mindez így volt, de a hang, az a határozottság, a visszafojtott öntetszelgés, amelyet mégsem leplezhetett, szembe ötlött, és bosszúságot keltett. Griska miatt, hogy a rossz benyomást enyhítse, Andrej sokszor és hosszasan beszélt. Griska tisztelő hallgatóinak egyike, egy egészen fiatal reáliskolás, a Harkovban jól ismert Szicjanko orvos fia, félénken azt válaszolta: ők nem gyávák, nem, de tétovázónak, mert a terrorista út, mint ismeretes, megtorlásokat von maga után, ártatlan áldozatokat követel. Egy húsz évvel ezelőtti példára hivatkozott: amikor Orsini merényletet kísérelt meg III. Napóleon ellen: a császár és a császárné megmenekült, de a bombarobbanás következtében az utcán, a színház közelében levők közül másfélszáz ember megsebesült, tízen pedig meghaltak. Griska mérgesen megjegyezte: ő senkinek sem tanácsolja, hogy a történelem szekere alá kerüljön. Még egy kérdés volt: milyen utakat javasolnak a terroristák az alkotmány kivívására? Griska rejtélyesen azt felelte: „Erről egyelőre nem szabad beszélni, titok."

Andrej leginkább attól félt, hogy Griska beszédeiből kitűnik Harkovba jövetelük igazi oka. Ő maga minden igyekezetével azt a látszatot keltette, hogy becsületes propagandistákként jöttek oda: történelmi témákról beszélt, Marx szerint magyarázta az osztályharc lényegét, no és természetesen a terrorról, de nyugodtan, izgalom nélkül. Huszadika után megérkezett Kolodkevics, majd hamarosan Barannyikov (most Ippolit Kosurnyikovnak hívták), és Andrej druszája, Presznyakov is. Presznyakovot csak most ismerte meg. Magas, szőke férfi volt, egy kissé sápadt, komor képű, sovány, a külsejére nézve pétervári mesterlegényt formált, de valójában egészen művelt: valamikor tanítóképzőben tanult. Később igaz, Pityerben valami gyárban lakatoskodott. Komoly ember. Több ügy volt már mögötte: a rjazanyi tüntetés, szökés a rendőrségről, és – vér. Azt beszélték, hogy két évvel ezelőtt megölt egy besúgót. Amikor Andrejnek bemutatkozott, keményen megszorította a kezét, és jelentős pillantással mondta: „Andrej Kornyejevics." A tekintete valahogy furcsán hideg,

vizenyős volt. Andrej ránézett, és ezt gondolta: „Ahá! Ilyen ember kell nekünk." Presznyakov Barannyikovval együtt dinamitot és drótot hozott.

Most el kellett dönteni: hol? Éjszakánként a térkép fölé hajoltak. Barannyikov a Bizottság megbízásából már terepszemlét végzett a Varsói úton, majd elrobogott a Krímbe, de néhány nap múlva visszatért: a délvidéken nem talált alkalmas helyet. Megint a térkép felett tanakodtak, és arra a megállapításra jutottak, hogy Alekszandrovszk, a jekatyerinoszlavi kormányzóság egyik járási székhelye megfelelhet. Barannyikov a fiatalkori vándorlásai idején járt ott, és Tyellalov is ismerte azt a helyet, a fivére Alekszandrovszkban lakott, kereskedéssel foglalkozott. Tehát Alekszandrovszk! Oda kell utazni, megnézni. Még sok idejük volt, vagy másfél hónap, de Andrej sietett. A türelmetlenség nem hagyta nyugodni. Egyedül kellett utaznia: Kolodkevics visszatért Odesszába, ahol Verocska és Mihajlo várta, Presznyakov a Krímbe ment (Tyellalov egyik megbízható emberének címét adták oda neki, hogy ott Szimferopolban megtelepedve a cár mozgását figyelje), Barannyikov pedig Moszkvába sietett. Ott óriási testi munkára volt szükség a terep aláaknázásához, sok erős férfi kellett.

Ionics – Gluskov – még szeptember közepén, mielőtt Harkovból elutazott, összeismertette Andrejt egy emberrel, aki most nélkülözhetetlen volt: már neki kellett látni az aknák elkészítésének. Sőt nem is egy aknát kellett készíteni, hanem kettőt. Ez az ember aranykezű mester volt. Vanyicska Okladszkij, lakatos és rézműves, sőt valamicskét az elektrotechnikához is értett; ami pedig a legfontosabb: fiatalsága ellenére nagyon tapasztalt forradalmár, pétervári körök neveltje. Vanyicskával (mind így hívták, jóllehet már húszéves volt) Andrej öt évvel azelőtt, Odesszában találkozott, de csak futólag, alig emlékezett rá. Azért mégis emlékezett: kisfiú volt, de méltóságteljesen beszélt és viselkedett, valahogy fővárosiasan pöffeszkedett. Most, noha idősebb lett, egyszerűbbnek látszott. De most is minduntalan kiütközött belőle valami nagyvárosias, ostoba fontoskodás.

Ionics, az elutazásakor ezt mondta: „Vanyicska mindent megcsinál neked."

Az Egyetem-dombon találkoztak, este; eső csepergett, és hirtelen hideg szél támadt – a tél lehelete csapta meg őket. Andrej fázott, Vanyicska kérkedett:

– Nekünk, pétervváriaknak az ilyen idő nagyon is megfelel.

No jó, isten neki. Mint minden mesterlegény, ez a tejfelesszájú is túl sokra tartja magát. Andrejnek mégis tetszett, igazi munkás, önálló, de ugyanakkor, mivel évekig forgolódott a pétervári forradalmárok közt, sőt az odesszaiak között is – ismerte Zaszlavszkijt, Malinkát, Rogyionicsot, sokakat – mint legfiatalabb, akit gyámolítottak, hozzászokott az engedelmességhez. Hol találna ilyen mestert, aki tapasztalt, és akiben tökéletesen megbízhat? Ez itt, ha fiatal is, de az ő emberük.

Titkolózni nincs értelme. Miféle szerkezet kell? Milyen burok? Mi célra? Ő csinálja meg. Tudnia kell.

És még akkor este, a nedves fák alatt sétálva, mindent elmondott neki. Meglepődött: Vanyicska egy cseppet sem csodálkozott. Nem izgult. Meg sem rezzent. Hozzáértéssel és körültekintően kérdezgette – mint ahogy a szabó vesz mértéket egy kabátra –, hogy milyen hosszú legyen a bomba, milyen súlyú a dinamit, miből készítse a burkot, milyen átmérőjű földfúró szükséges. Mindent meghánytak-vetettek. Vanyicska azt mondta, hogy Szicjanko doktor műhelyében dolgozott, ott szerezhet rézlemezt, meg minden egyéb szükséges dolgot, és ha valami hiányozna, akkor van még egy másik műhely, a Jakubovicsé, ugyanabban a házban. A fiúkat mindenütt ismeri, tud szerezni tőlük. A cár meggyilkolása mintha nem is volna fontos, azzal nem is foglalkozott; hanem az anyag megszerzése és az elkészítése – az jó kis feladat. „Helyes, helyes – gondolta Andrej. – Ilyen kell nekünk, aki nem okoskodik."

Kibéreltek egy házat a Moszkalevkán, Vanyicska a háziasszonynak azt mondta, hogy a Pilsztrem-gyárban fog dolgozni, a feleségét várja faluról. Erről a moszkalevkai házról Andrejen kívül senki sem tudott. A burkok rézből készülnek, henger formájúra, másfél rőf hosszúra. Ügyelni kell, hogy a varratok szorosan, hermetikusan illeszkedjenek össze, különben kiszivárog a nitroglicerin, és a gyilkos erő kialszik: erre még Pityerben Griska Iszajev, egy tanult legény figyelmeztette. Vanyicska teljes erejével igyekezett, rézműves-kalapáccsal kopogott a burkon.

Andrej bízott benne. Igen, persze, tökéletesen megbízott, mert mind bíztak. Pityerben még kisfiú korában, Ivanovszkij orvos karolta fel, neves ember, propagandista, okos, igen nemes lélek. És mégis – attól, hogy valakinek feltárta a titkot, valakit beavatott, még ha egy hozzá közelálló, bizalmas emberét is – azazhogy mégsem egészen közelálló, nem meghitt jóbarátját –, most álmatlanság, nyugtalanság gyötörte. És ha mégis? Hiszen fiatal, az ördögbe is, változékony. De semmit sem tehetett. Andrej tapasztalta már magán ezt az idegességet, amely borzongató, leküzdhetetlen; ha ez rájön – halál, nincs menekvés. Irigységgel gondolt Szemjon feleségére, Marija Nyikolajevna Osanyinára: hogyan tudott elaludni azokban az órákban, amikor a kísérőket megtámadták? Ő még mindentől messze van, de lám, betört fejébe az izgalom, és nemcsak aludni nem tud, hanem a helyét sem találja. Barannyikov Moszkvába utazása előtt azt mondta neki: Vanyicska dolgozik, minden rendben van, de jó lenne a fiút valahogy erősebben magukhoz kötni. Mert hisz nem tagja a pártnak, nem ügynök, nem ismeri az alapszabályzatot, esküt sem tett. Megijesszék, vagy mit tegyenek?

Emlékezett, hogy valaki – nem Marija Nyikolajevna volt-e? – azt mondta: új tag felvételéhez két embert kell kijelölni: őt, Zseljabovot, hogy beszéljen és Barannyikovot – hogy ráijesszen. Igaz, Szemjon arca mozdulatlanul komor, zordon, mint egy olasz banditóé. Az anyja ajándékozta meg ezzel a szépséggel. Nagyszerű legény, Andrej néhány nap alatt szorosan összebarátkozott vele. „Majd beszélünk róla!" – mondta bólintva Szemjon.

Elhívták Vanyicskát, hármasban elmentek egy Mordvinov utcai étkezdébe, abba a házba, ahol gyakorta jártak: az étkezdét Zaszlavszkij özvegye tartotta fenn, azé az odesszaié, aki egy évvel azelőtt a börtönben halt meg, szegény. Az asszony mindig közel állt a síráshoz. Andrejhez meleg, sőt gyengéd rokonszenv fűzte. Odesszából emlékezett rá. Egy ízben szorosan odalépett hozzá, és alig hallhatóan azt rebegte:

– Nekem semmit se mondtak, de részletesen megtudtam: Zsenya megőrült. Halálra kínozták. Egy ilyen embert... – Ajka reszketett, szeme megtelt könnyel. Hirtelen odahajolt, és valahogy szokatlanul jelentős pillantást vetve rá, ezt suttogta: – Erre mindig emlékeznie kell!

És továbbhaladt, nem várta meg a választ.

Most, amikor Vanyicskával együtt mentek az étkezdébe, az asszony nem volt ott. Valami ismeretlen, kövér lány szolgált fel, úgyhogy csak óvatosan beszélgethettek.

Szemjon a múltjáról beszélt, a gyerekkoráról, amely Putyivlban telt el, arról, hogy miként tört ki a Pál katonaiskolából, megjátszva, hogy a Névába ölte magát, és miként kóborgott Oroszországban, hogyan harcolt Montenegróban, Peko Pavlovics csapatában. Beszéd közben, kancsal fekete szemével vesébe látóan nézett a fiúra. De az észre se vette, hogy a veséjébe akarnak látni, gondtalanul evett-ivott. Szemjon megemlítette, hogy a montenegróiak miként állnak bosszút az árulón – a legkisebb elszólásért, egy véletlenül elejtett kis szóért –: tőrt szúrnak a szívébe.

– Érthető – helyeselt Vanyicska. – Másképp nem is cselekedhetnek.

– Nagyon tisztelik a bosszút! – mondta homlokát fenyegetően ráncolva Szemjon.

– Kell is.

– Ez a mondás járja nálunk: „Bosszú nélkül nincs menekvés." Megértetted?

Minden mellétalált. Vanyicska mintha nem is sejtette volna, hogy mire irányul a beszélgetés. Ekkor Szemjon megragadta a fiú sovány tarkóját, hatalmas tenyerével lenyomta fejét az asztalra, úgy, hogy az orra csaknem a tányérhoz ért, és a fülébe súgta:

– Ha csak megnyikkansz... érted? – Jól megszoríthatta Vanyicska nyakát, mert a fiú hirtelen elsápadt, és hörgő hang tört ki a torkából. Szemjon elengedte. A fiú felegyenesedett, kivörösödött, hunyorgott, forgatta a szemét – amelyben a félelem árnyéka se látszott –, mélyen sóhajtott, és feleszmélve, örvendezőn elmosolyodott.

– Nekem szól a figyelmeztetés? No, jól van, helyes. Csak egyet mondok magának, bácsi... – Pajzánul kacsintott, és kezével megdörzsölte az összenyomorgatott nyakát. – Hiszen én régebben működök a forradalmi mozgalomban, mint maga. Mi értelme volna engem figyelmeztetni? Engem tizenkét éves koromban hurcoltak be először a rendőrségre. Azt mondom magának,

Sztyenyka Razin szavaival: „A lovagi vitézség sem tehet semmit a repülő ágyúgolyó erejével szemben." Így tanított engem Levickij mérnök, könyvből.

– Jó, ne fecsegj, de vésd eszedbe azt, hogy bosszú nélkül nincs menekvés. Nem lesz menekvés.

– Tú-dom! – Vanyicska nevetve legyintgetett. – Ezt én hamarább megértettem, mint maga. Micsoda bölcsesség!

Hirtelen beviharzott a szobába Griska Goldenberg, összehordott hetet-havat, valami történelmi tárgyak múzeumáról, amelyet valaki – nem tudni, ki – akar berendezni.

– Én adjam oda azt a revolvert; tudjátok, miről beszélek – hadarta félig suttogva Griska. – Ugyanoda kerül Szergej tőre is, amelyik szintén híres... Te, Borisz odaadhatod... de nem, nem, még korai! El ne kiabáljuk! Hallgatok, hallgatok!

Andrej némi izgalommal utazott el Alekszandrovszkba: Griska képes lesz-e olyan sokáig felügyelni Vanyicska munkájára? Belemerül valami ostobaságba, a fő dologról pedig megfeledkezik. Griska szeretett volna Szemjonnal együtt Moszkvába utazni, de keményen megmondták neki: majd akkor mégy, ha Andrej dolga végeztével visszajön Alekszandrovszkból.

Kiderült, hogy Alekszandrovszk isten háta mögötti kis zug – csak rangja volt: járási székhely –, valójában nagy falu, hatezer lakossal. A kis Mokraja Moszkovka folyó partján, két versztára a Dnyepertől. Körül feketéllő őszi árkok, vízmosások, kurgánok, nem messze, a Dnyeperben Hortica, a nevezetes sziget, ahol valamikor a zaporozsjei Szecs tagjai tanyáztak, most pedig német mennonita* telepesek laknak. Andrej bérkocsin bejárta a környéket, hogy alkalmas helyet keressen egy bőrgyár létesítésére: Cseremiszov jaroszlavi kereskedőként jött ide, azzal, hogy bőrgyártásba kezd, és reméli, hogy hamarosan meggazdagodik. Tökéletes kereskedő külseje volt, a beszéde megfontolt. Harkovban is kereskedőnek nézték: fekete lebernyegben járt, ellenzős

* A mennoniták — újrakeresztelők; szigorú életszabályokat követő protestáns szekta. Nevüket Menno Simonsról, a XVI. századi holland alapítóról kapták.

sapkában, orosz csizmában. Egyszer, ahogy Mikola Szagajdacsnij bérkocsissal a város körül kocsikázott – az előző napon ismerkedtek meg a pályaudvaron, ahol Mikola a lóitatónál várt utasokra –, suttyomban kikérdezgette a városka hétköznapjairól, a kereskedőkről, a járási rendőrfőnökről és a polgármesterről, Demogani úrról. „Ahá! – örvendezett valami okból. – A göröggel megegyezünk, nem ez az első eset." Emlékezetébe idézte az ifjúkorából megjegyzett görög szavakat, de nyomban felhagyott vele, hisz teljesen fölösleges: egy jaroszlavli kereskedő honnan tudná azokat.

Mikolának hosszan magyarázta: olyan hely kell, amelynek közelében nagy gödör van, ahová a hulladékot bedobhatják. Ilyen helyet, kiválóan alkalmasat, kétszáz ölnyire a vasúti töltéstől, a legelső nap találtak, de a városi tanács ellenkezett, félt, hogy a Moszkovka folyó beszennyeződik. Andrej azt ígérte Demogani úrnak, hogy meghálálja a segítségét – nem mintha olyan nagyon vágyott volna elfoglalni ezt az elsőül kiszemelt igen alkalmas parcellát, hanem mert Cseremiszov kereskedőnek így kell tennie –, de a görög nem tántorodott meg, és kereken elutasította. Még volt idő. Legalább egy hónap. A cár rendszerint november közepén vagy huszadika körül szokott visszatérni a fővárosba. Andrej egy másik parcellát szemelt ki, a vasúttól távolabb (ennek is megvolt az előnye: nem olyan gyanús!). És kibérelt egy kétszoba-konyhás lakást, havi nyolc ezüst rubelért, egy fél évi időtartamra, és miután szerződést kötött rá, új barátjának, Mikolának pedig tíz rubelt adott át, bútorvásárlás céljára, visszasietett Harkovba.

Ott minden rendjén ment, Vanyicska dolgozott, és összegyűltek a segítőtársai: Vanyicskánál megjelent valami Kolja, Vanyicska ismerőse, állítólag megbízható legény, neki azonban nem mondtak el mindent, ezt helyesen tették. Rosztovból még szeptember végén megjött Presznyakov barátja, Jaska Tyihonov, neki mindent megmondtak, tüstént beleegyezett, el kell vinni őt Alekszandrovszkba, ott testi erő kell, kubikosok, és végül megérkezett Pityerből „Cseremiszov kereskedő felesége, Marija Petrovna" – Ánya Jakimova, fedőnevén Bászka.

Csupa edzett forradalmár, egyikük sem újonc.

Bászkát Andrej még a nagy perből ismerte, tavasszal a Sirjajev-féle „Szabadság vagy Halál" csoportba tartozott – igaz, hogy ez a csoport semmit sem tudott véghezvinni, de a tanácskozás előtt sajátos *terrorhangulatot* teremtett –, nyáron pedig egy dinamit-műhelyben gazdálkodott Sztyepan Sirjajevvel együtt. Jaska Tyihonov a pétervári munkások közt végzett propaganda miatt került bíróság elé (ő maga szövőmunkás és lakatos, igazi proletár), az arhangelszki kormányzóságba száműzték, onnan megszökött. No és Vanyicska! Ő mindenkit ismert, és mindenki ismerte őt. Vanyicskának óriási tapasztalata volt. Nyomban átrendezte az életét: se ő senkihez, se őhozzá senki. Egy napon, amikor Andrej Alekszandrovszkban volt, Vanyicska botrányt csapott Goldenbergnek, és okkal: Griskának alkalmatlan órában jutott eszébe ellátogatni hozzá a Moszkalevkára, megnézni, hogy halad a munka. Vanyicska csaknem ököllel támadt rá: „Hogy képzeled ezt, te hülye? Buta vagy, buta, és még te lőttél Kropotkinra!"

És igaza volt a derék fiúnak. Griska panaszkodott Andrejnek: „Kikergetett, nem mutatta meg. A taknyos! Adjon hálát Istennek, hogy nem volt nálam fegyver. Gorombaságot senkitől sem tűrök el!"

Arról volt szó, hogy Griskára rájött a viszketegség: gyorsan Moszkvába! És nem bírta kivárni az időt, futott siettetni, zaklatni. Pedig kikötötték, senki be ne tegye a lábát a moszkalevkai házba. Csakis a megbeszélt helyeken találkoznak. Andrej például az Egyetem-dombon találkozott Vanyicskával. De annak a nagyképű Griskának próbálja ezt valaki megmagyarázni. És még egy kellemetlenségük volt – a körzeti rendőrparancsnokkal. Vanyicska, ahogy a henger alakú burkot hajlítgatva a rézműves-kalapáccsal dolgozott, természetesen erősen kopogott. Jött a rendőrparancsnok, azt mondta, hogy a szomszédban lakó beteg hivatalnokot zavarja a lárma. Nem hagyhatná abba? És miféle műhely ez? Vanyicska nem esett zavarba, azt hazudta, hogy szeszlepárló berendezéseket készít egy szeszfőzde számára. A rendőrparancsnok nehézkes, lomha ember volt, lusta az udvarra kimenni, csak komoran megfenyegette: „Halkabban kopácsolj! Ez csendháborítás!..."

De ha odamegy megnézni, hogy miféle készülék az? Vanyics-

ka úgy gondolta, nem kísérti tovább a sorsot: azonnal elköltözik a Moszkalevkáról.

Andrej most egy vendégfogadóban lakott. Amikor először találkozott Vanyicskával, és megtudta, hogy a munka befejezéséhez közeledik, csak két nap van hátra, megnyugodott, és elhatározta, hogy ezt a két napot tanulásra szenteli: figyelmesen elolvassa a „Bőrgyártás" című kis könyvet, amelyet még Pétervárott vett. Sosem jutott ideje rá, hagy elolvassa, pedig kellett. Hirtelen jött egy kis levélke – Kolka hozta, Vanyicska segédje, rejtjeles írással volt írva. Itt, Harkovban, a „STUNDISZTI" volt a kulcsszó. Andrej még nem szokta meg, hogy egyszerre fejből elolvassa, fel kellett vázolni a rácsot, a „Stundiszti" szót függőleges oszlopba írni, kínai módon, és azután minden egyes betűhöz odaírni az ábécé szerint következő kilencet.

Eredményként ezt olvasta: „Sürgősen más helyet keresni, öt a dombon." Öt órára elment az Egyetem-dombra. Vanyicska komoran, magába mélyedve már ott sétálgatott. Elmondta az esetet a rendőrparancsnokkal. Mi legyen most? Elmenjen vagy sem? Andrej azt kérdezte: mennyi van még hátra a befejezésig. Ha éjjel úgy dolgozik, ahogy kell, akkor holnap reggelre kész. Vanyicska habozott, a vállát vonogatta, rábízta a döntést. No jó: reggelig megkockáztatják. Nem cipelhetik el a befejezetlen munkát. Meg aztán még helyet is kell keresni számára.

Este Griska elszaladt Sztarosztához, együtt elmentek Blinov egyetemi hallgatóhoz, figyelmeztették: holnap hozunk ide egy tárgyat. Micsodát? Meg kell őrizni. Kérdésnek nincs helye. Itthon lesz holnap? Blinov gyenge mellű, beteges fiatalember, köhögni kezdett, nyafogva mondta: „Én igazán nem is tudom. Nem vagyok egyedül, meg kell kérdezni Kuznyecovot, ő most nincs itt, ellenőrzője van anatómiából..." De Griska a maga módján elintézte, ő is ott lakott náluk már második hete, szemtelenül betolakodott, hívatlanul. „Jól van, Mitrofan, mindent megértettünk! Maga becsületes ember, de gyáva. No sebaj. Maradjon itthon és várjon." Másnap reggel Andrej fogadott egy bérkocsit, és elhajtatott a Moszkalevkára. Vanyicska kivitte neki a két összekötözött, szorosan gyékénybe göngyölt hengert.

Vagy két pudot nyomott a csomag. Griskával együtt elvitték Blinovhoz, és bedugták az ágy alá.

Blinov kérdezősködött:

– Mégis, miféle csomag ez?

– Dinamit! Bum-bum! – mondta Griska tréfásan kacsingatva. – Én, én fogok ezen az ágyon aludni, engem tépjen szét, az ördög vigyen el! Megijedtél? Ha-ha? Elhitte? Ha-ha, ne féljen, semmiféle dinamit, csak vas. Ferrum. Eisen, le fer. Szép kis gyáva nyúl maga, Mitrofan!

– Én csak azért, mert Kuznyecov nincs itt... Ellenőrzőt ír anatómiából...

– Nos, Mitrofan, jegyezze meg – Griska megfenyegette az ujjával. – Minden forradalmi párt első törvénye: a bizalom a tekintélyben és az engedelmeskedni tudás. A második törvény: a halálmegvetés. Érti? Nem kell magyaráznom?

Blinov azt felelte, hogy nem kell, és elhallgatott. A két óra alatt, amíg teát melegítettek a spirituszfőzőn, csevegtek, és megvitatták a „Narodnaja Volja" című új forradalmi újság első számát, amely az imént érkezett Pétervárról. Blinov egyszer sem pillantott az ágy alá, a „csomagra", de még csak abba az irányba se nézett. Andrej mégis elhatározta, hogy a bombákat más, biztosabb helyre kell átvinni. Alekszandrovszkba mennie még korai volt, nem minden szükségeset sikerült megszerezniük, földfúró kellett, horganylemezek, meg még egy és más, amit Vanyicskának a műhelyekben megígértek. Andrejnek várnia kellett, amíg Vanyicska azt mondja: „Kész!" Kuznyecov, aki ellenőrző dolgozatot írt anatómiából, láthatóan nem nagy eredménnyel – ezért volt ingerült – este lármát csapott: „Milyen alapon, a távollétemet kihasználva..." Ekkor Vanyicska odahozta Szasa Szicjankót, az orvos fiát, és az tüstént beleegyezett, hogy magához veszi a titokzatos fémet. Tessék, van náluk egy félig kész kis szárnyépület, ott bármit megőrizhetnek, akár egy fél évig is. Mert csak tavasszal építik tovább.

Alighanem mind ő, mind Blinov és Kuznyecov is azt hitték, hogy nyomdagép-alkatrészek vannak a gyékénybe csomagolva. Szasa fogta a „csomagot", és elvitte. Griska még aznap, az éjszakai vonattal elutazott Moszkvába. Zaszlavszkaja étkezőjében

rendeztek valami búcsúpoharazás-félét. Megint a terrorról vitatkoztak.

Szasa Szicjanko, a legfiatalabb, és Andrejnek úgy tűnt, a legnyíltabb szívű narodnyik, bajusztalan gimnazistaarcán feszült sápadtsággal adta hozzájárulását, egye fene, a politikai gyilkossághoz, de csak egy – igen, egyetlenegy, rendkívül fontos kikötéssel.

– Életet életért. Az az ember, aki öl, köteles a maga életét odaadni: önként az ellenség rendelkezésére bocsátani magát. Így lesz igazságos.

– Miféle igazságosságról beszél, amikor hóhérok kormányával van dolgunk?! – kiabált Griska nekihevülve. – És mivelünk szemben akár a legkisebb igazságosságot tanúsítják-e? Miért akasztották fel azt a talpig becsületes Lizogubot? Miért végezték ki Gorszkijt, Bilcsanszkijt, Wittenberget és Logovenkót? Ohó, maga gentleman akarna lenni a gyilkosok bandájával szemben?

– Annál inkább, mert a kikötése elháríthatatlan – mondta Andrej. – Mindenki, aki a terrorhoz folyamodik, halálra ítéli magát. Mi ezt valamennyien tudjuk.

– Ó, nem! Abban van az erő, hogy az ember tudatosan adja oda magát, és nemcsak azért, mert kinyomozták és elkapták.

– És nem mindenkit kapnak el szerencsére – jegyezte meg Blinov. – Ön, Beaconsfield, hál' istennek él és egészséges!

Griskának meglepetésében tátva maradt a szája: éppen szólni akart. Láthatóan ittas volt, mert kipirult, hangosan és hadarva beszélt, és a buborékok megjelentek az ajkán, de most – ilyen váratlan megjegyzést hallva –, mintha a szemük láttára, egy pillanat alatt kijózanodott volna. Mert a fiatalok közül pontosan senki sem tudta, hogy Griska lőtte le Kropotkint, csak gyaníthatták, de hangosan beszélni erről tilos volt, és a konspiráció szabályainak megszegésének számított.

– Hál' istennek, ön is él és egészséges, Mitrofan. Önmagamról elmondhatom, hogy miért vagyok ép és egészséges. Mert a kezem még erős, és bírja tartani a fegyvert. – Kinyújtotta maga előtt csontos, vörös öklét. És még hadd szolgálja a forradalmat.

Andrej azt mondta: az életért életet adni túlságosan hátrá-

nyos lenne, nagyon is kevesen vagyunk. Szasa Szicjanko azonban nem nyugodott. Miféle más módon vessék le a véres terhet? Griska felfortyant: vagy úgy, ön Mózes parancsolatai alapján akar forradalmat csinálni? Akkor, amikor a legfőbb orosz közéleti személyiség ma: Frolov, a hóhér? Lett erre nagy zaj, vitatkozás. Pro és kontra, egyre ugyanaz. Úristen, a régi nóta, de nagyon unta! Senki közülük (Griskát és Sztarosztát kivéve) nem tudta, hogy már késő vitázni. Egy vagy két nap múlva a gyékénybe csomagolt aknák, amelyek arra hivatottak, hogy Oroszország sorsát, vagy talán az egész világot megváltoztassák, egy harmadosztályú vasúti kocsiban elindulnak Alekszandrovszkba.

Hidegre fordult az ősz, esős, rossz idő következett. Patakokban zúdult le a víz a magaslatokról a lapályra, és sárral töltötte meg azt a hatalmas árkot, amelyben mozdulatlanul kellett feküdni, mint a sírban, és várakozni. Olyan volt ez, mint egy elárasztott temető. A koporsók a hideg vízben úszkálnak, tél előtti fekete homályban. Mert az egész munkát éjjel kellett végezniük. Nappal aludtak, a háziakkal társalogtak, a kiskutyával játszottak, szenvedélyes kártyacsatákat vívtak, rengeteget szaladgáltak, cserző- és tímárműhely létesítésével kapcsolatos fontos ügyekben, lovakat és kocsit vásároltak egy Sampanszkij nevű fuvarostól, éjjel pedig síri homályban várták a kellő pillanatot. Jaska Tyihonov őrködött az egyik oldalon, Lozovaja felől, Vanyicska pedig Alekszandrovszk felé figyelt. A töltés kifúrását és az aknák elhelyezését Andrej vállalta magára. Ez az ő dolga! Egy baj van: hogy éjjel rosszul látni. És egyáltalán, a látása az utóbbi években megromlott, és sötétben felmondja a szolgálatot. Néhány éjszakába telt, amíg megtanulták – ő is, meg Jaska és Vanyicska (pedig nekik jó a szemük) –, hogy megtalálják az árkot, különben tévelyegtek. Egy éjszakát teljesen átbolyongtak, és nem találták meg, visszatértek Bovenkóékhoz. Bászka szokása szerint rémüldözött: „Szülőanyám! Borzalom!" Földesen, sárosan, csuromvizesen tértek vissza. Éjjel-nappal égett a tűz a kályhában, hogy a ruhájukat kiszárítsák. Két éjszaka, sőt három is ráment a drót elhe-

lyezésére: a dűlőúttól, amely Alekszandrovszkból Szofijevka faluba vitt, a vasúti pályával párhuzamosan és tőle százötven öl távolságban kellett az árokhoz cipelni, lemászni a fenekére, felkapaszkodni a rézsűn, a töltéshez. Egyszerűnek látszik ez, de hát koromsötét volt, és elképzelhetetlen, hogy lámpással világítsanak, vagy akár gyufát sercentsenek, de még a legkisebb neszt, nyikorgást is el kellett kerülniük. Szüntelenül cirkálnak az őrök. A fene tudja, mitől ez a nagy gyanakvás? Vagy megszimatoltak valamit, vagy ez csak szokásos félelem, amely a Szolovjov-ügy után máig nem csillapult. Vagy talán valami besúgás, távoli, ködös célzás történt? Mert ha nyílt parancs volna, akkor az egész várost elárasztanák a kék mundérok, meg az álruhás rendőrkopók, de semmi ilyesmi nem tapasztalható. Minden csendes, csak az úton sündörögnek. És még egy veszély: az eső. Az árkot megtöltő víz mindenféle szemetet, galylyakat, földrögöket odasodort, mindez eltömte a töltésben lerakott vízlevezető csövet, dugó keletkezett, az árokban egész kis tó képződött, a víz emelkedett, átitatta a töltést, és felázta tta a talajt. Katasztrófa fenyegetett: a töltés egyszerűen szétomolhat, ahogyan a minap történt valahol, az újságok megírták: a sínek szétcsúsztak, a vagonok kisiklottak, szinte beszívta őket a sár, az emberek életüket vesztették. A főnökség ilyen esettől tartva, munkásokat küldött lámpásokkal, hogy a töltést és a levezető csatornát megvizsgálják. Éjszakánként négyszer-ötször is feltűntek a pályaőrök az árok közelében lámpásukkal világítva, beszélgetve járkáltak – az eső zuhogott, a zajban rosszul lehetett hallani, igaz, hogy semmi különöset nem beszéltek, csak szitkozódtak, átkozták a novemberi esőt és a feletteseiket –, ők hárman pedig ott feküdtek az árok fenekén, a nedves feketeségben, dermedten, lélegzeni se mertek. Testüket, akár a töltést, átjárja a víz, folyékonnyá, már-már málladékká váltak.

És... várni a pillanatot. A pályaőrök kétóránként jelentek meg, de rajtuk kívül a töltés mentén még fegyveres őrség is járkált, álöltözetű csendőrök. Ezeket nem érdekelték a természet ármányai, a technikai hibák, őket csak egy foglalkoztatta: a rossz szándékú emberiség. Éjszaka nehéz volt felismerni ezeket az urakat, és megkülönböztetni őket a vasutasoktól – szin-

tén lámpásokkal felszerelve, szitkozódva jöttek-mentek –, de nappal két ízben a szemük elé kerültek, és a borotvált pofájukról, hosszú esőköpenyükről mindjárt látni lehetett, mifélék. Azt beszélték, hogy Drentyeln hivatala az egész vonalon szétszórta őket, Moszkvától Szimferopolig. A pályaőrök, a csendőrök, meg valami alkalmi vándorok, akik isten tudja, hová bandukoltak a talpfákon és az áthaladó vonatok – mindez akadályozta a munkát, rákényszerítette őket, hogy várjanak, várjanak, várjanak. Feküdtek és vártak. Már csak az volt hátra, hogy elhelyezzék a hengereket a töltésbe fúrt lyukakban. A szekér a dűlőúton állt, eléggé messze, és semmiképp sem jöhetett közelebb, nem volt út. Bevitték az aknákat az árokba, és vártak. A tegnapi éjszakát haszontalan várakozással töltötték, nagy bosszúságukra hol ez, hol az nem sikerült. Kétségbeesés lett úrrá rajtuk, erejük fogyott. Hátha meghiúsul minden valami ostoba véletlenen, például egy odatévedt részeg alak miatt? Majd pillanatnyi furcsa nemtörődömség jött rájuk: elködösítette az agyat: „Eh, lesz, ami lesz!" Kedvük támadt kockáztatni, odamászni. Türelmük fogytán volt, vége, nem lehet bírni tovább, de – mégis feküdtek, mozdulatlanul, és vártak. Megint vártak, vártak, lassan átalakultak valami nedves, érzéketlen, nem emberi tömeggé. És így, nem bírva ki a várakozást, még hajnal előtt visszacipelték az aknákat a szekérre, és hazahajtottak.

Még egy éjszaka: szekéren ismét döcögtek az árokhoz, odacipelték a nehéz, két pud súlyú hengereket, vigyázva tartották a karjukon, mint kis gyerekeket, nehogy véletlenül leessenek az árok sötét mélyébe, Vanyicska mászott jobb felől, Jaska balról. Feküdtek. Vártak és vártak. Semmi mást nem tehettek: vártak.

És ebben a várakozásban, amely áthatolhatatlan volt és elcsigázó, mint egy súlyos bódulat, gondolataik támadtak. Felmerült például az a gondolat: az egész élet a halál várása. De nem vesszük észre. A várakozás mélyen belül, lényünk legbelsejében rejlik, amikor pedig feltör a mélyből, amikor eltölt és hatalmába kerít bennünket a halálos várakozás — akkor az már szinte a bekövetkezett halál. A halál várása: halál. Az utolsó, amit Andrej látott: az árok lejtője, csupa fekete, latyakos sár.

A legtompább kábulat pillanataiban, az öntudat teljes dermedtségében úgy rémlett, hogy máris ott van, a földi határon túl, és mindazt – a sarat, az esőt, a hideg szelet, sőt még a saját dermedt kezének reszketését, a foga vacogását is – valahonnan *onnan, ama határokon* túlról nézi. Majd voltak pillanatok, amikor mintegy felocsúdott, és vágyakozva, búsan azt gondolta: miért is nem haltam meg? Hiszen olyan egyszerű lett volna meghalni, az imént abban a pillanatban, amikor teljesen úgy érezte, hogy már meg is halt. Most csend volna, és könnyű lenne a lelke. De nem lehet, mert nem szabad. Várni kell, várni. Még semmit sem tett azért, hogy meghalhasson.

Hajnal felé elérkezett a pillanat, Vanyicska lemászott a rézsűn, kettesben megragadták az egyik aknát, és cipelni kezdték. Gyorsan megvoltak vele. Vanyicska igen ügyesen segített. De a másik aknával – annak helyét az elsőtől vagy harminc öl távolságban fúrták ki – kis híján, baj történt. Hirtelen megjelent egy pályaőr, valami okból egyedül jött, lámpás nélkül, ezért későn vették észre. Jaska vette észre – ki kellett húzni a félig betett aknát a lyukból, és lemászni a töltésről. És ott feküdtek, a földhöz lapulva, lélegzeni se mertek. Az mentette meg őket, hogy a szél hirtelen erőre kapott, és eső helyett nedves hó hullott. Ez az éjszaka sikeres volt, mindkét aknát elhelyezték, sőt Vanyicska dróttal össze is kötötte őket. Már csak az utolsó művelet van hátra: a második aknától elvezetni a drótot az árok fenekén át az útig. De ez már könnyebb, jóval könnyebb! A fő feladatot elvégezték. Egy napi pihenő kell.

Bászka mosta, vasalta, szárítgatta a ruhájukat, ők meg vizet hordtak, fát aprítottak, de ez mégiscsak pihenés. A belső feszültség megenyhült. Lehetett olvasgatni Gogolt, vagy a „Bőrgyártás"-t, vagy a lapot; elolvasták a vezércikket, amelynek ez volt a mottója: „Delenda est Carthago!"* Tyigrics írta. Nála jobban senki meg nem írja ezt a témát. Andrejt még foglalkoztatta a gondolat, hogy a közelükben van a Hortica, a régi zaporozsjei táborhely – ha idő volna odautazni, meghajolni a szabad kozák csapat tanyájának romjai előtt. Jószerével sem Vanyicska, sem Jaska és Bászka nem tudott semmit a Szecs

* Karthágót el kell pusztítani!

tagjairól, nagy igazságos életükről, dicsőségükről és pusztulásukról, és ő beszélt nekik, hála annak, hogy nemrégen tavasszal, Odesszában élvezettel olvasta Antonovicsot és Kosztomarovot. A szabadság volt mindig a legmagasabb rendű és legáldottabb érték ezen a földön. A kozákság nem tűrt semmiféle láncot: sem államit, sem családi köteléket. „Te, Bászka, hiába ábrándozol. Nem kerülnél be a Szecsbe, oda nem engedtek be asszonyt. És ha valamelyik behatolt: halál rá! Hogyan történhetett, hogy a legszabadságszeretőbb földön a legutálatosabb önkényuralom alakult ki, amelynek kegyetlenség tekintetében a világon nincs párja, és a kozákokból – az első lázadókból és a szabadság lovagjaiból – ennek a zsarnokságnak leghívebb védői lettek? Nem egyszerre, nem egyszerre, ez világos. Évszázadok teltek bele, lassan történt, de most így van – megszilárdult, vasnehéz súllyal nyomja le a földhöz a múltat, a jövőt, a törekvéseket, reményeket. És most már sem a kozákoknak, sem Razinnak, sem Pugacsovnak nem áll hatalmában odább tenni, elmozdítani. Egyetlen megoldás van csak: robbantani kell...

Este egy nagy üveg vodkával beállított a jóbarát, a bérkocsis: Nyikolaj Afanaszjevics Szagajdacsnij. Vanyicska és Jaska gyorsan eltűntek, ők egy másik házban laktak. Egészen visszautasitani a kínálást nem lehetett, de inni is elképzelhetetlen: éjszaka dolgozni kell. A kéz reszket, a figyelem lankad az italtól. Mit tegyen? Tessék-lássék megivott két kupicával Bászka csendeskén segített (Afanaszjevics már ittas volt, nem vette észre), dalokat énekeltek, Bovenko, a ház gazdája is előkerült, ottragadt a potya vodkánál, és nagy ivás folyt éjfélig. Ráadásul, Nyikolaj Afanaszjevics odakéredzkedett éjszakára, nem is kéredzkedett, hanem csak úgy egyszerűen, kozák módra, ledőlt a padlóra: „A fene vigye az asszonyt...” Összevesztek, és nem akart hazamenni. Ez már óriási veszélyt jelentett. Az éjszakát elvesztegetni nem szabad, bármelyik pillanatban ideroboghat Szimferopolból Presznyakov, és kijelenti: holnap! És még el kell vezetni a huzalt a második aknától az árkon át.

Andrej, őszintén megvallva, nem hitte, hogy „holnap” lehetséges, még mintha vagy öt nap lett volna tartalékban. Bovenkót kezdte rázogatni:

– A Krisztus szerelmére, vidd el innen! Fiatal feleségem van, idegen férfi előtt restell...

– Derék egy asszony. – Bovenko megértően bólogatott. – Megkinzott?

– Hát...

– Ehe, meg is látszik rajtad; elfogytál, mint a gyertyaszál, csak a szakállad ágaskodik.

Szagajdacsnijt valahogy elvonszolták a ház túlsó felébe, ott horkolni kezdett, de Bovenko, ez a különös ember, mivel valami sajátos, ostoba érdeklődés fogta el az életük titkos oldala iránt, nem távozott, badarságokat fecsegett, hahotázott, kacsingatott, kérdezgetett. Mindent annak rendje és módja szerint kellett csinálni, kettejüknek megágyazni közös priccsre. És még megölelni és rápaskolni, és a térdére ültetni a részeg vendég előtt. Bovenko, a szörnyeteg, nevetett.

– Hinnye, te menyecske! Alaposan kiszipolyoztad! Amikor nélküled idejött, olyan volt, mint egy tenyészbika, most pedig nézz rá: csupa csont és bőr, csak a váza maradt meg! – Elégedetten böfögött. – Hamis vagy te, anyjuk!

– Így is kell bánni magukkal, ostoba emberekkel: minden nedvet kiszívni, nehogy bolondságokat csináljanak...

Bászka hetykén, leleményesen felelgetett. Senki nem mondta volna, hogy ez a kis egyszerű kereskedő-feleség, valami északi vadon csontos arcú, lenszőke lakója – tud franciául, Spencert és Millt olvasgatja. Bovenko már erősen pityókos volt, megpróbált észrevétlenül – ő úgy gondolta – belecsípni Bászka combjába, de hatalmas pofont kapott, teljesen Marija Petrovna szellemében, amitől csaknem lerepült a padról. Gondolkodás nélkül ki kellett lökni a szobából, nem is ellenkezett, csak mintegy elbűvölten dünnyögött: „Derék asszony, hű, de erős!" Elfújták a gyertyákat, lefeküdtek, másfél órát vártak, amíg a közfal mögött halotti, éjszakai csend támadt. Suttogva beszélgettek.

Andrej érezte, hogy az asszony megérinti kezével az ő kezét. Mindig így szokott ez lenni. A nők vonzódtak hozzá. Bászka hajából kemencefüstszag áradt. Olyan volt ez, mint valamikor régen, egy másik életében, de most egy szenvedély szikkasztotta: úgy kell intézni, hogy az éjszaka folyamán mindent befejezze-

nek. Mert a drót lerakásának gyorsabban kell mennie. Nem úgy, mint az első napokban, most már gyakorlatuk van, ügyesek. Bászka magáról mesélt valamit: apja falusi pap volt az urzsumi járás egy kimondhatatlan nevű votják falujában: Tumjumucsatszkban. A lányok ott esküvő előtt szülték a gyerekeket. És minél több gyereke volt egy lánynak, annál derekabb, irigylésreméltóbb: szóval igen alkalmas a gyermekszülésre. Hittek a háziszellemekben, a vízi és az erdei manókban. Némelyik erdei falucskában – mesélte apja – a vendégnek okvetlenül felkínálták a feleségüket. Egyáltalán: sötétség, sár, szürke, kísérteties élet. Tumjumucsatszk! Elgondolni is szörnyű; egy ilyen nevű faluban születni! Majd a vjatkai egyházmegyei iskolában tanult. És csodálatos: milyen sok ember került a forradalomba papi családokból! Rengeteg! Például: Kolja Kibalcsics, Gracsevszkij ... A harkoviak közül Bucinszkij, Kuznyecov ...

Andrej saját életére gondolt, a nagyapja jutott eszébe. Ezt kell tenni: szenvedni, meghalni. Ez az evangéliumi tanítás. Nincs nagyobb annál a szeretetnél, amikor valaki a lelkét adja oda a barátaiért. Megszorította a kis női kezet, megérezte annak melegét, odaadását, készségét, és azt gondolta: igen, igen, mindezen a fennkölt okokon túl, a tudományosan megalapozott következtetéseken, nagyszerű törvényszerűségeken kívül van még az egyszerű kísértés: lelkét adni a barátaiért. És ha a barátok nem volnának ... Ha nincs ez a kis meleg tenyér, amelyben gyengéd erő és hit lüktet, és ott, északon, nincs egy másik asszony, ha nincs Házmester, Szemjon, az okos Tyigrics, Morozov a verseivel, Sztyepan, Szaska, mind, mind – az országnak kevés ennyi, de egy embernek sok –, akkor önélkülük semmi sem volna. Ez talán félelmetes, de semmi sem volna. Meghalni valakiért, valakinek a kedvéért kell. És a názáreti tanító, ha tanítványai nem lettek volna, nem talált volna erőt magában a hőstettéhez.

Bizonyára nagyon erősen szorította az asszony kezét.

Az ablak halkan megzörrent – az egyezményes jel! Esős, fekete éjszaka volt, és Andrej a tornácra kilépve három lépésről sem látta meg Vanyicskát. Az megrázta a könyökét, és megindultak: elöl Jaska, mögötte Vanyicska, Andrej utolsónak. Ezen az éjszakán iszonyú dolog derült ki. Az esők szétmosták a talajt, a huzal csupaszon maradt. Különösen az árok fenekén történtek

nagy pusztulások. Helyenként megrongálódott a szigetelés. Ez csaknem katasztrófa volt. A huzal lerakásának egész munkáját elölről kellett kezdeni! Egy pillanatra úrrá lett rajtuk a kétségbeesés. Ott ültek az esőben, a halálos szomorúságtól erőtlenül – és suttogva káromkodtak. Úgy határoztak, hogy a drótot nem az árok fenekén vezetik, ahol áll a víz, hanem a szélén. Egész éjjel dolgoztak. És akkor megjelent Presznyakov a híradással, hogy a cári vonatot mindennap várhatják. Elhozta a pénzt, amit megbízható emberektől kapott a Krímben. Közölte: hogy ő nyomban visszatér Szimferopolba, itt pedig várják az egyezményes táviratot, hogy melyik vonatot robbantsák fel. Két szerelvény lesz, mindegyiket két mozdony húzza, tudni kell, melyikben van a cár. A kíséret a maga különvonatán, a cár is a magáén, de a cár átmehet egyikből a másikba. Most már egyetlen napjuk, egy órájuk sem maradt. Mindennek készen kell lennie. Presznyakov elutazott. És mintha minden ellenük esküdött volna, a november 14-ről 15-re virradó éjszaka olyan viharos volt, hogy fél óra múltán belátták a helyzet reménytelenségét, a szélvihar olyan erősen rohamozott, hogy csaknem ledöntötte őket a lábukról, azt kockáztatták, hogy elszakad a drót, és – nagy nehezen hazavánszorogtak. Lázas, álmatlan órák következtek. Másnap éjszaka csendesebb volt, de most jelentkezett, ami addig nem volt: a félelem. Valami okból úgy érezték, hogy figyelik, elárulják, körülfogták őket, a sötétségből bármely pillanatban előugorhatnak a csendőrök. Ki árulhatta el őket? Ostobaság, beteges dolog, de a különös – nem önmagukért, hanem másokért érzett – rettegés nem múlt el.

Ilyen volt ez a rettegés: Andrej attól félt, hogy tévedni fog: a sötétben közeledő Jaskát vagy Vanyicskát pályaőrnek nézi, és rálő. Visszalépni és elbújni most már nem lehetett. Igen, de az idegei már teljesen kimerültek. Lehet, hogy holnap jön a vonat. Holnap, holnap! A tizenhatodikára virradó éjszakán csaknem lelőtte Jaskát: az túlságosan fürgén futott keresztül az árkon. De tizenhatodikának hajnalára, végre, minden elkészült: a huzalok jól, rejtetten vezetve, a két végüket kővel lenyomtatták, a cinklemezek a helyükön voltak, és a talpfák alatti lyukakban rézpáncélban pihent az istenség, a deus ex machina, hogy a kellő pillanatban megfordítsa Oroszország sorsát.

Este megérkezett Andrej Kornyejevics, feketén, szakállasan, mélyen ülő merev szemével, és közölte: „Tizennyolcadikán reggel."

Amikor Griska Goldenberg október végén Moszkvába utazott, az ottani aláaknázás már félig kész volt. Griska betelepedett a házba, amelyben Szuhorukov-házaspár néven Gartman lakott Szonyecska Perovszkájával. Szonyecska már régóta tetszett Griskának. Januárban, amikor Kropotkin meggyilkolására készült, és Kijev meg Harkov közt ingázott. Kijevben mindig az Ivanovszkaja utcában, Szonyecska lakásán szállt meg. Ott olyan klubféle volt. Szonyecska titkon, mélységesen tetszett neki: azzal is, hogy olyan kis fehér bőrű, fiatalka, süldő lány, meg azzal is, hogy az apja híres kormányzó, és hogy valami rendkívüli erő rejlik benne: ezt érezte. Nem lehetett nem éreznie. Milyen különös összetalálkozás: gyermekdedség és erő. Mindez kimondhatatlanul gyötörte, de kifelé – csupa tréfa, gügyögés: „Szonyecska, adsz egy csókot, ha valamit véghezviszek?" „Az attól függ, kedves Dávidom..." „Hát például megölök valami gonosz szellemet." „Csakis Góliátot! Kevesebbel nem érem be." Úgy esett, hogy miután Griska megölte a maga Góliátját, csaknem fél év telt el a találkozásukig, és a hőstette iránti bámulat – mert valóban bámulat volt az, mégpedig általános, hangos! – némileg csillapult: más események, újabb célok háttérbe szorították. „Hát a megígért csókkal hogy leszünk?" Természetesen az csak tréfa volt, bolondozás, kedves fecsegés a komoly beszélgetés szüneteiben. És Szonyecska is tréfával ütötte el a dolgot: ó, istenem, milyen szenvtelenül, milyen butuska, gyerekes ártatlansággal! Úgy látszik, a róla keringő hírek: benne még nem ébredt fel a nő, sőt nem is szunnyad – akármilyen szomorú is, de igaz. Közömbösnek maradni egy olyan legény iránt, mint Griska! Aki hős, és sudár növésű, és inni is tud, mint egy orosz bérkocsis, és jól dalol, és bármilyen dologra bátran vállalkozik. Azt beszélték, hogy Szonyecska fanatikus. De hiszen mind fanatikusok! Ki nem az? És mégis, mindezt tudva és semmit sem remélve, ellenállhatatlanul vonzotta Moszkva és Szonyecskáék vállalkozása. Senkinek

sem beszélt róla, önmagának sem vallotta be. De hát az igazság siralmas és szégyellni való volt: Szonyecskát kívánta látni.

És meglátta: most Marina Szemjonovna Szuhorukova, egy kishivatalnok felesége, egész áldott nap hol a tűzhelynél sürgött, merőkanállal, rongyokkal a kezében, hol a mosóteknő fölé hajol. Lefogyott, az arca nyúzott, szeme csillog. Mindegyikük elgyötörtnek látszik. Pokoli munkát végeztek, és állandó életveszélyben. Reggel hétkor kezdték, és este kilencig dolgoztak, felváltva, szünet nélkül. Egy nap alatt két ölnyit ástak. És az egész folyosónak húsz öl hosszúnak kell lennie. A magassága mindössze tizennyolc hüvelyk, csak hason csúszva lehetett benne közlekedni vagy négykézláb mászva. Lapáttal ástak, és a földet vaslemezekre hányták, amelyeket kötéllel húztak ki. A folyosó boltozatát deszkákkal erősítették meg, a padlójára is deszkákat raktak, de lentről mégis feltört a latyakos sár, fentről csepegett, nehéz volt lélegezni, a gyertya kialudt az elhasznált levegőben. Griska mindjárt a legelső napon merészen bemászott az aknába, és olyan félelem fogta el, mint talán még soha életében. Mintha elevenen sírba tették volna. Mindenfelől a nyirkos föld fojtó lehelete. A folyosó boltozata repedezik, surrog, mindjárt beomlik, hirtelen iszonyú dübörgés a feje felett, minden remeg, reszketnek a falak, a boltívek, a deszkák, amelyeken fekszik, és az az érzése, hogy a következő pillanatban vége, földrengés van. Vonat haladt át. Egészen a pályatest alá ástak. Griska érezte, hogy a lélegzete eláll, a keze elzsibbad: mindjárt meghal. Hogyan dolgoztak itt Házmester, Szemjon, Iszajev, a diák, Gartman, nem percekig, de órákon át? Félholtan mászott ki. Szonyecska mosolygott:

– Lőni könnyebb? Persze: odaugrasz, kinyitod a kocsi ajtaját – durr – és kész... Itt meg...

Nem tudott felelni: kitátotta száját, és lélegzett, lélegzett. Végre, még lihegve kinyögte...

– A megszokás... hiánya...

Úgy látszott, senki sem érti meg, hogy nem a megszokástól függ ez, hanem az állati félelem az oka. Mert minden pillanatban az egész beomolhat. Nem ok nélkül vitt magával Alkimista – Gartman – mérget, hogy ne kínlódjék, ha beomlik. Házmester és Szemjon nem hordott magánál mérget. Ezek nem féltek sem

ördögtől, sem kínhaláltól, sőt – és ez a fő – akaraterővel és bátorsággal elvetették a beomlás puszta lehetőségét is. A diák, Iszajev, akit szintén Griskának hívtak, mindüknél önfeledtebben dolgozott, olyan sokáig kibírta az aknában, mint senki más. Igaz, egy ízben elvesztette az eszméletét: abból jöttek rá, hogy nem húzza be magához a kiürített vaslemezt; Házmester azon nyomban bemászott hozzá, és kihúzta szegényt. Akkor elhatározták, hogy pihenőt adnak neki: Alekszandrovszkból Borisz azt üzente, hogy nincs elég drót, még hetven ölnyire van szükségük – ekkor Iszajevet küldték el oda a huzallal.

Griska is nehéz testi munkát végzett: kikaparta a földet az aknafolyosóból, beadogatta egy nyílásba, és onnan kihordta. Ez sem könnyű munka. A földet a kamrában halmozták fel, majd szétszórták az udvaron. Ha Házmester napjában legalább egy kupicát engedélyezett volna, hogy lelket öntsön beléjük! De nem, teán és tejen kívül semmit. És vitatkozni vele, rábeszélni hasztalan. Hát igen. A próbatételt kibírni – nem mindenkinek adatott meg. Kolja Morozovot a gyenge keze miatt kivonták a munkából. Aroncsikot pedig azért állították félre, mert lusta volt. Egyébként Griska gyanította, hogy Aroncsik lustasága és Kolja gyenge keze meg a saját *megszokás hiánya* természetes, bár meglehet, hogy ez tudatalatti reakció arra a rettegésre, amely az embert az aknában hatalmába keríti. November elején olvadás volt, a talaj felázott, a folyosóban valóságos árvíz keletkezett. Kiszivattyúzták a vizet. Ekkor újabb rettenet: az utcán, a folyosó felett, vízmosás képződött, a föld beomlással fenyegetett, és az itt áthaladó vízhordó esetleg felfigyelhetett a keletkezett különös horpadásra, éjjel sürgősen földet vittek oda, rászórták, elegyengették, hál' istennek, a vízhordó másnap nem jött, az utca letaposódott, és a szokott képét öltötte fel. Mindennap történt valami előre nem látott, rendkívül veszélyes história. És Szonyecska ismét mindenkit ámulatba ejtett a bátorságával és a csodálatos hidegvérével: hol megjelent váratlanul a régebbi háziasszony azzal a kéréssel, hogy elvihesse a kamrából az otthagyott lekvárját, márpedig a kamrát nem nyithatták ki, mert tele volt földdel, úgyhogy az csaknem szétvetette a deszkafalakat. És Szonyecska szabályszerű színpadi jelenetben játszotta el, hogy elveszett a kamrakulcs, így hát az asszony elment azzal, hogy majd újra el-

jön, amikor a kulcs megkerül; a következő alkalomra pedig elő kellett keríteni az átkozott gyümölcsízt; máskor meg az történt, hogy reggel az előző háziasszony egy nőrokonával jött el valami holmijáért, és találkozott Szonyecskával, aki élelemmel teli kosárral jött a boltból; megbocsáthatatlan kockázat lett volna észrevétetni az asszonnyal, hogy a kosárban levő élelmiszer jóval meghaladja két ember szükségletét, Szonyecska tehát valami ürüggyel nem ment be a házba, hanem eltűnt; máskor pedig Gartman elfelejtette éjszakára bezárni a konyhaajtót, ahol a búvónyílás volt, és reggel odacsoszogott a szomszéd, egy fecsegő öregember, aki csak tanácsot akart adni az éjszakai bezárkózás szükségességére nézve, és ezzel mindenkit rémületbe ejtett: attól féltek, hogy észreveszi a konyhában a rendetlenséget, és a kiszórt földet. De ez a veszély is elmúlt. Dinamitot vártak még Pétervárról, de késett, így hát elhatározták, hogy elküldik Griskát Odesszába, onnan hozzon dinamitot, mivel a rossz idő miatt a cár bizonyára nem fog tengeren utazni. Az aknafolyosó csaknem kész volt, már csak az aknát kellett elhelyezni benne. Ekkor erősítés érkezett: Sztyepan Sirjajev, a fő műszerész és villanyszerelő mester. Ő egy ideig külföldön dolgozott, Jablocskov laboratóriumában.

– Mit hozzak neked Odesszából, picikém? – kérdezgette Griska Szonyecskától játékos könnyelműséggel, megszokta, hogy így beszéljen vele. Nyilván önvédelem volt ez. Valójában valahogy elgyengült és remegett a beszélgetéskor. Szonyecska arra kérte, hogy valami édességet hozzon. Például mit? No hát cukorban főtt gyümölcsöt. Jó, cukorban főtt gyümölcsöt hozok. Alkimista suttogva, hogy Házmester meg ne hallja, kérte, hogy bort hozzon. November kilencedikén, egy borús napon, búcsút vettek, és Griska elutazott.

Két nap múlva Jeliszavetgrad állomáson találkozott Kolja Kibalcsiccsal, aki Boriszhoz utazott Alekszandrovszkba, és szintén drótot és spirálszalat vitt. Nevettek: mi az, ott eszik a drótot? Kibalcsics Odesszából jött. Minden ottani ügyről tudott, és közölte, hogy Mihajlo már nyilván elhelyezte a dinamitot a sínek alá. Griska izgalomba jött. „Táviratozni kell! Készítsék elő a megérkezésemig, szerezzék meg, és hozzák be a városba! Nekem nincs időm! Minden óra drága!" Az odesszai vállalkozások felett

Csizmás Kandúr, azaz Kolodkevics rendelkezett. Úgy határoztak, hogy a következő táviratot küldik neki: „Ne küldjön feleslegesen bort, holnap odamegy a megbízottam, Makszimov." Ez a családi név Kolja Kibalcsicsot jelentette.

Griska Odessza felé közeledve minden bakterházat jól megnézett: valahol a tizennegyedik versztánál telepedett le Mihajlo „bakter" a „felcségével", Tánya Lebegyevával. Mihajlót nem látta, de Tánya alakja mintha feltűnt volna az egyik házikó mellett. Tehát: Odessza, kellemes meleg, régi barátok: Csizmás Kandúr, Szavka Szlatopolszkij, Mihajlo... És újak, fiatalok, tiszteletlettudók, mint Geraszim Romanyenko, akik előtt jólesett kérkedni és fontoskodni. Mihajlo elégedetlennek mutatkozott, nem akarta odaadni a dinamitot. Griska rákiabált. November 13-án hoztak dinamitot és háromszáz rubelt, hogy Házmesternek átadják, meg néhány üveg bort és cukorban főtt gyümölcsöt. A bőrönd, amelybe a dinamitot csomagolták, nagyon nehéz volt. De Griska, hogy erejét fitogtassa, kinyújtott karral emelgette. Ugyanaznap, tizenharmadikán este, vidám hangulatban, mert úgy vélte, joga van megünnepelni utazása első felének a befejezését, felült a vonatra, és elrobogott Moszkva felé.

Eközben pedig közeledett az idő, amikor a cár a Krímből hazautazik. A hatóságok egyre jobban nyugtalankodtak. A különféle óvatossági rendszabályok közt volt az a szigorú parancs, hogy erősen figyeljék a poggyászt. Ebbe a megfigyelésbe a csendőrökkel együtt az egész vasúti személyzet bekapcsolódott: a mérlegkezelők, a hordárok, a kalauzok. November 14-én Jeliszavetgrad állomás mázsamestere, Polonszkij, érdekes tényt figyelt meg: egy kis bőrönd, amely a poggyászkocsiban érkezett Odesszából, meglepően súlyos volt. Ezt jelentette az állomáson ügyeletet teljesítő, Vasziljev nevű csendőrnek. A bőrönd gazdája, Tula város örökös díszpolgára, Sztyepan Petrovics Jefremov, sajátjának ismerte el a bőröndöt, de a kérdésre, hogy mi van benne, észrevehetően zavarba esett, és azt felelte, hogy a bőrönd nem az övé, hanem egy barátjáé, aki Kurszkban lakik, a bőrönd kulcsa pedig elveszett. A furcsán és hebehurgyán motyogó utast – néhány szavát meg sem lehetett érteni, és ajkáról minduntalan kis buborékokat köpködött – ott helyben megmotozták, és megtalálták nála a kulcsot. Az utas nem várta meg,

amíg a bőröndöt kinyitják, átlendült egy kis vaskerítésen, a peronra futott, majd a síneken át a mezőre. A csendőrök a szájtátók tömegével és néhány helybeli huszárral utána vetették magukat. A futás értelmetlen volt, de Griska nem akart az állomásépületben maradni, ahol a tömeg egyre sűrűsödött, és ahol a kisablakból a távírász megláthatja és felismerheti: három nappal azelőtt Griska ott adta fel a táviratot Kolodkevicsnek.

Palsau csendőrőrnagy jelentette a Harmadik Ügyosztálynak: „Végre körülfogták Jefremovot, de odamenni hozzá és elfogni lehetetlen volt: aki csak közeledett hozzá, arra ráfogta a revolverét, és mindenkit célba vett. Ilyen módon állandóan lövésre készen tartotta a revolverét, és rendkívül felbőszítette maga ellen a tömeget. De a 7. belorusz huszárezredben szolgáló Burigin közkatonának valahogy sikerült kitépni a revolvert Jefremov kezéből, ezt követően a tömeg rávetette magát Jefremovra, és ütlegelni kezdte, a beavatkozó csendőrök azonban ennek véget vetettek. De még ezután is hat ember csak üggyel-bajjal tudta összekötözni Jefremov kezét, és elvezetni őt a pályaudvarra: olyan erős volt Jefremov, és ráadásul dühös, még harapott is."

Griska az első kihallgatáskor büszkén viselkedett, és hazudott: azt mondta, hogy a családi neve Jefremov, hogy pravoszláv, huszonhat éves. De bevallotta, hogy az orosz szociálforradalmár párt tagja. (Dinamit! Hová legyen most?!) Azt mondta, hogy nem lőtt, csak ijesztette a népet a revolverrel, mert magánszemélyek fogták körül, nem csendőrök, és nem kívánt felesleges áldozatokat. Mindennemű vallomástételt kereken megtagadott. Palsau őrnagy semmit sem gyanított. Még azt sem, hogy Jefremov zsidó: ez csak négy nap múlva derült ki, véletlenül, az orvosi vizsgálatkor. November tizennyolcadikán reggel, amikor Andrej Vanyicskával és Jaskával a szekéren kihajtott az árokhoz, Griska Goldenberg Jeliszavetgradban fütyörészve sétálgatott a szűk kis csendőrségi fogdában, egy üvegből vörös muskotálybort kortyolt (egy csendőr elszaladt a boltba tizenöt kopejkáért), és szívét valami okból öröm és büszkeség dagasztotta; nem, soha, semmi áron, mind meglátják, és Szonyecska csodálkozni fog a lelkierején! Különben is, hol vannak a bizonyítékok? A dinamit még egymagában semmit sem jelent. És sikerülhet megszöknie is. Az arhangelszki száműzetésből milyen nehéz volt megszöknie, mégis

megszökött. Minél jobban üresedett az üveg, annál derűsebb öröm áradt szét a szegény Grisa lelkében. Pedig sorsának kerekei már lefelé gurultak a lejtőn, egyre gyorsulva – feltartóztathatatlanul, könyörtelenül. A Harmadik Ügyosztály máris szétrepítette valamennyi kormányzósági csendőrparancsnokságra Griska fényképeit – összevont szemöldök, mély szemüregből jövő, átható, félőrült tekintet – és három nap múlva Novickij, kijevi csendőrezredes felismeri, megmutatja a felvételt Griska apjának, David Goldenberg textilkereskedőnek: az öreg reszketve és elsápadva azt mondja: „Igen, igen, az én Girselém", és ereje elhagyja, Novickij ezredes viszont éppen ellenkezőleg, hatalmas erőt érez a tagjaiba áradni, és szaporán intézkedik...

A cár érzékeny volt az időjárásra. A hirtelen szélváltozásokat, hőmérsékletcsökkenéseket betegesen érzékelte, sőt hatásukra enyhe rosszullét és szédülés fogta el. Novemberben az idő rosszra fordult, sűrű esőkkel napjában hétszer is változott: hol kéklett az ég, és ragyogott a nap, hol nyirkos köd szállt a tenger felől, hol pedig csontig ható északi szél, pétervári levegő áradt. El kell utazni – de valami visszatartotta a cárt. Minden reggel szokása szerint negyed kilenckor kelt, kiment a kertbe, amely az éjszaka folyamán tönkreázva, idegenül, búcsúztató hideget lehelt, némelykor a virágágyásokon ködcsomók hevertek, hideg volt, alant ott fehérlett a tenger. Az az ostoba Koh egy fa mögül nézegetett elő. Ami tartóztatta: Kátya, vele egyszerűbb itt, amott elviselhetetlen, a háta mögötti beszédek, megvető pillantások, ellenségeskedés, intrikák. És egyáltalán, sok undorító munka várta Pétervárott. A bal oldali fasorban sétálva ment a tenger felé, nem túlságosan mélyre, hogy aztán fel kelljen kapaszkodnia, de úgy, hogy a palota eltűnjön a szeme elől, hogy magány vegye körül, és elmélyedhessen a gondolataiba. Különben Koh mindenképpen ott ágaskodik valahol a bokrok közt. De ez már elkerülhetetlen, mint az eső és a köd.

Arra gondolt, hogy az öregség szabályszerű várostromra emlékeztet. Akármilyen elkeseredetten védekezzen is a helyőrség, akármilyen lelkierővel bírjon, egy a vég: egy hideg téli napon Oszman pasa megérkezik a plevnai erdőbe, hogy átadja a kard-

ját. A török arca elfeketült a megaláztatástól. Kötésekbe pólyázva a katonái támogatták, csaknem a karjukon hozták. Kihúzta a kardját a hüvelyéből, és átnyújtotta: „Nem gondoltam, hogy ilyen szégyent érdemlek!" Igen, igen, nemes szavak, és nem kevésbé nemes felelet: „Visszaadom önnek a kardját. Őrizze meg elragadtatásom és tiszteletem tanújeléül." Ám az öregség azért félelmetes, mert nincs kinek visszaadni a kardot. Nincs *Sándor*, aki hirtelen megszánhatná, és azt mondhatná: „Visszaadom önnek..." Ennek a borzalmas háborúnak az eredménye: megöregedett. Senki sem veszi észre, nem merik észrevenni, de ő tudja, hogy elhízott, elnehezült, nem csak a hatalmas teste, hanem ami még ijesztőbb: a lelke is. Fenyegető előjel: a lelki fáradtság és a lustaság éppen azon a téren, ahol valamikor boldogítóan fáradhatatlan volt. Tegnapelőtt mutatkozott be Kampenhausen bárónő, aki Hirsszel együtt érkezett Pétervárról, Bernek, a szárnysegédjének sógornője, kékszemű tündér, legfeljebb huszonöt éves lehet; határozottan érezte benne a legtökéletesebb és azonnali hajlandóságot. Habár az utóbbi években, amióta Kátya feltűnt, állandóan tapasztalta a különféle tündérek megjelenését – olyan emberek küldték őket, akik nem hagytak fel az ostoba reménynyel, hogy egy ilyen kémnővel *kiütik* Kátyát – ő, annak ellenére, hogy belül háborgott, sőt dühbe gurult, nem mulasztotta el, hogy éljen az alkalommal. Kaján örömöt érzett, hogy ilyen módon megbünteti az intrikusokat. Vajon azok az emberek ott, az Anyicskov-palotában, még mindig nem tudják megérteni, hogy Kátya Dolgorukaja nem szenvedély, még csak nem is szerelem, hanem a sorsa? De tegnapelőtt, amikor az újabb tündért nézegette, elbűvölő termetét, elrémült rajta, hogy a lustasága és a lelki közönye megingathatatlan: egy pillanatra sem támadt fel benne a vágy, hogy bosszút álljon az intrikusokon!

És ez a nyirkosság, a nyomasztó levegő, Koh kerek pofája, amely a nedves, örökzöld lombok között feltünedezett... Szobájában itta meg a kávét. A tüdeje kitisztult, könnyebben lélegzett. Az előző napon Kátya is kedvetlen volt, a szívére panaszkodott, hazament Bijuk-Szarajba, és ott töltötte az éjszakát. Kátya mindig megnyugtatta őt, amikor rossz közérzetről beszélt: „Mindenkinél így van ez, Szasenyka, az időjárás teszi, én magam is csak lézengek. Pedig harminc évvel fiatalabb va-

gyok nálad!" Ezek az egyszerű szavak megnyugtatták. Kávézás után dolgozott, aktákat nézett át, elolvasta a legújabb táviratokat, és mint minden reggel, feljegyezte a noteszébe az elmúlt nap eseményeit. Ezek az elegáns, aranymetszésű kis könyvecskék, amelyeket a Brockhaus nyomdában külön e célra nyomtak, metszetekkel, rengeteg hasznos tudnivalóval, a szükséges rangok és nevek jegyzékével, Adlerbergnek köszönhetik létüket, aki makacsul ragaszkodik a napi feljegyzésekhez. „Felséged minden egyes szava történelmi érték. Ha minden reggel egy kis erőfeszítést kegyeskednék..." – „Te meg olyan könyvecskét adj, hogy élvezet legyen beleírni. Ettől nagyon sok függ." És csakugyan, a sötétzöld bőrkötésű kis könyvek arany nyomásukkal olyan szépek voltak, hogy azokat fellelkesülve mindig az asztalán, a szeme előtt tartotta. Finom gyöngybetűkkel, olyan aprókkal, hogy rajta kívül senki sem tudta volna elolvasni – beírta a november 12. hétfői dátum alá: Felk. 1/4 9. Séta, nyirkos, szemerkélő eső eg. nap. Kávé K.-val a szobában. (Tegnap ott volt Katyerina, és együtt kávéztak!) Dolg. 11-kor Miljutyin és Adler. Séta, reggeli. Ebéd 7-kor. Lef. 1/4 2-kor.

Déltájban Hirsz és Adlerberg jött jelenteni, kitűzték az elutazás napját: szombat. Korábban úgy vélték, hogy az elutazás szerdán vagy csütörtökön lesz, de, amint azt Hirsz közölte, a pétervári haditörvényszéken éppen csütörtökön kezdik tárgyalni Mirszkij, Tarhov és más politikai bűnösök perét. Mirszkij a Drentyeln elleni merénylet elkövetője. Úgy látszik, ezek már a maradékai az egész disznó bandának, az utolsó vakarék, annál váratlanabbul támadhat visszhang bizonyos körökben. A nyílt gonosztevőkhöz sorolták Olhin ügyvédet, ezt a liberális marhát, eleget ugrált, kiabált már, helyesen tették. Nem kívánt a tárgyalás ideje alatt érkezni Pétervárra, de ez titkos gondolata volt, amelyről az államtitkárnak és a személye körüli miniszternek nem kellett tudnia. A tárgyalást előreláthatóan tizenhetedikén fejezik be, szombaton. Tehát szombaton utazik. Jaj, milyen gyönyörűség lenne a gonosztól megtisztított, tiszta Pétervárra érkezni meg! Az erélyes intézkedések észrevehető eredménnyel jártak. Különösen áldásosnak bizonyult az augusztusi rendelet, amelynek értelmében minden politikai vétséggel vádolt egyén előzetes vizsgálat nélkül bíróság elé állítható, tanú-

bizonyítás nélkül elítélhető, és a halálos ítélet ellen nem fellebbezhet. A lövöldöző és tőrrel szurkáló alakok meghunyászkodtak. Egész ősszel nem hallatszott semmi az üzelmeikről. De a jó hírek után, ahogy az lenni szokott, jött a rossz: októberben a parasztok nyugtalankodtak Belorussziában, a jekatyerinburgi kerületben. Európában a rubel árfolyama állandóan esik. A háború idején kezdődött, és tovább tart, minden erőfeszítés ellenére, elháríthatatlanul. Jelentették Szaltikov epés szavait, amelyek egész Pétervárt bejárták: „Még semmi baj nincs, ha egy rubelért Európában fél árat adnak. Akkor mi lesz, ha majd Európában a rubelért a pofádba vágnak."

Ilyen mondatok hallatán némi félelemmel vegyes csodálkozást érzett: és ezek az emberek beszélnek alkotmányról! Mit fognak majd írni és beszélni *akkor?* Mert a gonoszság és a rossznyelvűség felkorbácsolja a társadalmat. És elsőül éppen azokat fogják felfalni, akik most a leginkább buzgólkodnak a népképviseleti kormányzás és sajtószabadság érdekében, mint például Alekszandr Agejevics: neki vágnak először a pofájába a rubel ingatagsága miatt! De nem ott Európában, hanem a saját véreik, az itthoni pénzemberek és igazságszeretők. Elmondta ezt az érdekes gondolatát. Majd Hirsz átnyújtotta, amit már régen megígért, még amikor stockholmi követ volt. Végre valamelyik megbízottjának sikerült megvásárolnia az okmányt, Ernst doktor örököseitől. Jó pénzbe került.

A cár a magas tisztségviselőket elbocsátva, nyomban mohón belefogott az olvasásba.

„A HOSSZÚ ÉLET ELIXÍRJE. SVÉDORSZÁG"

„Ezt a receptet az 1873. évben elhalálozott Ernst doktor iratai közt találták meg Svédországban. Ernst doktor 104 évet élt, és váratlanul halt meg, lóról bukott le. Ezt a titkot a családjában évszázadokon át őrizték, a nagyapja 103 éves korában halt meg, anyja 109 évet élt, apja 102 évet. Azért éltek ilyen nagy kort, mert naponta szedték a nevezett elixírt, reggel és este 7 vagy 8 cseppet, dupla mennyiségű vörös borban, teában, húslevesben vagy langyos sós vízben. Az elixír összetétele a következő:

7 uncia legkitűnőbb minőségű lukrutani aloës
1/4 lat fehér artemisia santhonica
1/4 lat mustárgyökér
1/4 lat príma sáfrány
1/4 lat apró szemű rebarbara
1/4 lat fákon növő fehér taplógomba
1/4 lat valódi velencei theriaka
1/4 lat orosz castoreum

Mindezt mozsárban morzsold szét vagy törd össze, sűrű szitán minél gondosabban szűrd át, vastag falú üvegbe töltsd, egy kupa erős pálinkával öntsd fel, legjobb, ha francia borból pároltat veszel, és hólyaggal vagy nedves pergamennel kösd le jól, amikor ez kiszáradt, gombostűvel szúrd át, nehogy a nehéz gázoktól az üveg szétdurranjon, majd árnyékos helyen hagyd állni 9 napig, akkor öntsd le, tölts hozzá újra egy icce ugyanolyat; reggel-este felrázni."

Ezután néhány oldalon következett az elixír jó tulajdonságainak felsorolása, de most nem volt türelme elolvasni, mielőbb meg akarta mutatni a szerzeményét Kátyának! Lovon indult el Bijuk-Szarajba, a Konkordon, annak a három csődörnek egyikén, amelyeket Abdul Hamid szultán ajándékozott neki. Szokás szerint csak egy kozák kísérte. A villa erkélyén – délfelé kiderült az ég, hirtelen felmelegedett – kezdetben a gyerekekkel játszott, Gogóval és Olenykával – de a kislány szeszélyeskedett, Kátya azt mondta, hogy talán beteg, és elvitte, azután fennhangon olvasták az „Elixírt". Gogo szokatlan figyelemmel hallgatta. Csodálatos gyerek! Mit érthet ő a hosszú életre való törekvésből - hogy valaki ne haljon meg, minél tovább itt maradjon ezen a földön –, de csak ült és hallgatta, nem szólt közbe. Csak a francia nyelvmester megjelenésekor hagyta abba a figyelést, és kelletlenül távozott.

Amikor a kisfiú elment, Kátya elsírta magát. Számos oka volt a könnyhullatásra, ezért a cár nem is kérdezősködött. Az utóbbi időben, amikor már közeledett az elutazás ideje, Kátya gyakran sírt. A legszebb napjaikat itt élték Bijuk-Szarajban. Még a livagyijai palotában, ahol pedig boldog magányban lehettek – a császárné Kissingenben, majd Cannes-ban töltötte

a nyarat, súlyos betegen –, még ott sem volt ilyen jó, mint ebben a kis házban, a virágokkal befuttatott verandán, a tenger felett.

Minek az elixír, a hosszú élet, ha nincs és nem lehet teljes boldogság? A cár nyugtatta, ígért, magyarázott. „Az első lehető alkalommal..." Tizennégy éve hallja Kátya ezeket az ígéreteket! Nemsokára öregasszony lesz, nem kedves neki az élet, halni kíván. És ezek az öreg német csoroszlyák – háromélet-űek, mindenkit túlélnek. Igen, igen, meghalni, semmiféle hosszú életet ígérő elixírre nincs szüksége, mert nem élhet valaki reménység nélkül, az ő reménye pedig már kiapadt, ereje fogytán. Kétségbeesésében hallatlanul tiszteletlen dolgokat mondott..., de a cár nem vette zokon, megbocsátotta neki. Öt évvel ezelőtt, amikor Olga született, némi habozás után titkos parancsot adott ki, amellyel törvényesítette a szegény gyermekeket: „A kiskorú Georgij Alekszandrovics és Olga Alekszandrovna Jurjevszkijnek adományozzuk a nemességet megillető jogokat, és hercegi méltóságra emeljük őket »főméltóságú« címmel." Kátya az édesapja, Dolgorukij herceg révén Rurik leszármazottja, és egyik híres őse, Jurij herceg Moszkva megalapítója volt. Ezt az ukázt a cár Rilejev tábornoknak adta oda a legszigorúbb titoktartás mellett. És Kátya akkor boldog volt, most pedig azt mondja, hogy meg akar halni.

Kátyán kívül egy nő sem mert előtte sírni, noha bizonyára sokuknak okozott szenvedést. Büszkeségből még a császárné sem mutatta fájdalmát, pedig mindenkinél többet szenvedett. Kátya könnyei némelykor leverően hatottak a cárra – bosszankodott, elcsüggedt –, de most valahogy nyugodt volt. Titkos öröm. Hirtelen kiderült az ég. Bár egy óra múlva ismét esős köd szitált, és lehűlt az idő. De Kátya már tökéletesen megnyugodott. Mindig könnyen megfeledkezett a saját könnyeiről, gyermekded lelkének ez volt az egyik bámulatra méltó sajátossága. A cár kedveskedéssel el tudta oszlatni bármilyen keservét. Most örült, hogy az elutazást szombatra tűzték ki: két nappal később, mint ahogy gondolták.

– Könyörögve kérlek, légy óvatos az úton! Ne szállj ki az állomásokon, ahogy tenni szereted. Tartsd eszedben, hogy a

te hosszúélet-elixíred: az óvatosságod. Te olyan könnyelmű vagy...

– Énmiattam tökéletesen nyugodt lehetsz. Nem beszéltem neked soha a párizsi jósnőről? Párizsban hatvanhétben... Tizenkét éve, hihetetlen! Emlékszel a kiskapura az avenue Gabriel és az avenue Marigny sarkán? Szóval, az a párizsi jósnő, egy öreg cigányasszony, megjósolta, hogy hét gonosz merényletet élek túl...

– Ne beszélj ilyen szörnyűségeket!

– Miért ne? Örüljünk! – Kátya elsápadt arcára pillantva, elnevette magát. – Ilyen csodálatos tágas tér az életnek, még négy merénylet van tartalékban...

Visszaemlékezett a peterhofi „Babigon-pavilonra", a forró júliusi napra, a tizenhét éves Katyenka jéghideg kezére és a saját különös izgatottságára, azután arra a tavaszi rémtettre, Karakozov merényletére. Majd Párizs merült fel emlékezetében, az Elysée-palota, Kátya a Gabriel utcára nyíló kis rácsos kapun járt be, hathónapi különválás után, és egyszerű boldogságukat hirtelen megzavarták azoknak az utálatos embereknek a „Vive la Pologne!" kiáltásai – és a lengyel Berezovski két lövése, amikor Longchampból tért vissza, III. Napóleonnal egy hintóban. Miért akarták megfosztani az életétől? Éppen akkor, amikor ő minden embert szeretett, mert szívbéli vonzódása az egyetlen asszony iránt mindenkire kiterjedt, az egész emberiségre. A tragikus pillanatokban az asszony mellette volt, a közelében, és ő csak nála – az egyetlennél – lelt nyugalmat megtépázott idegeinek. Az idén áprilisban, a szörnyeteg Szolovjov merénylete után, amikor olyan halálos, őrült bánat tört rá, hogy nem tudta, hová legyen, miként meneküljön ki belőle. hirtelen ráeszmélt, hogy a menekvés csakis tőle jöhet, őbenne van, őnála: miután megtette a halaszthatatlan intézkedéseket, kinevezte és teljhatalommal ruházta fel a főkormányzókat, Livagyijába, Bijuk-Szarajba sietett...

Az uralkodó szombaton, tizenhetedikén, délután fél háromkor indult el kocsiján Szimferopolba. Egész úton esett az eső. Éjfélkor koromsötétben érkeztek Szimferopolba, és nyomban folytatták az utat Moszkvába. Másnap táviratok érkeztek: Alekszandr, a cár fia, aki nemrég tért vissza németországi útjáról, a lábán or-

báncot kapott. A császárné szűkszavúan adott hírt magáról. De nyilvánvaló volt, hogy állapota nem javult. Az ablakon túl hó nélküli, nedves, sötét sztyepp húzódott. A fekete végtelenségben itt-ott kis kalyibák tűntek fel, a látóhatáron a Dnyeper kanyarja csillant meg.

Hideg volt. Alighanem fagypont. Délelőtt tíz óra tájban indultak el szekéren. Éjjel rémlátások gyötörték Andrejt, képzelődött, gondolatok ezrei kavarogtak fejében, iszonyatos türelmetlenségében már felugrott volna, hogy legalább hajnalban rohanjon oda, de tíz óra előtt felesleges és veszélyes is volt. Jaska és Vanyicska ugyanott, a kunyhóban töltötte az éjszakát, ők mélyen aludtak, horkoltak reggelig. Bászka pedig az előző napon elutazott. A lovat a földúton hagyták az árokkal szemben. Körös-körül szürke volt minden, szél fújt, heves lökésekkel vízpermetet sodort, de a távolban valóságos eső esett: a látóhatár felett sötétszürke fátylak lengtek. Vanyicska lapáttal futott a vezetéket ellenőrizni. Jaska, a kocsis, a szekér mögött járkált, nézegette, kopogtatta, majd a kerékkel bíbelődött, a tengelyvégszeget kezdte kiverni, mintha valami okból le kellene vennie a kereket.

A vonat jöttéig már csak fél óra volt hátra.

Andrej a szekéren ült. A Ruhmkorff-féle spiráltekercs is ott volt, a szekér fenekén, zsákvászonnal letakarva. Andrej hirtelen szétáradó, végtelen nyugalmat érzett. Mindjárt megjelenik a vonat, egyre közeledik, és abban a pillanatban, amikor a kocsik itt robognak a szeme előtt, összeérteti a drótvégeket – amott a kő alatt, és minden véget ér. Ezért volt a sok emberélet, lelkierő, munka, kockázat. Milyen egyszerű! Összeértet két vékonyka rézszálat – és kész. Néhány pillanat múlva ölni fog. És nemcsak azt az idős, bajuszos urat öli meg, hanem mindenkit, akik vele vannak, az öreg tábornokokat, a minisztereket, a kozákokat, az udvari orvosokat, a szakácsokat, a lakájokat, a szeretőjét, a gyerekeket. Egy ember halála, vagy akár tizenöt, vagy huszonnyolc, vagy negyvenhárom emberé, nem számít, amikor a nép életéről vagy haláláról van szó. Mert aki összeérinti, azt is eléri a halál, akár a többieket. Ugyanabban a pillanatban vagy tíz perccel később. Csak halál árán javíthatják meg ezt az életet. És csupán

a halál – a legigazságosabb ítélőszék, amit csak létesített a természet – az szüntetheti meg a körös-körül felgyülemlett igazságtalanságot és gonoszságot. Mert hát istenem, miről is van szó? Az igazságosságról, semmi másról. Adjatok igazságos világot, igazságos bíráskodást, igazságosan osszátok el a javakat, mindent, mindent. A nép akármilyen nélkülözést elvisel, de nem tűri el az örökös igazságtalanságot. Mert nincs gonoszabb rablás. Mit műveltetek, mennyi gazságot halmoztatok össze a földön, ha egy ilyen ember, mint Andrjuska Zseljabov, a parasztfiú, volt diák, ez a békés ember, Lermontov és a Tarasz Bulba kedvelője, néhány perc múlva ölni fog?

Vanyicska Okladszkij eközben meg-megcsúszva futott a nedves árokszélen. A drót mindenütt jól feküdt, semmi hiba nem érte. A legény már csak néhány lépésre volt a töltéstől, amikor hirtelen megállt, és elgondolkozott: voltaképpen miért is sietek? Ekkor furcsa dolog történt vele. A szíve erősen vert, és a lába nem vitte tovább. Álomban fordul elő ilyesmi. Egyáltalán nem mozgott a lába, és alig bírta el őt: szeretett volna lerogyni vagy legalábbis leülni a földre. Világosan felmerült előtte mindaz, ami hamarosan történni fog: a robbanás döreje, a csikorgás, a zuhanó vasúti kocsik, sok ember tébolyodott jajgatása. És ők hárman a szekerükkel. Hová szaladjanak, a csupasz sztyeppen hol rejtőzzenek el? Soha még nem tapasztalt ilyen hirtelen rátörő, viharos félelmet. Reszketés fogta el, borzongás görnyesztette, lába a földbe gyökerezett: egy lépést sem bírt tenni, sem a töltés felé, sem vissza, a szekérhez. De hát miért? Miért? Remegő teste – lábától megfosztottan, véresen és csaknem élettelenül – hangtalanul, furcsa kiáltást hallatott, mint ahogyan álmában kiált az ember: én mindőtöknél fiatalabb vagyok! Húszéves vagyok csak! Vanyicskának hívnak, mert mindenki szeret és sajnál, és jót akarnak nekem! Hát szabad megölni engem? Vanyicska vagyok! Az utcán találtak. Ivanovszkij doktornál nevelkedtem, szerettem a cukrozott gyümölccsel töltött cukorkákat, húsz kopejkáért fontját, én futkostam, vittem, átadtam, megjavítottam, szállítottam, amit kellett, semmit meg nem tagadtam, mert dolgos ember vagyok, aranyat ér a kezem, és ti meg akartok ölni. Hát George és Rogyionics, meg Verocska Zaszulics nem mondta nektek, hogy nincs igazatok? Miért cselekedtek helytelenül, ti gonosztevők?

Így kellene: előbb a nép, a munkásemberek, sztrájkok, zendülések. A *társadalmat kell előkészíteni!* Ha átszalad a vágányon, és ott marad a túloldalán, aztán pedig azt mondja, hogy nem, semmit, de semmit nem tud, a másik kettő nem tesz beismerő vallomást, mert meghal, de ő még fiatal. Hiszen mondják nektek, átkozott nyakas ördögök: a terror árt, romlást hoz az emberekre, el kell vetni, *ez a dolog semmire sem jó!*

És miután kétségbeesett erővel, bár hangtalanul mindezt kikiabálta, mégis odament a töltéshez, az aknához, és a lapát élével rávágott a földre, a vezetékre, aztán elegyengette, letaposta, és visszaszaladt a szekérhez. A vezeték mindenütt jól le volt rakva, és kitűnően takarta a föld. Ezt meg is mondta Borisznak. De amit tett, az óriási megkönnyebbüléssel, és felszabadult érzéssel töltötte el. Nagyon gyorsan – valami okból korábban, mint gondolták – feltűnt a vonat.

Okladszkij vidáman rikkantott:

– Tűz!

Andrej összeértette a drótokat. Egy másodperc, kettő, három, nincs robbanás! A vonat elrobogott.

Egy ideig lesújtva hallgattak, majd tanakodni kezdtek: miért? Jaska és Vanyicska élénken vitatkozott, káromkodott, kiabált, Andrej azonban haszontalannak érezte mindezeket a magyarázkodásokat. Óriási balsiker, nem volt ereje az okát keresni. Csak annyit mondott:

– Fiúk, ne csüggedjetek. Ha itt nem sikerült is, majd másutt sikerülni fog...

Szeretett volna Moszkváról beszélni nekik, hogy legalább egy kissé bátorítsa őket, de türtőztette magát. Vanyicska eközben ide-oda futkosott a töltés és a szekér között, ki-bekapcsolt valamit, hol az elemet vizsgálta, hol a Ruhmkorff-féle spiráltekercset, de semmit sem tudott kideríteni. Úgy látszik, Andrej nem jól illesztette össze a drótokat. És Andrejnek eszébe jutott, hogy tavasszal, amikor az odesszai matrózoktól aknatelepítésből órákat vett, lőgyapot-patronokkal kábították el a halakat; egy ízben erősen megsérült egy aknától, és valaki – talán Pimka Szemenyuta – azt mondta: „Te a gyakorlati részbe ne avatkozz, nem vagy jó végrehajtó. A te idegeiddel és a műszaki balkezességeddel..."

De volt egy életszabály, amelyhez ragaszkodott: három napnál tovább semmilyen kudarc, szerencsétlenség után sem szabad keseregni. Miután eladta a lovakat, a szekeret és a bútorokat, és kijelentette Bovenkónak, hogy a tél beállta előtt nyilván már nem sikerül a gyárat felállítani, márpedig itt tétlenkedni nem kifizetődő, odahagyta ezt a szerencsétlen városkát, amelyre lehullott az első hó: november 23-a volt. Vanyicska Harkovban maradt. Andrej pedig Pétervárra ment. Az újságokból megtudta, hogy november 19-én Moszkva alatt megtörtént a cár vonata ellen tervezett robbantás, de ott sem sikerült: a kíséret vonata siklott ki, amelyben a cár poggyásza volt, és a kancellária személyzete foglalt helyet, az a vonat pedig, amely a cárt vitte, szerencsésen megérkezett Moszkvába. Hogy miért így történt, az az újságokból nem derült ki. Micsoda balsiker-sorozat! Szolovjov elhibázott lövései, teljes csőd Alekszandrovszknál, és ez a hatalmas, értelmetlen robbantás Moszkva alatt! Az újságok ezúttal is csodálatos megmenekülésről fecsegtek. De volt valami, ami nőttön-nőtt, és a balsikerek ellenére is egyre nagyobb méreteket öltött: a társadalom csodálkozása és a hatóságok rettegése.

Pétervárott tél volt. A Miklós utcai kis házban hajnalra, amikor a kályhákban kialudt a tűz, hideg lett, a házmesterek a járdákról kaparták a fagyos havat, nem lehetett aludni tőlük. A nők elfüggönyözött ablakok mögött, éjfélig borítékokat ragasztottak és címeztek, felhívásokat küldtek szét egész Oroszországba, a november 19-i robbantással kapcsolatban. Első Sándor – Szasa Kvjatkovszkij – megszerezte különféle városok címjegyzékét, azokból találomra válogatták ki, hogy kinek küldjenek. Lázas munka folyt. És Andrejnek tetszett a felhívás. Száraz, tárgyilagos: „A Végrehajtó Bizottságtól."

Ez volt az első, amit Andrej elolvasott, amikor Pityerbe érkezett. Az előző napon nyomtatták.

„Ez év november 19-én, Moszkva alatt, a moszkva–kurszki vasútvonalon a Végrehajtó Bizottság határozata szerint merényletet kíséreltek meg II. Sándor élete ellen a cári vonat felrobban-

tása által. A kísérlet nem sikerült. A hiba és a balsiker okainak nyilvánosságra hozatalát jelenleg nem tartjuk helyénvalónak.

Meggyőződésünk, hogy ügynökeink és egész pártunk nem veszítik el bátorságukat a balsikerek miatt, hanem csak újabb tapasztalatot merítenek a mostani esetből, nagyobb körültekintést, és ugyanakkor újabb szilárd hitet a maguk erejében és a sikeres harc lehetőségében.

Minden becsületes orosz polgárhoz fordulva, akinek drága a szabadság, akinek szent a nép akarata és a nép érdekei, ismételten kinyilvánítjuk, hogy II. Sándor a képmutató, gyáván vérszopó és mindent elsenyvesztő zsarnokság megtestesítője... Nincs olyan kis falu, amely néhány vértanút ne számlálna, sokakat Szibériába száműztek a faluközösség érdekeinek védelmezése, az adminisztráció és a kulákság elleni tiltakozás miatt. Az értelmiség körében: több tízezer ember menetel végeláthatatlan sorban a számkivetésbe, Szibériába, kényszermunkára, kizárólag azért, mert a népet szolgálták, a szabadság szellemét terjesztve küzdöttek a polgári fejlődés magasabb színvonaláért. Ez a pusztító folyamat, az összes független polgári elemek kiirtása, végül is az akasztófáig egyszerűsödik. II. Sándor a népi egyeduralom bitorlásának legfőbb képviselője, a reakció fő oszlopa, a bírósági gyilkosságok fő okozója; tizennégy kivégzés nyomja a lelkiismeretét, sok száz megkínzott és a szenvedők ezrei kiáltanak bosszúért. Megérdemli a halálbüntetést mindazért a sok vérért, amit kiontott, mindazokért a kínokért, amelyeket okozott.

Megérdemli a halálbüntetést. De nemcsak vele egymagával van dolgunk. A mi célunk: a *népakarat*, a *nép jóléte*. Feladatunk: *felszabadítani a népet, és önnön sorsának legfőbb intézőjévé tenni.* Ha II. Sándor felismerné, hogy milyen iszonyú rosszat tesz Oroszországnak, hogy milyen igazságtalan és bűnös az általa teremtett elnyomás, és a hatalomról lemondva, átadná azt az általános szavazással, szabadon megválasztandó és a választók utasításaival ellátott alkotmányozó nemzetgyűlésnek, csak akkor hagynánk nyugton őt, Sándort, és bocsátanánk meg neki összes bűneit.

De addig: harc! Engesztelhetetlen harc! – amíg csak egyetlen csepp vér van bennünk... Valamennyi orosz polgárhoz fordu-

lunk... Általános támogatásra van szükségünk. Ezt követeljük és várjuk Oroszországtól.

Szent Pétervár, 1879. november 22.
Pétervári Szabad Nyomda"

Ez a kitűnően megfogalmazott (Lev írta, az ő stílusa!) és tüstént kinyomtatott felhívás, amely már bejárta Oroszországot, biztatást árasztott: még a vereségből is lehet erőt meríteni. És az erő fokozódik. A nyomda dolgozik, szabad szó hangzik, tehát a párt erősödik, él! Így gondolta Andrej, a fővárosba, Pétervárra érkezésének első napján, Marija Nyikolajevna szűk kis lakásában, ahol a barátaival találkozott. És mégis – mindegyikükben titkolt keserűség, fejvesztettség érződött. Túlzott buzgósággal foglalkoztak mindenféle csekélységgel, borítékokat ragasztottak, ok nélkül vidámkodtak, lényegtelen dolgokról beszéltek. Este betoppant Szonya, soványan, mosolytalanul, furcsán nézett rá, mint egy idegenre. Talán egy óra is elmúlt, megitták a teát, valaki távozni készült, Szonya kikísérte a folyosóra, Andrej is kiment, és Szonya csendes szemrehányással mondta:

– Mi történt nálatok?

Andrej vállat vont.

– Hát tinálatok?

Szonya sem tudta úgy igazán megmagyarázni. Úgy értesültek, hogy a cár vonata jön másodiknak, ő jelt adott Sztyepannak, az zárta az áramkört, a pályatest a második vonat előtt robbant fel, az első sértetlenül áthaladt. Szerencsére nem voltak áldozatok. Ártatlan áldozatok – ez túlságosan borzalmas lett volna. A vonatcsere alighanem Harkovnál történt, de biztosat nem sikerült megtudniuk. Az a hiba, hogy nem értesülünk, hanem félmunkát végzünk, nem számolunk a részletekkel. Mi történt Alekszandrovszknál? Valami vacak, jelentéktelen kis mulasztás, és az eredmény: kudarc. Még mindig csak kör vagyunk, és nem párt. A dilettantizmus, a költői ábrándozás tesz tönkre minket. Az, amit a Házmester szorgalmaz – a központosítás és a titoktartás –, még mindig gyenge pontunk.

Andrej haragudott önmagára, miközben beszélt. Valódi, gyötrő gondolatait mondta el, de szavakban mindez oktatóan és fölényesen hangzott, de egyúttal úgy is, mintha mentegetőznék. Ezt

a bűntudat okozta. Nem tudta elfojtani. A bűntudat pedig abból az átkozott, kicsinyes hiúságból fakadt. Mert mások kudarcát lehetséges és megengedhető dolognak, a saját balsikerét ellenben – elviselhetetlen szégyennek, katasztrófának tartotta. Természetesen mindez a belsejében forrt, ott égette, kifelé azonban – teljes nyugalom, sőt oktató hang. De micsoda gyötrelem: semmi sem robbant fel! Másfél hónapi munka, de még milyen munka, ezért a tökéletes *semmiért!* Szonya megértette, együttérzőn, némi szomorú csúfondárossággal nézett rá.

– Nem, Borisz, nem, nem! Egy a bajunk: kevesen vagyunk ...

Három nap múlva megérkezett Moszkvából Házmester. Végre találkoztak. Két egyforma sikertelen nagyság, két szájtáti vezér. Az egyik ezt mulasztotta el, a másik azt. És Andrej, természetesen, mégis jóval hibásabbnak érezte magát. De hát mit tehetett magával? Házmester, mint mindig, meglepte a hidegvérével és gyakorlati érzékével. Miután meghallgatta Andrej beszámolóját, rögtön megkérdezte: hova tették a felhasználatlan aknákat? És mit csináltak a dróttal? És a Ruhmkorff-féle tekerccsel? A földfúró? Majd azt mondta, hogy bizottságot kell létrehozni az alekszandrovszki balsiker okainak kivizsgálására. Hej, Házmester! Neki miniszternek kellene lennie! Senki sem tudott olyan ragyogóan intézkedni, olyan erélyesen és azonnal határozni, mint ő. Andrej valami okból megnyugodott. Bizottság? Kitűnő. Csak meg kell várni a fő műszaki emberüket, Sztyepan Sirjajevet, aki hamarosan megjelenik.

Ám ugyanezekben a napokban olyan esemény történt, amely elhomályosította a minapi kudarcokat: Kvjatkovszkijt és a vele egy lakásban lakó Zsenya Fignert, Verocska nővérét váratlanul letartóztatták. Honnan szakadt rájuk ez a veszedelem? Első Sándor nagy óvatosságával tűnt ki. Ő most igen fontos dolgot irányított – talán a legfontosabbat – a „Narodnaja Volja" valamennyi vállalkozása közt: a Téli Palotával kapcsolatos ügyet, amely teljes titoktartást, síri hallgatást követelt. Minden egyéb dolgot, minden hétköznapos csip-csup forradalmi tennivalót, amilyenekkel a narodovolecek állandóan foglalkoztak, félretett most, és sehol sem bukhatott le, azzal, a fő dologgal kapcsolatban pedig látszólag nyugodt volt, minthogy a Téli Palotából semmiféle riadt hangulat sem szivárgott ki. Talán Zsenya követett el vala-

hol vigyázatlanságot, neki nincs nagy gyakorlata, és csak nemrégen jelent meg Pétervárott. Mindez homályos volt. És rendkívül fenyegető. Még csak nem is azért, mert a Bizottság elszenvedte első veszteségét, kiesett a harcból a legjobb, legbátrabb tagjainak egyike, hanem, mert az a legeslegtitkosabb ügy veszélybe került. És még az is bosszantó volt, hogy odalett a Lestukov utcai kitűnő lakás. Nagyon megfelelő lakás volt, ahol annyi találkozó, megbeszélés és pusztán baráti teázás folyt le. Ugyanazon a napon még ketten csaknem lebuktak; Morozov és Olja Ljubatovics. Reggel a Znamenszkaja utcai lakásukra futva jött Perovszkaja, és közölte, hogy értesítést kaptak a párt egyik ügynökétől, aki a Harmadik Ügyosztálynál szolgál: Kvjatkovszkijnál házkutatás lesz. Talán már meg is volt! És Első Sándor lakásán, istenem, mi minden van! Figyelmeztetni kell! Morozov elrohant a Miklós utcába – ott van egy ugrásnyira, csak a Nyevszkijen kell átszaladni – Marija Nyikolajevna Osanyinához, az egyetlenegyszer sem keveredett bajba, nincs priusza, őt el lehet küldeni a Lestukov utcába. Szonya és Olga hihetetlen izgalommal várakoztak. Veréb sokáig nem jött vissza. Olja Ljubatovics, aki nem régen ment feleségül hozzá, jól ismerte Veréb ritka bátorságát, de ugyanakkor a könnyelműségét és szórakozottságát is. Nem bírta ki a várakozást, maga sietett Kvjatkovszkijhoz. Az udvarról figyelmesen nézegette az ablakot, a biztonság megbeszélt jelét nem látta, de erős fagy volt, az ablakok jégvirágosak, ezért megkockáztatta, hogy fölmenjen. A csengetésre gyorsan kinyílt az ajtó: egy jól megtermett rendőr nyitotta ki. „Úgy látszik, eltévedtem? Nekem azt mondták, hogy egy varrónő lakik itt..." „Igen, igen, jöjjön csak be, Isten hozta!" – a rendőr kitartóan invitálta. Lehetetlen volt meglógni. Az asszony bement. A lakásban nagy felfordulás volt, iratok, újságok, drótdarabok, valami fémtárgyak hányódtak szerteszét, amiket soha nem látott Első Sándornál. Ezzel a letartóztatással lavina indult meg, kőomlás: egyik kő meglöki a másikat, az egy harmadikat, minden dübörög, repül – Olja a svájci Alpokban látott egyszer ilyet, amikor a zürichi egyetem hallgatója volt... Ez később jutott eszébe, este, amikor minden rendeződött, hahotáztak, tréfáltak. De ott elpityeredett, mint egy gyenge idegzetű hölgyecske, és sírva azt mondta, hogy a férje össze fogja szidni. Végre a rendőr bevitte az őrszo-

bára. A lépcsőn lefelé menet találkoztak Marija Nyikolajevnával, Olja szótlanul nézett rá, az megértette, és egy emelettel feljebb ment. Az őrszobán Olja sokáig zavarosan viselkedett, zokogott, iszonyú értelmetlenségről tett tanúságot, nem árulta el a címét (a féltékeny férjtől való rettegésből), húzta az időt, hogy Morozov értesülhessen Marija Nyikolajevnától a letartóztatásáról és kiüríthesse a lakást. Este, amikor már vagy hét óra eltelt, végre megnevezte az utcát és a házat, a kerületi rendőrparancsnokkal kocsin odamentek. Olja meglepetésére Morozov nyitott ajtót. A lakás olyan tiszta volt, mint egy üvegtábla. A rendőrparancsnok azonban a házasfeleket, akik lejátszottak egy nyárspolgári jelenetet Osztrovszkij szellemében – mégis egy rendőr felügyeletére bízta házi őrizetben – egészen a körülmények kitisztázásáig, de a rendőrt a hidegre tekintettel a konyhában nyomban megkínálták egy kupicával, férj és feleség pedig, magukra kapva mindent, főként nyári holmit, ami épp kezük ügyébe került, a hátsó kijáraton eltávoztak.

Mindezt késő este beszélték el Marija Nyikolajevna lakásán, ahová Andrej is megérkezett. Ketten megmenekültek, de ketten ott vannak, azoknak a karmai közt. Ezért Veréb és Olja mulatságos története nem keltett örömet. Most mindnyájuknak vigyázniuk kell. Veréb és Olja feltétlenül tűnjenek el, néhány napig sehol se mutatkozzanak. „Meglapulni a nádasban" – ahogy Házmester mondta. A legjobb hely erre a célra a titkos nyomda, a Szapjornaja mellékutcában, oda is mentek.

Az alekszandrovszki balsiker felderítésére gondolni sem lehetett. Ráadásul Andrejre bízták azt az ügyet, amelyet addig Kvjatkovszkij intézett. Összekötőnek kellett lennie a Bizottság és a Téli Palotában dolgozó emberük között.

Végre december 1-én megjelent Sztyepan Sirjajev. Felesége, Ánya Dolgorukova, avagy Nyina, ahogy Sztyepan hívta, a minap fiút szült, még a szülőotthonban volt, és Sztyepan tüstént odasietett. Két napra nyoma veszett. Nem is gondolták volna, hogy Sztyepan, ez a kőkemény nihilista, Csernisevszkij tanítványa (egy évvel ezelőtt, amikor Európából visszatért, egy ideig akár egy regényhős, angolnak adta ki magát, bizonyos Mister Morrisonnak!) ilyen odaadó apa és férj lehet. Sem december else-

jén, sem másodikán nem volt elérhető. Andrej mindenütt kereste. Nagy szükségük volt rá.

A nyáron ismerkedtek össze. Andrej megérezte Sztyepanban ugyanazt a szilárd, hajthatatlan akaratot, amely mindannyiukat jellemezte. Sztyepan erőben nem maradt el sem Házmester, sem Szemjon, sem bárki más mögött. És még volt benne valami okos jóság, valami nagyszerűség. Angolul és franciául legalább olyan jól beszélt, mint a nemesek csemetéi, pedig hát paraszti származású, anyja paplány volt, apja, Andrejéhez hasonlóan intéző vagy földmérő. No lám, Házmester apja is földmérő. Mindhárman földmérők gyermekei. Apáik a sztyeppeken kocsikáztak, mérték, és újra mérték ezt a végtelen, rendezetlen földet...

És most december harmadikán együtt voltak hármasban, késő este, csaknem éjjel – Andrej, Házmester és Sztyepan – a Goncsarnaja utcai penzióban, ahová Sztyepan, Szmirnyickij név alatt költözött be. Andrej az alekszandrovszki ügyről beszélt, felvázolta a tervet. De némely technikai részletet nem tudott megmagyarázni, azokat csak Vanyicska tudta. Elhatározták, hogy megvárják Vanyicskát, és akkor újra összegyűlnek. Vanyicska valami okból Harkovban ragadt. No jó, elhalasztották. Most már mindez a történelemé, és ez csak történelmi érdekesség. Fagyos, hóviharos este volt, odakint sűrűn hullt a hó, és a szomszéd lakosztályban, amelyet vékony fal választott el, kereskedők mulattak, lármáztak, táncoltak, az ajtó mellett dobogva futottak el a szobapincérek, fáradhatatlanul cipeltek ezt-amazt. Majd nőket hoztak, női nevetés, énekszó hallatszott.

Körülülték az asztalt, amelyen szamovár és harapnivaló volt. Házmester elmondta, amit most már pontosan tudott: Első Sándor lakásán három akna volt szétszedett állapotban és mintegy húsz font magnéziumos dinamit. Mindenféle írások, felhívások, korrektúralapok, a „Narodnaja Volja" példányai, igen sok. De a legfőbb baj: az aknák. Nemigen lesz menekvés. Hogyan történt? Állítólag így: Zsenya Figner a „Narodnaja Volja" egy számát odaadta egy ismerős diáklánynak, az megmutatta egy nőismerősének, az pedig a barátjának – ez a gazember jelentette a rendőrségnek. Az ördög vinné el – lehetséges, hogy így volt, csak találgathatják, de ami megengedhetetlen: Zsenya annak a diáklánynak azon a néven nevezte meg magát, amely alatt most él:

Poberezsszkaja. Hogy szabad ilyesmit csinálni?! Hiszen ez elemi dolog, minden gyerek tudja, hogy vége, a címnyilvántartó útján egykettőre megtalálják.

Házmester, mint rendesen, nemcsak pusztán elmondta az esetet, hanem tanulságot is fűzött hozzá. Andrej megkérdezte, honnan tudják, hogy éppen így történt. Kiderült, hogy Zsenyának sikerült valakivel üzenetet küldenie onnan. Természetesen kétségbe van esve, letört. De mi értelme most már sírni és zokogni? Előbb kellett volna gondolkodnia. Szasát vesztébe sodorták, ez egészen biztos.

Sztyepan hallgatta, és komoran babrálta a szakállát.

– Sajnálom őt is, Zsenyát is ... – szólalt meg aztán. – Tudjátok, barátaim, őszintén mondom nektek: én sohasem féltem a lebukástól. De most hirtelen elgondoltam: – és megremegtem. Nem akarok! Nem kívánok, nincs jogom. Mi lenne ővele nélkülem és a kisfiúval?

Andrej arra gondolt: hát ő mit szóljon! Andrjuska hétéves. Él az a kis ember, és él az asszony, akit szeretett, és aki őt szerette, élnek a szerettei, akiket örökre megtagadott. Neki talán könnyű? Eh, így kell, nincs más megoldás, hiszen őértük tett mindent. És dühösen kiegyenesedett.

– Te talán más vagy, mint a többi?

– Miért?

– Minekünk nincsenek hozzátartozóink? Nekem nincs-e fiam, Házmesternek öreg szülei Putyivlban ...

Házmester azt mondta:

– Én meg úgy gondolom, minekünk még fájdalmasabb élni. Nekünk több hozzátartozónk van. És ezek nemcsak hozzátartozóink, hanem egyek vagyunk velük életre-halálra. És amikor elveszíted – lám, elvesztettük Valeriant, Lizogubot, most Szasát – ez olyan, mintha az eleven testünkből szakítanák ki őket, hiszen a mi véreink ...

Kopogtattak az ajtón. Sztyepan odament. A résre nyitott ajtóban – Sztyepan odanyomta a lábát, nehogy jobban kinyíljon – egy részeg hang hallatszott, nyilván a mulatozó szomszédok egyikéé:

– Nagyságos úr, kegyeskedjék megtisztelni, nagyon lekötelezne ... – a hang elmosódott volt, de rendkívül kérő. Úgy látszik,

a mulatságukra invitálta őket. Sztyepan elhárította. A kereskedő makacsul motyogott, suttogásra tért át, nem tágított. Sztyepan erőlködve igyekezett becsukni az ajtót. Végre becsukta. A kívülrekedt ember öblös hangon kurjantott:

– Fegyka! Egy tucatot! Moz-gá-ás!

Futkosás, lábdobaj, a nők hangosan kacagtak, valami üvegnemű leesett, és csörömpölve összetört. A vendégek kitódultak a folyosóra, ittas férfihangok énekeltek vagy kórusban ordítoztak, nem lehetett megérteni.

Sztyepan bezárta az ajtót. Egy-két percig hallgatózva ültek. A részeg horda visszaözönlött a folyosóról a szobába: a bor ottmaradt, a folyosón csak táncolni lehetett. Kissé elcsendesedtek. Egy nő élesen visított. Majd megint lábdobogás, tánc. Nagy botrány fenyegetett: a folyosón más, nem részeg beszédek hallatszottak, ajtók csapódtak, valaki torkaszakadtából kiáltozott: „Hívjanak rendőrt!"

Andrej elhúzta a száját:

– Épp ezekért a részeg pofákért törjük magunkat. Épp ezekért...

– Nem csak őértük – mondta Házmester.

– Utat törtünk nekik, a mocskos ördögeinek. Mindenkit megfojtanak, bennünket is, az ellenségeinket is... Csak erőt gyűjtenek, most még csak szállodai szobákban és csapszékekben dorbézolnak, de mi lesz, ha szabadságot adunk nekik? Hiszen csapszéket csinálnak Oroszországból.

– Még az is jobb – mondta Sztyepan. – A csapszék is jobb a börtönnél.

Eltelt némi idő, hirtelen iszonyú erővel megdöngették az ajtót. Olyan erővel rángatták, hogy majd kiszakadt, a mennyezetről hullott a vakolat. Sztyepan a kezét ökölbe szorítva odalépett az ajtóhoz.

– Mindjárt lecsillapítom a bácsit.

– Csak csendesen! – tanácsolta Házmester.

– Alázatosan kérjük – hallatszottak a hangok az ajtó mögül. – Nagyságos úr! Szerezze meg nekünk azt az örömet! – Az ajtó recsegett. Még valamiféle üvöltések következtek, vadak és kivehetetlenek, de könyörgő árnyalatúak. Valaki bekiabált az ajtó hasadékán, eléggé érthetően: – A hölgyek kérik!

Sztyepan elgondolkozva állt, nem tudta, mit tegyen. Házmester azt mondta: – Ne nyisd ki, a fene vigye őket!

Nem nyitották ki az ajtót, a zaj csendesedett, eltávolodott. Ismét ugyanaz a hang követelte, hogy hívjanak rendőrt. A kereskedők tovább duhajkodtak, de nem a folyosón, hanem a szobákban... ez némileg elviselhetőbb volt. Mennyi sok pénzt kidobálnak, elszórnak! Oroszország egyetlen szabad újságja pedig azt közli: beérkezett ismeretlen személytől öt r., B. úrtól 10 r., egy jóbaráttól 3 r. 50 kopejka. Fukarok a pravoszlávok. Egész Oroszország nézi, milyen egyenlőtlen, elkeseredett harc kezdődik. De segíteni? Akárcsak egy rubellel is? Érdeklődéssel figyelnek, örülnek, csendesen mérgelődnek, de mégis – kívülről mulatságosabb. Mint ezek a folyosói nyárspolgárok, sem enni, sem aludni nem lehet, olyan ricsaj van, de ők csótányok módjára, a résekben lapulva reménykednek valakiben. Az egyik vinnyog: „Rend-őrt!" De minek a rendőr? Megfogni ezeket az ostobákat, és ledobni a lépcsőről. Piha, undok férgek, rabszolga csürhe! Nem volt világos, hogy kire dühös Andrej: az ordítozó részegekre vagy azokra, ott a rések mögött...

Amikor női kiáltások harsantak fel, és úgy rémlett, mintha a lányokat vernék, Andrej hirtelen az ajtóhoz ugrott: Házmester megragadta a karját.

– Mit akarsz, meghibbantál? Mindjárt itt lesz a rendőrség...

Házmester elmondta: Moszkvában a merénylet után özönlik a nép, megnézni a robbanás színhelyét és Szuhorukovék házikóját; megszámlálhatatlan tömeg. Elhatározták, hogy a nép közt gyűjtést rendeznek egy kápolna felépítésére. Mennyit szedtek össze? 153 rubelt! Erről még a „Moszkovszkije Vedomsztyi" is felháborodással ír. Nincs értelme a felháborodásnak, meg kell szokni. Gyógyíthatatlan közöny: mind a cárokkal, mind a cárgyilkosokkal szemben. Nincs másféle nép. Ezzel a közönyös, elbolondított tömeggel kell az ügyet véghezvinni, majd utána eligazodik. „A nép élni akar – mondta Házmester –, és fél a haláltól, mi pedig nem félhetünk tőle. Ez a különbség köztünk." Késő éjszakáig elüldögéltek, mindent megtárgyaltak, megitták az egész teát, csendben szétszéledtek. A kereskedők lecsillapodtak. A nyárspolgárok aludtak. A Goncsarnaja utcán kemény tél volt. És másnap lecsapott a rettenetes hír: Sirjajevet éjjel letartóztatták.

Tizenhét év telt el azóta, de még mindig kitűnően emlékezem arra a napra: hetvenkilenc november 22-re, hideg, szeles idő volt, nedves hó esett, amikor átszaladtam a Miklós téren, és hirtelen Sztarosztába botlottam. A szó szoros értelmében belebotlottam; váratlanul lépett elő egy fa mögül. A szokottnál is sápadtabb volt, a szokottnál is görnyedtebb, fekete szakálla borzas, az egész külseje beteges, megviselt. És amikor a kesztyűjét lehúzva kezet nyújtott nekem, éreztem, hogy a keze forró, mint egy lázas betegé. Vagy két hete nem találkoztunk. Tudtam, hogy elutazott valahová. Akkor, november végén, Harkov kiürült, mind elmentek, ki erre, ki arra.

– Szasa, szükségem van rád – mondta nekem néhány percnyi beszélgetés után. Természetesen a Moszkva alatti robbantásról beszéltünk, amely három nappal azelőtt történt. Harkovba az imént érkeztek meg a moszkvai újságok, és mindenki erről a sikertelen robbantásról beszélt. – El kell rejteni egyet-mást. Néhány napra. Holnap délben benézek hozzád. Jó?

Ez kérdés volt, de olyan hangsúllyal mondta, mint aki nem vár választ: követelte, hogy otthon üljek és várjam. Ismét éreztem a forró kezét. Ezúttal búcsúzóul nyújtotta oda. Biztos volt benne – ez a néhány szó: „szükségem van rád", elég ahhoz, hogy én a részletek firtatása nélkül, haladéktalanul a rendelkezésére álljak. De hát, Istenem, ez mindig is így volt! Az első pillanatban hirtelen félelemhez hasonlót éreztem, de ez nem félelem volt, hanem önvédelem sugallta, öntudatlan *elutasítása* valami szükségtelen és homályos ügynek, amivel nem érthettem egyet. De megtagadni sem volt erőm. Mindez régen kezdődött, és marcangolt, gyötört engem. A fő, amit mondani akarok: nem félelem. Egyáltalán nem az. Akkor ugyan egészen fiatal mamlasz voltam, tizennyolc éves, a reáliskola utolsó osztályába jártam, de az élet úgy alakult, hogy már sok különféle megrázkódtatást éltem át, sokat kockáztattam, és sok mindenbe belevágtam. Ez az *elutasítás* abban a pillanatban egyáltalán nem a sorsomért való félelemből fakadt – hiszen csináltam én és rejtegettem már különb dolgokat is! – hanem mert kételkedtem, és nem tudtam véglegesen dönteni. Éppen azokban a napokban, októberben, novemberben, amikor a gyűléseket tar-

tottuk, messziről jött emberek jelentek meg: Griska és az a szakállas Borisz – most már tudom, hogy a nevezetes Zseljabov volt, de akkor csak Borisz és Borisz, hétköznapi ember, külsejét tekintve kereskedő, boltossegéd, zekében, csizmában, de rendkívül ékesszóló, órákig tudott beszélni – éppen akkor álltam én a választóvonalon, és éreztem, hogy el kell határoznom magamat, átlépni valamit, mert küszöbön áll a dolog, de a végső elszántság hiányzott. Griska mindenkinél hevesebben és ádázabbul beszélt. De éppen ő keltett kisebb hatást. Jóllehet sejtettem a hőstettét. Őbenne minden külsőség volt, minden pattogott és sziporkázott, a tűzijátékhoz hasonlóan, a szavak: „vér", „kivégzés", „bíróság" csak úgy röpködtek, de igazi erőt Zseljabovban éreztem, mégpedig őszintén megvallom: – félelmetes erőt. Egy ízben az akaratról beszélt. Arról, hogy az olyan ember, akinek akarata van, sérthetetlen. Akarattal le lehet győzni a halált, még a természetet is, nem hogy ilyen emberi létesítményeket, mint az állam, a kormányzatok. Az egyéni akaratnak valamiféle istenítése volt ez. Megkérdeztem: nem a legmagasabbrendű önzés rejlik itt? Azt felelte, hogy az értelemmel irányított akarat nem lehet önző, mert végső célja a közjó. A sok év múltán már nem emlékszem pontosan az egész beszélgetésre, de az értelme ez, a divatos elméletekhez hasonló, és egy megjegyzése különösen meglepett. Az apámra vonatkozóan. Ugyanis engem legfőként az apámmal való kapcsolatom gyötört. Nagyon szerettem az apámat és sajnáltam őt. És megkérdeztem Zseljabovtól, mint idősebbtől, mint olyan embertől, aki iránt különös tiszteletet éreztem: mi legyen, ha az én akaratom a hozzám közel állók akaratát fenyegeti? És nemcsak fenyegeti, hanem halálos veszedelmet is jelent számukra. Mert ölni nemcsak késsel, revolverrel lehet...

Most mindezt világosan látom. Akkor ez a világosság hiányzott, de előérzeteim voltak. És most úgy tudok beszélni apámról és mindannyiunkról, mint idegenekről: mintha kívülről nézném magunkat. A mi apánk kiváló, nyíltszívű, de peches ember volt. A vityebszki kormányzóságból származott. Oszip Szemjonovics Szicjanko katolikus volt, majd áttért a pravoszláv hitre, és pravoszláv nőt vett el, anyánkat, aki korán meghalt. Négyen maradtunk: apám, két lány és én. A lányok idősebbek voltak nálam. Apám a harkovi egyetem elektroterápia tanszékén tanított,

mint docens, elektroterápiai gyógyintézetet tartott fenn a házunkban. Egyetértésben, boldogan éltünk, a ház mindig tele volt fiatalsággal, a nővéreim barátaival és az én diáktársaimmal. Apánk igyekezett, hogy ne érezzük árvának magunkat, ne maradjunk asszonyi gyengédség nélkül: nővére, Viktorija (férjezett Polzhof) gyakran odautazott hozzánk, és sokáig vendégeskedett nálunk a három fiával: Szaskával, Vitykával és Vaszenykával, ezek fiatalabbak voltak, kis fajankók, akárcsak én, szenvedélyes vadászok, irokézek, mormonok. Egyáltalán, zajos, pompás élet folyt! Soha és sehol nem volt jobb...

Igaz, hogy apám kissé ügyetlen volt. Kedélyes természetű ember, akinek nem kedvezett a szerencse. Örökké szűkében voltunk a pénznek, és ő holmi vállalkozásokba fogott „pour argent".* Szinte hallom a fölényesen vidám hangját: „No, ezt pour argent csinálom!" De semmiféle „argent" nem lett belőle. Hol valami fizetett külön előadásokat tartott minálunk otthon, a laboratóriumban, hol olcsó étkezdét létesített a diákok számára, szintén a házunkban. Így is nevezték: „Szicjanko étkezde". Ezzel is, azzal is leégett. A gyógyintézete sem örvendett népszerűségnek. A közönség bizalmatlan volt az új gyógymódokkal szemben. Reménytelenül gyógyíthatatlan betegek jöttek, de apám kétségbeesésében, vagy vele született jóságból és némi könnyelműségből vállalkozott a gyógykezelésükre, ami szintén kudarccal végződött. Beleszeretett egyik nőbetegébe. Az asszony teljesen egészségesnek látszott, de egyetlenegy ponton hibbant elméjű; félt az utcai lámpagyújtás órájától. Úgy vélte, hogy ebben az órában meg kell halnia. Apám komolyan beleszeretett ebbe a beteg nőbe. Mi kíméletlenek voltunk. Amikor rájöttünk, hogy mi fenyeget, követeltük, hogy azonnal szakítson vele. Egyetlen nővel se békültünk volna meg. Ahogy most erre visszaemlékezem, megremegek a gyűlölettől önmagam és nővéreim iránt. Micsoda gonosz gyermeki önzés! De a legnagyobb rossz később következett. Én hoztam rá. Akaratlanul. Csak egyet akartam: megsemmisíteni minden rosszat a világon, minden igazságtalanságot. Bucinszkijjal hetvenkilenc elején ismerkedtem meg. Akkoriban kémiával foglalkoztam a diákokkal együtt, az egyetemre készültem. Bucinszkij

* Pénzért.

államszocialistának nevezte magát. Volt egy körünk, az egyre bővült. Illegális irodalmat olvastunk, a szocializmusról beszélgettünk, ábrándoztunk, vitáztunk. Nagy felháborodást keltett, amikor Kropotkin kozák nagajkákkal kergette szét az egyetem diákjait. Apám dühösen jött haza: „Ez barbárság! Egy civilizált országban!" Egyszer csak a nyílt utcán megölik Kropotkint. Senki sem tudta, hogy kinek a keze volt a dologban. Valami titokzatos szociálforradalmár párté. A mi körünk, valamelyik szélével talán érintkezett is ezekkel az emberekkel, de én semmi bizonyosat nem tudtam. A diákok ujjongtak. Apám le volt sújtva: „Ismerd el, azért mégis barbárság, hogy valaki ilyen módon bizonyítsa be az igazságát..." Letartóztatások kezdődtek. Bucinszkij, miután átadott nekem megőrzésre egy szedőgépet és egy halom tiltott irodalmat, eltűnt Harkovból.

A szedőgép rossz karban volt. Megpróbáltam kijavítani. Egy alkalommal elfelejtettem bezárni a szobám ajtaját, az unokatestvéreim véletlenül bejöttek, és meglátták. Segítőtársaimmá szegődtek. Apám névtelen levelet kapott, amelyben az állt, hogy én „a nép közt államellenes eszmék terjesztésével" foglalkozom, és hogy a házunkban tiltott könyvek, írások és kiáltványok raktára van. Igaz, hogy apám műhelyében felolvastam egyet-mást a munkásoknak és Nyikifornak, az inasunknak is. A névtelen levelet valószínűleg egy Krzsemenszkij nevű egyetemi hallgató írta, aki az unokafivéreim házitanítója volt. Úristen, micsoda gyerekség volt ez az egész! Az unokafivéreim nyilván ostoba kérkedésből elszólták magukat, a házitanító - nemrégen még maga is kisfiú - attól fogva egyre zaklatta őket is, engem is - puszta kíváncsiságból. Én nem voltam hajlandó a titokba beavatni, és akkor következett a bosszú.

Apám követelte, hogy semmisítsem meg a könyveket, újságokat, mindent. Dühös volt, megijedt, azonfelül felháborította Szolovjov nemrégen megkísérelt merénylete. „Ez őrültség: azt tartani, hogy mindenért egy ember felelős! Milyen szánalmas tökfilkók! És éppen akkor, amikor az ügyeim végre rendeződnek, betegek jelentkeznek, a siker küszöbén vagyok..."

Attól tartott, hogy azonnal megkezdődnek a megtorlások mindenki ellen, aki csak a legcsekélyebb mértékben is beszennyezte magát. A névtelen levél után pedig önmagát is ilyennek érez-

te... Én beraktam a könyveket egy kis ládába, hogy elvigyem a Harkovtól hét kilométerre levő nyaralónkba, ezalatt bejött a szobámba, és meglátta – az én óvatlanságom miatt! – a szedőgépet. Elsápadt. „Mi ez? Miféle förtelem a mi házunkban?!" Dühében felkapott egy kalapácsot, törte-zúzta vele. A szedőgép, amellyel én annyi álmatlan éjszakát vesződtem, két perc alatt megsemmisült. „Na! Nesze! – üvöltött apám, miközben a pusztító csapásokat osztogatta. – Millnek! Spencernek! Kalodát annak a Flerovszkijnak vagy hogyishívjáknak! Hát még mit nem!" Megijedtem, mert a kalapácsot eldobva a szívéhez kapott, és csaknem elesett.

A nővéreim szidtak, és ők is kértek, hogy ezt mind mielőbb vigyem el falura. Sok csomó újság volt: „Föld és Szabadság", „Előre", kiáltványok, mindezt begyömöszöltem egy vasvödörbe, a betűtesteket pedig egy másik kisebb vödörbe raktam. A nyarat a nyaralóban töltöttem testvérnéném immel. Apám a városban maradt, egyszer se jött ki hozzánk. Augusztusban ismét rémületbe esett, és követelte, hogy hozzam vissza a nyaralóból a betűtesteket, a könyveket és újságokat, hogy mindezt saját kezűleg elégesse. Haza is vittem őket. Természetesen nem mind. A betűket maga olvasztotta össze dolgozószobájának kályhájában. A papírokat elégette. Azt hitte, hogy ezzel vége. De szeptemberben megkezdődtek az összejövetelek Jaska Kuznyecovnál vagy Mitrofannál, néha pedig egy Manics nevű tanítónál; erről apámnak sejtelme sem volt. Önálló életet éltünk. Én meg voltam győződve, hogy a jelenlegi gazdasági és politikai rendszer egy cseppet sem kielégítő, és mindenkinek kötelessége a megváltoztatásán fáradozni. Mi módon? A nép között kell működni. Én nem járkáltam el messzire, a közelemben levő nép közt kezdtem meg tevékenységemet: apám műhelyének munkásait oktattam, meg Danyilát, az éjjeliőrt és Nyikifort, az inast. Volt a műhelyben egy Vanyuska nevű lakatos, velem egyívású, leleményes pityeri fiú: ő is korán nevezetessé vált, akár csak Zseljabov. A tizenhatok perében nyolcvannak az őszén (éppen egy hónappal a mi perünk után) ez a Vanyuska egy kihívó mondattal tette híressé magát: „Nincs szükségem rá, hogy a sorsomon enyhítsenek, és ha a bíróság rám vonatkozóan enyhít az ítéleten, azt én sértésnek veszem." Ilyen hősiességet fel sem tételeztem volna erről az

egyszerű, tanulatlan fiúról, aki, ha egyáltalán jeleskedett valamiben, akkor az idősebbek, különösen a „tábornokok", például Zseljabov és Kolodkevics iránti példás szolgálatkészsége volt. Sok évvel később az irkutszki száműzetésben olyan szóbeszédet hallottam, hogy Vanyuska valamiféle bizalmas közléseket tett az ügyosztálynak, és ezzel megnyerte a sors kegyét: halálbüntetés helyett életfogytiglani száműzetésre ítélték. Igaz volt-e, vagy csak fecsegés, nem tudom. Mert sok mindent beszéltek. Fantáziáltak, találgattak, feltételeztek ezt-azt, még hazudtak is jócskán. A kényszerű tétlenség, a hosszú éjszakák, a bánat...

Ősszel, amikor Zseljabov, Goldenberg, Kolodkevics, majd még más tekintélyes terroristák – a nevüket elfelejtettem – megjelentek az összejöveteleinken, sejtettem, hogy ez a társaság nem ok nélkül jött váratlanul hozzánk. Nemcsak azért, ahogy Zseljabov magyarázta, hogy feltárja előttünk, ifjú vidéki szabadgondolkodók előtt az orosz forradalmi mozgalomban végbemenő dolgok lényegét. Itt gyakorlatról volt szó, nem elméletről. És megéreztem, hogy vannak beavatott emberek, például: Sztaroszta, azonkívül a már említett Vanyuska és egy másik, Nyikolaj nevű munkás. Úgy vettem észre, hogy Zseljabov általában különösen nagy jóindulattal van a munkások iránt. Bántott az, hogy nem bízták rám az *egész titkot*? Különben nemcsak énvelem tettek így: Jasa Kuznyecovnak, Mitrofan Blinovnak, Kasincevnek, Filippovnak és legfiatalabb társunknak, a szilaj Granyka Ljohkijnak sem árulták el. Igen, természetesen, bántott a dolog, de ugyanakkor féltem is, és nem kívántam ezt a bizalmat. Nem önmagam miatt féltem, hanem apámért, az egész családunkért, amely anyám halála óta annyit szenvedett. Így hát akkoriban egy beszélgetés során megkérdeztem Zseljabovtól: és ha az ellenség pusztulása magával hozza egy szívünkhöz közelálló ártatlan emberét? Ő némi gondolkodás után azt felelte: „És maga kész feláldozni magát Oroszország jövőjéért?" Azt feleltem, hogy önmagamat feláldozni kész vagyok. „Akkor hát épp ez az áldozat: a közelállók. Ez – maga." Meg kell vallanom, hogy ez a válasz hajmeresztő szofizmusnak rémlett. De aztán eszembe jutott, hogy hasonló kérdésre a Megváltó is körülbelül ugyanígy válaszolt. Csak nem voltam kész a túlzott szenvedésre. Úgy éreztem, nem lenne erőm és bátorságom ilyen fájdalom legyőzésére. Ő pedig

természetesnek tartotta – éppen ez volt a félelmetes! – hogy önmagánál jóval többet áldozzon fel.

Novemberben eltűnt Harkovból, most már tudom, hová. Huszadika körül a Sztarosztával való találkozásom előtt egy nappal felbukkant egy pillanatra. Csaknem biztosra veszem: az ötlet, hogy a kudarcba fulladt alekszandrovszki ügy összes tartozékait nekem adják át, nem Zseljabovtól, hanem Vanyuska Okladszkijtól eredt. Mert Vanyuska apámnál dolgozott, tudott a félig kész épületről, jól ismert engem, és éppen ezért – tudva, hogy menynyire félek apám bajba keverésétől – nem maga javasolta, tőle megtagadtam volna, hanem Sztarosztát beszélte rá: akkor Pjotr Abramovics Tyellalov, azaz Sztaroszta volt az egész illegális szervezkedésünk vezére. Mindenki tisztelte. Nekem akkorra kialakult a nézetem: nem ellenezni a terrort, de nem is foglalkozni vele, csak a magam ügyével, a munkások közti propagandával kell foglalkoznom. Beszélgetésünk elején Sztaroszta célzást tett arra, hogy a moszkvaihoz hasonló merényletet terveztek, valahol délen, de nem sikerült. Eszembe villant: nyilván kapcsolat van a célzás és a kérése közt, hogy elrejtsek valamit! Megkérdeztem:

– Voltaképpen mit kell eldugni?

– Valamiféle tőröket, Poltavából küldték. Földfúrót, villamos telepet, meg még valami kacatot.

Hanyagul mondta ezt, és némi csodálkozással nézett rám. Furcsállotta, hogy én mintegy gondolkodóba estem. Én pedig csak azon gondolkoztam, hogy mi lesz szegény apámmal, ha mindez hirtelen kiderül...

– Mi az? – kérdezte Sztaroszta. – Valami aggályod van? Mert alkalmasabb hely, mint az a ti félig kész udvari épületetek, az egész városban nincs.

– Persze – válaszoltam.

– Tehát holnap délben vársz?

– Igen – feleltem.

Nem volt erőm nemet mondani, noha egész belsőm balsejtelemmel telve azt súgta: nem, nem, nem! Másnap elhozta a rongyokba csavart fúrót, az elemet, egy Rumhkorff-féle spirált, a tőröket, a revolvereket, a villanyvezetékeket. Egyet-mást bedugtam a befejezetlen épület kályhájába, a többit a kamrában rejtettem el. Három nap múlva házkutatási paranccsal megjelent egy

csendőrszázados. Alighanem a cipész kisfia - Jakubovicsé, akinek a házunk földszintjén volt műhelye - véletlenül felfedezett valamit a szárnyépületben, és megmondta apjának. Vagy talán valahogy másként történt. Az is lehet, hogy Nyikifor, az inas vagy valaki más szólta el magát. Nyikifor rejtélyes ember volt, odaadó híve apámnak, de beteges, hisztériás, és ráadásul bujakórban szenvedett. És Vanyuska Okladszkij, aki egy év múlva a pétervári hatóságoknak mindent bevallott őszintén, vajon úgy könnyedén, futólag nem tehetett-e holmi bizalmas közléseket a harkovi rendőrség embereinek? Hiszen ott voltak ismerősei. Még nyáron, amikor az apám műhelyében dolgozott, bevitték a rendőrségre valami Kolja ügyében - az is munkásunk volt –, aki revolverjavítás közben véletlenül agyonlőtte magát. A rendőrségi ismeretségek nem mindig végződnek baj nélkül. Apám már akkor is magára vonta a figyelmet: holmi étkezde, otthoni előadások, összejövetelek, fiatalok. Lehet, hogy Vanyuskát egy kicsit meggyomrozták, megcsiklandozták, és megkérték valamire a jövőre vonatkozóan. Nem durván, egyenest, hanem csak úgy vigyázva, könnyed ujjakkal, mint az álom. Szibériában mindezeket a fogásokat elmondták nekünk. Az isten tudja, ki adott jelt a rendőrségnek! És minden megindult, minden összeomlott, az életünk örökre derékba tört. Letartóztatták apámat, engem, a nővéreimet, a mieinket mind sorjában, Jasát, Mitrofant, Granyka Ljohkijt, Manicsot, Danyilovot. Egy évig kinoztak bennünket. Kezdetben bátran tartottuk magunkat, aztán fecsegni kezdtünk. A vizsgálat során még az unokaöcséimet is beidézték. Úgy ráijesztettek a kisfiúkra, hogy sírva fakadtak, és ők is mindent kitálaltak, amit tudtak. Azt hiszem, Nyikifor is sokat segített a vizsgálatnak, meg az őr felesége abban a nyaralóban, ahol a betűtesteket elrejtettem, és a munkások, akiknek a könyveket felolvastam... Tizenhét év! Először a verholenszki körzet, majd a kirenszki, aztán megint a verholenszki. Apámat felmentették, de nem bírta elviselni a bánatot, úgyhogy hamarosan meghalt. Masa nővérem utánam jött Szibériába.

És visszatértem, túléltem, valami okból megőriztem az életemet. Most 1896-ot írunk. Úgy tűnik fel, egész Oroszország megváltozott: más házak, más kalapok, más írók, más újságok. Nem bírtam a szülővárosomban megmaradni. Nem ismerem meg az

embereket, nem értem, miről vitatkoznak, miért törik magukat. Régi társaim, akik némi rangot és pozíciót szereztek, a szememben jelentéktelen nyárspolgárok, akikkel egyáltalán nincs mit beszélnem, ők pedig engem nyilván elvadult, szerencsétlen flótásnak tartanak. Ezért átköltöztem Voronyezsbe. Néha elgondolom: mi lett volna, ha akkor a Miklós téren azt felelem Sztarosztának: „nem"?

KLIÓ - 72

Voronyezsben Alekszandr Szicjanko csatlakozott a szociálforradalmárokhoz, 1897-ben letartóztatták, Vasziljev ezredes kínvallatásoknak vetette alá, és azt a hazug hírt terjesztette, hogy Szicjanko elárulja a társait. Az idegei felmondták a szolgálatot, és 1898 februárjában Alekszandr Szicjanko felakasztotta magát a magánzárkájában, éppen azon a napon, amikor Marija nővérének, hosszas elutasítások után megadták a látogatási engedélyt, de ő erről nem tudott. A fegyőrök egy kis cédulát dobtak be a cellájába, amelyen a letartóztatottaknak valaki azt tanácsolja, hogy óvakodjanak tőle. Marija Szicjankót hamarosan Szibériába toloncolták, megszökött onnan, megint visszavitték, és véletlen meghűlés folytán halt meg, három hónappal a februári forradalom előtt. Alekszandr Szicjankónak csaknem valamennyi társa annak idején, nyolcvanban, őszinte vallomást tett a per folyamán, különösen kitűntek e tekintetben: Mitrofan Blinov, Jakov Kuznyecov és Jevgraf Ljohkij a fiatal atléta, aki megpróbálta felakasztani magát a börtönben: nem bírta elviselni a magánzárkát. Ez a Jevgraf Ljohkij agyonütött egy fegyőrt az ágy egyik letört vaslábával, ezért Irkutszkban 1882-ben kivégezték. A Pirogovka utcai levéltárban két vastag aktacsomó van: „Az I. Sz. Szicjanko, a harkovi egyetem docense és mások elleni bűnvádi eljárás iratai." Ott, elsárgult és immár a világon senkinek sem kellő papírfoszlányokon olvasható elejétől végéig a harkovi félig összeesküvők, félig terroristák, félig kamaszok, a jobb világért küzdő félig erős és félig gyenge harcosok históriája, amely 1879. november 27-én kezdődött délután négy órakor, a Szicjanko doktor félig megépült házában tartott házkutatással. Az egyik

dossziéban, mindjárt Goldenberg vallomásai után – amelyek nagyban hozzájárultak Szicjanko lebukásához – van egy „Melléklet" felírású boríték. Benne a Szicjanko házában talált villanydrótok és egy Rumhkorff-féle spirál maradványai, vattába burkolva. A vezeték tartós és igen jól szigetelt. Meglehetősen erős ütés kellett hozzá, hogy egy lapát élével szétvágják. Ezek annak a vezetéknek és annak a Rumhkorff-féle spirálnak a darabjai, amelyeket Zseljabov Alekszandrovszk alatt alkalmazott. Szekér, „tűz!", villanyvezeték, kamra, vatta, boríték, vastag zsinórokkal összekötött dosszié, Pirogovka, augusztus, trolibusz, amely a Luzsnyiki felé halad . . .

Ötödik fejezet

A cári vonat elleni novemberi moszkvai merényletet követően az az egész világ előtt világossá vált, hogy Oroszországban soha nem látott párviadal kezdődött: egyik oldalon a roppant nagy hatalom, a másikon valami láthatatlan, titokzatos „föld alatti népség". Sem a letartóztatások, sem a kivégzések nem használtak a hatalomnak. Nem találták meg a szálakat. Úgy festett a dolog, hogy nem azokat tartóztatják le, akiket kellene, és nem a főkolomposokat végzik ki. A helyzet a mesebeli, félelmes varázserejű zabkására emlékeztetett, minél többet esznek belőle, annál több lesz. Az uralkodó táborában, amelyre kiszámított, noha még nem nagyon pontos csapásokat mértek, zűrzavar keletkezett: hol nyomasztó és csaknem eszeveszett kétségbeesés támadt – nem tudták, hogy mit tegyenek és hova fussanak –, hol meg hisztériás harag lobbant fel. A liberális bürokraták élükön Valujevvel életre-halálra összecsaptak ellenségeikkel, az erős abszolutizmus híveivel, akik a vassal és vérrel való gyógyítás elvét vallották. Amazok minden szerencsétlenségért ezeket hibáztatták, ezek pedig amazokat egyszerűen árulóknak nevezték. Mindezt nem lehetett békésen elintézni.

Pobedonoszcev, az Államtanács tagja, levelekben és szóval azt sugalmazta a trónörökösnek, Alekszandr Alekszandrovicsnak, hogy „mindezek a szocialisták, tőrforgatók és egyebek, láncról eleresztett kutyák, nem mások. Öntudatlanul nem maguknak dolgoznak, hanem a lengyeleknek, akik igen ügyesen számították ki a tervüket, és lehet, hogy meg is valósítják a mi politikusaink segítségével . . ." Decemberben, a zűrzavaros esztendő végén, amikor még nem csitult el a remegés a moszkvai robbantás után, Pobedonoszcev így írt a trónörökösnek: „A gyomrom kavarog mindezektől az itteni magas rangú és tanult emberektől, mintha csak hibbant agyú és elfajzott majmok társaságában volnék. Mindenfelől egyetlen elcsépelt, hazug és átkozott szót hallok: alkotmány . . . A népben mindenütt ilyen gondolat érlelődik: inkább az orosz forradalom és a felfordulás, a zűrzavar, mint az

alkotmány. Az előbbit még hamarosan le lehet győzni és rendet teremteni a földön, de az utóbbi az egész szervezetet megmérgezi, szétroncsolja a folytonos hazudozással, amit az orosz lélek nem fogad el... A nép meg van győződve róla, hogy a kormányzat árulókból áll, akik a gyenge cárt a hatalmukban tartják. Minden reményünk fenségedben van! Valujev az alkotmány fő védelmezője..."

Némelyek reménykedtek, hogy valami alkotmányfélével, képviseleti kormányzattal, vagyis azáltal, hogy a zemsztvo-küldötteket beviszik az Államtanácsba, valahogy meg lehet menteni az ügyet és kiegyensúlyozni a veszedelmesen ingadozó államot – rossz termések, éhínség, parasztzendülések számos kormányzóságban, munkássztrájkok, a diákok elégedetlensége, a cenzúra által fojtogatott írók elégületlensége – nemcsak Valujev táplált ilyen reményeket, hanem Miljutyin, a hadügyminiszter és Konsztantyin Nyikolajevics nagyherceg is. Tervezetet készítettek, jegyzékeket írtak, előterjesztéseket nyújtottak be a cárnak, de a cár mindenre egyformán válaszolt: habozott. Kivéve azokat a pillanatokat, amikor dühbe gurult, az állandó ingadozás állapotában volt. Ilyen volt ez a különös érzelgős természet, képtelen a megsemmisítő elhatározásokra, a történelem alakítására, csak a körülményeknek tudta alárendelni magát. Sokáig habozott a jobbágyfelszabadítás előtt, és csak azért határozott, mert a kor, a körülmények, az események kiszorították belőle ezt az elhatározást; sokáig habozott Konstantinápoly kapuja előtt, nem tudta, bevonuljon-e a városba vagy sem, a főparancsnokra hárította a felelősséget, és nem vonult be, ezért aztán Oroszország a berlini megaláztatással fizetett; és már régen, csaknem két évtizede ingadozott és reszketett a szfinxi rejtvény előtt: rászánja-e magát vagy sem a félénk alkotmánytervezetekre? Mint katonaember, úgy képzelte, hogy itt holmi lefokozás történik, olyanféle, hogy: ő most tábornagy, és altábornagy lesz. Igen, és sokan, értelmes emberek, mint Uruszov herceg, Makov, a minisztere, azt tanácsolták, hogy várjon. Minek sietni? A nyugati országokban, például Franciaországban létrehozták az alkotmányt, de a zavargások és az anarchia csak fokozódtak, hajmeresztő formát öltöttek. Másrészt viszont pusztán az elnyomás eszközeivel... Egyszóval a cár ingadozott, és sokáig szándékozott ingadozni. Ingadozásá-

nak oka belerögződött gyanakvásában rejlett. Senkinek sem hitt. Gyanakodott – Nyikolajra, az idősebbik fiára, annak halála után pedig Alekszandrral szemben vált gyanakvóvá. Potapov tábornokról, a volt csendőrfőnökről egy ízben így nyilatkozott: „Úgy látszik, semmi jót nem tettem neki. Miért van ellenem?" Ez az állandóan lappangó gyanakvás olykor féktelen, vad erővel fellángolt; egy ilyen pillanatában arcába köpött régi barátjának, Vjazemszkij hercegnek, aki vele egy hintóban ült, és alázatos hallgatásával felbőszítette. Amikor azonban a herceg szótlanul törölgetni kezdte arcáról az uralkodó érthetetlen dühének nyomait, Sándor hirtelen odahajolt hozzá, megölelte, és bocsánatot kért. Kezdetben dühös, gyanakvó és elviselhetetlen hangulatban volt, aztán elszégyellte magát, és az bántotta – mindez egy perc leforgása alatt. Olykor megfordítva történt. Előbb ölelgetett valakit, és bocsánatot kért tőle, majd aztán arcul köpte. Körülbelül ez történt a reformokkal is: először ünnepélyes csókok, és aztán, nagyon hamar, fellángolt a csalódás és az ellenségeskedés. Oroszország emlékezetében ez a cár kétarcúan és két névvel marad meg: Sándor, a Szabadító, és Sándor, az Akasztó.

A cár a moszkvai megrázkódtatás után a fővárosba visszatérve nem riadalmat, hanem ingerültséget árult el. Elégedetlen volt amiatt, hogy Mirszkij halálbüntetését életfogytiglani kényszermunkára változtatták, és Gurkón, a pétervári főkormányzón töltötte ki haragját, megjegyezvén, hogy „asszonyok és irodalmárok befolyása alatt" cselekedett. Semmiféle alkotmánytervezetről még csak szó sem lehetett. De eltelt néhány nap, a cár megnyugodott, helyesebben, visszatért a szokott ingadozó állapotába, és hamarosan ismét Kosztyához, a testvéréhez és Valujevhez fordult a tervezetükkel kapcsolatban.

Hej, az volt a baj, hogy az oroszországi haladásnak ezek a dicső harcosai maguk is legalább annyira ingadoztak, mint a fő ingadozó! Miljutyin a legbuzgóbb reformátorok egyike, Abazának, egy másik reformátornak beszélgetés közben megvallotta: Nem, a zemsztvo-küldöttek nem menthetik meg a helyzetet, amikor egész Oroszország ostromállapotban van. A fő liberális, Valujev pedig ugyanakkor önmaga számára, őszintén ezt jegyezte fel: „Érezhető, hogy inog a talaj, az épület összeomlással fenyeget." Valujev a legalkalmasabb pillanatban, a Különtanács egyik

első, szigorúan titkos ülésén, amikor Konsztantyin Nyikolajevics nagyherceg tervét vitatták meg, váratlanul kijelentette: „Szeretném tudni, milyen hasznot húzhatunk abból, hogy mit szól a törvényhozó tervezethez holmi Carevokoksajszk* vagy Koszmogyemjanszk* képviselője?" Mind megdöbbentek ezen a különös ugráson, ezen a hirtelen frontváltoztatáson, amelyet Valujevnek a cár fivére iránti egyéni ellenszenvével magyaráztak, mert nem fogták fel, hogy itt is az az öntudatlan és leküzdhetetlen, szinte misztikus erejű ingadozó mozgás nyilvánult meg. Mind ingadoztak, mindnek remegett a térde, és sajnos még Alekszandr Alekszandrovics, a maradi párt oszlopa, Pobedonoszcev reménysége sem mutatkozott a szilárdság példaképének.

Noha Alekszandr Alekszandrovics körül az úgynevezett „Anyicskov-palotai párt" emberei, a merev vonal hívei és mindenféle elnézés ellenségei csoportosultak, nem annyira támaszukat látták a trónörökösben, mint inkább igyekeztek őt a maguk bátorságával, a maguk eszméivel eltölteni... A trónörökös örökölte apjától annak önállótlan természetét - minél jobban ingadozik egy ember, annál erősebben lehet hatni rá. Ezenkívül az apjával való viszonya elég bonyolult volt, és egyre feszültebbé vált, ahogy Jurjevszkaja hercegnő hatalma (egyelőre csak a cár felett) növekedett.

Mégis ebben az évben minden bonyodalom, ellenségeskedés és véleménykülönbség elhalványult a közös veszély és a valamenynyiüket fenyegető félelmes villámlás: az iszonyatos politikai gyilkosságok előtt. Az élet helyrehozhatatlanul megváltozott. A rettegés Pétervárnak ugyanolyan sajátosságává lett, mint a nyirkos éghajlat. Meg kellett szokni. Áprilisban, Szolovjov merénylete után, a trónörökös a maga, bukott gimnazistáéhoz hasonló, rendetlen írásával feljegyezte a noteszébe: „Ma kellett első ízben őrkísérettel kikocsiznom! Ki sem mondhatom, mennyire elszomorító, nehéz és bántó volt ez! A mi mindig békés és csendes Pétervárunkon kozákokkal kocsizni, akárcsak háborús időben, egyszerűen rettenetes, de nincs mit tenni. Határozottan utálatos korszak, és ha most nem látunk hozzá komolyan és szigorúan,

* Nem létező vagy isten háta mögötti fészkek gunyoros neve, mint a magyarban Mucsa, Piripócs vagy Kukutyin. - *Szerk.*

akkor később évek alatt is nehéz lesz helyrehozni a mulasztást. A papa, hála istennek, szintén rászánta magát, hogy fedezettel közlekedjék, és úgy kocsizik ki, mint én: rendőraltiszt a bakon, kétoldalt meg egy-egy lovas kozák."

Hozzászoktak a rettegéshez, hozzászoktak a kozákokkal kísért kocsikhoz, majd magukhoz a merényletekhez is. Novemberben a trónörökös egészen kurtán, sőt kissé mélabúsan jegyezte fel: „November 22. A papa visszatért Livagyijából, két napot töltött Moszkvában, ahol megint merényletet kíséreltek meg ellene, és felrobbantották a v. vágányt a vonat alatt, de szerencsére nem az ő vonata volt, hanem a mögötte haladó másik vonat. Egyszerűen borzalom, micsoda kedves kor!"

A cár már csak azért sem engedhetett, „nem mehetett elébe az orosz társadalom várakozásának", mert az a látszata lehetne, mintha megijedt volna, meghátrál a föld alatti emberkék fenyegetései előtt. A szokott cári büszkeségnek ez már teljesen insupportable* volt. És különben is, mint bármelyik férfinak – sértő. Más volna a helyzet, ha legalább megtalálnák a titkos bizottság vezéreit, atamánjait, ha ártalmatlanná tehetnék a fő bűnösöket! Ha bebizonyosodnék, hogy ez az egész ocsmányság múlóban van – akkor könnyű szívvel hajlandó lenne némi engedményekre. Mint a parasztreformmal: hogy legalább valami látszata legyen a fentről jövő jótékonyságnak, és ne alantas erők nyomására történjen. De nem, *könnyű szívről* szó sem lehetett. A bandavezérek sértetlenek maradtak, a fő ellenfelek elfogatlanok. Mindeddig nem találták meg Mezencev gyilkosait, nem került meg az, aki Kropotkinra lőtt, nem fedezték fel a titkos nyomdát, amely orcátlanul terjesztette a röplapokat és újságokat – pontos értesülések szerint ez a pokoli fészek a fővárosban van, de azok a mamlasz rendőrök hónapokon át hiába törik magukat! Ne hívjanak-e leleményes embereket Angliából? A moszkvai robbantás helyén sem sikerült elfogniuk egyetlenegy embert sem. Amit a bűnösöktől nem lehet elvitatni, az a bámulatos ügyességük és valami teljesen állatias rókaravaszság. Az alkalmilag a rendőrség hálójába került emberek nem lendítettek az ügyön. Csupa kis

* Elviselhetetlen.

hal, keszegek. A démoni csukák pedig, hogy az ördög vinné el őket, a rejtett tanyájukon hangtalanul kacagnak.

És ekkor december közepén hirtelen nagyszerű hír jött. Odesszából közölték: kézre került Kropotkin gyilkosa, bizonyos Goldenberg, egy kereskedő fia. Egyelőre a cellájába, egy külön e célból beültetett ügynöknek vallott. Sok adatot kaptak a moszkvai robbantásra vonatkozóan is. A nyomozás roppant óvatossággal és növekvő sikerrel folyik. Kezdik felgöngyölíteni az ügyet. December 18-án, Dobrzsinszkij odesszai ügyész, akit Totleben nagyon dicsért, és aki valóban más, mint a pétervári naplopók, Goldenbergtől szerzett nagy halom értékes adattal száguldott Moszkvába. A cár hidegvérűen örvendett: végre! Elkezdődött, hála neked, úristen! Karácsonyra a hangulata észrevehetően megszilárdult, és úgy látszott, még valami kis eredmény, és újra lehet engedményekről és reményekről beszélni.

Griskát pedig eközben még november végén átvitték Jeliszavetgrádból Odesszába, a várbörtönbe. Elkeseredett harcot vívott a vári pribékekkel és hatalmasságokkal. Maga Totleben, Odessza kényura ordított rá toporzékolva, Panyutyin, a kormányzósági kancellária főnöke – igen gonosz ember, gyűlölködő, a méreg csak úgy fröcsögött belőle – revolverrel fenyegette, és azt ígérte, hogy az egész Goldenberg-fajzatot Szibériába száműzi –, más urak is próbálták megdolgozni Griskát: Persin csendőrezredes meg a segédei fenyegették, ijesztgették, ökölllel verték, a haját cibálták, nem hagyták aludni, halálosan megkínozták, de Griska csak nem adta meg magát. Őt rákényszeríteni, hogy beszéljen?! Hohó, ahhoz korábban kell felkelniük, uraim! Olyan ember még nem született, aki Griskát erőszakkal megszólaltassa. Semmit sem tudtak meg, azonfelül, hogy szegény apja, a fénykép láttán megerősítette: igen, ő a fia, Grigorij Davidovics Goldenberg. 1855-ben született Bergyicsevben. A papa nem is tudhatott semmiféle ügyekről. Griska, valahányszor megkínzottan visszatért a cellájába, mindig büszke volt arra, hogy a börtönőrök képtelenek megtörni egy igazi forradalmárt, rázuhant a priccsre, ha pedig ahhoz sem volt ereje, akkor egyszerűen a padlóra, és ott egyetlen dologban lelte örömét: barátjának, Fegyka Kuricinnak együttérző és elragadtatott szavaiban: „Grisunya, hogy vagy? Élsz? Nem adtad meg magad a disznóknak? Teát tartogatok ne-

ked, igyál! Hej, a barmok, az aljasok, minden hájjal megkent gazemberek"...

Fegyka suttogva szitkozódott, félt, hogy az őrök meghallják. Mindentől félt, elnyűtte a háromévi börtön: hetvenhét óta van itt, a Gorinovics elleni merénylet kapcsán. Griska azelőtt is hallott róla, az odesszai elvtársaktól. Fegyka vidám fickó volt, szerette a zenét, az éneket, annak idején a harkovi állatorvosi főiskolán tanult, most pedig összetört, a szeme beesett, a hangja reszketős lett. Éjszaka nem aludt. Panaszkodott Griskának: „Elgyötörtek engem... Megőrülök... Nem bírom tovább... Legalább beszélgess velem!" Griska sajnálta, beszélgetett vele. A felügyelők csendben odalopakodva hallották a beszélgetést, ököllel vágtak az ajtóra, karcerrel, vagyis magánzárkával fenyegetőztek – éjjel nem szabad beszélni; olyankor Griska és Fegyka alig hallhatóan suttogtak.

Fegyka néha sírt, máskor pedig valami okból őrült jókedve támadt, énekelni kezdett – nappal, ha hirtelen besütött a nap, és megvilágosodott a cella – különféle operákból, még egy női áriát is elénekelt az „Opricsnyikok"-ból: „Tölgyerdőben fülemüle zengve csattog..." Griska nagyon sajnálta őt. Ilyen csodálatos hang, és lám, elveszett, ahogy az ember is elveszett. Fegyka és társai: Kosztyurin, Drobjazgin, Vityka Malinka, Majdanszkij ügyének tárgyalása napról napra közeledett. Már kiosztották a vádiratokat. Fegyka leromlott és hihetetlenül elgyengült, úgyhogy az orvos kórházi kosztot rendelt neki, és brómot szedetett vele.

Fegykának minden öröme a Griskával való beszélgetés volt. Hiszen három éve kiszakadt az életből, a harcból! Semmit sem tudott, hüledezett, lelkesedett: nem tudott részleteket sem a cár elleni merényletekről, sem Kropotkin meggyilkolásáról, sem az új terrorista pártról, amely megalakult és cselekvéshez látott.

– Istenem, én meg itt ülök mindezek alatt az évek alatt! A kezem összekötve! – suttogta elkeseredetten. – Hiszen ti nagyszerű dolgokat műveltek...

Amikor pedig megtudta, hogy Griska maga, a tulajdon kezével ölte meg Kropotkint, a harkovi diákok aljas hóhérát – csodálkozása, öröme és Griska előtti hódolata határtalan volt. Egyre csak azt hajtogatta, mennyire boldog, hogy egy cellában lehet ilyen

hőssel, hogy mennyire fontos ez számára, mennyire kell, mennyire segíti élni, és mennyi erőt ad neki. No hát Griska beszélt a moszkvai aláaknázásról is, meg az alekszandrovszki aknáról, mert itt is, ott is jócskán része volt a dologban, sőt, azt lehet mondani, neki volt a legnagyobb része, úgyhogy egész Oroszországban aligha akad most ember, aki Griska Goldenbergnél bennfentesebb volna a forradalom boszorkánykonyhájában. A legforróbb kis pirogokat az ő részvételével sütötték ki. He-he-he, ha ezek az odesszai tökfejűek csak egy pillanatig is sejtenék, hogy milyen madárka került a hálóba! Megbolondulnának az örömtől. De ebből nem esznek. Semmiféle kínzás nem kényszeríti Griskát, hogy beszéljen...

December elején hirdették ki az ítéletet az odesszai lázadók ügyében. Olyan kiváló emberek, mint Drobjazgin, Malinka és Majdanszkij – akasztófára kerültek. Kosztyurin halálos ítéletét kényszermunkára változtatták. Fegykát a háromévi börtön beszámításával száműzetésre ítélték. December hetedikén azt a hármat felakasztották. Az egyik börtönőr súgta meg. Fegyka kibírhatatlanul szenvedett: két napig, arcát a párnába fúrva, mozdulatlanul feküdt a priccsen, sem enni, sem inni nem akart. Griska féltette, aggódott miatta. És Fegyka számára az egyetlen orvosság, az utolsó öröm megint csak az éjszakai beszélgetés volt.

Teltek-múltak a napok, a börtönőrök békén hagyták Griskát, elfáradtak, csalódtak, egyre ritkábban cipelték kihallgatásra. Nappal hallgatott, éjjelente pedig beszélgetett; Fegyka készült a börtön elhagyására, a száműzetésre. Az adminisztráció még nem jelölte ki, hová száműzik. Griska átadta Fegykának az utolsó megbízásait, mert Fegykát a száműzetés előtt feltétlenül Harkovba küldik, és csak onnan Szibériába. Griskának Harkovban aztán igazán számtalan barátja volt, tudott sok olyan házat, lakást, ahol Fegyka segítséget kaphat. Így hát ellátta Fegykát, bőkezűen, szívből adott mindent, amit tudott, a legkülönb testi-lelki jó barátokat, akikre ugyanúgy lehet számítani, mint őrá, Griskára. „Először Zaszlavszkaja úrnőt keresd meg, a Podolszkaja utcában, mondd, hogy »David küldött«... Azután Sztarosztát, mondd meg neki, hogy utoljára korhelykedett Griskával... Üdvözlet Mitrofan Blinovnak, Vologyka Zsebunyovnak, Jaska Kuz-

nyecovnak, akinek meg kell mondani, hogy őt, Goldenberget, tagadja meg, és hogy arról a nyári, népes találkozóról sehol se tegyen említést... Szonyecska Perovszkájának, ha visszatért Moszkvából Harkovba, forró üdvözletet és csókot adjon át...

Január elején Fegyka elutazott. Fájdalommal búcsúztak el, Fegyka alig állta meg, hogy hangos sírásra ne fakadjon. Valamennyi letartóztatottnak egyetlen kérése volt: hogy búcsúzóul énekeljen. És Fegyka vékony, magas hangon rázendített, bánattal áthatva, mert három év e falak közt nem tréfadolog, az életederékba tört, új kezdődik, és a társai ittmaradnak.

Tölgyerdőben fülemüle zengve csattog,
Szobájában a leányka búsan zokog...

Griska a kezét tördelve hallgatta. Fegyka könnyes arccal odahajolt hozzá: „Grisunya, könyörgök, tarts ki, ne hagyd magad!" – „Igen, igen, igen – bólogatott Griska. – Így mondd meg a barátaimnak: igen." Két nap múlva, január 15-én vezették elő Griskát az első hivatalos kihallgatásra. Persin ezredes és Dobrzsinszkij, az odesszai ügyész hallgatta ki. Most minden másként volt. Senki sem toporzékolt, nem hadonászott revolverrel, nem zsidózott, nem ráncigálta a huncutkáját, amely a két hónap alatt ugyancsak megnőtt. Dobrzsinszkij, hirtelenszőke polyák, rendkívül előzékenyen viselkedett, sőt szinte jóakaratúan, semmi különöset nem kérdezett, hanem ő *maga beszélt*. Szavaiból az derült ki, hogy a vizsgálóbíróság állítólag mindent tud. Griska társai, akiket nemrégen különféle helyeken csíptek el, őszinte vallomásokat tesznek. Sokan töredelmesen megbánják a tetteiket, sokan terjedelmes és igen tartalmas magyarázatokat írnak. neveket, dátumokat, lakáscímeket sorolnak fel. Sietnek könnyíteni a lelkiismeretükön, versenyeznek egymással az őszinteségben, mert mind fiatalok, és még remélik, hogy becsületes bevallással javítanak a sorsukon, újra kezdhetik az életet. Griska megrendülten hallgatta. Miféle társai? Pontosan kik? No, ezt most nem olyan fontos megtudni, nem a személyek a lényeg, hanem,

hogy Oroszország-szerte megindult és nagyban folyik a forradalmi párt széthullása.

És Dobrzsinszkij folytatta: neveket, fedőneveket sorolva beszélt a lipecki kongresszusról, a Szolovjov merényletét megelőző, pétervári kocsmákban tartott összejövetelekről, az Orsini-féle bomba és a revolver körüli vitáról, majd a moszkvai robbantásról, a Malaja Szadovaja aláaknázásának tervéről. Ez utóbbi értesülés különösen elkeserítette Griskát, arra vallott, hogy a Bizottsághoz közelállók valamelyike került a zsaruk kezére. A Malaja Szadovaja aláaknázásáról, ott, ahol a cár minden vasárnap áthalad az Inzsenyernij kastélybeli őrségváltásra menet, félfüllel hallott, Házmestertől meg még más valakitől, de ez az ötlet mélységes titok volt, megbízható emberek közt is csak futólag említették. Lehetséges, hogy amikor Griska Fegykának suttogott, az őr meghallhatta? Meghallhatott egyet-mást, töredékesen, de nem az egész halom értesülést. Tehát igaz: valakik kézre kerültek, és kiadják a többieket. És mégis, amikor Dobrzsinszkij, tollát kihegyezve, készült feljegyezni: „Magától, Goldenberg úr, mi egészen kis magyarázatokat várunk", Griska a fejét rázta: „nem!"

Most sokkal nehezebb volt, valami összeomlott, valamiféle pillérek ledőltek, sőt úgy rémlett, hogy makacskodásának és hallgatásának semmi értelme, de Griska még sokáig, vagy két hétig, homályos előérzetből erőt merítve mindent tagadott. Dobrzsinszkij az arcába nevetett. Olyan részleteket tudtak Harkovról, amiket a pétervári vezérek sem tudhattak: Sztarosztáról, Blinovról és Kuznyecovról (ez a kettő, miután Dobrzsinszkij szavai szerint már letartóztatták őket – mindent beismert), Danyilovról, a gyógyszerészről, akit szintén letartóztattak.

Griska azt gondolta, hogy Mitrofan Blinov az áruló. Ez a fickó sohasem tetszett neki. Nemesi sarj, gyenge mellű, vérszegénységét gyógyítani utazott a Krímbe. Ha rágondolt, vad dühre gerjedt: ő, ő az áruló, a kutya! Az egész harkovi összeomlás az ő műve! De a többi? Hát Moszkva? Pétervár? Hirtelen rémítő gondolata támadt. Ki tudhatott ugyanannyit, csaknem ugyanannyit, mint ő, Griska? Senki más, csakis ő maga. Ő maga az. *Ő az áruló.* Fegykán keresztül. Villámcsapásként érte ez az iszonyatos felismerés. Emlékezett: több mint egy hónappal azelőtt, éjjel, a folyosón, a cellájuk előtt vezették el Vityka Malinkát, Drobjazgint

és Majdanszkijt, akiket halálra ítéltek. Vityka odakiáltott: „Elvtársak! Minket holnap kivégeznek! Bosszuljatok meg bennünket!" Ez a kiáltás olyan szívettépő volt, hogy Griska azon az éjszakán elhatározta: megöli Panyutyint. Ezt a gazembert, Totleben helyettesét tartották a legfőbb odesszai hóhérnak. Még akkor határozták el, hogy megölik őt, amikor szabadon volt, eldöntött dolog volt ez, de Griska úgy vélte, hogy miért fecséreljék a kinti erőt? Ő már úgyis elveszett. Fontolgatta, miként lenne jobb: a kihallgatás alatt vagy pedig valami ürüggyel a cellájába csalja. Panyutyin igen érdeklődik iránta, Griska iránt, és ha kitalálna valamit, hogy miért hívja, eljönne. De mivel ölje meg? Egész éjjel erről tanácskozott Fegykával. Az begyulladt, megpróbálta lebeszélni. Másnap megjelent három csendőr, megbilincselték őt is, meg Fegykát is. Miért? Mi okból? Griska akkor nagyon meglepődött és felháborodott. És néhány napig megbilincselve kísérték kihallgatásra, majd levették a bilincset, és a kihallgatások véget értek. De hát mit jelent mindez, Istenem? Griska még nem tudta véglegesen megállapítani, egyelőre még csak sejtés motoszkált benne. És a mosolygós pan Dobrzsinszkij váratlanul újabb rettenetes hírrel döbbentette meg: Pétervárott lefoglaltak egy nevezetes illegális nyomdát, azt, ahol a kiáltványokat és a „Narodnaja Volja" című lapot nyomtatták. Lefogták a szerkesztőségét, egész csata volt, a bűnösök egyike agyonlőtte magát.

És fényképeket mutatott: egyiken Griska felismerte Buhot, a másikon a zsidó szedőt, aki nemrégen érkezett Berlinből, a harmadikon egy ismerős nőt, Pétervárott látta, a nevét nem tudta. És az egyik fényképen Alekszandr Kvjatkovszkij volt. Még egy fénykép, egy ember fekszik a földön, hátracsuklott fejjel, felfelé ránduló bajusz, a száj – akár egy gödör. Az öngyilkos.

– Látja: mennyi áldozat! Mennyi fiatal élet! – mondta Dobrzsinszkij. – Mikor ér már véget ez a véres aratás?

Griska Első Sándor jóságos, szigorú arcára nézett, és visszaemlékezett, hogy is volt egy évvel ezelőtt: kocsmák, dohányfüst, halk, szenvedélyes, őrülten vidám beszélgetések, amikor úgy érezték, hogy néhány napon belül minden eldől. A komoran-elszánt Szolovjov, a dadogó Házmester, a hallgatag Kobiljanszkij és ők ketten: Kvjatkovszkij és Griska. Igen, volt még egy hato-

dik – Zund! Okos koponya, ravasz... Immár Kvatkovszkijt is elfogták. Senki sincs. Ki maradt? Szolovjovot kivégezték, Kobiljanszkijt augusztusban tartóztatták le, Zundot októberben. Novemberben őt, Griskát. Talán csak Házmester van még szabadon – adná Isten. És semmit sem végeztek, semmi sem dőlt el.

– Elpusztulnak a legjobbak, a nemzet virága, Oroszország reménye... Hiszen ezek az emberek jót akarnak Oroszországnak... – Ki mondja ezt? Idegen hangon – a Griska gondolatait? Ez a különös, bánatos bólogatás a hivatalnoki egyenruhás, szőke úrtól származik. – Jót akarnak, és rosszat tesznek... Szerencsétlen meg nem értés... Nem értik meg egymást... ez minden baj oka..

Majd ugyanilyen halkan, együttérzéssel:

– Goldenberg úr, hiszen ön jól tudja, egyáltalán nem azon múlik a dolog, hogy beismeri: igen, én öltem meg Kropotkint. Ezt anélkül is tudjuk. Sokkal lényegesebb és nagyobb dologról van szó. – Ismét suttogóra fogja a hangját, és szemét kimeresztve, belefúrja tekintetét, hol az egyik, hol a másik szemébe. – Oroszországot meg kell menteni! Nagyszabású dráma játszódik le. Az egész világ szeme láttára. És senkinek semmi köze hozzá. Elismeri, hogy nincs köze?

– Mikor is volt a világnak köze Oroszországhoz? – kérdezte Griska.

– Persze, persze, ön okos ember, Goldenberg úr, és megérti az én gondolatomat. Mirajtunk, oroszokon kívül, nincs, aki megmentsen minket. El kell érnünk az egyetlen szükségest: a megértést! Az államhatalomnak meg kell értenie a fiatalságot, és a fiatalságnak az államhatalmat. Meg kell állítani a kivégzéseket, haláloknak, ádáz indulatoknak, kölcsönös bizalmatlanságnak ezt a tobzódását. Azt hiszi, odafent minden olyan sima, mind egy véleményen vannak? Azt hiszi, ott nincsenek olyanok, akik utálják – alig hallhatóan suttogott – a Panyutyin- és Csertkov-féle megtorlásokat? Ismerek igen magas állású személyeket, akik dühbe jönnek, valahányszor újabb letartóztatásokról és hadbíróságokról hallanak. Micsoda szerencsétlen ország! Holmi bolgároknak, románoknak van alkotmányuk, a finnek már hetven éve élvezik a képviseleti kormányzat áldásait, meg-

van a saját országgyűlésük, amelyet még Alekszandr Pavlovics császár adott nekik. És csak mi, tősgyökeres oroszok...

– De hát ezek a magas állású személyek miért...

– Éppen ebben rejlik a pillanat ellentmondása. „De hát miért?" Hát azért, mert végzetes széthúzás van! Okos emberek fent, és józan emberek lent, elkülönülnek egymástól. Én mondom: a legfőbb feladat most: a megértés. Kiütni a revolvereket a fanatikusok kezéből, és kiragadni a kötelet a kormányzati hóhérok, a tábornoki vállrojtos Frolov urakéból. Az ilyen becsületes és okos emberek, mint ön, Goldenberg úr, felismervén az eltévelyedésüket...

– Ezt én nem mondtam önnek! – kiáltotta Griska.

– Az ön eltévelyedése abban állt, hogy ön, úgy, mint én, iparkodott megállítani a vérontást, de ehhez olyan eszközt használt, amely még nagyobb vérveszteséget okoz. Most nem szabad késlekedni! Oroszország elpusztul, elvérzik: a legjobb fiatal vér folyik el, erőnk elapad, reményeink kialszanak. Ha nem teszünk valami erélyes intézkedést... Jegyezze meg, Goldenberg úr, hogy ez magánbeszélgetés köztünk. Csak néhány személy tud róla, akiknek nevét megemlíteni még korai lenne. Ha beszélgetésünket más személynek továbbmondja, nagy kárt okoz. De én mindent letagadok, ön semmit sem nyer vele. Tehát nem tanácsolom, hogy fecsegjen. De tanácsolom, hogy jól gondolja meg a dolgot, mindent vegyen fontolóra, mérlegeljen, mindent történelmi távlatból nézzen, mert meglehet, hogy éppen ön – igen, igen, ön, Goldenberg úr – felbecsülhetetlen szolgálatot tehet Oroszországnak. Megmenti egész Oroszországot, és még hozzátenném, az orosz emberek legnemesebb nemzedékét.

– Szabad tudnom, milyen módon?

– Fentebb már megmondtam: kölcsönös megértés szükséges. Nyugodt és teljes világosság. Ahhoz, hogy az emberek bízzanak a közös cselekvés lehetőségében. Ebben – ne szerénykedjünk, Goldenberg úr – senki úgy nem segíthet Oroszországnak, mint ön.

Aztán lidércnyomásos éjszakák következtek: Griska elképesztő jeleneteket látott. Megjelenik, mint a Messiás, mint Jézus, aki a mennyekből szállt alá, a kormányzathoz és a forradalmárokhoz fordul, valami óriási bíráskodás folyik, mindenki fe-

lett ítélnek, cárok, miniszterek, csendőrök, terroristák, a békés propaganda hívei, Misurisz rabbi, a kijevo-podolszki klasszikus progimnázium latintanára felett, aki olyan fájdalmasan megcibálta Griska fülét, „pro memoria" beszéd közben, az arhangelszki száműzetésben őt kísérő katonák felett, akik egyszer kegyetlenül összeverték, és mindez hatalmas karénekkel végződik, könnyes szemmel mindannyian énekelnek. Valahányszor Griska felébredt, kalapáló szívvel felült a priccsen, valami zsibongó, emésztő energia fogta el. Felébredésének pillanataiban különös határozottsággal belátta: igen, igen, ez rendeltetett neki, ez a sorsa: sok ezer embert megmenthet, megállíthatja a féktelen vérontást, jólétet adhat mindenkinek, mindenkinek. De senki se gyanítson semmit a Dobrzsinszkijjel folytatott beszélgetéseiről. Félt, hogy az őrök észreveszik az izgatottságát. Ismét lefeküdt, betakarózott, nem tudott aludni, a füle zúgása, gondolatainak kavargása nem csillapodott; mozogni kívánt, futni, pálinkát inni, mindegy, hogy milyet, akár angol keserűt, beszédet tartani...

Három nap múlva bevallotta, hogy megölte Kropotkint.

Andrej számára a december hallatlan erőfeszítés hónapja volt. A pétervári illegális élet egyáltalán nem hasonlított sem az odesszaihoz, sem a harkovihoz, sem a kijevihez. Tömérdek ember, lakás, hatalmas tervek, számtalan kapcsolat, vállalkozás, lehetőség szövevénye. Augusztusban Andrej alig ízlelte meg a pétervári mindennapi életet, de akkor még minden csak kibontakozóban volt, még lármás veszekedés, osztozkodás folyt, a narodovolecek és a csornoperegyelecek siettek szétválni, most pedig némelyek már teljes hévvel működtek, mások, úgy hírlett, készítik a bőröndöket az Európába szökéshez. Andrej reggeltől estig a télbe dermedt várost járta; hol csúszós, hol nyirkos volt, hol fagyos ködbe merült minden: találkozások az emberekkel kocsmákban, könyvtárakban, utcákon, munkás peremvárosok, Kronstadt, Kibalcsics műhelye, ahol a dinamitot gyártják, nyomda, szerkesztőség, találkozások a megállapított helyen egy bizonyos emberrel, aki asztalosként bejutott a Téli Palotába, és ott nagy dolgot készít elő. Egyszerű munkásember az illető, cso-

dálatosan bátor, eszes és nagy vonzerejű: Sztyepan Halturin. Egy évvel azelőtt Obnorszkijjal közösen megszervezte az Orosz Munkások Északi Szövetségét, több mint kétszáz ember tartozott a szövetségbe, a tekintélye nőttön-nőtt, kiáltványokat adott ki, sztrájkokat szervezett; egy hatalmas sztrájk az Új Pamutfonóban tört ki. De a nyár végén lehetőség nyílt rá, hogy asztalos gyanánt bejusson a palotába. Halturin Ánya Jakimovával tanácskozta meg a dolgot. Ő nem tartozott a narodovolecekhez, független maradt, némileg féltékenyen megőrizve a *munkás* különállását és önállóságát – az egész Északi Szövetséget ez a hangulat hatotta át, csakis munkásokat vettek fel tagnak –, de itt ragyogó terrorcselekményre nyílt kilátás, és elhatározta, hogy szakértőkkel tanácskozik.

A narodovolec Bizottság tagjai közül Ánya Jakimovát ismerte jól, aki földije volt, vjatkai. Ánya összehozta valakivel. Azt mondták: „Nos, hát rajta, rajta. Egyúttal a cárral is végzel . . .” Mindez így, nem nagyon komolyan kezdődött. Szeptemberben Halturin egy Batiskov névre szóló személyi igazolvánnyal asztalosnak szegődött a Téli Palotába, és a pincében telepedett meg. Kvjatkovszkij tartotta vele a kapcsolatot. A dolog rendkívül titkos volt. Ugyanolyan titkos, mint Kletocsnyikov szolgálata a Harmadik Ügyosztályon. De amíg Kletocsnyikov a legelső napoktól fogva már csaknem egy éve szüntelenül ellátta a Bizottságot példátlanul értékes értesülésekkel, addig Halturin munkája semmiféle gyümölcsöt nem hozott, és sikeres kimenetele fantasztikusnak látszott. Andrej emlékezett: Bászka Alekszandrovszkban egy alkalommal célozgatott rá, hogy van egy ember, aki munkás gyanánt szándékozik bejutni a Téli Palotába, az illető bátor és elszánt, de Andrej sehogyan sem hihetett a sikerében: a palota olyan helynek látszott, ahol csak úgy hemzsegnek a csendőrök. Azonkívül akkor ősszel keveset gondoltak – sőt alighanem egyáltalán nem gondoltak – erre a vállalkozásra, minden igyekezetük Alekszandrovszkra és Moszkvára irányult. Ha ott sikerülne, a palotaügy magától elesnék. De ott nem sikerült. Kvjatkovszkijt letartóztatták, Halturin mélységes titokban történő, valószerűtlen vállalkozása – amelyről szinte senki sem tudott – egyszerre a párt legfőbb reménységévé lett.

Andrej kíváncsian várta a Halturinnal való megismerkedést.

Már sokat hallott róla Házmestertől, Bászkától, Andrej Presznyakovtól: azt mondták, hogy nagyon olvasott, szívós autodidakta, jól ismeri a szocialista írókat, a francia forradalmat, és ezekről a dolgokról egy kissé nehéz vitatkozni vele. Mint sok munkás, teljesen közönyös a paraszt, a faluközösség iránt, nem érti meg az orosz forradalom és az egész jövendő orosz államiság paraszti lényegét. A nyugat felé hajlik, a német szocialisták felé: ott látja az eszményképét. De úgy látszik, a Szövetségnek az idén történt összeomlása, csaknem valamennyi elvtársának letartóztatása erősen aláásta ezt az eszményét. Alighanem belátta, hogy sztrájkokkal és körökkel, német módra, ezt a koloszszust nem döntik meg. Lám, mi történt! Hitüket vesztve és a maguk útjában csalódva, mind a nép paraszti szerelmesei, mind a proletár harcosok, más-másfelől, de ugyanoda jutottak el: a terrorhoz.

Házmester ismertette össze őket, a lakásán. Halturin magas növésű volt, szakálla, bajusza kicsi. Egy kissé komor tekintet, szűkszavú, ó-zó vjatkai tájszólásban beszélt: idősebbet mutatott huszonhárom évesnél. Külsőre közönséges pétervári iparossegéd, sőt esetleg jól kereső mester. Magas szárú csizmát viselt, hosszú fekete kabátot és esetlen kucsmát, szintén feketét, ezt a lakásba belépésekor levette, és – ki tudja, miért – a bal öklére húzta, és amíg beszélt, egész idő alatt azon forgatta. Egyáltalán – viselkedésében volt valami nyugodt fesztelenség.

Mindjárt Kvjatkovszkij letartóztatása felől kérdezősködött. Látszott, hogy nagyon elkeseredett – nem izgatott, nem fél, hanem elkeseredett. Mellesleg meg is ijedhetett volna: Első Sándor kezében maradt a Téli Palota alaprajza, amit ő, Sztyepan vázolt fel egy papírlapra és adott át neki nem sokkal a letartóztatása előtt. A rajzon az ebédlő, amelyet fel akartak robbantani, kereszttel volt megjelölve. Remélték, hogy Első Sándornak sikerült a rajzot megsemmisítenie, de – ki tudja? Egyelőre semmi pontosat nem tudtak. Sztyepan nyugodtan továbbra is ott lakott a palota pincéjében, dinamittal töltött párnán aludt, pedig meglehet, hogy a rendőrség már a közelben kering, és bármely pillanatban elfoghatja.

– Andrej nem tudta elfojtani a mosolyát: olyan élvezettel nézett erre az elképesztő emberre.

– Ez Borisz – mondta a Házmester –, ezentúl ővele dolgozol. Új találkozóhelyet beszéljetek meg.

Halturin bólintott, és szemét összehunyorítva komoly figyelemmel nézett Andrejre.

– Maga, úgy látszik, a diákok közül való?

– Csak voltam diák. De maga is tanult valahol? Bászka mesélte nekem.

– Tanultam... – Halturin gúnyosan elmosolyodott, és kelletlenül tette hozzá: – A vjatkai ipariskolában. Mindez jelentéktelen dolog. Senkinek nincs szüksége rá. A fő dolgokat nem ott tanultam meg.

– Értem – mondta Andrej. – Mindnyájunknál így van.

Házmester gyorsan elbúcsúzott, elszaladt. Mint mindig, tizennyolc vagy huszonöt dolga volt egy napra. Andrej és Sztyepan magukra maradtak a szobában, borús délben, teát ittak, halkan beszélgettek – a legtitkosabbról. Sztyepan elmondta, hogy már körülbelül két és fél pud* dinamitot cipelt be a palotába, de ez még kevés. A falak rendkívül vastagok, legalább nyolc pud szükséges, hogy biztosra menjen. Az őrség most már ismeri, motozás nélkül beengedik. Egyáltalán borzasztó rendetlenség és zűrzavar van a palotában. Ez természetesen nekünk jó, de idegen létére mégis csodálkozik az ember: micsoda hígvelejű alakokat állítottak oda vezetőknek. A fegyelmezetlen udvari cselédség közt lopás, tivornya járja, a csendőrök és a gondnokok, akiknek az volna a feladatuk, hogy felügyeljenek a munkásokra, egyebet se csinálnak, mint lopkodnak és a lányokat szorongatják. Sztyepan azzal a csendőrrel, aki az asztalosok munkáját ellenőrzi, és ugyanott lakik, jó ismeretséget alakított ki, sőt elhitette azzal az ostoba emberrel, hogy feleségül akarja venni a lányát. Andrej elragadtatással hallgatta. A dolog egyre reálisabbnak látszott. De Andrejt a tervrajzon kívül, amely a rendőrség kezére kerülhetett, más is nyugtalanította: nem szólja-e magát el véletlenül valamelyik munkás, a Szövetség egyik tagja, aki hallott arról a javaslatról, hogy a palotába szegődjön el munkára? Mert ezt a javaslatot először nem Sztyepannak tet-

* 2½ pud: kb. 40 kg.

ték, hanem valaki másnak. A munkások közt megvitatták. Vajon megbízható emberek-e?

– A munkásember mindenkinél megbízhatóbb – mondta Sztyepan. – Ha valaki fecseg, nem húztam volna ki decemberig. Nem, erre ne is gondoljon!

– Tehát mégis tudja valaki?

– Senki sem tud semmit! – Sztyepan szinte durván elütötte a kérdést. – Jegyezd meg, kedves barátom: a munkások közt mindig kevesebb az áruló, mint az értelmiségiek között. Amott vékonyak a csontok, könnyen összeroppannak, a mi kemény csontunk hajlik, de nem törik!

Ezek ismerős beszédek voltak, ugyanilyeneket hallott Andrej az odesszai fiúktól, Vaszka Merkulovtól, Makar Tyetyerkától, meg Vanyicskától is, sőt az ő szívében is bizalmatlanság lappangott az értelmiségiekkel és a nemesi csemetékkel szemben, de Sztyepan szavaiban más is érződött: bizalmatlanság mindenkivel szemben, aki nem munkás. Pedig hát Oroszország még nyers, paraszti ország. Tehát: bizalmatlanság Oroszországgal szemben?

– Hát Saraskin és Nyikonov, akiket árulásért megöltek – ők nem munkások? – kérdezte Andrej.

– Lám, kiket szedsz elő! Igenis, lehet, hogy nem munkások, ki ismerte őket... – felelte dühösen Sztyepan.

Jól tudta, hogy munkások: Saraskin, akit Presznyakov ölt meg, a varsói úton dolgozott, mint útmester, Nyikonov, akit Ivicsevics intézett el Rosztovban, szintén igazi munkás volt, és igazi provokátor. Nyikonov megölését illetően még külön röplapot is adtak ki, a Végrehajtó Bizottság pecsétjével. Andrejnek eszébe jutott egy másik história is, amit Alekszandrovszkban Bászkától hallott: Svecovról, Halturin barátjáról és földijéről, aki Sztyepannal együtt lakott, és ugyanabban az asztalosműhelyben dolgozott, mint ő. Bászka gyakran megfordult vendégségben Halturinnál, újságokat, kiáltványokat vitt, augusztusban pedig átadott neki egy megrendelést az akkoriban megalakult „Narodnaja Volja" párt nevében, hogy készítsen egy ládát a betűtestek elhelyezésére. Sztyepannak valahogy nem volt kedve hozzá, vagy nem ért rá, Svecovra bízta a láda elkészítését, az pedig gondolt egyet, és csinált egy kis üzletet a Harmadik Úgy-

osztállyal, hogy mellékkeresetre tegyen szert. Előleget kért, csaknem három- vagy négyezer rubelt, ő pedig előleg gyanánt kiadott egy illegalitásban élő nőt, aki az ő lakásában lakott; az illetőt nyomban letartóztatták és száműzték. Az egész mesterkedés már másnapra kitudódott, mégpedig Kletocsnyikov révén, mivel az üzlet Kirillovnál jött létre Kletocsnyikov jelenlétében. Bászka elmondta, hogy miként tanakodtak és mérlegelték: mit tegyenek? Ő most hogyan viselkedjék Svecovval szemben? Nem árulhatta el, hogy mit tud róla, mert akkor nyomban Kletocsnyikov kerül bajba. A rendőrség nagyon kíváncsi volt a ládára: hová viszi majd? Tehát a ládától bármiféle ürüggyel meg kell szabadulni, de úgy, hogy gyanút ne keltsenek. Ez a gazember nagyon gyorsan összecsapta a ládát: Halturin mit sem gyanított. Bászka érezte, hogy állandóan figyelik. Szerencsére a láda élénkfehér, festetlen deszkából készült, így hát a fehérsége miatt – messziről virít! – sikerült ügyesen visszautasítani. Hosszú história volt – Andrej már-már el is felejtette –, Svecov makacsul nyaggatta Bászkát, többször hívta a szigetekre, teázókba, de Bászka sosem fogadta el a meghívást, végül megegyeztek, hogy a Sándor téren találkoznak, ahol a kémek megfigyelőpontja volt; Bászka lefátyolozva jelent meg, ott volt hat álruhás titkosrendőr, Kirillov vezényletével. Házmester is elment oda Kibalcsiccsal, hogy megnézzék Svecovot. Bászkának sikerült mindenkit kijátszania, tévútra vezette a titkosrendőröket – nemcsak a titkosrendőröket, még Házmester és Kibalcsics is elvesztette szem elől! –, és eltűnt. Bászka nagyon büszke volt rá, hogy Házmester néhány nap múlva azt mondta neki. „Úrnőm, ön zseniálisan meglépett. Az én tanítványom vagy. Érdekelne, hová lettél az után a trafik után, ahogy a Sándor térről jobbra kikanyarodunk?" Bászka hosszú napokig nem mutatkozott az utcán, így hát Svecov, elvesztve azt a reményét, hogy találkozik vele, és mivel félt, hogy a Harmadik Ügyosztály felelősségre vonja, kereket oldott, hazament a szülőföldjére, a vjatkai kormányzóságba. De természetesen ott is megtalálták, elvették tőle a pénzt, és őt magát elhurcolták valahová. Igazi áruló volt, harminc ezüstpénzért, de valami kicsinyes lokálpatrióta beütéssel. Kletocsnyikov az ügynökök jelentése alapján részletesen közölte egész kalandos történetét: például kijelentette, hogy két

földije: Halturin és Jakimova kivételével egytől egyig kiadja a forradalmi szervezet tagjait.

Jakimova utálkozva beszélt erről. Vajon Sztyepan tudja-e? Andrej megkérdezte:

– És a volt barátod, Svecov, nem munkás?

– Nem – vágta rá gyorsan Halturin. – Az a tetű sose lett munkássá, még ha ott sündörgött is... Mint valódi kulák, jó pénzért kész lett volna apját és anyját is...

– Téged megsajnált.

– Engem? Nem tudom. Azt beszélték, hogy állítólag igen. De én nem sajnálom, a kezem nem remegne meg...

És hogy befejezze a beszélgetést, amely kellemetlen irányba fordult: arra, hogy a munkások nem mindig olyan kiválóak, ahogyan ő szeretné, kötekedő hangon azt mondta:

– És arról talán a munkások tehetnek, hogy a Szövetség szétthullt? Te is tudod, hogy miért. Alighogy minálunk egy kicsit rendbe jön a dolog – durr! – az értelmiség megint lepuffantott valakit, és jönnek a házkutatások, letartóztatások. Az ember akaratlanul arra gondol: hogyan lehetne egy csapással végezni. Itt más megoldást nem látsz.

Ezen a napon még sokat beszélgettek: egy, az egész Oroszországra kiterjedő munkásszervezetről – amelyről Halturin, immár megrögzött magányos terrorista létére is kitartóan tovább ábrándozott –, a megtépázott és csaknem elpusztult Északi Szövetségről, az Internacionáléról, Marxról, a legális és illegális munkásokról, arról, hogy a Munkásszövetséget legális alapon kell megszervezni, akkor népes erővé lehet, csak hát a legálisak könnyen és hamar áldozatul esnek, mert gyanúsak lévén, a rendőrség is elsőnek fogja el őket. Majd Halturin bevallotta:

– Tudod-e, Borisz, hogy miért szántam magam erre a... hogy is nevezitek ezt ti mostanában? A *mézeskalácsra,* vagy hogy. A cárt munkás ölje meg. Vagyis tisztán népi származású ember. Tudod, miért? Mert a cár elárulta a népet, az árulásért pedig, magad is tudod, mi jár. *Mézeskalács* a belibe!

Majd még vagy kétszer találkoztak. Andrej átadta Sztyepannak a kis dinamitos zacskókat, ő pedig az övére aggatta, a nadrágjában vitte haza. Karácsony előtt találkoztak utoljára. Sztyepan sápadtabb és komorabb volt, mint rendesen, de ugyanolyan

nyugodt, ráérős. Azt mondta, hogy fejfájás kínozza: a párnában levő dinamitból biztosan nitrogliceringőz párolog ki, és ő éjjel beszívja, egészen kótyagosan ébred. Andrej megkérdezte: nem elég-e már? Nem, azt mondta, kell még. A nagyáruházba ment, hogy karácsonyi ajándékot vegyen menyasszonyának, a csendőr lányának. Kínai művű gyöngyház nyakéket rendeltek, de sehol sem kapható, mert divatos holmi, a kisasszonyok elkapkodják.

Lassan távolodott, és beleveszett a tömegbe. Nagy tömeg az utcákon: zsibongás, lótás-futás, karácsonyi tülekedés, a boltokban a sok néptől mozogni se lehet, némelyik kereskedő kihurcolkodott a szabad ég alá, ott kiabál, dicséri portékáját a szállingózó hóban; hirtelen olvadás, nyirkosság, szétszóródott tűlevelek illatoznak, meleg lószag, gyerek-durrantyú lőporfüstje száll, ünnepi a hangulat, vége a böjtnek ...

Úgy határoztak, hogy az újévet egy nyugodt lakásban ülik meg. Mindannyian majd elepedtek valami kis vidámság után, hogy ha csak rövid időre is, előzzék a feszültséget, egy pillanatra felszabaduljanak. December minden tekintetben nehéz volt: azért is, mert elfogták Kvjatkovszkijt, Sirjajevet, és Sirjajevvel egy napon Szergej Martinovszkijt, az „égi kancellária" gazdáját, az egész poggyászával, űrlapokkal, személyi igazolványokkal, pecsétekkel, és azért is, mert sürgősen ki kellett költözni a régi lakásokból, újakat keresni, márpedig ez sosem könnyű feladat, és még azért is, mert december a civódások hónapja volt. Igen sokat és komolyan vitatkoztak. Tyihomirov és Morozov kibékíthetetlenül összekaptak, és a Bizottság minden tagjának valamelyikük pártjára kellett állni. December elején Tyigrics azt mondta Andrejnek, hogy menjen el a Szapjornaja utcába, és meggyőzően beszéljen Verébbel meg Olgával.

– Különben ott kitör a hisztéria. – És a maga sajátos módján, az ajka szélét rángatva, elmosolyodott.

A Szapjornij utcában volt a nyomda. A titkok titka. Morozov és Olga bújtak meg ott, a legbiztonságosabb helyen, miután a lakásukat fölfedték. Ezekben a napokban szedték a „Narodnaja Volja" harmadik számát, a programmal, és éppen a program miatt támadt a haddelhadd. Morozov azzal vádolta Tyihomiro-

vot, hogy elferdítette a lipecki összejövetelen elfogadott programot, jakobinusságra hajlik, sőt csaknem a nyecsajevizmusra. Andrej ezt ostobaságnak vélte. Nem ezzel kell most törődni, nem erre pazarolni az indulatokat. Miféle program lehet e pillanatban az egyetlenen kívül? Látta Halturin vértelen arcát, hallotta, mint suttog elfehérült ajkával: „Még korai... Nincs kész..."

– Beszéltél velük?

– Tegnapelőtt ott voltam. Lehetetlen velük beszélni. – Tyigrics legyintett. – Idegesek, feldúltak, tele ingerültséggel. Én bitorló vagyok, Napóleon. Olga azt kiabálta, hogy a történelem ezt nem bocsátja meg nekem. Követelik a Bizottság sürgős összehívását.

– Helyes! – mondta Andrej. – Ma Kronstadtba megyek, holnap pedig ott leszek náluk.

Megszokta már, hogy tőle várják a segítséget, úgy fordultak hozzá, mint ítélő- és döntőbíróhoz. Ez magától adódott. Mert úgy vélték, hogy ő az, aki meggyőzően tud beszélni. És még az epés Tyigrics, ez a zárkózottan önelégült és gúnyos természetű ember is, valahogy könnyen és mindjárt meghajolt Andrej tekintélye előtt. Az ördög tudja, mi hatott rájuk! Talán az, hogy ő nem tud ravaszkodni, azt mondja, amit gondol. Vagy talán valami más. Hiszen egyikük sem tud ravaszkodni. Ravaszok nincsenek köztük. De lám! Van egy nagyon fontos sajátossága, erre büszke, mert forradalmár számára döntő sajátosság: az, hogy ki tudja ragadni a dolgok sűrűjéből, tarkaságából a legfőbbet, az egyedül fontosat. Ma, 1879. december közepén, ez a legfőbb: az a Téli Palota pincéjében tanyázó asztalos. Hogy nem érthet meg valaki ilyen egyszerű dolgot? Most minden program, elmélet, de mindannyiuknak és az egész pártnak és az egész hatalmas orosz kolosszusnak a jövője attól függ, hogy célt ér-e ez az ember, aki éjszakánként egy ládán fekszik, és nitroglicerinszagtól fulladozik... Andrej most semmi másra nem tudott gondolni. Éjszakákon át nem aludt, és gondolataival, emlékezetével, értelmével, egész képzelőerejével majd elnyelte azt az embert, aki most ott, a pincében, a ládán szintén nem alszik, és köhög, köhög.

Kronstadtban ismeretséget kötött a tengerésztisztekkel. Az

idő nagyon alkalmatlan volt az ismerkedésekre. Pétervárott sorozatos házkutatások folytak. A moszkvai merénylet után szinte eszét vesztett rendőrség hamarosan rájött, hogy a kurszki úton történt robbantás – „pétervári munka", és egész dühét a fővárosra zúdította. A színházakban, a pályaudvarokon, bútorozott szobákban elfogták és megmotozták az embereket, csupán esetleges gyanú, holmi mondattöredékek alapján, vagy mert valaki szórakozottságból vagy a rövidlátása miatt nem hajolt meg a cár hintója előtt. Az egyetemi hallgatókat illetőségi helyük szerint vizsgálták: az első héten a nyizsnij-novgorodiakat kutatták át, valamennyit, majd a vjatkaiakat és a jaroszlavliakat. Mint ahogy lenni szokott, nagy hűhó, zűrzavar és sok melléfogás volt. Házmester egy livóniai származású, tréfás kedvű főiskolásról beszélt, aki a rendőrparancsnoknak arra a kérdésére, hogy nincs-e nála robbanószer, azt felelte: „van", majd gyufát vett elő a zsebéből, és a rendőr orra előtt sercintgette, annak nagy rémületére. Ezenkívül fogott egy papírlapot, és rágni kezdte, majd a rendőröket félrelökve azzal fenyegetőzött, hogy lenyeli. Erővel elvették tőle – kiderült, hogy ugratás az egész. A Goncsarnaja utcán, ugyanabban a házban, ahol Sztyepan Sirjajevet elfogták, és ahol olcsó szobák voltak, egyszerre hetven „nyevszkiji kisasszonyt" tartóztattak le a velük háló családapákkal együtt, akiket a rendőrök még akkor éjjel hazakísértek – a személyazonosságuk ellenőrzése végett. Az volt csak a jó mulatság! De az ilyen mulatság, bábeli zűrzavar, könnyek és rendőri eszelősség hevében könnyen csapdába kerülhet a legtapasztaltabb és teljesen kívülálló ember is.

A Szapjornaja utcai lakásban már várták Andrej jövetelét. Vendég ritkán fordult itt meg: talán egy-két ember egy héten. A lakás gazdáinak Buh és Ivanova számítottak, ők néha kijártak, és a szolgáló is, a többiek állandóan otthon ültek. A többiek: két nyomdász és Veréb Olgával, valamennyiüknek betegesen szürke arcszínük volt. Különösen az egyik nyomdász, Lubkin döbbentette meg Andrejt: rendkívül sovány, sápadt, bajusztalan képével fiatal szerzeteshez hasonlított, vékony, nőies hangon beszélt. Talán éppen ezért Madárkának nevezték. Andrejt kérdésekkel ostromolták. Különösen a letartóztatottak sorsa izgatta őket. Mi hír róluk? Nem történt-e árulás? Andrej azt fe-

lelte, hogy nincs szó árulásról, vigyázatlanságról beszélnek, az összeesküvés szabályainak megszegéséről, de pontosat senki sem tud.

– Miért hagyták letartóztatni magukat? – kérdezte Szonya Ivanova. – Első Sándor miért nem lőtt?

– Nyilván nem volt lehetősége.

– Sietett valamit megsemmisíteni, nem maradt rá ideje.

– Hiszen tudta, hogy mi fenyegeti! – szólt felindultan Ivanova. – Én ezt nem értem. Nem, ha miértünk jönnek, mi nem adjuk meg magunkat. Én elsőnek fogok lőni.

– Úgy gondolom, nem akarta Zsenya Fignert veszélynek kitenni – mondta Morozov. – Ha ő nem lett volna mellette ...

Buh, aki eddig hallgatott, most megszólalt:

– Én Martinovszkij miatt aggódom. A nagy halom papiros közt, amelyeket őrzött, volt, ami bennünket is érint. De nem tudok visszaemlékezni, hogy mi is.

Buh nagyon hallgatag ember volt, és ha már ő szólt, az súlyosan esett latba. Mind elgondolkoztak, emlékezetükben kutattak. Senki semmire sem emlékezett.

Szonya Ivanova merész és reménytelen elszántsággal legyintett:

– Jaj, hogy is mondja egyik szerzőnk: Vogue la galère!* Lesz, ami lesz. De előre megmondom: én lőni fogok.

– Istenem, Szonya, miért nyugtalankodol? Mind lőni fogunk – szólt vállat vonva a másik szedő, Cukerman. – Miért ne lőnénk, ha van kire?

Mennyire szerette volna Andrej megmondani nekik, ezeknek az önkéntes remetéknek, akik minden pillanatban a rajtaütést, tehát a pusztulásukat várták, hogy már csak kis ideig kell kitartani, két-három hétig, és óriási esemény történik, amely megszabadítja őket, megtöri ezt az elviselhetetlen feszültséget. Véget vet a rabságuknak! De nem mondhatja. Az egyetlen, amivel biztathatta őket:

– Eltelt egy hét, és hál' istennek, mind éltek és egészségesek vagytok. Reméljük ...

– Egy hét az nem idő – mondta Buh.

* Ússzál, hajó!

És igaza volt. Kolja Buh fegyelmezett és rettenthetetlen ember, mint Cooper hősei, a legtapasztaltabb nyomdász: már az első illegális újságot, a „Nacsaló"-t ő nyomtatta. Azt beszélték, hogy fanatikusan szereti a munkáját. Szedőszekrény, nyomdafesték-szag nélkül neki nem élet az élet.

Volt még egy kiút, és Andrej azt javasolta:

– Talán átköltöznétek egy másik lakásba?

– Könnyű ezt mondani! – Ivanova elnevette magát. – Tudod-e, mit jelent az nekünk: átköltözni? Minden cókmókkal? Azonkívül még egy ilyen lakást nem találsz egész Pityerben. Ez teljesen egyedülálló. Évekig itt lakhatunk, és senki sem vesz észre bennünket.

De gondolatban Andrej maga is ellenezte: átköltözni annyit jelentett volna, mint az újság megjelenését akadályozni. Ezt pedig nem tehetik meg. Nem, csak itt fognak maradni, tovább kockáztatnak, és várják a rajtaütést és a pusztulást. Buh átment egy másik szobába, a nyomdászok is elvonultak a lakás belsejébe, hogy a dolgukkal foglalkozzanak. Szonya és a szolgáló – úgy szemre egyszerű teremtés, de valahogy furcsán mosolygó ideges lány –, kosárral karjukon a boltba mentek, Andrej a lépcsőn találkozott velük, megállva, néhány szót váltottak; a szalonban Morozov és Olga Ljubatovics magukra maradtak Andrejjel; úgy látszott, hogy Veréb és Olga már türelmetlenül várták ezt a percet.

– Nem akartam mindenki előtt – kezdte Veréb halkan –, sőt egyáltalán nem akartam! De nincs más kiút. Mi Oljával, mint a Végrehajtó Bizottság két tagja, követeljük a Bizottság azonnali összehívását, a program megvitatása végett. Lev kihasználja a mi tehetetlenségünket, azt, hogy itt zárlat alatt vagyunk...

– És mi haszna belőle? – csodálkozott Andrej.

– Az a haszna, hogy ő a Bizottság minden tagjához elszaladt a maga szövegével, mindenkit meggyőzött, minekünk pedig meg van kötve a kezünk! – Olja szokott cigányos barnasága is elhalványodott a haragtól. – Mit akar? Még egy olyan levelet akar kapni, mint Masa Krilovától? Megkaphatja, én megírom neki.

– Nem kell semmiféle levél, közgyűlés kell. Őszinte beszéd – mondta Veréb, megnyugtatóan intve heveskedő barátnője felé.

De ő maga sem volt semmivel nyugodtabb, a keze reszketett, sovány arca, csillogó szeme rendkívüli izgatottságra vallott.

– Nagyon jól emlékszem Masa néni levelére – mondta Olga. – Akkor nyáron megdöbbentett. Hogyan lehet, gondoltam, ilyen hangon írni elvtársaknak? „Nem akarom eltűrni azt az erkölcsi gyötrelmet, amellyel engem traktáltak... Hallják, uraim, minden erőlködésük ellenére még nem sikerült sem ellenséges érzést, sem haragot belém plántálni önökkel szemben." Valahogy ilyesféleképpen. És inkább ne is törekedjenek erre. Azt az aszszonyt végleg elkeserítették, katasztrófába sodorták. Akkor nem értettem. De most látom, hogyan csinálják.

– Olga, nyugodj meg! Össze kell hívni a Bizottságot, hogy mindenki őszintén kibeszélje magát...

– És az újság várjon? – kérdezte Andrej.

– Igen, igen! Az újság várjon! – kiabált Olga. – Mert túlságosan nagy kérdések forognak kockán! Talán Oroszország sorsa!

Krilova levelét Andrej augusztusban olvasta. Már régebben íródott, a „Föld és Szabadság" szétszakadásával kapcsolatban, és nagyon hasonló okból: Krilova volt a nyomda gazdája, és igen hevesen tiltakozott néhány terrorista irányzatú cikk ellen; mellesleg ezeket a cikkeket éppen Morozov írta. Ezt Andrej meg is említette. Miért hivatkozik most Krilovára, amikor nemrégen ellenfele volt? A vízválasztó akkor a terror, a politikai gyilkosságok vonalán húzódott, és a dolog teljes elkülönüléshez vezetett. Mi legyen most? Ez a legnagyobb bökkenő: a politikai fordulat, a hatalom megragadása. A kibővített program szövege, amelyet Lev javasolt és személyesen adott le a nyomdába, hogy a harmadik számban közöljék, Morozov szerint elhajlás a jakobinusság felé. A lipecki összejövetelen elfogadott programban nem volt arról szól, hogy a párt a hatalom megragadását tűzi ki célul. A cél: a bomlasztás volt, és hogy rákényszerítsék a kormányt, hagyja, hogy a nép az akaratát kinyilvánítsa. A „Narodnaja Volja" más, mint egy kis csapat összeesküvő akarata, akik a hatalmat igyekeznek magukhoz ragadni! Morozovnak az utóbbi időben írt cikkeit Lev különféle ürügyekkel mind elveti, nagyon makacsul követi a maga vonalát. Itt nyilván Marija Nyikolajevna befolyása érvényesül: ő javíthatatlan jakobinus, a

Zaicsnyevszkij-féle felfogás erős benne. Az pedig ezt jelenti: nem-hivés a nép erejében, sőt rejtett megvetés a néppel szemben. Marija Nyikolajevna egyszer bevallotta, hogy nem szereti az orosz parasztokat az alázatosságuk és az ostobaságuk miatt. De a nagy teoretikus, Lev sem igen hisz a népben, tehát a forradalomban sem, sőt egy ízben ezt Marija Nyikolajevna lakásán nyíltan meg is mondta. Olga akkor nagyon csodálkozott: „Miért dolgozik hát forradalmi körben?" Azt felelte: „Mert itt vannak a régi barátaim." Neki a fő: a barátok, a kör, egy kis csoport a maga élet- és halál-kódexével. Borisz talán nem látja világosan, hogy a reményeik, egy kis csoport reményei a hatalom megragadására, először is erkölcstelenek, másodszor önzők, harmadszor pedig – és ez a fő – megvalósíthatatlanok? Ha ez lesz a program, akkor változtassák meg az elnevezést: „A mi akaratunk" vagy „Kétszázak akarata".

Veréb mindezt idegesen, kapkodva mondta, noha továbbra is halkan beszélt, nehogy magára vonja a szomszéd szobában dolgozó Buh figyelmét, miközben kezében forgatta a vezércikk próbaszedését. Andrej ismerte ezt a cikket: Lev néhány nappal azelőtt írta, és felolvasta neki. Egyik-másik részén sokat vitatkoztak.

– Itt, ebben a cikkben, ami a kezedben van – mondta Andrej –, vannak kockázatos részek. Én kételkedtem: szükséges-e? Lev meggyőzött, hogy igen, Házmester is ezt bizonygatta. Ott, ahol az együttérzés hiányáról van szó. Arról, hogy nemcsak a társadalom és a nép marad tétlen szemlélője a harcnak, hanem még... – Elvette Morozovtól a lapot, megkereste a megfelelő sorokat, és onnan olvasta tovább: – „De még maguk a szocialisták is gyakran hajlamosak rá, hogy ezt a rettenetes párviadalt a Végrehajtó Bizottságra hárítsák." Így van? És példák következnek: szocialista munkások körébe befurakodott egy kém, a munkások panaszkodtak, azt mondták nekik: „Miért nem küldtek a másvilágra?" –, „Hiszen már előterjesztettük a dolgot a Végrehajtó Bizottságnak!" Csodálatos! Mintha bizony a Bizottság segítsége nélkül nem számolhatnának le egy spiclivel! Ugyanilyen eset volt egy diákkörben is. Szintén a Bizottsághoz fordultak. És Lev ezt írja: „Az orosz ember nem lehet meg felettesek nélkül."

– Mindezt jól tudom – mondta Morozov. – Miért idézed?

– Ezt a vezércikket kitűnően megírta, ez nem vitás – mondta Olga.

– Mégis volt vita: én azt mondtam, hogy ezzel mindenki előtt feltárjuk a fekélyeinket, a mozgalom gyengeségét. De meggyőztek róla, hogy jobb erről nyíltan beszélni. A radikálisok közönye és passzivitása! Mit mondjunk akkor a népről? Igazatok volna, ha vagy két-háromszáz évünk lenne tartalékban. A történelem lassan halad, meg kell taszigálni. A hatalom megragadása – ez a történelem megtaszigálása. Mi a nép nevében cselekszünk. És a nép nevében adunk neki alkotmányt és rendi országgyűlést.

– A nép nevében! Nem címbitorlás ez?

– Nem, mert mi a nép gyermekei vagyunk. Parasztok, földmérők, papok, őrmesterek, volt rablók, felszabadított jobbágyok gyermekei...

– Jaj, Borisz, de nagyon szereted a szép szavakat! – Olga a homlokát ráncolta. – Neked prófétának kellene lenned, nem pedig forradalmárnak.

– A forradalom is prófécia.

– No jó, mi közgyűlést követelünk! – mondta Veréb azzal a szeszélyes nyakasságával, amely nyilván még a nemesi birtokon töltött gyermekévek maradványa, időnként hirtelen kitört belőle. Még rá is csapott tenyerével az asztalra. – Másodszor pedig, barátaim, keressetek nekünk lakást. Itt élni tovább semmittevőként, feladat nélkül és haszontalanul, elviselhetetlen.

Lakást és személyi igazolványt hamarosan találtak nekik. A gyűlés létrejött, néhányan Olga és Veréb pártjára álltak, köztük Szonya Perovszkaja is. Sok éles szó hangzott el. Olga úgy vélte, hogy kudarcuknak a Tyihomirov által szervezett összebeszélés az oka. Amíg ők a Szapjornaja utcában raboskodtak, Tyihomirov megdolgozta a Bizottság tagjait, különösen az újabban felvetteket, akik nem voltak ott a lipecki összejövetelen – Ánya Korbát, Gracsevszkijt és Natalja Nyikolajevna Olovennyikovát, Marija Nyikolajevna nővérét. Néhány kis helyesbítés mégis történt a programban, a lényege azonban megmaradt: az, amit Tyigrics, Házmester és Andrej védelmezett. A cél: politikai fordulat, a

hatalom kiragadása a kormányzat kezéből és átadása az alkotmányozó nemzetgyűlésnek.

Taszigáljátok meg a történelmet! Hajtsátok, hajtsátok a vén gebét! Nem vesztegethették hosszú beszélgetésekre az időt. A „Narodnaja Volja" következő számának idejében meg kell jelennie; olyan ez, mint a tengernagyi zászló felvonása a páncélos hajón: a harci felkészültség jele.

Egy-két, legfeljebb három hét múlva pedig...

Mindazok, akik tudták a részleteket, ebben a várakozásban éltek, akik pedig nem tudták, azok homályosan gyanították, hogy valami rendkívüli készül. És ennek a homályos türelmetlenségnek, várakozásnak az állapotában, amikor a civódások és nézeteltérések háttérbe szorultak – egy időre megfeledkeztek róluk –, néhányan összegyűltek, és az új évtizedet köszöntötték. Senki sem remélte, hogy meglátja a végét, sőt a közepét, de még csak egy egész évet sem. Pedig mind olyan fiatalok voltak! Ezért a szoba közepén álló asztalra feltettek egy nagy levesestálat, bor és rum keverékével tele, cukordarabkákkal, citromszeletekkel és mindenféle fűszerrel ízesítve. A gyertyákat eloltották, de amikor a rumot meggyújtották, és a szesz bódítóan édes illata szerteáradt, a körülállók arcát pedig reszkető vörös láng világította meg, Andrej hirtelen úgy érezte – Kolodkevicscsel együtt ő állt legközelebb a tálhoz –, hogy mindezeket a rendkívül szigorúnak látszó arcokat, a feszült figyelemmel a lángra irányuló szemeket olyasvalami egyesíti, ami több, mint a szeretet és a gyűlölet, ami a halálraszántságnál, sőt még az őket éltető eszméknél is több. Ezt a többet, ezt a hatalmas valamit, ami néhány embert egybeforraszt – Oroszország számtalan sok lakója közt –, nem lehetett szavakkal meghatározni. De Andrej a bőrével érezte, mint suhintó szelet, mint hirtelen rátörő forróhideg lázat, a szíve hevesen dobogott, szemébe könny szökött, keze ökölbe szorult, és ez bizonyára egy szempillantás alatt egyetlen lendülettel átragadt mindnyájukra. Morozov hirtelen előrántotta zsebéből a tőrét, és a levesestálra tette. Andrej nyomban keresztbe fektette rajta a maga tőrét, majd még valaki, aztán Házmester meg mások is, és Andrej rázendített a hajdamák dalra: „Hej, ámuljatok, jó emberek!" És mind karban folytatták: „Mi kelt fel Ukrajnában!" Amikor az égetett ital el-

készült, poharakba töltötték, koccintottak, megégették a szájukat, és ekkor az óra elütötte a tizenkettőt. Mind összeölelkeztek, -csókolóztak, Andrej mellett Szonya Perovszkaja állt. Amikor megölelte, érezte, hogy reszket. Szonya olyan volt, mint egy kislány, egészen kicsi, szorosan hozzásimult, a merevsége teljesen eltűnt. Ajka hideg. Eddig még semmi se volt köztük, de a férfi tudta, hogy lesz. Mégpedig hamar, mert az életből kevés van hátra.

Majd valaki spiritiszta csészealjpörgetést javasolt, gyorsan elkészítettek egy papírlapot, ráírták a betűket, az asztal köré telepedtek. Elsőnek Miklós cár szellemét idézték meg, feltették neki a kérdést: milyen halállal fog a fia meghalni? A csészealj sokáig értelmetlenül keringett, semmit se lehetett kiolvasni, majd hirtelen megszületett a felelet: méregtől. Micsoda ostobaság! Valamennyien csalódottak voltak. Hisz ők tudják, hogy mástól hal meg. Andrej hirtelen megszólalt:

– Igyunk a munkásemberre!

A beavatottak különös lelkesedéssel koccintottak és ittak rá, de akik nem tudtak semmit, szintén örömmel csatlakoztak: igen, igen, a munkásemberre! A sikerére természetesen! Az asztalnál egyetlen munkásember sem volt, de mind jól tudták, hogy végeredményben semmit sem tehetnek, és semmit sem jelentenek nélküle. Valaki rázendített a Marseillaise-re, majd egy másik valaki halkan belekezdett a megzenésített versbe:

Láttam az oltár, a szentély előtt a rab Oroszországot,
Láncát csörgetve, fejlehajtva a cárért ott imádkozott...

Kimentek a havas feketeségbe. Valami bundás alak, nyilván a házmester, keresztben feküdt a kiskapuban. Andrej kézen fogta Szonyát. Gyors léptekkel elindultak. Az erősen letaposott, keményre fagyott hó ropogott. Egy óra múlva vaslépcsőn felkapaszkodtak a harmadik emeletre. Szonya kulccsal kinyitotta az ajtót, beléptek egy hosszúkás, hideg szobába. Lámpagyújtás nélkül vetkőzni kezdtek. Majd Szonya talált egy gyertyát, megvilágította a kockás pokróccal letakart ágyat, az asztalon álló bádogcsuprot, egy agyagkorsót és egy tányért, rajta kést. Petróleumszag volt. És ebben a szobában köszöntött rájuk a szerelem,

amelynek se múltja, se jövője nem volt, se reménye, se hajnala. Mindentől megtisztultan úgy hullott alá, mint a hó, és mint a hóra, egyazon sors várt rá: eltűnés.

A fél január eltelt. Andrej a megbeszélt helyen találkozgatott Sztyepannal: ezek a találkozások egyre nyomasztóbbá váltak. Sztyepan elviselhetetlen életet élt. Világos, hogy nem bírja sokáig. Olykor nem is akart beszélni Andrejjel semmiről, csak bólintott, és a foga közt dörmögött: „Fenét sem . . .", és meg sem állva elment mellette, mint egy idegen mellett. Andrej utána indult, valahol, a városnak egy népes pontján utolérte, odalépett hozzá, türelmesen elviselte Sztyepan komor, dühös hangulatát, és valamicskét megtudott. Januárban a palotában megváltoztak a szokások, szigorú rendszabályokat vezettek be, váratlanul átkutatják a helyiségeket, valamit keresnek, a falakat kopogtatják. A személyzetnek nyíltan megmondták, hogy egy letartóztatott szocialistánál megtalálták a palota tervrajzát: az ebédlőtermet kereszt jelöli. Senki sem tudja, mit jelent ez, de természetesen semmi jót sem jelenthet. Ezért vannak a szigorú rendszabályok, az átkutatások, a motozások. Az udvari tisztviselők és a munkások számára valami kis réztáblákat eszeltek ki, anélkül senkit sem engednek se ki, se be. A lopkodás változatlanul folyik, és őt, Sztyepant is rákényszerítik, hogy lopjon, különben gyanússá tenné magát. Tehát: lopkodjunk. Egy kevéske lakkot, ecseteket, kisebb szerszámot. (Sztyepan fokozatosan *belejött a beszédbe*, ingerültsége és fáradtsága enyhült, ideges jókedve támadt, és igen érdekeset mesélt.) Mivel gyakorlott fényező – nincs nála jobb a palotában –, egyszer beküldték dolgozni a cár lakosztályába, és váratlanul belépett Sándor. Sztyepan a meglepetéstől majd kővé meredt. Később szidta magát ezért a pillanatnyi zavaráért: kezében a kalapács, egyetlen ütés, és kész. Nem kellenek ezek a sok áldozatot követelő hatalmas és félelmetes előkészületek. Volt még egy jelenet, amelyről felindultan beszélt. Éjjel a pincébe, ahol aludtak, hirtelen nagy dérrel-dúrral berontanak a csendőrök. Felkelni! Gyújtsatok világot! Pedig lámpás van náluk. Sztyepan azt gondolta, hogy vége: őérte jöttek. Kiderült, hogy a helyiségeket kutatják át. De mint a palotában minden, ez az átkutatás is értelmetlen, ostoba dolog volt. Felülről egy kissé megmozgattak ezt-azt, kardjukkal megkopogtatták a tárgyakat,

és ugyanolyan dérrel-dúrral el is távoztak. Jaj, de megijesztették! Amikor mosolygott, arca egészen fiatalosnak látszott, de ritkán mosolygott.

Némelykor durván, kötekedő hangon beszélt, valami dühös türelmetlenséggel. Andrej alig állta meg, hogy ugyanilyen gorombán ne válaszoljon. Nem szokott senkinek sem elnézni semmit. De ezúttal nagy akaraterővel leküzdötte hiúságát, és tűrt. Mert hát össze lehet-e őket hasonlítani? Ez a legény iszonyatos feszültségben él. Minden idegessége ebből ered, és a betegségéből, amely egyre rosszabbodik: mind erősebben köhög. A viták mindig ugyanegy okból támadtak: kevés a dinamit. Sztyepan többet követelt, még és még, hogy kifogástalanra csinálja. Andrej úgy vélte, hogy elég, körülbelül három pud gyűlt össze, a műszaki emberek – Kibalcsics és Iszajev – véleménye szerint elég ennyi.

– Felesleges dinamit: felesleges áldozatok – mondta Andrej. – Erre nincs szükségünk. A pártnak egyedül a cár kell.

– Egyedül a cár! Hogy tudom én egyedül a cárt kifogni? Zagyvaságot fecsegnek! Próbáld csak meg! – Sztyepan egész testében reszketett az idegességtől, arca elsötétült. – Mindenképpen lesznek áldozatok. Mit gondoltok? Lesznek, lesznek, legalább ötven ember, ezzel számoljatok. Hű, de igényesek vagytok: egyedül a cárt!

A pince és az ebédlőterem közt egy egész emelet volt, ott volt az őrszoba, ott laktak a palotában elszállásolt finnországi ezred katonái. Közülük néhányan okvetlenül elpusztulnak. Itt már a sors dönti el: ki fog abban a pillanatban szolgálatot teljesíteni, és ki pihen a halála előtt az őrszobában. Andrej gondolatai szüntelenül e szerencsétlenek körül forogtak. Ezért siettette Sztyepant, ezért nem akarta a dinamitkészletet növelni, meg azért is, hogy a kockázatot megszüntesse – minden egyes nap óriási kockázat volt. A dinamit most abban a ládában volt, amelyen Sztyepan aludt. A láda miatt is volt galiba. Az asztalosok, a kályhás és a felügyelő csodálkoztak, minek neki ez a szép pénzt érő ormótlan bútordarab. Sztyepan magyarázta: ő meg akar gazdagodni a palotában. És valóban, jól keresett, sőt karácsonyra száz rubel jutalmat is kapott. Megjátszotta az ostoba, fösvény falusit, nem költött feleslegesen, nem itta el a pénzét és nem lakmározott rajta, hanem mindenféle holmit vásárolt, azzal tömte meg a ládát, és a

cókmók alatt, a láda fenekén rejtette el a dinamitos aknát. Andrej bámulta emberfeletti kitartását: az egyre növekvő feszültség, a leleplezéstől való folytonos rettegés ellenére tovább nyakaskodott és gyűjtötte a dinamitot. Mint igazi mester, ha már belekezdett, kifogástalanra akarta csinálni.

Egyáltalán nem lehetett vitatkozni vele.

Egyik találkozásuk alkalmával Andrej azt mondta:

– Kész, barátom! Nem lesz több dinamit. Nincs, nem csináltak.

– Hogyhogy nem csináltak?

– No hát nem csináltak, nincs készen, minekünk nincs gyárunk. És az emberek nem gépek. Neked van bőven, több is az elégnél – robbants!

Sztyepan vörös szemhéját összehúzva, komoran nézett.

– Nem gépek? Hát én talán gép vagyok? – Hallgatott egy sort, gondolkozott. – Robbantani könnyű, de meglesz-e a haszna? És ha nem, ki a hibás?

– Meglesz a haszna. Nem szabad a sorsot tovább kísérteni... Készülj fel a robbantásra, érted? Még megéred, hogy a csendőrök ismét berontanak.

Az éjszakai házkutatásra való emlékeztetés hatott: Sztyepan akkor nagyon megijedt. Elégedetlenségében sóhajtozva, komoran, végül beleegyezett. Helyes, minden kész, most majd az alkalmas napot és órát várja. Csak legalább még öt font dinamitot kaphatna, akkor már egészen kifogástalan lenne a dolog. Andrej megígérte, hogy legközelebb elhozza azt az öt fontot, egye fene. És – vogue la galère!

Január közepén megjelent a „Narodnaja Volja" harmadik száma, az, amely miatt keményen összecsaptak. Reggel Házmester egy csomó újsággal elszaladt Andrej lakására.

– Ez a bomba félelmesebb némely merényletnél! – Legyezõ alakban szétszórta az asztalon a friss nyomdafestékszagú kis újságokat. – Kolja, Buh és társai mégiscsak derék fickók. Zseniálisan dolgoznak. Nézzétek. Milyen nyomás, milyen szedés! A „Golosz" sem jelenik meg ilyen nyomással, a „Vedomosztyi"-ről nem is beszélve, hehe! És képzeljétek el, milyen szavakat mond ma este Alekszandr Nyikolajevics Alekszandr Romanovicsnak?

Hát igen, Drentyelnnek kijut! Leírhatatlan dühkitörés lesz ott: a hitvány kis zuglapnak már a harmadik száma jelenik meg, mégpedig nem valami elérhetetlen külföldi dzsungelben, hanem itt Pétervárott, és nem tudja felgöngyölíteni.

Kibalcsics ott töltötte az éjszakát Andrejnél. Mindhárman megragadtak egy számot, élvezettel tapogatták, zizegtették, olvasták, jóllehet csaknem mindent már jó előre elolvastak. A nap vidáman kezdődött. Teázás közben ismét a programra terelődött a szó. Itt van kinyomtatva: nyíltan, világosan. Az egész világ olvashatja: „Alapvető meggyőződésünk szerint mi szocialisták és narodnyikok vagyunk. Meggyőződésünk, hogy csakis szocialista alapokon testesítheti meg az emberiség életében a szabadságot, az egyenlőséget, a testvériséget, biztosíthatja az általános anyagi jólétet és az egyén teljes, sokoldalú kifejlődését, tehát a haladást"... És lentebb, néhány erőteljes, rövid bekezdés után, amelyek az ország mostani helyzetét vázolják, következnek a program pontjai. „Hirdetni fogjuk ezt a fordulatig, ajánlani fogjuk a választási agitáció idején, védeni fogjuk az alkotmányozó nemzetgyűlésben."

Kitűnően emlékeztek mindenre, Házmester mégis fennhangon olvasta:

– Állandó népképviselet... Széles körű területi önkormányzat... A faluközösség önállósága! Ez a fontos! Ezért örülök olyan nagyon, hogy ez itt elöl van, harmadik pontként. A faluközösségnek mint gazdasági és közigazgatási egységnek az önállósága. Úgy! A föld a nép tulajdona. Ötödik pont: olyan intézkedések rendszere, amelyek a munkások kezébe adhatják át az üzemeket és a gyárakat. Hatodik: teljes lelkiismereti, szólás- és sajtószabadság... Hetedik: általános választójog. Nos, énszerintem kitűnő program! Ti hogyan vélekedtek?

Házmester nevetős szemmel nézett rájuk. Andrej és Kibalcsics helyeseltek. Mind boldogok voltak, hogy ez végre nyilvánosságra került, hogy az emberek elolvassák és megértik: A „Narodnaja Volja" párt tagjai nemcsak terroristák, rombolók, hanem szilárd eszmeiségű emberek, akik tudják, mit akarnak. Jobb programot a társadalmi életberendezésre mind ez ideig, 1880-ig nem dolgozott ki még az emberiség. Igen, igen, ez vitathatatlan! Benne van az évezredes emberi gondolatok, szenvedések esszen-

ciája, az ókor kommunistáinak, minden idők szocialistáinak, a fourieristáknak, az álmodozóknak, a szerencsétlen párizsi kommunároknak, az orosz szakadár tanítóknak, az értéktöbblet és a termelőviszonyok legújabb szakértőinek tapasztalata – mind, mind benne van a hét pontban.

Ugyanebben a számban volt Gronyar-Mihajlovszkij levele, hogy amerikai módra törvényt kell hozni rá: a föld azé, aki megműveli. És Lev két anyaga: a vezércikk és egy „Macskazene" című cikke, amelyben kitűnően ostorozza az orosz zugírókat, Valjanból vett mottóval: „A társadalomnak csak egy kötelessége van az uralkodókat illetően – a halálba küldeni őket." Ebben a számban minden merész, hetyke, világos! Veréb pedig csak két rovatot készített: a bűnvádi eljárások krónikáját és a rendőrség ügynökeiről szólót, Kletocsnyikov közlései nyomán. Verébbel valahogy dűlőre kell jutni. Még mindig idegeskedik, és azt mondta Házmesternek: érzi, hogy nem veszik hasznát az újságnál, adjanak hát neki más munkát.

Ez volt az egyetlen, ami az örömteli reggelt nyomasztotta: az előttük álló beszélgetés Verébbel. Túlságosan kevesen vannak ahhoz, hogy a rések és a szakadások ne okozzanak fájdalmat. Házmester déli egy órára beszélte meg a találkozót egy Ligovka utcai kocsmában.

Amikor Andrej és Mihajlov beléptek, Veréb már ott ült egy sarokban, amely alacsony kis fakerítéssel és egy piszkos vitorlavászon-darabbal volt elkerítve, az asztal ezáltal elkülönült a terem többi részétől. Kócos fejét mélyen lehajtva, egy újságba mélyedt. Alighanem a kocsmában található valamennyi újság ott hevert az asztalán halomban. Házmester és Andrej felváltva dicsérték az új számot, Veréb szórakozottan hallgatta, majd azt mondta:

– Úgy beszéltek, mintha én volnék a szerzője, és a gratulációkat fogadnám. Pedig tudjátok, hogy az én szerepem a minimumra csökkent: bűnvádi eljárások krónikája és Nyikolaj Vasziljevics füzetei, amelyeket tőled kapok, Szasa. Mihail Jefimovics Holodovszkij 38 éves, középtermet, vöröses arc, szabálytalan orr, bajusz, részeges életmód látható nyomai. A felesége szülésznői tanfolyamot végez, fiatal nő, szintén spicli . .. Hát istenem, az ilyen irodalommal akárki fia elboldogul!

– Kitűnően megírtad a krónikát! – mondta Andrej. – Ne szerénykedj már annyira!

Veréb figyelmesen nézett Andrejre, és amaz úgy látta, gúnyosan.

– Köszönöm, Andrjusa. Igen hálás vagyok neked. De arról van szó, hogy három számban én mindössze egy valóban komoly cikket publikálhattam: „A kivégzésekről" a második számban. A többit kiselejtezték. Igen, nézeteltérések merültek fel, mégpedig komolyak. Mit tegyek hát? Jól van, kilépek a szerkesztőségből, és elmegyek Olgával, akár délre. Megengeditek nekem, hogy az ifjúság közt dolgozzam?

– Nem – mondta Házmester némi hallgatás után. – Igazán nem, Kolja.

– Mert te a program ellen vagy – mondta Andrej. – A rendi országgyűlés ellen. Mit fogsz te mondani a fiatalságnak?

– Igen, igaz, igaz... – Veréb bánatosan bólogatott. – Azt fogom mondani, amit gondolok. Hogy a rendi országgyűlés utópia, álom, amely kárt okoz, mert a hatalmat más rabszolgatartók kezébe adja, akik csak abban különböznek a mostaniaktól, hogy másféle kalapot és vállrojtokat viselnek.

– Mi pedig úgy véljük, hogy az országgyűlés a nép akaratát fejezi ki – mondta Andrej. – Hisszük, hogy kilenctized részét parasztok alkotják, a mi nézeteinket valló emberek.

– Naivság! Nem marad más kiút számotokra, mint hogy rendeletbe foglaljátok a nézeteiteket.

– Az a rendeletbe foglalás csupán a nép tudatalatti érzéseinek megfogalmazása lesz.

– Ez a rendeletbe foglalás nagy kockázat. Központosítás és rendeletek – ez a ti vesztetek.

– Nem a vesztünk, hanem az egyetlen lehetőség a győzelemre.

– Hát szóval... – Veréb felnevetett, és széttárta karját.

– Egyszóval, Kolja, te nem mehetsz délre, hogy a párt nevében dolgozz.

Ezután másról beszélgettek. Veréb levert volt. Andrej sajnálta, de nem tehettek másként. Végre új lakást találtak neki, úgyhogy Olgával együtt másnap készült átköltözni. Erről is beszéltek, és Házmester, mint mindig, igen okos tanácsokat adott.

És három nap múlva Házmester azzal a hírrel keltette fel And-

rejt: a nyomda lebukott! Ő kora reggel elment a Szapjornaja utcába, és mint rendesen, mielőtt a főkapun belépett volna, egy pillanatra megállt az utca túlsó oldalán, és felnézett a harmadik emeleti lakás ablakaira: ott van-e a biztonsági jel. Az ablakok egy keskeny résre nyíltak, a szomszéd ház tűzfalára. Mindig is örültek a lakóik, hogy ilyen kedvező a lakás fekvése! Sötét ugyan, viszont senki sem nézeget be, téglafal van az orruk előtt. Nem volt ott a biztonság jele, sőt ablakok sem voltak: keretestül ki voltak törve. A földön üvegszilánkok hevertek. A szemét nagyját és az üvegdarabokat a házmesterek elseperték, de valami még maradt. Látszott, hogy az ablakokat sebtiben verték ki, a letartóztatásuk előtti utolsó percben, valamit kidobtak, mégpedig – figyelmeztetésül. Házmester mindezt egy pillanat alatt felmérte, és továbbment. A házban bizonyára kelepce volt. Csak estére tudták meg a részleteket. A rendőrség éjjel jött, a főkapu felől. A lakásból kilövöldöztek. Miller rendőrparancsnok egy csapat rendőrt hívatott a Kirocsnaja utcai laktanyából, szabályszerű ostromot indítottak, sokáig tartott, mindkét fél lőtt. Kismadár, a vékony nyakú szerzeteshez hasonló kis fiatal legény agyonlőtte magát, a többieket elfogták. Úgy látszik, Szonya Ivanova mindenkinél bátrabban viselkedett, és makacsul visszalövöldözött. Az, amire igyekeztek nem gondolni, bekövetkezett.

Andrej még a nap folyamán, mihelyt Házmestertől értesült, elszaladt Verébék új lakására, és közölte a hírt. Mindkettőjükre megsemmisítően hatott. Ismét csoda folytán menekültek meg! Olga, aki rendszerint kissé száraz és nyers modorú volt, nem tudta visszafojtani könnyeit.

– Úristen, hogy sajnálom őket! Kolját és Szonyát és mindegyiket! És szegény Kismadár . . . Olyan hallgatag volt . . . És jóformán senki sem tudott róla semmit.

Szonya Perovszkaja azonnal *Perovszkaja szellemében* reagált.

– Az erődben vannak? Gondolkodni kell, hogy nem lehetne-e őket kiszabadítani.

– Azok az idők elmúltak – mondta Andrej. – Valamikor megpróbáltuk. Most – csipiszt. Kitanultak. De igaz, van egy lehetőség, amelyben reménykedem . . .

Igen, ebben a lehetőségben reménykedtek. Hatalmas robbanás lesz. Oroszország-szerte megdöbbenés, káosz, fordulat. Ebben le-

het a menekvése mindazoknak, akik most az erődben vannak. De amikor kettesben maradtak, Szonya hirtelen mondott valamit, ami megdöbbentette Andrejt:

És csak Szonya Ivanova, a mi kedves Vanykánk érez most valami furcsa örömöt.

– Miért? – Andrej nem értette.

– Szasa Kvjatkovszkij nélkül neki nem volt élet az élet. Még a gyerek se szerzett örömöt. Tudom, két ízben láttam őt Szasa letartóztatása után. Ezért vállalkozott mindenre, ezért védekezett fegyverrel, kész volt elveszni.

– De hiszen vele együtt az ügy is elveszett.

– Igen. De... ez nagyon mélyen asszonyi dolog, úgyhogy te talán meg sem érted...

– De megértem.

– Sőt nem is öröm, hanem talán valami tudatalatti vágy: egyesülni vele. Érted? – Andrej megölelte. – Egy fedél alatt. Még ha az az erőd fedele is.

És most minden nap nemcsak a zsarnok halálának közeledését jelentette, hanem a barátok megmenekülését is. A hónap végére Sztyepan mégis csaknem kilenc pud dinamitot összeszedett. Most már miután a Téli Palotát könyvekből áttanulmányozva Kibalcsics, a robbantó szakember is kiszámította a szükséges mennyiséget, azt mondta: elég. Andrej átadta Sztyepannak a gyújtózsinórt és egy csövet különleges, lassan égő töltettel. Annak végigégésére, ahogy Kibalcsics mondta, húsz percet kell számítani.

– Húsz perc alatt el tudsz menni? – tudakolta Andrej.

– El tudok! Éppen richtig, akkurat, ahogy a német mondja. – Sztyepan az utóbbi napokban felajzott volt, sőt vidám. Most már ő is a befejezésre törekedett. – Órával kipróbáltam. Az Admiralitás térig, ide, ahol most állsz, pontosan tizenhat perc.

Január harmincadikától fogva mindennap várták a robbanást. Két körülménynek kellett összetalálkoznia: hogy a cár az ebédlőben legyen, és hogy abban a pillanatban a pincében senki se tartózkodjék. A cár hat óra körül megy be ebédelni, néha kissé korábban vagy kissé később. Andrejnek mindennap negyed héttől kezdve a téren kellett őrködnie és várnia Sztyepant. A szükséges feltételek sehogyan sem találkoztak össze. Andrej elgyötrődött

a várakozásban, Sztyepanra meg rossz volt ránézni. A jókedve régen elszállt. Komoran közeledett, odalépett hozzá, és azt dörmögte: „Nem lehetett", vagy: „Még mindig nem kész", és Andrej nem tudta rászánni magát, hogy megkérdezze: miért? Így húzódott egy hétig, február ötödikéig.

Sötét, hóviharos nap volt. Azt beszélték, hogy az utakon hótorlaszok vannak. Némelyik utcában nem járt a lóvasút.

Alexandernek, Hessen-Darmstadt uralkodó hercegének, a cárné fivérének, és fiának, Alexander Battenbergnek, Bulgária jelenlegi fejedelmének érkezését várták. Hat órára tűzték ki az ebédet: családi ebéd lesz, a palota ritkán használt részének Sárga Termében. A vonat a hótorlaszok miatt késett, és csak háromnegyed hatkor futott be. Az udvari cselédek a herceg kocsiját a Szaltikovszkij-kapu felől várták, mind rendkívül idegeskedtek, az uralkodó sose tűrte a késést, ezenkívül úgy sejlett, hogy már előre dühös és kimerült a küszöbönálló találkozástól. A sógorával hűvös viszonyban volt. Váratlanul azt jelentették, hogy a herceg, valakinek az ügyetlensége folytán másik feljáróhoz érkezett. A Palota gondnoka, Delszal vezérőrnagy átszaladt a másik oldalra, valamiféle kisebb szertartásokat sürgősen meg kellett változtatni, kínos helyzet támadt, maga előtt látta a cár merev arcát a ráfagyott, megsemmisítő mosollyal. Sándor a magánlakosztályában várta Golicin herceget, a magas vendégek megérkezésének jelentésével, és valóban – a magas tisztségviselő sejtése nem csalt – ingerült volt. Negyven évvel ezelőtti, régen elfelejtett érzelgősségek: hajdanvolt ifjúság, álmok, utazás Európába, Kavelinnal és Zsukovszkijjal, a darmstadti udvar és a tizenöt éves kislány, aki az első pillanatban meghódította, Bürger szellemében fogant, hallatlanul romantikus, halálos szerelmével, és a fivére, Alex, a hórihorgas vadász, íjász, éremgyűjtő. A kislány Marija Alekszandrovna orosz cárné lett, fivére pedig kezdetben orosz szolgálatban lovas testőr, majd vezérőrnagy, később az osztrákokat szolgálta, sikertelenül harcolt a poroszokkal, és azzal végezte, amivel kezdte: a nagy semmivel – éremgyűjtéssel. Ez a jelentéktelen ember néhány évvel ezelőtt megküldte a „Münzenkabinett"-jének, az éremgyűjteményének leírását, amely há-

rom kötetben jelent meg Grazban. Ezt a lecsúszott német nemzetséget véletlenül nagy kegy érte: Fortuna szekere a sors szeszélye folytán Darmstadton haladt át, és volt ifjúság, tavasz, színielőadások a Schlossban, kozák mundér, tizenöt éves üde báj. A hajdani kislány, aki nyolc gyermeket szült neki, most hálószobájában fekszik, gyógyíthatatlan beteg és meglehetősen csúf öregasszony formájában. Fulladási rohamok kínozzák. Élete, amely telve volt sokféle örömmel és csodálatos császárnői élvezetekkel, a vége felé járt. És ma a családi ebéden, akármilyen fájdalmas is, a császárné nem lesz jelen. Fivére és unokaöccse kifürkészhetetlen, savanyú, *hesseni* arcot vágnak, amikor a császárné távollétéről értesülnek. Most már tudta, mi gyötri: ennek a *hesseni* savanyú kifejezésnek a várása a rokonai ábrázatán. Mintha valaki tehetne a császárné betegségéről. Természetesen még ma elmondják nekik a legutóbbi pletykákat Kátyáról, arról, hogy a palotában titkos lakosztályt tart számára. Én istenem! Csak egy kissé megértenék azokat a szenvedéseket, azt a nagy súlyt, amelyet ő mint sok millió orosz ember atyja magára vállalt, és osztoznának bennük; de nem, ez nem adatott meg nekik, ez meghaladja az ő kisvárosi értelmüket. Viszont tele lesznek néma és fellengzős szemrehányással.

Minél tovább késett a numizmatika tábornokának megérkezése, annál jobban fokozódott Sándor cár dühe. A virágokkal és egyéb díszítésekkel ékeskedő étlap ostobának hatott. Osztriga? Ökörfark és tárkony? Fánk? Micsoda vacakság: fánk! Kihasználják a szórakozottságát. Gatcsinai pisztráng. Kocsonyázott sült csirke. Fiatal ürü. Adlerbergnek, annak a birkának az ízlése. Mandarinpuncs, Nesselrode-puding. Az étlap mindig ostobának hat, amikor az ebédről késnek. Ezt a szellemes gondolatot meg akarta őrizni az asztali beszélgetéshez: valahogy csak meg kell szurkálni ezeket a kövér hesseni combokat. Abban a pillanatban, amikor elgondolkozott Suvalov tegnapelőtti jegyzékén a nihilizmus elleni küzdelemről, meg arról a javaslatáról, hogy a szerkesztőket hívassa maga elé, hangosan fújtatva, egy kissé kidülledt szemmel megjelent a dolgozószobában Golicin, és úgy kiáltotta, mintha valami fényes ünnepet jelentene:

– Őfensége Alexander, Hessen uralkodó hercege, megérkezett

az állomásról a palotába, és a kis tábornagyi teremben várja felségedet!

A császár a vendégéhez indult.

Két perc múlva, amikor az egyetértő orosz–német Familie belépett az ebédlőterembe, felrobbant a föld, kialudt a fény, jeges rémület támadt, és a császár meghalt, de néhány másodperc múlva feltámadt – teljes sötétségben, dübörgés, kiáltozás és fojtó por közepette. Azonnal felszaladt a lépcsőn a hercegnő lakosztályába, azt gondolta, hogy elpusztult, de Kátya élt, már futott is elébe, és azt kiáltotta: „Szasa! Szasenyka!" – és megölelték egymást a sötétben, mintha a halálukat követő pillanatban a mennyországban ölelkeznének.

Andrej a Sándor-kert kerítése mellett járkált, mint rendesen, negyed héttől fogva várta a Palota felől Sztyepan magas alakjának feltűnését. Sztyepan egy kissé késett, és Andrejt izgalommal töltötte el valami előérzet. Hirtelen megpillantotta Sztyepant. A szokott, lendületes járásával jött, de különösebb sietség nélkül, és Andrej úgy érezte, hogy ha *megtörténik*, akkor szaladnia kellene, mindenesetre ezt az utolsó néhány száz lépést futva megtennie, tehát megint nem sikerült – az izgalma elült –, Sztyepan pedig hozzá lépve nagyon nyugodtan azt mondta: kész. Fél perc múlva hallatszott a robbanás döreje. A Palota tértől már távolodva mindketten megálltak és hátranéztek. A palotában kialudt a fény. Kiáltások hallatszottak onnan. Valamiféle emberek futottak a téren át, amely hirtelen sötétségbe borult, mintha éjjel lett volna. Megérteni azt, hogy ott mi és hogyan *történt*, most lehetetlen volt. Várni kockázatos. Andrej egy várakozó bérkocsihoz vezette Sztyepant, amelynek kocsisa az ő embere volt, és elrobogtak.

Sztyepan abban a Bolsaja Podjacseszkaja utcai lakásban, ahol már előre elkészítették számára a menedékhelyet, megkérdezte:

– Fegyver van? Élve nem adom meg magam!

Elég fegyver volt. Ánya Jakimova, Sztyepan földije a szamovár körül szorgoskodott, harapnivalót tett az asztalra, de Sztyepan elhárította:

– Nem kérek teát! Annyit ittam! Semmit se kívánok!

Nyugalma, amely annyira ámulatba ejtette Andrejt, eltűnt. Most sem ülni, sem feküdni nem bírt, és megállás nélkül keringett a szobában, egy és ugyanazt hajtogatta: hogy miként teltek a percek a robbanás előtt. Mindenáron meg kellett akadályoznia, hogy lámpát gyújtsanak, de azok az ördögök egyre meg akarták gyújtani. És akkor még bejött Averjanov, a kályhás, és azt kérdezte: „Mit ültök itt koromsötétben?" Nehéz volt megérteni az elbeszélését, és mindüket furcsa, mámoros izgalom rázta. És egészen másra gondoltak. Tehát ennek a lassú batárnak hatalmas lökést adtak! Felborul, nincs másként! Holnap reggel Oroszország felébred álmából: új uralkodó? Új kormányzat? Vagy talán: köztársaság? Rendi országgyűlés?

Andrej nem állta meg, hogy ki ne szaladjon a városba, az utcára, hogy megtudja: mi dőlt össze, mit temettek maguk alá a romok?

Sztyepan pedig egyre beszélt, valami Averjanov nevű kályhásról és egy Bogdanov nevű asztalosról, hogyan ültek öt órától fogva a pincében, hogyan teáztak, és sehogyan sem tudta kizavarni őket, azokat az ördögöket az esti munkára, egy másik asztalos, Razumovszkij pedig, egy undok tetű, egyre meg akarta gyújtani a lámpát, ő meg rákiabált, hogy ne nyúljon hozzá, mert kevés a petróleum, és ha magasabbra csavarja a kanócot, akkor elpattan az üveg; közben az órát figyelte, fél hat volt, és azok még mindig nem mentek el. Miattuk aggódott, a pokolravalók miatt. Végre Bogdanov elment, Averjanov, a kályhás is elment. Razumovszkij pedig ki akart venni egy kis szekrényből néhány sarokvasat meg egy zárat ahhoz a kis dobozhoz, amelyet éppen csinált. Sztyepan megint rákiabált, és meggyújtott egy gyertyacsonkot, de nyomban el is oltotta. Mert ha égne a lámpa, még beszaladna néhány tökfejű, és akkor végük. Hat órakor kezdődik a családi ebéd a német főherceggel. Végre hat körül Razumovszkij is elment, de akkor még bejött valaki, és megkérdezte: otthon van-e Petrockij? Petrockij, a felügyelő éppen nem volt otthon...

Andrej a titkos lakásra sietett, ahol esetleg Mihajlov tartózkodott. Pétervárott minden a maga rendjén ment. A hóvihar elült. A házmesterek a havat kaparták, a boltok árultak. A vendéglőkben zene szólt. A színház előtt pazar hintók álltak.

Mihajlov a helyén volt. Tudott a robbanásról, de az eredményről semmit. A szoba mélyén, egy díványon, kötött fekete gyapjúmellényben, csizmában ott ült Presznyakov, és cigarettázott. Andrej Alekszandrovszk óta nem látta.

Presznyakov azzal a mozdulatlan, világos, vizenyős szemével mereven nézett – nem Andrejre, hanem rajta keresztül.

– Most nem tudom az öcsémet elhelyezni. Te, Mitrics, gondoskodj róla – mondta.

– Feltétlenül – felelte Házmester. – Feljegyeztem.

– Gracsevszkij révén. Neki van egy ismerőse, aranyműves mester...

– Ne aggódj! Elhelyezzük az öcskösödet. – Házmester Presznyakov felé bólintott, majd Andrejhez fordult. – Tegnap megölte az áruló Zsarkovot, a szaratovi Szaskát. A Néva jegén. Most ő is elrejtőzik, mint Sztyepan.

Házmester ötlete volt: a palotai robbantással egyidőben megölni a kémet. A terv egyik fele sikerült, a kémet leszúrták. De mi van az uralkodóval?

És csak késő este jött meg a hír Kibalcsicstól, aki az újságokkal tartotta a kapcsolatot: az uralkodó és az egész családja él. A földszinten, ahol az őrszoba volt, tizenegy katona meghalt, és mintegy ötven megsebesült, köztük az udvari cselédség néhány tagja is.

Sztyepant letaglózta ez a hír. A szemük láttára félholtra vált, amikor éjféltájban megjött Andrej, és közölte. Ereje elhagyta, a padlóra zuhant, és fejét két keze közé szorítva ott feküdt. Felemelték, és áttették az ágyra. Nyögött: „Hiszen megmondtam... Borisznak ezt sosem bocsátom meg..." Reggel Oroszország nem ocsúdott fel álmából. Az uralkodó a régi maradt. A lóvasút utazó közönsége a fagy enyhüléséről beszélt, egy most érkezett médiumról, a Néván rendezett ügetőversenyekről, ahol Adlerberg gróf Vengerka nevű kancája futott be elsőnek. De az emberek szemében félénk, titkos kíváncsiság égett: siettek leszállni a lóvasútról, és elszaladni valakihez, közölni, megtudni valamit, tanácskozni, álmélkodni, lelkesedni. Szegény Adlerberg gróf is, akinek a lova elsőnek futott be!

Hatodik fejezet

Vízgyűrűk gyanánt különféle hírek, mendemondák, találgatások és első kézből származó, teljesen hiteles értesülések kezdtek terjedni, például arról, hogy valamennyi palotát aláaknázták, úgyhogy hamarosan levegőbe röpülnek. A Nyevszkij is alá van aknázva. Jeladásra várnak, állítólag Varsóból vagy Genfből, és mihelyt a jeladás megérkezik, egyszerre – bum! A város sok lakója – akik tehették – falura húzódtak az átkozott fővárosból. Azt beszélték, hogy a Pityerből kivezető utakat lezárták. A pályaudvarokon megmotozzák az embereket. Valami parasztot keresnek, akinek óriási fekete szakálla van, de álszakáll, némelykor teljesen sima arccal jár, aranykeretes szemüveggel és cilinderben, úgyhogy lehetetlen elcsípni. Ez a paraszt, aki természetesen egyáltalán nem parasztember, főfelügyelőként a cári palotában dolgozott, a Harmadik Ügyosztály állította oda, de mindenkit felülltetett, ezeket is meg amazokat is, elhelyezte az aknát, és aztán odábbállt. Andrej kocsmákban a Szennaján, a Gosztyinnij Dvorban hallotta mindezt és még sok más részletet. De lényegesebb hírek is jöttek özönével.

Adlerberg gróf, ahogy Tyigrics néhány ismerős legális újságírótól értesült, erősen hitelét vesztette azáltal, hogy megtiltotta Gurkónak a palota rendőri karhatalommal való átkutatását. Nem akarta, hogy felfedjék Dolgorukaja hercegnő titkos lakosztályát. Pedig az a Téli Palotáról készült alaprajz, amelyet Kvjatkovszkijnál találtak, gyanús jeleivel nem hagyott nyugtot Gurkónak – hívatta Delszalt, hívatta Komarov rendőrfőnököt, mindkettőjüknek orra alá dugta a rejtélyes rajzot, katonai szimatával érezte, hogy itt valami aljasság lappang, de nem tudott igazi riadalmat kelteni. A házkutatást mindig a palota külön rendőrsége végezte, szájtáti, felelőtlen és orcátlan népség, és tessék, itt az eredmény. A balkáni hőst megfosztották kormányzói tisztétől. De az uralkodó dühe főleg a Harmadik Ügyosztályra zúdult. Világos volt, hogy ennek az intézménynek a sorsa eldőlt. A palotából kiszivárgott értesülések szerint a cár kétségbeesett, nyomott

hangulatban van, asztmás rohamok kínozzák, csaknem megszakítás nélkül tanácskozik a legbizalmasabb főrangú embereivel, a miniszterekkel és a más városokból odarendelt főkormányzókkal. Úgy mondják, a harkovi főkormányzó, Lorisz-Melikov gróf tanúsította a legnagyobb hidegvért, és amíg a többiek érthetetlen szavakat mormogtak vakrémületükben, ő programot javasolt: biztosítani kell az intézkedő hatalom egységét. Létesítsenek egy intézményt a legszélesebb körű felhatalmazással, és egyetlen embert állítsanak az élére. Azt beszélték, a császár felrezzent, hirtelen kizökkent a komor dermedtség állapotából, és az örmény grófra mutatva kijelentette: „Te leszel ez az ember!" Ezzel létrejött a Legfelsőbb Intéző Bizottság, Lorisz-Melikovval az élén.

Különös napok! A pártban csüggedés uralkodott a nyomda elvesztése, a legjobb pártmunkások letartóztatása, a robbantás kudarcba fúlása miatt. De az ellenséges táborban sem volt jó hangulat. Ha a forradalmárok úgy gazdálkodnak a cári palotában, akár a saját házukban, akkor ki az ország gazdája? Ki az igazi uralkodó: II. Sándor vagy a Végrehajtó Bizottság?

Eltelt egy hét, majd kettő, megjelentek a külföldi újságok az oroszországi események részletes leírásával, a pétervári főurakat hatalmukba kerítő rémület és fejvesztettség képeivel, és nyilvánvalóvá lett, hogy a hatalmasok nem engedhetik át magukat a csüggedésnek. Ekkor Andrej azt mondta Sztyepannak, aki még mindig levert volt: a palotabeli robbantás sikertelensége voltaképpen az egész világot elképesztő, hatalmas siker. Megmutatták neki az újságokat. Sztyepan ettől egy kissé felvidult. Az utcákon rettegésről árulkodó beszélgetések hallatszottak a Bizottságról: olyan értelemben, hogy most már semmi sem lehetetlen a számára. És a forradalmárokhoz eljutott külföldről George Plehanov nyilatkozata, a hajthatatlan ellenfélé, aki januárban elhagyta Oroszországot: „Magukra vonni a világ tekintetét, nem máris győzelmet jelent?"

– Nem, nem jelent, korántsem jelent – mondta Andrej a Bizottság ülésén; talán ő volt az egyetlen, aki nem örült annak, hogy a „Csornij Peregyel" vezére fejet hajtott előttük, és elragadtatásának adott kifejezést. – Mert nekünk ezt az ügyet végig kell vinnünk. A mi tisztelt George-unk pedig e lelkes elismerés formájában arra szólít fel minket: „Álljatok meg! Már győz-

tetek!" Nem, uraim, mi csak útban vagyunk a győzelem felé, és nem állhatunk meg.

És mégis gyógyíthatatlan keserűség bántja őket, hisz oly sokáig, annyi vesződséggel készülődtek, oly sok nehézséget leküzdöttek, és oly emberfeletti kitartásról tettek tanúságot!...

Elhatározták, hogy felkészülnek egy újabb merényletre a cár ellen: Odesszában, ahova az uralkodó útban Livagyija felé tavasszal majd betér. Elküldték Odesszába Vera Fignerhez Szablint, nem sokkal később Szonya Perovszkaja és Iszajev, a technikus is csatlakozik hozzájuk. Egyre fogytak a harcosok: némelyek elpusztultak, mások elutaztak. Morozov és Olga Ljubatovics nem sokkal a robbanás előtt külföldre utazott. Andrej búcsúztatta őket. Veréb iránt baráti érzéseket táplált, még a nagy per óta. Csodálta azt a bátorságot, amellyel ez a törékeny külsejű fiatalember szakított gazdag, arisztokrata környezetével. Nyilván e jellemszilárdságából fakadt, hogy végleg megválik tőlük. Mit tehettek? Andrej megpróbálta rábeszélni, hogy várjon, de – csak lagymatagon, belátta, hogy reménytelen. Engedményeket nem tehettek nekik, ők pedig nem vállalkoznak harmadrangú szerepre. Veréb nevetve mondta el, hogy Mihajlo ajánlott neki egy feladatot: véssen pecséteket. Szép kis „feladat" egy terroristának! Vajon kinek jutott eszébe ez a ragyogó ötlet? Andrej siettette: a robbanás előtt el kell utazniuk, az pedig minden nap bekövetkezhet. Még idejében elutaztak.

Kronstadtban volt egy ház, ahová Andrejt gyakran hívogatták, láthatólag őszinte vendégszeretettel – Szergej Gyegajev, nyugalmazott tüzértiszt otthona. Gyegajevvel Andrej még őszszel ismerkedett meg Nyikolaj Szuhanov tengerész családja révén, Szuhanovot pedig, amikor Alekszandrovszkból Pityerbe megérkezett, csaknem azonnal felkereste: Szuhanov nővére, Olga Jevgenyevna Zotova, Kolja Zotovnak, egy jóbarátjának volt a felesége, akivel még Odesszában és Krímben volt együtt. Így jött létre ez a nagyon fontos ismeretség. Andrej még Odesszában, egy évvel ezelőtt – csak egy éve: pedig mintha tíz év is eltelt volna, úgy megváltozott az élet, az ő *élete!* – felismerte,

hogy katonák nélkül nem lehetnek meg, ha komolyan gondolnak a felkelésre. Kell az ő tapasztalatuk, a fegyelmük, a fegyverük.

Akkor, november végén, Nyikolaj Szuhanov még nem volt annyira mindenre kész, meggyőződéses forradalmár, mint amilyenné most, februárban lett. Akkor csak a szolgálatában, a jövőben csalódott, dühös volt. A Távol-Keletről tért vissza, ahol mint tiszt a szibériai flottillánál szolgált. A szolgálat több évig tartott. Az utóbbi évben Szuhanovot kinevezték revizornak az egyik hajóra, és ott iszonyú önkényre és sikkasztásokra bukkant. Külföldi hajóutakon a parancsnokok, a főgépészek, és velük együtt a revizorok is, hatalmas vagyonokat kerestek. Hamis jegyzékek és a szén irányárainak hamis feltüntetése segítségével – a konzulok és a szállítók közreműködése mellett, akik természetesen megkapták a maguk részét –, könnyűszerrel nagy pénzeket harácsoltak össze. Szuhanov megtagadta egy fiktív nyugta aláírását. A hajó kapitánya megfenyegette. A főgépészek szintén: kötelet a nyakára, és a vízbe vele! Szuhanov makacskodott. Az ügy bíróság elé került, ott más hajóskapitányok, ugyanolyan széncsalók, igyekeztek tisztára mosni a kollégájukat, de mégis kénytelenek voltak őt egy időre elmozdítani parancsnoki tisztéből, Szuhanovot viszont, valami formalitásba kapaszkodva, mellőzték a következő előléptetéskor.

Mélyen megbántottan, dühvel eltelve érkezett meg Pityerbe, és ilyen állapotban – csak átkozódva beszélt a keleti szolgálatáról! – ismerkedett meg Andrejjel. Nem volt nehéz megmagyarázni neki, hogy a szibériai flottillánál virágzó züllöttség és lopás csupáncsak egy kis részlete az általános lezüllés képének. Ugyanaz a lopás, korrupció, a legaljasabb emberek összejátszása és a jobbak meggyilkolása folyik mindenütt: a hadseregben, a minisztériumokban, a bíróságokon, a zemsztvo intézményeknél. Luckij fedélzetmester, egy szerb önkéntes, a „Felszabadító Hadseregben" uralkodó állapotokról beszélt: a hadbiztosok a mindennapos rablással foglalkoznak, és semmiféle tiltakozás nem használ. Ez nem újság. Egész Oroszország erről beszélt. De hogyan segítsenek rajta? Hogyan változtassák meg mindezt, hogy a rendes emberek rendesen élhessenek? Szuhanov Szibériában megismerkedett több politikai száműzöttel. De meg fiatalkorában, a tengerésziskolában, a „bálnavadász társasághoz"

tartozott, amely ködös elképzelésekkel a forradalomra, vagy legalábbis, a világnak értelmes alapokon való átalakítására törekedett.

Magas termetű, karcsú, szőke férfi volt, a jóságos, lágyszívű, de bizonyos tekintetben hajthatatlan ember sajátos varázsával. És úgy látszik, Andrej is azonnal megtetszett neki. Andrej ezen nem csodálkozott. Tudta magáról, hogy általában rokonszenvesnek találják. De csak bizonyosfajta emberek. Viszont voltak mások – ezt is jól tudta –, akik, mit sem sejtve, csak úgy szimatra, mindjárt elzárkóztak előle. Szuhanov köré szívesen gyűltek, őhozzá vonzódtak az emberek.

Az érzékeny lelkiismeretű emberek az emberi vonzódás különös törvényei szerint, akaratlanul mindig maguk köré csoportosítanak másokat.

– Mit csináljunk? – kérdezte az egyik vendég, amikor a kinti fagyból dermedten belépett a meleg lakásba, ahol mindig élénk fénnyel égtek a gyertyák, valaki zongorázott, valaki skót tengerészitalt töltögetett, és cigarettaillat szállt.

– Hogyhogy mit? Alkotmányt írunk – mondta Szuhanov.

Papírt és ceruzát hozott. Mind nevettek. Ez állandósult tréfa volt. A papírra a megnyert játszmákat írták fel. Az egyik első estén, whist, ital és fiatalos tréfálkozás közben – a vendégek közt volt két kisasszony: Olga Jevgenyevna konzervatóriumi barátnői – váratlanul komolyra fordult a beszélgetés. A tengerészek a tiszti élet viszontagságait panaszolták: a parancsnokok basáskodását, a sértő hangot; egy tiszt rálőtt a felettesére, ezért kényszermunkára ítélték; egy másik nem bírta ki, és öngyilkossággal vetett véget életének. De a legfőbb baj: az anyagi helyzet. A fizetésből még a szükséges kiadásokra se futja. A szobában levő négy tengerész mindegyike eladósodott. De hogy éljenek másként? Pusztán a ruházat rendbehozása évente százötven-kétszáz rubelbe kerül, amit a tisztnek nincs honnan vennie. „Különös ország Oroszország!" – gondolta ezeket a panaszokat hallva Andrej. A kisasszonyok, tekintettel a késői órára, elmentek, valaki hazakísérte őket. Elképesztő ország! A költségvetés egyharmadát a hadseregre költik, az a gerinc, minden a hadseregen nyugszik, ezeken a gyerekkoruk óta fegyelemre nevelt, ügybuzgó hadfiakon, és ha már ők is elégedetlenek... Ki-

nek jó ebben az országban? Igaza volt a költőnek, amikor ezen a rejtélyen gyötrődött. Lehetetlen megérteni. Úgy látszik, a cárnak sem öröm az élete, ha már az otthonában is fel akarják robbantani, és – ez most már világos – feltétlenül fel is fogják robbantani.

A tengerészek forradalmi cselekedetekről beszélgettek. Felette zavaros elképzeléseik voltak, semmivel sem világosabbak, mint általában a nyárspolgároknak, de ezek a tettek és titokzatos mozgatóik láthatóan érdekelték őket. Szuhanov, Andrejt bemutatva, célzott rá, hogy Csernyavszkij – Andrejt most így hívták – valami kapcsolatban van *azokkal* az emberekkel. Egy tiszt azt kérdezte: „Voltaképpen mit akarnak azok az urak?" Erre Andrej akkor egész előadást tartott nekik, első előadását a szociális eszmékről, arról, hogy „mit akarnak azok az urak", figyelemmel hallgatták, de, úgy vette észre, különösebb lelkesedés nélkül. Valamit nem vett számításba, nem találta el a kellő hangot. Arról beszélt, amiről a munkások és egyetemi hallgatók előtt szokott beszélni: az „erkölcsi elnyomás és rabság" megszüntetésének szükségességéről. Csakhogy a tisztek elégedetlenségük ellenére sem érezték raboknak magukat. És még valami. Szuhanov azt mondta Andrejnek, amikor kettesben maradtak: „Ön az ő egyéni életük jobbra fordulásával kecsegtette őket. Ez nem elég arra, hogy fellelkesüljenek. Értse meg, mi nemesi sarjak, egy kissé valamennyien romantikusok vagyunk. És ha panaszkodunk, morgunk is, nyakig adósságban úszunk is, csak egy valami képes tűzbe hozni bennünket: az önfeláldozás!"

Majd volt egy másik összejövetel, ugyanott, Szuhanov lakásában. Andrej Kolodkeviccsel együtt érkezett. Szuhanov már előre meghívta a vendégeket, azzal, hogy „nagyon derék emberek" lesznek nála. Sok tengerész jött el, vagy tizenöt. Most nem olyan spontánul és mintegy véletlenül ment végbe az egész, mint az első alkalommal, hanem nyíltan, pontosan, katonai módra. Néhány percnyi általános, üres fecsegés után Szuhanov felállt, és az egybegyűltekhez fordulva, bejelentette:

– Uraim, ennek a szobának két főfala van, a két másik a lakásomon belül. A küldöncöm tatár, jóformán egy szót sem ért oroszul. Ezért avatatlan fülektől nem kell tartanunk, tehát rá-

térhetünk a tárgyra. – Majd Andrejhez fordult: – No, kezdd el, Andrej!

Néhány hét óta tegeződtek. Szuhanov most már Zseljabov igazi nevét is tudta. De mint minden katona, valami betegesen makacs ellenszenvet érzett az összeesküvéssel szemben. Titkolózni és ködösíteni nem tudott, nem szeretett, sőt a lelke mélyén alighanem tisztességtelen dolognak tartotta az effélét. Emiatt néha már össze is különböztek. És lám, mégis hol Borisnak, hol Andrejnek, hol Tarasznak szólította. Zseljabov felállt, és belekezdett, egyszerűen, mintha a legközönségesebb és hétköznapibb dologról beszélne.

– Nos hát, uraim, ha önöket, ahogy Nyikolaj Jevgenyevics mondta, érdekli a mi pártunk programja és tevékenysége – engedelmükkel elmondom. Mi, terrorista forradalmárok, a következőket követeljük . . .

A „terrorista forradalmárok" szavakra a szobában valósággal síri csend támadt, és mindannyian csodálkozva, sőt úgy tetszett, némi zavarral néztek rá. Andrej ráeszmélt, hogy a legtöbbjük nem várt ilyen kategorikus meghatározást a „nagyon derék emberektől". Egy fiatal fedélzetmester hevesen fel akart ugrani, de ülve maradt. Andrej nyíltan kitálalt mindent. A lelkierőnek azt a sajátos, sodró lendületét érezte, amelynek hatalmában az ember nem gondol a következményekre, ilyenkor nem az értelem és a logika beszél belőle, hanem a merészség és az igazság. Miről beszélt? Oroszország bajairól. És arról az egyetlen útról, amelyen az orosz embereknek haladniuk kell, hogy életben maradjanak és győzzenek. A párt hatalmas erejéről beszélt, a pártról, amely a nép akaratát tette jelszavává. És hatalmas lehetőségeiről, a társadalmi kapcsolatokról, más városokban működő tagozatokról, a külföldi barátokról, arról a megingathatatlan meggyőződésükről, hogy nagyon gyorsan – hihetetlenül gyorsan, még csak beszélni sem érdemes róla, hogy milyen gyorsan, mert esetleg el sem hiszik – Oroszországban minden gyökeresen megváltozik.

Bizonyára esztelenség volt mindezt katonai egyenruhás embereknek elmondani, nagyrészt ismeretleneknek, akik megdöbbenéssel néztek rá. De Andrej nem tudott megállni. „Elragadta a hév", ahogy fiatalkorában szokott történni, az odesszai diák-

gyűléseken, amelyek rendszerint verekedéssel végződtek. És ha ellenvetést tesznek, akkor még élesebben folytatja! Megmondja nekik, hogy a legfőbb rabság az, ha valaki olyan rendszert szolgál, amelyet igazságtalannak tart, és hogy ők, akik az orosz hadsereg egyenruháját viselik, valamennyien felelni tartoznak az önkényuralom gyönyörűségeiért, a sok száműzetésért, az ércbányákért, Csernisevszkijért, a lengyelekért... De a tengerészek nem tettek ellenvetést. Némán hallgatták. Arcukon látszott, hogy a bensőjükben, a szemükben ellenállhatatlanul megváltozik valami. Andrej érezte: átárad szívükbe a lelkesedése és vakmerő elszántsága. Egészen más emberek most, mint akik egy órával azelőtt fecsegtek, adomáztak, és madame Reinald hangjáról és egyéb értékeiről vitatkoztak. Andrej a megszokott, kellemes hatalmat érezte. Tudta, hogy ha most elkiáltja magát: „Kést elő", vagy „Törjétek fel a hadszertárat, ragadjatok fegyvert!", vagy pedig: „Horgonyt felszedni, és kivezetni a hajókat a Névára!" – egy emberként felkelnek, és nyomban utána indulnak. De egy-két óra múlva, amikor véget ér a gyűlés – már eltűnik a mámor, kihűl a vér, fényüket vesztik a szemek, és ismét visszatérnek, még csak nem is madame Reinaldhoz, hanem az adósságaikhoz, menyasszonyukhoz és eldugott falucskájukban élő szegény édesanyjukhoz, meg a félelemhez, hogy elvesztenek valamit, megfosztják őket valamitől, tönkremennek.

És közülük csak néhányan, mint például Kolja Szuhanov, akiknek arcán lángrózsák égnek...

Igen, voltak néhányan, akiket Andrej éles szemmel megfigyelt: Karabanovics, aki Szuhanovnál lakott, Zavalisin, Szerebrjakov, Jung és egy fiatal tüzér: Gyegajev. Ezekre, úgy látszik, számíthat. Amikor az általános beszélgetés elkezdődött – a programról – a tengerészek csodálkozva megvallották: nem várták, hogy a forradalmárok alkotmányozó gyűlést követelnek, és a föld államosítását kívánják. Nyilván úgy gondolták, hogy a forradalmárok csak rombolnak. Kedves! Mint valamiféle megdühödött gorillák!

– Ha nem volna az a pont a terrorról – mondta az egyik tengerész –, azonnal aláírnám az önök programját.

És azon az estén alighanem mind így gondolkoztak.

Szuhanov el volt ragadtatva Andrej beszédétől, a tengeré-

szekre tett hatásától, és a következő találkozáskor azt ígérte: Kronstadtban, háromszáz olyan embert szed össze a tisztek közt, akik belépnek a pártba! Andrej lehűtötte. Ha harminchat sikerülne, az is nagyszerű lenne. Vajon azok közül, akik akkor este lelkesedtek és alá akarták írni a programot, hányan keresték a Szuhanovval való találkozást, várták a folytatást? Hárman. A negyedik kérdéses. Ő így is gondolta. A lelkek megfogása lassú dolog. A szavak, még a legtüzesebbek is, kis hatósugarúak, mint az ócska muskéták, itt megrázkódtatások, robbantások kellenek.

A palotában történt robbanás után Andrej Szonyával, Csizmás Kandúrral és Ánya Korbával indult Kronstadtba. Február közepe volt. A hóviharok nem csendesedtek. A vonat lassan haladt, meg-megállt, minduntalan pályamunkásoknak kellett szétkotorniuk a havat. Odesszában pedig most meleg, száraz idő van, az emberek kabát nélkül járnak, és Szonya néhány nap múlva odautazik. Andrej és Csizmás Kandúr, akik nemrégen még odesszaiak voltak, emlékeket idéztek fel, tréfálkoztak, tanácsokat adtak. Kolodkevics, sűrű fekete szakállas, csillogó sötétkék szemű ember, helyi kiejtéssel mulatságos odesszai történeteket mondott el, és szakasztott úgy festett, mint egy zsidó kocsmáros. Jókedvűen nevetgéltek. Vagonbeli útitársuk, egy drága bundás hivatalnok, mogorván nézte őket: vagy helytelenítette a tájnyelvi ejtés kicsúfolását, vagy úgy gondolta, hogy valóban nem orosz nemzetiségűek, és megengedhetetlenül szabadosan viselkednek. Pedig hát Szergej Gyegajevhez mentek vendégségbe. Ez a huszonkét éves most már szolgálaton kívüli tüzér törzskapitány, ősz óta szivvel-lélekkel ragaszkodott Szuhanovhoz meg pétervári látogatóihoz, és úgy látszott, komolyan forradalmár akart lenni. Andrej nem volt teljesen őszinte hozzá, Szuhanov iránt nagyobb bizalmat érzett, de kisebb dolgokat rábízott, és Gyegajev mindig rendkívüli buzgalommal teljesítette őket. Andrej meghagyta neki, hogy teremtsen kapcsolatokat a pétervári tüzérekkel és a diákkörökkel. Gyegajev a télen elhozta Harkovból a családját: édesanyját, két nővérét – akik közül az idősebik férjnél volt – és az öccsét. Nagyon vágyott rá, hogy megismertesse övéit új barátaival, akikre láthatóan áhítattal nézett fel (egyszer azt mondta Andrejnek, hogy

ha valamikor meglátná Morozovot, okvetlenül összecsókolná), és hívogatta Andrejt meg a többieket, hogy látogassák meg. Nem értek rá, halogatták, más időpontot mondtak, Gyegajev lassanként megsértődött, úgyhogy amikor a Téli Palotában történt robbanás után Andrejjel az utcán találkozott, szárazon és szertartásosan köszöntötte:

– Gratulálok a világraszóló sikerhez! Természetes, hogy nincs idejük holmi szolgálaton kívüli törzskapitányok meglátogatására, hiába a lángoló együttérzésük önök iránt.

Andrej mondott valamit a mentségére. Restelkedett. Gyegajev lapos arcát korai ráncok barázdálták, sápadt ajkát összecsücsörítette.

– Ha nem óhajtanak eljönni, vagy nem érnek rá, mondja meg nyíltan. Különben azt kell hinnem, hogy kerülik a házamat.

A „kerülik" szót különösen megnyomta, és Andrej ebből megértette, hogy mélységesen megsértődött. Miért utasítsa vissza? Elhatározták, hogy az első szabad vasárnapon elmennek hozzá, annál is inkább, mert Andrejnek dolga volt Szuhanovval. Úgy vélte, eljött az ideje, hogy a tengerészeket szervezkedésre hívják fel. A két nő Kolodkeviccsel egyenest Gyegajevhez ment, Andrej pedig később szándékozott követni őket.

Andrej a tisztek között létesítendő forradalmi szervezetről – nemcsak mérlegelés, hanem cselekvés céljára – már beszélt néhányszor Szuhanovval, aki vállalkozott is rá, de egyre halogatta a dolgot, mondván, hogy van néhány pont, amely nem mindenkinek felel meg. Központosítás, szigorú fegyelem – ebbe már a szolgálatban belefáradtak – és a titkos gyilkosságok. Egyáltalán a konspiráció. Sokkal vonzóbb lenne a nyílt harc, barikádok, felkelés. Andrej ráismert a maga másfél év előtti kételyeire.

– Elismeréssel adózom annak, amit a palotában tettetek – súgta Szuhanov. Olga Jevgenyevna nem hallotta, a szomszéd szobában beszélgetett valami vendéggel. – Magában véve bámulatos cselekedet. De, először is, ártatlan embereket öltetek meg. Másodszor pedig – szenvedő arcot vágott – ismerd el, hogy a gyilkosság titkos előkészítésének egy kissé Cesare Borgia-íze van.

– Már engedd meg, te felkelésről beszélsz, milyen módon akarod azt kirobbantani?

– Azt még nem tudom.

– Mi tudjuk. Ha a cárt sikerült volna felrobbantani, felrobbant volna az Isten kegyelméből való cári hatalom eszménye, mert a népben, sajnos, semmi sem erősebb és maradandóbb ennél az eszménynél – és az akkor keletkezett zűrzavarban megkezdődhetett volna a felkelés.

Szuhanov elgondolkozva hallgatott. Andrej tudta: ebben az emberben gyorsan végbemegy az átalakulás. Övele is így volt. A szomszéd szobából kijött Olga Jevgenyevna egy tengerésszel, akit Andrej még nem ismert. Bemutatták: Stromberg báró. Szuhanovtól hallott már róla. A sovány, világos szemű hadnagy, a kettéválasztott vöröses szakállával protestáns lelkészhez hasonlított: a napokban jött vissza a Távol-Keletről. De már egyet-mást megtudott Andrejről.

Amikor kezet szorítottak, tréfásan megjegyezte:

– Az isten tudja, mi folyik itt önöknél! Holmi robbantások, holmi tiltott gyűlések, viták a francia forradalomról. Megőrültek? Akkor, amikor a birodalom minden erejét megfeszíti, ősi ellenségei, a belső és külső törökök elleni harcra ... – És váratlanul komoly hangra térve át: – Meg kell írni a kör alapszabályzatát és programját.

Szuhanov és Andrej hangos nevetésre fakadt.

– A fegyencektől ragadt rád a lázadás szelleme, borzalom! – Szuhanov tréfásan meglökte a vállával. – Nem, uraim, ősz előtt semmihez sem foghatunk. Márciusban kezdünk készülődni a hajózásra, azután félévre elhajózunk, októberre térünk vissza, és akkor ...

„El is késhettek" – gondolta Andrej.

Az ősz hihetetlenül távolinak rémlett, azt megérni – nehéz feladat. Stromberg a szibériai dolgokról beszélt, találkozásairól száműzött lengyelekkel, igen érdekesen, de Gyegajevnél már bizonyára idegeskedtek, és ott van Szonya, menni kellett. Szuhanov nővére, beteges arcú asszony, gyereket várt, nem kívánt elmenni, ráadásul, ahogy ő mondta: „Szergej Petrovics a legunalmasabb ember a világon, a hölgyeivel pedig csak kalapokról lehet beszélni." Szuhanov és Stromberg is otthon maradt.

A hangulat ebben a házban – nemcsak Olga Jevgenyevna nehéz terhessége, hanem valamiféle rossz előérzetei miatt is: a fivéréért aggódott, és semmit sem tudott a férjéről, aki valahol Szibériában sínylődött – örömtelen volt; Andrejt is megpróbálták lebeszélni, hogy elmenjen Gyegajevhez.

– Mi szüksége erre a vendégségre? Nem látta a teájukat? Hígra főzik, mi pedig igazi, angol teát adunk – tréfált Olga Jevgenyevna. – Vegye tekintetbe: Gyegajev anyja nagy liba, noha azzal büszkélkedik, hogy a Polevoj író lánya.

– Szergej nem rossz ember, de hebehurgya – mondta Szuhanov. – Engem fáraszt.

Mindez igaz, de Gyegajev tett egy lépést: fiatalon nyugalomba vonult, hogy alaposabban foglalkozhasson a forradalmi ügyekkel. És a munkája az egyetemi hallgatók, főleg pedig a pétervári tüzérek közt nyilvánvalóan hasznos. Másrészt igaz, volt benne valami, talán éppen ez a hebehurgyaság, valami ideges, lelki határozatlanság, amelyet Andrej is érzett – ez zavarta abban, hogy meghitt viszonyba kerüljenek. Természetesen talány, hogy miért hívja olyan kitartóan őket? És miért sértődik meg, ha nincs idejük vendégségbe járni? El kellett hát menni. Búcsúzott. Szuhanov kikísérte a folyosóra.

– Mikor jössz legközelebb? Hívok embereket.

– Tudod, mit, Kolja? Te sorjában mindenkit meghívsz. Ezt a zaporozsjei Szecs-féle módot abba kell hagyni – különben lebukunk. Kolodkevicstől már így is kikaptam.

– Az én ismerőseim közt nincs áruló! – mondta elvörösödve Szuhanov. – És egyáltalán, az árulás nem tengerésztulajdonság. Én úgy gondolom: ha jó ember, jöjjön és hallgasson meg. Csak nem kérünk bizonyítványt?

– Te az embereket jókra és rosszakra, hősökre és árulókra osztod. De fény és árnyék közt sok árnyalat van, nem igaz? Egyszóval, kedves barátom, mi ezektől az árnyalatoktól veszünk el.

Sötét este volt, már nyolc óra is elmúlt, a gyógyszertár a gázvilágítású cégérrel – erről kellett volna megismernie a házat, amelyben Gyegajev lakott – bezárva, a lámpa nem égett, így hát Andrej sokáig bolyongott a mellékutcákon. Itt csupa gránit volt minden, visszhangos, kihalt, nyirkos. Valami éjjeli menedékhelyre tévedt be, ahol tucatnyi ember feküdt egymás mel-

lett a földön, egy öregember örökmécs alatt imádkozott, és amikor Andrej benyitott, valaki rákiáltott: „Hé! Megállj!" Majd egy műhelybe nyitott be, ahol petróleumlámpák fényénél gyerekek dolgoztak, hosszú, alacsony asztalokon vagdostak valamit, és timsó-szag volt. Végre eljutott Gyegajev lakására, és mindjárt meglátta Szonyát, aki a háziakat megelőzve szaladt ki a folyosóra ajtót nyitni.

– Miért ilyen későn?

– Stromberg is ott volt, beszélgettünk ...

Szonyának, mint mindig, ha idegeskedett, elfehérült a szeme alja, arcáról foltokban egyszeribe eltűnt a pirosság.

– Szergej azt mondja, itt esténként razziáznak. Tegnapelőtt minden vendéglőt és éjjeli menedékhelyet átkutattak.

– Nos, hogy vagy? – kérdezte Andrej suttogva, és megölelte.

– Halálos unalom az egész ... – ennyit még suttoghatott Szonya, de ekkor ünnepi kockás hosszú kabátban, fehér ingben és pompás nyakkendővel, a legújabb divat szerint öltözve, kipirulva és észrevehetően pityókosan megjelent a folyosón Gyegajev.

Valami a régi, odesszai hangulatot idézte: Andrejnek fájdalmasan megdobbant a szíve. Gyegajev anyja, buzgó háziasszony, vendégszerető hivatalnokfeleség-külsővel: pirogok, házi sütemény; egyik nővér a zongoránál, a másik, az idősebbik, extravagáns ruhában – Andrej Odesszában látott ilyeneket Olja barátnőin – rendkívüli kitartással egyik románcot a másik után énekelte: az Aranyhalacskát, a Fecskét meg Schubert-dalokat. Majd Schiller és Krilov műveiből szavalt. Ánya Korba és Szonya, mint szakértő színházlátogatók, tapintatos megjegyzéseket tettek. A fiatalabbik nővér, aki nagyon hasonlított a fivérére, ugyanolyan hétköznapi, jelentéktelen arcú, kistermetű, és kurta karú volt, az éneklés és a szavalás szüneteiben zongoradarabokat adott elő. Andrej nem tudott odafigyelni. Ugyanígy volt akkor is, amikor Olja énekelt. De Oljának legalább volt hangja! Gondolatai a tengerészek körül forogtak. Öthónapos hajózásuk minden tervét halomra dönti. De nyugalomba vonulni, mint Gyegajev, nincs értelme: ott kell lenni a hajókon, a matrózok közt, mert a hadihajók a felkelés napján döntő erőnek bizonyulhatnak. Most meg kell nyerni a tiszteket. A zemlevo-

lecek, a csornoperegyelecek szintén iparkodnak behatolni a flotta körébe, de ők az alacsonyabb rangúakkal dolgoznak, ez a gyenge pontjuk, ott propagálhatnak kétszáz évig is: egy helyben maradnak. Az olyan emberek, mint Szuhanov, Stromberg, egy egész hajó legénységével felérnek. Ők felrázzák az embereiket, és az élükre állnak. Az általános társalgásból végre kiderült, hogy Gyegajev idősebb nővére, aki szintén csúnyácska, de valahogy más típusú, nagy orrú, magabiztos modorú, céljául tűzte ki, hogy színpadra kerüljön. Az átköltözés Harkovból Pétervárra alighanem ennek az álomnak a jegyében történt. Nem tudnának-e valamiképpen segíteni? Hiszen önöknek, uraim, olyan hatalmas kapcsolataik vannak. Szonya gondterhelt mosollyal, a vállát vonogatva azt mondta:

– Miféle kapcsolataink vannak nekünk?

– No ne beszéljen, ne beszéljen! – Gyegajev anyja, zavartan és ugyanakkor hévvel integetve Szonya felé, suttogva mondta: – Mi tudjuk, milyenek! De arra nem tartunk igényt, isten őrizz...

– Miről beszél?

– Maman, megengedhetetlenül zaklatja a vendégeket – szólt Gyegajev. – A barátainknak természetesen nincsenek semmiféle titokzatos kapcsolataik. Valami az újságoknál, folyóiratoknál, de ez semmiség.

Tyigricsre célzott, akinek Kolcov álnéven jelennek meg cikkei, a „Gyeló"-ban, és Kibalcsicsra, aki a „Szlovó"-ba írogat. Mulatságos lenne, ha ezt a nagy orrú énekesnőt pártfogolnák. Az anya tüstént megjegyezte, hogy az irodalmi világban neki magának is elég kapcsolata van – mégiscsak Nyikolaj Polevojnak, a „Moszkovszkij Tyelegraf" kiadójának lánya, és Pjotr Polevojnak, a professzornak a nővére. Apja jakobinus hírben állt. Apai nagyapja pedig, aki kereskedő volt Irkutszkban és egy porcelángyár tulajdonosa, az egyszerű népből származott.

Andrej, miközben ezt a különös társalgást hallgatta, s a kínált harapnivalókból meg süteményekből vett, ezt gondolta: kárba veszett idő. De miért hívták meg? Gyegajev anyja, úgy látszott, egészen őszintén örül a vendégeknek, a kedveskedő és kissé fürkésző mosoly egy pillanatra sem tűnt el az idős hölgy kövér, durva vonású arcáról, amelyen az özvegység és a szegé-

nyes élet gyötrelmes nyomokat hagyott. Gyegajev öccse komoran ült és hallgatott. Szergej Petrovics állandóan nyüzsgött: hol rohant, hogy szórakoztasson valakit, hol elbeszélt ezt-azt, majd hirtelen félbeszakította saját magát, és unszolva kínálgatta a vendégeket. De Andrejnek az volt az érzése, hogy Gyegajev csak az alkalmas pillanatra vár, hogy valami fontosat közöljön. És valóban, egy ilyen pillanatot kifogva, azt súgta:

– Nagyon örülök, hogy szakítottak időt, és eljöttek hozzánk. Édesanyám igen boldog. Rég nem láttam őt ilyennek...

Amikor a teljes sötétségben kiléptek az utcára – Pétervárra visszatérni késő volt – úgy határoztak, hogy éjszakára Szuhanovhoz mennek, mert nagy lakása van –, Andrej azt mondta Szonyának:

– Végre megértettem, hogy miért hívtak minket olyan kitartóan, és miért vendégeltek meg olyan pompásan. Hiszen mi hírességek vagyunk, tábornokok. És ebben a kis családban, ahol állandóan büszkélkednek valamivel: apával, nagybácsival, „Moszkovszkij Tyelegraf"-fal, énekgyakorlatokkal, most még a nevezetes ismeretségeikkel is büszkélkedni fognak – mi? – Nevetett, elégedett volt az éleslátásával és még sok mással is. Szonya pedig megszorította a karját a sötétben.

– Nekem nem tetszik ez a ti Szergej Gyegajevetek – szólt hirtelen, és prüszkölt, mintha váratlan ostobaságot mondott volna, amitől magának is nevethetnékje támadt. – És nem is tudom, miért. – Ne törődjetek vele. Előfordul ez nálam: megszimatolom, mint a kutya, de megmagyarázni nem tudom.

Pétervárott ünnepre készülődtek: Sándor uralkodásának huszonöt éves jubileumára. Az előkészületek idegesen, kapkodva folytak, sokféle hír, félelem és reménykedés közepett. Azt beszélték, hogy február 19-ére, a jubileum napjára, a forradalmárok óriási *meglepetést* készítenek. A cár nem szánta rá magát, hogy a palotából kilépjen, még a Kazanyi-székesegyházba se megy el. Azt is beszélték, hogy Lorisz valami nagyszerű reformokat készít elő. Közeleg a hallatlan engedmények korszaka. A parasztoknak odaadnak minden földet, megszüntetik a cenzúrát, a Harmadik Ügyosztályt bezárják. Sőt, az is lehet-

séges, hogy rendi gyűlést hívnak össze! De mást is beszéltek. Hogy Lorisz állítólag azt mondta Szuvorinnak: „Ne beszéljen, kérem, szabadságról és alkotmányról. Én nem vagyok hivatott semmi ilyesféle megadására, és hagyjanak engem békén, ne hozzanak hazug helyzetbe." Makacsul tartották magukat a készülő felkelésről keringő hírek, és a házmesterek azt ajánlották a lakóknak, hogy lássák el magukat vízzel és gyertyákkal, mert a felkelés idején felrobbantják a vízvezetékeket és a gázcsöveket.

Végre nyilvánosságra kerültek a jubileumi kegyek: a munkások három bérlevonás nélküli ünnepnapot kaptak. A fellobogózott és ünnepien kivilágított városban – a lakosoknak előírták, hogy minden ablakba két égő gyertyát tegyenek – az italoktól egy kissé kótyagos tömegek imbolyogtak, a palota körül pedig a tábornokok az udvaroncok mundérjait, a hölgyek cicomáját, a fényes hintókat bámulva több ezres tömeg tolongott. Huszonötödike előtt két nappal Mihajlov azt mondta Andrejnek, hogy váratlanul megjelent egy senki által nem ismert ember, aki nemrégen érkezett Pityerbe, és el akarja rontani az ünnepet: merényletet tervez az újdonsült diktátor ellen. Semmiféle segítséget sem kér. De talán mégis adjanak neki segítséget? Sebtiben összegyűltek és elhatározták: cselekedjék à la Szolovjov, a saját kockázatára. Bizonytalan napok voltak ezek, a társadalom remegett, és homályosan reménykedett: – merre fordítja Lorisz a dolgot? – ezért a pártnak várnia kellett. Mert Lorisz-Melikov grófnak, Karsz elfoglalójának, a pestis leküzdőjének, az erélyes kormányférfinak és, a hírek szerint, mérsékelt nézeteket valló, titkos liberálisnak kinevezése bizonyos értelemben azt jelentette, hogy az uralkodó kapitulált a baloldali erők nyomása alatt. A minap jelent meg a gróf felhívása „A főváros lakosságához", teljesen nyugodt hangú, telve rejtett liberalizmussal – ezt a sorok közt olvasták –, amely szerint a legfőbb reménységet a „társadalom támogatásába" veti. Mindez már volt, volt! Ilyen felhívások is, és ilyenfajta remények is. És mégis – a javíthatatlan álmodozók, a csendes haladást várók a szalonokban, a vendégszobákban, a szerkesztőségi, sőt még a hivatali helyiségekben is az új áramlatokról duruzsoltak . . .

Február 20-án, délután két órakor egy fiatalember – amint

később kiderült, Ippolit Mlogyeckij, Szluck város polgára – megleste Lorisz-Melikovot a palotája előtt, amikor a gróf kiszállt hintójából, és rálőtt. A kapuban két őr állt, és ott voltak a hintót kísérő lovas kozákok is, a közelben rendőr strázsált. A gróf elesett, de nyomban felugrott, bátran rávetette magát a merénylőre, és földre teperte. A kozákok odaugrottak, és megragadták a merénylőt. A vizsgálat még aznap befejeződött, és másnapra tűzték ki a bírósági tárgyalást. Mindez erélyesen, gyakorlatiasan, az új stílusban történt. Lorisz első felindulásában arra gondolt, hogy a merénylőt azonnal, ítélet nélkül felakasztatja (ahogy háborúban, vagy mondjuk pestisjárvány idején szokták). Pétervár tombolt az elragadtatástól a gróf iránt (saját maga vetette rá magát, és teperte le!), a terroristák elleni felháborodástól, és mégis valami misztikus félelem töltötte el a várost: ezeknek se szeri, se száma . . .

A Bolsaja Podjacseszkáján egész éjjel vitatkoztak: mit kellett volna tenni? Házmester, aki azelőtt úgy vélekedett, hogy a pártnak támogatnia kell Mlogyeckijt vagy legalábbis a meneküléséről gondoskodni, így beszélt: „Azért van a kudarc, mert nem segítettünk." Andrej úgy vélte, a dolog kimenetele jobb, mintsem várni lehetett. Loriszt megölni korai lett volna, még nem mutatta ki a foga fehérét, de ez feltétlenül meg fog történni . . . Minden merényletnek meg kell érnie. Valami kiáltványban nyíltan meg kell magyarázni, hogy a pártnak nincs köze hozzá, és a hatóságok ettől még jobban megijednek.

Másnap, 21-én, Pétervárott egyébről sem beszéltek, mint Mlogyeckijről és ügyének tárgyalásáról. A kimenetele világos volt: halálos ítélet. Megtudták, hogy Mlogyeckij a tárgyaláson kihívóan viselkedett, megtagadta a választ a kérdésekre, és az ítéletet: – kötél általi halál! – közönyösen fogadta. Este eljött Tyigrics, és elmondta, hogy az újságoknál mindenütt nagy az izgalom, a küszöbön álló kivégzésnek fatális jelleget tulajdonítanak, és azt találgatják, miként tükröződik majd Lorisz politikájában, és mivel válaszolnak a forradalmárok.

– Észrevettem: a liberális urak nagyon szeretnék, ha válaszolnánk – jegyezte meg Tyigrics nevetgélve.

– No persze, tapsolnának nekünk a meleg klozettjeikben – mondta Andrej.

Elhatározták, hogy szavakkal válaszolnak. Másnap, amikor már tudtul adták a kivégzés idejét, Tyigrics megint elhozta azt a hírt, amelyet reggel valamiféle újságíróktól szerzett: egy Garsin nevű író, bulgáriai önkéntes, csaknem hajnalban beállított Lorisz-Melikov otthonába, és könyörgött neki, hogy bocsásson és kegyelmezzen meg Mlogyeckijnek. A diktátor állítólag valamit ígért Garsinnak – akinek eljárása már magában is nevetséges, ha nem őrültség! De úgy hírlik, az ítélet legmagasabb jóváhagyása már megtörtént. Andrej ott állt a néptömegben a Znamenszkáján, amikor Mlogyeckijt az erődből az egész városon át a Szemjonovszkij térre vitték. Az az egy pillanat, amikor előtte haladtak el, és Andrej Mlogyeckij beesett, kissé mereven mosolygó és gőgös arcába nézett – ez már élettelen, viaszfehér arc volt – elégnek bizonyult, hogy mindent megértsen és meglásson. Hirtelen *önmagát látta meg* ebben a kiegyenesedett alakban, az elidegenedve és megvetően felülről lefelé a tömegre vetett pillantásokban. A közönség komor mozdulatlanságba merevedett. Az ünnep el volt rontva. Ez senkinek sem tetszett. És egyáltalán nem értették: kire lövöldöznek, és miért? A grófot csak a minap nevezték ki, még be sem mutatkozott, és valami okból rálőnek. Valaki nyilván tud valamit. Nem ok nélkül tesznek ilyesmit. Egy asszony, aki Andrej mellett állt, lopva keresztet vetett, és azt suttogta: „Uram, mentsd meg a te népedet..."

És még egy ember: Fjodor Dosztojevszkij, az író *látta* hirtelen *önmagát* – de nem a közeli vagy távoli jövőben, hanem a már-már elfelejtett, bár soha el nem felejthető múltban – Mlogyeckij magas alakjában ugyanezen a nyirkos februári napon. Harmadnapja, amikor a merénylet történt, de a nyilvánosság még nem szerzett tudomást róla, meglátogatta őt Szuvorin, és éppen erre, a merényletekre terelődött a szó. Mert semmit sem tudtak! De a palotai robbanás rémülete még nem múlt el. Az imént rohama volt, és a megszabadulásnak, a nyugalomnak és az életbe való visszatérésnek az az érzése töltötte el, amelynél nincs gyönyörűségesebb. Talán csak a roham előtti pillanat: az még gyönyörűségesebb, még áthatóbb, de ez már teljesen az

az üdvösség, amelyet Mohamed paradicsominak nevezett. És mint a roham után mindig, most is kiverte a forróság, arcát verejték lepte el, és úgy festett, mint aki éppen a gőzfürdőből jön, az izzasztópadról.

Az emberek ámulnak, amikor ilyen izzadt állapotban látják. Szuvorin is csodálkozott, meg kellett magyarázni: igen, negyedórával azelőtt. Ánya szárazon beszélt vele, nem szerette, ha jönnek, zavarják, közvetlenül a roham után – de hát istenem, hogy nem érthetik meg, hogy éppen ezekben a percekben egészségesebb, boldogabb, és világosabb elméjű, mint a legegészségesebb ember!

Szuvorin kellemes volt, mint ahogy mindig kellemesek az élő, változó emberek. Az embernek változnia kell, valahová haladni, valami mássá változni át. Egyébként ugyanez áll a társadalomra is. És ekkor harmadnapja, még Szuvorin megérkezése előtt, amikor cigarettákat töltött és azon gondolkozott: miért folytatódik mindez, és nincs vége – akkor merült fel agyában a gondolat. Az a helyzet, hogy a társadalom már nemcsak közönyös, hanem ki is termelt magában valami visszájára fordított sajátos szégyellősséget a terrorral, a merényletekkel és mindenféle ördöngösséggel szemben. Hej, ez a régi szó: ördöngösség! Minden sokkal bonyolultabb és ijesztőbb lett. És hirtelenében nem érti az ember, hogy is látta a dolgokat annak idején – kilenc évvel ezelőtt.

– Képzelje, Alekszej Szergejevics – kezdte Szuvorinnak –, hogy mi ketten ott állunk a Daciaro üzlet előtt, és a képeket nézzük. Mellettünk áll egy ember, aki úgy tesz, mintha a képeket nézné. Valamit vár, és folyton hátratekinget. Hirtelen sietve odalép hozzá egy másik ember, és azt mondja: „Most mindjárt felrobban a Téli Palota. Elindítottam a pokolgépet." Mi azt halljuk. Mit tennénk? Elmennénk a Téli Palotába, hogy figyelmeztessük az ottaniakat a robbantásra, vagy a rendőrséghez fordulnánk, a rendőrparancsnokhoz, hogy tartóztassa le ezeket az embereket? Ön elindulna?

Szuvorin azt felelte: nem, ő nem menne el. Hát erről van szó. Mert ez szörnyűség. Ez bűncselekmény. Mi talán figyelmeztethetnénk. Az imént cigarettákat töltöttem, és elgondoltam, sorra vettem magamban azokat az okokat, amelyekből ezt meg kel-

lene tenni: komoly, fontos, államfontosságú és kereszténvi kötelességből eredő okok. És más okokat, amelyek nem engedték volna ezt megtennem. Ezek teljesen jelentéktelenek. Egyszerűen: a félelem, hogy besúgó hírébe kerüljek. Elképzeltem, hogy megyek, hogy néznek rám, kérdezgetnek, maguk elé idéznek, talán jutalmat ajánlanak fel, vagy cinkossággal gyanúsítanak. Az újságok megírják: Dosztojevszkij, az író mutatott rá a bűnözőkre. Hát az én dolgom ez? A rendőrség dolga. Ezért van, és pénzt kap érte. A liberálisok ezt nem bocsátanák meg nekem. Agyonkínoznának, a kétségbeesésbe kergetnének. Hát normális dolog ez? Minálunk minden abnormis, azért van mindez, és senki sem tudja, miként cselekedjen, mégpedig nemcsak a legnehezebb helyzetekben, hanem a legegyszerűbbekben sem...

Este pedig a felesége hozta a hírt: újabb terrorista támadás! Senki sem halt meg, nem is sebesült, de gyilkossági kísérlet volt, a tettest elfogták. Valami rettenetes és érthetetlen súly nehezedett rá, amikor közölték: ma lesz a kivégzés, a Szemjonovszkij téren. Az előző napon felolvasott a kolomnai leánygimnáziumban, Vejnberg kérésére. A Karamazov testvérekből egy részletet. Olyan öröm volt, úgy ujjongott a lelke, megértő arcok, könnyek, hála, nem akarták elengedni, Krisztusról beszéltek, és valahol mindezek mögött elmaradhatatlanul: *holnap megfosztanak az élettől valakit.* Ugyanazon a téren. Nem bírta megállni, és egyetlen szó nélkül kocsin elindult oda, mert nemcsak az emlékezete szomjazott, hanem az is kellett, hogy lásson, valakivel megosszon és maga is megértsen mindent, amit lehet. A bűn és a bűnhődés valójában: bűn és szenvedés. És még pontosabban: szenvedés és szenvedés. A Szemjonovszkij tér ugyanolyan szomorú, határtalan és behavazott volt, mint akkor, decemberben, harminc évvel ezelőtt. De akkor nagyon sok hó volt, magasan állt, és amikor leszállították őket a kocsiról, egyenest a hóba ugrottak, a fagyba, hihetetlen fagyba, és mind könnyű tavaszi öltözékben voltak, ahogy áprilisban elfogták őket. A ködben vörös parázsként izzott a nap. És így, a vastag hóban süppedezve mentek a tér közepére, ahol fekete gyászlepellel bevonva valami négyszögletes faépítmény állt. De akkor egyikük sem tudta feltételezni, hogy mindjárt itt a halál, nem

képzelték el, mintegy álomban voltak, és úgy mentek, mintegy álomban, a vesztőhelyet körülzáró katonák hosszú négyszöge mentén. Hirtelen cölöpöket pillantottak meg a vesztőhelyen, majd hosszas helyezkedés, le a sapkát, a fagy a szívükig hatolt, gyilkos fagy, nem lehet kivárni az ítélet felolvasásának végét, a lábuk rogyadozott, és akkor ezeket a szavakat hallották: „valamennyit golyó általi halálra". Halálos megdöbbenés volt, a pap gyónásra hívta fel őket, és hogy csókolják meg a keresztet, de senki sem bírt egy lépést sem tenni . . .

Az elítélt magas termetű volt, hosszú, keskeny arca fénytelen-fehér. Erre-arra hajlongott, búcsúzott a néptől. Valami emberfeletti nyugalom volt a tekintetében, és ez félelmetes volt. Mindennél félelmetesebb. Mert érződött: ezt akarta, ezért nyugodt. Éppen erre a szenvedésre törekedett - hogy így hajlongjon halála előtt az utolsó percben, a téren, a néma tömeg szeme láttára –, éppen ezért gyötrődött a maga szűkös, tudatlan értelmével, és el is érte. A tömegből valami csúfondáros szót kiáltottak. De hát mire valók a munka évei, a lélek vívódásai, az élet egész feladata (az anarchizmus megsemmisítése), ha valaki ember a végső, a legmagasabb rendű nyugalmat ebben leli meg? Aljosa Karamazov megjárja a kolostort, és forradalmárrá lesz. Nem, nem az anarchista vagy valami más társadalmi rend keresésében, hanem az igazság keresésében. A menekülésben, attól a tagadó - az emberiséget lekicsinylő - felfogástól, amely a kenyeret, a bábeli tornyot, a rab lelkiismeretet nevezi boldogságnak. Aljosát is okvetlenül kivégzik. Ugyanígy áll majd ott, fehér arccal, és hajlong, aztán odakiált valamit a tömegnek. Az elítélt kiáltott, de a távolság miatt nem lehetett hallani, mit. Később megtudták: azt kiáltotta: „Értetek halok meg!" És ez olyan fájdalmas, megdöbbentő volt, mert Aljosa esetleg éppen ezeket a szavakat kiáltja majd.

Szonya Odesszába utazása elkerülhetetlen volt, hiába próbálták lebeszélni; Andrej most egyre közelebbről és kézzelfoghatóbban ismerte meg ezt a más akaratának meg nem hódoló jellemet: önmagának akarja a legfájdalmasabbat! Odesszába nagy erők mentek: ott volt Figner, ő Panyutyin meggyilkolását ké-

szítette elő; Panyutyin, ez a dühös cerberus, a kormányzósági kancellária igazgatója volt, mindazok a kegyetlenkedések és leszámolások, amelyek az utóbbi másfél év alatt Odesszában történtek, az ő lelkén száradnak. Szonya után Szablinnak, Grisa Iszajevnek és Jakimovának kellett Odesszába utazni. De Odesszában is voltak megbízható emberek, akikre építhettek: Leo Zlatopolszkij, Trigoni, néhányan a munkások közül. A Bizottság úgy határozott, hogy későbbre halasztja Panyutyin megölését, és a cár ellen készít elő merényletet. Lehetséges, hogy Sándor tavasszal, Livagyijába menet, Odesszán utazik át...

De miért éppen Szonya? Hiszen akkor elválnak egymástól. Most minden elválás örökre szólhat. És már megbeszélték egymás közt – senki más nem tudott róla, mert gyengeség ez, és csak rájuk, kettőjükre tartozik –: igyekeznek mindvégig együtt maradni. Igyekeznek! De a legelső pillanatban, amikor szóba került, hogy Odesszában a cár ellen követnek el merényletet (férj-feleség minőségben egy kis üzlethelyiséget bérelnek, boltot nyitnak, és onnan a boltból fúrnak aknafolyosót az utca alá, amelyen Sándor a pályaudvarról a hajóállomásra kocsizik), Szonya tüstént követelte, hogy őt küldjék Odesszába. És a Bizottság persze beleegyezett, mert az egyszerű kis menyecske, Szuhorukova szerepében olyan ragyogóan megfelelt. Andrej kitűnő partnere lehetne – Szonya mentegetőzve mondta, hogy nyomban őrá gondolt, és csak később jutott eszébe, hogy ez lehetetlen: Andrej nem utazhat Odesszába. Túlságosan jól ismerik ott. Így hát Szonya lett a fő felelős személy: Vera Figner és Bászka meg a segítőtársai. Szablint, a Bizottság ügynökét tették meg „férjnek", Griska Iszajev pedig a technikai megoldásért, a dinamit elhelyezéséért felel. Ennyi volt az egész. Búcsút kell mondaniuk egymásnak. Lehet, hogy örökre.

És Andrej tudta, hogy minél kínzóbb lesz Szonya számára a tőle való elválás, elhatározása annál véglegesebb. Neki jusson minden, ami a legnehezebb, a leggyötrőbb. Fáj? Tehát: gyerünk egyenest ebbe a fájdalomba! Egyszer elbeszélte, hogy annak idején miként ment el hazulról, mert nem akart beletörődni apja önkényességébe, amikor apja azt követelte, hogy szakítson egy barátnőjével, aki szegény lány volt. Ez házi köntösbe bújtatott zsarnokság volt, alantas és undorító, amely ép-

pen ezért kitűnően neveli az emberben az erőt, és sorsot teremt – Szonyával is ez történt, elhagyta otthonát, és maga vette kezébe a sorsát. De az anyjától való elszakadás életének első nagy fájdalma volt.

Nem lehetett visszatartani.

Mivel foglalkozik Pétervár, vagyis az a néhány párttag, aki Pétervárat jelenti. Vitatkoznak az új titkos utasításról, „A párt előkészítő munkájá"-ról, amelyet Tyigrics Andrej és a Házmester segítségével még januárban fogalmazott meg, lakást keresnek a nyomda számára, Gartman kiszabadításán fáradoznak, Kletocsnyikovval találkozgatnak, munkás- és diákköröket szerveznek. Hétköznapi pepecselés! Ezt akárki megteheti. Így vélte Szonya. De neki, természetesen, valami rendkívüli és végzetes dologgal kell foglalkoznia. Hiszen ő szabadította ki Miskint és Vojnaralszkijt, ő volt a gazdasszony Szuhorukovék házában, és most Odesszába siet, mert a végzet cselekményei oda tevődtek át. Nyugtalanította Lev Gartmannak, Alkimistának a sorsa, aki „férje" volt Szuhorukovék kis házában. És ez egy kissé késleltette az elutazását. Gartmant február elején a francia rendőrség, orosz titkos ügynökök és orosz pénz segítségével letartóztatta. A cári kormány követelte a kiadását, a párt minden erejét megfeszítette, hogy ezt megakadályozza: felhívásokat fogalmaztak, levelet írtak az elnöknek és a francia népnek, futárt menesztettek Európába. Lavrov küldöttség élén járult a képviselőház elnökéhez, Gambettához, Victor Hugo nyílt levélben foglalt állást: „Ne adják ki ezt az embert!" És nem adták ki. A hónap végén szabadon engedték; és Angliába utazott.

Egész Európában beszéltek róla. Alkimista világhírű lett, és a párt diadalmaskodhatott: megmentette egy tagját az „összeesküvők hitvány csoportja, holmi illegális népség" győzött a hatalmas birodalommal vívott párviadalban. Minek köszönhették? Ez rejtély volt. Törhették rajta a fejüket. Európa küzdőterén két különös erő tűnt fel, amely azelőtt nem volt: egyik a világ közvéleménye, a másik: a titokzatos és mindenható orosz terrorizmus. Ha Pétervárott palotákat robbantanak, akkor hol a garancia, hogy ezek az ördögök nem férkőznek hozzá a párizsi Elysée-palotához? Bizonyára remegtek a térdek, amikor a ha-

vas távolból kibukkant és az asztalra került a „Narodnaja Volja" levele...

Időnként Andrej is új érzéseket tapasztalt. Az utcán, a lóvasúton, emberek közt lökdösődve – de mindig egyedül, társak nélkül – azon kapta magát, hogy valami hirtelen, büszke, szinte kisfiús öröm tölti el: „Ha-ha! Mégiscsak hatalmas erő ez! Reszkessetek, aranyoskáim!" Így futott izgatottan március közepén arra a titkos lakásra, ahová Kletocsnyikovnak el kellett mennie.

Késő este pedig majd Szonya szalad el hozzá – elbúcsúzni.

Kletocsnyikovval rendszerint Házmester tárgyalt, de ő ma foglalt. Andrej két ízben látta az ügynököt, utoljára januárban. Eléggé nyugodt volt, halk hangon beszélt, köhécselt, betegesnek látszott. Andrej akkor meglepődött: semmit sem írt fel, mindent emlékezetből jelentett. Hogyan jegyezhet meg valaki ilyen halom adatot? Később, amikor Kletocsnyikov elment, kifejezést is adott gyanújának: vajon mindez olyan pontos-e? Házmester azt felelte: minden pontos, ellenőrizték.

Nyikolaj Vasziljevics már várta. És Andrej mindjárt látta rajta, hogy nagyon izgatott: még fel is ugrott a székről, amikor Andrej belépett. Három csésze állt az asztalon, kettőből Nyikolaj Vasziljevics és Natalja Nyikolajevna itta a teát, a harmadik üres – Andrejnek készítették oda. De Natalja Nyikolajevna nyomban fogta a maga csészéjét, és átment a másik szobába. Noha nemrég felvették a párt tagjai közé, tehát jelen lehetett volna a beszélgetésüknél, tapintatból mindig kiment. Néha behívták, máskor nem. Kletocsnyikov a párt legfőbb titka volt, csak két-három ember tudott róla.

– Goldenberg mindent elárul! – mondta Kletocsnyikov. – Március tizedikén a Harmadik Ügyosztály levelet kapott Odesszából Persin ezredestől: „Goldenberg elhatározta, hogy minden tettét bevallja, elmagyarázza a terrorista frakció szervezetét, és annak minden általa ismert tagját kiadja", és így tovább. Csuszó-mászóink közt emiatt most óriási az örömujjongás!

Arról, hogy Griska vall, Odesszából és Harkovból jöttek már bizonytalan hírek. De úgy látszott, hogy a vallomásai zavarosak, jelentéktelenek, *félvallomások*. Persin távirata vészterhes volt. Griska sokat tudott. Mi történt? Kiegyensúlyozatlan ember, kapkodó, öntelt – de hogy áruló legyen? Elárulja mind egy szá-

lig azokat a tagokat, akiket ismer? Talán halálra rémítették? De hisz nem gyáva.

Persintől csaknem naponta érkeznek táviratok. Griska részletes vallomást tesz. Tehát nagy pert fognak indítani, és belevonják Sztyepant, Kvjatkovszkijt, Buhot, Zundot, mindenkit, akit kézre tudnak keríteni.

– Egy táviratot, a mait, mégis lemásoltam – mondta Nyikolaj Vasziljevics. – Elvem ellenére. Mert itt a magyarázat. Ugyanettől a Persintől.

Az asztalon kisimított ujjaival egy összesodort vékony kis papírlapot.

– „Nem titkolom Nagyméltóságod előtt, hogy azok a módszerek, amelyekkel Goldenberget a beismerésre rávettük, nem nevezhetők abszolút erkölcsösöknek. De miután minden egyéb eszközt kimerítettünk, kénytelenek voltunk különféle ravasz fogásokhoz folyamodni, amelyeknek segítségével kialakult benne az a meggyőződés, hogy a terroristák ügye végleg elveszett, és hogy a felesleges áldozatok számát csökkentse, elhatározta: mindenkit kiad, akit ismer, önmagát egyáltalán nem kímélve . . .” – Nyikolaj Vasziljevics kis szünetet tartott, majd megjegyezte: „Szép kis ravasz fogás!” – és tovább olvasta: „Goldenberg annak a teljes bizonyosságnak a hatására vall, hogy mi ugyanezt a célt követjük, de tegnap kijelentette, hogy ha csak egy pillanatra is megbánná az őszinteségét, akkor másnap nem lenne szerencsénk vele beszélgetni – öngyilkosságra célzott.”

Griska ügyében Dobrzsinszkij folytatja a vizsgálatot. Ahá, Dobrzsinszkij! Andrej emlékezett rá. Szőke, udvarias ember, finom cigarettákat szív, hunyorog, mosolyog. Dobrzsinszkij nevének hallatára csüggedés fogta el: balsejtelme azt súgta, hogy ez az úr teljesen fonákjára fordítja Griskát.

És egész este, még amikor másról beszélt is, szakadatlanul Griskára gondolt, arra, amit Griska tud, és amit hál' istennek, nem tudhat – bár ez utóbbi sokkal kevesebb volt, mint az előbbi. A palotai robbantás kivételével voltaképpen mindent tudott. Kropotkin meggyilkolását, Szolovjov merényletét, az összejöveteleket, a két pártra szakadást. Alekszandrovszkot, Harkovot, Moszkvát, Odesszát: Griska mindenütt ott volt.

Nyikolaj Vasziljevics aztán már emlékezetből, lassan diktált,

Andrej pedig jegyezte: Alekszandr Jakabovics, a szentpétervári egyetem kandidátusa... 1876-ban eltűnt Pétervárról, tizenötezer rubel rábízott pénzzel együtt. Párizsban élt, Amerikában utazgatott, bizalmas viszonyban volt az orosz követséggel... Nagy ismeretséggel rendelkezik a fővárosi és a vidéki társaságokban... Szakálla és bajusza sötét, szeme ijedt kifejezésű, nagy görög orra van... Alekszandr Ivanovics Janov, középtermetű, ajka vastag...

Mihelyt a nyomda meglesz, ezeket az adatokat mind nyilvánosságra hozzák. A kémeket meg kell ölni: vagy fizikailag, mint Presznyakov, vagy pedig így, a nyilvánosság által. Este eljött Szonya, és Andrej elmondta neki, amit Griskáról megtudott. Jaj, de nagyon el kellene mennie most Odesszába! Mert senki úgy nem ismeri a sötét odesszai alsó rétegeket, az illegalitást, a csempészeket, mint ő. A közönséges bűnözők révén megtalálná az utat a várbörtönbe, és megpróbálná befogni Griska száját. Amikor áthozzák Pétervárra, már késő lesz.

Szonya leverten hallgatta. Mindez álom, Andrejt nem engedik el Odesszába. No jó, vannak emberek, akik egy s másban segítenek. Andrej megadott néhány nevet, címet, levelet küldött vele egy bizonyos Vaszka Merkulov nevű munkásnak.

– Nem a pusztulás a legrettenetesebb... Minek beszéljünk róla, mind elpusztulunk – mondta Szonya. – Hanem az ilyen átváltozás. Pillangóból hernyóvá...

Nem tudott megszabadulni ettől a gondolattól.

Hiszen Griska alighanem szerelmes volt belé; múló, ostoba fellángolás lehetett ez, mint minden, ami Griska érzésvilágában történt. Házmester mondta: egyszer rajtakapta Griskát, hogy félig részegen vallomásokat suttogott Szonyának, és akkor keményen ráncba szedte. Szonya nagyon nevetett. Sajnálta Griskát. És sokat megbocsátott neki könnyelmű bátorságáért, de a veszély már akkor kezdődött, mert a meggondolatlan bátorság rosszra vezet.

Azt mondta – és megvetően elhúzta a száját –, hogy Griskával ne foglalkozzanak, mert ez zavarja a fő ügyet. Majd így szólt:

– Tudod, kit akarok Odesszában látni?

Andrej hirtelen sejtéssel hallgatott.

– Nem – mondta aztán –, ne keresd fel őket.

– De én látni akarom a fiadat!

– Felesleges.

– Csak meglátni, és kész. – Szonya a homlokát ráncolva nézett rá, és Andrej azt gondolta, hogy ugyanilyen dacosan nézhetett az apjára is, amikor az annak idején megtiltott neki valamit.

– Hát ahogy akarod – mondta. – De nekem ne mondd el. Nem érdekel.

Hetedik fejezet

Ott kezdődött minden, azon a napon, február 2-án, amikor bevallotta Kropotkin meggyilkolását. Természetesen ezt igen jól tudták, és most már sejti, hogy ő maga adta tudtukra Fegyka révén, önmagát veszejtette el, de megtehette volna, hogy konokul hallgat, mindent letagad, mégis vallott, és aláírta a vallomását. Éjjel egy pillanatra világosság gyúlt az agyában: igen, vall és aláírja, de feltárja a bíróságon az okokat, hogy lássa az egész világ. Elmondja, hogyan verték össze a harkovi egyetem diákjait, hogyan erőszakoskodtak a letartóztatottakkal a harkovi börtönben. A világ megremeg! És erélyesen kijelentette Dobrzsinszkijnak:

– Csak akkor írom alá, ha lehetőséget adnak rá, hogy nyílt felhívással forduljak az orosz kormányzathoz.

– Mit jelent az: nyílt felhívással? – kérdezte Dobrzsinszkij. – Mire gondol pontosan?

– Egészen egyszerű felhívással. Vessenek véget a testvérharcnak, vagyis a terrornak, ez az első. És adjanak alkotmányt – ez a második.

Dobrzsinszkij egy kissé mintha zavarba esett volna, elsápadt, de aztán odatolta a papírlapot, és azt mondta:

– Tessék, a vallomás végére odaírhatja. Mi majd továbbítjuk Pétervárra.

Griska így is cselekedett. A kormányzathoz intézett felhívás kitűnően sikerült, nem könyörgés vagy intelem formájában, hanem határozott, nemes követelés hangján. Három nap múlva megérkezett a Téli Palotában történt robbanás híre. Dobrzsinszkij iszonyatosan izgatott volt. Kiabált.

– Értse meg, Goldenberg úr, mennyire szüksége van most Oroszországnak az ön segítségére, arra, mit tud!

A robbantás híre mélyen megdöbbentette Griskát. Ő is kiabált:

– Bizonyítékokat követelek! Biztosítékot! Senkinek egyetlen haja szála se görbüljön meg!

Zűrzavaros, értetlen napok következtek. Persin ezredes és Dobrzsinszkij fejvesztett tökfilkóknak hatottak. Változásokat vártak. Griskának megengedték, hogy az árusító bódéban italt vásároljon. Megengedték, hogy az anyja meglátogassa. Az öregasszony sírt, a csendőrök kezét csókolgatta, könyörgött Griskának, hogy békéljen meg, tegyen vallomást, legyen szánalommal apja iránt, és megengedték neki, hogy néhány napig Griska cellájában lakjon. Egyetlen éjszaka sem aludt. Griska a szesztől felajzottan járkált fel-alá – nem is járkált, szaladgált, néha karjával hadonászva kiabált –, és mennydörgő beszédeket mondott. „Bíró urak! Engedjék meg, hogy néhány szóban felvázoljak egy képet, amelytől eláll a lélegzetük, és meghűl a vér ereikben..." Anyja, egy sarokba húzódva, könnyes szemmel nézett a fiára. Végre Dobrzsinszkij kijelentette:

– Goldenberg úr, a felhívását átadtuk a hatalmon levő személyeknek. Bizalmasan közölhetem önnel, hogy kegyesen és különös érdeklődéssel fogadták. Pétervárott óriási változások vannak... Legfőbb Intéző Bizottság létesült, élén a mérsékelt nézeteiről ismert Lorisz-Melikov gróf áll. Megmondtam én önnek, előre megmondtam... – és örvendező izgalommal rázta mutatóujját –, hogy odafent nemcsak obskurantizmus létezik, értelmes erők is vannak. Most egy a feladat: segíteni nekik! Mert titáni küzdelem lesz...

Tehát az új pétervári főhatóság, élén Lorisz-Melikovval, tőle, Griska Goldenbergtől várja a segítséget. Ez most nyilvánvaló. Csaknem ugyanerre kérte könyörögve anyja és a szerencsétlen apja is, akinek levelét anyja elhozta magával: a kijevi kereskedő hat gyermeke és fogadott lánya száműzetésben vagy börtönben van, a család szétmorzsolódott, a fiatal életek tönkrementek, az öregekre magányos halál vár. Miért ez a sok szenvedés? „Oroszország hatalmas ország, törődjenek vele az orosz fiatalok" – mondta az anyja. – „Az orosz fiatalság sorsa, tehát Oroszország sorsa is, most bizonyos értelemben az ön kezében van, Goldenberg úr!" – mondta Dobrzsinszkij. Griska papírt és tintát kért. Február közepén és március elején beszélgetett Dobrzsinszkijjal, mérlegelt, vitatkozott, magyarázkodott – amaz semmit sem írt fel, maga Griska jegyezgetett esténként. Március 9-én terjedelmes kéziratot adott át, nyolcvan, apró betűk-

kel teleírt oldalt – elmondott mindent, a Zaszulics-féle ügyön kezdve mindenről beszámolt. Majd hetvennégy oldalon megírta a függeléket: az általa ismert forradalmi funkcionáriusok jellemzését, a nézeteiket, munkájukat, szolgálataikat, jellembeli sajátosságaikat, sőt még a külsejüket is, mindent, amire emlékezett. És kiderült, hogy nagyon sokra emlékszik. Maga is csodálkozott rajta. Száznegyvenhárom embert írt le így emlékezetből. Vajon Oroszországban rajta kívül ki dicsekedhetnék ilyen ismeretségkörrel a forradalmárok között? Mindezeket az embereket meg kell menteni az elkerülhetetlen kivégzéstől, életük értelmetlen feláldozásától. Griska úgy írt róluk, mint kiváló emberekről, szeretettel, elragadtatással. Zseljabovot „rendkívüli és zseniális egyéniség"-nek nevezte.

Dobrzsinszkij közölte, hogy a munkáját igen sokra értékelik azok az emberek, akik titáni küzdelmet vívnak, és hogy Oroszország nem felejti el Griska érdemeit, hogy hamarosan hívatják a fővárosba, személyes beszélgetés céljából. Április elején ez igazolódott is: Pétervárra hívják! Sietve felkészültek. Dobrzsinszkijt is hívatták. Az egyetlen, ami némileg gondolkodóba ejtette Griskát: úgy vitték, mint isten tudja, miféle veszélyes, nagy gonosztevőt, megbilincselve, tizenegy főnyi őrkísérettel. Griska Persin ezredeshez fordulva csodálkozásának adott kifejezést, és megkérdezte, nem vennék-e le róla a bilincseket; Persin erre váratlan, gonosz mosollyal azt felelte:

– Mit csodálkozik? Maga gyilkos, bilincsben kell lennie. Még csodálkozik a gyönyörű mákvirág!

Hál' istennek, ez a gazember, ez a durva pokróc Odesszában maradt, és Dobrzsinszkij utazott el Griskával. Az ügyész megmagyarázta: az erősített fedezet az esetleges támadások miatt, az elszánt fickók nem alszanak, ez természetes, tehát ne zavarja őt. No és a bilincsek – puszta formaság. Nem érdemes törődni vele. „És ezenkívül – suttogta Dobrzsinszkij – mi ketten aztán tudjuk, hogy nem mindenki osztozik a mi nézeteinkben. Mindent el kell tűrni, mindent elviselni, a nagy győzelem kedvéért..."

Griska egyetértett az okos emberrel, kész volt tűrni, de nyugtalanság fogta el: vajon mindenki megérti-e úgy, ahogy kell? Valami fásultság bénította meg, az úton nem aludt, szomjúság

gyötörte, rettegett – nem támadástól félt, nem is haláltól, nem félt ő semmitől, csak attól, hogy nem értik meg. És ettől a félelemtől nem tudott megszabadulni. Négy napig utaztak Pityerre, április tizenharmadikán érkeztek meg, hideg, sötét ég fogadta őket – ha tavasz volt is –, dübörögve haladtak a kövezeten, pétervári égésszag csapott az orrába, a réseken napsütötte tarkaság villant át, és Griska megremegve szimatolta a vendéglők, a pecsenyék, a német cigaretták, a sör illatát, mindezt a gyönyörűséget, amit egy éve még kedves barátaival együtt élvezett ezeken az utcákon, és amelytől örökre megfosztották. Az erődbe vitték, a Trubeckoj-bástyába. Levették róla a bilincseket, behozták saját holmiját, amelyet a letartóztatásakor elvettek, a rabköpenyt polgári ruhával cserélték fel, tollat, papírt adtak neki.

Dobrzsinszkij új, hideg fénnyel a szemében, hivatalos hangon, mintha itt Pétervárott más emberré vált volna – nagyon nevetségessé, úgyhogy Griska magában csakugyan nevetett is a szegény vidéki embernek ezen az átváltozásán – megmagyarázta, hogy az üres fecsegés ideje lejárt, el kell készíteni a formális vallomást a tárgyalásra.

– Az mikor lesz? – érdeklődött Griska.

– Ezt önnek fölösleges tudnia – vágta oda Dobrzsinszkij.

Griska nem tudta magát türtőztetni, felkiáltott:

– Én vagyok a tárgyaláson a főszemély, és épp nekem nem kell tudnom? Követelem, hogy világosan mondják meg nekem!

– Maga semmit sem követelhet – felelte ugyanolyan hangon Dobrzsinszkij. Griskában mélyen a belsejében, megmozdult és összeomlott valami. – Eh, végeredményben ostobaság, hát fontos az, hogy mikor kezdődik a tárgyalás? Nincs értelme botrányt csapni. Ő nem azért jött ide, hogy Dobrzsinszkijjal beszélgessen – eleget beszélgettek már –, hanem azért, hogy egy fontos személlyel tárgyaljon. Talán magával a gróffal. Dobrzsinszkij célzott is erre. Hozzáfogtak annak a megbeszéléséhez, miként kell az emberekre vonatkozó adatokat a bírósági szabályok szerint megírni. Dobrzsinszkij maga diktálta, Griska meg írta. Sokáig dolgoztak. A tágas cella – hat méter hosszú, vagy három méter széles – teljesen elszigetelt volt, egyik oldalról sem hallatszott a legkisebb nesz sem, se fentről, se lentről.

Amikor befejezték a munkát, Griskának úgy tetszett, hogy Dobrzsinszkij ismét a régi, odesszai énjét vette fel: mindent meg tud érteni. És szigorúan megfenyegette az ügyészt az ujjával:

– De jegyezze meg, ügyész úr, ha a barátaimnak csak egyetlenegy hajszáluk is meggörbül, azt nem bocsátom meg magamnak!

– Hát ami a hajszálakat illeti, nem tudom, azokkal mi lesz, de hogy sok fej le fog repülni, az biztos. – És elment, nem is búcsúzott. Egyébként mindig így szokott elmenni.

Griska kővé dermedt ezektől a szavaktól. Tréfa ez, vagy mi? Ostoba, helytelen tréfa. Dörömbölt az ajtón, hívta Dobrzsinszkijt, követelte, hogy jöjjön vissza, nem jött. És csak másnap – valamikor éjjel! – jelent meg ismét, mintha mi sem történt volna, még álmában sem, és mosolyogva kijelentette, hogy amit múltkor mondott, tréfa volt. Szerdán Griska magas látogatót kap: Lorisz-Melikov gróf őkegyelmessége jön el hozzá. Meg kell fontolni, hogy mit és hogyan válaszoljon. A gróf ismeri a vallomását. Nagy harcában kétségtelenül ezekre fog támaszkodni, de kiegészítő adatok kellenek. Különösen Szolovjov merényletével kapcsolatban . . .

A gróf barna bőrű kaukázusi ember volt, őszbe vegyülő nagy és dús fekete bajusszal. Kandúrra emlékeztetett. A beszélgetés is macskaszerű volt, behízelgő, mégis hideg. Köpenyébe burkolózva, magát Griskától távol tartva – természetesen nem félelemből, hanem utálkozásból – nem széken ült, hanem egy vas kazánlemez szélén, amely a falba erősítve az asztalt pótolta, lakkcsizmás lábát himbálta, kérdéseket adott fel, és mozdulatlan, parázsló tekintetével majd keresztüldöfte Griskát. Griska az alkotmánnyal kezdte.

– Gróf! Az uralkodó meggyőzése arról, hogy alkotmány megadása nélkül . . .

Lorisz-Melikov lágy mozdulattal félbeszakította.

– Ezt a tárgyat majd más alkalommal érintjük.

Griskának tetszett a hang, a nyugodt mozdulat és a „más alkalommal". Elfogadta: „Ahogy óhajtja kegyelmességed." Mert hát van-e egyetlen politikai fogoly Oroszországban, akihez csak így egyszerűen bemenne a cellába, és a lábát lógázva

az asztalon ülne Lorisz-Melikov gróf? Nem kíváncsiságból, hanem mint érdekelt személy; Griska kell neki, nem pedig ő, a gróf, Griskának. És noha büszkeség, ujjongás töltötte el Griskát, szokott hadarását elhagyva rákényszerítette magát, hogy lassan, nyomatékkal beszéljen; hátával a falnak dőlve, lábát keresztbe téve fesztelen pózban ült a vaságyon, és az egyik lábát, amelyen agyonfoltozott, zsinór és kéreg nélküli kincstári cipő volt, ő is lóbálta.

A küszöbön álló tárgyalásról beszéltek, amelyen Griskának majd beszélnie kell. Nem, nem tanúként, isten őrizz, hanem mint magyarázó, próféta, Mózes, aki kivezeti eltévedt népét a pusztaságból az ígéret földjére: a békés, nyugodt életbe.

– Mi ketten nem vagyunk tősgyökeres orosz polgárok – mondta tekintetét belefúrva a gróf –, annál nagyobb a felelősségünk. Megtenni minden elképzelhetőt ennek az országnak a nyugalmáért. Ki-ki a maga posztján.

– De én szeretném... még egyszer... hangsúlyozni... – Griska hangja egy kissé remegett, és hatásos szüneteket tartott – a társaim sérthetetlenségét... Ez elengedhetetlen feltételem.

– Nem győzte meg az, hogy három hónap alatt egyetlenegy forradalmár társának sem történt baja?

– Hát Rozovszkij meg Lozinszkij kivégzése Kijevben?

Erről a kivégzésről, amely március elején történt, Griska Odesszában egy börtönőrtől értesült.

Lorisz-Melikov a bajuszába mosolygott – ettől az arca még macskaszerűbb lett –, és széttárta karját:

– Miféle forradalmárok azok? Kisfiúk, nehéz felfogású tökfilkók. Az ostobaságuk sodorta őket bajba. Ismétlem! – felemelte hangját: – A Legfelsőbb Intéző Bizottság működésének ideje alatt egyetlen igazi forradalmárnak sem történt baja. És nem is fog történni, ha ön okosan viselkedik. Ön, ön! Éppen öntől függ most a barátai sorsa.

Majd a Szolovjov-ügyről kérdezősködött, a kongresszusokról, Griska a másfélszáz oldalon mindezt kifejtette, de a gróf sok mindent nem látott eléggé világosan. Belemerült különféle kis részletekbe; ez nagyon meglepte Griskát. Például a dinamit ké-

szítésével kapcsolatban ő valakinek – már nem emlékezett, hogy Alkimistának vagy másvalakinek a szavaival – elmondta, hogy az glicerinből és magnéziumból készült. Most szíveskedjék pontosan megmondani, hogy milyen arányban, milyen glicerin és milyen magnézium kell hozzá, fekete vagy fehér. Különösen érdekelték a grófot a harkovi ügyek, mert éppen abban az időben – fél évvel azelőtt – ott kormányzóskodott, és a Griska által említettek közül sokakat jól ismert, most részletesen kérdezősködött róluk. És még azt kutatta: honnan derült ki az a tény, hogy a forradalmárok a fővárosban szándékoztak a cár életére törni, a Malaja Szadovaja aláaknázásával? Griska maga is elfelejtette. Kiderült: ő mondta ezt december végén, januárban jelentették Pityerbe, de hogy ő honnan vette ezt – már nem tudta.

– A fiatalság lássa be, hogy az ország új vágányra kanyarodik. Ha ezt nem érti meg, akkor jön a katasztrófa.

– A fiatalság kész megérteni, gróf!

– Nyílt magyarázat kell. Ha úgy tetszik, megbánás. És ennek eredményeként valamennyi társadalmi réteg megbékítése, megnyugvás, munka – Oroszország boldogsága és felvirágzása nevében. Ugye, ilyennek látja a bírósági eljárást?

– És elvtársaink százainak visszatérése a börtönből meg a száműzetésből. A központi fegyintézetek, a Harmadik Ügyosztály megszüntetése...

– Mindez a bírósági eljárás eredménye lesz. A bíróságnak az a feladata, hogy nyilvános – ősi orosz szokás szerint a közösség előtt folytatandó – eljárással elvágja ezt a gordiusi csomót, amely megnyomorítja a szerencsétlen oroszországi állapotokat.

Amikor Lorisz-Melikov, a kíséretében levő két tekintélyes úrral, az egyik alighanem a pétervári törvényszék elnöke volt, a másik egy ősz bajuszú ezredes, kilépett a cellából, Dobrzsinszkij ügyész, aki addig feszülten hallgatott, hirtelen lelkesedéssel, bár igen halkan, összecsapta a tenyerét, mintha tapsolna.

– Bravó, bravó nekünk, Goldenberg úr! Győztünk! Gratulálhatunk egymásnak! – És valóban, megragadta és megrázta Griska kezét. – Tudja, mit jelent az, hogy az uralkodó legelső bizalmi személye meglátogat bennünket a cellában? Az utolsó

percig nem hittem! Micsoda siker! Mindazok a gonosz emberek, cselszövők, akik akadályokat gördítenek utunkba, és vermet ásnak nekünk, most, hála a teremtőnek, befogják a szájukat...

Griska maga is boldog izgalmat érzett. Mert az egyetlen, amire törekedtek, ami egyedül mentheti meg Oroszországot – a hatalom és a fiatalság kölcsönös megértése –, úgy látszott, most létrejött itt, a Trubeckoj-bástya első emeletén, a vizsgálati foglyok cellájában. Sőt Dobrzsinszkij ott is maradt nála, amikor az őr – két agyagbögrében – behozta az esti teát és egy háromkopejkás francia cipót. Mindig két bögre teát hoztak.

– Hozz még egy cipót! – parancsolta Dobrzsinszkij a börtönőrnek.

Nyilván megéhezett. A teát kortyolgatva, a cipót rágva hozzá bal kezével előhúzott zsebéből egy csomagot, kibontotta, és a kazánlemezen legyező alakban fényképeket rakott szét. Ujjával rámutatott egyre: ez ki? Griska felismerte Szaskát, Első Sándort. Meg is mondta: Kvjatkovszkij. A börtönőr visszajött a másik cipóval, és Griska is tépni kezdte fogaival, mohón falta a cipót, és itta a teát.

Másnap Dobrzsinszkij levélben ezt jelentette Lorisz-Melikovnak:

„Goldenbergnek mint végtelenül hiú embernek, hízelgett Kegyelmességed látogatása; és láthatóan még inkább meggyőződött arról, hogy érdeklődnek iránta... Észrevettem benne ezt a beteges hiúságot, és jellemének ezt a vonását használtam ki: elhitettem vele, hogy *őt* nem besúgónak tekintik, hanem olyan embernek, aki belátja tévedéseit, és a társadalomnak tett szolgálattal kívánja levezekelni őket, azzal, hogy az egész bűnös szervezkedést feltárja... Goldenberg már kezd megbarátkozni a gondolattal, hogy a nyomozás során is, a bíróság előtt is őszinte vallomást tesz, nyilvánosan beismer mindent, és leleplezi a segítőtársait. Már a vallomást bevezető szavakon gondolkozik, és azon a beszéden, amelyet a tárgyaláson akar elmondani, védekezésül cinkosainak az általa tett közlések miatti szemrehányásai ellen."

Abban, hogy Griska megnevezte Kvjatkovszkijt, Dobrzsinszkij jelentős fordulatot látott, és azonnal közölte Lorisz-Melikov-

val, az pedig írásban jelentette az uralkodónak. II. Sándor ezt a megjegyzést írta a jelentés margójára: „Ezt igen fontos leleplezésnek tartom."

Kletocsnyikov hozta azt a hírt, hogy Goldenberg már április közepe óta Pétervárott, az erődben van. Részletes vallomást tesz. Tehát az odesszaiaknak nem sikerült sem ártalmatlanná tenni, sem megfélemlíteni ezt a júdást. Odesszában semmi sem sikerült, minden kudarcba fulladt: nem értesültek idejében a cár érkezéséről, nem tudtak felkészülni. Napról napra várták vissza Odesszából az ott dolgozó forradalmárokat. De hát ki vagy mi a hibás? Az az istenverte pénzszűke, hogy süllyedne el az az átkozott pénz! Azóta, hogy a dúsgazdag Lizogub lebukott, odalett a legfőbb pénzforrásuk. Nem volt pénzük, hogy megfelelő lakást béreljenek, megjátsszák a gazdag embert, beszerezzék a legújabb szerkezeteket, drága spicliket fogadjanak fel, például a palotai cselédség közül. Garasoskodtak, nyomorúságos mindennapi kiadásaikkal igyekeztek takarékoskodni...

Andrej elszaladt egy Danyilova nevű diáklány lakására, ahol, értesülése szerint az előző napon ott volt Presznyakov és Okladszkij. Vanyicska nem annyira fontos, a fő: Presznyakov. Megtanácskozza a „spiclik rémével", hogy nem lehetne-e azt a bitang Griskát elérni?

Presznyakov az utóbbi időben mindenüvé Okladszkijjal járt. A tagbaszakadt, komor, zordon-basszus hangú Presznyakov, és a kis termetű, nevetséges, nyughatatlan, de minden munkában ügyes és fürge ördögfióka – Vanyicska Okladszkij. Hogy hol volt állandó lakásuk, senki se tudta. Valószínűleg sehol. Andrej egyszer-kétszer együtt vacsorázott velük valami vendéglőben, majd amikor az utcán búcsúzkodtak, Presznyakov azt mondta Okladszkijnak:

– No, Vanyuha, gyerünk valami vackot keresni!

Így ment ez... Okladszkij Andrejben keserű érzéseket keltett. Nem volt más oka rá, csak az emlékezés tette: az alekszandrovszki latyakos gödrök, a kiáltás: „tűz!", a kudarc. Ritkán találkozott vele, és többé semmiféle ügybe sem vonta be.

De most mindkettőjükre szükség volt, főleg Presznyakovra.

Ánya Danyilova – csíptetős, komoly lány, orvostanhallgató és irodalmár: a népi életből merített kis elbeszéléseket írogatott – Sztyopa Sirjajev szaratovi barátnője, a szokott konspirátori félmosollyal fogadta Andrejt.

– Sejtem, hogy nem hozzám jött. Ők nincsenek itt.

– De majd itt lesznek?

– Nehéz megmondani. Tegnap itt voltak. Várjon egy fél órát, ha nyolcig nem jönnek, akkor . . .

Andrej bement a szobába. Danyilova őt Zahar néven ismerte, munkásnak tudta, a forradalmi párt, sőt talán a vezetők bizalmas emberének, de részletesebben semmit. Mint minden radikális érzelmű lány, aki lelkesen politizál – Andrej Pityerben sok ilyet ismert –, Danyilova egy kissé eltúlozta forradalmiságát. Minden bevezetés nélkül nyomban éles beszélgetést kezdett, sőt némileg kihívóan azt firtatta: mire vár a párt? Miért állt be ez a szünet? Miért nincs válasz Rozovszkij és Lozinszkij kivégzésére? Lozinszkij még egészen kisfiú volt, semmiségért végezték ki: valamiféle litografált röplapot találtak nála, és Nyekraszov „Béke az egész világon" című költeményének másolatát. Lozinszkij pedig egyetlen kiáltvány miatt pusztult el. És a párt hallgat!

– Minálunk az előadásokon, amikor Trapp professzornak – ő az, aki Szolovjovot eszméletre térítette, gyógyszertant ad elő – eszébe jutott, hogy erről az esetről beszéljen, arról, hogy a ciánkáli szétbomlott, és Szolovjov nem ölhette meg magát –, tudja, mit tettünk?

– No mit?

– Anélkül, hogy összebeszéltünk volna, mind felálltunk, és elhagytuk a termet!

Ezt nagyon büszkén mondta. Andrej alig fojthatta el a mosolyát.

– Kitűnően cselekedtek. De talán a párt sem vesztegeti haszontalanul az idejét?

Pedig vesztegeti, vesztegeti, Alekszandrovszkban is elvesztegették, és Odesszában is. A radikálisok ok nélkül háborognak, de egyben igazuk van. Múlik a drága idő, mi valami fantasztikus jókat várunk Lorisz-Melikovtól, pedig hát fene se lesz, az okos emberek ezzel tisztában vannak.

– A szünetet, úgy gondolom, az okozza, hogy a társadalom, no úgy értem, hogy a tömeg, az újságolvasó közönség – egyelőre Lorisz-Melikov ígéreteinek igézetében él. De egy fél év múlva kiderül, hogy blöff az egész.

– És akkor a párt cselekedni kezd? – A lány jóságos, rövidlátó szemében tűz csillant a cvikker üvege mögött.

Andrej azt gondolta: ez a kedves lány is sietne gyilkolni, robbantani, meglökdösni a történelmet! Mi ez: divat? Lelki szükséglet? Vagy hatalmas, általános felismerés, hogy képtelenség a régi módon élni tovább?

Gúnyosan elmosolyodott.

– Két hónapja nincs merénylet, senkit nem ölnek meg – és máris unalmas? Micsoda disznóság, ugye? – Egyre jobban felvidult. – Miért lopják a napot? Egészen ellustultak ebben az illegalitásban!

– Maga egyik lányismerősömet parodizálja – mondta Danyilova. – Én nem sorolom magamat az ilyen kis hülyék közé. De az igazság az, hogy: igenis hozzászoktunk ennek az erőnek a létezéséhez. Többet mondok: misztifikáljuk. Mint ahogy a régiek a természeti erőket misztifikálták. Ez valami elháríthatatlan, végzetes. Nyáron zivatarnak kell lennie, villámnak, mennydörgésnek, a bűnösök megfélemlítésére. Azért csodálkozunk: miért nincs zivatar? Sokakat ismerek, akik részesek ezekben az égi jelenségekben – ismertem Sztyepant, ismerem Presznyakovot, Ványát, magát, másokat – de milyen furcsa: közönséges emberekként kezelem magukat. Nem tudom elhinni, hogy villámszóró Jupiterek!

– Közönséges emberek is vagyunk. A villámszórók – azok mások.

– Nono! – A lány megfenyegette ujjával. – Ne szerénykedjék. Magáról, Zahar, semmit se tudok mondani, de Presznyakovról pontosan tudom: öli a besúgókat. Sőt azok egyikét, akikkel végzett, jól ismertem: Zsarkovot, a nyomdászt. Jelentéktelen ember volt, olyan kis nyiszlett, ideges alak. Szaratovban Úrgének nevezték. És mégis, amikor elképzelem, hogy az erős Andrej Kornyejevics valahol elkapta és fojtogatni kezdte, ezt a csenevészt...

A jóindulatú fecsegő itt nagy sületlenséget mondott:

– Igen, Zsarkov kiadta a nyomdát, rászolgált a halálra, de magát a megölését, az áldozat könyörgéseit – Presznyakov elmondta, hogy még csak nem is védekezett – elképzelni kibírhatatlan.

Ezek a mi radikálisaink: nagy vérontásra szomjaznak, de egy kis vértől is elájulnak. Presznyakov viselkedése különösen felbőszítette Andrejt. Lefesteni a hőstetteit diáklányok előtt: mi lehet ennél ostobább dolog?

És amikor nyolc után a két barát megjelent, Andrej szárazon beszélt velük. Eljött Danyilova barátnője, egy Makarova nevű diáklány is, teához ültek, Okladszkij hozott valami édességet, egy üveg mézet, kolbászt – látszott, hogy itt piknik alapon szoktak vacsorázni, mert senki sem köszönte meg neki, ellenkezőleg, a lányok úgy bántak vele, mint egy cseléddel.

– Ványa, a szamovárt! Ványa, vágd fel a kenyeret, de ne kocsis módra!

Okladszkij fürgén megtett mindent, rohant a szobákból a konyhába, a konyhából az udvarra, kihordta a szemetet, megtisztogatta a gázlámpa égőjét, tréfált, bolondozott, tagbaszakadt barátja pedig a pamlagon ült, és zsírozott csizmás lábát egymásra téve komoran cigarettázott. Andrej egy alkalmas pillanatban odaszólt Okladszkijnak:

– Holnap legyél itt, reggel jön Házmester, szüksége van rád. Egy gépet kell rendbe hozni.

– Meglesz, ígérhetem kegyességednek! – vágta rá szemét kimeresztve Vanyicska, és tisztelgett.

Danyilova barátnője hangosan felkacagott. Vanyicska mulattatta őt. Igen, itt vidám társaság van együtt, és ő mintha felesleges ötödik volna. Presznyakov is mulattató volt a maga módján. Danyilova csíptetőjének zsinórja elszakadt. Presznyakov hurkot kötött rá, nyakába akasztotta, és húzgálni kezdte. A lányok haragosan ráförmedtek:

– Mit csinál? Azonnal hagyja abba!

– Hogy mit? Hozzá kell szokni – hangzott a rendíthetetlenül nyugodt felelet.

Vanyicska elragadtatással hahotázott. Az ügyről beszélni nem sikerült. Andrej jelt adott Presznyakovnak, kimentek.

– Figyelj rám, druszám! Nem jól teszed, hogy a Néva jegén véghezvitt hőstetteidről fecsegsz!

– Kinek fecsegek? Sztyepan úgy beszélt Annuskáról, mint az édes nővéréről.

– A nővéreknek se kell tudniuk. No jó, a te dolgod. Nem vagy gyerek. Magad is tudod, hogy fényes nappal lámpással keresnek. – Az önérzetes Presznyakov elsápadt a korholás hallatára, így hát Andrej a vállára tette kezét. – Más dologért vártalak. Tessék, az ügynökünktől jött. Ez a te területed.

Odanyújtott egy kis papírlapot: nevek sorakoztak rajta – Kletocsnyikov közölte a besúgó munkásokra vonatkozó adatokat. Presznyakovnak, aki csak munkásokkal foglalkozott, kocsmákban komázott velük a pétervári oldalon, és a Vasziljevszkij-szigeten, egy ilyen papír nélkülözhetetlen volt. Megragadta, és a folyosón, gyertyavilágnál, a fogát csikorgatva olvasta. Andrej azt kérdezte:

– Ismerős van köztük?

Presznyakovnak az volt a sajátossága, hogy nem felelt mindjárt.

– No, vannak?

– Vannak, úgy látom. Kettő is . . . – Ismét szünet, fogcsikorgatás. Tovább nézegette a papírt. Nehéz ember ez az Andrej Kornyejevics, minden mázsás rajta: az ökle, a gondolatai, a hallgatása. – De gyanítottam róluk.

Akkurátusan összehajtogatta a papirost nehéz ujjaival, és gondosan bedugta valahová a ruhája alá.

– Még van számodra mondanivalóm, Kornyejevics. Nem tudod, hol van Bogorodszkij? Harmadik napja nem tudjuk megtalálni . . .

A lakásból két szobát valami idegenek béreltek, a folyosón nem volt tanácsos ilyesmiről beszélgetni, lementek a hátsó lépcsőn. Andrej elmondta, amit legutóbb Kletocsnyikovtól hallott: Goldenbergről, arról, hogy készül a bírósági tárgyalás, amelyen ítélni fognak Sztyepan, Kvjatkovszkij, Zund és valószínűleg a nyomdászok felett is, mégpedig nagyon hamar, a nyáron, és Griska nagy leleplezéseket készül tenni. Hogyan akadályozzák meg? Ez most a legelsőrendű tennivaló. Befogni Griska száját. Végezni vele ott, a Trubeckoj-bástyában, most már valószínűleg nem sikerül. Így mondta: „valószínűleg", mert ostobán azt re-

mélte, hogy Presznyakov, a legleleményesebb és legkönyörtelenebb „villámszóró" - még három évvel ezelőtt külön csoportot szervezett a spiclik elintézésére - egyszer csak azt mondja: „Miért ne sikerülne?" De nem, Presznyakov hallgatott, sőt: egyetértése jeléül lehajtotta a fejét. Griskát ott nem lehet elérni. Ráijesszenek? Nem ijedős fajta. Itt valami titok lappang. Nemcsak árulás. Ismerve Griskát, azt a hólyagot, sejteni lehet, hogy itt valami nincs rendjén, valami kívülről nem látható erő kapcsolódott be a cselekvésbe. Szóval, Bogorodszkijnak kell kapcsolatot teremtenie Griskával. Zund révén, aki ugyanott van, a Trubeckoj-bástyában. Először megfenyegetni, öklöt rázni. Hogy felocsúdjon. Aztán felnyitni a szemét az ostobának...

Presznyakov azt mondta, hogy Bogorodszkij ott lehet egy Vasziljevszkij-szigeti lakásban, a tizenkettedik utcában. Az udvaron beszélgettek. Tizenegyre járt, de olyan világos volt, mint nappal.

Presznyakov megszorította Andrej kezét; ettől a heves, kemény szorítástól Andrejnek minden haragja - amit a kérkedése és a diáklányokkal átfecsegett esték miatt érzett iránta - elszállt. Ez a legény minden lehetőt és lehetetlent megtesz.

- Bemegyek elbúcsúzni. Sietni kell a Vasziljevszkij-szigetre! - És futott a hátsó lépcső ajtaja felé.

„Még a teát sem issza meg" - gondolta Andrej. Két percig várt, és csakugyan: Presznyakov, csizmájával dobogva már lefelé szaladt.

Házmester hosszas keresgélés után kiszemelt egy lakást a Podolszkaján, ott rendezték be az új nyomdát. A lakás bérlőinek Kibalcsicsot és Panya Ivanovszkáját jelölték ki, Agacseszkulov és felesége néven, személyzetnek pedig - szegény rokon gyanánt - Lilocska Tyerentyevát.

Andrej gyakran eljárt a Podolszkaja tizenegy számú házba: szükség volt ott rá mint segítőtársra, tanácsadóra: a dolog nehezen indult, a gép rosszul működött, a „Lisztok Narodnoj Voli"* első száma sehogy sem tudott megjelenni, meg aztán a „házasfe-

* „Népszabadság Lapja."

lek" és a „házigazda" meg a „személyzet" közti viszony sem éppen simán alakult. Mielőtt a Podolszkaja utcába a közös életre szövetkeztek, a nők egyszer sem látták szemtől szembe Kibalcsicsot, és egymást is alig ismerték. Házmester nevetve mondta el, hogy miként „házasította meg" Kibalcsicsot, „leánynézőt" rendezett, a nők igen izgatottan jelentek meg, kiöltöztek, nem annyira tetszeni kívántak a leendő lakótársuknak, mint kipuhatolni, hogy milyen ember. Nem csekélység, összezárva lenni hosszú heteken át! Kibalcsics valami fölényes emberkerülőnek mutatkozott, alig motyogott néhány szót, sietett valahová: a nők elbátortalanodtak. No, persze, Technikust meg kell ismerni, hogy megszeresse az ember. Túlságosan magába, az ötleteibe mélyed, fantasztikusan gyakorlatiatlan, és kívülről közönyösnek, sőt nem is nagyon okosnak látszhat. Hát ez a közönye ijesztette meg a nőket.

Lilocska Tyerentyeva, akit Andrej Odesszából már valamelyest ismert, a legelső napok egyikén bevallotta:

– Lehet, hogy a maga Nyikolaj Ivanovicsa jó ember, de egy kissé... korlátolt.

Andrej elnevette magát.

– Nyikolaj Ivanovics korlátolt? No de, Lila! Hiszen Oroszország legragyogóbb elméinek egyike! – Őszintén beszélt, bár talán kissé elvetette a sulykot. Az utóbbi hónapokban közeli kapcsolatba került Kibalcsiccsal, sőt megkedvelte. – Ha nem ilyen rohadt időben élne, akkor Descartes, Lomonoszov volna!

– Meglehet, de mint Agacseszkulov úr egyáltalán nem valami mintaférj: mindig hallgat, örökösen begubózik, örökké a könyveket, iratokat búvja...

Így volt ez a kezdetben, amikor a „család" még csak éppen megalakult, de a viszony most javult, és a nők, úgy látszik, megbékéltek Kibalcsics természetével, csak tréfálkoztak rajta egy kicsit. A házi teendőkben ritka ügyetlen volt, nem értett sem a szamovár begyújtásához, sem semmiféle étel elkészítéséhez, szobájában állandó összevisszaság uralkodott, a nőket be sem engedte oda, mondván, hogy szétszórják az írásait. De most, május végén nem a „családi" viszonyok rendbehozása okozott gondot, hanem az, hogy a gép rosszul működött. Igazi nyomdagép –

olyan pompás, tiszta, amilyen a Szapjornaja utcai nyomdászoknak volt – sehogy sem akadt.

Ez a nyomdagép nehéz, horganyzott aljú acélkeret volt. A szedéshasábokat ebbe a keretbe rakták, és csavarok segítségével feszesre rögzítették benne. A keret vagy három pudot nyomott, Ánya és Lila Héraklész tizenharmadik hőstetteként szerette elbeszélni: Barannyikov egy napon bérkocsin – az ablakból látták – a ház elé hajtatott, számára szokatlan, könnyű tengerésztiszti körgallérban, könnyedén leugrott, elhaladt a kapuban álló emberek mellett, gyorsan felment a második emeletre, de a szobában megtántorodott, és csaknem elesett. Kiderült, hogy a pelerinje alatt hozta ezt a hárompudos keretet. A festékkel bekent betűkre rádobtak egy papírlapot, azon görgették a posztóval bevont, nehéz hengert – ennyiből állt az egész. De a fene tudja, hogy a szedés miért lett olyan tarka, üres helyekkel, rémes foltokkal tele. És senki sem értette, hogy mi a baj. Mert igazi nyomdászaik nem maradtak. Egymás után három nyomda bukott le: egy a Szapjornaján, majd a csornoperegyeleceké, amelyet Zsarkov árult el, és utána még egy, amelyet munkások rendeztek be. Minden alkalommal több tucat hozzáértő ember bukott le. És most itt van Panya, Lilocska, Kolja Kibalcsics, akinek az esze nem a nyomdán, hanem mindenféle számításon, magasröptű filozófián jár. Három napig vesződtek a géppel valamennyien, akik nem voltak lusták, Andrej is. Még Tyigrics is tanácsokat osztogatott, és elgondolásainak adott kifejezést, noha mint műszerész – akárcsak Andrej – nulla volt. De Tyigrics nagy cikket írt a „Lap" számára, az egyetlent, egyéb nem volt benne, és nagyon izgult, azt kívánta, hogy a radikalisták, ahogy ő kifejezte magát, mielőbb megismerkedjenek a tartalmával. Mind ugyanezt akarták. Tyigrics epésen írt Lorisz-Melikovról. Ez igen szükséges és rendkívül hasznos volt, és minél előbb jelenik meg, annál hasznosabb: kitisztítják az idealisták agyát. És egyáltalán, a párt addig él, amíg a sajtója élénk, itt pedig már öt hónapja csend van, csaknem síri csend ...

De semmiféle igyekezet nem használt: a levonat nehezen olvasható lett. És Andrej csak május utolsó napján, este, amikor elszaladt a Podolszkajára, csak akkor látott Lilocska Tyerentyeva

kipirult arcán vidámságot, mint annak idején Odesszában, amikor a Lanzseronovszkáján bolondoztak.

– Hurrá! Gratuláljon nekünk! Mi pedig magának! – És egyszeriben gyorsan megölelte és megcsókolta. Sietve bevonszolta a szobába, miközben ezt suttogta: – Pompásan megy a szedés. Még jobban, mint a Szapjornaján. Holnap reggel megkezdjük a nyomtatást.

– Ki csinálta meg a gépet?

Lilocskának csillogott a szeme, és állandóan mosolygott, amikor Andrejre nézett. Gyönyörű szőke hajfonat! És egyáltalán, nagyszerű lány. Ha nem volna ...

Lilocska még mindig fogta a kezét, de hirtelen hevesen elengedte:

– Amióta Szonya Perovszkaja elutazott a mi drága Odesszánkba – mondta –, maga borzasztóan rideg velem. Miért?

– Mi köze ehhez Szonya Perovszkajának?

– No, csak úgy fecsegek. Szonya valamelyest mindenkire úgy hat, mint egy dame patronesse – de ha nincs itt, akkor egy icipicit lazíthatunk, nem igaz? Micsoda alkalom: a nyakába ugrom, megölelem, mint egy nájád, forrón csókolom, ő meg csak áll, mint egy kőszent, és azt kérdezi: „Ki csinálta meg a gépet?"

És Lilocska a sérelem megjátszásába belefáradva felkacagott, és befelé szaladt a folyosón. Kedves teremtés! Csodálatos, menynyire megőrizte odesszai napbarnított színét. A többi odesszainak már régen megfakult a bőre, ő pedig most is épp olyan barna, a keze-lába is barna, csak a haja lett világosabb.

– De mégis, ki csinálta meg a gépet? – kiáltott a lány után.

– Vanyicska! Okladszkij!

Öten ültek a szobában. Házmester és Tyigrics feléje se bólintottak Andrejnek, sőt még egy pillantásra sem méltatták: úgy belemerültek a vitába, valami sorokról vitatkoztak, alighanem Tyihomirov cikkéről volt szó. Kibalcsics Házmester pártján volt. Igyekeztek rábeszélni, hogy a nagyon sértő szavakat törölje.

– Nem ezen múlik, Lev. Egy újabb szitokszó, egy újabb „bitang" – senkit meg nem győz ...

– Helyes, belátom! Vedd úgy, hogy enélkül lesz ...

Tyigricsben ez a jó: nem makacskodik a végletekig. Vitatkozik, vitatkozik aztán előveszi a jobbik eszét, és beadja a derekát.

– Tehát, innen olvasom – mondta Házmester. – Tarasz, ülj le, elfogod a világosságot! Figyelmesen hallgasd, holnap nyomdába adjuk. – Andrej leült melléje a pamlagra. Házmester egy kissé akadozva, de hangosan és érthetően olvasta: „Lorisz ügyesen kihasználja különféle újságírók szolgalelkűségét, kegyesen fogadja őket, és elbeszélget velük: ő ezzel semmit sem veszít, az újságírók pedig olvadoznak a gyönyörtől, és készek akár a falra mászni a jóságos úr kedvéért. Elszakítja tőlünk a liberális pártot. A fiatalságot illetően is ugyanezt szándékozik tenni. A minap megjelent kormányintézkedés nemcsak kegyelmet, hanem a jogok teljes visszaadását is ígéri a diákhistóriák miatt száműzötteknek. Lorisz a diáksággal személyesen is eljátszadozik, magához hívja képviselőiket..."

– A „képviselőiket" feltétlenül idézőjelbe – mondta Tyigrics.

– Igen, idézőjelbe, továbbá: „...mindenféle kedvezményt ígér. – Ezeknek az intézkedéseknek nyilvánvalóan az a céljuk, hogy egyenetlenséget támasszanak a radikális párt soraiban, felkínálva a visszalépés lehetőségét minden árulónak, minden gyengelelkűnek. Azt kell hinnünk, hogy Lorisz hamarosan többékevésbé veszedelmes frakciókra osztja a radikális pártot, és pártfogolni fogja a békésebb forradalmárokat.

Szó, ami szó, nem ostoba politika! Összetömöríteni a kormányzat erőit, megosztani és meggyengíteni az ellenzéket, elszigetelni a forradalmat, és egyenként megfojtani az ellenséget – nem rossz! És figyeljétek meg, hogy mindezeket a verebeket, semmiről le sem mondva, kizárólag pelyvával akarja lépre csalni."

– A lépre csalás kitűnő, Tyigrics! – jegyezte meg Ivanovszkaja.

– Az ezután következő részt kihúzzuk. Jó? – kérdezte Házmester. – Az ocsmány képmutatást, az eblelkeket satöbbit. Beleegyezel?

– Bele, húzd ki. Testvérek, ti el sem képzelitek, milyen nehéz nekünk, akik illegális újságba írunk, megtalálni a helyes hangot! Emlékszem egy esetre Krivenkóval... – Tyigrics elnevette magát. – Emlékszel, írt nekünk egy kis cikket Makovszkij körrendeletéről. Az első változat fenét sem ért, tömény útszéli szitkozódás volt. Megkérdeztük: mi van magával, Szergej Nyikolajevics? Hát, azt mondja, amikor éreztem, hogy megszabadultam a

cenzúrától, úgy elteltem haraggal a kormányzattal szemben, hogy nem találtam más kifejezéseket, csak válogatott szitkokat!

– No jó, ne szórakoztass adomákkal, gyerünk tovább – mondta Házmester. – A továbbiakban nincs semmi változtatás. A befejező rész pedig most így fest: „Vajon az örmény diplomata politikáját siker koronázza-e? Ez természetesen attól függ, hogy mennyi értelem és állampolgári érzés van az orosz emberben. Lorisz politikája teljes egészében a társadalom, az ifjúság, a liberálisok, a forradalmárok ostobaságára és önzésére épül. Nagyon reméljük, hogy elszámította magát; hogy a társadalmat nem lehet puszta ígéretekkel rászedni; hogy a fiatalság nem vásárolható meg ösztöndíjakkal, karrier biztosításával, és hogy a forradalmárok szorosabbra zárják soraikat, mint bármikor." A következő egész bekezdés is marad úgy, ahogy volt. Rögtön utána – Tarasz, figyelj, te erről nem tudsz, tegnap kaptuk! – következik Smidt levele, a Harmadik Ügyosztály főnökéé.

A rövid levél, amelyet Házmester felolvasott, az egyik kormányzósági csendőrparancsnokság főnökének szólt. Alighanem titokban szétküldték valamennyi kormányzóságba. Ez volt az értelme: a társadalomban hírek keringenek valamiféle állítólag tervbe vett változtatásokról, némely állami intézmény (értsd: a Harmadik Ügyosztály!) megszüntetéséről. És Smidt úr Lorisz-Melikov megbízásából sietve közli, hogy ez mind kitalálás, semmi köze sincs a kormányzat szándékaihoz. Pompás! A „Lisztok" csinos kis bomba lesz: halomra dönti a reményeit némely korlátolt agyú álmodozónak, akik az utóbbi hónapokban megszámlálhatatlanul elszaporodtak, akár a varjak.

Lila a szomszéd szobába teázni hívta őket. Mindannyian felajzottak, jókedvűek voltak: a párt ismét nyeregben ül, és holnap hallatja a hangját! Teázás közben Lila elmondta, hogy Vanyicska milyen gyorsan, hozzáértően javította meg a nyomdagépet: Házmester reggel tíz órakor hozta ide, negyed tizenkettőkor pedig már el is készült a munka, és a levonat kitűnően sikerült.

– De meg kell mondanom magának, Grigorij – odesszai szokás szerint Grigorijnak hívta Andrejt – egyébként olykor Tarasznak meg Borisznak is –, ez a maguk Vanyicskája furcsa szerzet. A nagyanyám az orrukról meg tudta határozni az emberek jelle-

mét. Az ilyen Vanyicska-féle hegyes orrúakat „Ravasz orr"-nak nevezte. Juj, de nagy csibész ez a Vanyicska!

És Andrejre nézve, mintha ezt csak neki mondaná, megint mosolygott, és csillogott a szeme.

– Miért csibész? – kérdezte Andrej. – Mellesleg szakmája van, ami egyikünknek sincs . . .

– Vanyicskát ne bántsák. Az én nevelésem – mondta Panya Ivanovszkaja. Mindnyájan tudták, hogy a fivére, Nagy Vaszilij doktor akadt rá Vanyicskára, nyolc évvel ezelőtt a gyári kisinasok között, felvette a maga iskola-kommunájába, és attól fogva Okladszkij a forradalmárok közt nevelkedett, mint fogadott fiuk.

– Nem valami ragyogó nevelést adtál neki. Egyre meg akart szorongatni – mondta Lila, tréfásan kacsingatva –, éppolyan fürgén, ügyesen, mint ahogy az altisztek szorongatják a szolgálókat a pitvarban.

– Jaj! Mikor csinálta ezt? – ijedezett Panya.

– Tudjuk, mikor. Te nem vetted észre. De nem erről beszélek. Ez még semmi, megbocsátható.

– Nem! Ez teljesen tűrhetetlen! – emelte fel a hangját Házmester. – Majd megcibálom a fülét annak a taknyosnak.

– Megőrült! Az isten áldja meg! Nagy ég, még besúgó lettem! Ez az ember kisegített minket, megjavította a gépet . . .

– Ezért köszönet jár, azért pedig megkapja a magáét – Házmester az öklét mutatta.

– Ne merje, Házmester! Halálosan megharagszom magára, ha bármit is csinál. Ez mind ostobaság. De ami csakugyan nem tetszik, az az állandó szava járása: „Tűz!", „tűz!" Felteszi a teáskannát az asztalra: „Tűz!" Megindítja a gépet: „Tűz!" Megkérem, hogy vigye ki a szemetesvödröt, visszajön, nyújtja az üres vödröt: „Tűz!" Mit szólnak hozzá – micsoda gyengeelméjű?

Kibalcsics hirtelen megszólalt – szokása szerint teljesen függetlenül az előzményektől –, azt mondta, hogy az állam Poroszországban magánvasutakat vásárol. Okladszkijról nem beszéltek többet. De Andrejnek ez a „tűz"-história szintén nem tetszett.

Későn léptek ki az utcára, hármasban: Tyigrics, Házmester és Andrej. Az volt a szabály, hogy lehetőleg ne járkáljanak hármasban. Tyigrics hamar lekapcsolódott, felrázott egy álmos bérkocsist, és hazahajtatott a Lityejnájára. Katyenka már biztosan

nem találja helyét, idegeskedik. Házmestert és Andrejt senki sem várta. Lassan mentek, élvezték a fehér éjszakát: kora alkonyathoz hasonlított, és csak a kihalt utcák meg a sötét ablakok vallottak arra, hogy éjfél van, hogy alszik a város. Házmester elmondta, hogy nappal találkozott Bogorodszkijjal – Presznyakov tegnap előkerítette –, és közölte vele, milyen feladatot kap Griskára vonatkozóan.

Bogorodszkij Bogorodszkij ezredesnek, a Trubeckoj-bástya főfelügyelőjének a fia volt. Az ő révén sikerült néhányszor a foglyokkal érintkezni: könyveket szerzett be a börtön könyvtára részére, és némelyikbe tűvel sajátos jeleket szurkáltak. Aztán a látogatáskor közölték, hogy melyik könyvet vegyék ki. Zungyelevicsnek Piszemszkij „Háborgó tenger" című regényét kellett kivennie.

Másnap Andrej fogott egy köteg frissen kinyomtatott lapot, és elvitte Ánya Korba lakására: estére mind szétviszik onnan a munkás- és diákkörökbe. Megtehette volna, hogy nem vállalja magára a hordár szerepét, akárkit elküldhetett volna az új barátok közül, akár Kokovszkijt is. De vágyott rá, hogy maga vigye el: megmutassa, élvezze a csodálkozást. Bérkocsin ment. Bőriszákja, amilyenben a pityeri mesteremberek viszik a szerszámaikat, degeszre megtelt a nehéz papírköteggel, felülre pedig egy kis fekete rohadt krumpli meg miegymás volt szórva. Panya adta, álcázás céljára.

Nyílt az ajtó, és Ánya csillogó szeméből – naiv, ukrán őszinteségében minden nyomban meglátszott rajta – valami örömöt olvasott ki. Nem, nem a lap tette, valami más, váratlan dolog.

– Tarasz, tudod-e . . . – suttogta Ánya.

– Egyelőre nem tudom!

Szonya lépett ki a szobából! És Andrej szívét ugyanúgy, mint akkor, ősszel, amikor két hónapi különválás után találkoztak, egyetlen pillantástól erre a feléje forduló arcra – az övére, forró hullám csapta meg. Szonya kezet nyújtott, Andrej megszorította.

– Jó napot, Tarasz. Megint nem sikerült . . .

Akkor megölelte. Szonya arca égett. Lesoványodott, egészen könnyű lett, a haja és a keze nedves volt. Két órája érkezett a

pályaudvarról, és az imént fürdött. A folyosón éppen senki sem mutatkozott. Kettesben voltak. Szonya szorosan átfonta a nyakát két erős karjával, melléhez simult, lehajtotta fejét, úgyhogy Andrej a feje búbját csókolta meg, a búzaszőkén fénylő, nedves, gyermeki szappan illatú haját, és egyszerre mindent megértett: a szenvedést, a boldogtalanságot, a szerelmet.

Vacsoránál Szonya elmondta, hogy Verocska Figner miként hajtott fel pénzt, hogyan vettek fúrót meg fűszerárut a bolt számára, hogyan béreltek helyiséget a Italjanszkáján, mennyit kínlódtak a fúróval, a talaj agyagos, a fúró csak óriási erőfeszítés után mozgott, hogy Szablin megbetegedett, Grisa Iszajev a gyújtó felrobbanásakor elvesztette három ujját, és a kórházba került, Bászka jár be hozzá, Verocska is ott van, de teljesen kimerült, kéri, hogy váltsák le, engedjék meg, hogy visszatérjen a fővárosba. Egyelőre ketten jöttek: ő és Szablin, a „Prohorovszkij házaspár".

Andrej hirtelen valami alig érzékelhető kínos ellenszenvet érzett Szablinnal szemben. Ez új volt.

– Megfértek egymással? – kérdezte.

– Kik? – kérdezte Szonya.

– A Prohorovszkij házaspár.

– Persze! Elképzelhető az: Koljával össze nem férni?

– Kolja határozott, nemeslelkű ember, de néha halálra fárasztja az embert – mondta Marija Nyikolajevna ujját figyelmeztetően felemelve. – A versekkel, szójátékokkal. Különösen a szójátékokkal. Volt ilyesmi?

– Volt!

– Ó, ez rettenetes!

– Én megszoktam, sőt tetszett is nekem – mondta Szonya könnyedén, és Andrejre pillantva ismét elmosolyodott. – A „Maljuta Szkuratov" című poémáját csaknem minden este meghallgattam. Már betéve tudom. A szójátékokat, ez igaz, csak úgy öntötte reggeltől estig. Kolja, hol a kéztörlő? Kész törlőt akar, vagy félig készet? Kolja, Verocska ad pénzt. Kit ver és miféle Ocska? És hasonlókat kifogyhatatlanul.

Valamennyien kacagtak. Andrej kényszeredetten mosolygott.

Szonya elbeszélése mégis szomorú volt. Annyi igyekezet, munka, kockázat, annyi elfecsérelt nap, teljesen hiába: nem kaptak

idejében értesítést. Az alatt a rövid idő alatt, ami a cár érkezéséig rendelkezésükre állt, nem sikerült az aknát a szükséges pontig elvezetni. Betemették a gödröt, eladták, amit tudtak, otthagyták a boltot, szétszéledtek. Ostobaság. A mi örökös megütközésünk: ki a hibás? Magunk vagyunk a hibásak. Minek mászkálunk mindenféle vidéki zugba, ott minden bonyolultabb, kevesebb az ember, kevesebb az erő. A cárt Pityerben kell megölni, nem másutt. Szonya aztán kérdezősködni kezdett, és mindenről beszámoltak neki: a podolszkájai nyomdáról, Obolesev és Adrian Mihajlov ügyének tárgyalásáról: két hete volt, és mindkettőt halálra ítélték, most a Trubeckoj-bástyában vannak, ugyanott, ahol Griska Goldenberg. A halálbüntetést megváltoztatták: Adrian Mihajlov és Obolesev tizenkét évi kényszermunkát kapott. És úgy látszik, akármilyen keserves is kimondani: Adrian, a nevezetes Barbár kocsisa, valahogy törte is magát ezért a kegyelemért.

Kettesben mentek a rakparton.

– Sohase megyek el tőled – mondta Szonya.

Andrej megszorította a kezét. Különös: az eleven Szonya kezét fogja, mellette lépked, és napközben még nem tudták, hogy mikor találkoznak.

– Csak veled együtt megyek el.

– Igen – felelte Andrej. – Soha többé!

– Ez tiszta őrület! Mennyi időnk van még hátra?

Valami hosszú posztókaftános ember jött lassan, imbolyogva szembe velük, éjszakai csavargó vagy részeg. Arca fehérnek, halottinak látszott a hajnali derengésben. Bizonyára az ő arcuk is ilyen. A csavargó vaksin hunyorogva hosszan rájuk meredt. Néhány lépés után Andrej hátranézett: a csavargó eltűnt.

– Még az egész élet a miénk – mondta Andrej.

– Néha úgy érzem, hogy nagyon régóta élek, nagyon öreg vagyok, végtelenül fáradt. Máskor pedig mintha csak most kezdődne minden. És szörnyen kívánok élni! – Szonya felnevetett – És semmire sem emlékszem. A múlt mintha nem is lett volna. Ma a pályaudvarról jövet, ott kocsiztam el a szüleim háza előtt, felnéztem az ablakokra, és közönyösen azt gondoltam: „Lehet, hogy a mama éppen itt van." A mamát szeretem, meg akarnám látogatni. De minden egyéb eltűnt, idegen. Nyugodtan elhaladtam,

mint egy idegen ház előtt. Amikor Odesszában a Sándor téren ültem, és vártam, hogy mindjárt arra jön a fiad – nagyon bonyolult úton megtudtam, hogy aznap a szabóhoz viszik, matrózruhácskát rendelnek neki –, nem tudom, miért, de iszonyúan izgultam, a szívem kalapált. Nevetségesnek éreztem magam!

– No milyen? – kérdezte Andrej rövid hallgatás után.

– Nagyon szép. Olyan erős, falusiasan piros az arca. És tudod, a járása a tied: mellét kidülleszti, a fejét magasra tartja, szinte mulatságosan hasonlít rád!

– Kivel volt?

– Valami idős hölggyel ment. Természetesen nem az anyja... Nézz hátra!

Andrej hátranézett, és látta, hogy a hosszú posztóköpenyes csavargó vagy harminc lépésről követi őket. Gyanús volt, megálltak. A csavargó is megállt, hogy rágyújtson. A kénes gyufaszálak nem lobbantak lángra, a folyóba dobálta őket. Most már kétségtelen volt, hogy őket figyeli. Az éjszakai spiclik egyike, akik alkalmi munkát keresve kódorognak szerte a városban.

– Nesze neked új eszmék, liberális áramlatok – mondta Andrej dühösen. – A kémek és rendőrkopók kétszer annyian vannak...

Szorosan belekarolt Szonyába, ahogy a nyevszkiji lányokba szokás, és gyors, katonás lépésekkel átment vele az úttesten, a házakhoz, és eltűntek egy kapuban.

Zungyelevics megkapta Piszemszkij „Háborgó tengeré"-t, elolvasta a Griskáról szóló hírt, és megdöbbent: most már érti, hogy honnan tudott annyi mindent a vizsgálóbíró! Különösen részletes és ijesztően pontos értesülései voltak a Szolovjov-ügyről, a Bolsaja Szadovájan levő kocsmákban meg a „Szevernij"-ben az Oficerszkáján tartott megbeszéléseikről: arról, hogy ki mit mondott; Griska elutazásáról Harkovba, és arról, hogy ő, Zungyelevics, ezt megelőzően Griskát Kropotkin megölésével kapcsolatos kiáltványokkal, meg a „Zemlja i Volja" című újsággal látta el. Ki tudhatta mindezt ilyen pontosan? Csakis Griska, az a gazember, az a rajongó hülye. Eddig csak gyanakodtak, most itt a tény. És az utasítás: elhallgattatni. Az is megrendítette, hogy Griska itt van mellette, a Trubeckoj-bástyában. A könyvre,

amelyet puszta véletlen folytán sikerült az első emeleten levő cellájába eljuttatnia, tinta-pontokkal ráírta: „Halál az árulóra".

Griskát vakrémület fogta el. Tudta, hogy Zund a Trubeckojbástyában ül, és engedélyt kért, hogy vele találkozhasson. Most nemcsak Dobrzsinszkijjal volt dolga, hanem Pleve törvényszéki ügyésszel is, aki figyelemmel kísérte a nyomozást. Pleve szigorú ember volt, bár Griska benyomása szerint megértő, és a nézeteit illetően közel állt Dobrzsinszkijhoz, vagyis ahhoz a párthoz, amely a titáni küzdelmet folytatta, mégis megtagadta a kérését. De Griska tudta, hogy ha nem láthatja Zundot, és nem magyarázkodhat előtte, akkor egyszerűen nem élhet. Ugyanarra a könyvre, amelyet kapott, pontokkal ráírta: „Barátaim, ne bélyegezzetek meg engem, higgyétek el, háromszor is odaadtam nektek és az ügynek az életemet, higgyétek el, hogy a régi becsületes és őszinte Griska vagyok."

Választ nem kapott. Ekkor Griska ravaszsághoz folyamodott: azt mondogatta, ha megengedik neki, hogy Zunddal találkozzék, rá tudja venni, hogy ugyanúgy cselekedjen, mint ő, és ez rendkívül nagy hasznára lesz a vizsgálatnak, mert Zungyelevics fontos személyiség. Azt is megígérte, hogy rábeszéli Ljudvig Kobiljanszkijt, a Kropotkin-ügyben volt társát, aki szintén a bástyában ül. Megkapta az engedélyt. Griska és Zungyelevics séta közben találkoztak. Zund felismerhetetlenül sovány és sápadt volt, arcát vörösesfekete szakáll nőtte be. Kifejezéstelenül nézett Griskára, mint egy idegenre, nem mozdult helyéből, a tekintete pedig rendkívül gőgös és hideg volt. Ez a tekintet Zund távoli múltjából eredt, a vilnai rabbiképző iskolából, ahol a legtudósabb talmudistákat nagy tudományuk önhittséggel töltötte el. Griska odarohant hozzá, és magyarázni kezdett, olyan gyorsan hadarva, ahogy csak tudott. Zsargonban beszélt. A mellettük álló börtönőr semmit sem értett. Griska kivágta a legfőbb érvet: mindez Oroszország megmentésére történik, hogy megszűnjék a vérontás, véget érjen a harc, hogy megértés, megbékélés következzék be, és ha az ő nevét most elátkozzák is, a jövendő Oroszország köszönetet mond neki.

– Te őrült – mondta Zund. – Becsaptak téged, mint egy utolsó hülyét. A te vallomásaid alapján fognak minket kivégezni – és ezért köszönetet vársz? Te ezerszeres áruló!

És nem hallgatta tovább, otthagyta.

Elkezdődött Griska haláltusás őrülete. Nem, tökéletesen beszámítható állapotban volt, de közben – mintha egy kívülálló szemével nézné – teljesen őrültnek érezte magát. Könyörgött Plevének, Dobrzsinszkijnak, és rajtuk keresztül Lorisz-Melikovnak, hogy Zungyeleviccsel közös cellába tegyék. Pleve megígérte neki – habár ez rendkívül nehéz, sőt megengedhetetlen dolog –, hogy megszerzi az engedélyt, cserébe újabb adatokat kért. Kirázogatta Griskából az utolsó morzsákat is. És Griska készségesen adott, emlékezett, kétségbeesetten erőltette az emlékezetét, az az egyetlen cél vezérelte, hogy még egyszer találkozzék Zunddal, és mindent megmagyarázzon neki. Erről ábrándozott. Ha kiment az udvarra sétálni, cigarettaszopókákra karcolt kis üzeneteket dobált szét, remélve, hogy legalább egy eljut a társaihoz. Tízesével dobálta, mindet ugyanazzal a szöveggel: „Barátaim, ne bélyegezzetek meg engem, és ne illessetek a szégyenletes áruló jelzővel; ha csalás áldozata lettem, akkor ti az én ostobaságomnak estetek áldozatul. Én ugyanaz a társatok, ugyanaz az egész lelkével odaadó, becsületes Griskátok vagyok, hat éve már a ti gondolatotok és az iránttatok érzett szeretetem éltetett, és éltet most is . . .”

Nem kapott választ. Griska őrülete a felismerésből fakadt. Ettől is megőrülnek az emberek: amikor önmagukkal kapcsolatban hirtelen rádöbbennek valamire, amit addig nem értettek meg. Papírt kért, és az első lapra felírta: „Vallomás. Barátok, elvtársak, ismerősök és az egész világ ismeretlen becsületes emberei . . .”

Leírta egész életét, a nagy becsapást, az árulását, a szerencsétlenségét, és így tovább, és minél tovább és részletesebben írt, annál jobban megnyugodott. Fegyka Kuricinnal kezdődött minden. „Az emberek iránti bizalmamnál fogva, az én átkozott érzelgős természetemnél fogva . . . Azt mondta nekem, hogy kiszabadul, és én lelkes szeretetemben a barátaim iránt, és üdvözletemet akarván küldeni nekik, megmondtam a nevüket, erre letartóztatták őket . . .”

Amikor Griska mámorosan belemerült a „Vallomás” írásába, váratlanul ismét meglátogatta őt Lorisz-Melikov egy tekintélyes úr kíséretében: Dobrzsinszkij később megmagyarázta, hogy

az illető Smidt, a Harmadik Ügyosztály főnöke. Griska ezúttal semmiféle izgalmat nem érzett, sőt még csak a legkisebb büszkeséget sem, amikor a gróffal beszélt. A közeledő tárgyalásról beszéltek. Lorisz-Melikov megmondta, hogy a halálos ítéletek elkerülhetetlenek.

Griska mintegy félálomban beszélt a gróffal. Csak egy dolgot akart: Zungyeleviccsel találkozni. Ha nem is a cellában, nem is egész éjszakára, legalább az udvaron, séta közben, néhány percre, bárki jelenlétében.

A gróf elmagyarázta, fekete kaukázusi szemével Griskát majd keresztüldöfve, hogy mit és hogyan mondjon a bíróság előtt.

– Igen, igen! Így mondom, kegyelmes úr! Okvetlenül! Ezt mondom... – bólogatott Griska, de szinte nem is hallotta, fel sem fogta a szavait.

Amikor a gróf eltávozott, Griska levelet írt neki, amelyben kérte, hogy a tárgyaláson semmiféle elnézést ne tanúsítson iránta. Így telt el a június, álmatlanul. Griska dolgozott. Július elején a „Vallomás" a befejezéséhez közeledett. És minden a végére járt: az ereje, az élni vágyása. Megengedték neki, hogy találkozzék Zungyeleviccsel. Dobrzsinszkij ügyész ott állt a közelben, és orcátlanul hallgatózott: mint odesszai, bizonyára megértett valamicskét a zsargonból.

Zund most szelídebb volt, szemében a részvétnek némi kis szikrája csillant meg. És nem húzta el a kezét, amikor Griska odarohant, hogy megszorítsa.

– Eljött hozzám Lorisz-Melikov. Teljesen megbolondultam... – mormolta fintorogva Griska. – Kinek jut ki még ilyen megtiszteltetés?

– Nemcsak neked.

– Hát még kinek?

– Adrian Mihajlovnak. Lorisz májusban volt nála, megbízható emberektől pontosan tudom, Adrian a negyvenkettes cellában van. Halálra volt ítélve, most fegyenc: nyilván nem ingyen, valamit valamiért...

– Engem a többiekkel együtt fognak kivégezni – fortyant fel Griska. – Magam követeltem.

– Te több tucat embert végeztél ki – mondta Zund. – Frolov hóhér ma – te vagy, Griska Goldenberg.

Griska dermedten állt és hallgatott. Amikor Dobrzsinszkij egy ablakból hallatszó kiáltásra elfordította pirospozsgás vörös, borotvált képét, Griska ökölbe szorított kézzel mutatott rá, és ezt suttogta:

– Ő veszejtett el engem!

1880. július 15-én nagyon forró nap volt, az átizzott cellában a levegő kibírhatatlanul fülledt. Griska élete lejárt: törülközőből hurkot csinált, a törülköző másik végét a kézmosó csapjához kötötte. Az öngyilkosságról szóló jelentésre II. Sándor ezt írta: „Nagy kár!" A forradalmárok másnap Bogorodszkijtól értesültek a történtekről, és megkönnyebbülten fellélegeztek: a szerencsétlen áruló sorsa beteljesedett. A bíróságon csak holmi írások maradnak.

ÉS MÉG EGY HANG: M. P. DRAGOMANOV

Én, Mihail Petrovics, Dragomanov, 1880 nyarának elején Genfben váratlanul levelet kaptam Andrej Zseljabovtól. Küldötte, aki Pétervárról elhozta a levelet, kétségtelenül a legújabb orosz nihilistákhoz tartozott, az úgynevezett szociálforradalmár párthoz, amely az utóbbi években merész és véres hőstettekkel tette híressé magát. Az én magatartásom az ilyenfajta forradalmárokkal szemben ismert. Sok minden elválaszt bennünket: a nagyorosz centralizmus, a narodnyik ábrándok, az eszközök machiavellizmusa (mint például Sztyefanovics hamis kiáltványai, a bankrablások, számvevőszékek és posták kifosztása az őrök meggyilkolása árán), és főleg a politikai gyilkosságoknak harci elvvé tétele. Még 1878-ban a „Lisztok Gromadi"-ban jellemeztem a „halált halálért" terrorista kiáltványt, abban az évben pedig, amikor a pétervári küldönc beállított, „Terrorizmus és szabadság" címen jelentettem meg egy brosúrát. Annál inkább csodálkoztam, hogy Andrej Zseljabovtól kapok levelet, akit a régi időkből radikálisnak ismertem, majd mint a vezetők

egyikét – nem hiteles értesülések, de nagyon hitelt érdemlő hírek alapján –, mint a terrorista párt vezéreinek egyikét.

Mialatt vendégemet asztalhoz ültettem, az ablak mellé, kávéval kínáltam, elláttam újságokkal és folyóiratokkal, hogy ne unatkozzon, amíg én olvasok – habár az első órákban őt, mint mindenkit, aki ebbe a városba érkezik, nem az újságok érdekelték, hanem az ablakon kihajolva mohón nézte az utcát, a háztetőket, a távolban csillogó Rhône-t –, visszaemlékeztem a Zseljabovval való találkozásaimra. Kettő volt. Az első: 1873 őszén Kijevben, egy régi ismerősöm lakásán, ahol a radikálisok és az ukranofilek próbáltak összehangolódni és megszervezni a cselekvés egységét. Ebből a próbálkozásból semmi sem lett.

A második találkozás 1875 telén történt, annak a bizottságnak az ülésén, amely önkénteseket küldött Hercegovinába. Zseljabovra rá sem lehetett ismerni: élénk volt, harsány, parancsoló hangon beszélt, mindenben heves tettvágy és cselekedni tudás érződött. Már akkor belevonták őt a nagy perbe, de egyelőre szabadlábon hagyták. Kik voltak még ott? Két szerb, három ukrán, egy Mager nevezetű, igen érdekes lengyel meg én, akit egy másik ugyanilyen, de tisztán ukrán bizottság képviselőjeként odaengedtek a gyűlésre. Emlékszem, hogy Zseljabov nekiment Magernek: miért mutat a lengyel ifjúság olyan hideg közönyt az orosz szocialista mozgalom iránt? Mager azt felelte, hogy a lengyeleknek túlságosan fontos a nemzeti-politikai kérdés, úgyhogy ők most nem tudják az oroszokhoz hasonlóan teljesen átadni magukat a tisztán gazdasági-szociális irányzatnak.

– Nos hát akkor vessék fel a maguk nemzeti-politikai kérdését! – kiáltott fel hévvel Zseljabov.

Vita támadt, én olajat öntöttem a tűzre, mondván, hogy előbb meg kell érteni, mi az a lengyel nemzet, és hogy a lengyeleknek nem a történelmi, hanem a néprajzi Lengyelország helyreállítására kell törekedniük. Zseljabov támogatott, és Mager, búcsúzáskor azt mondta: „Mindenhez idő kell, uraim!" Amikor elment, Zseljabov kaján gúnnyal megjegyezte:

– Mindig ilyenek!

Ezt a mondatát és a haragos arckifejezését jól megjegyeztem: bosszantotta, hogy a lengyelek nem értik meg – még az ilyen radikálisok sem, mint Mager –, hogy a Jobbpart történelmi ál-

ma cseppet sem segít az orosz abszolutizmus megdöntésében; azonkívül pedig a gondolkodásmódját illetően végtelenül türelmetlen volt. Mindent egy csapásra elintézni, gyökeresen, mielőbb. Ismét vitatkoztunk, ezúttal a szocialista eszményről, és én szokásom szerint azt mondtam: ez hosszadalmas ügy! Ő fölényesen nevetett, természetesen opportunistának tartott. Négy és fél év telt el azóta. Én Európában éltem, ő ott, az oroszországi események egyre fenyegetőbb, baljósabb forgatagában, és bizonyára maga kavargatta azokat a tenger fenekén, mint Szadko, a citerás. Miről írhat valaki onnan, a tenger fenekéről?

„1880. május 12. hétfő.

Igen tisztelt Mihail Petrovics!

Kétszer találkoztunk, most írnom kell, és mindezt rendkívüli, sajátos körülmények közt. Emlékszem első találkozásunkra, 1873-ban Kijevben, X. Y. lakásán. Egy csomó, régi, nagyon öreg nihilista ül a csizmadiaasztal körül; mélyen elmerülve tanulmányozzák a mesterséget. Előjele „a nép közé menés"-nek, becsületes, munkás élet céljából... A „Vperjod" című lap programját elolvasták és kívánatosnak ismerték el. – De mi a valóság? – kérdezte magától mindegyik, és sietett alámerülni az ismeretlen népi tengerbe. Igen, nagyszerű idők voltak!... Elérkezett 1875–76 tele. A börtönök zsúfolásig megteltek emberekkel, sok száz élet derékba tört; de a mozgalom nem szűnt meg, csak a harci módszer változott, és a harcosok a tapasztalatokon okulva, a tudományos szocializmus propagandája helyett a népi követeléseken alapuló, szóval és tettel folytatott agitációt helyezték előtérbe. Ugyanabban az időben mozdult meg az ukrán Gromada és fő néppártoló elvéhez híven egész sor vállalkozást eszelt ki a szeretett Ukrajna hasznára. Ön ezen a télen X...-be érkezett, és másodszor is találkoztunk... Sok idő eltelt azóta, ha meggondoljuk, de nagyon sok idő!... Vegyük csak azt a kis zugot... Én láttam az ottani Gromada felvirágzását, eleven kezdeményezéseit. Lassan, de szakadatlanul folydogált egybe a két forradalmi áramlat – az összorosz és az ukrán; közel volt már – nem a föderáció, hanem az egység, amikor hirtelen... minden összeomlott. Az öregeket csábította a törvényes helyzet előnye, haboztak elhagyni a megszokott fészkeket, úgyhogy nagyszerű emberek vesztek el a harc számára, elvesztek a kez-

deményezések. Helyettük a nyers erőszak orcátlanul ünnepelte győzelmét. De mi zavarta meg a kárörvendők diadalát, mi ejtette vakrémületbe őket? Csak nem a lelkiismeret szólalt meg a könyörtelen üldözőkben? A narodnyik forradalmárok maradványai kezdték meg támadásukat, de már más haditerv szerint. A gyáva zsarnokok ösztönösen megérezték, hogy a gyenge pontjuk fedetlen, hogy a hatalmuk, sőt az életük is kockán forog. A kormányzat, mint egy súlyosan sebesült vadállat, ide-oda kapkod, már nem tud különbséget tenni az övéi és az idegenek közt, Damoklész kardja pedig továbbra is elérhetetlenül, fenyegetően lóg a feje fölött... A legfőbb vezetőség gondolkodóba esett: ne mondjon-e le? A kormányzat világosan felismerte helyzetét: mindenki úgy véli, hogy meg vannak számlálva a napjai: erkölcsi támogatást senkitől sem várhat; már csak egyrészt a gyávaság, az önzés és a szolidáris cselekvésre való képtelenség, másrészt a feladatok felfogásában mutatkozó különbség tartja vissza az összeomlástól. Ideje volna tetszetős ürüggyel engedni, ezt követeli a politika: de nem ezt akarja a hatalomhoz ragaszkodó öreg, és a hírek szerint a fia sem. Innen a kettősség, az ingadozás a belpolitikában. Lorisz, azzal a számítással, hogy megfosztja a forradalmat a támaszától, reményeket ébreszt; de képtelen azok valóra váltására, csak további csalódást okoz. Milyen alkalmas pillanat a mérleg megvonására! De mind hallgatnak; hallgatnak, amikor a forradalom ügyében való aktív részvétel mindennél kötelezőbb, amikor két-három lökés, közös támogatással, és a kormányzat összeomlik. A mindig ingatag társadalomtól sokat követelni nem lehet; de az orosz forradalmároknak hány százaléka harcol aktívan? Nézeteltérések vannak a legközelebbi feladatok értelmezését illetően...

Mihail Petrovics, talán ön sem ismeri el, hogy a mi harcunk a népnek a közeljövőben reális előnyöket hoz? Ez nem lehet: mellettünk szólnak az ön irodalmi művei, megértése a fontos ügy iránt, az ön hajlandósága a gyakorlati megoldás megtalálására. Sajnos az időhiány, úgyszintén a halaszthatatlan ügyekre való kiadások megakadályoztak minket abban, hogy utazgathassunk a szervezkedés, de főleg a programunk megvédése céljából. A nyomda lebukásával elvesztettük a lehetőségét annak, hogy a sajtó útján megmagyarázzuk. Ennek eredményeként úgy

alakult, hogy kommentálói nagyrészt, külföldön pedig csaknem kivétel nélkül olyan személyek, akik teljesen vagy nagymértékben tagadják. Rendkívül érdekelne bennünket az ön egyéni véleménye a programról, és igen jó lenne, ha elküldené a bírálatot ZZ-én keresztül, amíg a közvetlen érintkezés ki nem alakul köztünk, vagy talán az ön együttműködése is a »Narodnaja Volja«-val. Ez az első, amiért elvtársaim megbízásából önnek írok. A második: ön természetesen hajlandó Európa közvéleményét számunkra kedvezően hangolni, amiről a levél átadója majd részletesen beszámol. A harmadik: önt, Mihail Petrovics, mint az ukrán forradalmi irányzat képviselőjét, akit Oroszországban rendkívüli múltú forradalmárnak ismernek, a helyzete kötelezi arra, hogy tevékeny részt vegyen hazájának napi eseményeiben. Nem hiába nevezik önt Ukrajnában sokan »apánknak«! De mit csinálnak ők? És ki a hibás rajtuk kívül? Minket, az önkormányzat meggyőződéses híveit, centralizmussal vádolnak... az Alkotmányozó Gyűlés miatt. Először is: nem akarják megérteni, hogy az Alkotmányozó Gyűlés a mi szemünkben csak felszámolási bizottság, másodszor pedig, lehet-e a legközelebbi követelések programjába olyasmiket felvenni, amik mögött nincs reális támogatás, sőt amiknek ádáz ellenségei vannak? Hol vannak a mi fénijeink,* hol a mi Parnellunk? Olyan a dolgok állása, hogy az ember a parasztság tényleges érdekeiből kiindulva, annak gazdasági felszabadítását tekinti a leglényegesebb jónak, de legközelebbi feladatként politikai követeléseket tűz maga elé, a menekvést a birodalomnak autonóm részekre való bomlásában látja, és Alkotmányozó Gyűlést követel. Nem nagy érdem a haza előtt egy aszkétától – a társadalmi eszmény őrzőjétől. Mi legalábbis szívesebben lennénk világiak.

Még egy kérés önhöz, Mihail Petrovics! Nem lenne hajlandó a levéltárunk őrzését elvállalni? Igen értékes anyagot tartalmaz a mai mozgalom története számára, itt pedig csaknem rendszeresen eltünedezik. A megőrzését a következő feltételekkel kínáljuk fel önnek: 1) a levéltár tulajdonjoga a miénk marad; egyetlen darabot sem szabad belőle elidegeníteni; 2) felhaszná-

* Fenians (angol) az ír forradalmi párt legradikálisabb csoportja, feladatául tűzte ki a kellemetlenkedő angol hivatalnokok megölését.

lás szempontjából az anyagot két részre osztjuk, amelyek egyikével szabadon rendelkezhet; a másik rész élő emberekkel és folyó ügyekkel kapcsolatos: ön felhasználhatná, miután minden egyes esetben megkapná a mi hozzájárulásunkat; 3) a levéltár megőrzését csak a mi hozzájárulásunkkal bízhatja másra; 4) minket, a »Narodnaja Volja« szerkesztőségét, jelszóról ismer meg, a rejtjeles kulcs segítségével, amelyről ön is tud . . ."

Az említett kulcsról ugyan nem volt tudomásom. De ennek nem volt jelentősége. A levél, úgy éreztem, ideges hangú, sebtiben és szenvedéllyel íródott, abban a sajátos zseljabovi, zavaros, beszélgető stílusban (Kijevben is így beszélt!), amelyben a gondolatok megelőzik a szavakat, sok benne az őszinteség, de sok az ellentmondás és a homály is. Volt itt némi burkolt szánom-bánom a múltbeli vitákkal kapcsolatban, volt segélykérés, békülni vágyás, és eléggé otromba hízelgés (Én – „kivételes múltú forradalmár"!), sőt némi szemtelenség („kötelezi önt, Mihail Petrovics, hogy tevékeny részt vegyen . . ."). Ohó, milyen hangon beszélne velem, ha Oroszországban volnék! Különben itt letorkoltam magamat: könnyű a levél ideges és összecsapott voltáról írni, itt, egy genfi erkélyen ülve . . .

Lorisz-Melikovra tereltük a szót. Azt mondtam, hogy írtam egy cikket: „Elég a szóból – lássuk a tetteket" címmel, a grófnak Oroszország diktátorává történt kinevezése alkalmából, és hogy minden ígéretét üres fecsegésnek tartom. Zseljabov követe egyetértett velem. De aztán rátértünk arra, ami elválaszt bennünket, ezek: a politikai gyilkosságok, a párt erkölcsi felfogása, amellyel nem érthetek egyet, és az a szörnyűséges eszme, amely a terrorista párt tevékenységében rejlik: az egyéni önkény eszméje. Hát lehet önkény ellen önkénnyel harcolni? Az elnevezésen is gúnyolódtam: „szociálforradalmár párt". Annyi, mintha azt mondanák: „bútor- és fejszeüzlet". És végül Parnellról meg a féniekről.

– Hiába nevez engem Andrej Ivanovics Parnellnak – mondtam. – És ha ő azon bánkódik, hogy nekünk ukrán föderalistáknak nincsenek „saját" fénijeink, én e körülmény miatt egyáltalán nem bánkódom. Ők azzal a „fejszés" munkával foglalkoznak, amely nekem nincs ínyemre.

A pétervári vendég várakozáson felül engedékenynek mutat-

kozott, és sokban egyetértett velem. Azt mondta, hogy Tarasz (Zseljabov) nem annyira engem nevez Parnellnak, mint inkább úgy néz fel erre az ír politikusra, mint példaképére. Alkotmányozó Gyűlésről ábrándozik, amelyben Parnell szerepét játszaná, ahogy amaz a fénik titkos erejére támaszkodik, úgy ő, Tarasz is pártjának illegális hatalmára támaszkodnék. Igaz ez? Úgy látszott, igaz. Andrej Zseljabovval nem sikerült beszélnem: kilenc hónappal azután, hogy a levelét olvastam, meghalt. De mindaz, amit a halála előtt és még néhány évvel később beszéltek, a vérontás, az akasztások és gyilkosságok hulláma, amely Oroszországon is átcsapott, akár Írországon – mindenkinek megmutatta, hogy az írországi fénik és az orosz narodovolecek valamiben halálosan hasonlítanak. Emlékszik arra, hogy a fénik felrobbantották a börtön falát? És a rabszállító kocsik megtámadására? Cavendish lordnak és titkárának, Burke-nak a meggyilkolására? És a birák megölésére? Az árulókkal való leszámolásra? Mindezt, mint Oroszországban, természetesen akasztások és agyonlövések követték, de általános felkelést – amelyben a szélsőséges koponyák Oroszországban és Írországban egyaránt reménykedtek – nem sikerült kirobbantani, semmi ilyesféle nem volt. És most, nyolcvankilencben, amikor itt, Bulgáriában, visszagondolok a szerencsétlen orosz fénikre, olyan messze vannak a felkeléstől, mint még soha. Semmit sem vittek előre, mindent csak hátráltattak.

Mit felelhettem a pétervári küldöttnek? Előre sejtettem ezeknek az embereknek a kínjait, láttam a leendő szentségüket, meghajoltam energiájuk bűvölete előtt, de azt nem mondhattam, hogy velük vagyok, mert nem akarták megérteni a legfőbbet: hogy ez hosszú nóta. Tapintatos kifogással megtagadtam, hogy „Európát a »Narodnaja Volja« iránt kedvezőre hangoljam", és magamra vállaljam a képviseletét. A küldöttet láthatólag ez nemigen bántotta, és még sokáig beszélgettünk erről-arról: hol a legjobb letelepedni, melyik üzletben vegyen bort és melyikben dohányt; az oroszok közül kivel barátkozzék, és kiket kerüljön. Majd sétálni mentünk, csodaszép este volt, így hát hosszú sétát tettünk a bulváron a Rhône-ig, a hídon át, majd a rakparton a Mon Repos parkig.

Nyolcadik fejezet

Május 22-én elhunyt Marija Alekszandrovna, az uralkodó hitvese. A halál nem érte váratlanul: már régóta gyógyíthatatlan beteg volt, a vég mégis olyan hirtelen következett be, hogy nem volt idő a gyermekeit odaszólítani. A cár éppen Carszkoje Szelóban tartózkodott. Másfél hónap múlva Sándor titokban feleségül vette Dolgorukaja hercegnőt. Erről senki sem tudott a legodaadóbb barátain: Adlerberg grófon, Rilejev és Baranov tábornokon kívül – e két utóbbi volt a házassági tanúja. Az esketés a Carszkoje Szeló-i Nagy Palota egyik elszigetelt termében ment végbe, és sem az őrség tisztjei, sem a szolgák nem sejtették, de még Rebinder tábornok, a palota parancsnoka sem gyanította. Sándor a gárdahuszárok világoskék egyenruhájában volt, Dolgorukaja egyszerű homokszínű szövetruhát viselt.

A főpap megüvegesedett szemmel nézett az új párra, úgy mondta a szertartás szavait:

– Ő császári Felsége, Alekszandr Nyikolajevics, Isten igazhitű szolgája, feleségül veszi Jekatyerina Mihajlovnát, Isten szolgálóját. – Ahhoz már nem volt bátorsága, hogy hozzátegye: „Csókoljátok meg egymást."

Sándor néhány nap múlva hívatta Lorisz-Melikovot. Lorisz igen komoly hangú jelentése, bár lényeges javaslatokat tartalmazott – amelyeket az uralkodó már ismert –, ezúttal háttérbe szorult, fontosabb volt értesíteni a grófot arról, ami július 19-én történt. A trónörökös, aki a hapsali gyógyfürdőben kúrálta magát, még nem tudott semmiről. Oroszország semmit sem sejtett. Az udvar majd meglepődik, ha egy hónap múltán Dolgorukaja hercegnő – most Jurjevszkaja hercegnő őfensége – a cárral egy vonaton indul Livagyijába! Ebben a bonyolult helyzetben csak egy ember adhatott bölcs tanácsot: Mihail Tarielovics. A cár türelmetlenül várta. Most már Lorisz ellenségei is kénytelenek voltak azt mormolni a foguk közt: „Győztél, galileai!" Az országban nyugalom honolt. A merényletek, hál' istennek már féléve megszűntek, a gazembereknek más, kisebb üzelmeiről sem

jött hír. Május elsejéig az országban államellenes cselekmény miatt 1087 ügy volt folyamatban, ezeknek száma most a felére: 500-ra csökkent. Ez a tény Lorisz jelentéséből való. A felülvizsgált ügyek száma is erősen csökkent: 65-re. Kitűnő! Azt lehet mondani, hogy az utóbbi évek során most először lett rend ezen a téren. Lorisz – a Harmadik Ügyosztály tiltakozása ellenére – csökkentette a rendőri felügyelet alatt állók számát, kimutatva, hogy a jelenlegi rendszer képtelen kielégítően ellátni a felügyeletet olyan sok személy felett, és hogy ez a szökések meg a rejtegetések elszaporodásához vezet. Nem kell minél jobban szétterpeszteni az ujjakat, hogy többet fogjanak, hanem megmarkolni és erősen tartani a meglevőket. Ebből az elgondolásból kiindulva törekedik a legfőbbre: a csendőrség, a rendőrség és a bírósági szervek tevékenységének egyesítésére. Véleménye szerint a Legfelsőbb Intéző Bizottság teljesítette feladatát, meg kell szüntetni, ugyanúgy, mint a Harmadik Ügyosztályt, és minden hatalmat a belügyminisztérium kezében összpontosítani. Bravó! Merész dolog! Lorisz rosszakarói ismét azt mondják majd, hogy hízelegni akar a társadalomnak, népszerűséget hajhász, mint ahogy mondták róla akkor is, amikor Tolsztoj grófot kibuktatta a közoktatásügyi miniszterségből, vagy megszervezte a Harmadik Ügyosztály felülvizsgálatát, avagy pedig az egyetemi hallgatóknak 2500 rubelt folyósított a tandíj megtérítésére. Mondjanak, amit akarnak, de az igazság szemmel látható: Oroszország a borzalmas izgalmak után először lélegezhetett fel nyugodtan. És milyen nyilvánvaló most az a mélységes éleslátás, amely a kaukázusi tábornokot állította az állam kormányához!

Amikor Lorisz belépett, Sándor megeskette, hogy a közlését titokban tartja. Majd bejelentette az újabb házasságkötését. Lorisz mindent megértő, bölcs, együttérző és testvéri arckifejezéssel hallgatta.

– Mihail Tarielovics, te jobban tudod, mint bárki más, hogy az én életem veszélyben van. Akár már holnap megölhetnek. Ha Isten őrizz, ez bekövetkezik, ne hagyd el az én drágáimat. Számítok rád.

Lorisz-Melikov odaadással és a perchez illően szótlanul meghajtotta fejét. A ravasz ember nem akarta szavakkal érinteni ezt a kényes témát, ahol minden mozdulata megsebezhette a

cárt. De Sándor türelmetlenül ki akarta csalni e bölcs ember véleményét, ó, nem magát a tényt illetően, hanem arról, ami ezután következik.

– Ismerd be, egy kissé meglepődtél.

– Felséged nemessége nem lephet meg, az határtalan, tehát mindig természetes.

– De neked, Mihail Tarielovics, mint okos embernek, feltétlenül tudnod kell – szólalt meg Sándor ingerülten –, hogy nem mind tanúsítanak ilyen hidegvérűséget, ha majd értesülnek az eseményről.

– Engedelmes gyereknek minden jó! – vágta ki Lorisz a közmondást. – Barna arca most mintha megkövült volna: feszült kifejezést öltött. – Ha komolyan beszélünk, felséges uram, akkor itt van a legalkalmasabb pillanat a szándékolt változtatások keresztülviteléhez. Mert az egyik benyomás gyengíti a másikat...

A tárgyra tértek. Amikor Sándor a jelentést lapozgatva végigfutott szemével a sorokon: „Távolról sem hiszem, hogy a szociálforradalmi párt bűnös tevékenysége megszűnt, és még kevésbé merem kizárólag a bizottság művének tulajdonítani..." – nem annyira arra gondolt, amit olvasott (mindezt már régebben olvasta és átgondolta), hanem különös, nyugodt elégedettséggel Loriszra: „Világos koponya." Belügyminiszternek természetesen Loriszt kell megtenni. Helyetteseivé Kahanovot és Cserevint. Kitűnő, használható emberek, használhatóságuk fő biztosítéka: Lorisz ajánlása. A Harmadik Ügyosztály funkcióját pedig a rendőrségre kell átruházni. Nemes jellemű ember! Becsületes katonaszív! Lemondani a korlátlan hatalomról, amelyet a Legfelsőbb Intéző Bizottság jelent, és a miniszterek sorába lépni...

– Nem gondolod, Mihail Tarielovics, hogy rangban kissé lejjebb kerülsz?

– Én az ügy hasznára gondolok és felségedre, nem a rangokra.

Jól mondta. Nagyszerű válasz. Ha Oroszországban mind az ügy hasznára gondolnának – országunk messze előrehaladna.

A trónörökös hamarosan megérkezett Hapsalból. Nehéz beszélgetés volt. De végre mindezen túl van, vége, elfeledték, és

augusztus 17-én Sándor cár meg Jurjevszkaja hercegnő a két idősebb gyermekkel – a kíséret, az adjutánsok és a titkárok csodálkozására – egy vonaton indultak a Krímbe.

Augusztus tizenhetedikén derűs, de hűvös reggel volt. Már az ősz közeledése érződött. Andrej fázott, korán kelt fel, éjjel nem aludt, a hosszú Voznyeszenszkij sugárúton ballagott, a Fontanka partján, és ráérősen – rákényszerítette magát, hogy ne siessen, mert a megbeszélt időnél korábban lehetetlen volt a hídnál megjelennie – kiért a tisztára sepert, néptelen Gorohovájára. A cár utcája! A Gorohovájáról vágtat a cár a palotából a Carszkoje Szeló-i pályaudvarra, a pályaudvarról meg a palotába. Mihajlov még a nyár elején megjegyezte: nagyszerű utca. Különösen nagyszerűnek látszik az a boltíves kőhíd, amely a Gorohovájáját a Katalin-csatornán átlendíti. Házmester sürgősen délre utazott, mindig ugyanegy ügyben: a Lizogub által rájuk hagyott pénz felvétele céljából. A híd aláaknázását Zseljabovra bízták.

Júliusban csónakázgattak, énekeltek, bolondoztak, eltréfálgattak azokkal az asszonyokkal, akik a sulykolópadokon fehérneműt öblögettek, és a híd ívének magasságát, a falazatot nézegetve méregették a csatorna fenekét. Tekintélyes mélység, evezővel nem érik el. Akkor, júliusban, az első terepszemlén Barannyikov, Presznyakov, egy Makar Tyetyerka nevű odesszai fiú, Andrej régi barátja, Gracsevszkij és ő volt jelen. És még hatodiknak Vaszka Merkulov, szintén odesszai legényke, aki Verával együtt csak a minap érkezett Odesszából. Gondolkoztak, tanakodtak; hová helyezzék el a dinamitot? A kőfalazat ciklopikus: iszonyú erős; nagy munka, fúrás és zaj nélkül az aknát oda be nem tehetik, márpedig zajt ütni a Gorohovájáján nem szabad, mindenütt rendőrkopók szimatolnak. Andrej azt javasolta: leül az ív alá egy kis láda dinamittal, valahogy megkapaszkodik, és magát is felrobbantja a híddal együtt. Egyszerűen, tárgyilagosan ajánlotta fel, és tárgyilagosan meghányták-vetették: mekkora nyereség a pártnak és mekkora veszteség, mekkora a kockázat? A műszakiak: Kibalcsics és Griska Iszajev azt mondták, hogy Andrej elpusztulása természetesen elkerül-

hetetlen, de nem biztos, hogy a cár is elpusztul-e. Kevés a valószínűsége. Kibalcsics kiszámította: legalább hét pud dinamit szükséges. Ilyen nagy súlyt ki és milyen ládában tud megtartani? Andrej Szonyára nézett: halottsápadt volt, de amikor Kibalcsics megszólalt – arca hirtelen kirózsásodott. Ám Szonya egyetlen szót sem szólt, sőt nem is nézett rá. Úgy határoztak, hogy a csatorna fenekére eresztik le a dinamitot. Guttaperchapárnákba csomagolják, és – oda, a boltív alá eresztik. Néhány nap múlva Presznyakov, Tyetyerka és Andrej csónakot béreltek, berakták a fenekére a négy guttapercha-párnát, gyékénynyel befedték, és kieveztek a tenger szélére, majd bekanyarodtak a Fontankára, elhúztak a Galernij-sziget mellett: forró nap volt, a kolomnai polgárok a napsütés elől a házak árnyékába húzódtak – betértek a Krjukov-csatornára, és lassan jobbra, a Katalin-csatorna felé fordultak. Presznyakov, a csónak farában, félig fekve, amitől különösen jókedvre derült, fütyörészett – ez nála szokatlan volt, hiszen rendszerint komoran hallgatott –, tréfásan feleselt a parton ülő asszonyokkal, és Andrejnek mindez világosan emlékezetében élt: a napfény, az evezők nyikorgása, a gyékény szaga, Presznyakov jókedvű, sovány arca. A híd árnyékába érve, ő gyorsan kidobta a csónakból az összekötözött négy guttapercha-párnát, a drót végét a kezében tartotta; amikor a mosodánál kikötöttek, Presznyakov kiugrott a csónakból a tutajra – körülnézett, hogy nincsenek-e zsaruk a közelben –, Andrej pedig a tutaj fenekéhez erősítette a huzalt.

„Mint a Spalernáján egy kiskocsmában . . .” – fütyülte Presznyakov.

Makar Tyetyerka láthatóan nagyon izgatott volt, alig beszélt, buzgón evezett, és Andrejre nézegetve valami feszült, szótlan odaadással ráncolta anélkül is ráncos, ragyás arcát. Makar megbízható ember. Andrej ezt még Odesszában felismerte; szegény kozákcsaládból származik, foglalkozására nézve fafaragó, szereti a „művészetet”, sőt Odesszában szobrászműteremben tanult. De a legfőbb, fantasztikus szerelme: a jövendő szocializmus – sok könyvecskét olvasott róla –, a forradalom, sőt pontosabban szólva, a forradalom emberei. Ha akkor Andrej azt mondja neki: Makar Vasziljevics, ugorj be a csatornába, és tartsd a drótot a fogad közt – ő gondolkodás nélkül megteszi . . . Megérkezésére

a nyáron a lehető legnagyobb szükség volt. Fogynak az emberek. Andrej Presznyakovra gondolt, ahogy akkor fütyörészett, tréfált – mert utoljára látták egymást. Július huszonnegyedikén Andrej Kornyejevicset, a „spiclik kizsigerelőjét", a Középső Sugárúton elfogták – valamelyik munkás árulta el, és már gyanítják, hogy voltaképpen ki –, mert a rendőr civilben volt, és a kapus meg a házmester segített neki. Presznyakov lövöldözött, két embert megsebesített, egyiket halálosan – Kletocsnyikov közlése szerint a portás egy héttel ezelőtt a kórházban meghalt –, de szegényt mégis legyűrték.

Július elején pedig letartóztatták Vanyicska Okladszkijt. Egész különös: Vanyicska hamis névre kiállított igazolvánnyal, mint Ivan Petrovics Szidorenko, igen békésen, körültekintően élt, semmivel sem nyugtalaníthatta a hatóságokat. És egyszer csak – letartóztatás! Kletocsnyikovnak egyelőre nem sikerült mindent megtudnia, de az ügy mintha a személyi igazolványok ellenőrzésével függne össze. Sőt az a hír járta, hogy a hatóságok kivétel nélkül minden máshonnan jött személy igazolványát ellenőrizni szándékoznak, vagyis megkereséssel fordulnak azokhoz a helyekhez, ahol az igazolványokat kiállították. Andrej Lorisz-Melikovnak mindezekről az új divatú ravaszságairól és cseleiről hallva dühbe gurult: és még ezt a mézesmázos hangú zsarut tartják liberálisnak! Presznyakovot és Vanyicskát végtelenül sajnálta, ők ketten a legfőbb erő voltak: az ő emberei a munkások közt, főleg Presznyakov. Igaz, hogy újabb segítőtársak jelentkeztek: Makar és Vaszka, Valentyin Kokovszkij, újra felbukkantak a régi barátok: Andrej Franzsoli, Martin Langansz, végtelenül odaadóak. De olyan vaskemény kéz, mint az Andrej Kornyejevicsé, olyan nyílt könyörtelenség... Ezekhez a kellemetlenségekhez mások is járultak. Egy hónappal ezelőtt végre Európából hír érkezett, Dragomanov válasza. Nem, tisztelt apánk nem hajlandó külföldön képviselni a „Narodnaja Volja"-t. Tudományos munkával járó nagy elfoglaltságára és megrendült egészségére hivatkozik. A párt európai képviselőjévé Lev Gartmant jelölték ki. Persze ő nem az a tekintély, nincsenek meg azok a lehetőségei, kapcsolatai, de nincs más megoldás. Viszont saját emberük. Bántotta Andrejt az „apánknak" írt levél – hogy hajbókolt előtte! Szonya mindjárt megmondta:

nem fogja vállalni. Különféle okokat gyanított: Mikola Petrovics nyakas föderalizmusát, ismert oroszellenességét, a korát, az egészségét, a természetét...

De Andrej előtt – minden egyéb tetejébe – felrémlett egy igen bántó ok: a bizalmatlanság mozzanata. Mert minden csupa melléfogás, csupa kudarc. Öt, csaknem közvetlen közelről leadott lövés közül eggyel sem találunk célba. Egy robbantással az udvari kíséret vonatát rongáljuk meg, egy másikkal az őrszobát. És válaszul teljes mocsári dermedtség, még csak nem is gyűrűzik semmi – igazi mocsár.

Kell, kell, mint a levegő, mint az oxigén, az az elérhetetlen, misztikus *mézeskalács!* Különben – befellegzett, az egésznek semmi értelme. Nevetséges kétbalkezesekké válnak, akiken a történelem nevetni fog.

De ha a *mézeskalács* meglesz, akkor minden igazolódik, megváltozik abban a pillanatban, mert mind erre vágynak, talán öntudatlanul is, mindenütt, és akkor az ingovány is hullámzani kezd, Európa is megmozdul, Dragomanov is észbe kap: „Miért nem voltam hajlandó támogatni ilyen embereket?" De már késő lesz, kedves Mikola Petrovics, korábban kellett volna meggondolni, most már engedelmet, de más terveink vannak.

Andrej ezen a nagyon kellemetlen dolgon, Dragomanov válaszán tűnődve – levelet sem írt, csak szóval üzent! – nem vette észre, hogy a kelleténél gyorsabban halad.

Pedig nem szabad fél nyolc előtt a kőhídhoz érnie. Itt a Gorohovaja. Elhagyta az útkereszteződést, a Szennáján jobbra fordult, majd balra, hogy a Csernisev-hídhoz kiérjen. Most elfogta az izgalom, és semmire sem tudott gondolni. Úgy beszélték meg Makarral, hogy a Csernisev-hídnál találkoznak, és onnan együtt mennek a Kőhídhoz, a sulykolópadhoz. Ott leülnek és krumplit mosnak. Makar hoz egy kosár krumplit, Andrejnél pedig ott lesz az a tarisznya – olyan, mint egy iparosé –, amelyben az elem lapul. Így döntöttek: ezt a feladatot ketten vállalják, ő és Makar. A vezetékeket Andrej köti össze az elemmel.

Makart nem látta a Csernisev-hídnál.

Andrej a rakparton sétált, igyekezett, hogy ne árulja el türelmetlenségét és izgalmát, amely percről percre nőtt. Mi történt? Talán éjjel letartóztatták? Fél nyolc, hanyatt-homlok sza-

ladni kell a Kőhídhoz, különben az egésznek vége. Hátha Makar nem jól értette, és egyenest a Kőhídhoz ment? Nem régóta van Pétervárott, nyilván eltévedt, összekeverte a dolgokat. De ha ő most odaszalad, és Makar megjelenik a Csernisev-hídnál, akkor nem látja ott Andrejt, és összezavarodik. Andrej nem tudta, mitévő legyen. Húsz perccel nyolc előtt futásnak eredt a Kőhíd felé, fütyült Makarra és a burgonyájára – a fene vigye el, most már nincs idő az álcázásra! –, de ekkor hirtelen egy kiáltás állította meg: „Tarasz!"

Makar előugrott egy sarok mögül egy nehéz kosárral, amelytől féloldalt hajolt, jobb kezével azt fogta, baljával Andrejnek integetett. Ziláltan, verejtékezve futott oda hozzá.

– Hát te? ... – Andrej torkát harag fojtogatta.

– Nincs órám ... az idő ... összekevertem ... – mormogta Tyetyerka.

– Tyetyerja vagy te, nem Tyetyerka!* – rivallt rá Andrej. – Gyerünk!

Gyors lépésekkel mentek, csaknem futottak a rakparton. Makar kifulladt, szuszogott. Andrej ökölbe szorította a kezét: Istenem, ha most Presznyakov volna itt! Vagy bárki más: Sztyepan, Házmester, akár Vanyka Okladszkij ... Nincsenek emberek, nincsenek, nincsenek ... Ő maga a hibás, Szemjont kellett volna hívni, vagy Gracsevszkijt, ők is jelentkeztek. Itt van a Kőhíd, a púpos ív. És a hídon ott vágtat a cár. Vidám, vad vágtában repülnek a lovak, fekete lakk villog, valami piros suhan tova – a kozákok csuklyái –, elvágtattak, eltűntek. A Krímbe, a meleg tengerhez ...

– No kész, barátom – mondta Andrej. – Elpackáztuk ...

Makar hirtelen eldobta a kosarat, két kezébe temette arcát, leguggolt. Sír, vagy mi? Andrejt harag és szánalom töltötte el, de nem ezt a sírós,ráncos kis arcú, mulya embert sajnálta, hanem önmagát és mindenkit, aki úgy vágyott rá, és remélte, és élettel-halállal mit sem törődve megtett minden tőle telhetőt.

* Tyetyerka: nyírfajd; tyetyerja: süket, ügyetlen alak.

Néhány nap múlva késő éjjel csónakon odaeveztek a hídhoz – az éjszakák már sötétek voltak – és vasmacskával próbálták kiszedni a guttapercha-párnákat a csatorna fenekéről; sokáig küszködtek, de nem sikerült. Így hát üres kézzel távoztak. Andrej komor volt: semmi sem sikerül, ez is meghiúsul, az idő pedig telik, az emberek hullanak. Egyetlen öröme: nyár végére megjelent a „Lisztok Narodnoj Voli" második száma, a Lorisz-ról szóló cikkel. Mihajlovszkij epésen megírta: „A hálás Oroszország főhadsegédi mundérban ábrázolja a grófot, de elöl farkaspofával, hátul meg rókafarokkal." Lorisz egész tevékenységének elemzése kitűnő. Nagydobra veri a liberális ígéreteket, valójában pedig: száműzetések, kémkedések járják, az előzetesben sértően zaklatják a nőket. Malinovszkaja megőrült... A „Lisztok" megjelenése nagy port ver fel, elrontja a gróf jókedvét és még némelyekét, fejfájást, szívszorulást okoz – no de mi lesz azután?

Szeptemberre Andrej – változatlanul komor – gondolatai más irányba terelődtek. Mindenünnen éhínségről, takarmányhiányról, járványos betegségekről jöttek hírek. Az éhínség a forradalom legbiztosabb segítőjévé lehet. A parasztlázadás eszméje már azelőtt is elbűvölte Andrejt: új Pugacsovnak látta magát, ábrándozott, de minden megvalósíthatatlannak látszott, a nép földhöz ragadt, nyers, mozdulatlan tömeg, csak most kezd mozgolódni valamelyest – a nyomorúságtól, az éhségtől –, és felcsillant a remény. Andrej adatokat gyűjtött, tudakozódott, ahol tudott, kérdezgette a parasztokat, a mesterlegényeket, a vásári árusokat, a kocsisokat, kistisztviselőket és a csavargókat a kocsmákban. Az orosz élet elrémítő képe bontakozott ki előtte. Házmester, amikor délről megérkezett, elmondta, hogy a jekatyerinoszlavi kormányzóságban a parasztok számos faluban mindent otthagytak, és családjukkal együtt elszéledtek, ki merre látott. Szamara vidékén éhínség dúl. Szaratovot, Kamisint, Caricint zsúfolásig megtöltik a jövevények, munkát keresnek, de munka nincs. Délen sáska és kártékony bogár pusztít, a gabona megsemmisült, hihetetlen dögvész dúl. Az orjoli kormányzóságban pelyvát esznek, a permiben pedig éhhalál szedi áldozatait a tatárok közt...

És még a betegségek is! Egy Poltava vidéki ukrán hivatalnok

elmondta, hogy torokgyík garázdálkodik könyörtelenül, a falvakban százával halnak meg az emberek. Új ismerőseinek egyike, egy Kolja Riszakov nevű egyetemi hallgató, vakációra hazautazott, valahová északra – ott is megette a bogár a vetést, az embereket egymás után viszi el a lépfene, a hullákat tesséklássék temetik el, ő maga látta, épp csak szórnak rájuk egy kis földet, hogy megtévesszék a bizottságot. Lehet-e alkalmasabb idő a felkelésre? Oroszországban minden zendülés éhínségből vagy kolerából fakadt. Itt-ott önállóan fellázadnak, amikor már nem bírják: az északi vidékeken, Csernyigov, Szmolenszk vidékén hol a földmérési munkák miatt tör ki a zendülés, hol a parasztttulajdon leltározása körül, a Velikije Luki-i járásban katonákat vezényeltek ki ellenük, a harcban lelőttek egy őrmestert, sokan megsebesültek, a rendőrbiztost karóval...

És Andrej egészen világosan elképzelte, hogy felkavarják ezt a tengert – hatalmas harci kiáltással, vezéri példával, vagy *mézeskalácccsal*, vagy valami újabb sikertelen háborúval –, és többé nem lehet megállítani, városokat rombol le fellegváraikkal együtt, hidakat sodor el, mindent eláraszt. Az „Igazságügyi Közlöny" júniusi számában a bűnügyi rovatban nyíltan megírták: a falu éhezik, koldusbotra jutott, és szerte kóborol Oroszországban ez az egész földönfutó, igazolvány nélküli, mosdatlan népség, amely a mi réveinkben és halásztelepeinken tolong és pusztul el. A vadállatoknak, tudjuk, megvannak a maguk odúi és barlangjai, de ennek az elvadult népségnek nincs semmije. Őket nem riasztja Szibéria – oda igyekeznek. Az éhes ember semmitől se fél. Kifosztott parasztok, dühös gyári munkások – egész hadsereg! Élére állni, Pityer ellen vonulni – összeroppan a birodalom...

– A merényleteket egy időre el kell halasztani... Nos? Mi a véleményed? – Még senkivel sem tanácskozott, senkinek sem mondta el a felkelés gondolatát, Szonyának szólt először. – Elátkoznak engem a mi ortodoxaink?

Októberben összeköltöztek az Izmajlovszki ezred 1. századáról elnevezett utcában. Kis lakás, két szoba, konyha, de ami jó: egyik kijárat az utcára, másik az udvarra, az udvarról bejárat egy kis dohányboltba. Szonya: Vojnova néven költözött be, Andrej pedig mint a fivére, Nyikolaj Ivanovics Szlatvinszkij.

No, mit határozunk, Vojnova úrhölgy, mihez fogunk? Megint földet ásunk, dinamitot robbantunk, vagy pedig, mint régen, menjünk a nép közé zendülést szítani? Szonya is belefáradt a balsikerekbe. Azt mondta, kész vele menni a Volga vidékére, a Donhoz, ahová akarja, de a Bizottság valószínűleg másként határoz.

Andrej követelte a Bizottság sürgős összehívását.

Másnap mindenkit értesítettek, aki a városban volt. Szonyán kívül senki sem sejtette, hogy miért kell ilyen sürgősen összegyűlniük, csak annyit tudtak: Tarasz kérésére. Andrej azzal kezdte, hogy röviden beszélt a parasztság helyzetéről, lázongó hangulatáról, arról, hogy véleménye szerint Oroszország olyan közel áll a felkeléshez, mint még soha. Erélyesen, meggyőződéssel beszélt, az asztal előtt járkált, a többiek pedig mind ültek, és feszült csendben hallgatták.

– Ha most tétlen szemlélők maradunk, nem használjuk ki ezt a hangulatot, nem reagálunk rá, vagyis nem segítünk a népnek megdönteni az őt fojtogató hatalmat – az orosz nép ezt nem bocsátja meg nekünk. Minden jelentőségünket elvesztjük a szemében, és soha többé nem szerezzük vissza. A parasztoknak meg kell magyarázni, hogy az, aki önkényuralommal kormányozza az országot, felelős a népesség életéért és jólétéért – a fejével felel érte, értitek? –, és ezért joguk van a felkelésre, ha a kormányzat nem képes megvédeni a népet az éhségtől, a kihalástól. És még ráadásul az államélet eszközeivel sem hajlandó támogatni. Ki kell használnunk a történelmi pillanatot. Kihasználni a rossz termést, az éhínséget, a járványt, a bogarakat, a sáskajárást, a takarmányhiányt, a marhavészt. Mindez nekünk van hasznunkra, akármilyen keserves is kimondani, nekünk kedvez.

Andrej beszédeinek megvolt az a sajátságuk, hogy nem lehetett közbevágni. Lebilincselte hallgatóit. Most is így volt: az arcokon látta, hogy elvtársai feszülten figyelnek, komoran ráncolják homlokukat, szeretnének szólni – de hallgatnak.

– Én magam a Volga vidéki kormányzóságokba megyek, és élére állok a parasztfelkelésnek. Erőt érzek magamban: bírom. A kormányzatot kényszeríteni kell, hogy elismerje a nép jogát a gondtalan életre. Ha nyakaskodik – le vele, el kell seperni!

Tudom, most felvetitek a kérdést: és a merénylettel mi legyen? Lemondjunk róla? És én azt felelem: nem, semmi esetre. De halasztást kérek tőletek. Mert éppen most, nyolcvan októberében, érkezett el ez a történelmi pillanat.

Elsőnek, éspedig igen határozottan, Figner szólalt fel:

– Ellenzem a halasztást!

Sorjában mind támogatták: Iszajev, Barannyikov, Kibalcsics, Tyihomirov, Osanyina, Korba, Gracsevszkij, sőt Házmester is... Szűkszavúan, láthatóan restelkedve beszéltek: „Ellenzem... én is ellenzem... Én is..." Andrej a komor arcokra nézett, mindhalálig hű elvtársaira, és azt gondolta: „Nehéz az embernek lemondania arról, aminek az egész életét áldozta." Sejtette, hogy így lesz. De meg kell érteniük: ez nem fáradtság a részéről, nem a kudarcok miatti elkeseredés, hanem nagyon is józan elképzelés, sőt ha úgy tetszik, hideg számítás.

Verocskának, ha izgatott volt, piros foltok gyúltak ki az arcán, a szeme kitágult, és nem lehetett tudni, haragtól-e vagy a megdöbbenéstől.

– Hogyan hagyhatnánk abba most azt, amire annyi erőt, fáradságot pazaroltunk? Amiért az elvtársaink elpusztultak? A mi munkánk értelme éppen a bosszú folyamatosságában van!

– Tarasz, és biztos vagy benne, hogy ma vagy holnap nem kapnak el minket? – kérdezte Iszajev. – A halasztás – végzetes lehet. Kockázat ez: esetleg nem teljesítjük azt, amit kötelesek vagyunk végrehajtani: a cár meggyilkolását!

– Majd mások jönnek a helyünkbe – mondta Andrej.

– Nem valami sűrűn jönnek. Többet vesztünk, mint amennyit találunk. Nem, ha mi meg nem tesszük, senki meg nem teszi.

Házmester azt mondta:

– Én természetesen megértem Taraszt: ki kell szélesítenünk tevékenységünket a nép között... És persze igaz, és ebben az ért-t-elemben és egyetér-t-tek... – Házmester a szokottnál jobban dadogott, és egyáltalán zavarban volt. – De egészében véve: én is a halasztás ellen vagyok...

Szonya, aki Zseljabov mellett foglalt állást, azt javasolta, hogy bocsássák szavazásra a kérdést, de Andrej ezt elvetette: nincs értelme. Meghajolt a többiek akarata előtt. Este, amikor

Szonyával megbeszélték az egész ügyet, valami égető és egy kissé váratlan csüggedést érzett: váratlant amiatt, hogy olyan egyöntetűen elvetették. Azt megértette, hogy elvetik, de hogy senki se támogassa!...

– És tudod, Szonya, egy eretnek gondolatom támadt – szólt hirtelen. – Hiszen a mi Bizottságunkban én vagyok az egyetlen paraszti származású.

– Miért az egyetlen?

– Ahá, te még nem is gondoltál rá! Hát hogyne: itt van Házmester, ő nemesi sarj, te grófnő vagy, Szemjon is nemes, Marja Nyikolajevna szintén, Mihajlo egy őrmester fia, Tyigrics: katonai felcseré, Csizmás Kandúr, Figner, Korba, Szuhanov – mind nemesi származásúak, Bászka és Kibalcsics papi családból valók... No, ki van még? Martin Langansz német telepesektől származik, Bogdanovics nemesi családból... Egymagam vagyok paraszt fia. Nincs több.

– Ha úgy gondolod – mondta Szonya hirtelen kimért hangon, amely nagy ritkán kitört belőle és mulattatta Andrejt –, hogy mi kevesebbet törődünk a nép javával, akkor tévedsz. Megbocsáthatatlanul.

És tekintete csaknem fennhéjázó, „grófi" lett. Andrej megölelte, és elnevette magát, immár megnyugodott. Persze, ez tréfa! De amit elvetettek, az anélkül, hogy bárkit megkérdezne, magától is bekövetkezhet.

Ki tudta verni agyából a balsikereit. Még az emléküket is. (Igaz, hogy olykor váratlanul feltámadt még a végleg kitörölt emlék is.) A délről visszatért Házmester nemcsak tekintélyes summát hozott, körülbelül tizenkétezer rubelt, amit adakozóktól gyűjtött össze, hanem rendkívül értékes adatokat okmányok számára. Ezeket az okmányokat – egy paraszt házaspár, Kobozjov és felesége nevére kiállított személyi igazolványokat – a Malaja Szadovaja-i új vállalkozás céljára szánták. (Barannyikov, egy napon az utcákon sétálva – szeretett sétálni, piperkőc módon kiöltözött, cilinderrel, sétapálcával – alkalmas kiadó lakást fedezett fel a Malaja Szadováján. Elhatározták, hogy olyasféle vállalkozásba kezdenek, mint Odesszában, az Italjanszkáján. És

most a Mihajlov által hozott pénz egy részét erre az ügyre, a másik részét a nyomda felállítására fordították.

Úgy hírlett, hogy a hónap végén megkezdődik a bírósági tárgyalás. Sok függött tőle. Milyennek mutatkozik Lorisz? És maga a cár? Csakugyan történt változás a belpolitikában, vagy mindez csak humbug, fecsegés? A per kimenetele talán a cár sorsát is eldönti; erről senkinek sejtelme sincs. A cár és tábornokai feltételezték, hogy az illegális párt Griska Goldenberg fáradozásai következtében teljesen lelepleződött, némelyeket letartóztattak, másokat holnap tartóztatnak le, és a hosszú szélcsend megerősítette ezt a derülátó nézetet, a Bizottság tagjai pedig a cár felett múlt év augusztusában hozott ítéletükre emlékezve, csak homályosan érezték – és senkinek sem beszéltek róla –, hogy a tárgyalás kimenetelében a cár számára végzetes értelem rejlik. Ha nagylelkűséget tanúsít, nem engedi szabadjára a vérszomjat – akkor talán jelnek tekintik... De ha kivégzéseket rendel el, akkor – meghal!

Október 25-én kezdődött a tárgyalás. Így jelentették be az ügyet: a gárda és a pétervári katonai körlet csapatainak időleges parancsnoka által államellenes bűncselekmény vádjával katonai bíróság elé állított Alekszandr Kvjatkovszkij nemes, Sztyepan Sirjajev paraszt és társaik ügye. Tizenhat ember állt a bíróság előtt: Kvjatkovszkij, Sirjajev, Presznyakov, Okladszkij, Tyihonov, a nyomdászok: Buh és Cukerman, Ivanova, Grjaznova, Kropotkin meggyilkolásával kapcsolatosan: Kobiljanszkij, Bulics, Zubkovszkij – az áruló Drigo (ő árulta el Lizogubot), Martinovszkij, Verocska nővére: Jevgenyija Figner és Zungyelevics.

Harmadnapra kitudódott, hogy Sztyepan pompás, méltóságteljes beszédet mondott, a terror másodrendű szerepéről a párt programjában, arról, ami a fő, amire a narodovolecek törekednek – a nép uralmának elismeréséről, az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáról. A többiek is jól tartották magukat. Ez volt az első – szóbeli – összecsapás a narodovolecek és a kormányzat közt, és úgy látszott, hogy a narodovolecek kerültek ki győztesen. A párttól távol állók: Bulics, Zubkovszkij, az ideges Grjaznova némi remegést árultak el. Hogy mi okból sorolták a forradalmárokhoz az áruló Drigót, azt nem tudták. De Kvjatkovsz-

kij, Sztyepan, Presznyakov, sőt a fiatal munkások, Okladszkij és Tyihonov is hősiesen viselkedtek. És természetesen Szonya Ivanova – „Vanyka" csodálatos bátorságról tett tanúságot. Egyébként ezt várták is tőle.

És mégis szomorú napok voltak ezek. Elvtársaik a pusztulás szélén álltak, és nem lehetett megmenteni őket.

Október 30-án, az ítélethirdetést megelőző napon Andrej, megállapodásuk szerint elment Mihajlov lakására, az Orlov utcába Frederiksz házába. Néhány halaszthatatlan ügyet kellett megbeszélni. Mihajlov megmutatta a leveleket, amelyeket az imént kapott az erődből titkos úton: az egyiket Ivanova, a másikat Presznyakov írta. Ivanova a tárgyalásról közölt egyet-mást, Sztyepan védőbeszédét, magáról csak röviden: „... Önmagamat és a többieket illetően majd később, ha lehetőség lesz rá, a fejem most teljesen üres, úgyhogy még gondolkodni se tudok. Nehéz perceket kell átélnünk, kedveseim. Többet nem írhatok. A *ti Vanykátok.*"

– Az ítélethozatalig egy kicsit elnézőbben kezelik őket – mondta Házmester. – Holnap este kilenckor lesz az ítélethirdetés. Itt van Presznyakov levele.

A levél sebtiben, ceruzával íródott. Presznyakovra többet akasztottak rá, mint a többiekre, két spicli megölését és még egy gyilkosságot: a fegyveres ellenálláskor Sztyepanov portás lelövését. Hol lehet itt menekvés? De Presznyakov reménykedett valamiben. Kérte, hogy küldjenek neki pénzt, kérte, hogy az öccsét adják be egy mesterhez inasnak. Kérte, hogy kivégzése esetén kellően vágjanak vissza az ellenségnek, „de ártatlan kívülállók vérének ontása nélkül". Befejezésül pedig így írt: „Nem tudom, hogyan megyek az akasztófa alá, különösebben nem kívánok élni, de meghalni sincs kedvem, kegyelmet nem fogok kérni. No, ezzel búcsúzom mindkét nembeli elvtársaimtól – utoljára ölelek mindenkit. Éljetek, élvezzétek az életet, töltsétek meg a földet követőkkel és birtokoljátok. Andrej."

És volt még egy levélke, amelyben az áruló Jaska Szmirnovról írt, aki őt kiadta. „Halál a spiclikre általában is, de a munkásokra különösképpen... Isten veletek, barátaim, a jövendő életben való találkozásig."

Andrej elmosolyodott: „a jövendő életben?..." Szerette volna azt mondani: mégiscsak kevéssé ismerjük egymást!

A Ligovka utcai kocsmában várta Kletocsnyikov.

Ma a megbeszélt találkozó napja volt, de bizonyos okból nem a szokott helyen, Natalja Nyikolajevna lakásán jöttek össze. Házmester megmagyarázta: Natalja Nyikolajevna beteg. Ez a kocsma pedig olyan biztonságos, mint a szülői ház. Odafelé menet megrótta Andrejt: Valka Kokovszkij árulkodott rá. Igen, megtörtént. Szánom-bánom, hibás vagyok. Vagy tíz nappal ezelőtt, még a tárgyalás megkezdése előtt, Andrej és Kokovszkij elvetődtek egy diákgyűlésre. A hangulat a lehető legrosszabb volt. Már kiszivárgott egy és más a tárgyalásról, akasztófát jósoltak, és Andrej gondolatai egyáltalán nem ott jártak a zsibongó fiatalságnál. Lagymatagon, sikerületlenül beszélt. Valentyin viszont kettejük helyett dolgozott. Andrej ezzel a fiatal legénnyel az utóbbi időben különösen összemelegedett. Valentyin a segítőtársává lett a munkásokkal való minden vállalkozásban, és a „Rabocsaja Gazeta"* kiadásában is. A vita hevében hirtelen nyílik az ajtó, és megjelenik egy házmester bajuszos pofája. Valentyin abban a pillanatban átállt, és ugyanolyan hangosan tovább beszélt a „Golosz" valami cikkéről. „Uraim, miféle összejövetel van itt?" A lakás gazdája megmagyarázta, hogy ma a neve napját üli, és vendégeket hívott. A pofa ezt dörmögte: „Ahogy tetszik, de nekem jelentenem kell a rendőrségen. Manapság ez tilos..." Elment. Most mi legyen? Az egyetlen illegális személy az egész társaságban: Andrej. Neki azonnal el kell tűnnie, mert a házmester elhozza a kerületi rendőrparancsnokot. De Andrej képtelenségnek érezte, hogy csak úgy elszaladjon, mint egy nyúl. Belátta, hogy minden másodperc a vesztét jelentheti, de nem bírta rászánni magát, hogy felálljon, és eltávozzon. Ellenkezőleg, hirtelen megjött a kedve - ami hiányzott egy perccel ezelőtt -, hogy beszélgessen, tréfáljon; felélénkült, belefogott valami odesszai történet elmondásába. A jelenlevők arcán látta, hogy gyötrően türelmetlenek, aggódnak miatta, mindannyiukon őrült izgalom lett úrrá, de nem bírt magával. Végre Valentyin fogta Andrej

* „Munkásújság."

kabátját, a vállára dobta, és az ajtó felé lökdösve kiáltott: „De hát menjen már, az ördög vigye el! Mindenáron el akar veszni?" Szerencsésen elment. Néhány perccel később megjelent a házmester a kerületi rendőrfőnökkel.

– Te talán rögtön elpárologtál volna? – kérdezte Andrej.

– Természetesen – felelte Mihajlov.

– Ezért vagy te nagy forradalmár, én pedig javíthatatlan dilettáns. Különben egyben biztos vagyok: a vesztőhelyen kitűnően fogok viselkedni! – És Andrej tréfásan hátba vágta a barátját, ugratta. Házmester nagyon nem szerette az ilyesfajta tréfát.

Oktatni kezdte Andrejt: gondolnia kellett volna a többiekre, akiket kompromittálhat, ha őt letartóztatják. Mindez igaz, az utolsó betűig, nem vitás, de vannak olykor pillanatok, amikor az ember agya elködösül: nem tébolyból, nem, hanem a hiúságnak valami szilaj fellobbanása ködösíti el. Olyan elviselhetetlen a szabadságnak ez az örökös hiánya, ez a szörnyű kényszer, hogy minden pillanatban alávesse magát holmi jelentéktelen körülményeknek!

– Ezt én nem veszem észre – jegyezte meg ridegen Mihajlov. Nagy esőben mentek.

– Az esőt se veszed észre? – kérdezte Andrej.

– Nem – mondta Házmester. Szaladniuk kellett, és megbújni egy kapualjban. Hideg, súlyos eső volt, szinte már nem is eső, hanem hó. Fél óra múlva értek a Ligovkára, beszaladtak a kocsmába, a füstbe, a zajba, a tolongásba. A kocsmáros német volt, Bogdanovicsnak valami rokona, szolgálatkész és kellemes ember. Egy falépcsőn felvezette őket az emeletre, a folyosó végén megbújó kis különszobába. Nyikolaj Vasziljevics még nem volt ott. A pincér teát, harapnivalót és egy üveg könnyű német bort hozott fel – a gazda ajándékaként.

Amíg Kletocsnyikovot várták, Andrej Valentyinről beszélt. Pompás legény, ég a tettvágytól, mégpedig nem költői értelemben, hanem valóban rajongva lángol. Mindent nagyon a szívére vesz. Presznyakovot, a munkás-társát, akit a szeme láttára tartóztattak le, és ő látta, hogy Jaska Szmirnov jeladására, aki pedig Presznyakov barátjának számított. Jaska ezzel megmentette

magát; száműzetés fenyegette, és attól most megszabadult. Valentyin megrendült: „Miféle emberek ezek? Van ezeknek lelkük?"

És éppen amikor Presznyakovról meg Jaskáról beszéltek, megjelent Kletocsnyikov. Andrej vagy négy hónapja nem látta. Nyikolaj Vasziljevics megtelt, kigömbölyödött, úgy festett, mint egy az életével megelégedett kishivatalnok.

Felakasztotta vizes köpönyegét a fogasra, rendszeretően kihúzogatta a vállát, két kampóra, hogy megszáradjon és ki ne menjen a formájából, lerázta a vizet a sapkájáról, a sapkát óvatosan letette az asztalra, majd a kesztyűjét kezdte kihúzgálni.

– Ha nem tévedek, Andrej Kornyejevics Presznyakovot emlegetik? – Kletocsnyikovból, mint rendesen, émelyítő parfümillat áradt. Andrej olykor elnézte őt, a szánalmas kis szakállát, kurta karját, szelíden odaadó tekintetét az aranykeretes szemüveg mögött, mindig csodálkozott: miből lesz a cserebogár? – Hát, közölhetem, uraim, ha nem tudják: ma reggel Presznyakov az utolsó szó jogán kijelentette, hogy szolidaritást vállal a „Narodnaja Voljá"-val, és osztozik annak eszményeiben ...

Andrej és Házmester csaknem felugrott ültéből: honnan tudja? Az ügyosztály egyik hivatalnoka ott volt a tárgyaláson, az imént beszélte el, másfél órája. Nagyon háborgott. Azt mondja, csaknem mind bátran, arcátlanul viselkedtek, nem kértek kíméletet. Teljesen elveszett emberek. Ez a hivatalnok riporterként dolgozik valami újságnak, írt egyet-mást, Nyikolaj Vasziljevics pedig lemásolta.

– Tudtam, hogy érdekelni fogja önöket. A stílus, természetesen, mifélénk, ügyosztályi ... – Hivatalnoki egyenruhája zsebéből négyrét hajtott papírlapot vett elő, amely egy kis gombostűvel egy másik laphoz volt tűzve. Akkurátusan szétvette, kisimította, és belefogott a felolvasásába: – Kvjatkovszkij. Hosszú beszéd, amelyben mentegetni próbálja a gonoszságát. Kijelentette, hogy inkább a halál a harcban, mint az erkölcsi és fizikai öngyilkosság. Sztyepan Sirjajev: Mi más-más világhoz tartozunk, amelyek közt lehetetlen a megegyezés. Mint a párt tagja, annak érdekében cselekedtem, és csakis tőle meg az utókor ítélőszékétől várom felmentésemet. Különös, orcátlan nyugalommal beszélt. Ivanova – kellemetlen külső, megszállott nősze-

mély. Az egyetlen kívánságom, hogy ugyanaz a sors érjen utol, mint az elvtársaimat, még ha az halálbüntetés lesz is. Azt beszélik, gyereket szült Kvjatkovszkijtól. Szép kis erkölcsök uralkodnak abban a körben ... Itt kommentár következik ezzel kapcsolatban, nem érdekes. Martinovszkij, Cukerman és Buh semmit sem tudtak hozzátenni a maguk védelmére. Tyihonov és Okladszkij: kihívóan orcátlanok. Tyihonov oda nem illő szavakat kiabált, a bíróság elnöke félbeszakította. Tyihonov: tudom, nekem és elvtársaimnak már csak néhány óránk van hátra ... Okladszkij: nem kérek kegyelmet, és nincs szükségem sorsom enyhítésére. Ellenkezőleg, ha a bíróság enyhíti a rám kiszabott büntetést, én ezt sértésnek veszem ... A többiekről nincs semmi.

– No, nesze neked, ez a Vanyicska Okladszkij – mondta Házmester. – Megszoktuk, hogy: Vanyicska, Vanyicska ... Tedd meg ezt, hozd ide amazt ... És íme, hős.

– Vanyicska közösségi ember – mondta Andrej. – Amilyen a világ, olyan ő is. Látja, hogy a többiek mindhalálig kitartanak, nem hajolnak meg, hát ő is igyekszik, nehogy elmaradjon.

Nyikolaj Vasziljevics az egyik papírlapot átadta Házmesternek, a másikat pedig a gombostűvel együtt visszatette a zsebébe.

– Azt hallottam, öt akasztófa lesz.

– Ezt is a riporter mondta?

– Igen, ő közeli viszonyban van a második bíróval, Babszt ezredessel, félig-meddig rokonok.

Nyikolaj Vasziljevics ezután megnevezett néhány spiclit, és rátért a legfőbbre: végre megszerezte „Az oroszországi szociálforradalmi mozgalom áttekintésé"-t, azt a bizonyos könyvet, amely a volt Harmadik Ügyosztály megrendelésére készült, és titokban, kis példányszámban jelent meg. Nyikolaj Vasziljevics sokáig vadászott a rendőri nyomozásnak eme gyümölcsére, és most sikerült szert tennie rá. Figyelemreméltó mű. Szerzője, bizonyos Malsinszkij, a statisztika segítségével megdönt egy sereg előítéletet: azt, hogy a forradalmárok nagyrészt fiatal fiúk, értelmiségiek, nem orosz nemzetiségűek, és hogy egyáltalán az egész zendülést külföldről hozták be. Mindezt számokkal cáfolja meg. A legtöbb bűntevőt a jaroszlavi kormányzóság adja, majd

a pétervári, a kurszki és így tovább. A pravoszlávok hatalmas többséget, a katolikusok csak tizenkét százalékot alkotnak, a zsidók százaléka pedig megegyezik a zsidó lakosság százalékarányával: négy százalék. És még sok egyéb, mulatságos dolog. Ezt az áttekintést természetesen közölni kell a „Narodnaja Volja" negyedik számában, amely most készül, csak egy a bökkenő: mi legyen a szerzővel? Mert az a bizonyos Malsinszkij . . .

– Ő az, semmi kétség – bólogatott Nyikolaj Vasziljevics. – Akire vonatkozóan tavasszal figyelmeztettem önt, Pjotr Ivanovics.

Kletocsnyikov, ez az okos, aranyos ember, még márciusban közölte: ügynököt küldenek Európába, Genfben állítólag forradalmi, de valójában provokációs szennylapot fog kiadni, „Szabad Szó" címen. Figyelmeztetést küldtek Lavrovnak és Dragomanovnak. Lavrov tudomásul is vette, Dragomanov azonban elbizakodottan azt felelte, hogy ő – úgymond – fenntartja magának a jogot, hogy a saját belátása szerint cselekedjen. Andrej akkor nagyon megdühödött, ez már nyár vége felé történt, azután, hogy genfi „apánk" megtagadta a párt képviseletét. Jó, nem akarsz a terroristákkal szövetkezni, de az ördög vigyen el, ne szövetkezz a rendőrséggel se! Kérdés: ha a „Narodnaja Voljá"-ban közlik az áttekintést, szükséges-e Malsinszkijt nyíltan rendőrkémnek nevezni?

Ezt a kérdést Tyihomirovval, Kibalcsiccsal, Ánya Korbával együtt kell megoldani. Andrej úgy vélte, hogy nem kell spiclinek nevezni. Dragomanovra ez már nem hat, ő nyakas ember, és úgy látszik, nagyon meg akarja kapni a *saját* sajtóorgánumát, a „Narodnaja Volja" olvasóinak pedig nem használ az ilyen megjegyzés: mindjárt bizalmatlanná válnak az áttekintéssel szemben. No jó, majd a szerkesztőség eldönti. Az áttekintésért hálás köszönet. Mi van még? Hát voltaképpen semmi. Anekdoták. Az ügyosztályban napok óta rettegésben élnek: Szaratovból távirat érkezett, hogy az ügynökök értesülései szerint a szevasztopoli vasutasok merényletet terveznek, a vezetőjük: Ivan Kakain. Miféle Ivan Kakain? Jött a helyesbítés: Vanyka Kain. Lett nagy haddelhadd, ne adja Isten, minden Vanyka Kaint előráncigáltak az éjjeli menedékhelyekről. Honnan származott ez a hír? Kitől? Harminc embert összefogtak. Mindezzel a ba-

darsággal Guszev ezredes foglalkozott. És tegnap táviratot menesztettek Livagyijába: – Nyikolaj Vasziljevics a maga személyével látta – arról, hogy értesülésük szerint a gonosztevők az uralkodónak Livagyijából való hazatérése idején a Fekete-tengeren kis torpedónaszádot szándékoznak elindítani, amely szép csónak formájában fog ott lavírozni. Ezt jelentették a tengerészetügyi minisztériumnak. Maga Velio báró írta alá, a rendőri ügyosztály főnöke. Hát nem mulatságos?

Mulatságos, igen. Az a három ember, aki ott ült a „Plevna" kocsma feletti kis titkos szobában, tudta, hogy ez a móka tőlük származik – a félelem, a várakozás, a fantasztikus tervek, több száz ember vakrémülete, akik a szolgálatuk folytán kötelesek rettegni –, és ők nevethetnének, mint ahogyan a hatalmuk tudatában levők nevetnek.

De komorak voltak. Semmi sem derítette kedvre őket.

Nyikolaj Vasziljevics kicsiny száját mosolyra görbítve beszélt, de szeme az üveg mögött sötét, bánatos volt. Holnap kilenckor kihirdetik az ítéletet. Andrej sietett: tizenegykor várja Szonyát a Voznyeszenszkijen, így beszélték meg. Nyikolaj Vasziljevics hová menjen a legközelebbi alkalommal? Lakást kell keresni. A kedves Natalja Nyikolajevna, aki úgy a szívéhez nőtt Nyikolaj Vasziljevicsnek, úgy látszik, végleg összeroppant. A súlyos idegfeszültség: bezártan ülni, senkit sem fogadni, senkivel sem találkozni. Pedig milyen csodajó volt nála: a házi sütemény, illatos kis cipók ...

Nyikolaj Vasziljevics hangja egy kissé remegett. Különös ember! A zárkózottság mintha a természetéhez tartoznék. Mert Natalja Nyikolajevna nem a süteményével vonzotta, és nem a cipók miatt bánkódik. De mindig valami hitványabbal leplezi magát: csekélységekkel, cipócskákkal, kicsinyes érdekkel. Még utóbb azt mondja, hogy pénzért szegődött a Harmadik Ügyosztály szolgálatába.

– Majd találunk lakást, minden elrendeződik – mondta Házmester. – Ne búsuljon, Nyikolaj Vasziljevics.

– Hát voltaképpen nem is búsulok, Pjotr Ivanovics. Csak hogy úgy mondjam ... megszoktam ... És néha elbeszélgetni ...

– Találunk jobb lakást – mondta Andrej. – Ott is teát fog inni, és beszélgethet. Mindent megtehetünk.

– És Natalja Nyikolajevnához ... talán olykor?
– Soha. Natalja Nyikolajevna beteg.

Megjött a hír: Kvjatkovszkijt, Sirjajevet, Presznyakovot, Tyihonovot és Okladszkijt akasztófára ítélték. A többieket kényszermunkára a bányákba, különböző időtartamra, Zungyelevicset életfogytiglanra. És mihelyt ezt az iszonyatos, kegyetlen valót megtudták, nyomban elhatározták: semmi mással nem foglalkoznak, mindennel felhagynak, egyetlen cél – leszámolni a cárral. Nem akar engedni ... Hát, ha így van ... És amikor két nappal később az újságok közölték, hogy a cár Sirjajev, Tyihonov és Okladszkij halálbüntetését életfogytiglani kényszermunkára változtatta – a saját halálát már az sem odázhatta el, a történelem csak kereste a maga napját.

November 4-én reggel kilenc óra tájban a felsorakozott katonák előtt Kvjatkovszkijt és Presznyakovot felakasztották a Péter-Pál-erőd Ioann-éksáncának bal oldali falánál, ugyanott, ahol a dekabristákat felakasztották. Két és fél évvel ezelőtt Kvjatkovszkij a Varvara nevű lovon megmentette Presznyakovot a kényszermunkától: megszöktette a kolomnai rendőrségtől, akkor tavasz volt, április közepe, és előttük állt az élet, tele kalandokkal, harccal és szerencsés menekülésekkel. Most ott lógtak egymás mellett, és az emberek, akik kora reggel a Bolsaja Dvorjanszkaja felől mentek a Kronverk sugárútra, az erőd falán, a kaputól jobbra, ott látták magasodni a bitófákat, és rajtuk a két akasztott embert halotti lepelben.

KLIÓ–72

Sirjajev nagyon hamar meghalt a Sándor-éksáncban, Kobiljanszkij szintén gyorsan elpusztult a schlüsselburgi várbörtönben, Tyihonov a fegyenctelepen halt meg tüdőbajban, Cukerman jakut területen végzett magával. Két évvel a Téli Palotában történt robbanás után Sztyepan Halturint kivégezték a Sztrelnyikov katonai ügyész elleni merényletért. Néhányan mindent kibírtak, és hosszú életet éltek, így például Ivanova, Jevgenyija

Figner és Buh, ők a szovjethatalom idején haltak meg. Ami Okladszkijt illeti, az ő sorsa így alakult: hogy az életét mentse, hajlandó volt együttműködni a rendőrséggel volt elvtársainak leleplezésében, ezért életfogytiglani kényszermunkát érdemelt ki a cártól akasztófa helyett. Vele együtt, nehogy gyanút keltsen, ugyanilyen kegyelemben részesítették Tyihonovot és Sirjajevet is. Okladszkij árulóvá és provokátorrá lett, kiadott mindenkit, akit ismert, lebuktatott mindenkit, akit tudott. Megnevezte a lakásokat, sőt a rendőrkocsikon odahajtva meg is mutatta ezeket a lakásokat. Ő azonosította a letartóztatottakat. A szomszéd szobába ültették, egy kis kémlelőnyíláson át nézte az oda bevezetett embereket, és megmondta: ez és ez. Forradalmi körökben nagyon jól ismerték, különösen a tárgyaláson elhangzott hősi szavai óta: „Ha a bíróság enyhíti a rám kiszabott ítéletet, azt sértésnek veszem!" Odaültették a legfontosabb letartóztatottak cellája mellé, kopogtatott, kérdezgetett, sok mindent megtudott. Némelykor másnak mondta magát, például: Tyihonovnak. Ő agnoszkálta Grinyevickij holttestét. Ő buktatta le Kolodkevicset, Fridenszont, Kletocsnyikovot, Ivanovszkaját, minden valószínűség szerint Trigonit és Zseljabovot és még sok, sok mást. És a narodovolecek felszámolása után is teljes erejével igyekezett szolgálni, először a Kaukázusban, majd megint Pétervárott. Harminchét éven át húzott fizetést a rendőri ügyosztálytól, és az egyre nőtt, nőtt és tekintélyes összeggé kerekedett: havi 150 rubellá. Utoljára ezerkilencszáztizenhét februárjában vette fel a fizetést. A sajtóban csak 1918-ban leplezték le, amikor megnyíltak a levéltárak. Hogy hol van és él-e egyáltalán, senki sem tudta. Hat évvel később Petrovszkij álnév alatt váratlanul letartóztatták Leningrádban. Furcsa baklövése volt ez a szörnyen ravasz rókának, aki három cárt és három forradalmat élt túl. Lugában ötszobás kis háza volt, ezt a forradalom elkobozta. Családjával együtt Szaratovba költözött, Szerdobszkban lakott, gépészként dolgozott egy magántulajdonban levő moziban, 1922-ben visszatért Pityerbe, és 1923-ban a „Krasznaja Zarja" gyárba ment dolgozni, és az elektrotechnikai műhely főnöke lett. Egész életében az elektrotechnika volt a kenyere: még Szicjanko doktor műhelyével kezdve, csaknem fél évszázaddal ezelőtt. És most a kérdőív kitöltésekor miért,

miért nem, hivatkozott rá, hogy a „Narodnaja Volja" párt tagja volt, és hogy a cári kormány milyen megtorlásokkal sújtotta: két évig raboskodott a Péter-Pál-erődben. Ugyanakkor a munkások közt az a hír járta, hogy Petrovszkij az „Orosz Nép Szövetségé"-nek tagja volt. A kettő sehogysem fért össze. Az OGPU kormányzósági osztálya megkereséssel fordult az Egyesített Levéltári Alap Politikai Szekciójához, és onnan hamarosan megérkezett az értesítés, hogy amennyiben az OGPU-t érdeklő személy rendelkezik a felsorolt ismertető jelekkel, akkor ő Okladszkij, a „Narodnaja Volja" hírhedt provokátora. Hogy miért követte el ezt a mindent felülmúló árulást? Egész életében kiadni, kiadni, kiadni, és végül, amikor már senki se maradt – önmagát árulni el! Egyszerű dolog: úgy gondolta, hogy már minden feledésbe merült, nem kutatnak semmit, a volt forradalmároknak pedig kedvezmények járnak. Miért ne használja ki ezt? Kihallgatásakor a kormányzósági bíróság épületében – amelyet olyan jól ismert: itt a Lánchídnál volt hajdan a Harmadik Ügyosztály, ahová őt nyolcvan júliusában bevitték, később pedig a rendőrségi ügyosztály volt ott, és Okladszkij mint szabad ember bejárt ide, Durnovo úrhoz, baráti beszélgetés céljából – erélyesen mindent letagadott, azt mondta, hogy gyermekkora óta a Petrovszkij nevet viseli, hogy a hetvenes évek végén a Kaukázuson túli vasútvonalnál és a Siemens és Halske gyárban dolgozott, és hogy a „Narodnaja Volja"-t azért írta be a kérdőívbe, mert „ez biztosította a szolgálatban maradást". Csak amikor megmutatták neki az 1880-ban készült fényképeket és néhány dokumentumot, akkor vallotta be, hogy ő Okladszkij. Egyébként a fényképen nem lehetett felismerni. Vanyicska testes, ősz, rossz külsejű öregemberré változott, botra támaszkodva, lassan járt, pipázott, de bozontos szemöldöke alól éberen, cseppet sem öregesen nézett. A tekintete felismerhetetlenné vált: üres és kemény.

Ilyen tekintettel nézett a közönségre az Oszlopterem színpadáról 1925 januárjában, amikor a perét tárgyalták. Az első sorban néhány fehér hajú öregember és asszony ült: a „Narodnaja Volja" veteránjai. Köztük volt Jakimova, töpörödött kis anyóka és az ősz, szakállas Frolenko. Moszkva Lenin halálának első évfordulójáról emlékezett meg. Az újságok megírták, hol

lehet gyászlobogókat venni, körrendeletet közöltek: „Gyakorlati intézkedések a munka termelékenységének fokozására." A filmszínházakban a „Rosita" ment Mary Pickforddal. Az egyik moszkvai prózai színházban egy Sapovalenko nevű fiatal drámaíró „1881" című darabját játszották, a „Narodnaja Volja" hőseiről, és Jakimova, Frolenkóval együtt a tárgyalás után oda készült menni, hogy megnézzék az előadást, aztán véleményt mondjanak róla.

Jakimova ránézett erre az elnyűtt bőrkabátos öregemberre, aki szegényes nadrágban és hatalmas, vastag talpú munkás-, jobban mondva proletárbakancsban állt előtte, és azt gondolta: ezt az öregembert sohasem hívták Vanyicskának. Sohasem futkosott gyorsan és fürgén, mint egy kis nyúl, a boltba kenyérért és petróleumért; amikor Alekszandrovszkban laktak, Bovenkóéknál, Zseljabov azt mondta: „Egyik lábad itt, a másik ott", és ő rohant. Az a Vanyicska nyomtalanul eltűnt, mint sokan mások. Mint a legtöbb. Mint csaknem mindegyik. És ez az öregember, aki mereven nézett a terembe, honnan került? A bolsevik Szolc, a törvényszéki elnök, mérges hangon olvasta a vádiratot:

– Ivan Fjodorovics Okladszkij, alias Alekszandrov, alias Petrovszkij 65 éves, paraszti származású, a pszkovi kormányzóság novorzsevszki járásának Oklad nevű falujában született... Nős, a városi iskola két osztályát végezte, foglalkozására nézve elektrotechnikus, letartóztatása előtt a „Krasznaja Zarja" gyárban dolgozott, mint mechanikus a laboratóriumi vizsgálatok előkészítésénél, a „Narodnaja Volja" párt terrorszervezetének volt tagja, politikai ügyek miatt felelősségre vonták, és 1880-ban a pétervári kerületi hadbíróság a „Tizenhatok perében" bűnösnek találván őt a Sándor cár elleni Alekszandrovszk határában elkövetett merényletben, kötél általi halálra ítélte, az ítéletnek életfogytiglani kényszermunkára történt változtatása után a Kaukázuson túli vidékre száműzték, 1891-ben megszabadult a további büntetéstől, megkapta először a személyére szóló, majd az örökölhető díszpolgári címet; jelenleg semmiféle párthoz nem tartozik – azzal vádolják..."

Szakértők és tanúk vitatkoztak. Némelyek azt mondták: erkölcsi bukása az ítélethirdetést követő éjjel következett be, ami-

kor a halálraítélt cellájába belépett Komarov csendőrtábornok. Akkoriban szokásuk volt a csendőröknek, hogy meglátogatták azokat a foglyokat, akik számára minden remény elveszett. Az utolsó információt is igyekeztek kipréselni belőlük. Komarov célzott a megkegyelmezés lehetőségére, és Okladszkij nyomban kiadott valakit. Ekkor Komarov elrendelte, hogy vigyék át Okladszkijt a Trubeckoj-bástyából a Katalin-sáncbörtönbe, és ő mezítláb szaladgált, örömében még zoknit húzni is elfelejtett. Mások úgy vélekedtek, hogy a megegyezés a hatóságokkal már korábban létrejött, júliusban, az első kihallgatáskor, amikor Pleve hallgatta ki őt. Néhányan pedig azt gyanították, hogy a rendőrséggel való kapcsolatok még korábbiak, az isten tudja, mikori keletűek. Mert ezek a kapcsolatok árnyalatokban bővelkednek: a fizetett ügynökökön kívül voltak ingyenesek, félfizetésesek, félügynökök, és voltak olyanok is, akiket semmiféle lajstromba nem soroltak, a főnökség nem tudott róluk, és mégis, csekély, alig észrevehető munkájukkal kis patakokban hajtották a vizet a rendőrség malmára. Okladszkijt még tizenhárom éves kisfiú korában bevitték a rendőrségre. És ha az emberekben nincs meg az a legfőbb tulajdonság, ami az állattól megkülönbözteti – a képesség, hogy egy eszméért vagy érzésért halálmegvetést tanúsítson . . .

A halálfélelem miatt változott át az élet pusztítójává: falta a napokat, éveket, évtizedeket, csontostul ette őket, kiszívott minden nedvet, felfalt mindent, ami ebben a részegítő löttyben elébe került, amiért vadul kalapált a szíve, összeszorultak az ujjai, és még most a sír szélén is, hirtelen felcsillant – a magnéziumfény felvillanásakor – az üres, embertelen tekintetű szeme. És a kis ősz öregasszony, miközben tanúvallomását tette, nem nézett feléje. Okladszkijt tízévi szabadságvesztésre ítélték. Életében másodszor bukott le: ezúttal örökre.

Kilencedik fejezet

Fényképek kellettek a per hőseiről: hogy megőrizzék a történelem számára, szétküldjék az együttérzőknek más városokba. Mihajlov foglalkozott ezzel a dologgal. Kvjatkovszkij és Presznyakov kivégzése valósággal beteggé tette – különösen kedves régi barátja, Első Sándor elvesztését fájlalta. Senki olyan gyötrően nem érezte az elvtársiasság kötelességét. Kedvenc példabeszéde volt: a hős török rabságban sínylődik, anyjától és apjától várja a kiszabadítását, de azok öregek és gyengék, várja feleségétől, de az gyámoltalan, végül a barátai mentik meg. Csak a barátok menthetik meg! De a tizenhat ember közül senkit sem mentettek meg. Az egyetlent, amit tehetett, megtette: az ítélethozatalt követő éjjel levelet írt barátainak: „Testvérek! Közösségi tevékenységetek utolsó aktusa alkalmából írok nektek. Erős érzések háborgatnak. Egész lelkemet szeretném kiönteni ebben a talán utolsó üdvözletemben . . .” A hosszú levél fenyegető ígérettel végződött, halál előtti vigaszul azoknak, akik a végüket várták: „Tudjátok, hogy a ti pusztulásotokat a kormányzat nem ússza meg szárazon – ha ti bámulatos tetteket vittetek végbe, úgy még végbe kell menniük a rémségeseknek is.”

És most a fényképek. Ámbár, ha csak erről volna szó. Természetesen nem egyszerű: az állam ellen vétőket sok rendőrügynök arcról ismeri. Megjött „Vanyka” november másodikán kelt kis levele. Sztyepan kérését tolmácsolta: másoltassák le a fényképeit, amelyek itt meg ott találhatók, és adjanak a feleségének, Koljának, fivérének és a földijeinek.

November utolsó napjainak egyikén Andrej és Ánya Korba a bizottsági lakáson dolgoztak. A Végrehajtó Bizottság levelet írt Karl Marxnak, és Ánya, aki jól tudott franciául, most lefordította. Fontos levél volt, nagy reményeket fűztek hozzá. „Polgártárs!” – ezzel a megszólítással kezdődött. Óriási tisztelet hangján szólt arról, hogy a „Tőke” az intelligens emberek mindennapi olvasmányává lett. Továbbá közölték, hogy Lev Gartmant megbízták: szervezze meg Angliában és Amerikában az

oroszországi társadalmi élet fejlődésére vonatkozó információk eljuttatását, és kérték Marxot, hogy ebben az ügyben legyen segítségére. A levél befejezése így hangzott: „Szilárdan elhatároztuk, hogy széttörjük a rabság bilincseit, és hisszük, hogy már nincs messze az idő, amikor sokat szenvedett hazánk elfoglalja Európában azt a helyet, amely méltó egy szabad néphez." Jött Házmester, ő is hévvel nekilátott segíteni Ányának a fordításban – franciául mind tudtak egy keveset, tanácsokat adtak –, és azt mondta, hogy Lev Gartman (Alkimista) minden bizonnyal megnyeri Marx tetszését, márcsak azért is, mert ő Alkimista. Hiszen Marx természetesen tréfából – már régóta – a „forradalom alkimistáinak" nevezi a terroristákat.

Házmester szokatlanul izgatott volt. Erősen dadogva hirtelen kifakadt valamiféle diákok ellen; Andrej nem értette meg mindjárt, hogy kikről van szó. Majd rájött: az illetők nem a legközelebb álló, de őszintén együttérző személyek. Egyszóval: rendkívül óvatosnak, vagyis gyávának mutatkoztak. Házmester megkérte őket, hogy rendeljenek Kvjatkovszkij és Presznyakov fényképeiről másolatokat bármelyik fényképészműteremben, de megtagadták, nyíltan megmondva: félnek, hogy a rendőrség karmai közé kerülnek. Mi bajuk lett volna? Semmi folt nincs a múltjukon, legálisan élnek, házi szabadgondolkodók, az ördög vigye el őket! Mi értelme, hogy magukhoz édesgessék, ki kell seprűzni ezeket a locsogó, pimasz alakokat; ilyen csekély kis kérés – és máris berezeltek . . .

Házmester gyanúsan sokáig szidta a szerencsétlen diákokat, és Andrej, türelmét vesztve, megkérdezte:

– No, és mivel végződött a dolog?

– Elmentem a Nyevszkijen Taube és Alekszandrovszkijhoz, és megrendeltem.

– Te rendelted meg! – kiáltott fel Andrej.

– Én. Mi mást tehettem? Amint látjátok, semmi baj, élek és sértetlen vagyok. Nagyon felbőszítettek.

– Kedvesem, nem ismerek rád – mondta Andrej. – Mi van veled?

Ánya elsápadt a rémülettől.

– Házmester, maga megőrült!

– Én n-nem őrültem meg – mondta Mihajlov. – Tisztában

vagyok azzal, hogy mit k-kockáztatok, de bocsássatok meg nekem: hiszen Sztyepannak ez volt az egyetlen kérése...

– Te minden apróság miatt ránk mordulsz, magad meg ilyen hallatlan dolgot művelsz! Mikorra készülnek el a képek?

Mihajlov egy kissé zavartan – többnyire ő rendezett fejmosást a legkisebb hanyagság és vigyázatlanság miatt, most pedig mentegetőznie kellett – elmagyarázta, hogy a képeknek éppen mára kellett volna elkészülniük, ő elment értük, de még nincsenek kész. Andrej egészen megdühödött.

– Úgy, tehát másodszor is elmentél oda?

– Másodszor is.

– A Taube és Alekszandrovszkijhoz, a Nyevszkijre?

– No hát igen.

– Házmester, tudod, hogy ez a divatos fényképészműterem nem kerülheti el a rendőrség figyelmét. Mi a fenének...

Házmester nagyon is jól tudta, bólogatott és helyeselt. Hál' istennek, minden jól végződött. Igaz, hogy volt egy titokzatos, sőt talán kellemetlen pillanat. Amikor átnyújtotta az elismervényt a fényképészeti műterem tulajdonosának – az egy asztalnál ült, és egy papírokkal telt fiókban kotorászott, a háta mögött pedig egy asszony állt, nyilván a felesége, amolyan vörös hajú, nagyorrú német nő – és a tulajdonos, némi kotorászás után kijelentette: „nincs kész, jöjjön el holnap", ugyanakkor a vörös hajú nő, mereven nézett rá, és kezét végighúzta a saját nyakán. Mit jelent ez? Vagy megsejtette, hogy ezek a fényképek kivégzett bűnösöket ábrázolnak, vagy a férje tudtán kívüli titkos figyelmeztetés: magad is hurokra akarsz kerülni? Házmester zavart nevetéssel kísérte szavait. Andrej azt mondta:

– Ez a jel egyértelmű. Semmi esetre sem mehetsz oda.

Ezt este a Bizottság ülésén is megmondták neki. Házmester belátta: ha nem lehet, hát nem lehet. És másnap, november huszonnyolcadikán... Hogy miért és hogyan történt, nem lehet megérteni. Valami megfoghatatlan, tragikus semmiség. Később, néhány nap múlva, amikor egybevetették néhány szemtanú beszámolóját, és megtudták a részleteket a bánat sújtotta Nyikolaj Vasziljevicstől, körülbelül így rajzolódott ki előttük a kép: Házmestert aznap várta valaki a Gosztyinnyij Dvorban, tehát a Nyevszkijen ment, elhaladt a szerencsétlen Taube és Alek-

szandrovszkij előtt, és... hogy mi vitte rá? Egy pillanatnyi gyengeség, lelki zavar, vagy, ami egyáltalán nem volt természete, valami fatalista hév? Vagy talán – és ez a legvalószínűbb – az egyszerű gondolat :„Ha én nem, akkor hát ki?" Belépett a műterembe, a német azt mondta: „Várni ein Moment!" – és kiment a szomszéd szobába; Mihajlov nem várt, leszaladt, a kapus útját állta, azt félrelökte, futtában felugrott egy arra haladó lóvasúti kocsira, a nyomában felugrott egy civil ruhás rendőrtiszt, aki a fényképészműteremből futott ki. Mihajlov menet közben leugrott, a rendőrparancsnok utána, utolérte, rávetette magát, házmesterek szaladtak oda, megkötözték. Mihajlov tiltakozott: „Ezért felelni fognak! Én Konsztantyin Mihajlovics Polivanov nyugalmazott főhadnagy vagyok!" – „Hol lakik?" – „Orlovszkij köz 2. alatt, 25. sz. lakás. A háziasszonyom igazolja a személyemet."

Miért akart mindenáron hazamenni? Nyilván abban reménykedett, hogy az utazás a városon keresztül alkalmat nyújt a szökésre – ahogyan már nemegyszer történt –, hiszen többször is kisiklott az ilyen kelepcékből! – azonkívül a lakásán „vészjelzést" kellett leadnia, hogy az elvtársait figyelmeztesse. Nem sikerült elszöknie. De jelzést – egy könyvet az ablakpárkányon, az üveglaphoz támasztva – hagyott. A házkutatáskor megtalálták a Végrehajtó Bizottság egy kiáltványát, találtak továbbá egy botot, benne elrejtett tőrrel, egy réz bokszert, az államellenes bűnösökről készült fényképfelvételeket és két bádogdobozban dinamitot. Igen hamar megtudták Mihajlov igazi nevét. Nyikolaj Vasziljevics feltételezte, hogy *megmutatták valakinek, aki jól* ismerte.

Nyikolaj Vasziljevicsnek ez a borzalmas sejtése mindennél jobban megdöbbentette őket: tehát áruló játszott közre? Pedig ebben nincs semmi különös. A párt növekszik, egyre újabb munkás- és diákkörök csatlakoznak hozzá, és most, amikor a tengerészek visszatérnek a hajózásból, katonai szervezet is létesül. Mihajlovot sokan ismerik. Ha Kletocsnyikov ott van a rendőri ügyosztályon, akkor nem is olyan valószerűtlen, hogy egy rendőri Kletocsnyikov legyen a pártban. Mellesleg maga Házmester is gyakran gondolt erre, és azt mondogatta: „Kell, hogy valaki legyen köztünk. Lehetetlen, hogy ne legyen!"

Okladszkijt odavezették az ajtóba vágott kis kémlelőlyukhoz, és megpillantotta Házmestert gyűrött, összepiszkolódott hadnagyi egyenruhában. Házmester sápadt volt, nyugodtan ült egy széken, és az ablakra meredt. Egy csendőrtiszt állt mellette. Egyszerű dolog: Okladszkij egy pillanatig átnézett a lyukon, és megmondta. Ezen a napon a száműzetésre és kényszermunkára ítélteknek járó ebéd helyett azt az ebédet adták neki, ami az előzetes letartóztatásban levőket illeti meg: húsos káposztalevest, vadypecsenyét és desszertnek narancsot.

Nyikolaj Vasziljevics hirtelen tenyerébe temette arcát, fejét ingatta, és felkiáltott:

– Hogy leszünk meg Pjotr Ivanovics nélkül? Mit csinálunk most nélküle?

Ahogy a tenyerét elvette, szeme könnyes volt. A szobában ülők hallgattak. Szemjon váratlan hévvel kezdte bizonygatni, hogy Házmesternek miként kellett volna cselekednie: felfogadni akármilyen kis utcagyereket egy fél rubelért, odaadni neki az elismervényt... Mindez hiábavalóság, puszta szó! Hát nem világos, hogy mindegyikük sorsa ugyanígy ér véget vagy ehhez hasonlóan? Andrej érezte, hogy most olyan határozott erélyt várnak tőle, amilyennel Házmester rendelkezett.

Szilárdan azt mondta Nyikolaj Vasziljevicsnek:

– Nagyon kérem, nyugodjék meg, Nyikolaj Vasziljevics. Mi legalább annyira fájlaljuk barátunk elvesztését, mint ön, de az élet megy tovább, és tettek várnak ránk.

– Igen, természetesen... Ez teljesen érthető... – Nyikolaj Vasziljevics gyorsan feltette a szemüvegét, de a szeme fátyolos volt, a könnyek peregtek az arcán. Nem restellte, tenyerével törülgette őket.

– Nyugodjon meg, kérem. Itt van a mi új Pjotr Ivanovicsunk, a félelem és gáncs nélküli lovag. – Andrej Barannyikovra mutatott. – Nevezze őt Szemjonnak, vagy ha úgy tetszik, Pjotr Ivanovicsnak. A szokott napokon fognak találkozni, ezen a címen.

Nyikolaj Vasziljevics egy pillantást vetett a papírlapra, amelyen a cím volt, bólogatott, majd Barannyikovra nézett, s hirtelen hüppögve, mint egy nő, elsírta magát, és megint levette

a szemüvegét. Nyomasztó volt. Vártak, amíg teljesen megnyugszik. Végre megnyugodott, fogta a kalapját, és az ajtó felé indult. Barannyikov megmozdult, hogy kikísérje, de Nyikolaj Vasziljevics váratlanul leült egy székre.

– Rossz, rossz, rossz, rossz... – dünnyögte maga elé, önmagával beszélt, és elnézett mellettük az ablakra. – Egészen rossz... Ez már úgy mondhatni... Megértik, mit jelent az, ha egy ember teljesen egyedül van, mint én? És ráadásul a rendőrségen dolgozik.

– Rokonai nincsenek? – kérdezte Andrej.

– Természetesen nincsenek. Senkim sincs. Egyedül vagyok. És Pjotr Ivanovics néha megkérdezte: „Nyikolaj Vasziljevics, hogy megy a sora?" És én mondtam neki valamit.

– A barátja leszek. Nyikolaj Vasziljevics – mondta Barannyikov.

– Igen, persze, megértem, köszönöm önnek... – Nyikolaj Vasziljevics mélyen lecsüggesztette fejét, és így lecsüggesztve, bólogatott. Andrej csodálkozva nézte. Nem képzelte, hogy Nyikolaj Vasziljevics ilyen állapotban lehet: mintha kissé megháborodott volna. – Önök mind a barátaim, tudom, és köszönöm, de én önöknek idegen vagyok...

– Nyikolaj Vasziljevics, maga nagyon kedves nekünk, a világon a legértékesebb, a legnélkülözhetetlenebb ember – mondta Andrej.

Kolodkevics és Barannyikov is mondtak valami hasonlót. Nyikolaj Vasziljevics a kalapjával legyintett:

– Nem jó ez így, uraim. Nagyon el vagyok keseredve, bocsássanak meg nekem... – Hirtelen gyorsan felállt és elment.

Ennek a sebnek a végzetes volta nem mindjárt vált világossá. Hirtelen halálos keserűség, az elárvultság dermesztő érzése fogta el őket: hogy lesznek meg Házmester nélkül? Szonya azt mondta: „Téged kímélt. A minap, amikor azon tanakodtunk, ki legyen a lakás gazdája a Malaja Szadovájan, azt mondta: »Csak Tarasz ne!« Te nem voltál ott, Kronstadtba mentél." – „Mi az, hogy kímélt? Badarságot beszélsz, lelkem!" Andrejnek ez nem tetszett, nem hitte el. De Szonya makacsul kitartott mellette: „Igenis, téged kímélt. Téged az Alkotmányozó Gyűlés számára tartogatott." Lehet, hogy csakugyan így volt. Egy világos: ilyen

barátja soha életében nem lesz. De a végzetesség természetesen nem az egyéni szenvedésekben mutatkozott meg, hanem abban, amit az ügy szenvedett. Na jó, Kletocsnyikovot Barannyikov és Kolodkevics veszik át. Kiváló harcosok, de az egyik a vakmerőségig bátor és elszánt, a másik nemigen ügyes a gyakorlati dolgokban. Így kiderül, hogy ketten együtt nem érnek fel eggyel, olyannal, mint amilyen a rendkívül hidegvérű, körültekintő, bátor Házmester. Így lebukni! Ilyen ostobán, ilyen szerencsétlenül! Most arról van szó, hogy Nyikolaj Vasziljevics ugyanolyan bizalommal teljen el Szemjon és Csizmás Kandúr iránt, mint amilyet Házmester iránt érzett. Házmester volt az egyetlen ember, aki kapcsolatban volt az irodalmár Vlagyimir Rafaelovics Zotovval, aki a levéltár megőrzésére vállalkozott. Tavaly valaki a „saját" ügyvédjeik közül összehozta Kolja Morozovot ezzel a Zotovval, és Morozov, mielőtt külföldre utazott, összeismertette Zotovot Házmesterrel. Ott vannak Kletocsnyikov összes jelentései, az igazolványokhoz szükséges bélyegzők, különféle okmányok, feljegyzések. Miként jussanak el Zotovhoz? Egyetlen reményük, hogy Kolja Morozov visszatér. Hívták, nem külön ebből az okból, hanem csak mert szükségük van az emberekre. Szonya írt Genfbe, és lehet, hogy Morozov januárban megjelenik. Továbbá: senki olyan figyelmesen nem tanulmányozta az ellenséget, mint Házmester. A Harmadik Ügyosztályt, a rendőrség boszorkánykonyháját. Névről ismerte valamennyi tekintélyes hivatalnokot és ügynököt, sokat arcról is, figyelte szolgálati áthelyezésüket, adatokat gyűjtött az életükről, szenvedélyeikről. Ezek az eltűnt, értékes ismeretek pótolhatatlanok. Valerian halála óta senki sem tudott olyan sikeresen pénzt felhajtani, mint ő, és végül, rajta kívül senki sem lehetett *Házmester* – olyan könyörtelen, figyelmes, sokszemű, éber Argus, amilyen ő, Mihajlov volt...

Nappal nem jutott idő a bánkódásra, lelki gyötrelemre, nappal futkosás volt, feszültség, a revolver súlya a zsebben, a tengerészek Kronstadtban, a munkások egész Pityer-szerte, a diákok, a nyomda, a „Rabocsaja Gazeta" – de este, amikor alig vánszorogva hazaért az Izmajlovszkájára, és Szonya is, szintén holtfáradtan – szegénynek egész nap az utcán kell lennie, egy

csoportot vezet, amely a cár kikocsikázásait figyeli – minduntalan hirtelen eszébe jutott Házmester.

Valahányszor Szonya a nap eseményeiről beszélt, Andrejből ki-kitört:

– Házmester ezt sohase tette volna. Ő előbb bemegy az étkezdébe, és csak aztán, két perc múlva . . .

– És emlékszel, hogy mondta: „Ha a párt azt parancsolja nekem, hogy csészéket mossak, akkor csészéket fogok mosni!?" (Szonya ezt elalvás előtt mondta, amikor ő ágyazott, és Andrej mosogatta el az edényt.)

Olykor éjjel, álmában gondolt Szasára. Arra ébredt, hogy őrá gondol. Egy ízben, amikor így éjjel felébredt, felkeltette Szonyát, mert az álmába hasító gondolat heves és fájdalmas volt. Megölelte Szonyát, és azt mondta:

– Hirtelen iszonyúan megsajnáltam Szasát. Tudod, miért? Mert nem volt boldog, nem szeretett, halasztgatta, halasztgatta . . . Egyszer azt mondta: „Engem a sors a tettek boldogságával ajándékozott meg." De az egyszerű, emberi boldogság . . . Azt mondta, neki nincs rá szüksége, majd valamikor egy másik életében megjelenik egy nő, és ő nagyon fogja szeretni.

– Én is olyan voltam, mint ő. Amíg veled nem találkoztam. – Megölelték egymást, Szasára gondoltak és önmagukra. Szasára szívettépő fájdalommal, önmagukra nyugodtan, gyengéden és bölcsen. Minden úgy volt, ahogy kívánták.

Szerettek elbeszélgetni a párthoz csatlakozott új emberekről. Egyre többen lettek, és ez jó volt, arról tanúskodott, hogy a párt vonzza, rendkívül élénken érdekli őket, viszont éppen ebben rejlett a veszély: minél szélesebb a beavatottak köre, annál valószínűbb a lebukás. A kronstadti tengerészek, élükön Szuhanovval és Stromberggel végre igazi szervezetet létesítettek, „Központi Katonai Kör"-t, amelyet a Végrehajtó Bizottságnak rendeltek alá. Az egyetemi hallgatók meg „Központi Egyetemi Kör"-be tömörültek; a katonai kör tagjai csak húszan-harmincan voltak, a „Központi Egyetemi Kör"-höz csatlakozott fiatalok száma viszont több százra rúgott. A diákok közt voltak olyan erélyes legények, mint Papij Podbelszkij és Kogan-Bernstejn. Andrej figyelte őket: még egy kevés, néhány fontos ügy, és ezek ketten egészen a szívükhöz nőnek. Talán a Bizottság tagjai

is lehetnek. No, erről még korai beszélni. Vaszka Merkulov és Szergej Gyegajev, akik jó szolgálatot tettek a pártnak, lám, máris hogy vicsorognak, amiért őket nem veszik be a Bizottságba, és egyáltalán úgy érzik, hogy nem tanúsítanak teljes bizalmat irántuk – de hát mit tegyenek? A teljes bizalom túlságosan komoly, titokzatos és különös dolog. Nem matematikai módon, szavazattöbbséggel jön létre. Azazhogy éppenséggel úgy jön létre, de ez csak látszat, valójában valahogy másként. Hirtelen szállja meg az embert, mint valami égi malaszt. Olykor érthetetlen: némelyik ember sok vállalkozásban vesz részt, méltónak mutatkozik, és mégsem érzik szükségét, hogy bevegyék a Bizottságba, a másik pedig még keveset mutatott, valami okból, mégis mindenki előtt világos: szükség van rá, egy test, egy lélek velük. Ilyen hirtelen támadt az érzés, hogy Tyimofej Mihajlov, a kazánkovács – az ő emberük.

Valamelyest emlékeztet Presznyakovra: ugyanolyan megtermett, súlyos kezű, hallgatag, fényes, de komor tekintetű. És ugyanúgy ismerik őt is a pityeri munkások körében a vakmerő könnyelműségéről: semmibe se kerül neki leszúrni egy spiclit, vagy meglesni és félholtra verni a sötét udvaron egy gyűlölt, kizsákmányoló művezetőt. A fiatal Tyimoha – a legény még csak huszonegy éves – valóban Andrej Kornyejeviccsé, a spiclik kiirtójává növi ki magát.

A munkások közti különféle tennivalókban meghitt segítőtársává lett Valentyin Kokovszkij. Együtt írták éjszakákon át a fő művet, amelyre Andrej büszke volt: „A »Narodnaja Volja« párt munkástagjainak programjá"-t. Közösen szerkesztették a „Rabocsaja Gazetá"-t is, ennek első száma december közepén jelent meg. Andrej írta a vezércikket. Némelyek azt mondták: ügyes, élénk, népi stílusban van írva, megérti a munkás-olvasó. Mások úgy vélekedtek, hogy sok benne a retorika. Tyigrics a homlokát ráncolta: „Nem a te dolgod az, Tarasz, hogy cikkeket irkálj!"

Igaza van bizonyára az öreg firkásznak. Vigye el az ördög ezt a szerencsétlen újságírást, a cikkeket, a kazuisztikát, a belletrisztikát. Az ő dolga: a gondolatok, az eszmék. Bezzeg a munkástagok programja – ez mű! Itt van min a fejüket törniük. Tyigrics két óra hosszat olvasta, nem tudta letenni, majd kijelentette:

– Ez mű, mondhatom . . .

Andrej tudta: ez az, ami tőle fennmarad.

Meghalnak a tettek, a gesztusok, a szavak, mondatok – az egyetlen, ami örökké él, amíg az emberiség létezik: az eszmék. Kevés van. Tévesek is lehetnek. De elpusztíthatatlanok, újra meg újra felmerülnek, más-más köntösben, és mégis önmaguk maradva. Éjjel felébresztette Szonyát, és követelte, hogy hallgassa meg. Szonya átfázott az utcán, láza volt, a szeme leragadt, és a gyengeségtől nem tudta megfordítani a fejét. Néhány perc múlva Andrej észrevette, hogy alszik.

– Nem hallgatod? Igen fontos okmányt olvasok! Soha ennél komolyabbat nem írtam!

Szonya, szemét felnyitva, mosolyogni próbált.

– Én most az utcán élek, kofa, házmesterné vagyok . . . Az egyetlen, amire reagálok: a cár kocsija . . . De bocsáss meg, készséggel hallgatlak!

Felült, és elszánt-figyelmes arccal készült a program meghallgatására, de Andrej észbe kapott: minek kínozza. Szonya reggeltől estig talpon van, az utcán, a megfigyelő csapatban. Majd holnap olvasunk.

– Nem, most – ellenkezett Szonya. – Most akarom.

De egy másodperc múlva már aludt megint. Reggel pedig sietett valami fontos találkozásra, de Andrej meghallgattatta vele az egészet – elejétől végig. Annyira élvezte, hogy ezt a művet fennhangon olvashatja. Később decemberben sokszor felolvasta a munkáskörökben. A program hat fejezetre oszlott. Az „A" fejezet így kezdődött:

„Az emberiség történelmi tapasztalata, úgyszintén a népek életének tanulmányozása és figyelése meggyőzően és világosan bizonyítja, hogy a népek csak akkor érik el a legnagyobb boldogságot és erőt, hogy az emberek csak akkor válnak testvérekké, és lesznek szabadok és egyenlők, ha életüket a szocialista tanításnak megfelelően, vagyis a következő módon rendezik be:

1) A föld és a munkaeszközök az egész népé legyenek, és minden dolgozónak joga legyen használni őket.

2) A munkát nem egymagukban végzik, hanem együttesen (közösségekben, szövetkezetekben, társulásokban).

3) A közös munka termékeit, döntés alapján, valamennyi munkás között, kinek-kinek szükséglete szerint kell elosztani.

4) Az államrendszer valamennyi közösség szövetségi szerződésén alapuljon.

5) Minden közösség teljesen független és szabad a saját belső ügyeiben.

6) Meggyőződésében és egyéni életében teljes szabadságot élvez a közösség minden tagja; szabadsága csak olyan esetekben korlátozott, amelyekben saját közössége vagy egy másik közösség tagjaival szembeni erőszakoskodásba megy át.

Ha a népek úgy alakítják át életüket, ahogy azt mi, szocialista dolgozók kívánjuk, akkor valóban szabaddá és függetlenné válnak, mert sem urak, sem rabszolgák nem lesznek többé. Akkor mindenki dolgozhat, anélkül hogy ki volna szolgáltatva a földesurának, a gyárosnak, a gazdájának, mert ezeknek az ingyenélőknek már nyomuk se lesz ...

A közösségekben, szövetkezetekben végzett munka lehetőséget ad a gépeknek és minden a munkát megkönnyítő találmánynak és felfedezésnek széles körű felhasználására, mert a közösségbe tartozó dolgozóktól az élethez szükséges javak megtermelése jóval kevesebb munkát kíván, és sok szabad idő és erő áll majd rendelkezésükre értelmük fejlesztése és a tudománnyal való foglalkozás számára ... Az emberek *személyes szabadsága,* vagyis a véleményszabadság, a kutatások, mindenféle tevékenység szabad lehetősége leveszi az emberi értelemről a bilincseket, és teljesen szabad teret nyit előtte.

A közösség szabadsága, vagyis az a joga, hogy valamennyi közösséggel és szövetséggel együtt beleszóljon az államügyekbe, és azokat valamennyi közösség közös kívánságának megfelelően irányítsa, nem engedi meg az állami elnyomás kialakulását, nem tűri, hogy erkölcstelen emberek kaparintsák kezükbe, kormányzói és hivatalnoki minőségükben tönkretegyék az országot, és elnyomják a nép szabadságát, mint ahogyan az most történik."

A „B" fejezetben arról volt szó, hogy a nép tudatlan, elfelejti és nem ismeri azokat az elveket, amelyeknek alapján az új oroszországi életnek fel kell épülnie. A „C" fejezetben: az egész nép segítője és szövetségese a szociálforradalmi párt lesz, a „D"

fejezet azokat a nélkülözhetetlen változásokat sorolja fel, amelyeknek elérésére az államrendszerben és a nép életében igyekezni kell:

„1) Oroszországban a cári hatalmat népkormányzat váltja fel, vagyis a kormányzat a nép küldötteiből (képviselőkből) áll, ezeket maga a nép jelöli ki és váltja le; megválasztásukkor pontosan rámutat, hogy mire kell törekedniük, és beszámolót követel a tevékenységükről.

2) Az orosz állam a lakosság jellege és életkörülményei szerint területekre oszlik, amelyek belügyeikben szabadok, de egy Összorosz Szövetségbe tartoznak. A terület belügyeit a Területi Hatóság intézi, az országos ügyeket pedig a Szövetségi Kormány.

3) Azok a népek, amelyeket erőszakkal csatoltak az orosz cári birodalomhoz, szabadon dönthetnek, hogy különváljanak vagy megmaradnak az Összorosz Szövetségben.

4) A közösségek (falvak, községek, elővárosok, gyári artyelek stb.) ügyeikben gyűléseken döntenek, és határozataikat választott hivatalos személyek (sztaroszták, elöljárók, írnokok, munkavezetők, műhely- és irodafőnökök stb.) által hajtják végre.

5) Minden föld a dolgozó nép kezébe megy át, és népi tulajdonnak számít.

6) Az üzemek és gyárak népi tulajdonnak számítanak, és használatra az üzemi és gyári közösségeknek adatnak át – a jövedelem ezeket a közösségeket illeti meg.

7) A nép képviselői alkotják a törvényeket és rendeleteket, megszabják, hogy miként kell a gyárakat és üzemeket berendezni, hogy a munkások egészségét és életét ne veszélyeztessék, megállapítják a munkaórák számát a férfiak, nők, gyermekek stb. számára.

8) A küldöttek (képviselők) választásának joga mind a Szövetségi Kormányba, mind a Területi Hatóságba minden teljes korú személyt megillet, ugyanígy minden nagykorú személy megválasztható a Szövetségi Kormányba és a Területi Hatóságba.

9) Minden orosz embernek jogában áll bármilyen hitvallásban megmaradnia vagy más hitre áttérnie (vallásszabadság),

joga van szóban vagy írásban terjeszteni bármilyen eszméket és tanokat (szólás- és sajtószabadság); joga van ügyeinek megtárgyalása céljából másokkal összejönnie (gyülekezési szabadság); joga van társaságokat (közösségeket, artyeleket, szövetségeket) alkotni, bárminemű célra, joga van a népnek javaslatokat tenni a képviselők megválasztásakor és minden egyéb közösségi ügyben (a választási agitáció szabadsága).

10) A népoktatás minden alsó- és felsőfokú iskolában ingyenes és mindenkinek hozzáférhető.

11) A mostani hadsereget és általában a katonaságot a helyi népfelkelés váltja fel.

12) Megalakul az Orosz Állami Bank, fiókokat tart fenn Oroszország különféle helységeiben a gyári, üzemi, mezőgazdasági és egyáltalán mindenféle kereskedelmi és tudományos közösségek, artyelek és szövetségek támogatása és megszervezése céljára.

A városi munkások ne felejtsék el, hogy a parasztságtól elkülönülve mindig a kormány, a gyárosok és a kulákok elnyomása alatt lesznek, mert a nép fő ereje nem őbennük, hanem a parasztságban van. Ha azonban állandóan a parasztság mellé állnak, maguk felé hajlítják és bebizonyítják, hogy ügyüket együttesen, közös erőfeszítéssel kell intézniük, akkor az egész munkás nép törhetetlen erővé válik."

Volt még két rövid fejezet – az „E" a munkáskörök létesítésének módjáról és az „F" a felkelés megszervezéséről és kibontakozásáról.

Andrej ezt a programot nem minden munkáskörben olvasta fel, hanem csak az úgynevezett *magasabb kategóriájú* körökben, ahol a nép tudott írni-olvasni, és legalább némileg jártas volt a szocializmusban. A munkáskörök hierarchiája télre a következőképpen alakult: az alacsonyabb körökben, ahol négy-öt ember tanult, valamelyik munkás lakásán folytak az írás-olvasás- a számtan- és a földrajzórák. A második kategóriájú körökben történelemről és a szocialista tanokról tartottak előadásokat. Andrej ezeken a foglalkozásokon Írországról beszélt. És végül a felső kategóriájú körök, kis összeesküvő-klubok, ahová jól felkészült, szilárdan forradalmi érzelmű emberek kerültek: e körök tagjai munkások voltak, vezetőik: egyetemi hallgatók vagy

volt diákok. Itt Podbelszkij, Kogan-Bernstejn – vagy egyszerűen: Levka, Dubrovin, Engelgardt működött, a munkások közül Tyimoha, Gavrilov, Beljajev és mások. Andrej három ízben felolvasta a programot, és mindannyiszor érezte, hogy izgalom, felajzottság támad, az emberek hirtelen felismerik, hogy ők, a nyomortanyák szánalomra méltó lakói, egyáltalán nem pora, hanem mozgatói, rugói a történelemnek.

Mert ez a fő: tudatára ébreszteni az embert, hogy történelmet teremthet, megforgathatja a világot.

A társadalom átalakításának képe, amelyet a programban megrajzolt, nem keltett ellenvetést, viszont félreértések és kérdések merültek fel az utolsó fejezettel kapcsolatban, amelyben a felkelésről volt szó. Ez volt talán a leggyengébb, kidolgozatlan pont. És érthető, hogy miért akadtak meg rajta. Megírni mindent lehet, de próbálj csak nekivágni! Megírták: „Egyúttal szét kell bomlasztani a kormányzatot, megsemmisíteni a főbb hivatalnokait (minél főbbeket, annál jobb), mind a polgáriakat, mind a katonaiakat." Erre megkérdezik: „Ezt például hogyan kell – *szétbomlasztani a kormányzatot?*" Ha tudnák és értenék, hogyan, nem írnák, hanem már régen *szétbomlasztották* volna. „Át kell állítani a hadsereget a nép oldalára, feloszlatni és népi felkeléssel helyettesíteni . . ." Ismét kérdés: „Milyen módon kell megnyerni a katonákat? Rábeszéléssel vagy erőszakkal vagy a parancsnokokat lelőni?" Ez nem világos. Az egész hatalmas oroszországi haderőből mindeddig talán vagy harminc embert nyertek meg: kronstadti hadnagyocskákat meg tüzéreket. Andrej elismerte: igen, itt még nem mindent gondoltak át. De a felkelésben mi a fő? El kell kezdeni! Nekirugaszkodunk, aztán majd csak eligazodunk. Vízre kell lökni a csónakot, aztán megy magától is.

A körökben viták, zaj, világproblémák, merész szociális álmok, a bizottsági lakáson pedig egyre ugyanarról van szó: akna, dinamit, négy font, két rőf. Grisa Iszajev, az okos legény, a legolvasottabbak egyike, aki sokat mesélt az írországi dolgokról, most mindennel felhagyott, semmit sem olvas, és csak a dinamit készítéséről beszélget. Ugyanerről tud csak beszélni Kibalcsics is. A dinamitláz mindegyiküket hatalmába kerítette. A Malaja Szadovaja aláaknázása elhatározott dolog volt, és egy csoport,

élén Frolenkóval, elindult Kisinyovba egy másik akna ásása – a kisinyovi kincstár kifosztása – céljából. És akkor, amikor Ánya Korba vagy Geszja Gelfman lakásán találkozgattak vagy a nagy nyomdában, ahol Gracsevszkij volt a gazda, a beszélgetések mind egyformán folytak.

– Te hogy gondolod, hány font szükséges...

– Előreláthatóan mekkora a robbanás hatósugara?

– Uraim, az utcai áldozatoknak a problémája, amelytől ódzkodnak...

Kibalcsics azt mondta Andrejnak: minálunk a nők kegyetlenebbek, mint a férfiak. Ezt a következtetést a Malaja Szadováján lehetséges áldozatokra vonatkozó kérdezősködésekből vonta le. Ez természetesen badarság! Koljára jellemző a nők meg nem értése. Az, amit ő kegyetlenségnek vél, pusztán nőies vonás – szenvedélyesség, önmaguk tökéletes átadása valaminek: egy eszmének, az elvtársiasságnak, a dinamitnak. És még elgondolni is, hogy ezek a nők: Verocska, Szonya – másfél évvel ezelőtt rendíthetetlen propagandisták voltak! Lám, hogy megváltozott minden ezen a világon. Milyen viták voltak magasröptű témákról Mihajlovval, Kvjatkovszkijjal, Kolja Morozovval, Marija Nyikolajevnával, az epés Tyigriccsel. Némelyikük már nincs, mások távol vannak. Marija Nyikolajevna, a szenvedélyes filozófus, a gyakorlati életre tért át. Tyigrics a családi életre – eltávolodott, lám, még lakodalmat is akar tartani.

Tyigrics ismételten elolvasta a munkástagok programját, figyelmesen tanulmányozta, és azt mondta:

– Szerintem józan és értelmes. De... mivel foglalkozunk most? Fel akarjuk robbantani a cárt. Fel akarjuk robbantani a kincstárt. Erről, akarom mondani, a terrorról egy szó sincs.

Igaza volt: nem a konspiráción múlik a dolog, a párt már számos terrorcselekménnyel adott hírt magáról, úgyhogy nincs titok. És a per elég nagy port vert fel. Tyigrics a fájó pontra tapintott: ez következetlenség, barátocskáim! Vagy készítsetek egy ármádiára való munkásköröket, szervezzetek proletárhadsereget Marx elvei szerint, és egyesítsétek azt a parasztsággal, vagy pedig robbantsátok fel dinamittal az uralkodókat. Ha robbontunk, akkor mi szükség a körökre, erre az egész, hangyaszorgalmat igénylő, fáradságos munkára?

A mi feladatunk: felnyitni Pandora szelencéjét, kiereszteni a vad szeleket és viharokat, amelyek elsöpörnek mindent, ami nekünk gyűlöletes. Az uralkodó felrobbantása csak eszköz, tolvajkulcs a szelence felnyitásához. De ezt mi magunkra vállaljuk, mi, a szociálforradalmi párt! A munkások és a parasztok pedig majd később kapcsolódnak be az ügybe: ők játsszák a vihar szerepét.

Szonya elmondta: az a csoport, amely a cár kikocsikázásait figyeli, és már csaknem másfél hónapja működik, a következőt állapította meg: az uralkodó rendszerint fél kettőkor hagyja el a palotát, és kocsiján a Nyári Kert felé tart. Vasárnaponként őrségváltásra hajtat a Mihály-lovardába, a lovak – hat-nyolc kozák kíséretében – úgy száguldanak, mintha tűzvész volna. A kozákok – a kocsi két oldalán – fedezik az ajtaját. A lovardába a Malaja Szadováján hajtat, de visszafelé gyakran más úton: a Katalin-csatorna mentén tér vissza.

– Ott, ahol a Katalin-csatorna felé kanyarodik, nagyon alkalmas – mondta Szonya. – A kocsis itt fékezi a lovakat, a fogat csaknem lépésben halad. Vagy tíz alkalommal láttam, szándékosan figyeltem.

Andrej kiszámította: a tatarozás befejezése, az üzlet berendezése, az ásás, az akna elhelyezése másfél, legfeljebb két hónapot vesz igénybe. Valamikor február második felében. De milyen napon? Nem nehéz kiszámítani. Vasárnap legyen. Tehát február tizenötödikén vagy huszonkettedikén. Vagy melyik is a következő? Március elsején.

És most minden attól függött, hogy milyen gyorsan készülnek el az aláaknázással. A helyiséget már kivették: Jevdokim Jermolajev Kobozjov, gazdag voronyezsi kereskedő szerzett egy pincét Mengden házában, sajttal kíván kereskedni. Roskatag helyiség, tatarozni kell, a cementpadló repedezett, feltört a víz. Amíg a tatarozás folyt, a kereskedő szállodában lakott, naponta megjelent, hajtotta, sürgette az embereket. Kereskedőnek, Vera javaslatára egy, a szaratovi telepről való barátját jelölték ki, a rendkívül becsületes Jurij Bogdanovicsot. Annak igazi kereskedő-külseje volt, vörös arc, nagy, sima szakáll,

pergő beszéd, vidám, leleményes természet – tud táncolni és énekelni, ugyanakkor úgy aprítja a fát, akár egy egyszerű paraszt, jóllehet nemesi származású, pszkovi földbirtokos. Jobb Jevdokimot elképzelni sem lehetett! De már a feleség, a kereskedőné kiválasztása körül nehézségek merültek fel. Először Bászka ajánlkozott, meg is bízták, de Szonya tiltakozott: ő akart az lenni.

Szonyának az volt a szokása, hogy mindent nyíltan csinált. A Bizottság ülésén kijelentette, hogy ő jobb kereskedőné lesz, mint Bászka, noha ő nemesi származású, Bászka pedig falusi pap lánya.

– De én alkalmasabb vagyok – mondta. – Higgyétek el, én most az ügy hasznára gondolok. Bászka, a te modorod nem éppen a legmegfelelőbb. És te cigarettázol!

Bászka azt mondta, hogy nem fog cigarettázni. Kínos helyzet támadt. Bogdanovics mint tapintatos ember és lovag, azt mondta, hogy neki rendkívül nehéz feleséget választani: mind a két feleségjelölt bájos, elbűvölő, sok jó tulajdonsággal van megáldva, és basszus hangján rázendített egy áriára az „Aszkold sírjá"-ból. Nevettek, úgy határoztak, hogy a végleges választást másnapra halasztják. Este Szonya nagy hévvel igyekezett rávenni Andrejt, hogy az ő jelölését támogassa. Andrej komoran hallgatott, majd azt mondta: – Nem! Nem szabad, hogy bárkivel szemben előnyben részesítselek ...

A Bizottság megerősítette: Kobozjov kereskedő felesége, Jelana Fjodorova Kobozjova: Ánya Jakimova, vagyis Bászka legyen. 1881. január 1-én a kereskedő és felesége beköltözött a kitatarozott alagsorba és megnyitották a boltot. A Malaja Szadovaja külön elbírálás alá esett: a cár szokott átkocsizni rajta, ezért a rendőrség figyelemmel kísért minden ott lakót, és különösen az újonnan beköltözötteket. Kobozjovék személyi igazolványát sem csak egyszerűen úgy jegyezték be az őrszobán, hanem ellenőrzés céljából átírtak a kiállító hatóságnak Voronyezsbe – onnan pozitív válasz jött: Jevdokim Jermolajev Kobozjov, Voronyezs város polgára, ebben és ebben az évben kapta meg az okmányát. Tehát minden elrendeződött, kezdődhetett a munka. Mindjárt az első éjjel hozzáláttak. Elfüggönyözték a szoba ablakait, a bolt ablakában hagytak egy kis világosságot: a Sárkány-

ölő Szent György ikonja előtt kis örökmécs égett. Leszedték a faburkolatot. Előtűnt a cementezett téglafal, amelyet át kellett törniük. Feszítővasat fogtak. Az első csapásokat a két vasgyúró mérte: Andrej és Szemjon.

Az előző este pedig Geszja Gelfman lakásán ünnepeltek. Olyan vidám kavarodásra, dobogásra, táncra Andrej még nem emlékezett. Alighanem soha életében nem volt semmi ennél zajosabb. Volt ott társasági tánc és trepák, puncs és „Hej, ámuljatok" meg „Trombita szól, el kell menni . . .", és az alattuk lakók felszaladtak, az ajtón dörömböltek, elő kellett venni a revolvereket, felkészülni, és amikor meglátták a rémült arcokat, örvendezve kértek bocsánatot, megigérték, hogy elcsendesednek.

– Bocsássanak meg, uraim, az előadásoktól elgyötört diákoknak. Mikor mulassunk, ha nem szilveszterkor?

Andrej a végkimerülésig táncolt, dőlt a nevetéstől, rekedtre énekelte magát: a szó szoros értelmében elvesztette a hangját – még meg is fázott, mert Szemjonnal és Kolja Szablinovval kiszaladgált az udvarra, és egy szál ingben, a hóban birkóztak –, Szonya forró teával itatta. De Andrej mind e nagy zaj mögött roppant csendet érzett. Talán síri csend volt ez. Barátai arcát nézte, hirtelen rádöbbent, hogy utoljára látja őket így együtt. Kedvesek, felejthetetlenek. Mindegyiket meg akarta őrizni emlékezetében, elvinni magával, a szívébe zárni. A kis termetű, barna arcú Geszja – azokhoz a kislányokhoz hasonlított, akiket valamikor Odesszában orosz nyelvre tanított – nesztelenül futkosott a konyhából a szobába, a szobából a konyhába, hol behozott, hol kivitt valamit, töltögetett, kérdezősködött, mindenkire gondja volt. A filigrán nők nagy jósága és hatalmas ereje lakott benne. A szakállas, sápadt Kolja Kolodkevics – neki nem volt szabad sokat innia – segített neki. Bogdanovics azzal a vörös szakállával, nagy hangjával, egész este „boltos-zsargonban" beszélt, majd meghaltak a nevetéstől. És Bászka pergő vjatkai nyelven válaszolgatott. Kolja Szablin a szójátékaival jött elő. Verocska természetesen tündökölt: a szépségével is, a hangjával is, a ruhájával is. Drága Verocska, neked mindig mindenkinél szebbnek kell lenned . . . És amikor a beállott pernyi csendben barátaikra

emelték poharukat, mindazokra, akik az ellenség kezében vannak, a kedves Házmesterre, Sztyepanra – ő az Alekszej-éksáncban van, hírt kaptak tőle –, és ismét sóhajtottak Házmester szerencsétlen baklövése, a mindenkit elképesztő és teljesen érthetetlen vigyázatlansága miatt, Verocska hirtelen szavalni kezdett. Mind ismerték ezt a verset, valamikor olvasták, Nyikolaj Gavrilovicsnak volt ajánlva, de elfelejtették, és most úgy hangzott, mintha Házmesterről szólna. És – mindannyiukról.

Ne mondjátok: „Mert nem szeret vigyázni,
Ő maga hívja ki a végzetet."
Jól tudja ő: a nép javát szolgálni
Csak önfeláldozás árán lehet.

Magasztos eszmék tágas birtokában
Nem küzd hiú világi célokért.
Élni csak önzőn lehet a világban,
De meghalni, azt lehet másokért.

Így érez, és a halált elfogadja,
Nem mondja, hogy az élet kell neki.
Nem mondja azt, hogy veszni hasztalan ma,
Sorsát ő már régóta ismeri . . .

Még nem feszítették meg, de a bére
Az lesz, ha a perc elkövetkezik.
Az Isten küldte, hogy Krisztus sebére
Emlékeztesse a föld rabjait.

Valaki halkan így helyesbített: „A föld urait." Igen, igen, a jót szolgálni, anélkül az ember ne áldozza fel magát – lehetetlenség. Éppen ez a bökkenő! Ki lehajtott fejjel ült, ki ökölbe szorította a kezét, Geszja szemében könnyek csillogtak. „No, mi az? . . ." – „Úgy sajnálom Szasát . . ." – Rövid idő múlva pedig, amikor ismét bort töltöttek, Kibalcsics a zongorához ült, a táncosok cipősarkai kopogtak, Bogdanovics továbbra is kifogástalanul játszva szerepét, szétlökdösött mindenkit, és a valcer hangjaira mulatságosan merev, „kobozjovi" arccal guggolós táncot

járt, arra gondolt Andrej, hogy a boldogság a titok nem ismerésében rejlik. Az élet legnagyobb titka: hogy mikor és hogyan ér véget ez az élet. Cazotte jóslatára emlékezett. Egy nagyvilági bálon, a francia forradalom előestéjén, Cazotte hirtelen félbeszakította a vigasságot, és feltárta a vendégek előtt a sorsukat: „... Önt egy év múlva felakasztják ... Önt kidobják az ablakon ... Önt lefejezik ..."

És volt még egy kis lakoma. Néhány nappal újév után Tyihomirov rendezte valami okból – az isten tudja, miért, különös ember! – templomi esküvő, utána hat embert meghívott vacsorára Palkinhoz. Andrej már talán egy esztendeje nem járt vendéglőkbe. De a többiek sem. Mind az olcsó étkezdéket, kifőzéseket látogatták. Szonya nem ment el, gyengélkedett, vagy meglehet, hogy nem is akart – Tyigriccsel még ma is súrlódásai voltak, amit egyébként rajtuk, kettejükön kívül, senki sem vett észre. Verocska volt ott, meg Ivancsin-Piszarev, szép fiú, író, a „Narodnaja Voljá"-ba írt, és összekötő volt a szerkesztőség meg Mihajlovszkij közt. És ott volt maga Mihajlovszkij is, akit Tyigrics násznagynak kért fel az esküvőjére. Ők a templomból jöttek, a Caricin Lug-i ezredtemplomból, Andrej pedig egyeneset Palkinhoz ment, mihelyt valamiféle kronstadti ügyeket lebonyolított. Mihajlovszkijjal már régebben megismerkedett, de csak futólag, természetesen más név alatt, és jóllehet Nyikolaj Konsztantyinovics régi ismerősként üdvözölte, nem volt biztos abban, hogy a tiszteletreméltó írónak világos elképzelése van róla. Mihajlovszkij igen barátságosan és közvetlenül viselkedett. Bevezetésül nevetve közölte: Lev Alekszandrovics kényszerítette őt arra, hogy életében először frakkot öltsön, és hogy kölcsön frakkban van. Majd Andrejhez hajolt, és szemét iszonyú aggodalommal kerekre nyitva azt súgta:

– Hallgasson rám, feltétlenül borotváltassa le ezt a szörnyű szakállt!

– Ugyan miért?

– A maga szakálla az egyetlen ilyen egész Pityerben. Én a szakállról jegyeztem meg. Ez valami őserdővel benőtt szikla! Valami éjszakai Getszemáni-kert, amelyben az ön pusztulása rejlik!

– Nem, én már csak akkor válok meg a szakállamtól, amikor a fejemet is elveszítem – mondta Andrej.

– Ön tudja, uram, ön tudja... – mondta a mosolygást hirtelen abbahagyva szárazon Mihajlovszkij. És tüstént bekapcsolódott abba a beszélgetésbe, amelyet Tyigrics Piszarevvel folytatott. Valamiféle újabb hírek keringtek arról, hogy Lorisz állítólag feleleveníti a képviseleti kormányzat tervét.

– Mindez üres beszéd marad, mint mindig...

– Ígérettel kecsegtetnek!...

– A sóra kivetett jövedéki adó eltörlése – ez a legtöbb, ami Lorisztól telik...

– Mellesleg nem is olyan rossz intézkedés. Más dolog, hogy az újságok illetlen hűhót csaptak...

– Ez nem intézkedés, uraim, hanem ostobaság! Semmi sem menti meg őket: sem a jövedéki adó eltörlése, sem Szaburov jótéteményei a diákoknak...

Ahogy egy jakobinushoz illett, ennél az asztalnál Tyigrics volt a legszélsőségesebb. És mégis, mégis! Szonya, a legélesebben látó lélek, egyszer azt mondta: „Lev lassan-lassan elúszik tőletek." Nem arról van szó, hogy megváltoztatta a nézeteit, vagy másként írja a cikkeket: ugyanolyan dühös hangon ír, kíméletlenül, mint régen és kihívóan, de lám, megházasodott, lakodalmat tart. Kátya gyermeket vár: hát ez az az elúszás. Ezt akkor teszi az ember, amikor élni szándékozik. Ők pedig meghalni készülnek. Andrej hallgatta az okos emberek társalgását, és egy kissé unatkozott. Szonyára gondolt, aki otthon várja. Arra gondolt, hogy neki már kevés ideje van a világon.

Verocska elment francia négyest táncolni Piszarevvel, Szemjon pedig Kátyával. Tyigrics ijedten nézett a feleségére: alig totyogott, már csak két hete volt hátra a szülésig.

Mihajlovszkij odaintett egy lakájt, és kávét meg baracklikőrt rendelt. Andrejnek hirtelen kedve támadt, hogy hízelegjen a „gondolatok uralkodójának" – akit mérhetetlenül tisztelt, értékelte a tehetségét, a segítő készségét, és a Gronyar aláírású cikkeit a forradalmi újságírás mintaképeinek tekintette – odaült hozzá, és Cazotte jóslatára emlékeztette.

– Emlékszik Laharpe-ra, Nyikolaj Mihajlovics? Cazotte azt jósolta neki: „Önt le fogják nyakazni, önt széttépi a tömeg..."

No, és mit szól a mi kedves társaságunkhoz? – Széles mozdulattal átfogta a meghitt hangulatú különszobát, amelyben három pár francia négyest táncolt s egy bogár formájú bárzenész rángatózott és integetett fejével a zongoránál. – Jósoljon nekik!

Mihajlovszkij megsimogatta a szakállát, köhintett, és valahogy nagyon komolyan, felelősségének teljes tudatában – noha Andrej félig tréfás hangot sugalmazott – végigjártatta tekintetét a szobában levőkön, Andrejre nézett utoljára. Pillantása a cvikker üvege mögött kemény volt.

– Mindegyikről külön nem szólhatok, de az egész társaságuk híres lesz. Ezt megjósolom maguknak. És még egyet: egyszer majd e mai kor csodálatosnak fog tetszeni! A legveszedelmesebb terroristák nyugodtan sétálgattak a városban, Palkinnál szórakoztak, francia négyest táncoltak, baracklikőrt ittak . . .

Andrej rövid hallgatás után azt mondta:

– Nem tudom, a hírnévvel hogysmint, de lárma az nagy lesz.

Az ebéd végén hozták a számlát: ötven rubel. Verocskának megnyúlt az arca. Ennyi pénz, úgy érezte, senkinél sincs, és egyáltalán ez megengedhetetlen pazarlás. De a legmegengedhetetlenebb az, hogy a „gondolatok uralkodója" fizessen. Nyikolaj Konsztantyinovics már elő is húzta a pénztárcáját, de Tyigrics felugrott: „Nem, nem! Én fizetek!" Hál' istennek, ha szegények vagyunk is, de azért büszkék . . .

Nem volt pénzük. A kassza csaknem üres. A kisinyovi aláaknázástól remélték helyzetük jobbra fordulását, de Frolenko csapata üres kézzel tért vissza: a hatalmas összegek, a sok munka, minden kárba veszett. Valahogy magukra vonták a rendőrség figyelmét, és sürgősen el kellett költözniük a szállodából, ahol már megkezdték az ásást.

Vaszka Merkulov, az egyik fő kisinyovi „kincstári aknász", Mihajlo Frolenkót okolta, Tánya Lebegyeva meg Vaszkát, Fridenszon pedig azt mondta, hogy kevesen voltak, nem bírták erővel; az aknákban szüntelenül több váltásban kell dolgozni. Pénz dolgában annyira gyengén álltak, hogy Andrej már a félig koldus Riszakovtól is kért, ezt a legényt még alig ismerte, és csak legújabban vonta bele az ügybe: Riszakov illegalitásba vonult, és Andrej megígérte neki, hogy a párt nevében ugyanannyi juttatást ad neki, amennyit a Gromov és Tsa. irodától kapott, ahol

az apja dolgozott. Harminc rubelt havonta. És egyelőre arra oktatta a legényt, hogy az irodától kérje ki előre három havi fizetését, és legalább ötven rubelt fizessen be a párt pénztárába.

Igenis, okos rendjén levő dolog ez - csak nem hagyja odaveszni a pénzét? Ha illegalitásba vonul, elveszti a megélhetési lehetőségét. Csak az a fájdalmas, hogy a párt, amelyet a legénykének a világon a leghatalmasabbnak kell tartania, ötven rubelt tőle vesz kölcsön! És mindezt át kellett élnie, elviselnie, fogát összeszorítva, oda sem figyelve a meghökkent tekintetekre. „Nekünk nem annyira a pénz fontos, mint a szimbolikus részvétel formája."

És mégis - harc, ádáz élet-halál küzdelem: az állam a milliós kincstárával, és néhány ember, akinek ötven rubel is sokat számít...

Riszakov és néhány fiatal, az erőhiányt megérezve óvatosan felfigyelt. Vaszka Merkulov kezdett elszemtelenedni. Vaszka Andrej egyik legrégibb ismerőse volt, még Odesszából. Egy katona fia, gyermekkora óta felügyelet nélkül élt, semmit sem tanult ki rendesen - hol asztalos, hol fafaragó, hol meg fürge odesszai kocsis, tréfamester volt, mintegy véletlenül csatlakozott a forradalmi ügyekhez, de szívósan, mint Vanyicska Okladszkij: ez is, az is, sok mindenre használható. És mindenki ismeri, mindenkinek „Vaszka". Igaz, hogy Vanyicskával ellentétben, akinek kitűnő természete volt, Vaszka lobbanékony, szeszélyes, könnyen felhúzza az orrát, örökösen holmi kérései, panaszai, ostoba sérelmei vannak.

Alighogy Kisinyovból megérkezett, máris panaszkodik:

- Ivanics, miért nem akar velem járni Verocska? Se kávéházba, se színházba nem. Miért?

- Nem tudom, Vaszilij. Nyilván nem ér rá. Ezt tőle kérdezd meg.

- Megkérdeztem! Elnevette magát, és faképnél hagyott. És miért nem hív soha meg magához. Tudom, most Griska Iszajevvel lakik az új lakásban. Maguk ott összejönnek, teát isznak, a munkásembert pedig nemigen szívesen látják...

- Ha az a munkásember nem tagja a Bizottságnak, akkor nem lehet.

– De miért nem, ha egyszer az ember szívvel-lélekkel dolgozik, ha mindennap az életét kockáztatja . . .

– Vaszja, galambocskám, értsd meg: az a Bizottság lakása. Oda csak a Bizottság tagjait engedik be. Vera talán szeretne is meghívni téged, de nincs joga.

A legény megvetően legyintett.

– Csak beszélnek: munkások, munkások. Valójában nem különösebben . . .

A Kisinyovból visszatérteket mind azonnal munkába fogták a Malaja Szadovája ásni. Vaszkát pedig „bolti szolgának" tették be a sajtkereskedésbe. De Bogdanovics és Bászka hamarosan túladtak rajta: nem alkalmas „bolti szolgának", alacsony növésű, a szokásai valahogy nem „szolgaiak", örökké szeszélyeskedik. A vevőkkel dölyfös hangon beszél: „Hát ne vegyen! Nem fogjuk kötéllel!"

Az aknában csak éjjel dolgoztak. Mind, akik egészségesek voltak: Kolodkevics, Barannyikov, Iszajev, Szablin, Langansz, Frolenko, Fridenszon, Szuhanov hadnagy, akit nemrég vettek fel a Végrehajtó Bizottság tagjai közé, Gyegajev és Vaszka Merkulov. És – Andrej. A kiásott földet a hátsó szobában halmozták fel, nappalra szénával. kőszénnel takarták be. Az első napokon a munka gyorsan haladt, egy vas vízvezeték csőbe ütköztek ugyan, azt meg kellett kerülni, ezzel egy kissé megváltoztatni a föld alatti járat irányát, de ez könnyű volt; néhány nap múlva azonban más akadály merült fel: egy hatalmas fa vízlevezető, körülbelül két rőfnyi széles. Lentről kikerülni nem lehetett, feltört volna a talajvíz, felül pedig kockázatos: közel az útburkolat, beomolhat. Szuhanov és Iszajev, a két főszakértő ezekben a dolgokban – senki se választotta ki őket, de így alakult; Iszajev fantasztikusan lelkes volt, Szuhanov pedig jártas az aknászat tudományában – megállapították, hogy a facső félig üres. Úgy döntöttek, hogy átvágják, és a lyukba beledugják a fúrót, aztán átlökdösik a dinamitos tölteteket. Mihelyt átvágták a levezetőt, az akna iszonyatos bűzzel telt meg. Három percnél tovább senki sem bírta ki, még Iszajev sem, noha az orrukra és a szájukra mangánnal átitatott vattás respirátort raktak. De amikor a fúrót beillesztették, és a lyukat gondosan betömték, megszűnt a bűz. Ezután minden nyugodtabban, bár lassabban ment: a fúróval

végzett munka nagy testi erőfeszítést követelt. Attól féltek, hogy zajt csapnak. Nem messze volt egy rendőr posztja, és Bászka az ablakból figyelve jelt adott, valahányszor a zsaru az utca vége felé távolodott, vagy amikor közeledett.

Így hát minden jól ment, rendeződött, ha akadályokkal is, de szüntelenül előrehaladt, és Andrej egész lényével, a föld nyirkosságával átitatott bőrével érezte, hogy közel a cél. És ott a föld alatt, a pokoli sötétségben, egy percre váratlan nyugalom szállta meg: hamarosan vége! Hamar, hamar vége lesz. Még egy hét, esetleg kettő, egy-két nap – és vége.

A közösségi lakás, amelyről Vaszka Merkulov hallott, és amelyet Vera és Grisa Iszajev bérelt ki a Bizottság üléseinek céljára, a Voznyeszenszkij úton volt. Három nagy kényelmetlen szoba, kevés bútor, rossz kályhák; mindig hideg volt, de különösen hideg – az utcán csikorgó fagy – azon az estén, amikor a dérlepett Iszajev belépett, és furcsa mosollyal mutatott az asztal körül ülőknek egy tekercscsé csavart papírlapot.

– Mit gondolnak, uraim, kitől jött levél?

Az imént nyomasztó, vigasztalan beszélgetés folyt a lehetséges felkelési kísérletekről, semmi másról nem kívántak beszélni, így hát Iszajev homályos bejelentése válasz nélkül maradt. Andrej komoran azt kérdezte:

– Nos?

– Nyecsajevtől – felelte nyugodtan Iszajev, és letette a papírlapot az asztalra. – Az éksáncból.

Nyecsajevtől? Micsoda badarság! Hát él? Ő maga? Szergej Gennagyijevics? Aki olyan vihart támasztott? Akit ismert Gerzen, Bakunyin, Ogarjov, Marx? Akit elátkoztak? Aki volt: szörnyeteg, rém, a cár első számú ellensége? És húszévi fegyházra ítéltetve nyolc évvel ezelőtt nyomtalanul eltűnt valami feneketlen mélységben, holmi kazamatákban... Tehát, uraim, Nyecsajev az Alekszej-éksáncban van. Él, nem tört meg, küzd, nagyszabású tervekkel van tele, és üdvözletét küldi a Végrehajtó Bizottságnak. Novemberig rajta kívül csak egy ember volt az éksáncban, valami titokzatos rab, aki megőrült, márciusban azonban betették oda Leon Mirszkijt, majd Sztyepan Sirjajevet, ezzel az

utóbbival sikerült kapcsolatot teremtenie. Sztyepan Nyecsajevnek a Végrehajtó Bizottsághoz írt levelét egy hozzá hű kísérő katonával küldte el egy Dubrovin nevű hajdani gimnáziumi barátjának címére. Ez a Jevgenyij Dubrovin pedig, most orvostanhallgató, akit a munkáskörökből Andrej is kitűnően ismert, a levelet Iszajevnek adta tovább, aki kollégája volt az orvosi-sebészeti akadémián. Hát ilyen módon került ide az asztalra.

A levél meglepően nyílt és tárgyilagos hangú volt. Nyecsajev azt kérte, azazhogy nem is kért, nem követelt semmit, hanem csak javasolta a Végrehajtó Bizottságnak, hogy tegyen intézkedéseket a kiszabadítására. A levélben nem volt semmi felesleges, semmi érzelgősség, ömlengés, nem voltak hangzatos frázisok, szánom-bánom, mentegetőzés, a múltra való célzások – talán nem is sejtette, hogy milyen gyűlöletet kelt a neve a fiatalság körében? Hiszen tíz év telt el az első per óta, amikor még nem őt magát, hanem a „nyecsajevistákat" állították bíróság elé. De a neve akkor vált ismertté. Nyecsajev egyszerűen és határozottan – abban a stílusban, amelyben a „Narodnaja Raszprava"* nevezetes kiáltványai íródtak – cselekvési módokat ajánlott. Az őrség katonái az ő befolyása alatt állnak. Sok évi *munkával* – micsoda munka lehetett ez! micsoda kitartó, fáradhatatlan beszélgetések! – meg tudta nyerni őket. Az erődöt illetően mindent a legapróbb részletekig felderített: a csapatok, a fegyverek mennyiségét, a katonák és a parancsnokok számát, a helyiségek fekvését. Az egyetlen, amire szükség van: a kintről jövő segítség. Hajlandó-e a Végrehajtó Bizottság segíteni?

Andrej emlékezetében felmerült Odessza, a második évfolyam utáni nyár – az erő, a siker érzése, *teljes ösztöndíj*, júliusi fürdések, reggelente futás a városi könyvtárba a kormány hivatalos lapjáért. Abban jelent meg a beszámoló a per tárgyalásáról. És minden egybefolyt azon a nyáron: az éjszakák, a lányok; a verekedések a rakpartokon – reggelente pedig a pétervári egyházközségi iskola hittantanárának, az ivanovói kispolgárnak, Szergej Nyecsajevnek különös, vonzó és egyben ijesztő alakja. „Szervezetet" létesített. Csalt, hazudott, másnak adta ki magát, mint aki, senkinek nem mondott igazat, megzavarta az emigránsok fejét,

* „Népi Megtorlás."

még szegény Gerzenét is a halála előtt, pénzt csalt ki tőlük, pletykált, misztifikált, hamis leveleket írt, hogy állítólag a Péter-Pál-erődbe viszik, elhíresztelte, hogy megszökött az erődből, az árnyékszék ablakán ugrott ki, hirtelen külföldön termett, gyilkolt, kölcsönös kezeskedéssel és vérrel kötötte magához az embereit – és mindezt azért, hogy teljesen szétrombolja ezt a mocskos rendszert.

Eszébe jutott, hogy valaki ellopta a könyvtárból a kormány közlönyének azt a számát, amelyben a „Forradalmár katekizmusá"-t közölték – akkor ezt „Általános szervezeti szabályzat"-nak, vagy ehhez hasonlóan nevezték – és Miska Trigoni vagy Zaszlavszkij lakásán felolvasták. Pontosan nem tudták, hogy ki írta ezt a „katekizmust", némelyek szerint maga Nyecsajev, mások az emigránsokra, Bakunyinra gondoltak. Ezt a művet a nyecsajevisták iratai közt találták. Micsoda csata volt, micsoda harci kiáltás harsogott! „A forradalmár mindenre elszánt ember. Nincsenek sem saját érdekei, sem ügyei, sem érzései, sem vonzalmai... Csak egy tudományt ismer, a rombolás tudományát... Megveti a közvéleményt... Megveti és gyűlöli a közerkölcsöt... Minden elpuhító érzést, a családi köteléket, a szerelmet, a hálát, de még a becsületérzetet is el kell hogy nyomja az egyetlen: a forradalom ügyének, hideg szenvedélye..."

Ezek a vaskemény sorok, amelyek miatt annyi vita és csatározás volt, emlékezetébe vésődtek! Hát persze! Ilyeneket mondtak: „Ez szándékos provokáció, az a célja, hogy a társadalommal meggyűlöltesse az ifjúságot", „Nyecsajev mániákus!", „Nyecsajev bátor ember! Ő kimondja, amiről senki sem mer nyíltan beszélni!" „Gazember! Csábító!" Hát az a nevezetes elgondolás, a társadalom felosztása hat kategóriára?

„Ezt az egész mocskos társadalmat kategóriákra kell felaprítani..." Meglepő volt már a stílusa is, dühvel és szenvedélyes haraggal teli, amely minden szavát átjárta. Nem azt írta: a társadalmat kategóriákra kell tagolni vagy osztani, hanem: felaprítani. Igen, igen, az egész hat kategóriára oszlik. Az első kategória: feltétlenül halálra ítélendő. Listát fognak készíteni minden egyes ember ártatlansági fokáról. A listák összeállításakor ne az ember egyéni gazsága legyen az irányadó, nem is a gyűlölet, amelyet ébreszt – ez még hasznos is a népi felkelés számára,

ezért a fő gonosztevőket „dédelgetni" kell – hanem az, hogy a meggyilkolása mennyire használ a forradalom ügyének. Második kategória – a különösen bestiális emberek, akiket az ügy érdekében nem rögtön kell megölni... Harmadik: a magas állású barmok, ezeket ki kell zsákmányolni, behálózni, kizökkenteni a sodrukból, és szennyes titkaikat kifürkészve rabszolgáinkká kell tenni...

Tíz év telt el azóta, hogy a kormány közlönyét olvasta, de néhány kifejezésre, mint például: „szennyes titkaikat kifürkészve", amelyek akkor megdöbbentették, szóról szóra emlékezett. A forradalom, ez a tiszta, szent ügy, és – holmi barmok titkai? A más piszkában turkálni? Némelyeket rabbá tenni? De hiszen éppen a szenny és a rabság ellen irányul minden! A negyedik kategóriában, úgy rémlik, a becsvágyók és a liberálisok voltak, őket is zsarolással kézbe kell kaparintani... Az ötödikben pedig: a forradalomról fecsegők, szobatudósok, akiket bele kell vonni az ügybe, és tettre serkenteni... És végül a hatodik kategória, amely Odesszában a leghangosabb vitákat keltette – a nők. Úgy emlékszik, három fajtára oszlanak. Az első csoport: az ostobák, a lélektelenek, akiket ki kell használni, mint a harmadik és negyedik kategóriába tartozó férfiakat; a második csoport a lelkesek, az odaadók, de még nem egészen mihozzánk tartozók, ők úgy kezelendők, mint az ötödik kategóriába tartozó férfiak; és végül, akik szívvel-lélekkel a mieink. Őket úgy kell tekinteni, mint legdrágább kincsünket, akik nélkül nem élhetünk.

Mindez nem annyira Karl Moorhoz állt közel, nem is a dekabristákhoz, és nem is az acélkemény, nemes Rahmetovhoz, hanem ahhoz a kis könyvecskéhez, amely két évvel előbb jelent meg: Machiavelli „A fejedelem" című művéhez. De a legfőbb, ami sokakat elriasztott, természetesen nem az erre a könyvecskére emlékeztető szavakban rejlett, hanem a barlangról, a gyilkosságról, a nyakba kötött tégláról szóló elbeszélésekhez. Odacsalták az áldozatot, öten vetették rá magukat. Nyikolajev azt kiáltotta: „Ne engem, ne engem!" Sötétben fojtogatták. Ivanov összeharapdálta Nyecsajev kezét. Nem árulás megbosszulása, hanem kicsinyes leszámolás, vérrel megpecsételt kölcsönös kezesség. Kellett a vér, hogy magához kötözze az embereit. Azt beszélik, a börtönben egy nyecsajevista felajánlotta, hogy megkeresi és megöli Nyecsaje-

vet. Mindenki gyűlölte. A bíróság előtt egyetlen ember se mondott róla egy jó szót sem, holott némelyek elcsodálkoztak a különös sajátosságain: meg tudott lenni alvás nélkül, bámulatos munkabírással rendelkezett, a megátalkodottságig határozott volt. Alekszandrovszkaja, aki mindennek lehordta, így beszélt róla: „Meg van győződve arról, hogy az emberek többsége, ha kilátástalan helyzetbe kényszerítik, képes bátorságra és hősiességre."

Éppen ez volt a feladata, a célja, a szenvedélye: az embereket kilátástalan helyzetbe kényszeríteni. Két év múlva jött a hír: Nyecsajevet Svájcban letartóztatták, és mint közönséges bűnözőt kiadták az orosz kormánynak. Ezt már részletesen elmondta Verocska, aki akkoriban Zürichben tanult. Kiderült, hogy Nyecsajev Svájcban élt, hol Ogarjovnál, hol Mazzini ügynökeinél, cégérek festésével kereste kenyerét, valami provokátor árulta el; az orosz diákok, akik jól emlékeztek a Nyecsajev-perre, nem túlságosan sajnálták, és meg sem kísérelték kiszabadítani a svájci rendőrség kezéből. Pétervárott ültek törvényt felette. Nyecsajev orcátlanul viselkedett, kihívó daccal válaszolgatott, húszévi kényszermunkára ítélték, amikor pedig kivezették a teremből, azt kiabálta: „Éljen a rendi gyűlés! Le a despotizmussal!" Ezután eltűnt. Voltak nép közötti agitációk, kiábrándulások, lázítók, barlanglakók. „Zemlja i Volja", Zaszulics lövése, világvisszhangot keltő ügyek és perek, de Nyecsajev ismeretlen poklokban sínylődött. És, leveléből ítélve, nemcsak sínylődött, hanem lankadatlanul harcolt is a börtönőrökkel, harcolt reménytelenül, a síri ismeretlenségben és homályban, pusztán természeténél fogva, amelynek élni, lélegzeni, izzani azt jelentette: küzdeni. Pofon vágta Potapov csendőrfőnököt, aki azzal a javaslattal jött hozzá, hogy tegyen szolgálatokat a rendőrségnek. A pofontól a tábornoknak orrán-száján ömlött a vér. Nyecsajevet összeverték, megnyomorították, vasra verték, két évig a falhoz láncolva tartották. És odakint erről senki sem tudott! Mindent elviselt, leküzdött, túlélte fő kínzóját, Mezencevet, és lám – nem kér, nem siránkozva könyörög a megmentéséért, hanem nyugodt, józan szavakat ír: „Ha a Végrehajtó Bizottság lehetségesnek tartja . . ."

Andrej emlékezett, hogy Feliksz Volhovszkij, régi barátja –

aki kezdetben éppen azzal vonzotta, hogy *nyecsajevista* volt; bíróság ítélt felette, és Odesszában rendőri felügyelet alatt élt – beszélte: „Soványka, sima képű, mint egy fiú, arca szürke, a körme le van rágva, a száját félrehúzta a görcs. És elgondolni, hogy ilyen jelentéktelen külső mellett – óriási, hipnotikus akaraterő!"

– Mit gondolkozzunk? – mondta Vera. – Természetesen mindent meg kell tennünk, hogy megmentsük!

Andrej nevetett.

– Verocska, emlékszem, milyen hevesen becsmérelted őt Lipeckben. Én csitítottalak.

– Én most is felháborodok a cselekedetein. Te is nagyon jól tudod, Tarasz, hogy számomra nincs becsmérlőbb szó, mint a „nyecsajevizmus". De meghajlok a hőstette és a szenvedései előtt!

Bászka, aki sokat tudott Nyecsajevről, barátnőjétől, a bakunyinista Lipa Kutuzova-Cafierótól, mindjárt Vera pártjára állt: igen, igen, természetesen segíteni kell, de nem szabad elfelejteni, hogy mindenki elítélte, még Bakunyin is, aki jezsuitának, zsiványnak nevezte. És hogy miként csalta ki Ogarjovtól a pénzt, a Bahmetyev-féle tőke maradványait? És hogyan igyekezett tévútra vezetni néhány ismerősünket? Tisztára női természet: mindent egy halomba, fontosat és jelentéktelent, és minden egyformán sebzi a lelket. De Szonya különvéleményt jelentett be: „Ennek most nincs jelentősége – mondta. – Azok után, amiket megtudtunk!

– Ez egy! – helyeselt Andrej. – Másodszor pedig: egy-két évvel ezelőtt mi valóban távol álltunk tőle, és jogunk volt felháborodni, de most, kedves barátaim, észrevehetően közeledtünk hozzá.

– Hogyan?

– Mit beszélsz?!

– Bizonyítékokat! Ilyen vádakkal nem lehet dobálózni!

– Uraim, mi csaknem a „Katekizmus" programját teljesítjük. Ott az állt, hogy a forradalmár hatoljon be mindenüvé, minden társadalmi rétegbe, az úri otthonokba, a katonavilágba, az irodalomba, a Harmadik Ügyosztályra, sőt még a Téli Palotába is. Nagyon jól emlékszem, mert akkoriban ez a rész engem nagyon

meglepett, és mesének tetszett. Most tudjuk, hogy korántsem mese, mindent teljesítettünk: behatoltunk a katonák közé, az írókhoz, van ügynökünk a Lánchídnál, és volt a Téli Palotában is!

– Tarasz, te képes vagy megölni egy embert? – kérdezte Vera. – Nem azért, mert áruló, vagy spicli, vagy ellenség, hanem csak mert a halála némi hatalmat ad neked?

– Mire kell a gyilkolónak *némi hatalom*? Hátha az általános jólét céljára? Egyszerre hatalmat nyer, és annak segítségével rendet teremt a földön? Hisz mi az egyik legközelebbi vasárnapon ki akarjuk végezni a cárt – pedig ő sem spicli, nem is áruló, nem is személyes ellenségünk. De azt reméljük, hogy ezzel a kivégzéssel *némi hatalmat* nyerünk a történelem felett, megfordítjuk az orosz szerencse kerekét. Oroszország javáért ölünk! Éppen ebben van az egész tragikus bonyodalom: békés felvirágzásról álmodunk, és ölni kényszerülünk, rendi gyűlésre törekedünk, hogy szavakkal győzzük meg az embereket, közben pedig aknákat készítünk, hogy dinamittal győzzük meg őket.

– Bocsáss meg, te különböző dolgokat hasonlítasz össze: a szerencsétlen Ivanov meggyilkolását és a cárét... – Csak Vera ellenkezett gyengén. A férfiak hallgattak.

– Méretre különbözők. A modell ugyanaz. Mi is értelmetlen gyilkosságokkal kezdtük: holmi Gorinovicsot öltünk meg, valami ostoba Gejkinget... És ha Szergej Gennagyijevics nem volna az éksáncban, most itt ülne velünk, és a keze ugyanolyan fekete volna a dinamittól, mint Grisa Iszajevé...

Valamelyik férfi komoran megjegyezte:

– No, elég az elméletből! Kevés az időnk. Határozzuk el: mit tegyünk a megmentésére? Szükségünk van rá, nincsenek embereink.

Úgy döntöttek, hogy Nyecsajev és Sirjajev kiszabadításával a katonai szervezetet bízzák meg, az irányítást pedig Andrejre és Szuhanovra bízzák. Minden rendjén ment. Nyirkos ködben telt a nem túlságosan fagyos január, egyre tovább mélyült az aknafolyosó, egyre több földet halmoztak fel a hátsó szobában, üres kádakban és a padlóra hányt gyékénnyel és koksszal letakart kupacokban. Január végén azonban hirtelen csőstül jöttek a bajok: 24-én letartóztatták Fridenszont, egy nap múlva az ő

lakásán rendőri kelepcébe csalták Barannyikovot, és ugyanaznap Szemjon lakásán letartóztatták Kolodkevicset; január 28-án pedig a legszörnyűbb csapás: Kolodkevics lakásán csapdába ejtették Nyikolaj Vasziljevics Kletocsnyikovot. Négy nap alatt lebuktak a párt legkiválóbb tagjai! Mit jelent ez? Ki segített a rendőrségnek ezekben a megsemmisítő, hibátlan támadásokban? Mert nemcsak a párt tagjainak baklövése okozta. Bár voltak baklövések is. Megszokták, hogy Házmester gondoskodott mindannyiuk biztonságáról, Kletocsnyikov pedig mindenre előre figyelmeztette őket. Házmester nincs már, Kletocsnyikov meg félig elvesztette a mindenhatóságát, mert a házkutatások és letartóztatások jogát most a városkormányzóság is megkapta, ahová Kletocsnyikov keze nem ért el. Így hát egymás után csúnyán buktak le: egyik kelepce a másikat követte, valósággal ördögi ármány! Volt egy éjjel, amikor Andrej és Szonya egy pillanatra sem hunyta le a szemét: találgatták, próbáltak rájönni: honnan fúj ez a pestises szél?

Szonya azt követelte, hogy Andrej hagyjon fel a vigyázatlan járkálással, a kocsmákban való tolongással, a rengeteg emberrel, ismerősökkel és ismeretlenekkel való találkozásokkal... Andrej meg is ígérte: felhagy ezzel. Csak a legfőbbeket tartja meg: az aknaásást, az éksáncot, a vasasokat. De látta, hogy képtelen rá. Márpedig ki képes, ha ő nem? Az emberek egyre fogytak – katasztrofálisan. És megint számolgattak, számolgattak: ki maradt? Iszajev és Kibalcsics, ez a kettő a dinamitnál, Bászka és Bogdanovics a boltban, Geszja, Szonya, Vera, Ánya Korba. Marija Nyikolajevna meg a nővére; a nők megmaradtak, de harcosok – férfiak – alig vannak. Tyetyerkát, a pártba felvett kocsist és Lev Zlatopolszkijt szintén letartóztatták a napokban. Tehát maradt: Frolenko, Langansz, Szuhanov, a beteg Franzsoli... Meg valami újoncok: Riszakov, Tyimoha, Grinyevickij, Podbelszkij, akikkel még nincsenek teljesen tisztában. Ánya valami nyakigláb ifjoncot küldött.

De mindennek már nem volt jelentősége. Amikor összeszámolták a rokonszenvezőket, kiderült: ötszáz emberük van. Semmiféle felkelésre nem gondolhatnak. De ebből az ötszázból csak akad tíz ember egyetlen ügyre!

És Andrej akkor, azon az álmatlan éjszakán azt mondta:

– Tudod, Szonya, minket semmi sem állít meg. Még ha mi magunk akarnánk megállni, akkor sem.

Az egész Vlagyimirszkaja utcát eltorlaszolta a tömeg, amely lassan haladt a Nyevszkij felé. Teljesen lehetetlen volt átmenni az utca túlsó oldalára. Andrej a Ligovkáról tért vissza, ahol Podbelszkijjel találkozott a bizottsági lakásban, és nagyon sietett. Egyébként most mindennap sietett. Jóformán nem aludt. Néha napközben valahol egy szobában, széken ülve hirtelen elnyomta az álom. Most megértette Nyecsajev mindenki által csodált képességét, hogy nem aludt: ugyanúgy, mint Andrej, *nem tudott* aludni, és ez állandó, természetes, meg nem szűnő állapottá vált. Mert ki kellett bírni. A sűrű tömeg lépésben, különös csendben haladt. A fejek felett babér- és pálmakoszorúk imbolyogtak. Mi ez? Temetés? Igen, persze, emlékezett: meghalt Dosztojevszkij. Harmadnapja mondta valaki, úgy rémlik, Szablin. Dosztojevszkij ugyanabban a házban lakott, ahol Szemjon Marija Nyikolajevnával. Szemjon elmondta: néhányszor látta őt a lépcsőn, a ház előtt, sőt egy ízben beszélgetett is a madarakról. Szemjon kenyérmorzsával etette a madarakat egy fagyos napon. És most már egy hete, hogy Szemjon nincs. Marija Nyikolajevnának, az ő csodálatos szerencséjével, sikerült megmenekülnie, mint rendesen, és most, hála Istennek, elköltözött ebből a lakásból, mert nyomban azután ott letartóztatták Kolodkevicset. De hogyan menjen át az utca túlsó oldalára?

A tömeg lassított, meg-megállt. Andrej fellépett egy kőlépcsőre, és az oszlop elejének irányába nézett, ott koszorúkat emeltek magasba, fekete-sárga templomi zászló lengett, és karének hangzott. Derűs, de párás, a télhez képest szokatlanul enyhe idő volt. A Vlagyimir-templom előtt megállt a menet. Az emberek egymástól kérdezgették: „Miért álltunk meg?" Valaki megmagyarázta: „Hát hogyne, gyászistentisztelet folyik..." Sok sápadt, komor arc volt, kisírt szemek, de sokan voltak a teljesen nyugodtak, sőt elégedettek is: mintha örülnének, hogy sikerült odajutniuk, és jelen lehetnek. Az oszlopot egyetemi hallgatók kerítették körül, egymás kezét fogva láncot alkottak. Andrej úgy döntött, hogy gyorsabban megy előre a járdán, és elölről igyekszik a gyászmenetet megkerülni, annál is inkább, mert az meg-megállt, a vége pedig bizonyára messze van, nem

tudja megkerülni. Hol gyors lépésekkel, hol a diákok lánca és a házfalak közt átfurakodva messze előrejutott, csaknem a menet éléig, és lábujjhegyre állva már láthatta a virágokkal borított koporsót, amelyet a halottvivő emberekkel együtt hatalmas lombfüzér vett körül. A járdán álló bámészkodók azt találgatták, kit temetnek. Andrej hallotta, hogy egy ember azt mondta: hivatalnok tábornokot temetnek, egy másik pedig azt, hogy egy tanítót. Arrább azt hallotta: „Egy tanítót temetnek, aki négyévi kényszermunkán ártatlanul..." És a kényszermunkának ez az említése valami okból fájóan érintette Andrejt; és kaján örömmel azt gondolta: „Várjatok csak, majd lesz másik temetés is!" Sikerült befurakodnia a tömegbe, azzal a szándékkal, hogy keresztülvág rajta. Itt tekintélyes emberek voltak, drága bundákban, talán ügyvédek, professzorok, írók, sok nő és fiatal is volt. Ez a tömeg a Nyevszkij felé haladt, jobban mondva hömpölygött, olyan zárt sorokban, megbonthatatlanul, hogy a rendkívüli izgalommal eltöltött tömegen áttörni nehéz, sőt elképzelhetetlen volt. Andrej belátta, hogy hibát követett el, amikor lelépett a járdáról, és a menetbe vegyült. Most együtt sodródott a többiekkel, mindenkivel együtt ringott; hirtelen megtorpantak, és ő ott állt, mindenfelől szorongatva, imbolyogva, mert körülötte mind imbolyogtak. Önkéntelenül hallgatta a beszélgetéseket, és gondolatai, amelyek az éksánc, Nyecsajev, a barátai letartóztatása, az orenburgi kormányzóságban pusztító éhínség körül forogtak, visszatértek az íróhoz, a nagy és ellenségesen távoli, gyűlölködőhöz. Megalázkodást prédikált, és ugyanakkor olyan szenvedélyesen tudott gyűlölni. „Alázkodj meg, büszke ember, és mindenekelőtt törd le büszkeségedet!" Ekkor Andrej agyában hirtelen világosság gyúlt: hiszen az ő gyülöletük ugyanegy ellen irányul – a szenvedés ellen. A hódolatuk is ugyanannak szól, és az emberi szenvedés megváltó erejébe vetett hitük is közös. Szenvedni és üdvözíteni. Tehát valahol a legtávolibb, beláthatatlan messzeségben, ott van az az összekötő pont, amely felé igyekeznek, ki-ki a maga módján – a szenvedés eltűnése. Csakhogy ő, Dosztojevszkij megalázkodással akart győzni, évezredek múlva, de hát ezt egyáltalán *nem lehet türelemmel győzni!* Nincs az emberi nemnek ekkora türelem-készlete, nincs és nem is lehet.

A tömeg továbbra is sodorta magával. Csaknem lehetetlennek látszott keresztültörni a menet bal oldalára, és kijutni a járdára. Halk beszélgetéseket hallott, sóhajokat, lábcsoszogást, hüppögést, ijedt hangokat, sőt fájó női sóhajokat is, és csaknem szüntelenül karének zengett, elölről és hátulról is. És ez mégis egység volt, egyetlen áradat, és közös, ismerős cél felé tartott – a Lavrába? A temetőbe? Alázkodj meg, büszke ember, és haladj mindenkivel együtt.

De már egy perc ideje sem maradt.

És vállával nyomakodva, széttolta, lökdöste a tömeget, majd hanyatt-homlok kiugrott a járdára. Fél óra múlva, délben, ott volt a Voznyeszenszkijen.

Tizenheten gyűltek össze. Megérkezett Mihail Trigoni, akit sürgősen visszahívtak Odesszából. Andrej, örömmel pillantva e rendkívül vállas, hatalmas termetű barátjára, azt gondolta: „Még ma be vele a sajtüzletbe! Ebből lesz a jó földmunkás!" Megint felkelésről beszéltek. Tanakodtak, számítgattak, és megint ugyanaz jött ki: kevés az erő. Szuhanov azt mondta, a legjobb esetben kétszáz katonát tudnak megmozgatni, tengerészeket és tüzéreket. És minden munkás- és diákkört, minden városban összevéve: ötszáz embert. Szonyával ők is így számították. A sikeres merénylet természetesen óriásit lendíthetne. Trigoni mint lelkes, vidéki ember felkiáltott:

– A teremburáját! Mit sírtok? Ötszáz ember – hiszen ez már hadsereg! Napóleon semmivel kezdte, minekünk meg ötszáz emberünk van!

– Ügyvéd úr, a maga dolga az, hogy a földet ássa! – mondta Andrej. – Még ma éjjel lapátot ragadjon!

Tyigrics lagymatagon legyintett.

– Miféle ötszáz? Honnan? A vágyainkat valóságnak vesszük.

És persze az Öregnek lényegében igaza volt: igazi harcos nem volt ötszáz, csak ötven. Sőt, lehet, hogy csak harminc. És ha még pontosabban veszik, akkor ez a tizenhét, akik a szobában ülnek. Ezek végig kitartanak, mindhalálig, a többiek segítenek, lelkesen, hévvel, esetleg harcba is szállnak, de az élet és a halál kérdését ők még nem döntötték el.

A másik, amit megtárgyaltak: mi legyen az éksánccal? Andrej és Grisa Iszajev felolvasták Nyecsajev utóbbi leveleit, amelyeket az a hozzá hű őrkatonák által juttatott ki. Ezekben a levelekben sok józan gondolat volt, de tökéletesen fantasztikusak is akadtak. Nyecsajev már úgy érezte, nem elég csak a saját, a Sirjajev és a harmadik, a tébolyodott fogoly kiszabadítása. Most azt javasolta – se többet, se kevesebbet –, mint hogy ejtsék fogságba az egész cári családot azon a napon, amikor a cár a Péter-Pál-székesegyházban istentiszteleten vesz részt. A tervet részletesen kifejtette: *az ő katonái* előre megszállják a székesegyház minden be- és kijáratát, a karzatokat, Nyecsajev pedig, idejében kiszabadulva, hirtelen megjelenik ezredesi egyenruhájában, II. Sándort trónfosztottnak nyilvánítja, beülteti egy cellába, és III. Sándort kiáltja ki cárnak. Egyidejűleg az egész erődöt elfoglalják. Egy dolog volt meglepő: a tökéletes bizonyosság az ő *katonáinak* hűségében.

Némelyek nevettek, mások csodálkoztak, ismét mások annak a gyanújuknak adtak kifejezést: vajon Szergej Gennagyijevics nem hibbant-e meg kissé? Tyihomirov megjegyezte: ez az érdekes, hogy ha Nyecsajev hozzáfogna a tervei megvalósításához, csaknem sikerülne neki. Mert neki mindig minden csaknem sikerült! Nem, dehogy is hibbant meg, ez az ő szokott, világos stílusa. Két egyszerű kiszabadítási tervet is kínált fel választásra, egyik: a vízlevezető csövön keresztül, amelynek zárólapja abban a kis udvarban van, ahol Nyecsajev sétálni szokott, a vége pedig a folyóra ér ki, nem sokkal a víz színe felett; a másik: a katonái átöltöztetik és kivezetik a kapun, ahol a párt tagjai kocsival várják.

Szuhanov azt mondta, hogy ha a levezető cső mellett döntenek, akkor az ügyet nyilván tavaszra kell halasztani, amikor elolvad a jég. De a fő bonyodalom nem ebben rejlett. Mind homályosan sejtették. Andrej azt mondta:

– Barátaim, választanunk kell: vagy megöljük a cárt, vagy kiszabadítjuk a társainkat. Két ilyen vállalkozás egymás mellett elképzelhetetlen! Egyik lerontja a másikat.

A bizottság határozott: Zseljabov mielőbb tisztázza a kiszabadítás módjait, szem előtt tartva, hogy az ügy és Oroszország számára a cár kivégzése mégis előbbrevaló. Akármilyen keserű

is, de így van. Mit tegyenek? Hiszen még a „Katekizmusban" is az áll, hogy a forradalmár cselekedeteit a haszon mértéke irányítsa, nem pedig holmi érzelgős elképzelés.

A vízlevezető tervét elvetették. Túlságosan keskeny a cső, nagy a megfulladás kockázata. Az átöltözési terv jó lenne, ha nem kellene előkészíteni, és legalább másfél hónapot rászánni. A Malaja Szadovaja-i robbantást nem lehet elhalasztani. Ha nem tizenötödikén, akkor huszonkettedikén meg kell történnie. Tehát a robbantás előtt lehetetlen. Az után pedig . . .

Éjjel az aknában dolgoztak. A következő éjjel is dolgoztak. És a harmadikon is. Nappal eljött a háztulajdonos, és megkérdezte Kobozjevéktól, hogy elégedettek-e a tatarozással, nem repedezik-e az aszfalt padló? A háztulajdonos szokatlanul élénk érdeklődést tanúsított. Bogdanovics két karral hadonászott, mély hangját kieresztve harsogott, igyekezett szavakkal megrajzolni az ügyek állását, amikor pedig a háztulajdonos egyszerűen csak be akart menni és megnézni. Egy kissé nekiment Bogdanovicsnak, hogy félretolja, ami nehéz lett volna. annál is inkább, mert a szobában volt a kiásott föld. De akkor beleavatkozott Bászka, a maga pergő vjatkai nyelvén kijelentette, hogy abban a helyiségben mosott ruha van felaggatva, várjon egy kissé, majd máskor bemehet megnézni, amit kell. A negyedik éjjel is dolgoztak az aknafolyosóban, és jó darabot haladtak előre. Az ötödik éjjel kihordták a földet. Andrej reggel, vagy éppenséggel nappal járt haza, megmosakodott, belezuhant az ágyba. De aludni nem tudott. Olykor csak úgy feküdt, erőtlenül, lehunyt szemmel, olykor néhány percre elszenderedett, majd hirtelen kérdezett Szonyától valamit. Szonya azt hitte, hogy álmában beszél. Andrejből földszag áradt. Ő maga is állandóan érezte a kezén bőrének bűzét: nyirkos pinceszagú volt.

Hirtelen felocsúdva azt látta, hogy Szonya ott ül egy széken az ágya mellett, és őt nézi. Szonya szemében az utóbbi időben valami különös, könyörgő kifejezés jelent meg. Nem ért rá ezen eltűnődni, de – félelemhez hasonlított. Szonya fél? Teljesen valószerűtlen dolog. Néha szenderében szánalmat érzett iránta, ettől az érzéstől felébredt, de mihelyt felébredt, minden elmúlt. Most azonban egy másodpercig felocsúdása után is megmaradt az álombeli gyötrő részvét; nyomban felugrott, megkérdezte:

hány óra? Fél egy. Egy órakor kezdődik az évi „ünnepély" az egyetemen, és ő megígérte, hogy feltétlenül elmegy.

Hirtelen Szonya hangja hallatszott:

– Kérlek, ne menj el.

– Ugyan már! – Andrej nevetett. – Hogy tehetném?

Megígérte Lev Matvejevics Papijnak meg a többieknek, hogy elmegy, és a saját szemével nézi meg mindazt. Papij Podbelszkijjel közösen írt egy kiáltványt, a Podolszkaja utcai nyomdában kinyomtatták – a „Központi Egyetemi Kör" nevében. Tudták, hogy Andrej is elmegy, ott lesz a teremben, és majd minden úgy megy, mint a karikacsapás: először Lev beszél, majd Papij, azután Lev szétszórja a röplapokat. Egyetemi „ünnepély" évente egy van. Andrej jelenléte fontos számukra. Erőt ad nekik.

– Tarasz, én soha semmire se kértelek . . .

– Ma miért van ilyen kivételes nap?

– Azért, mert nyomodban vannak. Ezek a letartóztatások nem véletlenek, nem látod, hogy közelednek feléd?

Látta. De az egyetemi zendülés, ha létrejön, olyan jutalom, amelyért érdemes kockázatot vállalni.

– Te már nem vagy idegen Pétervárott, sok százan ismernek . . . És te elmégy ebbe a Babilonba, amely tele van besúgókkal és spiclikkel . . . Tudom; ott állsz majd szem előtt, kacagsz, a szakálladat lengeted, még a verekedésbe is beleelegyedel, mert biztosan lesz verekedés . . .

Andrej azt felelte: igen, bizonyosan így lesz. De ő nem hátrálhat meg. Ha nem megy el, ha Papij és Lev nem látják ott a kezdet előtt, minden meghiúsulhat. Minden előkészületük halomra dől. És hát érdemes-e így félni a kockázattól? Hiszen az életből már úgy sincs sok hátra.

– Gyűlölöm az ilyen beszédet!

Andrej szótlanul öltözködött, befűzte nehéz, elnyűtt bakancsát. Régóta újat kellene már venni, és pénze is van rá. De minek? Szonya dühös hangon mondta:

– Nincs jogod így viselkedni! A te életed nemcsak a tiéd . . . A Bizottság rád bízta a tördöfést . . . Hogy szabad veszélynek kitenned az egész vállalkozást?

Váratlanul kezébe temette arcát, leült az ágyra, és előreha-

jolt, összegörnyedt. Volt egy ilyen tartása: hirtelen valami kis állattá változott, úgy összekuporodott.

– Miért? Miért? Miért? Szégyellem magamat... – A foga közt suttogta. – Hiszen én boldog voltam. Semmitől se féltem életemben...

Andrej az ágy előtt térdelve átölelve igyekezett megnyugtatni.

– Most pedig félek, félek. – Temiattad...

– Ne félj. Felesleges. Emlékszel, hogy mondta Házmester: „Az az ember, aki a halálfélelmet legyőzte, mindenható, akár az isten."

– Miféle halálfélelmet? Badarságot beszélsz.

– No hát *az én halálomtól* való félelmet. Az is ostobaság. Azt is le kell győzni.

– Nem, nem, nem! Azt akarom, hogy sokáig éljünk együtt! Azt akarom, hogy boldogok legyünk! Hát nem lehet? Hiszen így beszéltük meg: majd azután, ha az ügyet véghezvittük, letelepedünk egy tanyán, szántunk-vetünk, és könyveket olvasunk...

– No igen. Milyen könyveket?

Szonya ránézett.

– Milyeneket? A „Tarasz Bulbá"-t.

– Nem untad még meg?

– Én persze, nem fogom olvasni, de ha te olvasod fel, vég nélkül tudom hallgatni. Mit még? Lukjanovot a hajdamák-mozgalomról, Antonovicsot, George Sand-ot. És, természetesen, a mi „Önvédelmi jegyzeteinket"...

Az „Önvédelmi jegyzetek" – kedvelt olvasmányuk volt esténként, mulattató dőreség. Andrej látta, hogy Szonya megnyugszik. Mennie kell. Nem is menni, hanem futni. Levka Matvejev, alias Kogan-Bernstejn és Papij Podbelszkij az utcán, a megbeszélt helyen várják.

De Szonyának rossz előérzete volt: ma okvetlenül történik valami, azért kérte, hogy ne menjen el. Egyébként ő maga délutáni két órára összehívta megfigyelő csapatát a Zabalkanszkijon. Őt is ismeri a fél Pétervár.

– Nos, Szonya - Andrej megfogta a kezét, nagyon komolyan nézett a szemébe, amelyből még nem tűnt el az előbbi könyörgő

kifejezés. – Nekem is van hozzád egy kérésem: kérlek, ma ne menj a Zabalkanszkijra. Jó?

Szonya elmosolyodott. Andrej megcsókolta, fogta a kabátját, kucsmáját, fürgén kiszaladt, menet közben öltözött, érezte, hogy minden pillanatban új erő árad a testébe. Az egyetemhez közeledve először az alacsony Papijt pillantotta meg, aki magányosan állva cigarettázott, majd a tömegben felfedezte a nyakigláb, vörös Levkát, aki hangosan magyarázott valamit a diákoknak. Ahogy Andrejt észrevette, megmozdult, mintha oda akarna szaladni hozzá, de türtőztette magát. „Nagyon ideges." Levkának egy jól megválasztott pillanatban, közbekiáltással kell a szónokot félbeszakítania. Andrej a diákok tömegében ott látta Szuhanovot is. Úgy tettek, mintha nem ismernék egymást. Szaburov közoktatásügyi miniszter, ez a ravasz róka, Lorisz méltó helytartója, az évforduló alkalmából eltörölte az ideiglenes szabályokat, és ismét a hatvanháromban elfogadott egyetemi szabályzatot léptette életbe. Rá kellett mutatni ennek az „engedménynek" egész képmutató voltára. Andrej felment a karzatra. Rázendítettek az „Ó, mely dicső"-re. Gradovszkij professzor olvasta a beszámolót, eléggé unalmasan: létszám, vendéghallgatók, tiszteletbeli tagok, az ösztöndíjak számának megnövekedése ilyen meg olyan uraságok újabb adományai következtében. Elhangzott Mengden gróf neve, és Andrej összerezzent: a Malaja Szadovaja-i ház tulajdonosa! Arra gondolt, hogy ma pihen, éjjel Trigoni, Iszajev és Frolenko dolgozik és még valaki. Sokáig erőltette az agyát, hogy ki a negyedik, és ez akadályozta a hallgatásban és a figyelésben. Végre eszébe jutott: Gyegajev! Gyegajev valami okból továbbra sem tetszett neki, noha rendkívüli buzgalmat tanúsított. De mit tehetett? Nincsenek emberek. Szükség esetén olyan újoncokat kell segítségül hívni, mint Levka és Papij. Egyébként Levka vakmerően heves vérű, és bármire képes, Papij pedig, ez az uráli vasgyúró, egy pap fia, kétségtelenül hasznos tud lenni. Egy dolgot zseniálisan csinál: fél lábon leguggol. Igen, igen, tornász. Tornászokra pedig szükség lesz, ha kavarodás támad.

A karzaton valaki hirtelen elordította magát. Levka öblös hangja hallatszott:

– Nem tartották tiszteletben valamennyi egyetem követelé-

seit!... – Immár nem Gradovszkijt szakította félbe, hanem Martenszt. Martensz tovább mormolt, mint egy sekrestyés. Újra ugyanaz a mély hang:

– Szónok, elhallgatni!

Egyszeriben nagy zaj, mozgolódás támadt, mindenfelől kiáltások hallatszottak, odalent is. Andrej azt látta: Papij fekete hosszúkabátban, rendkívül sápadtan kilépett a színpadon szorongó tömegből, az asztal mögött, amelynél a magas rangú urak ültek, széttolta a székeket, odalépett Szaburovhoz, és pofon vágta. Sokan nem látták, nem értették, a teremben négyezer ember zsúfolódott össze, de Andrej előre tudta, hogy pofon következik, ezért hát éberen figyelt, mint ahogy a színházban figyelik az emberek egy jól ismert opera történését. Szaburov merev-egyenesen ült, arca szemlátomást lárvává változott. Papij eltűnt. Valahonnan röplapok hulltak. Ez Levka műve. Ezután rohamos gyorsasággal ment minden: riadalom, kiáltások: „Fogd meg!" „Üsd!" „Itt vannak!" A hatalmas tömeg felkelt helyéről, megmozdult, hullámzani kezdett. Verekedés támadt. Andrej nem avatkozott bele: lesietett a nagy lépcsőn. Látta, hogy Levka, elsőéves barátainak oltalma alatt szintén szerencsésen kijutott az utcára. Hogy Papij hova lett, azt nem látta.

Fél óra múlva mindkettőjükkel találkozott Geszja Gelfman és Szablin konspirációs lakásán, a Troickáján. A terv minden részletében sikerült. Mindketten felajzottak voltak, egymás szavába vágva, nevetve tárgyalták valamiféle ismerőseik viselkedését, a verekedést, a tekinteteket, a kiáltásokat, a nagy urak arckifejezését: harci hevük még sokáig nem csillapodott. És boldogok voltak! Andrej úgy szeretett volna elüldögélni velük életük fordulópontján – a mai nappal illegálissá lettek, egy ideig itt fognak lakni Geszjánál, amíg személyi igazolványt, ruhát, pénzt nem hoznak nekik – szeretett volna elcsevegni velük, reményt önteni beléjük, megnyugtatni őket, és enni valami ízleteset, amit Geszja készített, de mennie kellett. Ma még egy dolog várta: végtelen nehéz és titkos, amit egyetlen ember sem gyanított, amiről senki sem tudhatott, csak Grisa Iszajev. Még Szonya sem tudta. Szonya aztán a legkevésbé! Ez a Bizottság határozatának súlyos megsértése. Ő magára vállalta ezt a bűnt, no és persze Grisára is, mert Grisa nélkül semmi sem lenne belőle.

Szablin jött futva, egy halom újsággal, élénk és tréfás hangulatban mint mindig, valami versen háborgott, amely a „Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi"-ban* jelent meg Dosztojevszkij halála alkalmából. Ivancsin-Piszarevnál járt, Gleb Ivanovics Uszpenszkij is éppen betért oda, és együtt olvasták ezt a verset, együtt kacagtak rajta.

– Hallgassátok csak: „Nyugodj Ábrahám kebelében, hazánk jeles írója, ki voltál a megbántottak nagy pártolója, szüntelenül értük írtál, bátran küzdöttél, mert az igazságért magad is szám-üzettél..." No, kitől van? Tisztára Lebjadkin. Lebjadkin kapitány verse. Aláírás: Makszim Kovaljov, paraszt. Azok a szamarak ott a lapnál így akarják a nép elismerését demonstrálni. Apropó, a nép elismerése – itt van egy kis pénzmag a kasszába! – És néhány bankót tett az asztalra.

– Honnan van? – kérdezte Andrej.

– Gleb Ivanovicstól. Nem kértem, magától adta. Tréfás beszélgetés volt: szeretném tudni, mondta, hogy mit tervelnek most a terroristák? Hol érintik össze a drótokat? No, erre komoly képpel közlöm: én, mondom, Katalin emlékművét választanám, és az uszálya alatt helyezném el az alkalmatosságot. Csak az a baj, hogy nincs pénz! Olyan ínség van a zsebünkben, mondom, hogy Palkin helyett kifőzdébe járunk, és az erős italokat régen elfelejtettük. Igen, mondom, az ilyen forradalom mellett az ember minden iszákossággal felhagy!

Papij és Levka kerekre nyílt szemmel bámultak a tréfálkozóra, aki ilyen közvetlenül beszélget a híres íróval. Szablin nem ismerte sem Papijt, sem Levet, először látta őket a lakásán, de azért vidáman – és ahogy Andrej magában megállapította, vigyázatlanul – tovább fecsegett.

– És éppen akkor hozták Gleb Ivanovicsnak a tiszteletdíját az „Otyecsesztvennije Zapiszki"-ből.** Valami okból Piszarev lakására. No, ő pedig fogja az egész összeget, és – ide nekem! Tessék! Ezt miért kaptam? – kérdezem. – Az uszály alatti vezetékért vagy az iszákosság támogatására?

Papij és Levka hahotára fakadtak. Andrej megjegyezte:

– Kedves fiú vagy te, Kolja, de sokat fecsegsz.

* „Szentpétervári Hírlap."

** „Honi Feljegyzések."

– Így van ez nálam: „A nagy szellemességtől ostobaságokat beszélek" – ahogy az édesanyám mondogatta . . .

Andrej azt akarta mondani: „Egyszer majd rajtavesztesz a nagy szellemességeden" – de hallgatott. Szablinnak az ilyen figyelmeztetésekre egy válasza van: „Én nem félek. Élve nem adom meg magam". Futnia kellett, pedig Geszja már asztalra tette a forró töltött fánkokat és a teát. Hej, Kolja Szablin, te szerencsefia, minek járnál te „Palkinhoz"? Grisa Iszajev a Passzázsban várja. Andrej mindenkitől elbúcsúzott. Kivett néhány fánkot, és menet közben rágva elsietett. Az utcán már sötétedett. Már égtek a lámpák. Andrej gyors lépésekkel ment, szokása szerint csaknem futott, és a gondolataiban valami könnyű, valami halovány öröm pislákolt: mi ez?! Igen, a pénz! Gleb Ivanovicstól. Nyecsajev szemrehányást tett a leveleiben: miért közölnek a „Narodnaja Voljá"-ban olyan jelentéktelen összegű adományokat – két rubel, öt rubel, másfél rubel? Azt kell írni: X. úr ötszáz rubelt adományozott a pártkasszának, Y. úr: ezerkétszázat. Túlozni kell, ijeszteni, jobb látszatot kelteni, megremegtetni az ellenséget.

De ez az ember, aki csak a célt és csak a hasznot látja, hogyan értheti meg azt, ami a saját életét illeti?

Ma megpróbál találkozni vele. És becsületesen közli vele a Bizottság határozatát. Nagyon nehéz vele találkozni. És még nehezebb megmondani. A Passzázsban, a második galérián, ahol a megállapodásuk szerint Grisával találkoznia kellett, Andrej a Lent-múzeum bejárata előtt sétálgatott, és időtöltésből a hivogató plakátokat olvasgatta: „Újdonság! Korunk csodája! Egy zsidó ember mulatságosan éneklő felsőtörzse! Soha nem látott, kitűnő találmányok a mechanikában!" Szüntelenül áradt a tömeg: gimnazisták, katonák, fiatal hivatalnokok, cselédlányok, gyári munkások fekete kabátban, divatos, keskeny karimájú cilinderben. Ezeknek az embereknek a „fuvolázó néger-automata" vagy a „flótán játszó huszár-automata", a „mechanikus táncospár", a „háromfejű svéd fülemüle" vagy a robbanás a Téli Palotában vagy egy ember kivégzése kora reggel a Szemjonovszkij téren – körülbelül egyforma nagy és szórakoztató csoda. Andrej ezt nagyon is jól tudta, és cseppet sem haragudott a tömegre, amely szenvedélyes kíváncsisággal igyekezett befelé Lent

úr múzeumába. Ahol, egyebek közt láthatók kínzások viaszban és vasban, különféle bűnözők galériája, régi és új kínzószerszámok, kivégzéshez használatos kardok és más ritkaságok is.

Andrej máskor feltétlenül bement volna, hogy a kínzó eszközöket és a kivégzéshez használatos kardokat megnézze – az ilyesmi változatlanul érdekelte –, de félt elhagyni a galériát, nehogy elkerülje Grisát. Grisa hamarosan feltűnt a tömegben, mosolyogva, a kissé megnőtt – most már nem francia, hanem félig orosz – szőke szakállával. Mögötte egy magas termetű katona. Griska gyorsan összeismertette Andrejt a katonával, a katona nevét csak elmotyogta, úgyhogy Andrej megkérdezte.

– Jó embernek hívnak – mondta a katona.

– Csak így: Jó ember, ez minden? – mosolygott Andrej.

– Ezen semmi nevetnivaló nincs. – A katona elkomorodott. Hatalmas termetű és zordon tekintete volt. – Többet nem kell tudnia, uram.

Grisa elmagyarázta: Nyecsajev minden *katonájának* fedőnevet adott, kettőt, egyiket éksáncban használják, a másikat a városban. Ezt a katonát: Jó embernek és Annuskának hívják. Már nem az éksáncban szolgál, a pétervári helyőrséghez tették át. Most elkíséri Andrejt egy főtűzmester lakására, ott majd katonaruhát adnak Andrejre, és egy másik ember elvezeti az éksáncba. Grisa elbúcsúzott. Jó emberrel kettesben elindultak. A katona ritka hallgatag és komor ember volt. Andrej kérdéseire nem mindjárt és láthatóan kelletlenül válaszolt. Milyen cellában van most Nyecsajev? Melyikben? Szünet, majd a komor válasz: „Az ötösben... Melyikben legyen." Az éksáncban szolgáló katonák hová valósiak? Szintén tekintélyes szünet után: vologdaiak és arhangelszkiek, és már csaknem a Malaja Puskarszkájára értek, ahol a főtűzmester lakott, amikor Andrej rászánta magát, hogy megkérdezze: Nyecsajevet nagyon tisztelik-e?

Jó ember megállt, és úgy nézett Andrejre, mint aki csodálkozik.

– Próbáld csak meg nem tisztelni.

– Hogyan?

– Úgy néz!...

Egészen besötétedett. Andrejre köpenyt adtak, katonasapkát, és a Fűrész fedőnevű másik katona elvezette az erődhöz. Honnan van Nyecsajevben ez az erő? Mit csinál az emberekkel,

hogy minden ellenvetés nélkül engedelmeskednek neki? Fűrész beszédesebb volt, és elmondta, hogy „a mi sasunk" – így nevezik őt egymás között – mindent tud mindenkiről, az otthoni dolgokról, a faluról, akár egy boszorkánymester. Ott ül a cellájában, és onnan parancsolgat az embereknek. Ugye megmondtam, azt mondja, hogy az én pártom felrobbantja a palotát? Úgy is történt. Megparancsoltam, hogy a cárra lőjjenek? Rálőttek. Az éksánc parancsnoksága is fél tőle, mert semmiféle nyavalya nem fog rajta: két évig bilincset viselt, a húsa rothadásnak indult, és mégis él, elpusztíthatatlan. Azért is félnek, mert, ki tudja, egyszer megparancsolja: összeroppantani őket, mint a tetűt! A trónörökös is engedelmeskedik neki. A cárt, azt mondja, úgyis elintézem, mert ő népárulást követett el. A hiszékenységnek, a félelemnek, ugyanakkor a rettenthetetlen bátorságnak, a fatalizmusnak és a feltétlen bizalomnak valamiféle sötét felhője burkolja ezt a titokzatos embert. Itt is csalás van, itt is misztifikáció – a nagy eredmény kedvéért.

Amikor a Bizottság ülésén Andrej éppen csak megmukkant, hogy megpróbálna szemtől szemben beszélni Nyecsajevvel, hacsak a cella rácsán keresztül is – van rá lehetőség, hiszen úgyis meg kell néznie az éksáncot a leendő kiszabadítási kísérlet céljából –, mind szörnyen lehurrogták. Gondolni se merjen rá! Ostobaság! Abszurdum! Vétkes kockázat! Levélben is megmagyarázhatja a helyzet bonyolultságát, és azt, hogy a cár elleni merényletet lehetetlen elhalasztani. Valaki azt javasolta: maguknak a foglyoknak, Nyecsajevnek és Sirjajevnak engedjék át a választás jogát – vagy a cár megölése, vagy a kiszabadulás, de ezt nyomban elvetették. Első a merénylet! A cár megölése végett létesült a párt, haltak meg az emberek. Megszemlélheti az éksáncot, a hozzá vezető utakat, tessék, de Nyecsajevvel találkozni meg ne próbáljon – ez a legszigorúbban tilos. Andrej ekkor elvtársainak fenyegető hangjából megérezte, hogy nemcsak az ő életéért rettegnek, hanem az ügy kimeneteléért is, mert őt bízták meg a merénylet végső mozzanatával. Ha a cárt nem tépi szét az akna, akkor a vasasok robbantják fel; ha valami csoda folytán tőlük is megmenekül, akkor Andrej tőrrel fejezi be a dolgot.

És bár megértette társainak rettegését, bár tisztában volt a

kockázat nagyságával, mégis elszánta magát erre a kísérletre. Senkinek sem kell róla tudnia. A kockázat? Nem nagyobb, mint a mindennapi, a folytonos kockázat, amelyet úgy megszokott, ahogyan a sérvét megszokja az ember. Nyecsajev első küldöttének, egy Orehov nevű katonának szavaiból ítélve, az éksáncot kívülről megszemlélni nem kerül különösebb nehézségbe.

Este nyolc órára járt, amikor Andrej és Fűrész az Állatkert felől leereszkedtek a Kronverk-csatorna jegére, és az éksánc felé indultak. Az erőd sötét tömbje bal kéz felé magaslott, az éksánc pedig alacsony kis szigetnek tetszett. A falaknál őrködő katonák Fűrész bajtársai voltak. Fűrész odaszólt nekik, válaszoltak, és Andrej pallókon és falépcsőn – nyaranta ott bizonyosan ruhát öblögettek – felkapaszkodott az alacsony partra. Nyecsajev az utolsó levelében elküldte az éksánc saját kezűleg készített alaprajzát, és megjelölte rajta a celláját. A háromszög alakú éksáncban tizenkilenc cella volt, de csak ötnek az ablaka nyílt kifelé, a többié az udvarra nézett, és elérhetetlen volt. Nyecsajevé az öt közé tartozott. A háromszögnek azon az oldalán volt, amely az erőddel éppen átellenben épült, a csatornához közel eső sarokban, mellette pedig lakatlan helyiség – hadszertár – volt. Most már két katona kísérte Andrejt. Az első ablaknál megálltak. Az ablak magasan volt, embermagasságnál feljebb, de egy láda állt alatta, és Andrej felugrott rá.

– Ki az? – hallatszott a sötétből egy rekedt, suttogó, de nagyon jól érthető hang.

– Zseljabov – felelte Andrej.

– Ahá, Zseljabov! Nagyon jó! Hallgassa meg, Zseljabov, fontos ötleteim vannak, valamit felvázoltam az éjjel, mert tudtam, hogy eljön ... – A cellában valami gyenge kis fényforrás égett, talán petróleumlámpa, de a rácshoz tapadó arc teljesen sötétben volt, mert a fény hátulról jött. Andrej csak annyit látott, hogy ez az ember nagyon sovány, az arca akár egy ifjúé, sőt csaknem kisfiús arc. – Hallja, amit mondok? Jól hallja?

– Igen, igen! – felelte Andrej.

– Nos hát, a legjobbkor jött, Zseljabov. Javasolom, hogy sürgősen terjesszék mindenütt a következő kiáltványt: „Legszeretettebb hitvesünk, a cárné őfelsége tanácsára, valamint a hercegek, a grófok satöbbi tanácsára, úgyszintén az egész nemes-

ség kérésére helyesnek ismerjük el . . .” Hallja, amit mondok?” . . . hogy visszaadjuk a parasztokat a földesuraknak, meghosszabbítsuk a katonai szolgálat idejét, leromboljunk minden óhitű imaházat . . .”

Nyilvánvalóan leírt szöveget olvasott. Egy másik papírt el kell küldeni a papoknak a Szent Szinódus nevében; ezen arról van szó, hogy az uralkodó elmezavarba esett, az oltárok előtt imádkozzanak a gyógyulásért, de senkinek se árulják el ezt az államtitkot. Majd még más kiáltványokat: a parasztokhoz, az orosz katonasághoz, a gárda-, a gránátos ezredekhez és a sorkatonaság ezredeihez – a lovassághoz, végül a helyőrséghez is. Mindezt rendkívüli, lázas sietséggel olvasta, megállás nélkül. Andrej döbbenten figyelt. És lassan-lassan – ahogy a másodpercek teltek – érezte, hogy elbódítja az a különös hipnotikus erő, amely a rácsos ablakból árad feléje. Egy pillanatig úgy tetszett: zseniális ötlet! És nincs szükség a cár megölésére. Egész Oroszország felkel. De a következő pillanatban azt mondta magában: ostobaság! Mindez már volt, és összeomlott: a csigirini vállalkozás, a Sztyefanovics-féle kiáltványok . . . Ez az ember itt a cellában el van vágva a külvilágtól. Az eseményeknek csak töredékei jutnak el hozzá. Egymagában harcol, egymagában fantáziál. Hogyan mondja meg neki, hogy a kiszabadulása, az igazi élete eltolódik? Hogy mennyi időre, azt nem tudni.

– Mivel ír? – kérdezte Andrej. – Adnak tintát?

– Nem, korommal írok, amit a kályha szellőzőnyílásából kaparok ki. A kormot petróleumban oldom fel – jött a gyors válasz. – Azzal fenyegetnek, hogy elzárják a nyílásokat, hogy ne gyűjthessek kormot. Akkor vérrel fogok írni. Már megpróbáltam, írtam egy levelet vérrel, a körmömmel.

– Nyecsajev, megnéztem az éksáncot – mondta Andrej –, és úgy látom, hogy megkísérelhetjük a kiszabadításukat, az önét és Sirjajevét. Ebben a hónapban meg kell ölnünk a cárt. Már minden előkészületet megtettünk. Közlöm önnel a legmélyebb titkot, azért, hogy – megértse a helyzetet. A cár megölése után kiszabadítjuk önöket, de ha önökkel kezdjük, akkor a cár megölése esetleg nem történik meg.

Csend következett. Andrej látta a sötét fejet a halvány, füstös fény előterében. Hallotta a hangot:

– Helyesen döntöttek. Várni fogunk, és sikert kívánunk önöknek.

Ezután még röviden beszéltek az ügyekről, a kapcsolatok módjáról, arról, hogy melyik katona különösen megbízható, melyiknek van szüksége pénzre, kinek kell munkát keresni, majd elbúcsúztak. Andrej a csatorna jegén át tért vissza, Fűrész és még egy katona kíséretében; egész úton hallgatott, nehéz volt a szíve. Szinte fizikailag érezte azt a nyomasztó súlyt, azt a hirtelen csalódást, amilyet ő hozott annak az embernek ott, az ötös számú cellában. De ugyanakkor megkönnyebbülést is érzett. Mert a hazugság: kilátástalan gyötrődés, az igazság ellenben, még a legszörnyűbb, gyilkos igazság is, valahol az elérhetetlen csúcsán, megkönnyebbülés.

Az ötös számú cella foglyának a várakozás maradt. És a büszkeség lelki erejére: ő választott! Mindenki tudja, hogy a választása a halált jelenti. Andrej alig állt a lábán a fáradtságtól, amikor hazaért. Szonya az ágyon feküdt, melegítőpalackkal. Érthetetlen, hogy miféle betegség ez: hirtelen gyötrő fájdalmak hasítanak az oldalába, majd éppolyan hirtelen elmúlnak. Orvoshoz menni nem akart, igyekezett nem törődni vele, nem mutatni, Andrej látta.

– Hol voltál ilyen soká? Itt járt Ánya, ő mondta, hogy napközben Geszjánál voltál, aztán eltűntél valahová ...

Mosolygott. Ez rossz, azt jelenti, hogy nagy fájdalmai vannak. Andrej közelebb lépett, lehajolt, és könnyeket látott a szemében.

– Megnéztem az Alekszej-éksáncot. A fene tudja, miféle lejtőkön mászkáltam. Nos hát – a szökés lehetséges, de hosszas előkészítés kell.

– Azt beszélik, az egyetemen letartóztatások folynak, én pedig Ánya jöveteléig semmit sem tudtam, így hát szörnyen gyötrődtem. No, és aztán belém nyilallt a fájdalom. De most már minden jól van, és semmim se fáj.

Andrej ennivalót készített, behozta a háziasszonytól a szamovárt, és Szonya elmondta: a megfigyelők ma a cár egész útját percről percre szemmel tartották. Ma a Pevcseszkij-hídon át kocsizott, és a Mihály-kastélyban tovább tartózkodott a szokottnál. Vissza a szokott úton: a Katalin-csatornán és a Mojkán át.

Tizedik fejezet

A napok és éjjelek egybefolytak. Minden összekeveredett, egybeolvadt, egyformán nyirkos föld- és sírszagot árasztott. A hét napjai megszűntek létezni, kivéve a vasárnapot. Két vasárnap hiába repült el: az egyikre még nem készültek el a bombák, a másikon pedig a cár valami okból nem ment el az őrségváltásra.

És az életre már csak egy vasárnap volt hátra: március elseje. Most vagy soha, mert már kifogytak az erőből. Furcsa, ostoba kór gyötörte Andrejt: néhány másodpercre hirtelen el-elvesztette az eszméletét. Ezek a pillanatnyi ájulások nappal történtek, lakásokon, beszélgetések közben, de egy ízben az utcán, a lóvasúton is előfordult. Senki sem vette észre. Ő nem mondta el senkinek. Egytől félt: hogy a föld alatt veszíti el az eszméletét. Voltaképpen nem ájulás volt ez, csak egy másodpercre hagyott ki az agya, és utána úgy érezte, mintha messziről bukkanna fel újra. De huszadika után már nem kellett a föld alá bújnia, a vakondokmunka véget ért, Iszajev és Kibalcsics a szombatot várták, hogy elhelyezzék az aknát. A vasasok csapata megalakult: Tyimofej Mihajlov, Riszakov, Grinyevickij és Jemeljanov. Ezt a terroristának elnevezett csapatot Andrej január óta fokozatosan válogatta össze, jól megfigyelte mindegyiket, hosszasan elbeszélgetett velük, az állhatatosságukat igyekezett kipuhatolni, habár igaz: nem nagy választéka volt. A legállhatatosabbak rács mögött vannak.

Szonya nagyon dicsérte Grinyevickijt. Maga Andrej Mihajlovban bízott jobban: talán mert Presznyakovra emlékeztette. Riszakov valahogy kiszámíthatatlan volt: hol elszánt bátorságról tett tanúságot, hol észrevehetően megriadt holmi csekélységektől is. A tanácskozásokon kapkodott, idegeskedett, hirtelen ostobán felkacagott, tudós szavakat használt, mint: „indifferens" „excentrikus", „diapazon", „katedra-szocializmus", de mindezt roszszul alkalmazta. Jemeljanov, akit Ánya Korba hozott, mivel jól ismerte Annyenszkij, a statisztikus és az irodalmár révén, még egészen ifjú volt. De rendkívül magasra nőtt, az utcán két fejjel

emelkedett mindenki más fölé, és Andrej a nyurgasága miatt „Égimeszelőnek" nevezte. Mind kiforratlan fiatalok, nem eléggé szilárdak, és igazság szerint, még legalább egy-két évig kellene főniük a forradalom katlanában. De hát mit tegyenek, ha nincsenek embereik, és nem várhatnak – nemhogy egy évet, de egy hónapot sem?

Andrej, szokása szerint, hogy mindennek a gyökeréig hatoljon, és az eredetét kutassa, igyekezett megérteni: mi mozgatja ezeket a fiatalokat? Milyen hullám sodorta őket a titkos lakásba, ahol bombákról, tőrökről és nyíltan a cár meggyilkolásáról folyt a szó? Grinyevickij lengyel, nála érthető. Mihajlov igazi proletár, sok pityeri gyárban dolgozott, joggal kerül bele a munkáscsoportba. Riszakov? Szegénység, magány, tengődés. A szülei messze vannak, rokonai nincsenek. Ez bizony kétes eset. Könyvek, olvasás? A vágy, hogy kitörjön az elnyomottság, a nincstelenség köréből? Jemeljanovról még ezt se mondhatja. Sekrestyés fia, a nagybátyjánál, egy Konstantinápolyban élő orosz diplomatánál nevelkedett, majd a liberális Annyenszkij családba került, és talán itt – beszélgetések, könyvek, házkutatások hatása, sőt a ház urának száműzetése folytán . . .

Általában pedig az idők szelleme, a mindenütt uralkodó elégedetlenség és nyugtalanság az a hullám, amely hozzájuk sodorta őket.

Csütörtökön a Tyelezsnaja utcában, Geszja Gelfman és Szablin lakásán, amelyet a minap vettek ki – a régiből, a Troickij utcában levőből, február közepén sürgősen ki kellett költözni, mert észrevették, hogy figyelik őket – összegyűjtötte az önként vállalkozó vasmunkásokat, és Kibalcsics megmagyarázta nekik a bombák szerkezetét. Maguk a bombák még nem készültek el, Grisa Iszajev, Gracsevszkij és Kibalcsics lázas sietséggel dolgoztak rajtuk. De hogy ne vesztegessék hiába az időt, elhatározták: addig is legalább az elmélettel megismertetik az önkénteseket. Kibalcsics rajzok alapján magyarázott. A technikusok a következő napra, péntekre megígérték, hogy egy próbadarabot elkészítenek, s azt valami eldugott helyen, a városon kívül kipróbálják. Kibalcsics kérte, legfeljebb négyen jöjjenek, különben gyanút keltenének. Kibalcsics mate-

matikai gondolkodása mindig meglepte Andrejt: miért éppen legfeljebb négyen? Miért nem legfeljebb hárman vagy öten? Nem, kategorikus pontossággal: legfeljebb négy. Tudatában előbb számok merültek fel, csak azután fogalmak. Amikor valaki megkérdezte: nem lehetne-e nitroglicerinből önvédelmi fegyvert készíteni, Kibalcsics azt felelte: „Lehet, ha öt vagy hat fontot használunk fel minden egyes bombához." Mit jelent ez? Kelletlenül megmagyarázta: „Kis bombák lesznek."

És most itt van Detroa vendéglője, úgy beszélték meg, hogy itt találkoznak, megebédelnek, és aztán mennek valami eldugott helyre. Ezeket a fiúkat mind etetni kell: elvesztették a keresetüket, és illegalitásban élnek. Megérkezett Kibalcsics, és közölte, hogy a bomba nem kész. Hát mikor lesz meg? Holnap, szombaton. Reggel kilenckor találkoznak a Szmolnij-kolostor mögött, átkelnek a folyón. Szétszéledtek. Andrej hazahajtatott. Szonya otthon volt. Ledőltek egymás mellé az ágyra, és összeölelkezve feküdtek vagy negyven percig. Szonya azt mondta, hogy semmije se fáj, de Andrej látta, hogy fáj. Ő maga úgy érezte, hogy elveszti az eszméletét, így hát nem mert elaludni. Nyitott szemmel feküdt. Szonya azt kérdezte: „Mégis hová utazunk majd?" Andrej azt felelte, hogy minden madárnak a saját fészke a legkedvesebb. A feodoszijai járásnál jobb hely nincs. Mehetnének még a podóliai kormányzóságba. Braclavba is. Hirtelen eszébe jutott a nagyapja: miként vettek búcsút egymástól a dombháton, egy kékpárás reggelen; aztán hosszú, poros út következett, hőség, szomorúság. Az emlékezés: a lélek aszálya. Elűzte az emlékeket. Ha olykor valami eszébe jutott is – csak véletlenül, egy pillanatra bukkant fel. Fél ötkor felkeltek, felöltöztek, kimentek az utcára. Bérkocsit fogadtak. A Bolsaja Szadováján, a nyilvános könyvtár előtt kiszálltak, elküldték a kocsit, és szétváltak: Szonya valahol ott találkozik Ánya Korbával, Andrej pedig több találkozót is megbeszélt a Nyevszkijen. A behavazott járdán, a könyvtár bejárata előtt azt mondták egymásnak: „No, isten veled!", és Szonya, mint rendesen még hozzátette: „Légy óvatos." És ez volt az utolsó alkalom. A Bolsaja Szadováján valami alak, egy vastag ajkú disznó Andrej nyomába szegődött, úgyhogy néhány kört kellett tennie, mielőtt elszakadt tőle – erre Házmester tanította:

körökben távozni, nem egyenesen. A Moszkvából jött ember, aki a kávéházban várta, fél órákat várakozott potyára. Majd az éksáncbeli összekötővel találkozott, aki átadta Nyecsajev levelét. Nyecsajev különös tiszteletet tanúsított Andrej iránt. A borítékban ez állt: „Tarasznak, saját kezébe." Néhány nappal előbb pedig levelében azt követelte, hogy a pártban hozzák be a diktatúrát, és a diktátor szerepére Andrejt javasolta. Akkor nagyon nevettek. Ott nyomban a kocsmában megpróbálta elolvasni a rejtjelesen írt levelet. Közléseket tartalmazott a katonákra vonatkozóan, és tanácsokat, hogy miként bánjon velük. Fűrész szereti az italt. Diakónus mindegyiknél okosabb és odaadóbb, őt csaplárosnak kell megtenni egy kiskocsmában. A fő, hogy ne hagyják őket munka nélkül lézengeni: feltétlenül elrészegesednek. Fizessenek nekik szerény bért, semmiképpen se többet húsz rubelnél; ajándékokkal is jutalmazzák az ügyességüket, de követeljék meg... Hogy mit követeljenek meg, azt Andrej már nem ért rá elolvasni, lejárt az ideje, szaladnia kellett Trigonihoz. Nem túlságosan fontos levél. Most még nincs értelme a katonák elhelyezésére gondolni a szökés után, ami, ki tudja, mikor lesz meg. Trigoni Messzjuro úrhölgy penziójában lakott, a Nyevszkij és a Karavannaja sarkán. Szuhanovtól már vissza kellett térnie. Andrej az első emeletre felmenve látta, hogy Trigoni szobájával, a 12. számúval szemben az ajtó egy kissé nyitva van, és a résben megrándult, megvillant valami, mintha hirtelen elugrott volna egy ember, aki eddig ott állt.

Trigoni mellényben ült, dudorászott, újságot olvasott, de közben a pipáját piszkálta. Igazi „bácsi", ahogy Andrej gyermekkora óta nevezte.

– Szervusz, bácsi. Úgy látszik, a folyosódon rendőrség van.

Misa a szokott fürgeségével, amely mindig meglepte Andrejt, felugrott, hét pudnyi* hatalmas súlyát egy pillanat alatt felemelte a karosszékből.

– A kapitány? – kérdezte.

– Miféle kapitány?

– Valami tengerészkapitány lakik velem szemben. Tegnap-

* Kb. 115 kg.

előtt gyanússá vált előttem, nagyon szolgálatkész lett, mindenáron beszélgetni akart. Elhatároztam, hogy elvonulok innen.

– Várj! – Andrej megállította Misát, aki az ajtó felé indult. – Hova mégy?

– Elkérem a szamovárt.

Kiment. Andrej hallotta, hogy hangosan szól:

– Kátya, hozza be a szamovárt!

Majd lábdobogás, dulakodás zaja: Misát vonszolták valahová. Andrej zsebében egy „Smith–Wesson" volt, és borítékban Nyecsajev levele. Ezek a kutyák kihüvelyezik a rejtjeles írást. Megsemmisítse? Megpróbáljon kitörni? Kilépett a folyosóra, és látta, hogy Misát, ezt az elefántot, a szemközti szobába tuszkolják; odabent vagy hatan lehettek, de abban a pillanatban, amikor Andrej kilépett, a folyosó üres volt, és ő gyorsan a lépcső felé rohant. Valaki hátulról, könyökön felül erősen megragadta a két karját, a lépcső alján pedig ott állt az a vastag ajkú, aki a Bolsaja Szadováján követte. Nem sikerült revolverét kirántania a zsebéből, mert négyen álltak körülötte, és lefogták.

– Nemes Szlatvinszkij? Nyikolaj Ivanovics? – Egy bajuszos csendőr hol az igazolványába nézett, amelyet Andrej átadott neki, hol pedig szigorúan – sőt valami megjátszott, színpadias szigorúsággal –, Andrejre.

– Szóról szóra. Mit óhajt?

A kopók egyike kivette Andrej zsebéből a „Smith–Wessont".

– Ezt a kis holmit óhajtom megkapni – mondta a revolverre mutatva a bajuszos. – És még valamit. Kérem, kövessen.

Lefelé indultak a lépcsőn. A szobalány és két lakó, egy idős úr egy hölggyel odalent állt az előcsarnokban, és arcukra kirajzolódó rémülettel nézték őket. Az idős úr valamit súgott franciául a hölgynek. A ház előtt két kocsi állt. Az egyikbe már beültették Misát. Két őrkatona állt két oldalt, a kocsi ajtajánál. Andrej azt mondta a bajuszosnak:

– Az utcán nem fogott volna el...

A bajuszos elvörösödött, még jobban összevonta szemöldökét, de semmit sem szólt, csak intett, hogy szálljon be a másik kocsiba. A városkormányzóság irodájába vitték. És az első, akit ott meglátott, a világosvörös hajú, észrevehetően meghízott, de valahogy megfakult arcú Dobrzsinszkij volt.

– Zseljabov! – kiáltott fel őszinte csodálkozással és olyan ismerős odesszai élénkséggel az ügyész. – Hát maga az?

Egy óra múlva ugyanazokon a kocsikon az előzetesek házába vitték őket. Behajtottak a kapun. Még nem értette, hogy ez a vég. Hirtelen eszébe jutott: ezen a kapun távozott három évvel ezelőtt a nagy per után, akkor is tél volt, és körös-körül az idegen város, csikorgó fagy, homály, fiatalság és remények.

Másnap, február 28-án, szombaton a következő történt. A vasmunkások kora reggel, kilenckor, ahogy megbeszélték, találkoztak a Nyevszkij és a Mihajlovszkaja sarkán, lóvasútra ültek, és kimentek a város határába, hogy kipróbálják a bombát. Egy puszta helyet választottak ki, és Tyimofej Mihajlov eldobta a durranóhigannyal töltött fémdobozt. Úgy robbant, ahogy kellett. Zseljabov nem volt ott, és a vasmunkások csodálkoztak, hogy hova lett. Majd Geszja lakására mentek, ott várták Zseljabovot, de ott sem jelent meg. Geszja azt mondta: „Biztosan dolga van, nem ér rá." A Voznyeszenszkij úti lakásában pedig már tudták, hogy letartóztatták Zseljabovot és Trigonit. Perovszkaja egész éjjel, majd másnap is rendkívül izgatottan várta Andrejt, és amikor két óra felé feljött Petuskov, a házmester, ostoba és együgyű ember, mondván, hogy a hatóság tudni kívánja, minden lakó otthon töltötte-e az éjszakát, és megkérdezte: a fivére, Nyikolaj Ivanovics otthon van-e, akkor rádöbbent, hogy – vége. Andrejt elfogták, és most a lakását keresik. Megmagyarázta Petuskovnak, hogy a fivére természetesen otthon töltötte az éjszakát, most pedig a hivatalában van, aztán összeszedte a legszükségesebbet, és a hátsó lépcsőn lement az udvarra, onnan meg a dohánybolton keresztül ki az utcára. A Voznyeszenszkijen ott volt Szuhanov, és Perovszkaja megkérte, segítsen neki megtisztítani a lakást: kivinni a nehéz tárgyakat meg a nitroglicerint. Ez nyomban megtörtént.

Eközben a sajtüzletben is végbement egy és más: váratlanul megjelent az egészségügyi bizottság, élén Mrovinszkij mérnök-vezérőrnaggyal. Bogdanovics volt az üzetben.

Az utóbbi napokban Kobozjovék boltja körül sűrűsödött az

izgalom. Mendemondák keringtek, hogy a házmesterek állítólag kihallgattak valami lázadó beszédeket, hogy a szomszéd kereskedők gyanút fogtak, és jelentették, hogy a napokban spiclik vették űzőbe Szuhanovot, amikor a boltból kilépett, és hogy annak egy luxusbérkocsiba szállva sikerült elmenekülnie. Mindez azt jelentette, hogy a sajttal való álcázás egyik napról a másikra összeomlik.

Bogdanovics ezért megnémult, amikor a menetet – élén a fekete prémbundás, tábornoki sapkás urat –, a rendőrbiztost és a házmestert megpillantotta, és azt gondolta magában: „No, kész!" Az üzletben a hátsó falnál volt egy faláda, erre rakták ki a hordóból kivett sajtokat. Mrovinszkij megkopogtatta a ládát a botjával, és azt mondta, hogy a sajtmorzsák belehullanak a résekbe, és ott bomlásnak indulnak. A réseket be kell tapasztani. Bölcs tanács! Bogdanovics örömmel megköszönte, megígérte, hogy nyomban meg is csinálja. A boltban egy hordó és egy kád állt, tele földdel, csak felül volt sajtokkal fedve. Mrovinszkij megkérdezte: „Hát ez mi? Mind sajt?" Bogdanovics azt felelte: „Igenis, kegyelmes uram. Mind sajt!" Ostobának tette magát, kiabált, és kimeresztette a szemét. Mrovinszkij a hordó mellett a padlón nedvességet fedezett fel: ez mitől van? Húshagyó kedden kilocsoltuk a tejfelt. Úgy? Tovább, a lakószobába. Ott a padlótól az ablakig faburkolat volt, amelyet mindig levettek, ha az aknába bújtak, és aztán visszatették. Mrovinszkij odalépett a faburkolathoz, botjával megkopogtatta, majd megrántotta, de gyengén, lustán, úgyhogy a burkolat nem mozdult meg. Bogdanovicsnak a szívverése is elállt. „Ez minek itt?" Bogdanovics azt kiabálta, hogy a nyirkosság fojtó, a nyirkosság ellen van. Mrovinszkij az ablakpárkányhoz lépett, felülről erősen ránehezedett, a szilárdságát próbálta. Az ablakpárkány meg se rezzent. Ezután a bizottság a hátsó helyiségbe ment, amely az udvarra nyílt. Ott nagy kupacokban volt a föld, szénával, gyékénnyel álcázva. Mrovinszkij belerúgott az egyik kupacba.

A bizottság ezután eltávozott. Nemsokára megérkezett Jakimova. Bogdanovics őrült tánccal és kiáltásokkal fogadta.

– Megtetszett neki a cirmosunk! Hurrá, hurrá, hurrá! Beleszeretett a macskánkba! Állandóan ránézegetett, és amikor

elment, lehajolt és megsimogatta. Éljenek a tábornokok, akik szeretik a kiscicákat!

Délután három órakor Figner lakásán gyűltek össze a következők: Perovszkaja, Korba, Szuhanov, Gracsevszkij, Frolenko és a lakás bérlői – Figner meg Iszajev. Perovszkaja fel-alá járkált. Kérték: „Ülj le, Szonya!" Meg se hallotta. Arca hirtelen megöregedett, merevvé vált, egész alakja mintha megroskadt volna. Most már sem elhalasztani, sem meghátrálni nem lehetett. Tehát: holnap! Holnap, vasárnap délben. Egy éjszaka maradt arra, hogy végleg elkészítsék a bombákat. A négy közül még egy sem volt kész! Szonya azt mondta:

– Holnap okvetlenül meg kell történnie, hogy azokról, akik ott vannak – értitek? – minél jobban levegyük a felelősséget...

Mindenki értette. Szonya minden pillanatban rágondolt. Hirtelen észrevették: nincs ott, nem hallja, mit beszélnek. És a szemében: kín. De egy perc múlva megint rendíthetetlen erélyyel intézkedik, parancsokat oszt, pillanatok alatt határoz. Geszja és Szablin új lakása, a Tyelezsnáján, bizonyos jelekből ítélve szintén nem veszélytelen, tehát mindent át kell hozni ide, a Voznyeszenszkijre. Elsősorban a nitroglicerint és a bomba készítéséhez szükséges technikai eszközöket kell idecipelni. És mit tegyenek, ha a cár nem a Malaja Szadováján hajtat végig? Perovszkaja kérdésére egyhangúan azt felelték:

– Csak a bombákkal kell elvégezni!

A vasmunkásokat és a jeladókat már nem tudták értesíteni, de tegnap óta tudják, hogy mi a teendőjük: reggel tízkor a Tyelezsnáján kell lenniük. Zseljabov helyét Perovszkaja foglalja el. Őt is ugyanúgy ismerik. Azt pedig, hogy Zseljabovot letartóztatták, nem kell közölni velük.

– Tarasz szavait akarom elismételni nektek – mondta Perovszkaja, és elmosolyodott. – A minap azt mondta: „Most már semmi sem állít meg bennünket. Még ha mi magunk akarnánk megállni, akkor sem."

Grisa Iszajevet elküldte Kobozjovék boltjába, hogy helyezzék el az aknát. Délután öt órakor Szuhanov, Kibalcsics és Gracsevszkij munkához láttak, azzal a szándékkal, hogy egész éjjel dolgoznak, és reggelre elkészítik mind a négy bombát. Perovszkaja és Figner segített nekik, ők a legegyszerűbb müve-

letet végezték: szétöntögették a nitroglicerint, körülvágták a bombák burkául szánt bádog petróleumkannákat, és megtöltötték nitroglicerinnel. A többiek mind elmentek, hogy ne zavarják őket. Egész éjjel lángolt a tűz a kandallóban, és égtek a lámpák. A nők nem bírták végig, és hajnali öt óra felé kidőltek – Perovszkaja maga feküdt le, mert tudta, hogy erőre lesz szüksége –, amikor pedig nyolckor felébredtek, két bomba már teljesen kész volt, s a két másik is csaknem egészen elkészült, csak a nitroglicerint kellett betölteni a kannákba. Szonya két bombával a batyujában bérkocsin a Tyelezsnájára hajtatott. Szuhanov utána indult. Bizonyos idő múlva pedig a másik két bombát Kibalcsics vitte oda.

Reggel megérkeztek a vasasok. Szonya bevallotta nekik, hogy Zseljabovot letartóztatták. A vallomás hirtelen tört ki belőle, akarata ellenére, mert minden pillanatban Zseljabovra gondolt. Valamelyik vasmunkás megjegyezte: „Itt fog állni Zahar!" – erre ő nem bírta ki tovább, és megmondta. A vasmunkások megrendültek. Nemcsak önmaguk féltése és az ügyért való aggodalom látszott rajtuk, hanem az őszinte részvét is, úgyhogy Szonya szeretettel nézett rájuk. Egyszerre meglátta, hogy milyen fiatalok. Grinyevickij szép volt, sötét kis szakállal, fáradt tekintettel. Azt mondta, hogy éjjel nem aludt, levelet írt „minden eshetőségre" – és szeretné felolvasni neki, vagy Szonya olvassa el, ha van hozzá kedve. Szonya azt felelte, hogy kedve van, okvetlenül elolvassa, de a sietős beszélgetés közben megfeledkezett róla, és csak akkor jutott eszébe, amikor Grinyevickij már elment. Riszakov egyik szopókás cigarettát a másik után szívta. Tyimofej Mihajlov látszott a legnyugodtabbnak, de minduntalan ökölbe szorította a kezét. A hórihorgas Jemeljanov hunyorgott, és furcsán mosolygott a nagy szájával. Arca teljesen kisfiús.

Perovszkaja mindegyiknek elmagyarázta, hogy ki hol álljon, és milyen jelzések lesznek. A Malaja Szadovajáról azt mondta: „Ott várni fogják", és ebből azt gondolták, hogy ott ugyanolyan vasmunkások fognak állni, mint ők. Szonya Geszja asztaláról felvett valami borítékot, és lerajzolta a tervet: itt van a Malaja Szadovaja, itt az Italjanszkaja, emitt a Lovarda, amott a Katalin-csatorna, itt, itt meg itt kell állniuk, innen ő ken-

dővel ad jelet, itt a kereszt: a robbantás. Ahogy az ifjakra nézett, akik majd elnyelték tekintetükkel, hallásukkal és kalapáló szívükkel, azt gondolta: ezek a kisfiúk maradtak a hősök helyett. Nincs más választás. Mert most már senki sem állíthat meg bennünket. Igen, négy ifjú – a sápadt, Jézus arcú Grinyevickij, az örökké hallgató Mihajlov, a csontos arcú Riszakov, akinek pattanásos szürke képe éhes szeminaristára emlékeztet, és a hosszúra nőtt, cingár, kis gyerekfejű Jemeljanov – vállalta ezt a munkát, hogy egyetlen csapással más irányba fordítsák Oroszországot.

Az uralkodót két feladat foglalkoztatta szenvedélyesen: Jurjevszkaja hercegnő megkoronázásának lehetősége, és Lorisz terve a választott emberekről. Azt lehetett volna hinni, hogy ez a két feladat nagyon távol áll egymástól, valójában mégis a legszorosabb egységbe fonódott, mivel egyazon ellenségeik voltak. Az Anyicskov-palotabeli párt, a cárevics és bizalmas emberei, például Pobedonoszcev, csaknem ugyanannyira gyűlölték Jurjevszkaját, mint az alkotmányt. Maga Jurjevszkaja pedig, és azok, akik a szárnyai alatt bújtak meg, csakis azért voltak az alkotmány hívei, hogy ellenségeiket bosszantsák. Egyébként Lorisz belátta az engedmények szükségességét. Legalábbis az olyan nyomorúságosokét, mint amilyenek a tervben szerepeltek. Ezek még csak nem is engedmények voltak, hanem holmi kegyes képletes gesztus. „Mi magunktól engedünk!" A következőket javasolta: abba a közös bizottságba, amely a Lorisz által megszervezett szenátori revíziók eredményeinek alapján egy sereg törvénytervezetet hivatott előkészíteni, a kinevezett főhivatalnokok mellé azokból a kormányzóságokból, amelyekben zemsztvo működik, valamint a nagyobb városokból vegyenek be választott küldötteket is. A bizottság által megbírált törvénytervezeteket az államtanács elé kell terjeszteni, annak tagjai között pedig – tanácskozási joggal – szintén kapjanak helyet a társadalmi szervek képviselői, „akik különleges ismereteket, tapasztaltságot és kiváló képességet mutatnak".

Ezt az árnyékreformot, amely még csak nem is magukra a

törvényekre, hanem csupán a törvények előkészítésének módjára vonatkozott, a hírekkel táplálkozó pétervári előkelő és kevésbé előkelő körökben valami okból – kész nevetség – Lorisz-Melikov alkotmányának nevezték. Némelyek túlzott reményeket fűztek hozzá, mások reszkettek tőle, ismét mások dühöngtek, még Vilmos német császár is aggódott, és kérte unokaöccsét, tegyen meg mindent, hogy a hatalom a kormányzat kezében maradjon. Mintha bizony az önkényuralomnak bármiféle megnyirbálásáról lett volna szó.

Sándor az utóbbi évben egyre szilárdabban bízott Loriszban. Hát hogyisne: a gróf bebizonyította, hogy az országban láthatóan nyugalom állt be (a kis falusi lázongások nem számítanak), a hatóságok tekintélye növekszik, a nihilisták elcsendesedtek, és ugyanakkor az ügyosztály erélyes kézzel folyamatosan, egyiket a másik után összefogdossa.

Lám, Lorisz szombaton is örömhírt hozott: letartóztatták Zseljabovot, a terroristák vezérét. Sándor annyira felindult ezen a híren, hogy rögtön felsietett a hercegnőhöz, és elmondta neki. De Lorisz, mint mindig, nemcsak fellelkesíteni tudta, hanem nyomban lehűteni is: azt mondta, hogy bizonyos jelekből ítélve a gazemberek valami elszánt tettre készülődnek, és hogy a cár ne menjen el a lovardai díszszemlére. Sándor tiltakozott: istenem, mikor lesz már vége ennek a vesztegzárnak? Hiszen minden főkolompost elfogtak. Ezt pontosan tudja, hála Okladszkij útbaigazításának. A gonosztevők pártját összezúzták. Kitől féljen? Már két díszszemlét elmulasztott.

És ismét a párizsi jósnőre gondolt, aki megjövendölte, hogy hét merényletet túl fog élni.

– Eddig még csak hatot éltem túl! Még van egy tartalékban.

Este a hercegnő szalonjában jeralast* játszottak. Sándor véletlenül meglökte, és lesodorta az asztalról a saját fényképét. A fénykép szőnyegre esett. Ez a semmiség hirtelen mélyen lehangolta az uralkodót, egyszerre eszébe jutottak az utóbbi napok baljós előjelei: az előző estén rendkívül fényes üstököst láttak az égbolton, két csóvája közül az egyik lefelé, a másik felfelé nyúlt, másfél héttel ezelőtt pedig az ablaka párkányán

* A whisthez és a preferánszhoz hasonló kártyajáték. – Szerk.

reggelente megölt galambokat pillantott meg. Az történt, hogy egy hatalmas ragadozómadár – kánya vagy sas – telepedett meg a Téli Palota tetején, és néhány napig eredménytelen maradt minden kísérlet arra, hogy megöljék. Végre csapdát állítottak neki, a madár bele is tévedt, de mégis fel tudott szállni, magával vonszolta a csapdát, és a Palota Téren zuhant le. Az óriási kánya kitömött testét a ritkasággyűjteményben helyezik el. Ez a madárhistória annyira ostoba volt, hogy Sándor kíméletből még csak el sem mondta a hercegnőnek. Más kellemetlensége is volt: Ismét az a szörnyű álom a véres félholddal. Ezt az álmot régen többször is látta, és öt évvel azelőtt a konstantinápolyi orosz nagykövettel megkérdeztette egy török varázslótól, Ali-Effenditől, mit jelent. A varázsló így magyarázta: Oroszország és Törökország közt háború lesz, és Allah büntetésül a saját népéből küld gyilkosokat a cár ellen.

A szőnyegre esett fénykép kapcsán ez most egyszerre mind eszébe jutott, úgyhogy elment a kedve a játék folytatásától. A hercegnő, aki a cár borult arcáról mindent leolvasott, kérte, hogy másnap ne menjen el az őrségváltásra. A másik kártyapartner, egy udvarhölgy, szintén könyörgött, hogy ne menjen el a lovardába, és ez bosszantotta, mert most mindenki kötelességének tartotta, hogy dirigáljon neki, és a biztonságával törődjék.

Március elsején reggel Sándor, szokása szerint, nyolc óra után kelt fel. Jurjevszkajával sokáig sétálgatott a palota termeiben. Lorisz-Melikov tervéről beszélgetett, amely tegnap már államreformmá lett, ma aláírja, holnap, hétfőn pedig rendelet formájában nyilvánosságra hozzák. Lorisz tegnap egészen betegen jelent meg a kihallgatáson, és Sándor futárt küldött hozzá, hogy az állapota felől érdeklődjék. Az esetre, ha a gróf még mindig rosszul érzi magát, azt üzente, hogy maga megy el hozzá. Az okmányt ma alá kell írni, és ezzel elveti a gondját! Negyed óra múlva megérkezett Lorisz. Hetykén, katonásan tartotta magát, de rossz színben volt, az arca fakó, szeme kivörösödött. Sándor mások elbeszéléséből tudta, hogy a gróf betegsége rendkívül gyötrő, nemcsak önmaga, hanem az orvosok számára is: nem engedi megvizsgálni magát, azt követeli, hogy a fájdalmairól és közérzetéről adott leírása alapján gyó-

gyítsák, még a hőmérőt sem engedi bedugni a hóna alá. Hiába, mégiscsak ázsiai! A gróf erélyesen elhárította a betegségéről való beszélgetést az okirat aláírása után is, közölte, hogy a Malaja Szadováján egy gyanús kis boltot megvizsgáltak, de semmit sem találtak benne. Ezt a Malaja Szadováját már több mint egy éve emlegették, még tavaly tél óta, amikor Totleben Odesszából jelentett valami Goldenberg révén szerzett híreket. De lám – semmit sem találnak. Lorisz azonban ismét kitartóan kérte, hogy ne menjen el a díszszemlére. És Sándor, aki már reggel elhatározta, hogy elmegy, most megint habozni kezdett.

Ebbe a megszokott tétovázó állapotba merülve, felületesen hallgatta Loriszt. A gróf Valujevnek valami ügyes cseleiről meg bizonyos személyek intrikáiról beszélt, és mint mindig, ékes orosz közmondásokkal tarkította szavait, mint például: „locsogfecseg, magas a hegy", vagy „tán a sólyomnak megkötve a szárnya, avagy minden út előtte zárva?" Amikor pedig Lorisz elment, és Alekszandra Joszifovna nagyhercegnőnek, fivére, Konsztantyin feleségének érkezését jelentették, a cár csaknem teljesen legyőzte habozását, és elhatározta, hogy nem megy el. A nagyhercegnő ezt hallva nagyon elszomorodott: fia, Dmitrij, első ízben vesz részt a lovardabeli parádén.

Ekkor a cár hirtelen úgy döntött: *elmegy!*

És minthogy nagyon kívánt elmenni, ez az elhatározás megörvendeztette: hirtelen támadt jókedvében felsietett a hercegnőhöz, közölte, hogy aláírta a népképviselőkre vonatkozó ukázt, és hogy a Mihály-palotából, Jekatyerina Mihajlovna nagyhercegnőtől, akit a parádé után meglátogat, egyenest hazahajtat, legkésőbb fél háromra otthon lesz. És azután az egész napot együtt töltik, a Vlagyimir nagyhercegnél elköltendő estebédig. A hercegnő kérte, hogy ne a Malaja Szadováján hajtson.

– Mondd meg Frolnak, hogy a Katalin-csatorna mentén hajtson – kérte még utoljára is. – A Katalin-csatorna mentén, hallod?

Odalent az őrség fülsiketítő igyekezettel elordította a köszöntését: „Egészséget kívánunk császári felségednek!" Dvorzsickij rendőrfőnök ott állt a hintó mellett. A saját szánja, amelyen két rendőrtiszttel együtt a cár hintóját kíséri, ugyanott állt, a zárt galéria eresze alatt. Ezt a galériát nemrég építették

a cári kapu elé, azzal a különleges céllal, hogy az összeesküvők ne láthassák a kikocsizás előkészületeit. Frol Szergejev, a kocsis, helyből ügetésre tudta fogni az orlovi lovakat.

Dvorzsickij ezredes rendőrfőnök, aki a cár személye körül teljesített szolgálatot, szánjából figyelmesen nézte az embereit: az imént személyesen végighajtatott a cár egész útvonalán, a palotától a lovardáig, több helyen rendőrőrszemeket és lovas csendőröket állított fel. Hosszú hónapok óta először érezte magát nyugodtnak, a meleg rendőrfőnöki szánban. Egyszer mindennek eljön a vége. Az őrültségnek is. Reggel kilenckor Fjodorov városkormányzóhoz hívatták, a főváros többi rendőrfőnökével és a kerületi rendőrbiztosokkal együtt, ott hallotta a már tegnap elterjedt hír megerősítését: hogy Zseljabovot, az anarchista-vezért letartóztatták. Lám-lám, azt a bizonyost, akit már régen, eredménytelenül kerestek! Már csak két-három embert kell elfogni, és vége a zendülésnek. Fjodorov – ostoba és hiú ember, Dvorzsickij nem szívelhette – fellengzősen ülte diadalát, csaknem a zendülés fő kiirtójának szerepében tetszelgett.

– Azért hívtam ide önöket, uraim, hogy szívbéli hálámnak adjak kifejezést. Fogadják orosz köszönetemet, uraim!

A március 1-i díszszemlét az utászzászlóalj testőrsége rendezte. A lovardai hírnök mennydörgő hangja jelentette az uralkodó megérkezését. Felhangzott a vezényszó: „Vigyázz!" Kitárult a kapu, és Sándor, kíséretétől követve, az utászzászlóalj egyenruhájában belovagolt a lovardába. A lovarda közepére érve lovát a zászlóalj felé fordította, és intett a kezével. A zenekar rázendített a himnuszra. Két percig harsogott a „hurrá"!

Az utászok kétszer elvonultak a cár előtt. Megfigyelték, hogy a parádé után Sándor Chanzy tábornokkal, Franciaország nagykövetével összehasonlíthatatlanul hosszabban beszélgetett, mint a többiekkel.

A díszszemle után Sándor a Mihály-palotába, kedvenc unokanővéréhez, Jekatyerina Mihajlovnához ment, és nála teázott. Negyed háromkor ismét hintóba ült, és a palotába indult. A cári menet az Inzsenyernaja utcán sebesen közeledett a rakpart felé. A kozákok vágtában kísérték a hintót. Befordultak a Katalin-csatorna partjára. A rakpart üres volt, egy kisfiú kosarat

húzott a havon, egy tiszt jött szembe; valami fiatalember, hajadonfőtt, csomaggal állt a járdán, és amikor a hintó odaért, a csomagot hirtelen a lovak lába elé dobta.

Riszakov volt ez, aki az első helyen állt a vasmunkások sorában, habár ezt egyáltalában nem kívánta: csak azt történt, hogy Tyimofej Mihajlov megijedt, és az utolsó pillanatban nem foglalta el a számára kijelölt helyet. Reggel egy cukrászdában megbeszélték, hogy ki hol fog állni. Az a szőke nő, aki a vállalkozást irányította – Riszakov nem tudta, hogy Perovszkajának hívják, magában „szőke nő"-nek nevezte –, megparancsolta nekik, hogy egymás közt döntsék el, kinek kivel megfelelőbb, tehát baráti alapon. Hogy a közelebbi barátok álljanak egymás mellett. De semmiféle barátság sem volt köztük. Túlságosan rövid ideje ismerték egymást. Minden sebtiben történt, és ugyanakkor valahogy simán, mintegy álomban, valami parancsoló hatalom befolyására. Riszakov úgy érezte, hogy a szőke nő, minden rendkívüli parancsoló erélye és képzelőereje mellett szintén nem önmagától cselekedett, hanem ennek az óriási, lenyűgöző akaratnak a nevében. A cukrászdában Kotyikot kivéve senki sem evett semmit: Riszakov ezen a fedőnéven ismerte Grinyevickijt. A szőke nő azt mondta: „Ha a kendővel intek, ez azt jelenti, hogy a Katalin-csatornához menjenek." Ő, Riszakov, Kotyikkal a Mihajlovszkaja utcán ment, és látta, hogy a szőke nő fehér zsebkendőbe fújja az orrát; erre ők nyomban a Katalin-csatorna felé indultak. De Tyimofej Mihajlov nem volt ott. Ők ketten a rakparton egymástól néhány lépésnyire álltak. És a lovarda felől közeledett – egy mérföldről látszott – az égimeszelő Jemeljanov.

A szőke nő már a csatorna túlsó partján volt. Fehér kendővel intett. Ez azt jelentette, hogy a lovak kifordultak a sarkon, és dübörögve, csattogva, fénylő fekete viharként száguldanak a . . .

Misztikus egybeesés folytán Riszakov igazolta a nevét, de nem többet: a *lovakat* ölte meg.* A cár sértetlenül szállt ki a

* Riszakov pontos jelentése itt: ügetőlovakat.

hintóból. Füst oszladozott. A fiú, aki a kosarat húzta a havon, halálra sebzetten jajgatott. Riszakovra többen rávetették magukat, megragadták. Odajött a cár. Valaki fájdalmasan próbálta hátracsavarni Riszakov karját.

– Ki vagy?

– Glazov polgár.

– Derék! – mondta a cár, és Riszakov úgy látta, hogy az arca fehér és puffadt, mint a kelt tészta.

Kiáltások hallatszottak körülöttük: „Felség! Azonnal! Vissza! Gyorsan a palotába! Hála Istennek, az uralkodó nem sebesült meg!" Nem korai még ez a hála Istennek? Hátracsavarták a karját. A nyakát mintha vassal szorították volna. A cár néhány lépést tett abba az irányba, ahol Grinyevickij állt, és ekkor nagy dörrenés rázta meg a levegőt, minden füstbe borult. Egy pillanat múlva a cárt a szánhoz vitték, amely a szétroncsolt hintó mögött állt. Rengeteg nép gyűlt össze. Mindenki iszonyúan kiabált.

Grinyevickijt, aki a cárral együtt magát is felrobbantotta, az istállómesteri hivatal udvari kórházába vitték, ahol nyolc óra múlva meghalt. Halála előtt rövid időre magához tért, és amikor a nevét meg a foglalkozását kérdezték, azt felelte: „Nem tudom." A cár egy óra húsz perc múlva a palotában kiszenvedett. Annak a néhány embernek, aki a jósnő jövendöléséről tudott, hirtelen eszébe jutott, hogy a párizsi boszorkánynak igaza volt: a cár szerencsésen túlélte a hetedik merényletet, Riszakov bombáját, amely megölte a fiút, a lovakat meg két kozákot, és a nyolcadiktól halt meg. Ez persze csak ostoba véletlen. De egy ember, aki egyáltalán nem jövendőmondó, pontosan tudta, hogy vasárnap délután három óra felé mi fog történni, és az előzetesen letartóztatottak házának udvarán egy kis rekeszben járkálva – az ebéd utáni séta ideje volt – a városból behallatszó hangokat figyelte, remélve, hogy meghallja a robbanást. Nem hallotta, de nem is hallhatta meg. Mégis makacs hévvel hallgatózott. Ezekben a percekben, délután három óra felé, egyszerűen képtelen volt másra figyelni.

Tizenegyedik fejezet

Andrej első vallomása azután, hogy a letartóztatása napján, február 27-én, pénteken, Dobrzsinszkij ügyész örvendezve felkiáltott: „Zseljabov, hát maga az?" – a következő, saját kezűleg írt feljegyzés volt:

„Nevem Andrej Ivanovics Zseljabov, életkorom: 30 év, vallásom... (ide nem írt semmit), paraszti származású vagyok, a tavriai kormányzóság feodoszijai járásának Nyikolajevka nevű falujából; a haza felszabadítását szolgálom; hozzátartozóim: apám, anyám, nővérem, fivérem (Alekszandr, Marija, Olga, Mihail); mind ugyanabban a feodoszijai járásban élnek; nős vagyok, egy fiam van, nem tudom, hol a családom, feltételezem, hogy az apósomnál, Jahnyenkónál, a herszoni korm. tyiraszpoli járásában. A 193-ak perében bíróság előtt álltam, és felmentettek. A nép felszabadítására szánt alapból éltem. Sok név alatt éltem, ezek felsorolását szükségtelennek tartom. Elismerem, hogy tagja vagyok a »Narodnaja Volja« pártnak. Elismerem, hogy én szerveztem az alekszandrovszki merényletet, és battériával én próbáltam felrobbantani a cár vonatát 1879. november 17-én, Alekszandrovszk határában, ahol akkor Cseremiszov álnév alatt laktam. Jelenlegi pétervári lakásomat megjelölni, úgyszintén az ismerőseimet megnevezni nem óhajtom. Elfogatásomkor elvették Smith–Wesson mintájú, töltött revolveremet, valamint néhány töltényt és lepecsételt borítékban két rejtjelesen írt levelet, a rejtjelet felfedni természetesen nem óhajtom. Kérem az itt írottakat elhinni. A kulcsot is elvették. Andrej Zseljabov."

Két éjjel, hosszú idő óta először, kitűnően aludt.

A harmadik, március elsejéről másodikára virradó éjjelen, nem alhatott. Éjnek idején hirtelen felkeltették, megparancsolták, hogy öltözzön fel, és a Lánchídhoz vitték, a rendőri ügyosztályra. Nyugodtan gondolta: A „bizottságba"? Kínozni? Régóta elterjedt a híre, hogy a volt Harmadik Ügyosztály „bizottságában" mi folyik: hirtelen leszakadt a padló egy darabja,

és a félig lesüllyedt embert kegyetlenül ütlegelik. Azt beszélték, hogy állítólag Karakozovot is így kínozták. Titokban csinálják. De miért éjjel? Andrej régen hozzászokott az esetleges kínzások gondolatához. Sokat vitatkoztak erről, a többség úgy vélte, hogy még sincs kínzás, változtak az idők, van némi törvényesség, de Andrej olykor feladta magának a kérdést: mit tegyenek, ha egy ilyen úr kerül a kezük közé, mint én? Mert én egy kukkot se szólok. Igaz, akkor sem, hogyha kínoznak. De ezt ők, az ostobák, nem tudják.

Erre gondolt, amint a síri sötét kocsiban himbálózott, küszködött az álommal. Abban a szobában, amelybe bevezették, egy öreg tábornok ült az asztal mögött, pislogás nélkül, nagyon mereven nézett – úgyhogy csupa ránc lett az arca az erőlködéstől – az ajtón belépő Andrejre. Összeráncolt kis pofájával a tábornok utálatos kis ölebhez hasonlított. A szobában még két tisztségviselő volt: egy csendőrtiszt és egy bírósági hivatalnok, a negyedik pedig az ismerős, de most már örömtelen, sőt megkövült ábrázatú Dobrzsinszkij.

Bevezettek valami asszonyt, az Andrejre nézett, és a fejét csóválva kijelentette: – Nem, nem ő . . .

Az asszony ismerősnek látszott. Majd rájött, hogy annak a lakásnak a tulajdonosa, amelyet Riszakov bérelt ki, és ahol Andrej néhányszor járt. És egy perc múlva bejött maga Riszakov. De milyen állapotban! Rendkívül sápadt volt, szeme alatt hatalmas véraláfutás, a tekintete élettelen. Kezet szorítottak egymással. Andrej megértette: verték. Miért? Hol? Hirtelen kitalálta: a tömeg, mint Szolovjovot . . .

– Ismeri ezt az egyént? – kérdezte a tábornok.

Andrej megmondta, hogy ismeri. Milyen néven? Válaszolt, mivel rájött, hogy tudják. De már nagyon gyötörte a kíváncsiság, az összevert Riszakov, a tisztek fagyos, holtmerev arca láttán sejtette, hogy történt valami! Megkérdezte a törvényszéki ügyésztől – később megtudta, hogy Plevének hívják –, hogy mi történt, miért ébresztik fel éjjel kettőkor. Az ügyész vagy két másodpercnyi hallgatás után, mialatt arca fenyegető kifejezést öltött, és valahogy felfújta magát – kijelentette:

– Merényletet követtek el az Istenben boldogult uralkodó őfelségének szentséges élete ellen.

Úgy! Vége! Kacagni szeretett volna, és a körülötte levő haragos arcokra nézve elmosolyodott. Riszakovot elvezették. Mi történik ott? A városban, az országban? Mi van az egyetemen? Kronstadtban? Az ország természetesen hallgat, még nem ocsúdott fel, nem érti, de a fővárosban talán megkezdődött. És mi történt Szonyával? Mindezek a viharzó gondolatok pillanat alatt suhantak el, választalanul. Kérdeztek tőle valamit. Á, igen: hogy mit tud a gonosztettekről?

– Uraim, ezek nem gonosztettek, hanem a legnagyobb jótetemények a nép felszabadítására, és ez nagy ünnep a forradalmi párt számára . . .

– Hallgasson! – kiáltott a tábornok, és tenyerével az asztalra csapott. – Hagyja abba a propagandát! A tényeket jelentse!

– Úgy beszélek, ahogy tudok. Tehát: a párt célja beteljesült. Kvjatkovszkij és Presznyakov kivégzése óta az uralkodó napjai meg voltak számlálva. Még akkor is a nyomában voltak, amikor intézményeket látogatott. Elmondhatom, hogy csak azért nem vettem részt a merényletben, mert megfosztottak a szabadságomtól, de erkölcsileg – teljesen azonosítom magam ezzel a forradalmi hőstettel.

Kérdeztek valamit a bombák formájáról, a robbanószer összetételéről: részletesen elmagyarázta. Élvezettel beszélt róla. Hogyan választották ki a tett színhelyét? Ó, ez bonyolult kérdés! A cselekvés színhelyét a merénylet tárgyának szokásaitól függően választják meg, a szokásokat pedig hosszas és rendszeres megfigyelés útján derítik ki.

– Abbahagyni! – kiáltott a tábornok.

És Andrejt megint gyötörte a vágy, hogy felkacagjon, de türtőztette magát, és csak mosolygott. A csendőralezredes elképedve nézett rá. A tábornok a tenyerével csapkodott, és kiabált. A kihallgatás több óráig tartott. Majd a tábornok és Pleve ügyész elment, Dobrzsinszkij pedig a csendőralezredessel együtt levezette Andrejt a lépcsőn az alagsorba, és egy hosszú, ajtók nélküli folyosón, nyilván föld alatti járaton, egy helyiségbe értek, ahol olyan hideg volt, mint odakint, majd ismét felmentek egy emelettel feljebb, és egy ajtónál megálltak. Dobrzsinszkij azt mondta:

– Most mindjárt meglát valakit, akit nagyon jól ismer.

Kinyílt az ajtó. Két csendről, aki, úgy látszott, a padon ülve bóbiskolt, felugrott, és kihúzta magát. A helyiség mélyében egy asztalon halott ember feküdt. Különleges asztal volt, hullák számára. A falhoz eső végében kis henger alakú domborulat: a fej ezáltal kissé felemelkedett, és jól lehetett látni. Ignatyij Grinyevickij volt a halott. Jóval idősebbnek látszott, fehér arcán furcsa kifejezés: megvetés vagy unalom. Életében nem volt ilyen arckifejezése.

Andrej azt mondta, hogy a holttestet illetően semmiféle felvilágosítást sem kíván adni. Az álmatlan éjszaka valamennyiüket kimerítette. Dobrzsinszkij és az alezredes nem erőltették, és többet semmit sem kérdeztek, röviden megírták a jegyzőkönyvet, és ugyanazon az úton visszavezették Andrejt. Majd az előzetesbe szállították. A cellában magára maradva ledőlt a priccsre, a kerek párnát a feje alá dugta, és elgondolkozott.

Az örömmel egyidejűleg valami más is felmerült benne. Hirtelen önmagára gondolt. A párt győzött, de micsoda átkozott, pokoli balszerencse! Az ő egyéni balszerencséje. Ami állandóan üldözi. Akármihez fogott is, kudarcba fulladt: zavar Alekszandrovszknál, balsiker a Téli Palotában, balsiker a Kőhíd alatt, és most, amikor mindent előkészített az utolsó csapáshoz, a sors kiragadta őt a vállalkozásból – a tett előestéjén... És ez a szánalmas Kolja Riszakov, a tudatlan kis gimnazista agyával, amelyben minden összekavarodott, revolverek, robespierre-ek, nyevszkiji lányok, és akit a világfelforgató vágya mellett gyötör a vágy is, hogy egy nagy darab kolbászos vajaskenyeret ehessen meg egy csésze kávét igyon rá – az az ifjú fogja a pártot képviselni! Kinek kell az ilyen per? Ostobaság, badarság. A per fontosabb a bombánál. Ha a bomba nem tudja megmozgatni a bűzös mocsarat, akkor – a per, a beszédek, a nyílt harc, amelytől majd egész Oroszország visszhangzik!

Papírt, tintát kért. És a törvényszéki ügyésznek címezve ezt írta:

„Ha az új uralkodó, miután a forradalom kezéből megkapta a jogart, a cárgyilkosokat illetően a régi módszerhez kívánja tartani magát; ha Riszakovot kivégezni szándékoznak, kiáltó igaz-

ságtalanság lenne meghagyni az én életemet, aki sok ízben kíséreltem meg merényletet II. Sándor ellen, és csak egy ostoba véletlen folytán nem vettem fizikailag részt a megölésében. Követelem, hogy a március 1-i ügybe vonjanak bele engem is, és ha szükséges, önmagamat leleplező bizonyítékokkal szolgálok. Kérem, adjanak helyt beterjesztésemnek.

Andrej Zseljabov

1881. március 3. Előz. Let. Háza.

P. S. Nyugtalanít a veszély, hogy a kormányzat a külső törvényességet a belső igazságosság fölé helyezi, az új uralkodó koronáját egy fiatal hős holttestével ékesíti, csupán az ellenem, a forradalom veteránja ellen szóló formális bizonyítékok hiányában. Lelkem minden erejével tiltakozom az ilyen eljárás ellen, és igazságosságot követelek irányomban. Csakis a kormányzat gyávaságával lehetne magyarázni, ha *egy* akasztófa lenne és nem *kettő*."

Andrej Zseljabov

A nyomozóhatóságok, amikor ezt a beadványt megkapták, annyira meglepődtek a tartalmán, hogy külön jegyzőkönyvet vettek fel a dokumentumról, és Bek csendőrőrnagy, Muravjov törvényszéki ügyészhelyettes – aki a perben a vádat fogja képviselni – és két hatósági tanú írta alá. Andrej pedig óriási megkönnyebbülést érzett. Most minden úgy volt, ahogy lennie kell. Egy dolog bántotta: ha Szonyára gondolt. Szonyának ez rettenetes csalódás lesz, mert ő természetesen Andrej megmenekülésében reménykedik, bizonyára őrült terveket sző, de ilyen levél után hogyan menekülhetne meg? Akasztófa vár rá. Igen hamar. Talán egy hét múlva, vagy az is lehet, hogy már két nap múlva. Szonya búnak ereszti a fejét, összetörik, az elvtársak lelkesedni fognak, és néhány jóbarát – ilyenek is akadnak – azt mondja: „Tarasz mégiscsak szereti a hatásos dolgokat!" De a lényeg az, hogy másként cselekednie nem lehet.

Mindaz, ami az utóbbi évben történt vele, az *egyedül lehetséges* volt. Semmiféle más út nem létezett. Sorsa csatornában folyt, akár az esővíz a hordóba. Ami pedig Szonyát illeti: Szo-

nya ugyanannyira szereti őt, mint amennyire büszke rá. És ez megmarad neki: a büszkeség. A március harmadikára virradó éjjelen ismét kitűnően aludt.

Március harmadikán az utcai rikkancsfiúk harsányan kiabálták: „Újabb tudósítások a gonosz merényletről!" Szonya, aki Arkasa Tirkovval futott valahová a Nyevszkijen, megvette a különkiadást, és elolvasta. Ez állt benne: „A minap letartóztatott Andrej Zseljabov kijelentette, hogy ő a március 1-i ügy szervezője." Arkasa Tirkov, kedves fiatalember, aki titokban szerelmes volt Szonyába, szintén elolvasta, és egy ideig szótlanul mentek. Szonya kezében tartotta a tudósítást. Háromszor is kibontotta és elolvasta. Arkasa megkérdezte:

– Miért tette ezt?

– Helyes, így kellett – felelte Szonya.

Nem, a reményei nem omlottak össze, ereje nem hagyta el. Szabad életének utolsó hete kezdődött: nagy megkönnyebbülés és egyben elkeseredés ideje. Az elkeseredést az okozta, hogy elszakadt tőle, a megkönnyebbülést az, hogy minden félelme elmúlt, és minden világossá vált.

Egyet kívánt csak: kapcsolatba lépni vele, bármi módon! Azt mondták róla: „Szonya elvesztette a fejét." Senki sem jött rá, hogy éppen ezen a héten olyan leleményes, zseniális és nyugodt, mint soha. Noha mindenki úgy látta, hogy kapkod és megőrül. Körülötte minden széthullott, összedőlt, pusztult. Március 3-án éjjel a rendőrség elment a Tyelezsnaja utcai lakásra, Geszja nyitott ajtót, őt nyomban letartóztatták. Kolja Szablin pedig, mivel nem akart élve a kezükbe kerülni, agyonlőtte magát. A lakáson rendőri csapda maradt, Tyimofej Mihajlov néhány óra múlva beleesett ebbe a csapdába. A házmester megkérdezte tőle: „Hová megy?" Mihajlov vaktában azt mondta, hogy a tizenkettes számú lakásba, ilyen pedig abban az épületszárnyban nem volt. Az ajtó mögött ügyelő rendőrtisztek rögtön kijöttek, és befelé invitálták a lakásba. Mihajlov futásnak eredt, lövöldözve védekezett, két rendőrt súlyosan megsebesített, de elfogták. A városban sorozatos házkutatások folytak. Az utcákon elfogták a gyanús, szemüveges, hosszú hajú egyé-

neket. Előfordult, hogy a tömeg valakit összevert. És Szonya ezekben a napokban csaknem állandóan az utcán volt, a városban futkosott, rengeteg emberrel találkozott, olyanokkal is, akiket alig ismert, igyekezett legalább valamilyen, akár fantasztikus lehetőséget is találni Andrej megmentésére. Kereste a módját, hogy bejusson a körzeti bíróságra, ahol a pert tárgyalni fogják, és kinézett egy üres lakást a Pantyelejmonovszkáján, a rendőrségi ügyosztály közelében, abban a reményben, hogy támadást szervez, amikor Andrejt a bíróságra kísérik. Katonákkal tárgyalt. Semmi sem sikerült, nem ment. A Tyelezsnaja utcai lakás felfedezése pedig, ami rögtön a cár meggyilkolása után következett be, azt jelentette, hogy a napokban elfogottak között van az áruló, aki járt ezen a lakáson. Nem sokáig gondolkoztak: Riszakov! Ezért Bászkának és Bogdanovicsnak meghagyták, hogy egy pillanatot se vesztegessenek, és ne várják meg, amíg az aknát a dinamit-töltettől megtisztítják, hanem hagyják ott a boltot, és utazzanak el Pétervárról.

Ezekben a napokban Lev Tolsztoj gróf, az író, szüntelenül a tárgyalásra és a kivégzésükre váró emberekre gondolt. Attól az olvadásos reggeltől fogva, amikor a hólétől járhatatlan úton egy olasz kintornás fiúval találkozott, aki madarakat is vitt, és aki elmondta, hogy a cárt bomba ölte meg, semmi másra nem tudott gondolni, csak ezekre az őrültekre és a küszöbön álló kivégzésükre. Fokozatosan belemerült abba a jól ismert, lelket aszaló állapotba, amelyben egyetlen gondolat kínozta, és amely magától soha el nem múlik, feltétlenül valami cselekvésben kell feloldódnia, és már sejtette is, hogy mi lesz az. Végre a reggeli kávénál megvallotta Alekszejevnek, idősebb gyermekei tanítójának, hogy gyötri a vágy: levelet írni a meggyilkolt fiának, és kegyelmet kérni a gyilkosok számára. Alekszejev, volt nihilista, fourierista, lelkesen helyeselt: „Az a fő, hogy ön ezzel a levéllel levetkezi magáról és a tudatáról a kivégzésben való részesség bűnét." Szofja Andrejevna meghallotta, beszaladt a szalonba, és dühösen ráförmedt Alekszejevre: „Mit beszél, Vaszilij Ivanovics?! Ha nem Lev Nyikolajevics volna itt, akinek nincs szüksége a tanácsaira, hanem a fiam vagy a lányom, akkor

azonnal megparancsolnám önnek, hogy takarodjék!" – „Igenis, elmegyek..." Nagy volt a kísértés, hogy valami éleset mondjon.

És Tolsztoj már biztosan tudta, hogy írni fog.

És íme, az alkonyi szürkület órájában, amikor még nem gyújtották meg a gyertyákat, odalent ült a bőrdíványon – csak az imént fogyasztotta el az ebédet –, és ugyanarra gondolt. Hirtelen eszébe jutott, hogy gyerekkorában látta, amikor egy parasztot vezettek megbüntetni. Visszaemlékezett a gyermeki elképedésére: én vagyok ostoba, nehézfejű, hogy nem értem, miért, vagy ők, felnőttek? És meggyőződött róla, hogy a felnőtteknek igazuk van, és biztosan tudják, miért. Pedig dehogy is tudták szegények!

A betegség mélyre hatolt, és a doktorok kétségbeestek, miután minden gyógymódot kipróbáltak: az erőseket, drasztikusakat is, majd abbahagyták az erősek adását, és szabad utat engedtek a betegség lefolyásának, remélve, hogy magától kiküszöböli a szervezet. De nem jött megkönnyebbülés, a betegség fellángolt. Mi maradt hátra? Kipróbálni még egy gyógyszert, amiről az orvosok nem tudnak – különös gyógyszer. Azzal, hogy meggyilkolják, megsemmisítik őket – nem lehet harcolni ellenük. Nem a számuk a fontos, hanem a gondolataik. Ahhoz, hogy harcoljanak ellenük, szellemileg kell megvívni velük. Az ő eszményük az általános jólét, az egyenlőség, a szabadság. Az ellenük való harcban az ő eszményükkel egy másikat kell szembeállítani, amely magasabb rendű az övéknél, amely magában foglalná az ő eszményüket. A franciák, az angolok, a németek is harcolnak ellenük, és milyen sikertelenül. Egy eszmény van csak, egyetlen út, ami által a gonosz megsemmisül: villámként fényleni a trón magasából a legnagyobb könyörület példájával! És ezrek, ezrek meg fogják érteni! Milliók meg fogják érteni. A fiú megbocsátott apja gyilkosainak. De hogyan győzze meg? Most minden eldől, Oroszország sorsa – évszázadokra előre. És ilyen gondolatok közben észrevétlenül elaludt a bőrdíványon, és látta a teret, a fekete emelvényt, a kivégzés előkészületeit, de nem ezeket az őrülteket végzik ki, hanem őt viszik hosszú, bő köpenyben a fekete deszkákra, és a hóhér készíti a hurkot, III. Sándor és a bírák ott állnak mellette. De hirtelen minden meg-

változik, és a hóhér helyett ő maga fogja a hurkot, és ő készül kivégezni valakit...

Rémülten felébredt, a szívverése is elállt. És akkor nyomban odament az asztalhoz, és leült írni.

„Én, jelentéktelen, semmire sem hivatott, gyarló és gonoszsággal telt ember, írok az oroszok cárjának, és tanácsolom neki, hogy mit tegyen a legbonyolultabb, legnehezebb körülmények között, amelyek valaha is voltak..."

A levél több oldalra terjedt.

A végén így írt: „Azt fogják mondani: ha mindüket kiengedik, mészárlás lesz, mert ha keveset engednek ki, akkor is zavargások lesznek, ha sokat engednek ki – nagy zavargások. Így vélekednek, és úgy beszélnek a forradalmárokról, mint valami banditákról, bűnszövetkezetről, amely csak úgy összeállt, és ha a tagjait összefogdossák, akkor vége. Egyáltalán nem így áll a dolog, nem a szám a fontos, nem az, hogy minél többet megsemmisítsenek vagy száműzzenek, hanem hogy a kovászukat megsemmisítsék, és más kovászt adjanak nekik. Kik azok a forradalmárok? Olyan emberek, akik gyűlölik a dolgok fennálló rendjét, rossznak tartják, és egy leendő jobb rend alapjai lebegnek szemük előtt... Egyetlen eszmény van csak, amelyet szembe lehet állítani velük: az, amelyből ők maguk is kiindulnak, bár nem értik, és bár istenkáromlást követnek el vele kapcsolatban, vagyis azt, amely magában foglalja az ő eszményüket: a szeretet, a megbocsátás és a rosszért-jóval-fizetés eszményét."

Több átdolgozás után elküldte a levelet Sztrahovnak, azzal a kéréssel, hogy adja át Pobedonoszcevnek, a Szent Szinódus újonnan kinevezett főügyészének, avégett, hogy ő meg adja tovább a cárnak. Tolsztojék tudták, hogy a cár szemében nincs megbecsültebb ember, mint Pobedonoszcev, sok-sok éve, ifjú kora óta kedvelt tanítómestere és beszélgető társa. És ezenkívül Alekszejev emlékezett rá, hogy hat évvel azelőtt Pobedonoszcev segített kiszabadítani a börtönből az ő egyik barátját, Malikovot, az „istenembert". Tolsztoj egy rövid kísérőlevélben megírta Pobedonoszcevnek, hogy jó kereszténynek ismeri, ezért is fordul hozzá bátran e fontos és nehéz kérdéssel.

A volt jogtudós ezekben a napokban érezte, hogy sorsában

óriási fordulat következett be. Így hát egészen más gondolatok foglalkoztatták. Épp az imént küldött a cárnak egy levelet: „Ha felségednek a régi szirének fognak énekelni arról, hogy meg kell nyugodni, a liberális irányt kell folytatnia – akkor ó, az isten szerelmére, ne higgyen nekik... Azok a gonosztevők, akik megölték felséged apját, nem érik be semmiféle engedménnyel, és csak még jobban tombolni kezdenek. Őket megfékezni, a gonosz magot kiirtani csak élethalálharccal, vassal és vérrel lehet." Ezt követően sürgősen másik levelet küldött a cárnak, rendkívül fontos tanácsokkal: „Az istenért, vegye figyelembe az alábbiakat:

1) Ha aludni készül, kegyeskedjék bezárni az ajtót – ne csak a hálószobáét, hanem a következő szobák ajtaját is, mind, egészen a kijáratig. Egy bizalmas embere figyelmesen vizsgálja meg a zárakat, és ügyeljen rá, hogy a szárnyas ajtók belső reteszei be legyenek tolva.

2) Elalvás előtt, minden este okvetlenül figyeljék meg, hogy épek-e a csengővezetékek. Azokat könnyű elvágni.

3) Figyeljék meg minden este, a bútorok alá is benézve, hogy minden rendben van-e.

4) Felséged egyik segédtisztje a közelében töltse az éjszakát, ugyanabban a lakosztályban.

5) Mind megbízható emberek-e, akik felséged körül vannak? Ha valaki csak egy kicsit is gyanús, lehet ürügyet találni az eltávolítására."

És ekkor megjelenik Sztrahov – Tolsztoj levelével. Pobedonoszcev nyomban elolvasta, és kijelentette, hogy nem hajlandó átadni a cárnak. Bizonyára megdöbbentette a levél, és hajmeresztőnek tartotta. Tolsztojt pedig megrémítette Pobedonoszcev elutasítása. „Adja Isten, hogy ne válaszoljon nekem – írta Sztrahovnak –, és ne essek kísértésbe, hogy kifejezzem neki a vele szemben érzett elszörnyedésemet és utálatomat." Majd tovább, ugyanebben a levélben: „Képtelen vagyok mellékes dologról írni, amíg el nem dőlt az az iszonyatos ügy, amely ott függ mindannyiunk feje fölött." Ám az ügy eldöntése rohamosan közeledett, Oroszország felett egészen más szelek jártak.

Tolsztoj még megpróbált cselekedni, és más úton-módon eljuttatni levelét a cárhoz, de Pobedonoszcev, úgy látszik, tudo-

mást szerzett róla. Ekkor azonban Vlagyimir Szolovjov filozófus hökkentette meg a fővárost: március huszonnyolcadikán, már a per tárgyalása idején, egy nyilvános előadásban hirtelen a küszöbönálló ítéletre terelte a szót, és felhívta a cárt, hogy „bocsásson meg a fegyverteleneknek"; ezzel zavart és lelkesedést keltett a hallgatóságban. És Pobedonoszcev ekkor megírta elkeseredett levelét a cárnak – abban a hónapban az utolsót –, arról, hogy egy gondolat kapott szárnyra, amely őt rémületbe ejti. „Már terjed az orosz emberek között a félelem, hogy némelyek felségednek nyakatekert ötleteket vethetnek fel, és rávehetik, hogy kegyelmezzen meg a bűnösöknek. Megtörténhet ez? Nem, nem és ezerszer nem – lehetetlen, hogy felséged az egész nép színe előtt, ilyen pillanatban, megbocsásson apja gyilkosainak, megbocsássa az oroszok uralkodójának megölését, akinek véréért az egész föld (néhány meggyöngült elméjű és szívű ember kivételével) bosszút követel, és hangosan zúgolódik, amiért az késik ... Ebben a pillanatban mindenki bosszúra szomjazik. Az a gonosztevő, aki megmenekül a haláltól, nyomban új fondorlatokat fog szőni. Az istenért, felséges úr, ne hatoljon be szívébe a hízelgés és az érzelgősség hangja."

III. Sándor azt írta a levélre: „Legyen nyugodt, ilyen javaslatokkal nem mer hozzám jönni senki, és kezeskedem, hogy mind a hatot fel fogják akasztani."

N. I. RISZAKOV HANGJA

De miért nekem kellett elsőnek dobnom? Ez nem volt benne a megállapodásunkban. Tragikus félreértés történt. Nekem mint a legfiatalabbnak mintegy tartalékban kellett volna állnom, a harmadik vagy a negyedik helyen, és minden eshetőségre kéznél tartani a bombát, de Mihajlov begyulladt, vagy talán ravaszkodott, a helyek összekeveredtek, és – így történt. A szőke nő intett a zsebkendővel, és én eldobtam a bombát. Bizalmasan szólva én, mint a legfiatalabb és legéretlenebb, nem voltam köteles azon a helyen állni, és Zseljabov sohasem állított volna engem oda. De őt letartóztatták. Zseljabov mindenkit kordában tartott, és mindenünk felett zsarnokoskodott.

Énfelettem is zsarnokoskodott. Gúzsba kötött, talán éppen azzal a kötéllel, amelyről Dobrzsinszkij úr beszélt, mindjárt a legelső napon. Elmondta, hogy miként csinálják. Ő aztán tudja, látta. Dobrzsinszkij úr láthatólag nagyon okos és nem rossz ember, sohasem haragszik, nem kiabál, nyugodt hangon beszélget, szopókás cigarettával kínál, és ami a fő, részvéttel van az ember iránt. Látja például, hogy fiatal, tapasztalatlan vagyok, így hát elmagyarázza nekem, hogy és mint szokott az lenni. Felállítják az embert egy magas zsámolyra. Valami fehéret dobnak rá, bő köpenyhez vagy halotti lepelhez hasonlót. Aztán már, ha rajta a lepel, a fejére dobják a hurkot, leeresztik a nyakáig, és könynyedén meghúzzák, de nem túlságosan, nem úgy, hogy hörögjön. A kötél, azt mondja, nem nagyon vastag, ő megnézte, sőt meg is tapogatta. Ha ugyanis vastag, akkor a hurok nem szorul meg azonnal, márpedig éppen ebben van a ravaszság, hogy azonnal, egy pillanat alatt megszoruljon. Természetesen kenderből készül, tilolt és gerebenezett szálakból, a vastagságát pedig a fonatok száma szabja meg: vannak kétfonatosak, négy- és hatfonatosak. Az orosz kenderkötél, azt mondja, nagy becsben áll, és külföldre is szállítják. Dobrzsinszkij úr mindezt a legelső nap elmondta nekem, mégpedig minden harag nélkül.

A legelső naptól fogva én is elmondtam neki mindent, amit tudtam, mert a halál szörnyű dolog! Jaj, de szörnyű, de szörnyű! Elviselhetetlenül szörnyű. Mert én még nem is éltem, egy picikét sem, nem láttam semmi jót, csak éhség volt, szegénység, sivárság. Tizenkilenc éves vagyok, a szüleim polgárok, apám fűrésztelepet vezet az olonyeci kormányzóság vityegorszki járásában; a járási iskolában tanultam, majd a cserepoveci reáliskolában, ott volt egy tanárunk, Vasziljev, nihilista, a száműzöttek közül való. Gyerek- és kamaszkoromban mit láttam? Csak ínséget, csakis ínséget. A szüleim ínségét, a parasztokét, a munkásokét. Emlékszem, hogy a hatodik osztály után a vakációt apámmal egy Kovzsinszkaja Zapany nevű településen töltöttem, ott rengeteg munkás volt, vagy 300 ember, a kivágott fából tutajokat ácsoltak – borzasztóan nehéz munka –, és én tudatosan, mondhatni tudományosan figyeltem a gazdasági helyzetüket. – Már akkor olvastam Vaszilcsikov könyveit, tanulmányoztam a német alkotmányt, és Scherrnek „A világtörténelem

komédiája" című könyvét. 1878-ban beiratkoztam a bányászfőiskolára; tekintettel rendkívüli szegénységemre pénzsegélyt kaptam az igazgatóságtól. Megismerkedtem Sirjajevval. Közeli ismeretségben voltam egy nővel, aki viszont Sirjajevnek volt közeli ismerőse, Sirjajev letartóztatása után őt is hamarosan letartóztatták, és akkor engem is bevittek a rendőrségre.

De mit mondhattam én, miféle titkokat tárhattam volna fel? Egyet tudtam csak alaposan, egyetlen titkot ismertem meg: az éhség titkát. Éheztem, ha lehet úgy mondani, minden vonatkozásban. Gyötört a közönséges éhség, és éheztem egy darab húsra, egy fölös rubelra, hogy bemehessek egy üzletbe cipőt venni; éheztem az emberekre, éheztem a nőkre. Mindenre szomjaztam, mindig éhes voltam mindenre, és szerencsétlen voltam. Legalább egy nő kellett volna nekem – akármilyen. Ha öreg, ha csúnya is. Barátok kellettek volna, akik meg tudnak érteni, és más, magány és szegénység nélküli életet ígérnek nekem. Én, egy ember, akinek semmire sincs joga, megismerkedtem a szocialistákkal, és azt láttam, hogy ők a zsebükben hordják a jogukat: a revolver csövében. Zseljabov felfordította az életemet. Hirtelen megláttam, hogy ez az ember ugyanolyan koldus, magányos, rendezetlen életű és otthontalan, mint én, mégis – hatalmas és csaknem mindenható!

Zseljabov valahogy különösen vonzóan beszélt, kizárt minden lehetőséget arra, hogy az ember bírálattal illesse, és ugyanakkor határozott fogalmat alkosson a mondottakról. Valami felcsillant, és ez a benyomás megmaradt, de csak ennyi. Ám ez a „csak" óriási, talán hipnotikus erővel volt tele. Zseljabov meggyőzött arról, hogy a terror elkerülhetetlen a szocialista mozgalomban. Ha a kormányzat, mondta, a maga érdekében módosítja az isten parancsolatát: „ne ölj!" – akkor a pártnak a nép javáért több erkölcsi joga van hozzá. Vakáció után, amikor apámhoz utaztam, és láttam a nép nyomorát, a betegségeket, a tömeges pusztulást a lépfenétől, az éhséget és egyebeket, nagyon elkeseredtem a látottak miatt. Zseljabov ki tudta használni ezt a hangulatomat. Beléptem a terrorista csoportba. Nagyon nehezemre esett. Nem tudtam legyőzni a vértől való ösztönös irtózatomat. Kérem, ne felejtsék el, hogy nagy különbségek vannak a gyilkolás módozataiban. Kézzel megfojtani vala-

kit lehet úgy, hogy élvezzük az áldozat kínját, ugyanígy, ha tőrt döfünk bele, mint ahogy Perovszkaja szavaiban március elsején éppen ez a cinizmus nyilvánult meg. A lövés már kevesebb erkölcsi erőfeszítést kíván. Eldobni egy bombát, és nem látni a hatását, már csaknem férfias szívfájdalom nélkül lehet. De ha a gyilkolás kilép a közönséges bűnözés kereteiből, ha igazi, szocialista hasznot eredményez – például jobb életet a parasztoknak és a munkásoknak –, akkor az erkölcsi kínok egészen eleshetnek. Én még csak nem is tartottam gyilkosságnak a merényletet, egyetlenegyszer sem rajzolódott ki képzeletemben a sebesültek vére és szenvedése; a merénylet valami derűs tettnek tetszett, amely átviszi a társadalmat az új életbe. Mennyire megkavart ez az ember! Nem, én nem egyszerre, nem egyszerre, mondtam el mindent. Persze sokat beszéltem az első napon, megmondtam a Tyelezsnaja utcai lakás címét, megneveztem a Kotyik és Mihail által meggyilkolt embert, beszéltem Perovszkajáról és Zseljabovról, de sok mindenről hallgattam, sőt egyetmást szándékosan összekuszáltam. Perovszkajáról például azt mondtam, hogy barna. Pedig szőke, nagyon világos hajú. Csak másnap neveztem szőke nőnek. Zseljabovról azt mondtam, hogy sötétszőke francia szakálla van, pedig nagy, barna szakállt viselt, azért is nevezték Szakállasnak és Papának. Összekavartam a dolgokat, öntudatlanul igyekeztem hasznukra lenni. De az első éjjel... megláttam a halálomat – négyfonatú kötélen, amilyenről Dobrzsinszkij úr beszélt – olyan világosan, hogy fulladozni kezdtem, hörögtem, és azt hittem, hogy nem érem meg a reggelt.

Mért haljak meg csak azért, mert véletlenül így történt, a figyelőpontok összekeveredtek, és én kerültem az első pontra? Azt gondoltam: utóvégre nem én vagyok a bűnös az uralkodó halálában. Az én bombám után, hál' istennek, még életben maradt. Csak egy kicsit hagyjatok élni, legalább négy évet! Huszonhárom éves koromig. Legalább két kis évet! Ez olyan jelentéktelen semmiség, de számomra óriási dolog – két év! Még egyáltalában nem is éltem, alig ízleltem meg az életet. Két kurta évet, aztán nem bánom, akár önként búvok a hurokba, és még köszönetet is mondok. Hálás köszönetet kétévi boldogságért, mert az élet: a boldogság. A bölcsek törik a fejüket: „Mi a

boldogság?" Pedig ilyen egyszerű. Így hát március második óta elmondtam mindent, amit tudtam. Dobrzsinszkij úr mindent kirázott belőlem, teljesen kiforgatott; olyan voltam, mint egy katonák zsákmányául esett nő, akin egy egész ezred ment át. Csak a bőröm maradt meg. Az egész belsőmet valamennyi gondolattal, szóval, reménnyel odaadtam emlékbe Dobrzsinszkij úrnak. De ez a kis burok, ami belőlem megmaradt, ez is végtelenül drága volt nekem, meg akartam őrizni. Mindegy, hogyan. Most már, amikor csak a burok maradt, határozottan minden mindegy volt nekem.

Unkovszkij úr, az ügyvédem mint esetleges enyhítő körülményre rámutatott, hogy tripperben szenvedek. Én jól tudtam, hogy kompromittálom magam, de vállaltam. Ezt a betegséget ősszel kaptam, enyhe lefolyású volt, és nemigen zavart, de az ügyvéd ragaszkodott ahhoz, hogy orvosi vizsgálatnak vessenek alá, és március huszadikán ez meg is történt. Tudtam, hogy iszonyúan festek – mint egy halott. Arcomon kékesvörös foltok jelentek meg. Az orvosok nem értették, mitől vannak ezek a foltok, és különféle szereket ajánlottak. Én bezzeg tudtam, hogy mitől vannak: a *halálfélelemtől*. Amikor Arkagyijjal szembesítettek, az visszahőkölt tőlem; néhány órával azt megelőzően pedig, amikor Perovszkajához vezettek, láttam, hogy az első pillanatban nem ismert meg. De az orvosok, azok az aljas bitangok, ilyen szakvéleményt adtak: „Semmiféle idegbaja nincs, elmebeli képességeiben sincs zavar, ami pedig a krónikus uretritist illeti, ez a betegség semmiféle káros hatással nem volt a pszichikai szférára." Minden erőmből igyekeztem Dobrzsinszkij úr kérdéseire válaszolni, és bár az első két napon fontos volt számomra az ígérete mint nemes lelkű emberé, hogy az őszinte vallomásaim a személyek és címek megnevezésével nem kerülnek be a jegyzőkönyvbe – és csakugyan nem is kerültek bele, viszont feljegyezték az én terjedelmes elmélkedéseimet a szocializmusról, a munkásszervezkedésről, a gazdasági átalakulásról, és Dobrzsinszkij sohasem szakított félbe, ellenkezőleg, őszinte és lelkes érdeklődéssel hallgatta –, ennek fontossága hamarosan megszűnt számomra. Rájöttem, hogy ezeken a jegyzőkönyveken kívül mások is készülnek, és előbb vagy utóbb minden kitudódik, azonkívül pedig mi jelentősége volt már, hogy

mit gondolnak rólam? Hiszen nem szerénységről vagy szemérmetlenségről volt szó, hanem életről vagy halálról.

És amikor március 11-én kihallgatásra hívtak, és elém állították Szofja Perovszkaját, mindjárt megmondtam, hogy ő az a szőke nő, aki március elsején, vasárnap irányított minket, és egy borítékra lerajzolta a vázlatot. Ő vitte a bombákat egy batyuban. Perovszkaja azzal a kis kék szemével olyan gyűlölettel nézett rám, hogy elcsodálkoztam: miért nem érzek én zavart, és miért nem reszket a hangom? Hát azért nem, mert minden kirázódott belőlem. Az a külső burok pedig, amely megmaradt, nem tudott sem remegni, sem zavarba esni.

Majd azonosítottam Arkagyij Tirkovot, Jelizaveta Olovennyikovát, Kibalcsicsot, majd fényképről szintén azonosítottam Vera Fignert. Megmondtam mindazoknak a munkásoknak a családi nevét, akiket ismertem, és akik a munkáskörökben forogtak. És tudják, milyenek azok az éjszakai kihallgatások? Amikor az embert nem hagyják aludni, és alighogy egy kicsit elszunnyadt egy széken, oldalt dőlt, durván meglökik: „Ne aludj! Felelj a kérdésekre!" Megígérték, hogy meghagyják az életemet. A végsőkig hittem nekik, még akkor is hittem, amikor a bíróságon azt hallottam: „kötél általi halálra ítéltetik". Úgy éreztem, hogy ezt a többiek miatt hirdetik ki, és nekem külön majd mást mondanak. Semmit sem mondtak. Viszont az utolsó cseppig mindent kipréseltek belőlem. Dobrzsinszkij még öt perccel a kivégzés előtt is kihúzott belőlem valamit. Én pedig még mindig hittem. Már rám húzták a halotti leplet, a hurkot a nyakamra dobták, és én még mindig hiszem, hogy most bejelentik a kegyelmet; a hóhér kirúgja alólam a zsámolyt, és én mindkét lábammal kapaszkodom a zsámolyba; ő káromkodik, hallom, hogy káromkodik, megint belerúg a zsámolyba, én pedig csak kapaszkodom, kapaszkodom, kapaszkodom, mert az utolsó rövid pillanatig is remélek . . .

Amikor március elsején rám vetették magukat a katonák, a tömeg a járdához nyomott, valaki azt kiáltotta: „Adjátok ide nekünk, mi széttépjük!" – és akkor hirtelen újabb robbanás, iszonyatos rémület, mind eltűntek, én pedig azt mondom nekik: „Ne féljetek a haláltól, valamikor úgyis meg kell halni." És

ebben a pillanatban nem volt a földön ember, aki kevésbé félt volna a haláltól, mint én. Ó, emberek, ti drága, kedves emberek, akik majd száz év múlva fogtok élni, vajon megérzitek-e, hogy üvölt a lelkem, amely örökre elveszejtette magát?

KLIÓ–72

Az iszonyú nagy oroszországi jégtábla nem hasadt szét, nem repedt meg, de még csak meg se rezzent. Valami mégis megmozdult a vastag jégben, a belsejében, ez azonban csak évtizedek múlva mutatkozott meg. Azon a tavaszon csupán néhány heti rettegés – ennyi volt az egész kellemetlenség, amit a pétervári kormányzat érzett. Rémhírek keringtek. Újabb merényleteket vártak. Köztudomásúvá lett az az orcátlan levél, amelyet a Végrehajtó Bizottság írt az új cárnak: általános politikai amnesztiát követelt, és az egész nép képviselőinek összehívását. A fiatal uralkodó tanácsosai azt javasolták, hogy Pétervárott hirdesse ki a hadiállapotot, és utazzon el erről az átkozott helyről Moszkvába. 1881 márciusában a kormányzat minden cselekedetét a félelem sugallta: a koronázással kapcsolatos határozatlanságot, a cárgyilkosok perének halogatását, az elhunyt cár által már aláírt reformtervezet körüli tétovázást, és végül Lorisz-Melikov művének teljes megsemmisitését. A gróf hatalma napról napra fogyott. Helyette az orosz trón közelében új démon fejlődött ki: Pobedonoszcev.

Eközben pedig a párt, amely csaknem misztikus rémületet keltett, valójában elerőtlenedett. Egyáltalán nem maradtak emberei. Március 10-én a Nyevszkijen elfogták Perovszkaját, annak a tejcsarnoknak a tulajdonosnője ismerte fel, ahol Perovszkaja élelmiszert vásárolt. Négy nap múlva letartóztatták a megfigyelő csapat tagjait: Arkagyij Tirkovot és Jelizaveta Olovennyikovát. Március 17-én Kibalcsicsot is elfogták. Akkor tartóztatták le, amikor kilépett Komarov nyugalmazott tábornok könyvtári olvasóteréből. Ezt a könyvtárat, amelyet a forradalmárok gyakorta látogattak, a rendőrség a maga szükségleteihez alkalmazta. Külön helyiséget rendeztek be az ügynök részére, aki egy kis résen keresztül figyelhette az olvasóterem látogatóit,

és kihalászta a szükséges személyeket. Ez az ügynök Okladszkij volt. Kibalcsics elfogatása után az ő lakásán letartóztatták Frolenkót, majd tíz nap alatt Podbelszkij, Aroncsik, Iszajev is a rendőrség kezére került. Az árulók: Merkulov, majd Gyegajev segítségével teljesen szétzúzták a Végrehajtó Bizottságot. Tyihomirov, akit Tyigricsnek neveztek, hamarosan külföldre utazott, ott „Vesztnyik Narodnoj Voli"* címen forradalmi lapot adott ki, de hat év múlva kérvénnyel fordult a cárhoz, és teljes megbánásának adott kifejezést. Őszinte monarchista lett, a „Moszkovszkije Vedomosztyi"-t** szerkesztette; 1922-ben halt meg. Négy hosszú életű személy túlélt minden viszontagságot, a húszévi rabságot a schlüsselburgi erődben; késő öregkorában halt meg Morozov, Vera Figner, Jakimova és Frolenko. Magas kort ért meg, és a szovjethatalom alatt hunyt el Ánya Korba és Szofja Ivanova is. A többi narodovolec igen hamar elpusztult – vérpadon vagy kazamatákban. Szuhanov tengerészt Kronstadtban, matrózcsapatok jelenlétében végezték ki. Barannyikov, Kolodkevics, Langansz és Tyetyerka nem sokáig bírták ki az Alekszej-éksáncban, kit skorbut, kit tüdőbaj vitt el. Kletocsnyikov éhségsztrájkkal emésztette el magát, az éksánc gyilkos rendje elleni tiltakozásul. Aroncsik megőrült, és elevenen rothadt el a cellájában, Schlüsselburgban. Iszajev tüdőbajban halt meg, halála előtt Istenhez tért. Gracsevszkij a börtönőrökkel vívott ádáz harc közepette testére locsolta a lámpából a petróleumot, és felgyújtotta magát. Sirjajev és Lilocska Tyerentyeva halála különös volt: vadul kiabáltak haláluk előtt, és hirtelen élettelenül összerogytak. Az a hír járta, hogy valamiféle adatok kicsikarása céljából mérget adtak nekik. Alekszandr Mihajlov, akit Házmesternek neveztek, tíz nap híján két évet élt az Alekszej-éksáncban. Őt elszigetelt cellában senyvesztették el, külön folyosón és szomszédok nélkül. Társai, akiket a „húszak perében" hozzá hasonlóan életfogytiglani kényszermunkára ítéltek, legalább a végső vigaszban részesültek: átkopogtak egymásnak. Mihajlov azonban teljes és tökéletes magányban halt meg, és senki nem tudja, mit érzett és mire gondolt a halálát megelőző hónapokban.

* „A Narodnaja Volja Értesítője."
** „Moszkvai Hírlap."

Tizenkettedik fejezet

Most már csak egyet kívánt: hogy mielőbb megkezdődjék a tárgyalás.

A kihallgatásokon, amelyeken csendőrtisztek és Knyirim vizsgálóbíró faggatták, szűkszavúan, fölényesen válaszolgatott. Mi az ördögnek pufogtassa el a puskaport az üres szobákban, csupán egy tintatartó és egy viaszsárga hivatalnok-pofa társaságában. Majd a tárgyaláson beszélünk. És meg is akarta ijeszteni őket. A március negyediki kihallgatáson azt mondta, hogy amikor januárban a harci csoportok közt elhangzott felhívása a cárgyilkosságra vonatkozóan, negyvenhét önkéntes jelentkezett. Aznap Bek őrnaggyal együtt Muravjov ügyész hallgatta ki, aki szinte megremegett, és egy kissé elsápadt, amikor arról a negyvenhétről hallott. Andrej ugyanakkor buzgó igyekezettel csökkentette a saját jelentőségét: „Nekem jutott a megtiszteltetés, hogy a támadást megszervezzem ... Rám bízták." Az ügynökök bármelyikére ugyanúgy rábízhatták volna. Mert ő csak ügynöke a Bizottságnak, az is csak harmadrangú. A csökkentésre egyáltalán nem azért volt szükség, hogy ... – ugyan, arról szó sem lehet; a kötél már úgyis biztos! – hanem hogy azt a látszatot keltse, mintha a fő erő sértetlenül szabadon maradt volna. Ijeszteni, ijeszteni! Magában mosolyogva gondolt Nyecsajevre. Szegény Szergej Gennagyijevicsnek, úgy látszik, nem sikerül a sorsát megváltoztatnia. A harmadik hét vége felé, amikor már ismertté vált a vádirat és az, hogy a kormányzó szenátus külön hivatala fogja tárgyalni a pert, éjnek idején – megint nem jött álom a szemére, ugyanúgy, mint régebben – egy ötlete támadt. Miért várjon a tárgyalásig? Elsőnek kell odacsapni. A verekedők első szabálya ez!

A tárgyalás megkezdése előtti napon, március 25-én beadványt intézett a bíróság elnökéhez:

„Figyelembe véve *először*, hogy: akcióink, amelyek elbírálásával cári ukáz folytán a szenátus külön hivatala bízatott meg, kizárólag a kormányzat ellen irányulnak, és csak annak vannak

kárára; hogy a kormányzat mint sértett fél, ebben az ügyben elfogultnak tekintendő, és a saját ügyében nem ítélkezhetik; hogy a külön hivatal, mivel állami tisztviselőkből áll, köteles a kormányzatának érdekei szerint cselekedni, nem a lelkiismerete szavát, hanem a kormányzat utasításait követve, amelyeket önkényesen törvényeknek neveznek – ügyünk nem tartozik a szenátus külön hivatalának illetékessége alá;

Másodszor: akcióinkat úgy kell tekinteni, mint annak a nyílt, mindenki által elismert harcnak egyik megnyilvánulását, amelyet az orosz szociálforradalmár párt sok év óta folytat az ember és a nép jogaiért az orosz kormányzattal, amely erőszakkal ragadta magához a hatalmat, és erőszakkal tartja kezében mind a mai napig;

bíró ennek a szociálforradalmár párt és a kormányzat közötti harcnak ügyében csakis az egész orosz nép lehet, közvetlen szavazás által, vagy, ami még természetesebb lenne, a szabályosan megválasztott *alkotmányozó gyűlésbeli* törvényes képviselőinek személyében;

és, *harmadszor,* minthogy ez az ítélkezési forma (alkotmányozó gyűlés) a mi személyünket illetően nem megvalósítható, s minthogy az esküdtbíróság jelentős mértékben a köz lelkiismeretét képviseli, és cselekedeteiben nem köti eskü az ügyben érdekelt felek egyikének hű szolgálatára;

a fent kifejtettek alapján kijelentem, hogy ügyünk nem tartozik a kormányzó szenátus külön hivatalának hatáskörébe, és *esküdtbíróságot követelek,* abban a mélységes meggyőződésben, hogy a köz lelkiismeretének ítélete nemcsak felment bennünket, mint ahogyan Vera Zaszulicsot felmentette, de a haza köszönetét tolmácsolja nekünk a rendkívül hasznos tevékenységért. 1881. március 25. Andrej Zseljabov. Péter-Pál-erőd."

Világos volt, hogy az ítélkezés úgy folyik le, ahogy a hatóságok előírják, de fontos, hogy akadályokat gördítsen elébe. Ezt a beadványt meg fogják tárgyalni, felolvassák, lehetséges, hogy az újságok is közlik. Éjjel nem aludt, türelmetlenség kínozta: csak már világosodnék, bár reggel lenne! A tárgyalás megnyitását tizenegy órára tűzték ki. Fel-alá járkált a cellájában, és gondolkodott; hogyan beszéljen? A védőről lemondott. Maga fogja védeni magát. Azazhogy nem is magát! Éppen ez a lényeg: azért

mondott le róla, hogy ne önmagát védje, hanem az ügyet. Milyen védő tehetné ezt jobban őnála? Éjfél tájban megzörrent a zár, és a lámpással halkan belépett ugyanaz a csendőrtiszt, aki az előzetes letartóztatásban levők házából idehozta. Andrej tudta a családi nevét: Szokolov. Alacsony, zömök ember, arca megdöbbentően merev, mintha spirituszban konzerválták volna. Ilyen szemet, mint ezé a börtönőré, Andrej más embereknél nem látott: a két szeme volt arcának legélettelenebb, legmozdulatlanabb része.

Szokolov Andrejre meresztette kidülledt, nem emberi, jegesen áttetsző gubóját, és halkan azt mondta:

– Ebben az órában a cellában szaladgálni tilos. Feküdjön le és pihenjen.

– Én nem szaladgálok, én járok. Jogom van rá!

– De igenis szaladgál. Figyelem: még majd betöri a fejét.

– Azt ugyan lesheti. Még mit nem! A fejemre szükségem lesz holnap.

A csendőr nem ment ki. Andrej belenézett a szemébe: hát pislákol benne élet, de valami sajátos, rémítő, valami kétlaki vagy szalamandra-élet. Elmosolyodva azt gondolta: vagy talán onnan jött küldönc? És ott mind ilyenek, ilyen szalamandra-szeműek?

– Feküdjön le, és ne szaladgáljon – mondta Szokolov. – Különben más cellába teszem át, ott nem szaladgálhat.

Kiment, ugyanolyan nesztelenül, mint ahogyan jött. Megzörrent a zár. A kémlelőnyílást fedő lemez felemelkedett, és Andrej újra látta a mereven figyelő, dülledt, jéghideg szemet. George szavai jutottak eszébe: „Hogy megakad rajtunk a világ szeme – hát nem győzelem ez?" Íme, a szem, amely megakadt rajta, és őt nézi. Egyelőre nem ereszkedik le a lemez. Andrej leült a priccsre. Nem volt kedve járkálni. Arra gondolt, hogy amikor az életből már kevés van hátra, szenvedélyes életszomj támad, az ember élni kíván: de a múltban. És emlékek éledeztek, amelyekre már évek óta nem gondolt: a kercsi gimnázium kőépülete, arcok, beszélgetések, hangok, poros akácfa, vörös alkonyi égbolt.

Verőfényes tavaszi nap volt; a nagy folyosón találkoztak, és sikerült megérintenie Szonya karját, de egy csendőr erős ütéssel

ellökte a kezét. Látta, hogy Szonya nagyon sovány. Mind sovány nyak voltak, arcuk sárga, ajkuk vértelen. Kibalcsics látszott a legnyugodtabbnak. Rámosolygott Andrejre, és amikor a tárgyalóterem ajtaja előtt néhány pillanatra összetorlódva egymás mellé kerültek, gyorsan mondta:

– Egy repülőgép tervén dolgoztam.

– Kolja, te lángész vagy! – Andrej meglepetésében még el is nevette magát. – A cellában?

– Igen, régi ötletem, de sose volt időm. Most pedig – egyáltalán semmi se zavart . . .

Kibalcsicsot előrehúzták. Libasorban indultak befelé: minden két személy közt egy csendőr ment. Kifényesített csizmájuk szaga erősen érződött. Odabent így ültették le őket: elsőnek Riszakovot, melléje Mihajlovot, majd Geszját, azután Kolját, Szonyát, és őt utolsónak. Sikerült hát Szonya mellé kerülnie. Amikor leültek, Szonya odahajolt, és azt suttogta:

– Egyetlen vágyam az volt, hogy egymás mellett legyünk . . . Milyen jó, ugye?

– Jó – bólintott.

Szívét mintha erős kéz szorította volna össze: látta, hogy Szonya elmosolyodott. Az elnöklő Fuksz szenátor és a bíróság tagjai – vállbojtok, egyenruhák, szalagok, frakkok, rendjelek, aranyhímzés, ősz fejek, nyikorgás, csoszogás, köhécselés a derűs, fagyos reggel alkalmából – a vádlottakkal csaknem egyidőben léptek be egy másik ajtón, és kezdtek elhelyezkedni. Ha az apja most hirtelen itt teremne, és látná ezt a temérdek aranyat a mundérokon, ezeket a tekintélyes, pofaszakállas arcokat, és azt, hogy mind őrá, Andrjuska Zseljabovra néznek! Semmi félelmet nem érzett, noha mindez halálának előkészítése volt. A vele szemben ülők: hóhérok. Mielőbb meg akarják ölni őt és társait. Az ő mielőbbi haláluk kedvéért gondosan felöltöztek reggel, megfésülködtek, sokáig nézték magukat a tükörben, jól megreggeliztek, és örülnek, hogy az a halál nem azonnal következik be, hanem csak négy, öt nap múlva, így hosszabbra nyúlik az élvezetük. De Andrej minden harag nélkül gondolt rájuk és démoni kíváncsiságukra. És nem félt a haláltól. Az anyag örök! Az ő lényét alkotó molekulák most egyszerűen más állapotba mennek át, ennyi az egész. De nem tűnnek el. Eltűnés nem lehetséges. Az

elnöklő Fuksz szenátor valamit kért a főtitkártól, mire az belefogott az igazságügyminiszter javaslatának felolvasásába – ahá, a formalitás, hogy miért utalták az ügyet a szenátus külön hivatalálnak hatáskörébe. Az egyszerű kivégzés nem jó, mindent írásoknak kell kísérniük.

– Kaptam egy dokumentumot...

– Előbb mondja meg a bíróságnak a foglalkozását, a nevét és a családi nevét – vágott közbe Fuksz.

– Paraszt vagyok, a tavriai kormányzóság feodoszijai járásából, Nyikolajevka faluból, Andrej Ivanov Zseljabov... – A hangja jól cseng. Egyáltalán teljes nyugalom fogta el. Körülötte tökéletes, mélységes csönd, és a teremben levők mohó érdeklődéssel néznek rá. Nem, nem érez haragot irántuk. Hirtelen eszébe jut: június eleje, a gimnázium nagyterme, az igazgató, a tanárok, az öreg Bersadszkij főpap, a kövér Kondopulo, akik ugyanilyen mély csendben mind őrá néztek és vártak. Az álmatlan éjszakák, az izgalom után akkor is ugyanilyen hirtelen nyugalom szállta meg. Minden ismétlődik, mindez volt már, átélte, csakhogy akkor az ismeretlenségről volt szó, érettségi éremről, a tizennegyedik fizetési osztályba kerülés jogáról, most pedig jól ismert dologról: a halálról.

– 25-én az erődből beadvánnyal fordultam a szenátus külön hivatalához, megírtam, hogy a szenátus külön hivatala mint cári bíróság – az én ügyem tárgyalására nem illetékes...

Fuksz bólogatott.

– Tüstént eloszlatom a kételyeit. Főtitkár úr, olvassa fel a hivatal végzését, amelyet a mai előkészítő ülésen hozott.

A főtitkár felolvasott valamiféle pontokból, cikkekből, paragrafusokból és számokból álló, terjedelmes, nehézkes dolgot, amiből az sült ki, hogy Zseljabov beadványát nem veszik figyelembe, és ezt közlik vele.

– Megelégszem ezzel a magyarázattal.

Igen, megelégedett vele, mert hangosan kimondta a legfontosabbat, és jegyzőkönyvbe vették, hallották a teremben, ahol nemcsak főhivatalnokok vannak, hanem sok újságíró is. Sőt festők is vannak, ni, az egyik ott albumba rajzolgat. Az első kis ütközetet megnyerte!

– Most felkérem, hogy feleljen a kérdéseimre. – Fuksz egy

kissé kényelmetlenül érezte magát, az arckifejezése ezért még hajthatatlanabbá, a hangja pedig szenvtelenné vált. Öregembernek látszik, pedig nem öreg, úgy negyvenöt éves lehet: kopasz fej, csíptető, őszes szakáll. A gimnázium igazgatója, Padrin de Carnet úr szintén szerette felölteni az igazság elfogulatlan bajnokának képét: ha te paraszt fia vagy is, ő pedig nemesember, én őt ítélem el, és nem téged, de te is megkapod a megérdemelt büntetésedet. – Hány éves?

– Harminc.

– Pravoszláv hitvallású?

– Pravoszlávnak kereszteltek, de tagadom a pravoszláv hitet, jóllehet Jézus Krisztus tanításának lényegét elismerem... Vallom, hogy a hit cselekedetek nélkül halott, és hogy minden igazi kereszténynek harcolnia kell az igazságért, az elnyomottak és a gyengék jogaiért, sőt, ha szükséges, akkor szenvednie is értük: ez az én hitem.

A teremben mozgolódás támadt, megreccsentek a székek, moraj futott végig a sorokon. Ez alighanem azt jelenti: felháborodás. Fuksz ugyanazzal a kincstári szenvtelenséggel folytatta:

– Hol élt az utóbbi időben, és mivel foglalkozott?

Itt és itt lakott, a nép felszabadításának ügyét szolgálta. Az egyetlen foglalkozás, amelyet sok év óta űz, de azt egész valójával. Ismét mozgolódnak. Nem tetszik! Uraim, hozzá kell szokniuk, így lesz ez három napig. Itt önöknek semmi nem kell hogy tessék. Majd Muravjov, az ügyész vette át a szót: az a fajta fiatalember, akit daliásnak és imponáló megjelenésűnek mondanak. Követelte, hogy olvassák fel Goldenberg vallomásait. Andrej viszont azt követelte, hogy tanúnak idézzék meg Szemjont és Kolja Kolodkevicset; ez halva született dolog ugyan, mert nem hívják őket, de mindegy, már az is jó, hogy visszavonultak tanácskozni. Szonya suttogva elmondta: találkozott a mamával, kiderült, hogy Lorisz behívatta, kérte, hasson a lányára, de a mama okos aszszony, azt mondta, már régen elvesztette befolyását felette. Hát odakint mi van? Mi van a városban? Anyja nem tudja, ő távol áll mindettől. És lehetetlen volt beszélgetni: egy csendőr ott ült szorosan mellette, a térdük összeért, úgy hallgatta őket. Erre hát csak megkérte az anyját, hogy a tárgyalásra küldje be ezt a ruhát, kis fehér gallérral.

Muravjov ügyész a tekintetével majd keresztüldöfte Szonyát és Andrejt, rosszallóan nézett Fukszra: láthatóan helytelenítette, hogy beszélgetnek, és az elnök nem szakítja félbe őket.

– Kolka Muravjovot gyerekkorom óta ismerem – suttogta Szonya. – Amikor apám alkotmányozó volt Pszkovban, tőszomszédok voltunk a családjukkal. Átjárt a kertünkbe játszani.

Visszatértek a hivatal tagjai. És megkezdődött a vádirat felolvasása. Mindent tudtak, áttanulmányoztak. Andrej arra gondolt: ki maradt meg a régi tanárok közül a gimnáziumban? Ki fog előadásokat tartani erről a perről, és iszonyodni rajta? Trigoni elmondta, hogy az érdeméremmel végzettek merev aranybetűkkel van kiverve az emléktáblán. Mit tegyenek, szegények? Ők nem értik meg, hogy eltűnni lehetetlen. Még ha megsemmisítik is az egész márványtáblát, amelyen a nevek vannak. A tanúk a cár utolsó szavairól és gesztusairól beszéltek: „hideg van, hideg van", és „a palotába, ott haljak meg", és „Kulebjakin, te megsebesültél?" – arról, hogy a haldokló kisfiú fölé hajolt, és a hallgatóság szipogott, a könnyeit törölgette. Majd a tanúk Riszakovról és Kobozjovról vallottak, aztán szakértők beszéltek. A harmadik napon Muravjov szónokolt, színpadias volt, aprólékos, igyekezett gyors karriert csinálni, és amikor azt mondta, hogy a véres ködből a cárgyilkosok sötét képe tűnik elő, Andrej elnevette magát, az ő harsány, a nőket megrémítő nevetésével, Muravjov pedig méltóságteljesen kiegyenesedve rákiáltott: „Amikor az emberek sírnak, a Zseljabovok nevetnek!", és minden el volt döntve, és ennek az egésznek nem volt értelme, de valami óriási, távoli értelme mégis volt, ezért Andrej sokszor szót kért, elmondta, honnan és miért jöttek a cár meggyilkolására. Mi nem anarchisták vagyunk, hanem állampártiak; mi elismerjük, hogy államiságnak feltétlenül lennie kell, amennyiben lesznek közös érdekeink. De bíráljuk a fennálló gazdasági rendet, erről van szó. Fuksz: félbe kell szakítanom önt. Visszaélve azzal a jogával, hogy a vádra válaszoljon, elméleti nézeteket fejteget. Nem, én csak az ügyésztől hallottakat támogatom: azt, hogy a március 1-i eseményt úgy kell tekinteni, mint történelmi eseményt. Ha önök, bíró urak, bepillantanak a politikai perekről szóló beszámolókba, az életnek e nyitott könyvébe, akkor meglátják, hogy az orosz népbarátok nem mindig dolgoztak dobós

bombákkal; hogy a mi tevékenységünknek volt rózsás, ábrándos, ifjú korszaka, és ha az elmúlt, annak nem mi vagyunk az okai. Fuksz: vádlott, ön túllépi az általam megszabott határokat. Csak a szóban forgó ügyhöz való viszonyáról beszéljen. Rátérek. Tehát miután a nép javát szolgáló tevékenység különféle módjait kipróbáltuk, a hetvenes évek elején kiválasztottunk egyet: a munkásember helyzetét... a szocialista eszmék békés terjesztését... Egy teljesen vértelen, tehát nem forradalmi, hanem békés mozgalmat, amely elveti az erőszakot – elfojtották. Életem célja az volt, hogy a közjót szolgáljam. Hosszú ideig dolgoztam ezért a célért békés úton, és csak aztán kényszerültem rátérni az erőszakra. Kijelenthetem: én például lemondanék a terrorista tevékenységről, ha a külső körülmények megváltoznának. Semmi többet nem tud elmondani a saját védelmére? Nem, a magam védelmére semmi többet. Amíg beszélt, Szonya állandóan ránézett. Éjjel három órakor a külön hivatal visszatért a tanácskozó szobából, felolvasták a kérdéseket, megint mindannyian hosszú időre eltűntek, és hajnali hat óra húsz perckor ismét megjelentek: kötél általi halál...

A szégyenszekerek közönséges szekerek voltak, csak sokkal magasabbak. A pad, amelyre ülniük kellett, vagy két ölnyire volt a kövezettől. Otrombának látszott, mint egyébként minden egyéb: a szürke csőnadrág, a fekete rabköpeny, a fekete, ellenző nélküli sapka. Hét órára járt, hatkor keltették fel őket, teát kaptak, és most itt volt a hajnali jeges udvar, a lovak doboltak patkóikkal, és Riszakovnak, akit elsőnek ültettek fel a szekérre, nem engedelmeskedett a lába, megroggyant, az egész ember valahogy roggyant volt, mind a két kezével segitett magának. Andrej, amikor csak lehetett, egész idő alatt, Szonyára nézett, Szonya pedig őrá. Olyan tekintetet, mint amilyen most volt a szemében, Andrej még sohasem látott. Most ő is felszállt a magas szekérre, és leült Riszakov mellé a padra, háttal a lovaknak. Odalépett egy hatalmas termetű ember, szétterülő szakállal; szürke arca mintha esők mosta kőből lett volna, és ebben a szürkeségben világoskék szem fénylett, olyan apró, mint egy medvéé. Sötétkék ujjast és bő nadrágot viselt. Rögtön erősen hátrarántotta Zseljabov

karját; Andrej egy pillanatra kedvet érzett, hogy ellenálljon, de nyomban azt gondolta: miért? Kitalálta, hogy ez az ember a hóhér. A hírhedt Frolov, a moszkvai börtönből való gyilkos, akit különféle városokba visznek kivégzésekre. Két férfi segített neki. Először a karjukat szíjazták a padhoz, majd a törzsüket, azután a lábukat, úgyhogy semmilyen irányba sem mozdulhattak. Majd mindhárman átmentek a másik szekérhez, és kezdték a padhoz szíjazni Kibalcsicsot, Mihajlót és Szonyát. Mindezt jól látta, mert arccal feléjük ült. Geszja nem volt ott, az ő kivégzését a terhessége miatt elhalasztották. Andrej hallotta, hogy Szonya – amikor karját a szíjakkal megszorították – feljajdult: „Fáj!" valaki pedig, talán a hóhér, talán a mellettük álló csendőrtiszt azt mondta: „Sebaj, még jobban is fog fájni." De mindez alig érintette a tudatát, mert gondolatban már kifelé igyekezett a kapun, hogy mielőbb meglássa az utcát, a tömeget, az emberek arcát, elfogja a pillantásaikat, a hangjukat hallja. Egész lénye megfeszült a végső, őrült vágytól. Táblát akasztottak a mellére ezzel a felírással: „cárgyilkos". A szíve kalapált. Gyorsan, gyorsan! Ha meglátja az emberek tekintetét, meg is fogja érteni. Semmiféle jutalom, semmiféle búcsú ettől a földtől: csak az emberek szeme. Végre, nehézkesen döcögve kigördült a szekér a vaskapun, a kerekek nyikorogtak, körülöttük katonák lépkedtek; kiderült az idő. A nedves levegőben tavaszi illat úszott, a járdán nagy kupacokban hevert az összetördelt jég.

Az egyre sűrűsödő tömeg szótlanul állt. Sok álmos, valahogy reggelies arc volt közte, némelyek ásítottak, mások komor kíváncsisággal nézték Andrejéket. Amott kiabáltak nekik valamit. Ököllel fenyegették őket.

A második szekéren Mihajlo erőlködve fel akart állni, kiszabadulni a szíjakból – Andrej látta a feszülten előrehajló hatalmas hátát –, és szüntelenül kiabált valamit a tömegnek. A dobpergés miatt nem lehetett érteni semmit. Andrej egyszer csak észrevette, hogy egy fiatal nő egy utcai lámpa aljzatán állva egyik kezével a lámpavasba kapaszkodott, a másikkal félénk üdvözlő mozdulatot tett; abban a pillanatban lerántották, még egyszer felbukkant az arca a tömegből, azután eltűnt. Alighanem ütötték-verték. Amikor a térre behajtottak, az ég végképp kitisztult, kéken ragyogott, és az olvadó hó meg tócsák bódító illata szállt fel a földről, akárcsak gyermekkorában.

73512

Юрий Валентинович Трифонов
НЕТЕРПЕНИЕ
Повесть об Андрее Желябове
(на венгерском языке).
Перевод Эржебет Бродски. Редактор Имре Макаи. Художник Юдита Варга.

Совместное издание издательств им. Кошута (Будапешт, ВНР) и «Карпати» (Ужгород, СССР).

Зак. 968. Бумага № 1. Формат 60×84¹/₁₆. Печ. л. 28,25. Усл.-печ. л. 26,27. Изд. л. 27,7. Тираж 19 000. Цена 2 руб. 84 коп. Отпечатано с матриц типографии им. Кошута (Будапешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой «Жовтень» республиканского производственного объединения «Поліграфкнига» Госкомиздата УССР, г. Киев, ул. Артема, 23-а. Суперобложка изготовлена на Головном предприятии республиканского производственного объединения «Поліграфкнига», г. Киев, ул. Довженко, 3.

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Makai Imre. A borító és a kötésterv: Varga Judit munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. Megjelent 19 000 példányban. Terjedelme 28¼ (A/5) ív.

TÜRELMETLENSÉG

II. Sándor cár egyszer így szólt az érte aggódó, életét féltő szeretőjéhez, Kátya Dolgorukaja hercegnőhöz:

— Énmiattam tökéletesen nyugodt lehetsz... Egy párizsi jósnő, egy öreg cigányasszony megjövendölte, hogy hét gonosz merényletet élek túl... még négy merénylet van tartalékban...

Ennek a „tartalékban" levő négy merényletnek az előkészítésében, megszervezésében és végrehajtásában vett részt e sajátos alkotás főhőse, a terrorista forradalmár — Andrej Zseljabov.

Miért akarta a forradalmároknak — mindennél többre: saját életük feláldozására is — elszánt kis csoportja mindenáron elpusztítani azt a cárt, akit a hatvanas években „Sándor, a Szabadító", a hetvenes években pedig „Sándor, az Akasztó" melléknévvel emlegetett az orosz társadalom?

Az akkori oroszországi forradalmi szervezetekben két felfogás uralkodott. Az egyik szerint a nép közt végzendő, meggyőző politikai propagandával kell megnyerni a tömegeket, hogy aztán az ő segítségükkel kiharcolják az alkotmányos rendet, véghezvigyék a demokratikus fordulatot. Amikor egyre bizonyosabbá vált, hogy ez az út nem vezet célhoz, a legkeményebb és a legtürelmetlenebb forradalmárok a terror módszerére tértek át. Azt hitték: ha megölik a cárt, minden bajnak okozóját, ezzel elhárítják a legfőbb akadályt. Tévedtek. A megölt cár helyébe egy másik lépett, az elnyomó rendszer továbbra is fennmaradt. Lenin azonban joggal értékelte harcukat ilyen megállapítással: „... hősi terrorisztikus harci módszerükkel az egész világ csodálatát kivívták. Kétségtelen, hogy áldozatuk nem volt hiábavaló: közvetve vagy közvetlenül előmozdították az orosz nép későbbi forradalmi nevelését."

Abból a dokumentumanyagból, amelyet Trifonov felkutatott és felhasznált művének megírásához, történelmi krimit vagy romantikus kalandregényt is lehetett volna írni, ő azonban még csak nem is hagyományos értelemben vett regényt formált belőle, hanem szigorú történeti hitelességen alapuló realista kor- és emberábrázolást nyújtott. Más műveiből jól ismert szépirodalmi stílusát is ehhez idomítja: olyan nyelven szól, mintha nem is ő, hanem a történetírás, vagy még inkább maga a történelem beszélne. De a szépíró sem tagadhatja meg magát: a dokumentumok mögül, lépten-nyomon, nagyon is élő figurák, eleven emberek lépnek elénk.